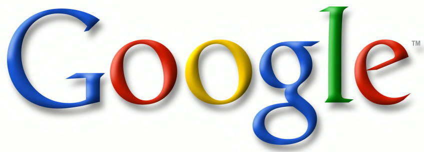
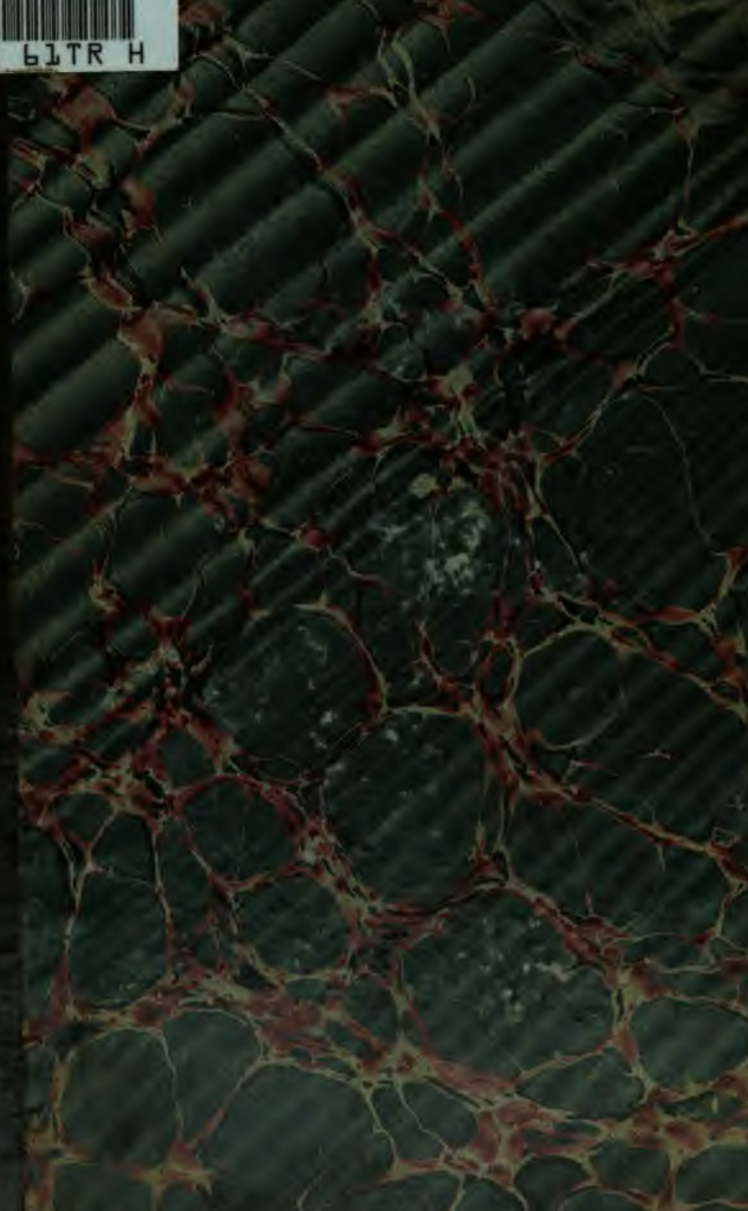
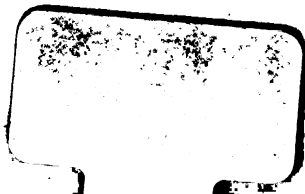
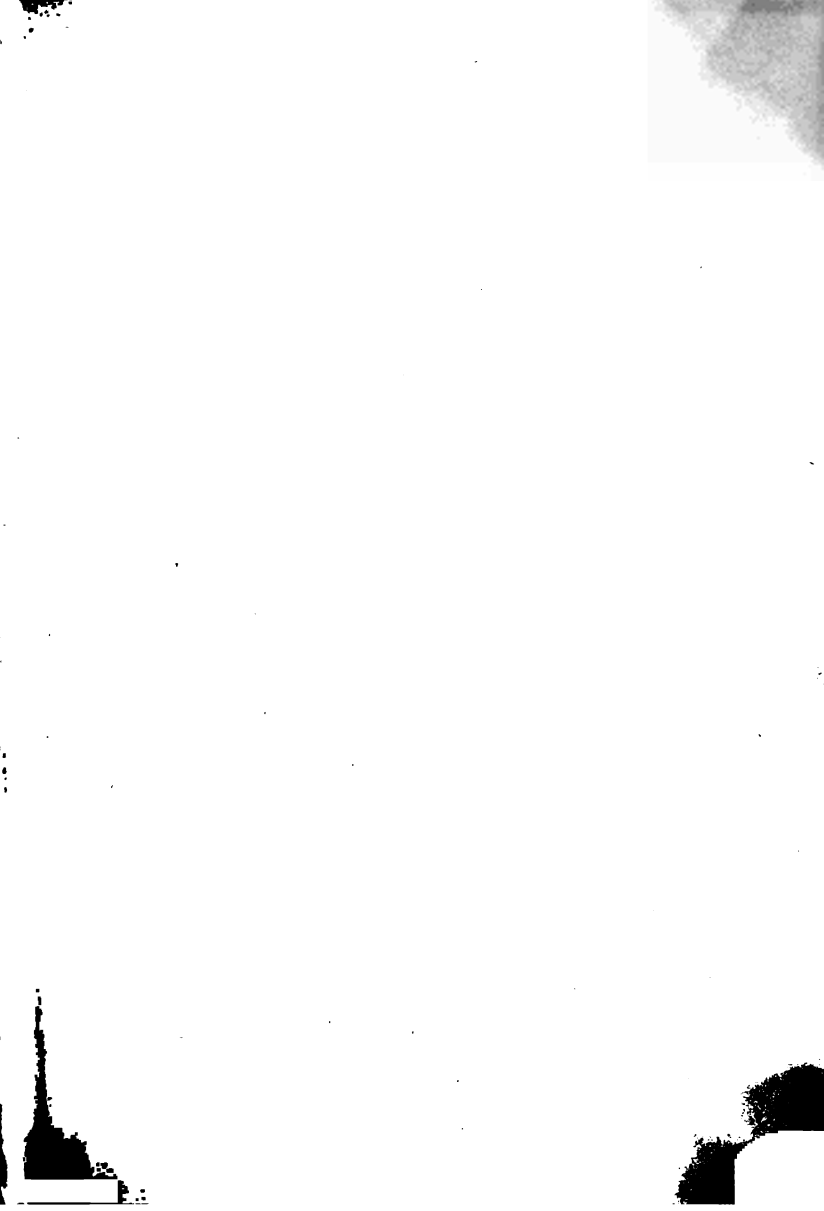

Gustaf Nyman

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

FYRTIONDE DELEN.

ADOLF FREDRIKS REGERING.

ANDRA HÄFTET.

POMMERSKA KRIGET 1757—1762
OCH RIKSDAGEN 1760—1762.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,
L. J. HIERTAS FÖRLAGSEXPEDITION.
1871.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS JOH. BECKMAN,
1871.

INNEHÅLL.

Första Afdelningen.

Pommerska kriget 1757—1762.

Andra Afdelningen.

Riksdagen 1760—1762.

ADOLF FREDRIKS REGERING.

ANDRA HÄFTET.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

POMMERSKA KRIGET 1757—1762.

FÖRSTA KAPITLET.

INLEDNING.

Nästföregående häfte har behandlat riksdagarna 1751 och 1755, vid hvilka Hattarna, i egenskap af talmän för svenska folkets medborgerliga frihet, stodo på höjden af sin magt. Omedelbart derefter inledde samma parti Sverge i den s. k. pommerska fejden, medelst hvilken åtgerd det försvagade sitt inflytande och förberedde sitt fall. Det är detta krig, med sina orsaker, vexlingar och följder, vi här skola beskrifva. För dess rigtiga uppfattning är dock nödigt att i förväg hafva en allmän öfversigt af de europeiska förhållanden, som framkallade nämnde fejd, och af de omständigheter, som lockade Sverge att deri deltaga.

De två krig, genom hvilka konung Fredrik II:a i Preussen lyckats från Österrike eröfra Schle-

sien, hade ådragit honom mycken uppmärksamhet; beundran öfver kraften, förvåning öfver djerfheten, afund öfver framgången; men derjemnte mycken ovilja öfver egennyttan, falskheten och våldet. Mest uppbragt bland alla blef naturligtvis Österrikes kejsarinna, Maria Teresia, hvilken varit föremål för dessa anfall, denna statskonst. Att återvinna det förlorade landskapet och förödmjuka den lycklige angriparen blef följaktligen målet för hennes lifligaste åtrå och aldrig hvilande planer. Med anledning af hans snille och kraft och af hans rika tillgångar på såväl troppar som skatter, vågade hon dock ej att ensam inlåta sig i det farliga företaget, utan beslöt att till dess genomförande värfva så stort antal bundsförvandter, att mängden och tyngden af deras härar skulle oemotståndligen förkrossa den hatade medtäflaren; och hon vände sig för detta ändamål till Frankrike, till tyska statsförbundet, till Saxen, till Ryssland och till Sverge; och på alla ställena med framgång, så allmän var den ovilja, de farhågor, preussiska konungens beteende uppväckt.

Frankrike hade visserligen under 200 års tid varit Österrikes fiende, och detta på grund af de båda staternas och regenthusens inbördes förhållande. Det lyckades dock nu för Maria Teresia och hennes skicklige statsminister Kaunitz att till hela Europas förundran åstadkomma en fullkomlig omkastning. Många medel måste dock användas, och den aktningsvärda Maria Teresia nedlät sig att skrifva smickrande bref till madam Pompadour, Ludvig den femtondes frilla, hvilket högst klandervärda fruntimmer vid denna tid styrde Frankrikes öden. Medlet verkade och målet vanns. På madam Pompadours anstiftan måste Frankrike, tvärt emot sin egen fördel och sin häfdvunna politik, uppträda på Österrikes sida och söka undertrycka den magt,

hvilken var den enda, som inom Tyskland mägtade motstå Österrikes hotande öfvervälde.

Saxen, närmaste grannen till Preussen och således närmast blottställdt för dess anfall, blef snart af Österrike vunnet, hvartill ock bidrog den dervarande mägtige men föga duglige statsministern Brühl, hvilken var mycket uppretad öfver det förakt, konungen i Preussen vid flere tillfällen honom visat.

Äfven Ryssland sällade sig snart till samma sida; ty det började att i Preussen ana en framtida medtäflare om herraväldet i Norden. Men dessutom verkade också här personliga driffjedrar. Kejsarinnan Elisabet var i hög grad uppbragt öfver de gäckerier och stickord, med hvilka konungen i Preussen ofta angrep henne och hennes tadelvärda lefnadsvanor. Rysslands förste minister Bestuschew var också vid den tiden bestucken af Fredriks fiender, så att han sökte ytterligare uppegga hennes ovilja. Det är väl sannt, att ryska tronföljaren, Karl Petter Ulrik, hvilken vi af gammalt känna, var en stor beundrare af konungen i Preussen och sökte göra denne åtskilliga tjenster; ehuru han hemligen uppbar mutor af Österrike just för att motarbeta samma herre. Hans gemål, storfurstinnan, sedermera blifvande kejsarinnan Katarina, blef ock genom lån från Danmark och genom en årlig gåfva af 20,000 dukater från England mutad så att hon sökte styrka sin gemål i dennes bevågenhet för Preussen och obenägenhet mot det krig, Elisabet ville börja[1]). Men mot dennas, den regerande kejsarinnans, lågande harm och mot Bestuschews bestämda vilja, mägtade tronföljareparet föga uträtta, och kriget blef förklaradt.

Oaktadt ofvannämnde underhandlingar och förberedelser hafva dock några både statsmän och häfdatecknare yttrat den förmodan, att det stora

---

[1]) Se Historisk Tidskrift 4:e Række 1:a Bind. Ostens Gesandtschaften, sid, 487.

tillämnade förbundet skulle näppeligen kunnat förmå sig till anfall, så framt ej konungen i Preussen sjelf öppnat kriget. Men noga underrättad om alla ofvan uppräknade planer, tog han för afgjordt, att ifrågavarande magter skulle kasta sig öfver honom, så snart de hunnit rusta sig i ordning. Sjelf deremot beständigt rustad och färdig till anfall, beslöt han att förekomma och öfverraska sina fiender; hvarföre han ock sommaren 1756 kastade sig öfver den närmaste bland dem, nämligen Saxen, och i och med detsamma var det så kallade 7-åriga kriget öppnadt; ty nu skyndade genast de förbundna staterna till angrepp mot den gemensamme fienden och till försvar för den anfallne bundsförvandten.

ANDRA KAPITLET.

SVERGES BESLUT ATT DELTAGA I SJUÅRIGA KRIGET.

Preussens anfall mot Saxen innebar ett våldsamt och olagligt störande af den fred, som mellan det tyska rikets stater blifvit 1648 genom westfaliska fördraget grundlaggd. Detta sistnämndes bestämmelser hade blifvit antagna och bekräftade af tyska rikets furstar och tillika af Sverge och Frankrike, hvilka alla följaktligen voro förbundna att uppträda till det angripna Saxens försvar och till angriparens, Preussens, bestraffning. Att till detta ändamål bidraga var således äfven Sverge förpligtadt, och det i tvänne hänseenden; dels för egen räkning, nämligen såsom borgesman för nämnde westfaliska fred, dels som innehafvare af Vor-Pommern, hvilket, såsom en del af tyska riket, var skyldigt uppställa sin troppandel i den rikshär, som skulle tukta fredsstöraren.

Kriget i Tyskland utbröt, och Sverges biträde påkallades redan 1756, och medan rikets ständer ännu voro samlade. Om eller på hvad sätt Sverge skulle deltaga i rörelsen, den frågan blef likväl ingen gång af dåvarande kanslipresidenten Höpken för samma ständer framlaggd; och detta, ehuru saken var i sig sjelf ganska vigtig, och riksdagen den enda magt, som egde rättighet att densamma afgöra, och ehuru man kunde förutse, det frestelsen eller faran att inblandas i rörelsen skulle på ett fruktansvärdt sätt framträda. I allmänhet uttalade ständerna sin önskan om upprätthållande af fred och af dåvarande förbund med Frankrike. Men Hemliga Utskottets testamente föreskref, att i händelse af gynnande omständigheter borde regeringen begagna hvarje sig yppande tillfälle. Det hette, *att utskottet lemnade vården om rikets välfärd åt hans maj:t, som med råds råde lärer begagna hvarje medel till befrämjande af dess anseende och möjliga tillväxt; — och att utskottet hoppades, det hans maj:t icke lemnade obegagnadt något tillfälle till ett så stort och vigtigt ändamåls vinnande;* och en annan gång, *att utskottet icke på något sätt ville binda hans maj:ts händer från begagnande af gynnande omständigheter;* — och en tredje gång, att, *i fall Sverges garanti-löften åberopades, fordrade rikets heder, att dessa fullgjordes*[1]. För den händelsen, att riket antingen råkade i någon större olycka eller kunde till följe af lofvande omständigheter hoppas någon större fördel, medgaf Hemliga Utskottet tvänne lån ur banken på tillsammans 4,200,000 d. s. m. Det var dessa Hemliga Utskottets villkorliga föreskrifter och medgifvanden, som sedermera åberopades till försvar för regeringens beslut att utan ständernas hörande inlåta sig i kriget.

[1]) Riksark. Heml. Utsk. prot. Species facti.

Ehuru missnöjda med preussiska konungens tilltag, tyckte dock i början rådsherrarna, att Sverge icke borde för egen räkning deltaga i fejden, utan endast som garant för westfaliska freden ogilla Preussens uppförande och söka genom föreställningar och hotelser återställa lugnet. Många hyste dock betänkligheter äfven vid denna åtgerd; ty de ville undvika all möjlig inblandning i så vidt utseende rörelser. Å andra sidan deremot anmärktes, att, om Sverge icke ville upprätthålla westfaliska freden, då det gällde betryggandet af de tyska staternas genom densamma vunna fördelar, skulle dessa stater ej heller upprätthålla den i afseende på Sverges egen eröfring, nämligen Vor-Pommern m. m.; — likaså, att genom fredligt stillasittande skulle Sverge skilja sig från den gamle bundsförvandten Frankrike och ådraga sig de tyska staternas ovilja. Äfven minnet och stoltheten höjde sina röster. *Rättigheten*, hette det, *att som garant för westfaliska freden ingripa i Tysklands angelägenheter är det enda vedermäle, som ännu återstår af Sverges fordna ära och anseende, och detta vedermäle bör ej förspillas, hvilket skulle ske, om man ej vågade göra denna sin rättighet gällande.* Slutet blef, att svenska regeringen i Mars 1757 offentligt förklarade sitt ogillande af Preussens anfall mot Saxen, af hvilket tillkännagifvande kunde dragas den slutsats, att Sverge vore förbundet uppställa den andel af troppar, som Pommern m. m. borde aflemna till upprättandet af den rikshär, medelst hvilken tyska staterna gemensamt skulle hejda och bestraffa konung Fredriks tilltag.

Men de mot Preussen förbundna magterna voro icke nöjda med detta beslut utan fordrade, att Sverge skulle också för egen räkning uppträda. De påstodo, att det, såsom garant för westfaliska freden, var förpligtadt till ett sådant deltagande, och de framlade tillika för styrelsen i Stockholm allehanda förespeg-

lingar och löften, t. ex. att bekomma underhållspenningar från Frankrike, friare spannemåls-utförsel och t. o. m. en gåfva af 10,000 tunnor säd [1]) från Ryssland, hjelptroppar från båda, och att genom alla bundsförvandternas gemensamma biträde kunna återbekomma Stettin med omgifning. Framställningarna härom blefvo serdeles enträgna och lifliga, sedan preussarnas seger vid Prag gjort förbundsligan än mer angelägen om Sverges bistånd.

Många andra och vigtiga skäl talade likaledes för detta krig. Det var i sig sjelft berättigadt och på sätt och vis framtvingadt genom preussiska konungens uppförande och genom Sverges förbindelse att mot sådana tilltag uppträda. Det lofvade dessutom stora fördelar; ty sannolikt var, att det lilla Preussen, på en gång angripet af så många och mägtiga fiender, måste snart duka under, och att Sverge skulle erhålla någon del i det derefter utskiftade bytet. Angeläget var ock att i tid nedsätta och qväfva den preussiska staten, hvilken oupphörligt sökte rycka till sig Sverges pommerska besittningar; likaså att tillbakavisa samma Preussens nu framställda anspråk på att vara en målsman, en beskyddare för tyska protestanterna, en heder, som hittintills varit förbehållen åt Sverge; — likaså att häfda fäderneslandets gamla krigsära, hvilket till följe af ovanligt lyckliga omständigheter kunde denna gången ske utan att stöta vare sig Österrike, tyska staterna eller den gamle bundsförvandten Frankrike. Måhända ville också en och annan genom tillställandet af detta krig förarga och nedsätta den hatade drottning Lovisa Ulrika. Lättsinnet och stoltheten öfver gammal krigsära kommo äfven nu liksom 1741 i rörelse, och personer funnos, som inbillade sig, att, om en svensk här blott uppträdde

---

[1]) Sax. min. br. d. 25 Jan. 1757.

på stridsfältet, skulle fienden skrämmas och utan svärdsslag medgifva Sverges fordringar.

Men äfven mot kriget talade många och vigtiga skäl, t. ex. Sverges försvagade tillstånd och behof af hvila; Fredrik den andres snille, verksamhet och välförsedda skattkammare; möjligheten af den sjukliga kejsarinnan Elisabets snara död, i hvilken händelse efterträdaren, storfursten Peter, skulle, som alla visste, genast och med hela Rysslands magt öfvergå till Preussens sida. I följe af dessa och andra omständigheter ansågo många företagets utgång tämligen oviss; och minnet af sista finska kriget verkade som en afskräckande varning. Dertill kom, att en stor mängd svenskar hänfördes af beundran för konung Fredriks snille och kraft och började tillika betrakta honom såsom vid detta tillfälle den tyska protestantismens försvarare mot de katolska magterna Österrike och Frankrike, och hyste följaktligen en viss obenägenhet mot hela kriget [1]); en sinnesstämning, som underhölls och eggades af hofvet. Adolf Fredrik förhöll sig väl skenbart stilla och underskref vanligtvis utan motsägelse de beslut, rådets flertal fattat [2]); men man såg esomoftast preussiska sändebudets vagn stå utanför slottsporten, och det var ungefär vid denna tid, som hofvet lät genom Landberg och Tiberg m. fl. anställa i Wermland och Dalarna de rörelser, vi redan beskrifvit [3]).

Ett annat skäl mot kriget var, att man kunde derunder befara ett anfall från Danmarks sida; ett tredje och det största hindret var dock, att, som sagdt är, regeringsformen ej tillät börja krig utan ständernas bifall. Men detta hinder sökte man undanrödja genom påståendet, att, emedan Preussen

[1]) Arkivet på Sjöholm. Lewenhauptska arkivet, Memoires secrets.

[2]) Riksark. Rådsprot. d. 11 Juli 1757 m. fl.

[3]) 39. 300—309.

börjat striden, var Sverges uppträdande till det angripna Saxens beskydd icke ett anfalls- utan ett försvars-krig, och att regeringen egde rätt begynna ett dylikt, ehuru ständerna icke blifvit derom hörda. Man åberopade ock Hemliga Utskottets testamente 1756 och dess föreskrift, att regeringen borde begagna alla sig yppande tillfällen till rikets förkofran och tillväxt [1]).

I Maj 1757 föreföllo inom rådet flere öfverläggningar om det vigtiga ärendet. På regeringens begäran hade Rosen utarbetat ett kostnadsförslag, och detta innehöll, att utrustningen, öfverskeppandet och tolf månaders underhåll i Pommern för en här af 15,000 man skulle stiga till blott 3,423,730 d. s. m. Tillika hade regeringen låtit öppna Hemliga Utskottets testamente 1756 och deraf funnit, att ständerna för en händelse, sådan som den närvarande, hade beviljat styrelsen bankolån på tillhopa 4,200,000 samma mynt, hvadan och med tillhjelp af Frankrikes underhålls-penningar man hoppades hafva medel nog till bestridande af det första årets krigsutgifter, och några inbillade sig, att Preussen skulle redan inom denna korta tid vara krossadt. De vigtigaste råds-öfverläggningarna började d. 11 Maj. I egenskap af kansli-president var Höpken den, som egde närmaste kunskapen om alla utrikes förhållanden och som fördenskull borde vid deras bedömande ega högsta vitsordet. Öfver Preussens anfall mot Saxen hade han i förstone visat mycken förbittring och förklarat *detsamma vara någonting så groft, så oerhördt, att alla folk borde i förening bestraffa det på ett sätt, som afskräckte från förnyandet af dylika dåd* [2]). Sedermera började han dock vackla och visa mer böjelse för fred än för krig. Nu d. 11 Maj deremot afLät han ett betän-

---

[1]) Sid. 5.

[2]) Sax. min. br. d. 14 Sept. 1756.

kande, i hvilket bland annat lästes följande satser: *att skaffa svenska tropparna någon verksamhet är nödigt för att minska deras kärlek till boställslifvet; — likaså för att skräda bort dem, som tjena för fredens men icke för krigets skuld; — likaså för att både införa allvarlig krigstukt och minska antalet af dessa kannstöpare och knorrare, som föranleda oro hos menigheten, bekymmer hos regeringen och missaktning hos främmande magter* [1].

Öfverläggningen hann icke den dagen afslutas utan fortsattes den följande eller den tolfte Maj, hvarvid voro tillstädes fjorton rådsherrar och bland dem också Höpken. Men genast vid rådplägningens början fick han ett anfall af frossfeber och lemnade rummet samt reste till sin landtegendom Fogelbro, belägen på Wermdön. De öfriga rådsherrarne fortsatte likväl den vigtiga öfverläggningen. Löwenhielm yttrade visserligen åtskilliga betänkligheter, men flertalet af rådsherrarna uttalade krigiska åsigter: t. ex. *man borde icke åtnöja sig med en garanti, som bestod i blotta ord; — icke ingifva främmande stater en nedrig tanka om Sverges magt och mod; — icke till nästa år uppskjuta tropparnas öfverskickande till Tyskland*; *ty under tiden kunde freden afslutas, och då hade Sverge ingen förtjenst att åberopa och således ingen belöning, ingen landvinning att hoppas*. Slutligen anställdes omröstning. För åtminstone uppskof till nästa år talade Tessin, Karl Lagerberg och isynnerhet Löwenhielm, hvilken i ett vidlyftigt anförande påminte om Sverges svaghet och krigslyckans obeständighet, och tillika yttrade den farhågan, att kostnaderna torde stiga mycket högre,

---

[1]) Dessa ord och åsigter blefvo sedermera ofta åberopade och begagnade till anfall mot Höpken. Det hans betänkande, i hvilket de förekommo, har ock blifvit borttaget från rådsprotokollets handlingar för samma dag (se Handl. för Skand. Hist. 23. 176) men ordalagen återfinnas i en annan samtidig handling (S. st. 15. 121).

än man beräknat. Han slutade sin framställning med dessa ord: *det kan väl hända, att jag drifver försigtigheten för långt och blifver af både samtid och efterverld beskylld för klenmodighet och räddhåga; men pligten fordrar, att aldrig råda mot samvete och öfvertygelse; och försigtighet leder sällan, vågsamhet deremot rätt ofta till förderf.* De andra rådsherrarna yttrade benägenhet för krig under åberopande dels af de verkliga och vigtiga skäl, vi redan uppräknat, dels af öfvermodets eller lättsinnets drömbilder och hugskott. Ekeblad påstod, *att Sverges heder, säkerhet och tillväxt berodde på nyttjandet af det nu gifna tillfället;* Scheffer talade mycket och högt om Sverges ära och tillade, att, *liksom enskilda personer uppoffra allt för deras heders skull, så bör ock hvarje styrelse åsidosätta alla betänkligheter, när det är fråga om rikets värdighet och anseende*; Hamilton sade: *vi hafva att välja mellan heder eller skam, emellan vinst utan fara, eller förlust genom försumlighet;* Stromberg sade: *om Sverge vid detta tillfälle icke visar sig på ett värdigt och anständigt sätt, skall det nedsjunka till samma obetydlighet som republiken Lucca;* — och Fleming tillade: *om vi låta gå obegagnadt ur händerna det tillfälle, försynen gifvit till heder och uppkomst, skall vårt fädernesland mista återstoden af det anseende, till hvilket det blifvit af den store Gustaf Adolf förhjelpt, och i stället betraktas som ett vanmägtigt land, ett non ens* [1]), *på hvilket man ej kan göra någon räkning.* Slutet blef, att rådet med 10 röster mot 3 talade för Sverges deltagande i kriget. Adolf Fredrik aflät ännu intet bestämdt omdöme, utan yttrade blott en viss obenägenhet mot hela företaget. Den 16, 18 och 23 Maj fortgingo rådets öfverläggningar, men Höpken kom dervid ingen gång tillstädes. Den 25 Maj befann han

---

[1]) Ej varande till.

sig till helsan återställd, och kom upp i rådet, då också ämbetsbröderna uppmanade honom att yttra sina tankar. Han förklarade sig då till följe af åtskilliga nu förekomna omständigheter *icke kunna tillstyrka någon annan åtgerd än den i Mars beslutade;* nämligen att blott aflåta en ogillande föreställning mot Preussens uppförande, men att icke inblanda Sverge i kriget. Till denna åsigt öfvergingo då på stället Ehrenpreus och Wrangel, så att den sidan, den fredliga, nu räknade sex röster mot de krigiska åtta. Palmstierna, högligen uppbragt, framlade emot Höpkens åsigt ett vidlyftigt utlåtande; men utan åsyftad verkan. Den 7 och 8 Juni var målet åter före; men Höpken förklarade omigen, att, ehuru utrikes-förhållandena företedde många lockande utsigter, vore dock Sverge af sitt inre tillstånd hindradt från att desamma begagna, och han understöddes också nu af Wrangel och Ehrenpreus. Den 20 Juni kom saken åter före, men Höpken hade nu omigen rest ut till Fogelbro, och man ville veta, att han, ehuru sjelf af bestämdt fredliga tänkesätt, icke vågade längre motsäga det rådande krigspartiet utan sökte undandraga sig allt ytterligare deltagande i omröstningen [1]. Emellertid hade man fått underrättelse om striden vid Kollin, i hvilken Fredrik blifvit så grundligt slagen, att några trodde honom snart tvungen till fred. Så mycket ifrigare blef krigspartiet att få deltaga i rörelsen, för att också få deltaga i det snart väntade rofvet. Löwenhielm påstod dock, att regeringen icke egde magt börja något krig, innan ständerna bifallit, och han försvarade denna sin åsigt med många och starka skäl och fick på sin sida Lagerberg m. fl. Men då började det herrskande partiet att med hvarjehanda ömma och allvarliga föreställningar upp-

[1]) Danska min. bref d. 21 Juni 1757. Sax. min. br. d. 26 Juli 1757.

mana sina motståndare till den enighet, utan hvilken regeringens åtgerder icke skulle hafva tillräckligt anseende och kraft. Det lyckades, och Löwenhielm fogade sig med åtskilliga villkor till flertalets mening och lofvade densamma understödja; och så fattade rådet det vådliga och ödesdigra beslutet att öfverskeppa tropparna och börja kriget utan att derom inhemta ständernas tanke. Skälen, hämtade ur förra riksdagens testamente hafva vi redan uppräknat [1]).

Emellertid hade fortfarande sjelfva kansli-presidenten Höpken och jemnte honom Karl Lagerberg ogillat det fattade beslutet, ett förhållande, som oroade krigspartiet, ehuru stor öfvervigt detta ock hade. Andra betänkliga omständigheter tillkommo. Bland allmogen i Östergötland hade förefallit några upplopp med anledning af de knektutskrifningar [2]), rustningarna orsakat, och på Preussens begäran ville engelska regeringen skicka sitt sändebud i Köpenhamn Gooderich till Stockholm för att motverka krigslystnaden; men svenska regeringen vägrade emottaga såväl denne herre som hvarje annan d lik beskickning. Hofvet i London affärdade i ställetyen slägtinge till riksrådinnan Cedercreutz, en herr Campbell, hvilken under sken af ett besök hos anförvandterna begaf sig till Stockholm och der arbetade för ifrågavarande ändamål [3]), men också detta förgäfves. Emellertid och genom dylika företeelser blef det krigslystna flertalet så uppskrämdt, att det icke vågade taga något afgörande steg, innan enighet inom rådet och isynnerhet Höpkens bifall kunnat vinnas. Denne hade dock fortfarande undandragit sig och vecka efter vecka stannat på landet utan att vilja deltaga i någon ytterligare omröstning [4]). Mellan honom och Ekeblad föreföll härom en bref-

---

[1]) Sid. 5.
[2]) Arkivet på Sjöholm, Memoires secrets.
[3]) Danska min. bref d. 13 Dec. 1757.
[4]) Preuss. min. bref. D. 17 Juni, 1 Juli 1757.

vexling, som ledde till rätt skarpa ord, likväl ej till den åsyftade föreningen [1]. Rådet uppdrog då åt sin medlem Henning Gyllenborg att resa till Fogelbro och söka förmå Höpken att infinna sig i staden. Det svar, Gyllenborg återförde, var tvetydigt och obestämdt. Höpken undandrog sig resan; *den var,* mente han, *onödig, ty han kände redan alla skälen både för och mot och hade uttalat sina tankar; — den var ock skadlig, ty, emedan alla visste, att han nu genomgick en brunnskur, skulle hans inresa föranleda uppseende och hvarjehanda gissningar.* Hvad det för enighetens skull fordrade bifallet anginge, förklarade han först, att han ville afbida rådets beslut; men till sist, *att, om hela rådet vore om krigsbeslutet enigt, skulle också han, Höpken, deri deltaga; men, om någon annan skilde sig derifrån, ville också Höpken förblifva vid det första i Mars fattade beslutet* [2]. Genom denna obestämda och blott mundtliga helsning ansåg sig dock rådet mindre betryggadt, och Löwenhielm och Lagerberg framför andra önskade, att Höpken skulle gifva ett både skriftligt och ovillkorligt bifall. Af sådan orsak affärdade man till Fogelbro en annan beskickning, nämligen riksrådet Hamilton, och denne lyckades slutligen utverka Höpkens egenhändigt skrifna och undertecknade förklaring, att han instämde med rådets flertal; och när denna skrift blifvit framlaggd, gaf också Karl Lagerberg efter, hvilken var den, som längst talade för de fredliga åsigterna. De, som ifrigast kämpat för de krigiska, voro Ekeblad, Palmstierna och isynnerhet Scheffer.

Nu följde i ordningen att utverka Adolf Fredriks bifall. Ursprungligen hade denne herre ogillat preussiska konungens tilltag [3], men han såg naturligtvis ogerna ett krig mot sin gemåls broder. Lovisa

---

1) Arkivet på Sjöholm, Memoires secrets.
2) Sid. 6.
3) Sax. min. br. d. 8 Febr. 1757.

Ulrika trodde ock, att Hattarnas plan vid detsammas tillställande var att genom segrar och eröfringar kunna upprätta sitt, som hon mente, sjunkna anseende; och hon kallade följaktligen hela företaget för *Hattpartiets räddningsplanka,* och sade en annan gång, *att, om kriget gått lyckligt, hade svenska hofvet sett sin sista dag.* När derför Ekeblad och Hamilton kommo till Drottningholm och inför konungen framlade rådets beslut, gjorde denne flere invändningar, isynnerhet grundade derpå, att krig ej kunde lagligen börjas, innan ständerna bifallit. Ekeblad sökte vederlägga hans betänkligheter genom anförande af redan uppräknade skäl [1]), hvarpå Adolf Fredrik, som vanligt, gaf efter och förklarade sig instämma med rådet; tilläggande dock, att, *ifall företaget aflupe olyckligt, ville han ej hafva någon del deri.* När protokollet sedermera skulle justeras, gillade han visserligen dess uppgifter, men bifogade ett skriftligt tillägg af innehåll, att han visserligen inhemtat, hvad härutinnan förelupit; *men,* tillade han, *emedan saken är för mig helt ny och jag ej haft tillräckligt tid och tillfälle att den öfverväga, fäster jag mig vid regeringsformens föreskrift om nödvändigheten af ständernas bifall, innan krig begynnes, hvilket stadgande bör heligt och obrottsligt hållas. Dock i anseende till rådets enhälliga tillstyrkan och anförda skäl, har jag intet att påminna mot tropparnas utskickande äfven utan ständernas hörande.* När detta utlåtande i rådet upplästes, anmärkte Ekeblad, *att saken ingalunda vore för hans maj:t ny,* ty han hade under flere månaders tid blifvit oupphörligen och steg för steg underrättad om allt, hvad deruti förelupit. Konungens betänkande var ock i andra fall af ett för krigspartiet mindre fördelaktigt innehåll och han fordrade likväl, att det skulle till rådsprotokollet biläggas. Slutligen

---

[1]) Sid. 7.

och med anförande af de tämligen bestämda föreskrifterna i sista Hemliga Utskottets testamente, lyckades man dock öfvertala honom att helt enkelt bifalla, och att lofva undertrycka nämnde sitt betänkande. Kort derefter, och just som regementerna skulle uppbryta till kriget, befunnos dock afskrifter deraf vara spridda i landsorterna, och med ordalag, som framställde Adolf Fredrik såsom en landets fader, den der sökte skydda folket mot rådet, hvilket i förening med Frankrike ville nu liksom 1741 störta riket i ett kostsamt och förderfligt krig [1]).

Genom konungens bifall var emellertid frågan nu i allo afgjord, hvarefter förbund afslötos med de ifrågavarande magterna, och Frankrike lofvade 3,000,000 livres årligen [2]), mot villkor, att Sverge skulle i Tyskland underhålla en här af 20,000 man; hvarpå tropparna öfverfördes och kriget begynte. Det berättas, att vid underrättelsen om detta beslut skall konung Fredrik i Preussen hafva utbrustit: *detta är en följd af min systers dumheter* [3]), och han säges hafva gifvit henne skarpa förebråelser för den obetänksamhet, med hvilken hon retat svenskarna. Deremot omtalas ej något hans erkännande af den sanningen, att det var förnämligast han sjelf och hans eget handlingssätt, som framkallat hela kriget.

Höpkens uppförande under dessa öfverläggningar har gifvit anledning till mycket klander. Man har tadlat hans uraktlåtenhet att i det vigtiga ämnet rådfråga ständerna 1756; likaså de besynnerliga motsägelserna, uppmaningen i Maj 1757 att deltaga i kriget; — det omedelbart derefter gifna och envisa

---

1) Sax. min. br. d. 21 Juni 1757.
2) Några säga 4,100,000.
3) Sottises. Arkivet på Sjöholm. Diverse papper.

afstyrkandet, och det slutligen lemnade bifallet [1]). Framför allt annat fäste man sig dock vid den besynnerliga företeelsen, att han, rikets förnämsta ämbetsman och högste ledaren af dess utrikes ärender, att han likväl stannade på landet och drog sig undan allt kraftigare deltagande i dessa vigtiga öfverläggningar, hvilka dock förnämligast hörde just till hans egen ämbetsbefattning [2]). Tessin [3]) och många andra trodde sig ej kunna häröfver afgifva någon tillfredsställande förklaring. Deremot förlorade man sig i hvarjehanda gissningar. Somliga mente honom vara till krigets afböjande mutad af Danmark, andra och kanske med mera skäl af Preussen, och det påstods [4]), att han lofvat nämnde magt, det svenska tropparna aldrig skulle inbryta öfver gränsen. Kanske! Troligast är dock, att förnämsta, eller *enda* orsaken till det besynnerliga uppförandet är att söka i den obeslutsamhet, den brist på mod, han många gånger vid vigtiga och vådliga brytningar ådagalade. Hvilken nu anledningen var till hans vacklande åsigter och åtgerder, säkert är, att just detta uppförande blef orsaken till hans afsättning och fall år 1761.

Man har stundom ställt finska kriget 1741 och det pommerska 1757 i jemnbredd med hvarandra. Skilnaden var dock betydlig. Sverges anfall mot Ryssland 1741 var orättvist, af inga gilltiga anledningar framkalladt, och hade redan från begynnelsen

---

[1]) Dansk. min. bref den 6 Sept. 1757.

[2]) Arkivet på Sjöholm. Berättelser och anmärkningar öfver pommerska kriget säger, att Höpken den 10 Okt. 1757 ålade Ungern Sternberg att undvika allt, som innebar verkligt krig, utan uppträda endast som garant för westfaliska freden. Är denna uppgift grundad, så innehåller den bevis om en ytterligare och ny omkastning i hans tänkesätt.

[3]) Eriksbergs arkiv. Diverse papper, som tillhört K. G Tessin och Fr. Sparre.

[4]) Dansk. min. bref. d. 22 Jan. 1758.

föga utsigt till framgång. Det var ock ett verk af lättsinne, skryt och öfvermod, alla tre uppdrifna till förvånande höjd [1]. Anfallet mot Preussen 1757 hade deremot sitt försvar i folkrättens föreskrifter och i formliga af Sverge ingångna förbindelser. Det öppnades ock med goda utsigter till framgång; ty näppeligen kunde någon föreställa sig, att det lilla Preussen skulle med understöd ensamt af England kunna motstå de förenade krafterna af Sverge, Ryssland, Österrike, de tyska staterna och Frankrike. Oaktadt dessa lysande utsigter var öfvermodets svindel denna gång ej på långt när jemnförlig med den yrsel, som år 1741 hänförde svenskarna.

Nämndt är, huru några rådsherrar hyste den farhågan, att Danmark skulle angripa Sverge, medan detta var sysselsatt i kriget mot Preussen. Spådomen slog ej in. Danmarks stats-angelägenheter leddes då för tiden af den äldre Bernstorff, en bland de ädlare statsmän, historien vet att omtala. Flere försök gjordes väl att förmå Danmark till deltagande i striden, än för, än mot Preussen, och man förespeglade i båda händelserna hvarjehanda fördelar och landvinningar. Men Bernstorff kunde ej öfvertalas. Många klandrade dock, att han, som de sade, genom overksamt stillasittande försummade tillfället att öka Danmarks magt och anseende. Det tyckes äfven, som danska sändebudet i Stockholm manat till deltagande i kriget; men Bernstorff vägrade och yttrade i sitt svar följande märkvärdiga ord. *Tro ej, min herre! att jag är blind för allmänhetens blifvande omdöme härutinnan. Jag ser mycket väl, att man skall säga, det Danmarks regering ådagalaggt brist på snille och på ljus; emedan den icke deltagit i ett krig, som måhända kunnat medföra några landvinningar. Jag ser tydligen allt, hvad närvarande och kommande tider skola härom yttra. Men vare*

---

[1] 35. 54—141.

långt från mig, att låta detta klander och dessa mot min person rigtade anfall hindra mig från att göra, hvad jag anser vara rätt och rättvist. Lifligare än jag kan ingen önska min konungs ära och framgångar, vid hvilka äfven min egen lycka är fästad. Men jag rodnar ej att bekänna för eder, liksom jag bekänt för svenska riksrådet Scheffer, och liksom jag, ifall så behöfs, skall bekänna inför en hel verld; nämligen, att det, som hejdar mig, är fruktan för den Högste Styresmannen öfver menskligketens öden. Jag förkastar hvarje förslag, som kan misshaga honom, och jag älskar för mycket min konung för att råda honom ådraga sig den Eviges hämnd. Att börja ett krig, utan orsak och utan nödtvång, synes mig den fruktansvärdaste handling, en menniska kan företaga. Mig undfaller ej, att detta tänkesätt kommer att af många anses som löjligt och orimligt[1]*; men utan tvekan blottställer jag mig för hvarje sådant klander. Sverge må sjelft afgöra sina driffjedrar och afsigter, faror och förhoppningar; men Danmark har ingen orsak till krig, och att utgjuta åtminstone för oss oskyldigt blod endast för vinnande af litet mera land, och att belasta min konung med både sitt eget och det angripna folkets tårar, och att derigenom ådraga oss Guds vrede och straff, — derifrån må himlen bevara mig! Den ära, jag söker åt min konung förvärfva, är den, som visserligen af mången förbises och föraktas, men som i mina ögon är mycket lysande; nämligen den, att icke hafva frampressat sina undersåtares blod och tårar.* Detta tänke- och handlingssätt bibehöll Bernstorff hela tiden framåt; ehuru likartade frestelser flere gånger framställdes. Det var också under de öfriga europeiska staternas nu öppnade och ömsesidigt förstörande krig, som Danmark fick genom honom bibehålla freden, och

[1]) Pourra être taxé de ridicule et d'absurde.

som i danska folkets belägenhet förbereddes eller infördes flere bland de förbättringar, som så ärofullt utmärka de båda Bernstorffarnas förvaltning. Huru och med hvilka följder Sverge under samma tid deltog i sjuåriga kriget, skola efterföljande kapitel berätta.

TREDJE KAPITLET.

SVERGES RUSTNINGAR TILL KRIGET.

De medel, Sverge hade att till detta företag använda, bestodo i det lån af 4,200,000 d. s. m., som ständerna 1756 beviljat, och af de underhållspenningar, 3,000,000 livres årligen, som franska regeringen lofvat, hvarjemnte man nedsatte utgifterna för fästnings-byggnaderna i Skåne och Finnland, och använde de indragna summorna till bestridande af krigskostnaden.

Det var kring slutet af Juni 1757, som regeringen fattade sitt afgörande beslut. Vid samma tid vidtogos ock anstalter att till Pommern öfverskeppa 17,000 man, hvilka i förening med i Stralsund varande 5,000 krigare skulle utgöra en här af 22,000 man. Fotfolket bestod i allmänhet af friska och starka karlar; många dock blott nyutskrifna rekryter. Äfven kavalleriets manskap var godt, men föga öfvadt och illa beridet samt tungt beväpnadt, derföre ock mindre användbart. Man insåg felet och ämnade anskaffa lättare rytteri, men dermed gick ej synnerligen fort. Artilleriet var enligt fiendens erkännande ganska godt. Gröfre kanoner, passande för belägringar, blefvo likväl ingen gång öfversända.

Till anförare för denna här talades ofta om Axel Fersen eller Augustin Ehrensvärd. Att endera

af dem skulle utväljas, det önskade många svenskar, men icke konungen i Preussen, hvilken hade höga tankar om dessa herrars personliga förmåga [1]. Genom ständernas tjenstemanna-betänkande 1756 hade ock regeringen fått sina händer i någon mån bundna och måste således utnämna en bland de äldsta inom generalitetet, och föll då med sina tankar på Mössan Ungern Sternberg; äfven derföre, att detta val kunde anses som ett medlingsförsök mellan båda partierna, enligt den åsigt, som för tillfället gjort sig gällande. Mannen blef verkligen af rådet enhälligt föreslagen och af konungen nämnd, och han säges ock hafva sjelf eftersträfvat berörde utmärkelse [2], liksom han gillat sjelfva krigsföretaget [3]. Han var dock redan 68 år gammal och så sjuklig, att han måste genom en föregående brunnskur bereda sig till det blifvande fälttågets mödor. Det säges ock, att regeringen ville sätta Fersen vid hans sida som rådgifvare och stöd; men Ungern Sternberg sjelf valde dertill partivännen Rudbeck och ställde denne i spetsen för sin generalstab. Franska regeringen hade dessutom åt en herr Montalembert gifvit i uppdrag att åtfölja hären för att efterse, det alla svenska regeringens åtagna förbindelser blefvo fullgjorda och för att bispringa befälhafvaren med goda råd, samt underrätta sin egen regering om alla förhållanden. Mot härens manskap voro, utom dess brist på öfning, icke några vigtigare anmärkningar att göra; men så mycket mer mot dess utrustning. Förråden af både matvaror för soldaterna och foder för hästarna voro otillräckliga och ofta af sämre beskaffenhet. Dessutom rådde stor brist på sadlar, fältbagerier, verktyg och verkmästare

---

[1]) Uppsala. Gyllenborgska samlingen. Ett orubriceradt folioband, innehållande en Hattpartiets försvarsskrift.

[2]) Voltemats anekdoter.

[3]) Arkivet på Sparreholm. J. M. Sprengportens autobiografi.

för brobyggnader, och likaså på vagnar och hästar för nödiga forslor o. s. v. Som orsak till bristen omtalades å ena sidan, huru krigspartiet inbillade sig, att konungen i Preussen skulle inom årets slut vara krossad, och att svenskarne således ej skulle behöfva mer än visa sig på tyska bottnen för att vid den snart förestående freden få sin andel i bytet; och att man således ej behöfde några så vidlyftiga utrustningar, som fordras för ett längre krig [1]; och när bland andra Fersen varnade mot dessa beräkningar, denna brådska, ådrog han sig flere fiender [2]. Å andra sidan hette det [3]: *att emedan Rosen var ordförande i utrednings-kommissjonen 1741 och skulle tagit illa, om han ej också nu erhållit samma förtroende; kunde man ej med ett afslag stöta en så vördnadsvärd medborgare. Följden blef dock, att man byggde sina förslager på svag grund och utan plan för det hela; att man glömde hufvudsaken, men skref hela luntor öfver småsaker; och att man beviljade fördelar åt några Stockholms borgare, som sutto i utredningen, och mot hvilka Rosen ej förmådde göra statens fördel gällande; ehuru han med outtröttligt nit uppoffrade sig för allt, hvad man kunnat af honom fordra.* Till högste styresman öfver krigskommissariatet i Pommern förordnades Lantingshausen, hvilken dervid utmärkte sig för både drift och oegennytta. Men när de nödiga förråd, man väntade från utrednings-kommissjonen i Stockholm, antingen uteblefvo eller befunnos otillräckliga eller odugliga, begärde han afsked från sin ansvarsfulla och vådliga befattning, och det var endast genom några personliga- och sak-medgifvanden, som regeringen kunde förmå honom stanna qvar.

---

[1]) Dansk. min. bref d. 6 Mars 1759.

[2]) S. st.

[3]) Riksark. Karl Scheffers bref till Lantingshausen d. 20 Sept. 1757.

Vi hafva nyss beskrifvit den storm af stridiga tänkesätt, som uppstod, när man skulle fatta krigsbeslutet. En annan dylik uppväxte omigen, när sjelfva kriget utbröt. Det ogillades af t. o. m. några Hattar; och Fersen talade för uppskof, tills man medhunnit alla behöfliga rustningar; än mer af alla Mössorna, hvilka på detta krig, och på dess öppnande utan ständernas bifall och utan tillräcklig förberedelse ämnade grunda en svår anklagelse mot Hattregeringen; — likaledes af de egentliga frihetsmännen inom alla partier, hvilka höllo strängt på ständernas magt och fördenskull harmades öfver regeringens djerfhet att utan riksdagens hörande begynna krig; — likaledes af många inom hären till följe af den kärlek till boställen och fred, som efter indelningsverkets införande mer och mer gjorde sig gällande hos både befäl och soldater; — likaledes af allmänheten, till följe af dess ovilja mot gerder och utskrifningar, hvarföre ock ledarne af detta tänkesätt omigen tryckte och utspridde en *bondevisa*, som redan 1627 var i dylik anda författad [1]), och derjemnte en likartad uppsats, hvilken bland annat innehöll gäckande verser om de krigslystna kämparna, om t. ex.

En hjelte så rask och så rak;
Jag menar den bålde herr Vapenbrak,
Som svängde och sprängde på fältet.
Han hvässte sin värja, drog pansar uppå;
Men när som kanonerna började gå,
Han redan kröp in uti tältet [2]).

— — — — — — — — — — — —

Mesta missnöjet herrskade i Pommern, och det bland både höga och låga; ty enhvar förutsåg, att detta land skulle, såsom skådeplats för striden, blifva liksom ofta tillförene alldeles ödelaggdt.

---

1) Rådsprot. d. 5 Sept. 1757.
2) Arkivet på Sjöholm.

Att mot detta krig, som jemnförelsevis hade för sig både rättvisa och utsigt till framgång, dock allmänna tänkesättet visade mycket mindre henägenhet än för kriget 1741, — orsaken dertill torde böra sökas dels i minnet af de förra gången grymt svikna förhoppningarna, dels deri, att hatet mot Preussen ej var på långt när så häftigt som det mot Ryssland, och dels och allra mest deri, att svenska hofvet genom allehanda utliggare och stämplingar, t. ex. de landbergska rörelserna och de utdelade främmande mutorna, underblåste oviljan.

Å sin sida sökte rådet och dess vänner upprätthålla folkets mod genom förespeglingar om ett föga kostsamt krig, *man skulle binda sina hästar vid grannens gärdesgård*; och om ett snart slutadt krig, *ty Preussen skulle ej länge kunna motstå så många och mägtiga fiender*; och om ett mycket vinstgifvande krig, *ty Sverge skulle återfå Stettin och kanske än mer*; och tillika om Sverges gamla krigsära, hvilken borde uppfriskas. Gjörwell i sin tidskrift, Den Svenske Mercurius, talade i samma anda och lät skalden Samuel Älf der införa en latinsk sång, hvilken med klingande verser omtalade, huru *svenskarna skulle genast vid sin ankomst till Tyskland segra, huru städer och fästen skulle falla, huru den store Gustaf Adolfs bragder och ära skulle förnyas; och att svenskarna skulle ej heller denna gång låta det lidande Tyskland förgäfves utsträcka sina om hjelp bedjande armar o. s. v.*

Vi hafva sett Sverges rustningar. Preussens deremot svarande voro sammanblandade med dem, som anställdes mot dess öfriga fiender. Den mot Sverge serskildt rigtade åtgerden bestod förnämligast i starkare befästande och besättande af Stettin, hvilken stad ansågs vara den punkt, öfver hvilken svenskarna ville bana sig väg till Berlin. Konungen i Preussen följde ock vanligtvis den plan, att låta svenskarna under sommaren tämligen obehindradt

framtränga i preussiska Pommern och Mark; men när sednare på året hans mägtigare fiender, ryssar, österrikare och fransmän gått i vinterqvarter, skickade han en betydlig styrka mot svenskarna, hvilka då blefvo drifna tillbaka till Svenska Pommern och ofta inom Stralsunds fästning, det *skyddande snäckskalet*, som fienderna gäckande sade. Anförd är ock den misstanken, att konungen i Preussen hemligt och i förväg bekom från Stockholm underrättelse om planen för den svenska härens rörelser, hvarom mera framdeles.

FJERDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1757.

Under eftersommaren 1757 blefvo de dertill bestämda regementerna öfverskeppade till Pommern. Tidsomständigheterna voro mycket gynnande. Inom några månader hade nämligen preussarna blifvit grundligen slagna vid Kollin af österrikarne, hvilka derefter återeröfrade nästan hela Schlesien, — likaså vid Gross-Jägernsdorff af ryssarna, hvilka sedermera öfversvämmade Ostpreussen; — likaså vid Hastenbeck af fransmännen, hvilka derpå intogo Hannover. Sådana mycket fördelaktiga omständigheter ville svenska öfverbefälet begagna och lät följakteligen vid medlet af September tropparna till en styrka af 16 eller 17,000 man tåga mot preussarna. Öfverbefälhafvare, till dess Ungern Sternberg hunnit ankomma, var general-löjtnant Gustaf David Hamilton. Han rigtade anfallet mot trenne punkter, nämligen under Ehrensvärd mot Usedom och Wollin, och under Liewen mot Demmin, hvilka orter genast blefvo intagna. Tredje och vigtigaste angreppet skulle ske mot staden Anclam, hvarvid ock största

äran kunde inläggas. Lantingshausen eftersträfvade detta uppdrag, och Hamilton, ehuru fältherre och äldre general-löjtnant, afstod detsamma med berömvärd blygsamhet och sjelfförsakelse. Företaget lyckades, för hvilken framgång Lantingshausen, liksom Hamilton för sin sjelfuppoffring, skördade många loford [1]). Efter dessa eröfringar hade svenskarna enligt regeringens föreskrift bort angripa landets hufvudort Stettin; men denna fästning var allt för stark, och svenska hären allt för svag och dessutom i saknad af nödigt belägrings-artilleri. Den vände sig derföre mot vester och framträngde omkring medlet af Oktober till Prenzlow, hvarifrån den indref gerder och brandskatter ur det kringliggande Uckermark.

Emedlertid hade till Pommern ankommit Ungern Sternberg, hvilken nu öfvertog högsta befälet. Man ville då från Prenzlow framtränga till Berlin, dit vid ungefär samma tid österrikaren Haddick också hade framträngt; likväl förekommo flere betänkligheter. Man fruktade, att svenska hären skulle blifva tagen i ryggen af besättningen i Stettin, hvilken genom utskrifna och dit införda bönder steg till ett antal af 9—, somliga säga 12,000 man. Svenskarnas förhoppningar om främmande hjelp blefvo ock svikna. Man hade förespeglat dem understöd af franska hären; men denna blef kort derefter vid Rossbach af konung Fredrik ömkligen slagen, och fransmännens sednare anförare, Richelieu, en gunstling hos madam Pompadour, var utsväfvande, egennyttig och oduglig, och mägtade icke till svenskarnas hjelp framtränga, utan ville i stället, att dessa skulle öfver Elben komma till honom, hvilket likväl Ungern Sternberg icke vågade; ty genom en sådan rörelse skulle svenska Pommern blifvit blottadt på försvarare och svenska hären för

---

[1]) Rådsprot. d. 26 Sept. 1757.

mycket aflägsnad från sin vapenplats och stödjepunkt Stralsund. Man hoppades ock på hjelp af ryssarna, och det så mycket mer, som dessa, enligt hvad nämndt är, nyligen slagit preussarna vid Gross-Jägerndorff. Men i stället för att begagna denna seger, hade rysska befälhafvaren Apraxin dragit sina troppar tillbaka till Ryssland, som man misstänkte, dertill hemligen öfvertalad af storfursten Peter, hvilken gjorde allt för att hjelpa konungen i Preussen. Kejsarinnan Elisabet vredgades och afsatte Apraxin och lofvade för framtiden bättre understöd [1]); men det gynnande tillfället var förloradt. Den i Ostpreussen under Lehwaldt stående preussiska hären ungefär 24- eller 25,000 man stark och nu befriad från sin rysska fiende, skyndade genast vesterut och mot Stettin, der den kunde från hinter-pommerska sidan kringgå de underlägsna svenskarna. Det samma kunde ock från vestra, från mecklenburgska sidan ske af en annan preussisk här, nämligen den, som vid Rossbach slagit fransmännen. Genom falskt rykte om någonting dylikt blef också Liewen narrad till ett onödigt återtåg, som försvagade hufvudhärens ställning. Denna led dessutom mycket till följe af bristande utrustning och nödig vård. När man derför fick höra omtalas, huru preussiska hären under Lehwaldt nalkades, drog sig Ungern Sternberg d. 14 Nov. efter hållet krigsråd baklänges norrut och lade hären bakom Peene- och Trebel-strömmarna, hvilka genom sina sumpiga omgifningar utgjorde mellan svenska Pommern och dess grannar en gräns, som från båda sidor var svår att öfverstiga, och nu af Ungern Sternberg genom förskansningar ytterligare befästades. Det var bakom samma floder, som Johan Banér sökte hösten 1637 försvara sig mot Sverges då mycket öfverlägsna fiender [2]).

---

[1]) Rådsprot. 14 Nov. 1757.
[2]) 7. 1:a uppl. 158.

Under några veckor lågo nu båda härarna overksamma på hvar sin sida om Peene-floden, preussarna i väntan, att vinterns isbeläggning skulle lätta öfvergången af nämnde vattendrag; och svenskarna i afsigt att åtminstone till dess hindra hvarje sådant försök. Slutligen kom kölden, och den så stark, att preussarna kunde öfverallt framtränga. Med kännedom af deras öfverlägsenhet i antal och krigsvana, och af fruktan för ett afskärande sidoanfall från vester, och dessutom oense med underbefälhafvaren Liewen [1]), beslöt då Ungern Sternberg draga sig tillbaka; ehuru hans troppar och isynnerhet österbottningarna mycket knorrade deröfver. Hären intog nu en närmare Stralsund belägen ställning vid Richtenberg och bakom några der befintliga vattendrag. Men när kölden fortfor och ökades, och preussarna hotade angripa äfven denna linie, föreslog man, att hären skulle draga sig än mer tillbaka och inom Stralsunds murar. Härvid förspordes likväl mycket missnöje. Axel Fersen var förtviflad och ville gå mot fienden; många troppar likaså, och t. o. m. sjuka soldater förklarade sig villiga att stiga upp från bädden för att deltaga i den efterlängtade striden. Men de flesta af öfverbefälet och t. o. m. den vanligtvis krigiske Montalembert ansågo hvarje sådant försök alltför vådligt, och vid årets slut inryckte svenska hären i Stralsund, sålunda lemnande hela Pommern öppet för preussarna, hvilka nu återtogo alla dess fästningar jemnte öarne Usedom och Wollin och strängt brandskattade Sverges i dessa landsorter boende undersåtare.

Vinterqvarteret i Stralsund blef för svenska tropparna ganska förderfligt. Man befarade, att till följe af den ovanligt stränga vintern preussarne skulle öfver isen angripa både Rügen och Stral-

---

[1]) Sax. m. br. d 23 Dec. 1757.

sund. Svenska soldaterna måste fördenskull nästan dagligen vara ute i den genomträngande kölden och till sträckor af flere mil öppna och hålla öppna breda isvakar till förekommande af dylika anfall. Manskapets föda var äfven mycket ohelsosam och än mer deras boningar; emedan ofta 12 till 20 personer måste vistas tillsammans i låga mycket fuktiga jordrum, hvarest icke till bädd fanns annat än tunna lager af halm. Följden uteblef ej. Man räknade inom hären såsom sjuka under Januari 1758 hvar sjunde, under Mars hvar fjerde och under April månad hvar tredje man.

En sådan utgång af fälttåget var för de flesta oväntad. Missnöjet i hären blef allmänt och högljudt, och uppeggades än mer af de många officerare, som förut hörde eller nu öfvergingo till Mösspartiet, hvarigenom, hette det, *bonettismen* [1]) mycket utbredde sig [2]). Många officerare ville taga afsked, och andra skickade till Stockholm dels underskrifna dels namnlösa bref, innehållande klagomål öfver det olyckliga tillståndet. T. o. m. Ungern Sternberg sjelf hördes någon gång i sin förtviflan omtala, huru man, för att rädda svenska hären, borde återföra den till hemlandet.

Regeringen blef i hög grad förvånad, nedslagen samt oroad [3]), och sökte från allmänhetens kännedom undanhålla dessa sorgliga underrättelser och att i sådan afsigt hindra svenska soldater och matroser från att skrifva till hemlandet [4]). Allmänna tänkesättet i Stockholm blef dock snart underkunnigt om rätta förhållandet, och ropade högt mot Ungern Sternberg och mot generalerna, hvilka så illa svarat mot gifna förhoppningar; och likaså mot regeringen,

---

1) Bonnet betyder på franska mössa.
2) Riksark. K. F. Höpken till Lantingshausen d. 5 Okt. 1757.
3) Rådsprot. Jan., Febr. 1758, samt Danska min. bref d. 10 Jan. s. å.
4) Sax. min br. d. 22 Nov. 1757.

hvilken så illa utrustat hären [1]). Vid underrättelsen om Apraxins återtåg lät ock Lovisa Ulrika utsprida den uppgiften, att ryssarna ej skulle ytterligare deltaga i kriget, och att de blott velat till Sverges skada inlocka Hattregeringen i det vådliga företaget; en åsigt, som verkade hos många kortsynta personer oro och nedslagenhet [2]).

Rådsherrarna sjelfva blefvo mycket uppbragta. Palmstierna utbrast: *svenskarna föllo in i Preussen som räfvar, men sprungo derifrån som harar.* Höpken skref till Ungern Sternberg förebrående bref, och Scheffer, den så modige, så krigslystne Karl Scheffer, lågade af harm öfver härens återtåg från Prenzlow till Peene, *hvilket,* sade han, *vanhedrade svenska vapenäran, och skulle ådraga Sverge stora svårigheter* [3]); — och än mer öfver återtåget från Peene. *Vi äro,* skref han till Lantingshausen [4]), *vi äro ytterst oroade öfver svenskarnas sista rörelser och öfver alla officerarnes hemsända bref, hvilka öfverflöda af nedslagenhet och ledsnad. Vid fäderneslandets och hela folkets välfärd och heder besvär jag eder göra allt möjligt till lifvande af härens sjunkna mod.*

Ungern Sternberg var den, mot hvilken tadlet hufvudsakligen rigtades. Man påstod, t. ex., att han med ovilja betraktade Fersen och Lantingshausen såsom påtrugade rådgifvare; — att han i stället lyssnade till sina adjutanter och några unga officerare [5]); — att han ej ordentligt underrättade regeringen om härens rörelser och tillstånd [6]); — att han från kraftigare åtgerder afskräcktes genom fruktan för Lewenhaupts och Buddenbrocks

---

1) Dansk. min. bref d. 8 Mars 1758.
2) Sax. min. br. d. 10 Jan 1758.
3) Riksark. Scheffer t. Lantingshausen d. 29 Nov. 1757.
4) Riksark. d. 19 Jan. 1758.
5) Dansk. min. bref hösten 1757.
6) Rådsprot. d. 18 Jan. 1758 och flerestädes.

öde; eller, som man sade, *af fruktan att förlora hufvudet tappade han sjelf bort det.* Hans farhåga tycktes dock i visst fall berättigad; ty när tillställarne af det illa förberedda kriget sågo dess olyckliga vändning, började några skylla denna på generalerna, och det såg ut, som ville man, liksom Gyllenborg, Palmstierna och Tessin 1743 gjorde med Lewenhaupt och Buddenbrock, låta Ungern Sternberg med kamrater som syndabockar pligta för den nu timade olyckan. Höpken, hvilken likväl icke varit bland krigets egentligaste upphofsmän, blef den, som oftast och ifrigast genom skarpa bref till Ungern Sternberg och till hans efterträdare gaf anledning till dessa misstankar, och af sådana företeelser uppväxte mellan rådet och krigsbefälet en ovilja, som menligt inverkade på ärendernas gång[1]. Å andra sidan funnos många och deribland äfven Montalembert, som försvarade Ungern Sternberg och påstodo, att han ej kunnat göra annorlunda, och att han strängt följt sitt af regeringen gifna förhållningsbref. Han sjelf fordrade noggrann undersökning och blef slutligen af ständerna frikänd. Trött af år, sjukdomar och bekymmer, begärde och fick han efter föga mer än 3 månaders öfverbefäl afsked och återvände till fäderneslandet.

Under loppet af detta år blef svenska sjöfarten något oroad af engelska kapare; men sedermera utryckte under Lagerbjelkes befäl en svensk flotta, hvilken i förening med danska örlogsfartyg skyddade båda folkens handel.

---

[1]) Arkivet på Sjöholm. Lantingshausen till N. Palmstierna d. 16 Dec. 1757.

FEMTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1758.

Vi hafva redan beskrifvit svenska härens olyckliga tillstånd i Stralsund och dess behof af snar och kraftig hjelp. Att en sådan tillvägabringa var dock ingalunda lätt; ty äfven i Sverge rådde stor nöd. Förra fälttåget hade redan före November månads slut kostat 4,500,000 d. s. m. hvarjemnte man för nästa år motsåg en statsbrist af 5,000,000 samma mynt [1]) och de svenska bankosedlar, som till hären utskickades, ville man i Pommern ej till fullt namnvärde mottaga. På klingande mynt var stor brist [2]). Landet led af dyr tid, och i Dalarna och Wermland spordes upproriska rörelser, följden af hofvets stämplingar genom Landberg, såsom vi redan nämnt [3]). Liewen förutsade svårigheter och olyckor i synnerhet till följe af oenigheten mellan rådet och generalerna [4]). Än skarpare yttrade sig Rudbeck, hvilken hemkommen till Stockholm öfverallt och öfverljudt påstod, att hela krigsföretaget måste misslyckas [5]). Denne herre stod för tillfället ganska väl hos konungaparet, och Adolf Fredrik utnämnde honom till sin general-adjutant och till öfverste för

---

[1]) Riksarkiv. Karl Scheffer till Lantingshausen d. 29 Nov. 1757.

[2]) Dansk. min. bref våren 1758.

[3]) 39. 300—309. I Sax. min. br. fr. Stockholm den 30 Aug. 1758, säges, att allt visade, huru landbergska upprorsrörelsen utgått från hofvet. I dunkla ord talas ock om den olycklige Landbergs förgiftning, och hur Adolf Fredrik utbrustit i häftiga förebråelser mot Lovisa Ulrika; men att man af vördnad för konungahuset ej ville yttra sig härom.

[4]) Riksark. K. F. Scheffer till Lantingshausen d. 11 Apr. 1758. Arkivet på Sjöholm. H. H. Liewen till systern, grefvinnan Hårleman, d. 29 Mars 1758.

[5]) Riksark. K. F. Scheffer till Lantingshausen d. 14 Apr. 1758.

Björneborgs regemente [1]. Åtskilliga tecken visade, huru hofvet och Mösspartiet i förening ämnade begagna fälttågets olyckliga utgång som medel till de rådande Hattarnas störtande.

För att hålla sig uppe måste följaktligen sistnämnde herrar anstränga alla möjliga krafter. De understöddes ock troget af Frankrike, hvilket genom Montalembert uppmanade till modiga och beslutsamma åtgerder, förespeglade kraftigt bistånd af den i Tyskland varande franska hären, och tillika skänkte utöfver de bestämda underhålls-penningarna en större summa [2]. Till Ryssland affärdades tvänne bud för att utverka och påskynda dess kraftigare deltagande i kriget.

Äfven förhållandena inom landet fordrade mycken uppmärksamhet, serdeles med afseende på hofvet och dess sinnesstämning och företag. Både konungen och drottningen ådagalade tydlig ovilja mot Stockholm och vistades så mycket möjligt på landet, och den sednare kunde ej dölja sin glädje öfver Preussens segrar [3]. Man ville också veta, att hon i hemlighet motarbetade verkställigheten af rådets rustningar och åtgerder; och man visste, att hofvet i sådan afsigt tillställt och understödt de landbergska rörelserna. Uppbragt öfver både det ena och andra, ville rådet, att öfverhofpredikanten Rosén skulle i egenskap af biktfader för konungaparet återupprepa de varningar, som preste ståndet 1756 gifvit Lovisa Ulrika. Men Rosén, hette det, ville häldre nedlägga sin syssla, emedan han var öfvertygad om, att dessa varningar skulle hvarken höras eller följas [4]. Emedan anställarne af ofvannämnda

[1]) Rådsprot. Jan. 1758.

[2]) 400,000 Thaler B:co står det i tyska källan: Preussisch-Schwedischer Krieg af v. d. n. sid. 29.

[3]) Sax. min. br. den 13 Jan. 1758.

[4]) Sax. min. br. d. 3 Okt. 1758.

upprors-rörelser ofta åberopade Adolf Fredriks ord och uppdrag, ville också Tessin, att nämnde furste skulle genom öppen kungörelse förklara, »*att han med bestört och blödande hjerta förnummit, huru några illvilliga personer foro kring i landet och sökte förleda innebyggarne till misströstan, oro och resning samt dervid på ett högst förgripligt sätt missbrukade konungens namn; — men att Adolf Fredrik förmanade folket till stillhet och lydnad mot regering och ständer; — och att 10,000 d. s. m. lofvades åt den, som kunde bevisligen upptäcka någon bland dessa förrädare.* Rådet trodde likväl en sådan kungörelse oroa allmänheten och förråda svaghet, hvarför den ej heller blef utfärdad. Deremot och för att reta sinnena mot Lovisa Ulrika, utspriddes några, som det troddes, diktade bref, ställda till henne och från konungen i Preussen, och af ett för Sverge menligt innehåll [1]). Emellanåt sökte ock regeringen försvara sitt krigsbeslut genom att hos allmänheten inpregla den åsigten, att kriget var helt och hållet framtvingadt af Preussen sjelft samt en oundviklig följd af den förbindelse, Sverge i westfaliska freden sig åtagit. För att komma åt nödiga medel lät man för statens räkning inrätta ett lotteri, och några sökte göra gällande den åsigt, att en hvar, som mot nämnde anstalt ådagalade likgilltighet eller ovilja, borde betraktas som fäderneslandets fiende. Genom sålunda på hvarjehanda sätt sammanskaffade medel, lyckades man slutligen få i ordning en tropp af omkring 7,000 man [2]), ämnade till härens förstärkning. Men när de skulle till Pommern afgå, yppades flere hinder. Landshöfdingarna inberättade, att foder åt det uttågande kavalleriet omöjligen kunde anskaffas; att böndernas hästar voro utsvultna och förderfvade; att utan

---

1) Dansk. min. bref d. 21 Febr. 1759.
2) Uppgifterna vexla mellan 6—10,000.

landets förstöring kunde kavalleriet ej komma ut förr än i slutet af Maj. *Allting är emot vårt företag*, skref Scheffer till Lantingshausen. Ändtligen blef manskapet färdigt, men då uppstodo andra hinder; ty 15 dagars oupphörlig nordanvind fördröjde öfverfarten af de tyska fartyg, som skulle från Sverge afhemta tropparna. *Gud är emot oss*, skref omigen Scheffer [1]). Först vid midsommarstiden hann svenska förstärkningen framkomma till Stralsund.

Konungen i Preussen följde detta år samma plan som under det förra. Genom segrarna vid Leuthen och Rossbach hade han ock förvärfvat mycket anseende, och derjemnte till viss grad vunnit på sin sida tyska allmänheten, hvilken smickrades af, att deras gamla arffiender, fransmännen, blifvit i sistnämnde strid så grundligt tuktade.

Till svenska härens anförare efter Ungern Sternberg valdes den nu 70-årige Rosen, den samme, som för nära 44 år sedan Karl den tolfte utsåg till följeslagare på den äfventyrliga hemridten från Turkiet. Han betraktades väl som en gammal hedersman; men hade aldrig visat några framstående fältherreegenskaper. Det oaktadt, och vi kunna ej uppgifva orsaken, föll valet på hans person. Sjelf var han ock villig att öfvertaga det svåra uppdraget, och föreställande sig, att hans snara ankomst till krigsskådeplatsen vore af största vigt, gjorde han sig inom 24 timmar färdig och afreste; och det sjövägen under de kalla och stormande veckorna vid årets slut. Den ifver och sjelfförsakelse, han derigenom ådagalade, förvärfvade honom mycket beröm, och det hette nu, att den gamle mångbepröfvade hjelten skulle snart återställa Sverges krigsära [2]). Lovisa Ulrika deremot beskref honom som en föga

---

[1]) Riksark. K. Scheffer till Lantingshausen d. 9 Maj 1758.
[2]) Dansk. min. bref d. 17 Jan. 1758.

skicklig general. Vid hans afskedsbesök sade hon gäckande: *»jag ber eder, skonen min broder!»*

Vid Rosens ankomst till Stralsund och öfvertagande af högsta befälet, var svenska hären i beklagligt skick, räknande minst 4,000 sjuka, ett antal, som ytterligare än mer ökades; staden var blockerad af 16,000 preussare under Lehwaldt, hvaremot fransmannen Richelieu, som lofvat komma till hjelp, icke mägtade uppfylla sitt löfte. Under sådana omständigheter kunde Rosen ej heller våga något större företag, utan måste åtnöjas med att försvara Stralsund. Konungen i Preussen var högt angelägen om att eröfra denna stad och ön Rügen, också i det hopp, att en dylik förlust borde så uppreta svenskarna, att den krigiska Hattregeringen skulle störtas, och han sjelf dymedelst befrias från kriget mot Sverge. Gång på gång uppmanade han ock sina härförare till sådana försök, isynnerhet mot Rügen; men Lehwaldt ansåg dem mycket vådliga, häldst svenskarna höllo de omgifvande breda isvakarna öppna. Konung Fredrik blef otålig och afskedade den, som han trodde, af ålderdom något förslappade Lehwaldt [1]) och satte i hans ställe en grefve Dohna. Men i detsamma eller i Mars månad kom ett töväder, som försvagade isarna och derigenom än mer försvårade hvarje företag mot såväl Rügen som Stralsund. Preussarna lågo likväl ända till Juni månad qvar och höllo svenskarna innestängda i detta deras ohelsosamma vinterqvarter.

De förhoppningar, man fästat vid Rosens öfverbefäl, gingo således icke i fullbordan. Snart började många att tvärtom skylla motgångarna just på honom personligen, liksom förut på Ungern Sternberg. Man sade, att han var långsam, småaktig samt i oträngda mål högdragen och stolt, och derför på mindre god

---

[1]) Sparreholms arkiv. J. M. Sprengporten i sin autobiografi yttrar den åsigt, att Lehwaldt bort våga landstignings-försöket, och att det troligen skulle hafva lyckats.

fot med befälet [1]). Höpken skref i dylik anda flere bref, dels till Rosen med uppmaningar att angripa fienden, dels till andra med klagomål öfver Rosens overksamhet, hvilken, sade han, var den bästa upprättelse, Ungern Sternberg kunde erhålla [2]). Äfven Karl Scheffer och Lantingshausen [3]), och t. o. m. Axel Fersen, hvilken dock beständigt gjorde rättvisa åt Rosens goda egenskaper, ansågo honom mindre passande till öfverbefälet, och Ehrensvärd var en än svårare motståndare [4]) till följe, sade man, af deras fordna tvister i Finnland. Den gamle mannen blef mer och mer nedslagen. Slutligen midsommarstiden 1758 begärde och fick han afsked, och efter sex månaders högst oangenäm tjenstgörning återvände han till Stockholm och lemnade då åt regeringen orörd tillbaka den summa dukater, han till hemliga utgifters bestridande mottagit. Hans nit, mod, arbetsamhet och välmening erkändes af alla, likaså hans oegennytta; han hade i statens tjenst tillsatt en betydlig del af sin förmögenhet och var derför ofta i jemnförelsevis trånga omständigheter.

Till hans efterträdare i befälet tänkte en och annan på Axel Fersen; men en så ung generals utnämning skulle hafva sårat flere bland de äldre [5]). Valet föll i stället på general-löjtnant Gustaf David Hamilton, för hvilken talade hans personliga egenskaper af hufvud och kunskaper, duglighet och drift och tillika ett behagligt umgängessätt, lifvadt af qvicka infall, hvilket det ena med det andra gjorde honom mycket omtyckt. Härtill kommo jemnte

---

[1]) Dansk. min. bref 6 Mars 1759 och mångenstädes 1758 års brefvexling.

[2]) Arkivet på Sjöholm. Höpkens bref vintern och våren 1758.

[3]) Rådsprot. d. 12 Apr. 1758.

[4]) Dansk. min. bref d. 30 Maj 1759.

[5]) Dansk. min. bref 23 Juni 1758.

Montalemberts förord, Hamiltons redan inlaggda prof på duglighet. Han hade förbättrat svenska artilleriet och sommaren 1757, innan Ungern Sternberg hunnit till Pommern, med framgång anfört dervarande troppar. Man hade klagande påstått, att Ungern Sternberg och Rosen varit för mycket bundna genom de förhållningsbref, regeringen utfärdat. De, som nu gåfvos åt Hamilton, voro fördenskull af motsatt innehåll och yttrade bestämdt, »*att kongl. maj:t, öfvertygad om Hamiltons nit och skicklighet, lemnade honom full frihet att vidtaga de mått och steg, han sjelf ansåg nyttigast, och hvilka han ock borde vidtaga utan fruktan för blifvande ansvar för utgången; emedan denna alltid berodde, icke af menskliga beräkningar, utan af den gudomliga försynens beslut.*

Dagarna efter midsommar mottog Hamilton högsta befälet öfver de i Stralsund varande tropparna. Dessas svaghet och beklagliga tillstånd hafva vi nyligen beskrifvit. Genom de från Sverge nu anländande regementerna steg dock hären snart till 15—16,000 man; utrustningen likväl föga bättre än förra fälttågets, och halfva året hade redan under overksamhet gått förbi. Också efter Hamiltons anträde till befälet, och oaktadt hans ansträngningar, och oaktadt preussiska blockad-tropparna blifvit redan i Juni kallade söderut och fältet sålunda fritt; allt detta oaktadt förflöto dock flere veckor, innan svenska hären blef färdig att sätta sig i full verksamhet; så stor var den gamla villervallan, så stora de ännu fortfarande bristerna.

Ändtligen fram i Augusti tågade svenskarna in i det fiendtliga landet och mötte der föga motstånd; ty de flesta preussiska tropparna voro sysselsatta af sina mägtigare fiender, ryssar, österrikare och fransmän. Hamilton öfversvämmade således lätt nog hela preussiska Pommern. Afsigten var att sedermera framtränga till Berlin, och man hoppades få

dertill biträde af ryssarna. Men nu liksom under nästan hela detta krig visade svenskar och ryssar ett så starkt misstroende och en så afgjord ovilja mot hvarandra, att den tillämnade föreningen icke blef verkställd. Uppskrämda häraf, och emedan en väntad österrikisk hjelptropp äfvenledes uteblef, hördes de flesta generalerna, äfven Fersen, men isynnerhet Liewen, afråda från allt vidare framryckande. Med understöd af Montalembert vidhöll dock Hamilton sin plan och tågade framåt och anlände till Prenzlow, vändpunkten för svenska rörelsen under förra fälttåget.

Från denna stad och till Berlin ledde två vägar. Den genaste gick öfver Templin och Zehdenik; men på Liewens bedrifvande valde man en annan, nämligen öfver Neu-Ruppin och vester om der belägna sjöar, väl betydligen längre, men, påstod Liewen, mer både fast och fördelaktig [1]). Den befanns dock i verkligheten mycket oländig och förde genom ett fattigt land, der tropparna blott med svårighet kunde få sina behof fyllda, hvarjemnte den föranledde onödig tidsspillan. Omkring den 20 Sept. kom likväl hären till Neu-Ruppin och utskickade derifrån till trakten af Zehdenik och Fehr-Bellin flere ströftroppar, som indrefvo foder, munförråd och brandskatter.

Vid denna tid voro, som sagdt är, de flesta preussiska tropparna sysselsatta mot sina andra och mägtigare fiender, och Berlin sålunda blottadt på försvar. Genom en djerf rörelse hade Hamilton måhända förmått framtränga och brandskatta denna hufvudstad. Att så kunde ske, hafva många trott; och att så icke skedde, hafva många tadlat. Som orsak till uraktlåtenheten uppgifves dels andra gene-

---

[1]) Enligt Montalembert 1. 305. — Enligt Hamiltons utsago (Crusenst. portefeuille 1: 79), skall till valet af denna väg hafva bidragit någon beräkning att derigenom lätta föreningen med bundsförvandterna.

ralers och isynnerhet Liewens afstyrkande råd [1]), dels Hamiltons egen försigtighet, dels hans förhoppning att genom bundsförvandternas framsteg skulle det stora företaget än mer underlättas. *Han försummar,* sade man, *det närvarande goda tillfället för att invänta ett kommande bättre.*

Men ett sådant uteblef, och det goda närvarande förlorades. Österrikiska och ryska härarna, i stället för att tåga svenskarna till möte, blefvo tvungna att vika tillbaka, och derigenom erhöll konung Fredrik ledighet att till Berlins skydd afsända en serskild härafdelning, visserligen icke stor, blott 8,000 krigare, men stridsvan och väl försedd med lätta troppar och anförd af general Wedel, hvilken i trakten af Fehr-Bellin började skärmytsla med svenskarna. Dessas läge blef betänkligt. Stående vester om Ruppinersjön, voro de visserligen af detta vatten skyddade, men också hindrade. Snart tillväxte äfven sjukligheten så, att öfver 1,000 [2]) soldater försattes ur tjenstbart skick. En gång hade dock Hamilton ämnat framrycka mot Berlin; men då kom från Liewen, som ledde förtropparna, den underrättelse, att en betydlig preussisk här nalkades. Det var visserligen blott en obetydlig ströftropp; men innan detta hunnit utrönas, hade Hamilton inställt sitt tillämnade tåg, och snart derefter anlände verkligen den nyssnämnda preussiska härafdelningen under Wedel. Derjemnte förspordes, att den starka preussiska besättningen i Stettin gjorde bakom svenskarnes rygg åtskilliga utfall, bemägtigade sig några broar öfver Peene samt hotade afskära återvägen till Stralsund. Till följe af dessa omständigheter och efter hållet krigsråd anträdde Hamilton sitt återtåg från Neu-Ruppin öfver Prentzlow och Peene till svenska Pommern, hvarifrån hären slut-

---

[1]) Äfven Fersen har gillat Hamiltons uppförande härutinnan.

[2]) Enl. Zetzells tal i Vetensk.-Akad. s. 16. Men enligt Hamilton nära 2,000. Se Crusenstolpes portefeuille 1: 80.

ligen och i början af Jan. 1759 blef på Liewens bedrifvande [1]) förd inom Stralsunds murar. Ett nederlag, som Fredrik lidit vid Hochkirchen, gjorde likväl, att han denna gång icke kunde hålla svenskarna så strängt inspärrade som under förra året. Vinterqvarteren voro dock svåra, och bland manskapet utbröto härjande sjukdomar. Så slutade detta fälttåg på ungefär samma sätt som förra årets. Svenskarna hade dock under detsamma framträngt längre än under något annat i detta krig och tillika flere gånger och isynnerhet under träffningarna vid Fehr-Bellin utmärkt sig genom mycken tapperhet.

Hufvudorsaken till fälttågets misslyckande har man velat söka hos Hamilton, i hans obeslutsamhet, hans oförmåga att leda större företag, och just i det angenäma och undfallande lynne, som tillvann honom många personers tillgifvenhet, men också hindrade honom från att hålla underordnade eller motståndare till lydnad; emedan det tvärtom ingaf mod att visa det missnöje, som fälttågets ringa framgång alstrat. En mängd personer, serdeles af hof- och Mösspartiet, t. ex. Kalling, tadlade äfven högt de vidtagna anstalterna. Framför andra stod Liewen i spetsen för de missnöjda; hans boning var deras mötesplats, hans ord deras ledning och Hamilton föremål för hans tadel. Uppförandet var sådant, att Montalembert ej visste, om det skulle förklaras af Liewens underliga och oroliga lynne, eller af någon hans beräkning att uttrötta och aflägsna Hamilton för att sedermera sjelf öfvertaga befälet, eller af någon annan hemlig orsak. Säkert är, att Hamilton ej förmådde hålla Liewen och dennes anhängare i ordning utan beslöt taga afsked från det svåra och olyckliga öfverbefälet [2]).

---

[1]) Sparreholms arkiv. J. M. Sprengportens autobiografi. s. 103.

[2]) Bredvid dessa misstankar, dessa anklagelser mot Liewen bör nämnas, att han af andra t. ex. Fersen och J. M. Spreng-

Dertill bidrog ock sinnesstämningen i Sverge. Att äfven detta fälttåg misslyckades och slutade med ett återtåg till Stralsund, denna underrättelse bragte allmänheten i jäsning. *Hur kan*, ropade folket, *hur kan Hamilton med 16,000 man låta drifva sig undan af Wedel med blott 8,000? Han har ju krut, kulor och bajonetter?* Någon anmärkte, *att han fruktade svårt ansvar inför ständerna, ifall en vågad strid skulle misslyckas.* — *Nej*, svarades å andra sidan, *svenskarne äro sådana, att, om man blott visar mod och mandom, tycka de mer om, att deras här blifver slagen, än att den hvilar i neslig overksamhet eller fegt drager sig tillbaka* [1]).

Rådsherrarnes oro växte, men de företogo sig nu liksom förra gången att skylla olyckan på befälhafvarne, och Palmstierna ville formligen anklaga några bland dem [2]). Det skedde väl ej; men Höpken skref till Hamilton ett bref, som innehöll många och bittra förebråelser. Der lästes bland annat: *hvad skola statens fiender, hvad skall hela Europa säga om den plan, ni följt, när man ser den stranda mot ett hinder, som tvärtom bort göra densamma mer djerf, mer vacker, mer ärorik. — Följderna af edert återtåg, dessa ofelbara följder, hvarföre har ni icke låtit eder eftertanke sträcka sig äfven till dem? hvarföre taga i betraktande blott de olägenheter, som kunnat uppstå af framryckandet? De, som äro oskiljaktiga från ett återtåg, äro likväl än mer betänkliga. Om i alla händelser intet annat val återstod, än att antingen dö af svält, sjukdom och elände, eller att ärofullt falla med värjan i hand, hvilketdera hade väl varit det mest*

---

porten blifvit berömd såsom en nitisk, driftig och duglig ämbetsman och som en samvetsgrann hushållare med allmänna medel.

[1]) Preus. häfdatecknaren Sulicki 1: 153 försvarar Hamiltons återtåg och påstår, att det var det klokaste, man kunde göra. Äfven Lantingshausen och Montalembert framställde saken på samma sätt.

[2]) Rådsprot. d. 6 Nov. 1758.

hedrande och fördelaktiga för er sjelf, för hären, för staten? Jag känner eder och edra käcka officerares tapperhet; men hopen skall bedöma dem endast, efter hvad den sett; nämligen att ni gifvit vika för en underlägsen fiende. — — — Om ni aflägsnar eder från grannskapet af Wedel och derigenom också från ärans väg; om befäl och manskap blifva deröfver missnöjda; om ert eget anseende går förloradt och under edra fanor likaså svenskarnas gamla krigsära; om inre skakningar blifva följden af allt detta: så gif ej mig skulden, ty jag har icke dolt, hvad nit för fäderneslandet och tillgifvenhet för er sjelf föreskrifvit. Detta bref blef olyckligtvis allmänt bekant och förorsakade mycket ondt; ty det uppretade landet mot generalerna och generalerna mot rådet. För detta sednare missnöje ställde sig Liewen i spetsen, och sökte uppreta sina kamrater Fersen, Ehrensvärd och Lantingshausen till halft upproriska åtgerder, ehuru förgäfves. Men besagde bref gaf de missnöjda i hären mod att än djerfvare uppträda mot Hamilton. Denne afIät till Höpken ett skarpt svar, men anhöll tillika om afsked, hvilket beviljades, så att han vid årets slut fick efter sex månaders tjenstgörning nedlägga sitt öfverbefäl. [1]).

Krigsrörelserna till sjös voro detta år lika obetydliga som under förra fälttåget.

SJETTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1759.

Valet af efterträdare gick lätt. Liewen låtsade vara liknöjd om platsen, men eftersträfvade

---

[1]) Sparreholms arkiv. J. M. Sprengportens autobiografi. s. 90.

den i hemlighet. Rådet och allmänna tänkesättet ansågo honom dock orolig, opålitlig och till öfverbefäl icke passande. Axel Fersen drog sig undan, kanske för att icke genom en sådan befattning blifva stängd från landtmarskalk-platsen vid snart stundande riksdag. Allas blickar rigtades derför på Lantingshausen, vid hvilken de också länge varit med högaktning och förtroende fästade, och detta till följe af flere och vigtiga skäl. Så bristfällig, den utrustning var, hvilken staten bestått åt sina troppar, skulle stundom ingenting kunnat uträttas, knappt nog försökas, så framt ej Lantingshausen sjelf anskaffat de oumbärligaste medlen. För sådant ändamål hade han af egna tillgångar förskjutit 138,350 rdr pommersk courant [1]), och en annan gång, när han sjelf ej hade mer kontanta medel, anskaffade han 180,000 riksdaler genom att upptaga lån i eget namn och uppmynta sitt eget bordsilfver. Hans förtjenster blefvo ock allmänt och högljudt erkända [2]). *Han är alldeles omistlig*, sade Montalembert, och rådet var mycket oroligt, när han 1758 ville taga afsked. Till följe af allt detta föll och måste valet falla på honom, och han mottog uppdraget, dock ingalunda gerna. Det var i Dec. 1758. Liewen blef mycket misslynt och hade ofta med Lovisa Ulrika flere timmars långa samtal [3]); man visste ej hvarom; men en och annan misstänkte honom underhålla hemliga förbindelser med hofvet i Berlin.

---

[1]) Riksark. Lantingshausenska samlingarna, bland hvilka de inlösta reverserna finnas i serskildt omslag förvarade. Minnestalaren i Vetensk.-Akademien säger sid. 6, att Lantingshausen »*tre serskilda gånger pantsatte sin och sina barns egendom för att understödja armeens behof och rädda sitt fäderneslands anseende*».

[2]) Några hans fiender utspridde rykten i motsatt rigtning, nämligen om grof egennytta (Sax. min. br. d. 23 Sept. 1759); men de tyckas varit blotta illviljans dikter.

[3]) Sax. min. br. d. 6 Mars 1759.

Härens tillstånd var också vid denna tid mycket oroande, och tropparna räknade i slutet af Jan. 1759 ej mindre än 5,673 sjuka d. v. s. ungefär hvar tredje man [1]). Lantingshausen vidtog genast några anstalter för det olyckliga tillståndets förbättrande. En stor del af fotfolket förlades till Rügen för att bekomma mer rymliga och sunda qvarter, och till dess underhåll fordrade han af Stralsund för den frihet från inqvartering, staden sålunda fick åtnjuta, en summa af 150,000 ecus [2]). Tillika lät han anskaffa ordentliga fältbagerier och helsosamma lazaretter, det ena som det andra till främjande af tropparnas helsa och trefnad. Till den bättre sjukvård, hären fick från denna tid och till krigets slut åtnjuta, bidrog mycket en utmärkt läkare vid namn Zetzell, hvilken ock blef af generalerna mycket berömd och af ständerna sedermera belönad [3]).

I Jan. 1759 hotade preussiska generalen Dohna att utplundra och nedbränna alla öppna städer i svenska Pommern, såframt ej åt honom öfverlemnades Anclam och Demmin, hvilka fästen ännu voro i svenskarnas våld. Lantingshausen afslog denna begäran såsom stridande mot hans pligt och uppdrag. Dohna öppnade derför genast krigsrörelserna, då han ock med sin öfverlägsna styrka eröfrade Anclam, Damgarten, Demmin, Peenemünde m. fl., så att svenskarna slutligen blefvo alldeles tillbakaträngda inom Stralsund, hvarest preussarna höllo dem innestängda ända till medlet af Maj, då enligt vanan konungen i Preussen nödgades bortkalla Dohnas här, för att kunna mot sina andra och mägtigare fiender uppställa så mycket troppar som möjligt.

Fortgången och utgången af detta vinterfälttåg väckte i Sverge ny oro och förtrytelse; isynnerhet

---

[1]) Zetzell sid. 17. Dansk. min. bref d. 3 Mars 1759 upptager antalet till mellan 6 och 7,000.

[2]) Dansk. min. bref. d. 6 Mars 1759.

[3]) Heml. utskott:s prot. d. 1 April 1765.

öfver det slappa sätt, hvarpå Damgarten blifvit försvaradt. Befälhafvaren der liksom i Anclam och Demmin skulle fördenskull häktas och anklagas, och Pechlin, ankommen till Stockholm, bidrog med sin giftiga tunga till ökande af förbittringen. Å andra sidan bör märkas, att det var under dessa rörelser, som svenskarna Johan Sparre och dåvarande öfveradjutanten hos Axel Fersen, Jakob Magnus Sprengporten, liksom hos preussarna öfverste Belling, började utmärka sig såsom skickliga och oförskräckta krigare.

Samtidigt härmed kom Frankrike med ett nytt förslag. Dess hittills främste minister, kardinal Bernis, hade ansett kriget i Tyskland såsom hufvudsak. Hans nu blifne efterträdare, hertigen af Choiseul, fäste deremot största vigten vid Englands bekämpande [1]) och ville derföre, att Sverge skulle till Skottland afskicka 15,000 man, hvarjemnte Frankrike sjelft ämnade till England öfverskeppa 50,000, hvilka skulle i förening med svenskarna återuppsätta pretendenten Karl Stuart på tronen och således tvinga England till fred. Det var i visst hänseende samma plan, som Karl den tolfte och Görtz 1717 förehade. Choiseul var envis, men Höpken i spetsen för svenska rådet satte sig lika envist emot det äfventyrliga förslaget, hvilket derföre, ehuru först efter långa underhandlingar, måste öfvergifvas.

Emellertid fortgingo i Stockholm de vanliga rustningarna; men långsamt till följe mest af den stora penningebristen. Löwenhielm sökte ock visa, att för ett verksamt och kraftfullt fälttåg fordrades så betydliga rustningar, att de skulle icke blott medtaga rikets alla egna tillgångar, utan ock förorsaka en statsbrist af 8,000,000 d. s. m. och det ensamt för året 1759. Karl Scheffer deremot påstod, att, *om kriget ej fortsattes med kraft, skulle*

---

[1]) Arkivet på Sjöholm. Höpkens memoirer.

det anses börjadt med lättsinne; hvarjemnte dess afbrott skulle inför Europa visa Sverge som ett vanmägtigt rike, det der icke förmådde hvarken upprätthålla fädernas ära eller försvara sin egen fördel. Han trodde, att man kunde vänta hjelp af Ryssland, och ville, att Liewen skulle för dess påskyndande sändas till Petersburg [1]). Motsidan anmärkte väl, att ryssarne icke skulle låta narra sig till närmare förbindelse med det svaga och utmattade Sverge. Liewen blef dock afskickad [2]), men kunde ingenting uträtta till följe antingen af ofvannämnde orsaker, eller, säga andra, derföre, att han beskref Stettins fästning så stark, att ryssarne derigenom afskräcktes från det anfall mot densamma, som meningen var, att de skulle gemensamt med svenskarna företaga.

För att erhålla medel till rustningarna sökte man i Göteborg upptaga ett lån på 30 t:r Guld; men det misslyckades [3]). Sedermera måste man åt långifvare och förrådsskaffare bevilja orimligt höga räntor och priser, också på det dessa rika och mägtiga borgare skulle vid nästa riksdag uppträda till regeringens försvar, så sades det [4]). Slutligen men först vid midsommarstiden fick man i ordning några troppar, hvilka blefvo såsom förstärkning till Stralsund utskickade.

Fördröjandet af härens verksamhet kom måhända också af en annan orsak. Öfverståthållaresysslan i Stockholm var ledig, och Lantingshausen sökte densamma med så mycket större ifver, som han beständigt ville komma ifrån det olyckliga och ansvarsfulla pommerska kriget. Efter häftiga strider

---

[1]) Dansk. min. bref. d. 23 Mars 1759.

[2]) Dansk. min. bref. d. 27 Mars 1759, hvarest dock säges, att orsaken till hans bortsändande var kanske den, att han ej måtte, i egenskap af äldste general-löjtnant, kunna tilltruga sig något öfverbefäl i Pommern.

[3]) Dansk. min. bref, d. 9 April 1759.

[4]) Sax. min. br. d. 23 Jan. 1759.

blef han ock till sysslan nämnd; men öfvertalades dock att tillsvidare sköta den genom en ställföreträdare, och att deremot sjelf ännu någon tid behålla öfverbefälet i Pommern.

Först framuti Augusti hade från Sverge alla väntade förråd och rekryter ankommit, så att hären, men också först då, kunde uppbryta från trakten af Stralsund. Den tågade söderut öfver Peene till Pasewalk, dit högqvarteret i början af September förlades och sedermera förblef.

Att eröfra Stettin var fälttågets främsta syfte. För dess vinnande ansågs dock nödvändigt att förut besätta öarna Usedom och Wollin och att förstöra den lilla flotta, Preussen hade på det så kallade Grosse Haff, och att genom dessa två åtgerder bemägtiga sig Oderns hela utlopp och så vidt möjligt hindra all derifrån åt Stettin ämnad tillförsel. För sådan afsigt blef Fersen med en styrka af 3—4000 man afskickad till Wolgast, hvarjemnte till hans förfogande ställdes en mindre svensk flotta, hvilken under generalmajor Carpelans befäl skulle förstöra den preussiska och sedermera understödja angreppet mot öarna. Fersen gick genast öfver till Usedom, dref undan preussarna och framträngde till Swinemünde, som hade en besättning af vid pass 600 man. Det försvarades visserligen tappert; men Fersen förde sina troppar till stormning och intog först staden och efter några dagar det närbelägna fästet, under hvilka strider J. M. Sprengporten fick en häst under sig skjuten. Den väntade flottan dröjde dock någon tid, och dess befäl ansåg framträngandet till Grosse Haff vådligt, nästan omöjligt. Svenskarnes djupt gående galerer, hette det, kunde ej komma öfver de sandreflar, som utanför Anclam besvärade utloppet från dervarande sund till Kleine-Frische-Haff, häldst också preussiska flottan bevakade och beskjöt passet. Fersen, hvars företag sålunda hejdades, for till stället och befallde sjöbefälet att, kosta hvad

det vill, tränga sig fram. Pechlin med en half-galer öppnade anfallet och kom lyckligt öfver sandrefvet; men den efterföljande stora galeren blef sittande på grund och blottställd för den fiendtliga flottans kullor. Fersen lät då i hast sammanslå flere flottbryggor, hvilka med derå planterade kanoner varpades ut i farvattnet och drefvo de preussiska fartygen undan. Tillika lät han urlasta de större galererna, hvilka då flöto öfver grunden och in i Frische-Haff, och der fingo åter mottaga sina kanoner och besättningar, hvarefter de den 10 September angrepo och nästan tillintetgjorde den preussiska flottan [1]). Med stöd af denna seger och af de sedermera till Swinemünde ankomna svenska örlogsskeppen, gick Fersen redan d. 13 Sept. öfver till Wollin och angrep den der liggande befästade staden af samma namn, som försvarades af omkring 600 man. Fersen beslöt löpa till storms, och några svenska örlogsskepp lades vid Diwenau för att om möjligt hindra Wollins besättning från att komma undan till Hinter-Pommern. Derpå började stormningen. I spetsen för ett bland anfallen gick Jakob Magnus Sprengporten med en utvald tropp frivilliga krigare, bland hvilka han före stridens början utdelade alla sina penningar. Anfallet skedde med yttersta häftighet; men ehuru det understöddes af Meijerfelt och hans grenadierer, och ehuru Sprengporten kastade sig midt i stridshvimlet, så att hans kläder voro af kulor sönderslitna [2]), måste han dock

---

[1]) Arkiv på Sparreholm. J. M. Sprengportens autobiografi. T. 1. s. 119, och en i Fersens arkiv befintlig handskrift: Relation öfver expeditionen till Usedom och Wollin Augusti och September månader åhr 1759; egenhändigt undertecknad af Axel Fersen och beledsagad af flere bilagor och planritningar, handskriften benäget meddelad af friherre R. M. Klinckowström.

[2]) Riksark. Lantingshausens bref. Fersen till Lantingshausen 18 Sept. 1759.

tillstånd bättre än under de förra fälttågen; ty man räknade denna gång som sjuka blott hvar 13 eller 12 man. Ofvannämnde omständigheter och i synnerhet det mod, svenska tropparna vid flere tillfällen visat, och hvarmed de stundom hejdat, stundom besegrat sina fiender, åvägabragte i hemlandet en för hären mer gynnsam sinnesstämning än förut. Till de mest utmärkta tropparnas belöning sammanskötos af Stockholms borgerskap 40,000, af jernkontorets medlemmar 24,000 och af tullsocietetens 36,000 allt d. s. m. och Lantingshausen sjelf blef till friherrlig värdighet upphöjd.

Den förnämsta tilldragelsen till sjös, nämligen striden på Grosse-Haff, hafva vi redan omtalat, och tillägga blott, att Sverge och Ryssland ingingo förbund till väpnadt skydd för båda staternas handel.

SJUNDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1760.

Det föga ärorika sätt, hvarpå kriget hittills blifvit fördt, ökade allmänhetens gamla ovilja mot hela företaget, hvarföre rustningarna äfven detta år gingo mycket långsamt; också till följe af den ej blott fortfarande utan ökade bristen. Regeringen begärde att af banken få låna 50 t:r guld, men det vägrades. Då föreslogs att utrikes upplåna 3,000,000 d. s. m.; men denna fråga kunde ej afgöras af någon annan än af ständerna och först sedan rätta tiden för årets krigsrustningar var förbi. Under några veckor hoppades man, att Danmark, dertill öfvertaladt af Frankrike, skulle deltaga i striden och sålunda påskynda Preussens fullkomliga besegrande. Men så snart det blef kändt, att, vid det blifvande rofvets utskiftande, Ryssland måhända

skulle på sin lott bekomma Ostpreussen, drog sig Bernstorff tillbaka; ty han ville ingalunda förhjelpa Moskoviterna till någon närmare beröring med Tyskland eller med vestra Europa.

Karl Scheffer i spetsen för krigspartiet ville emedlertid ingalunda nedlägga vapen; ty konung Fredriks tillgångar voro också de genom mångåriga och stora ansträngningar så medtagna, att han efter all sannolikhet skulle inom kort tvingas till fred, och det på hvad villkor som häldst. Regeringens flertal delade Scheffers åsigt. Rustningarna blefvo derföre fortsatta; men denna gång var det icke förr än i Juli och Augusti, som till Stralsund ankommo de troppar och förråder, som skulle underlätta det blifvande fälttåget.

Detta öppnades ej heller förr än den 17 Aug.; men hären utgjorde då omkring 16,000 man och var bättre rustad än under något bland de föregående åren. Af de preussiska troppar, som stått utefter Peene, hade hufvudstyrkan redan i Juni månad gått bort för att deltaga i de vigtiga striderna mot Ryssland och Österrike, och de, som blifvit qvarlemnade, voro svenskarna mycket underlägsna. Dessa framträngde följakteligen lätt nog och togo det ena fästet, det ena passet efter det andra, och Ehrensvärd eröfrade Anclam med en djerfhet, som ådrog honom mycket beröm, men ock ett svårt sår. Det sednare oaktadt, och när preussarna kort efteråt angrepo den vid Pasewalk stående svenska hären, blefvo de likaledes af samme Ehrensvärd hastigt tillbakakastade. Svenskarna framgingo derefter och anlände i början af September till Prenzlow.

Här eller i trakten häromkring blefvo de återigen stående en hel månad utan att företaga annat än några ströfverier i den kringliggande nejden. Många och äfven preussare hafva trott, att, om Lantingshausen hade i dess ställe vågat ett djerft

anfall mot Berlin, skulle det måhända lyckats. Men företaget syntes honom sjelf allt för djerft. Till Lantingshausens försvar eller ursäkt anfördes ock, att han äfven nu befarade ett preussiskt sidoanfall från Mecklenburg mot svenska Pommern; — att härens rygg ständigt oroades af den skicklige parti-gängaren Belling och af hans lätta husarer; — att kejsarinnan Elisabet svårt insjuknat, under hvilken tid ryska tronföljaren med sin kända benägenhet för konungen i Preussen hämmade eller försvagade ryska tropparnas rörelser, så att svenskarna derigenom lemnades utan understöd; — att Lantingshausen oroades af den stora seger, konungen i Preussen nyligen vid Liegnitz tillkämpat sig; — att han icke från Sverge erhöll tillräckliga förråder och penningemedel; — och att en mängd officerare öfvergåfvo hären och reste hem för att deltaga i den nu begynnande riksdagen. Dessa omständigheter hade nog sin vigt; men hufvudorsaken har man, ej utan skäl, trott sig finna i Lantingshausens egen personlighet. Han var en godhjertad, ädelsinnad och aktningsvärd herre, samt utmärkt skicklig i fråga om att vårda, försörja och ordna en krigshär, och han saknade ej heller för egen person det mod, som trotsar faran; men som fältherre iakttog han en försigtighet, som ogerna, högst ogerna ville för större vådor blottställa den här, som blifvit honom anförtrodd; en försigtighet, hvaruti han t. o. m. öfvergick den samtidige österrikiska fältmarskalken Daun, hvilken beprisade krigshöfding han troddes hafva tagit till förebild.

När nu vintern nalkades med köld, brist, sjukdomar och angrepp af söderifrån kommande större preussiska stridskrafter, då och i början af Oktober uppbröt Lantingshausen från Prenzlow och återvände till svenska Pommern, der han intog och besatte de vanliga försvarslinierna bakom Peene och Trebel. Vinterqvarterstiden förflöt tämligen lugnt och utan svå-

rare förluster; ty till följe af bättre anstalter om såväl helsovård som underhåll steg antalet af härens sjuka också nu till blott hvar 12 eller 13 man. Sjelf begärde och erhöll Lantingshausen afsked från öfverbefälet och återvände till Sverge och till sin befattning som öfverståthållare i Stockholm.

Årets sjökrig utmärkte sig genom verksamhet på flere håll. Åtskilliga örlogsfartyg utgingo för att skydda svenska handeln på Medelhafvet, på Nordsjön och på Östersjön. En serskild liten flotta beherrskade Oderns utlopp och anfördes af Henrik Trolle, nyss adjutant hos Fersen, och sedermera under Gustaf den tredjes tid mycket namnkunnig. En svensk flotta af sex linieskepp och två fregatter i förening med ryska och danska örlogsfartyg höll Östersjön ren från kapare. Svenska och ryska fartyg i förening angrepo derefter den preussiska af ryssar belägrade fästningen Colberg, stängde dess hamn och besköt sjelfva staden. När slutligen belägringen från landsidan måste upphäfvas, skingrade sig äfven flottorna; och den svenska återvände till Karlskrona.

ÅTTONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1761.

Krigets fortsättning och dertill nödiga rustningar rönte hos de nu samlade ständerna mycket motstånd. Man var missnöjd med det sätt, hvarpå det blifvit fördt, och trött vid de ansträngningar, det fordrat. Dessa hade ej heller varit ringa. För riksdagen framlades en räkning, som visade, att det från sin begynnelse och till slutet af 1760 kostat Sverige, utom främmande underhålls-penningar och in-

drifna brandskatter, icke mindre än ungefär 23,000,000 d. s. m.[1]) och för denna stora summa hade man skördat hvarken vinst eller ära. Att nu för fortsättande af ett dylikt företag underkasta sig nya uppoffringar, det syntes många ändamålslöst, ändamålsvidrigt, t. o. m. orimligt. Alla försök att bekomma nya lån, bland annat också mot pant af Gottland, hade dessutom gått trögt eller misslyckats, och sjelfva åtgerden i allmänhet var motbjudande för ständerna, i synnerhet för prester och bönder. De förra leddes härutinnan af prosten Serenius, hvilken ofta beskref landets nöd och behof af fred[2]) och det med så mycken ifver, att man kallade honom den preussiske konungens »höga bundsförvandt». Sådana tänkesätt stärktes ytterligare genom engelska och preussiska penningar, som bland riksdagsmännen utdelades för att öfvertala dem till krigets afslutande genom en för Sverge enskild fred.

[1]) *Riksark. Secr. Dep. Acter.*

Kalkyl
öfver total-omkostnaderna för tyska kriget till 1760 års slut.

		d. s. m.
Debet:		
Enligt utrednings-kommissjonens extrakt		30,157,401 —
Statsverkets utgift och skuld för utredningen		3,010,008 —
I Pommern upptagna och använda (deribland kontribution i fiendeland 2,499,128)		5,855,957 —
S:a		39,023,367 —
Credit:		
Subsidier (dock med många bianmärkningar)		12,854,096 —
Kronans andel i tagna priser samt indrifna kontributioner		2,499,128 —
Saldo Sverges egna omkostnader för kriget		
Pommerska medel	3,356,828 —	
Svenska medel	20,313,314 —	23,670,143 —
S:a		39,023,367 —

[2]) Arkivet på Säbylund. Flere Serenii skrifter. Riksark. Prest- och Bondestånds-prot.

Regerande partiet deremot påstod, att man borde fortfarande och kraftigt deltaga i kriget. Också för denna åsigt talade vigtiga skäl. Preussens hjelpkällor voro numera så tömda, att detta land tycktes omöjligen kunna uthärda ännu ett fälttåg, och dess konung sjelf såg saken i så mörk dager, att han i sin ficka medförde gift för att, när allt var förloradt, kunna förkorta sina dagar och slipppa bevittna sitt rikes slutliga fall. Hösten 1760 fick han ock den olycksbådande underrättelsen, att hans trogne förbundsbroder, konung Georg den andre i England, aflidit, och att efterträdaren önskade slut på kriget och ämnade således snart nog öfvergifva Preussen, hvilket derefter, stående alldeles ensamt, skulle nödgas sluta fred på hvad villkor, fienderna föreskrefvo. För att vid sådant tillfälle få sin andel i det utskiftade bytet, borde alltså Sverige fortfarande stå fast vid bundsförvandternas sida. Detta skäl jemnte tankarna och talet om Sverges ära bestämde flertalet för krigets fortsättning och således äfven för dertill nödiga rustningar. Sådana kunde dock ej ske, innan lån hunnit erhållas. Men till följe af såväl sakens svårighet som isynnerhet bondeståndets prutande blef bifallet dertill länge fördröjdt, och derigenom likaledes sjelfva rustningarna, så att troppar och förråder icke hunno till Tyskland afsändas förr än i Juni månad [1]).

Dröjsmålet med fälttågets öppnande föranleddes icke blott af denna, utan ock af en helt annan orsak, nämligen förhållandet med härens blifvande öfverbefäl. Såväl regeringen som allmänna tänkesättet önskade Ehrensvärd. Några general-löjtnanter voro visserligen äldre och i ty fall mer berättigade; men Fersen kunde ej umbäras vid riksdagen, och de andra, ehuru välförtjenta män, ansågos icke verket vuxna, och allmänt ropades, att Ehrensvärd var den ende.

---

[1]) Alla ständernas prot. vintern och våren 1761.

som kunde upphjelpa saken [1]. Denne herre visade dock mycken motvilja. Redan hösten 1760 ville han till följe af motgångar och misstroende kanske ock af ett nyligen erhållet och svårt sår alldeles öfvergifva krigarebanan [2]. Vintern 1761 tycktes han dock visa någon beredvillighet att mottaga öfverbefälet [3]; men fordrade betänketid, också derföre, att den erhållna kulan hade icke kunnat ur bröstet uttagas, och ej heller hunnit derstädes så sätta sig, att han mägtade stiga till häst, hvarföre, och emedan också andra krämpor tillkommo, läkare föreskrefvo några månaders hvila [4]. Det var dessutom just vid denna tid, som ständerna mot krigets upphofsmän anställde den räfst, som dref Höpken, Palmstierna och Scheffer från rådsbordet; hvilket jemnte minnet af Lewenhaupts och Buddenbrocks olycka samt de förra pommerska befälhafvarnes missöden måste verka afskräckande på hvarje tillämnad efterträdare. När betänketiden var slut, inlemnade Ehrensvärd en utförlig skrift, i hvilken han vägrade mottaga det erbjudna befälet och tillika anförde sina skäl. För närmare kännedom om dåtidens förhållanden är denna uppsats af så stor vigt, att vi ur densamma lemna läsaren nedanstående ungefärliga utdrag. Ehrensvärd anmärkte, att *svenska folket icke omfattat pommerska kriget med någon ifver, ej heller i dess beslutande haft någon del; — att svenska folket ej heller egde tillräckliga krafter till dess ändamålsenliga utförande; — att svenska hären derföre nedsjunkit till ett detachement, en mindre härafdelning, som icke på krigets gång mägtade utöfva större inflytande än tropparna från en eller annan tysk furste t. ex.*

---

[1]) Riksark. Lantingshausens saml. Fersens bref till Lantingshausen; d. 5 Jan. 1761 och flerestädes.

[2]) S. st. d. 11 Nov. 1760.

[3]) Rådsprot. d. 23 och 26 Jan. 1761.

[4]) Arkiv på Tosterup. Ehrensvärds bref till Henr. Trolle Okt., Nov. 1760. Riksark. Lantingshausens samlingar. Fersen till Lantingshausen 14 April 1761.

en prins af Würtemberg; — att i förening med bundsförvandterna kunde väl svenska hären bidraga till utförandet af några vigtigare företag; men att just genom denna förening skulle den från anseendet af en sjelfständig här nedsjunka till den af en hjelptropp, ett bihang till de mägtiga bundsförvandterna; — att den ära, svenskarna eftersträfvat, nämligen att som garanterande magt upprätthålla westfaliska freden, skulle hufvudsakligen tillfalla icke dem, utan deras bundsförvandter, och af dessa uppsväljas; — att till det åsyftade eröfrandet af Stettin voro svenskarna ensamma allt för svaga, och för att dervid biträda voro ryssarna allt för afundsjuka. Skola fördenskull svenskarna kunna i Tyskland någonting uträtta och förvärfva aktning hos både vänner och fiender, måste deras här betydligen ökas; och icke det blott utan ock långt bättre än hittills förses med behöfliga kläder och munförråd. Denna fordran vore så rättvis, att ett afslag derpå skulle göra det bästa hjerta antingen upproriskt eller klenmodigt. När soldaten icke kämpar för hem och härd, och ej heller kan vinna ära eller byte, utan tvärtom blottställes för nöd och nederlag, för hvad är det då, man vill, att han skall strida, slita ondt och äfventyra helsa och lif? Soldaten är lik andra menniskor. Man må om fosterland och fosterlandskärlek säga hur många vackra saker man vill, så måste man derjemnte fullgöra sina skyldigheter mot soldaten, om denne skall fullgöra sina mot fäderneslandet.

Men, fortfor Ehrensvärd, *till förökande af härens styrka och till förbättrande af dess underhåll och anda finnes föga utsigt; och detta till följe icke blott af landets fattigdom utan ock af dess statsskick. Våra riksdagsmän begära nämligen, att man med en handfull folk skall uträtta stora ting; de erkänna inga svårigheter, inga hinder; — de mästra allt och förlåta intet, och en hvar bland*

dem tror sig kunnat föra kriget bättre än generalen gjort. Sådant ingifver farhåga för blifvande efterräkningar, och den så stor, att man icke vågar företaga någon åtgerd, innan den gång på gång blifvit i krigsråd betänkt, öfverlaggd och beslutad, m. m., men derigenom också fördröjd; det ena med det andra till afkylande af krigarens mod och till skada för det hela. Dessutom bör märkas, huru den lyckliga förändring, att vårt folk från träldom kommit till frihet, har i visst fall på krigaren utöfvat en menlig verkan. Man vill nämligen icke tro, att en fri man kan stå under sträng krigstukt och likväl vara fri; och man begriper ej, att utan en sådan ordning måste hvarje krig misslyckas. Från denna fördom kommer mycken ömtålighet och tillika en ofta ådagalaggd metafysisk fyndighet att i slika fall tillerkänna sig åtskilliga ganska betänkliga rättigheter, och Gud nåde den, som vågar vidröra denna deras ögonsten. Fordom lefde ock soldaten i, för och af krig. Nu har han syssla och boställe såsom ett näringsfång, vid hvilket han under fredstiden kan med trefnad förkofra sig; och han blifver följaktligen missbelåten, när han derifrån ryckes ut till krig; och det än mer, till ett krig, såsom nu, tomt på ära, men fullt af umbäranden och nöd. Sådan är vår här. Och nu vill man, att en stackars general skall i spetsen för sådana troppar utföra stora bedrifter; och när ödet, när omständigheterna synda, skall det vara han, som syndar, han som tadlas. Jag lemnar åt en hvar att bedömma dessa omständigheter; nämligen om de gifva mycket hopp om framgång, och hvad verkan deras betraktande kan hafva på den person, åt hvilken man erbjuder den tunga hedern att anföra en dylik här. Vi hafva sett två generaler mottaga öfverbefälet med bergfast, men lemna det med bruten helsa, bruten af oro och bekymmer. Jag har nu det bedröfliga öde att vara den förste, som måste redan i förväg bekänna, att

både mina krafter och min helsa äro oförmögna till detta verk. Jag skall likväl icke derföre undfly hvarken arbete eller krigsäfventyr, utan dela dem med mina kämpande landsmän, så länge jag någonsin förmår. Men jag skulle handla bedrägligt, om jag åtoge mig ett öfverbefäl, som jag trodde icke kunna utföras till fäderneslandets nytta, landsmäns tillfredsställelse och egen heder. Hufvudsaken är, att ställningen af det hela måste förbättras. Sker det, så får man nog en öfverbefälhafvare; men sker det icke, så tror jag ej heller, att någon menniska finnes, som icke skall vid detta befäl skämma ut sig, fäderneslaand och hela garantien af westfaliska freden. Stockholm d. 27 Febr. 1761. Augustin Ehrensvärd [1]).

Denna afsägelse och den skoningslösa öppenhet, hvarmed en mängd ömtåliga förhållanden lades i dagen, väckte utomordentligt uppseende och tillika oro och sorg öfver såväl afsägelsen som öfver det olyckliga tillståndet. Första följden blef, att ständerna med förnyad ifver sökte anskaffa medel till den fullständigare utrustning, Ehrensvärd fordrat. Adeln gick härvid i spetsen och efterföljdes snart af borgare och prester, slutligen ock af bönderna; dock kunde, som berättadt är, de nödiga medlen icke anskaffas förr än ganska sent. Regeringen och ständerna sökte derefter och omigen förmå Ehrensvärd åtaga sig befälet öfver de sålunda, som man hoppades, förstärkta och bättre utrustade tropparna; men han vägrade och vidhöll detta sitt beslut hela våren 1761. Oron och missnöjet blefvo allmänna och stora. *Kan*, skref Fersen, *kan Ehrensvärd hafva hjerta att undandraga sig detta befäl; ehuru han ser, att det i sådan händelse skall falla i händerna på personer, som visserligen äro välmenande och hederliga, men det svåra uppdraget ingalunda vuxna;* och en annan gång: *jag gör allt möjligt för att betaga Ehrensvärd*

---

[1]) Ark. på Tosterup och i Riksark. Lantingshausens saml.

hvarje svepskäl till vägran[1]. Det var dock ännu förgäfves och t. o. m. så sent som den 10 Juni inlemnade han en ny uppsats, hvilken omigen beskref härens olyckliga tillstånd och åberopade Lantingshausens vittnesbörd derom, samt förklarade, att, om ej bristerna afhjelptes, kunde Ehrensvärd ej åtaga sig befälet. Medlertid nalkades tiden för fälttågets öppnande; men ingen öfverbefälhafvare var nämnd. Då grep sig regeringen an och utfärdade till Ehrensvärd sin *befallning* att öfvertaga ofvannämnda ämbete[2]. Nu fick han ej längre neka[3]. I en ny skrift påpekade han dock omigen härens ringa antal och bristfälliga utrustning, och deraf följande oanvändbarhet, och bad Hemliga Utskottet noga betänka dessa omständigheter. *Hvad,* tillade han, *hvad kunna vi i sådan belägenhet lofva för hjelp åt våra bundsförvandter? — och hvad svar kunna vi gifva på deras framställda förslag? — och hvad skola deras kunskapare inberätta om vårt tillstånd? Detta vill jag för min del lemna derhän; kanhända kan allt öfverskylas med politiska ursäkter och osanningar, men derom låter jag regeringen sörja. Vår här skall dock smälta bort utan att kunna någonting uträtta, och vårt folks heder och krigsära skall förloras och detta nu inom vår lifstid för andra gången. Får jag icke penningar, så skickas jag ut som ett vittne till härens overksamhet och undergång. Jag har icke som min värde företrädare, Lantingshausen, någon enskild egendom att pantsätta till härens underhåll. Riket kan således af mig blott kräfva god hushållning med det, jag får om händer: men hären bör ej lida till följe af min personliga fattigdom; ty det är icke af mig, utan af staten, som*

---

[1]) Riksark. Lantingshausens saml. Fersen till Lantingshausen. Maj, Juni 1761.

[2]) Ark. på Tosterup. Zufällige Kleinigkeiten; en kort journal öfver 1761 års fälttåg.

[3]) Riksark. Secr. Utskottets handl. den 22 Juni 1761.

den bör erhålla hvad den behöfver. — — — Slutligen anhåller jag, att denna min skrift må biläggas Hemliga Utskottets protokoll såsom ett bevis, att jag förutsagt, hvad som skall hända, och som ett förbehåll, att mig ej må påläggas som skyldighet, hvad som är en omöjlighet; och att man icke må skylla på mig soldaternas svält och missnöje, krigsrörelsernas obetydlighet samt vänners och ovänners ådragna missaktning. Med ett ord, — då riket nu för andra gången måste sluta ett för dess gamla ära vanhedrande krig, bör jag icke anses hafva till olyckan på minsta sätt bidragit; utan ständerna och deras utskott åligger det att inför efterverlden ursäkta vårt öde. Dessa ord verkade, och efter många tvister fram och åter beslöts att till Pommern utskicka 3,800 man och att till fyllande af härens behof lemna Ehrensvärd statsobligationer för 20 t:r Guld [1]). Understödet var på långt när icke så stort, som Ehrensvärd behöfde och önskade; men det var dock något, och han beslöt resa till hären. Det säges, att, när han på afskeds-uppvaktning kom till hofvet, bevärdigade honom hvarken konungen eller drottningen med något samtal [2]). I början af Juli seglade han öfver till Stralsund.

Den 17 i nämnde månad uppbröto svenskarna, vid pass 15,000 man, från Stralsund och tågade åt söder, samt framträngde till Pasewalk, och intogo Anclam, men i dessa nejder blefvo de omigen qvarstående under September och en del af Oktober månader. Många trodde, att Ehrensvärd kunnat framtränga längre och hafva både då och sedermera låtit förstå, att han som fästningsbyggare var mer skicklig än som fältherre, och som soldat mer modig än som general. På Stockholms gator och torg blef han nu-

---

1) Riksark. Secr. Utskottets handl. Juni och Juli mån. — Enl. rådsprot. d. 14 Febr. 1763 har Ehrensvärd sedermera erbjudit sig återlemna en (större?) del deraf, som han ej användt.

2) Sax. min. br. d. 30 Juni 1761.

mera också klandrad med samma häftighet som tillförene beprisad [1]. Äfven preussiska författare af stort anseende hafva klandrat overksamheten. Sjelf trodde han sig dock allt för svag till större företag, häldst den i Hinter-Pommern stående ryska hären ej heller denna gång ville gifva det understöd, man väntade.

Under nämnde månader föreföllo en mängd smärre strider, i hvilka mycket både mod och skicklighet ådagalades; å ena sidan af preussaren Belling och hans lätta troppar, och å den andra af svenskarna Hessenstein och isynnerhet Sprengporten och af de lätta husarer, som blifvit under dennes befäl uppsatta.

Till sjös sökte svenskarna under detta liksom under förra året att rensa hafvet från kapare och en flotta af 8 krigsfartyg understödde ryska belägringen af Colberg. Men när den kalla årstiden nalkades, drog sig flottan tillbaka till Karlskrona, och Ehrensvärd till svenska Pommern, hvarest hären fick gå i vinterqvarter. I slutet af Dec. blefvo likväl dessa störda genom djerfva anfall af Belling. Omkring nyåret 1762 ryckte fördenskull svenskarna åter ut och drefvo med mycken tapperhet preussarna tillbaka inåt mecklenburgska landet, hvarest dock svenska officerarna anställde ett gästabud åt Belling för att uttrycka sin beundran för hans drift och tapperhet. Ehrensvärd fullföljde likväl icke dessa fördelar, utan gick omigen tillbaka till svenska Pommern. Orsaken låg väl till en del deruti, att kejsarinnan Elisabet nyss aflidit, och att man kunde förutse stora deraf följande förändringar samt krigets snara slut. Konungen i Preussen blef nämligen derigenom befriad från en bland sina mägtigaste fiender och kunde t. o. m. hoppas få denne förvandlad till en vänskaplig bundsförvandt. Försvunnen var alltså den stora ligan, som det tycktes,

[1]) Hemliga Utskottets prot. och Dansk. min. bref d. 26 Jan. 1762.

välgrundade hopp att kunna krossa Preussen och dela dess besittningar. Sverge, sjelft mycket utmattadt, beslöt fördenskull ingå fred, och för sådant ändamål blef våren 1762 mellan dess troppar och preussarne afslutadt ett stillestånd, som förlängdes till den snart påföljande freden; och dermed var Sverges delgande i det så kallade sjuåriga kriget afslutadt.

Vi hafva berättat, hur Ehrensvärd blef för detta fälttåg klandrad, och det också af personer, som åtnjöto stort anseende. Andra deremot och isynnerhet Lantingshausen hafva uppträdt till hans försvar och dervid bland annat åberopat den envishet, hvarmed han undanbad sig befälet, och den öppenhet, hvarmed han förutsade fälttågets föga lysande utgång. Rådet tvekade väl, huruvida det skulle gifva honom det frikännelsebref, han begärt [1]). Slutligen blef han dock för sin förvaltning icke blott frikänd, utan genom en kunglig skrifvelse mycket berömd; som han sjelf tyckte, allt för mycket, hvarföre han också bad, att de högstämda loforden måtte utbytas mot ett simpelt bifall. *Min begäran,* skref han till båda riksråden Ekeblad och Hjärne [2]), *min begäran om ett annat frikännelsebref i stället för det, jag erhållit, har ingen annan orsak än det undseende och den aktning, jag har för allmänheten. Jag har ingenting uträttat, som förtjenar beröm. Hvad skulle väl efterverlden säga, om den jemnförde vårt lumpna krig och mitt magra fälttåg med det myckna beröm, jag i nämnde bref fått. Vore det icke tillräckligt att i två eller tre rader säga, det kongl. maj:t vore nöjd med det, som blifvit gjordt? och om brefvet nödvändigt skulle utkrusas, kunde man måhända tillägga, att allmänna ställningen ej tillåtit uträtta*

---

[1]) Rådsprot. d. 4 Juni 1762.

[2]) Arkivet på Tosterup, bref till Hjärne d. 3 Aug.(?) 1762, och det till Ekeblad odaterade utkastet.

något mera. På sådant sätt skulle orden någorlunda svara mot verkligheten.

NIONDE KAPITLET.

FREDEN I HAMBURG 1762.

Att Sverge efter Elisabets död ej mer kunde vänta någon genom krigets fortsättande vunnen fördel, och att landets längtan efter fred oupphörligen ökades, detta hafva vi redan berättat. Serskildt och beständigt hade hof- och Mösspartierna talat för fred och gjorde det också nu, isynnerhet genom Löwenhielm [1]. Sjelfva de år 1757 mycket krigslystna Hattarna hade, också de, slutligen tröttnat, och började längta efter fred och det redan före Elisabets död; nu och efter densamma uttalade många bland dem sådana tänkesätt både öppet och högljudt. Fersen sade: *jag skulle visserligen häldst se, att Sverge qvarstannade vid sina bundsförvandters sida och således fortsatte kriget; men till följe af fattigdom och inre oenighet äro vi alltför vanmägtiga. Jag röstar fördenskull för fred, såsom enda medlet att rädda oss från undergång.* Den nya regenten i Ryssland, kejsar Peter den tredje, gaf ock Sverge samma råd, och Panin, hans sändebud i Stockholm, fick numera derstädes lika stort inflytande, som fransmannen Havrincourt tillförene haft. De förra bundsförvandterna Frankrike och Österrike knotade väl, men gåfvo snart med sig. Nöden hade ingen lag, och ständerna beslöto ingå enskild fred.

För dess erhållande vände man sig till Lovisa Ulrika med anhållan, att hon måtte för sådant ändamål inleda underhandlingar med sin konungslige broder.

---

[1]) Danska min. bref. 12 Febr. 1762.

Detta sätt ansågs vara det vigaste och bästa; hvarjemnte det såsom mycket smickrande för nämnde drottning öfverensstämde med den mot hofvet gynnsamma sinnesstämning, som våren 1762 gjorde sig gällande. Hon mottog ock uppdraget med mycken tillfredsställelse [1]), och framlade för hofvet i Berlin bemälde sina och ständernas önskningar.

Konungen i Preussen hade länge och ifrigt sökt fred med Sverge. Redan 1760 förklarade han sig dertill benägen, och skickade sin syster penningar för att till fredligare tänkesätt muta en hop riksdagsmän, hvarjemnte han bad England och nu 1762 likaledes Ryssland låta sina i Stockholm varande sändebud arbeta för vinnandet af samma mål. Det genom Lovisa Ulrika gjorda förslaget blef följakteligen hos honom ganska välkommet och af honom gerna bifallet. Men nu skulle det likväl heta, att det var endast af aktning för systern, som han medgaf hennes undersåtare den begärda freden. Underhandlingen blef dock hvarken svår eller långvarig. Några säga väl, att Hattpartiet sökte lägga hinder i vägen, men detta synes föga troligt. För att smickra Sverges stolthet begärde dess sändebud, att öarna Usedom och Wollin skulle af Preussen afträdas; men när Fredrik vägrade straxt och bestämdt, lät man detta anspråk falla [2]), hvarefter freden blef snart eller redan den 22 Maj i Hamburg afslutad på sådana villkor, att inga hvarken gränsförändringar eller skade-ersättningar skulle komma i fråga, utan allt förblifva i samma skick som före kriget. Glädjen öfver återvunnen fred blef i Sverge mycket stor, och ständerna

[1]) En berättelse finnes, att Hattarna vid detta tillfälle erbjudit henne 10,000 plåtar; men att hon vägrat mottaga penningarna för att, som några sade, få den glädjen att kunna nedsätta och qväsa dessa sina dåvarande motståndare. Crusenstolpes portfeuille, 1. 87.

[2]) Geheim.-ark. i Berlin. Bref från preussiska sändebudet Borch i Köpenhamn till konungen i Preussen, åren 1761, 1762.

beslöto att inför konungaparet förklara sin underdåniga tacksamhet för den faderliga omvårdnad, Adolf Fredrik härvid ådagalaggt, och tillika för den huldhet, hvarmed Lovisa Ulrika begagnat sina vänskaps- och slägt-förbindelser såsom medel till främjande af en för hennes undersåtare välgörande fred. Adeln, som vid denna tid mycket närmade sig hofpartiet, ville, att den formliga skrifvelsen härom skulle för större uppseendes skull blifva till konungaparet framlemnad genom de fyra talemännen. Ofrälse stånden deremot beslöto, att den skulle helt enkelt blifva i rådet till konungen öfverantvardad. Adeln beslöt då, att genom en beskickning af 24 personer förklara konungaparet detta stånds serskilda tacksamhet [1]).

TIONDE KAPITLET.

ORSAKERNA TILL SVENSKA HÄRENS RINGA FRAMGÅNG I POMMERSKA KRIGET.

Att de yttre förhållanden, under hvilka pommerska kriget öppnades, ingåfvo grundade förhoppningar om framgång och ära, hafva vi redan visat [2]). Svenska tropparna ådagalade ock under detsamma både ihärdighet och mod, och några bland deras öfverbefälhafvare voro mycket utmärkta personligheter, så att man äfven i detta hänseende hade anledning att hoppas på stora framgångar. Men kriget i sin helhet medförde inga sådana, utan motsatsen, och betraktaren frågar med förvåning efter orsakerna. Flere bland dessa hafva redan i det föregående blifvit på spridda ställen angifna; här må de likväl i sitt sammanhang och till en hel tafla framläggas.

---

[1]) Danska min. br. d. 18 Juni 1762.
[2]) Sidd. 7, 18.

Företaget sjelft, ehuru löftesrikt, innebar likväl många svårigheter, i synnerhet med hänsyn till folkets fattigdom, statens skulder och statsverkets oreda; till följe af hvilka omständigheter förstärkningar och förråder intet år ankommo till hären i tillräcklig mängd, ej heller i rätt tid. Som vi ofta nämnt, var konungen i Preussen vårar och somrar tvungen föra alla sina troppar öster-, söder- och vester-ut för att kunna möta och om möjligt mota sina mägtigaste fiender. Gränserna åt norr nödgades han följaktligen lemna nästan obevakade, och om svenskarna under nämnde årstider angripit sin fiende, skulle de måhända kunnat framtränga ända till Berlin och förorsaka mycken oro. Men till följe af ofvannämnde fattigdom i förening med regeringens slapphet och senfärdighet, kanske ock af någon annan hittills okänd anledning, blef svenska hären sällan färdig att något företaga förr än fram i Juli eller Augusti, d. v. s. när bästa tillfället var förbi, och den tid nalkades, då de mägtiga bundsförvandterna gingo i vinterqvarter, så att Preussen kunde skicka mot svenskarna en betydligare styrka.

Allmänna sinnesstämningen i Sverge bör ock tagas i betraktande. Kriget ogillades, som vi veta, icke blott af hofvet och Mössorna, utan ock af en mängd andra rikets innebyggare och det till följe af hvarjehanda skäl; det var olagligt, ty det började utan ständernas hörande; — det ansågs af många klandervärdt, ty det troddes tillställdt endast för att såra Lovisa Ulrika; — det var motbjudande, ty det ålade svenskarna att uppträda som vapenbröder åt de hatade ryssarna och tillika att kämpa mot sin egen konungs svåger; — det tycktes stridande mot svenskarnas religiösa åsigter, ty mången ansåg konungen i Preussen vara i detta krig protestanternas försvarare mot dessas mägtiga katolska fiender. Dertill kom slutligen en med hvarje fälttåg växande ovilja öfver de tunga gerderna och den ringa framgången.

Kriget hade redan från början och fick mer och mer allmänna tänkesättet emot sig.

Dessa folkets åsigter delades af mängden bland krigarne, både soldater och befäl, hvilka ogerna lemnade sina fredliga boställen för att tåga ut i ett krig, hvilket mången bland dem ansåg onödigt och klandervärdt, och i hvilket de blefvo blottställda för brist och sjukdomar, återtåg och vanära. Hären bestod visserligen af starkt och modigt folk, men derjemnte oöfvadt till den grad, att preussarne kallade soldaterna »påklädda bönder», och officerarna »påklädda gårdsfogdar eller jordbruks-inspektorer». Som vi ofta anmärkt, var ock utrustningen serdeles under de första fälttågen bristfällig också deruti, att hären saknade tillräckligt antal lätt rytteri. Bland officerarna rådde dessutom mycken oenighet till följe af olika partiåsigter; och derjemnte mycken sjelfrådighet till följe af förvända begrepp om det oberoende, medborgaren i en fri stat borde åtnjuta icke blott i fredstid utan ock under fälttågen; likaså till följe af deras vid riksdagarna erhållna vana att djerft motsäga sina förmän och att med politiskt kannstöperi både envist tro på egna åsigter och envist söka göra dem gällande [1]). Höpken lämpade också på detta förhållande Sallustii ord: »*hären nyttjar tungan bättre än svärdet*» [2]). När riksdagen 1760 började, tilläto sig ock många officerare att dels utan, dels med framtrugadt bifall resa öfver till Sverge för att på riddarhuset få deltaga i öfverläggningarna, kanske ock i mutintägterna, hvadan ock generalerna började klaga öfver kännbar brist på officerare, hvilka företeelser framdeles skola utförligare beskrifvas. Misslyckandet af några svenska härens företag härrörde ock derifrån, att konung Fredrik hade besoldat några dess officerare, hvilka lemnade honom underrättelser om svenska befälhaf-

---

[1]) Se sid. 60.

[2]) Exercitus lingua quam manu promptior. Arkivet på Sjöholm. Memoires Sécrets.

varnes planer. General-löjtnant Liewen, som fordom varit gunstling hos Adolf Fredrik, och nu återigen kommit i stor nåd, var i detta hänseende misstänkt [1]) och blef det än mer genom det sätt, hvarpå hans råd hejdade framgången af det hamiltonska fälttåget 1758 [2]).

Äfven generalerna anklagades hafva i någon mån föranledt den mindre lyckliga utgången. I sjelfva verket voro också Ungern Sternberg och i synnerhet Rosen för gamla och dessutom ingendera det svåra företaget vuxna. Hamilton, Lantingshausen och Ehrensvärd ådagalade väl stor duglighet och det i många fall, dock ej i alla. Ehuru för sina personer tappra, hafva de likväl, alla tre, saknat det fältherremod, som vågar större och dristiga företag, och likaledes det medborgerliga mod, som trotsar tadel och riksdags-räfster. De sökte följaktligen esomoftast att skydda sig genom hållna krigsråd och bakom flertalets dervid yttrade meningar, hvilka också vanligtvis af samma fruktan för ansvar frånstyrkte alla dristigare åtgerder. Oenigheten med rådet och de från denna myndighet komna bannebrefven gjorde äfven sitt till för att nedslå fältherrarnas sjelfförtroende och öka deras vankelmod.

Skulden till motgångarna bör i viss mån kastas på regeringen; nämligen på dess och kanske isynnerhet på Karl Scheffers öfvermodiga inbillning, att kriget skulle snart och lätt utkämpas; — likaså på samma herrars deraf föranledda brådska att detsamma börja, innan tillräckliga förberedelser hunnit vidtagas; — likaså på hela regeringens slapphet, när det gällde att pådrifva rustningen till hvart och ett

---

[1]) I Sparreholms arkiv: J. M. Sprengportens Autobiografi. T. 1. s. 75 läses om Liewens uppförande hösten 1758, att han efter all liknelse snarare ville draga svenskarna från Berlin än att i något mål bidraga till intagandet af denna stad.

[2]) Sax. min, bref d. 27 Febr. 1756.

af de följande fälttågen, hvarföre denna också hvarje år blef alltför sent färdig [1]); — likaså på deras vankelmod och ombytlighet i val af öfverbefäl. Anmärkas bör ock, att inom styrelsen fanns icke en enda man med nog kraft och förstånd, nog mod och myndighet att våga och kunna framträda i spetsen för de andra och med stark hand sammanhålla och leda det hela. Rådets främsta person var enligt regeringsformen kansli-presidenten Höpken; men denne herre drog sig som vanligt obeslutsam och försigtig tillbaka från hvarje kraftigare ingripande i ärenderna. Palmstierna deremot hade visserligen tillräckligt mod; men började blifva för gammal och var i allmänna tänkesättet illa anskrifven för den hårdhet, han ansågs hafva vid flere tillfällen ådagalaggt. Karl Scheffer var visserligen både ung, kraftig och beslutsam, men blef stundom ledd, mindre af lugn och sansad beräkning, än af inbillningskraftens och känslans ingifvelser; och utom dessa trenne herrar fanns ingen, som kunde komma i fråga.

Någon skuld till olyckan låg ock hos bundsförvandterna. Frankrikes deltagande i kriget blef af mindre vigt, än man kunnat vänta; ty detta rikes styrelse leddes helt och hållet af madam Pompadour, och mer till hennes enskilda än landets allmänna fördel; och de personer, som sattes till franska härens anförare, utkorades med hänsyn mindre till deras personliga duglighet än till deras ynnest hos bemälte fruntimmer. Också ryska härens framsteg förlamades, dels af storfursten Peters välvilja för konungen i Preussen, dels af svenskarnas och ryssarnas ömsesidiga obenägenhet. De ville nämligen ogerna kämpa tillsammans, och ryssarna unnade icke åt Sverge eröfringen af Stettin eller af någon ny pommersk landvinning; svenskarna ej heller åt Ryssland eröfringen

---

[1]) I spetsen för utrednings-kommissjonen stod först Rosen, sedermera Löwenhielm.

af Ostpreussen eller af något större inflytande på Europas angelägenheter.

I beräkning bör ock tagas icke blott det oinskränkta envälde, konungen i Preussen innehade, och som gaf enhet, sammanhang och eftertryck åt alla hans företag, utan ock den förening af skicklighet, mod, kraft och ihärdighet, som han till förvånande grad ådagalade. Det var genom dessa egenskaper, som han gång på gång tillintetgjorde sina öfverlägsna fienders hotande företag och mer och mer blef föremål för en beundran, en hängifvenhet så stor, att hans undersåtare och isynnerhet hans krigare gerna uppoffrade allt för att stödja och försvara en sådan konung, eller, om så behöfdes, för att få falla vid hans sida. T. o. m. hans fiender blefvo af samma känslor så hänryckta, att det stundom var med en viss obenägenhet, som de uppträdde till strid mot den utmärkte fursten. Det orättvisa sätt, hvarpå han började kriget, glömdes eller ursäktades för det lysande sätt, hvarpå han förde det. Höpken sade, *det är för menniskornas rätts- och frihetskänsla mycket förnedrande, att en fri stad, sådan som Danzig, skall visa tillgifvenhet och beundran för en furste, hvilken så föga aktar menskligheteus rättigheter* [1].

Slutligen och ej minst bör härvid tagas i betraktande svenska hofvet och dess uppförande. I sakens natur låg, att konungaparet skulle med ovilja se ett krig, som var tillställdt mot dess vilja och af dess fiender, och som tillika skulle föras mot drottningens broder. Att låta denna ovilja öfvergå till verkligt motstånd och att följaktligen försvaga eller tillintetgöra härens verksamhet för att derigenom på samma gång försvaga eller tillintetgöra sina fienders, Hattarnas, magt och öka sin egen; denna frestelse framställde sig nu för konungaparet. Frågan var, huruvida det för tillfreds-ställandet af en dylik personlig

---

[1]) Sax. min. bref d. 28 Aug. 1759.

magt- och hämndlystnad skulle åsidosätta sina konungsliga pligter mot staten och undersåtarne, och om det skulle motarbeta i stället att främja dessas ära och välgång. I denna frestelse blefvo Adolf Fredik och Lovisa Ulrika genom Hattarnas krigsbeslut inledda, och för densamma föllo de, som det tyckes utan synnerligt motstånd.

Försigtigheten böd väl konungaparet att omsorgsfullt dölja sådana sina tänkesätt; men för Lovisa Ulrika blef detta omöjligt, och den ton, hon anslog, följdes af de flesta i hennes omgifning och röjde snart sanna förhållandet. Många tyckte sig nämligen märka, att man i dessa kretsar ingalunda blef missnöjd vid underrättelsen om de förluster, svenska tropparna ledo [1]); och en annan gång omtalades, huru man förtretades, när de hösten 1759 icke blefvo som under de två förra åren innestängda i Stralsund [2]). Drottningens begabbande ord vid Rosens utresa till kriget hafva vi redan berättat. Se här några andra likartade drag! Den tjugotvååriga Fredrik Wilhelm v. Hessenstein, nu redan general-major, hörde till hofvets motståndare och hade tjenat i franska hären. Vid något tillfälle sporde honom Lovisa Ulrika gäckande, *om han var tillstädes vid Rossbach, der fransmännen hade nöjet blifva så väl omskötta af konungen i Preussen.* Hessenstein svarade: *nej, ers maj:t! men i stället hade jag nöjet göra ryssarna sällskap, då de intågade i Berlin.* — När en grefve Barck skulle resa till Pommern, frågade den elfvaårige prins Gustaf, *om Barck ämnade skicka många preussare till andra verlden?* Frågan framställdes med försmädlig ton, hvarföre Barck svarade: *att sådana ord icke vore passande i munnen på en svensk furste.* Prinsen tog då eld och utbröt: *min morbror skall förödmjuka alla sina fiender, hvar enda en; och jag önskar och hoppas, att han skall*

---

[1]) Danska min. bref d. 21 Febr. 1758.

[2]) Riksark. Lantingshausens saml. K. Scheffer till Lantingshausen d. 2 Febr. 1760.

alldeles krossa edra svenskar. Barck högst uppbragt, sade sig skola omtala detta för prinsens guvernör, Karl Scheffer. Gustaf blef då orolig, och lyckades slutligen afböja anklagelsen [1]). Från ord öfvergick hofpartiet ofta nog till handling. Tillförene är också berättadt, huru det hemligen uppeggade och understödde Landberg och de rörelser, denne 1757 och 1758 sökte i Wermland och Dalarne anstifta [2]); och man trodde, att Lovisa Ulrika och upprorsledarne härvid fingo råd och penningar genom engelsmännen Campbell i Stockholm och Gooderick i Köpenhamn; ty regeringen i London ville på detta sätt hindra eller försvaga Sverges anfall mot Englands bundsförvandt, Preussen. Man påstod ytterligare, att före krigets början hade preussiska missjonen i Stockholm hemligen och nattetid mottagit ombud af svenska gardes-regementet och sökt med mutor locka dess soldater till uppror mot utskeppningen till Pommern, nämligen genom att inbilla dem, det de blifvit af rådet och mot Adolf Fredriks vilja sålda åt de katolska magterna för att användas till de tyska protestanternas förtryckande [3]). Också inom hären underhöll Lovisa Ulrika hemliga förbindelser medelst brefvexling mellan hennes f. d. hofmarskalk Nils Adam Bjelke och en öfverste-löjtnant Sinclair, hvilken på detta sätt först beredde sin framtida stora lycka. Serdeles betydelsefullt var ock, att Adolf Fredrik tog i försvar de officerare, som hösten 1760 mer eller mindre olofligt öfvergåfvo hären och derigenom försvagade dess sjelfförtroende och handlingskraft, och detta blott för att sjelfva få komma från fält- och till riksdagslifvet. Den 28 Juni 1757 beslöt regeringen börja krig mot Preussen, men saken

---

[1]) Sax. min. bref d. 11 Okt. 1757.

[2]) Troligtvis anställdes nämnde rörelser mindre i hopp att derigenom åstadkomma en statshvälfning, än i afsigt att hos folket motarbeta och förlama rådets krigsrustningar.

[3]) Sax. min. br. d. 2 Aug. 1757. Riksark. Lantingshausens saml. A. Fersen till Lantingshausen Juli 1757.

skulle hållas hemlig. Redan den 13 Juli utfärdade likväl konungen i Preussen så utförliga föreskrifter om, huru detta svenska anfall borde mötas, att han tycktes hafva erhållit närmare kunskap om planen, hvilket man trodde hafva skett genom Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Rådet klagade ock, att regeringens hemligaste beslut genast blefvo henne meddelade [1]), och Hermanson dolde ej sitt misstroende mot både konung och drottning. När preussiska sändebudet Solms reste från Stockholm, qvarlemnade han der sin legations-sekreterare, och Scheffer var öfvertygad om, att genom denne eller på annat sätt konungen i Preussen fick noga kunskap om allt, som i Sverge förehades [2]). Tron på en hemlig förbindelse mellan honom och Lovisa Ulrika var tämligen allmän [3]).

För att motverka dessa misstankar, lät konungaparet flere gånger inför rådet framlägga skrifvelser, som drottningen erhållit från konungen i Preussen, och som voro af oförargerligt innehåll, och man lät tillika denna oskyldiga brefvexling gå genom danska sändebudet i Stockholm, som var rådspartiet tillgifven [4]); hvarjemnte tillkännagafs, att Lovisa Ulrika bedt konungen i Preussen afbryta samma brefvexling, emedan den oroade svenskarna [5]). Den blef dock fortsatt ehuru i hemlighet, och dels trodde man genom den till Holstein flyktade hoflöparen Russan, som varit invecklad i landbergska sammansvärjningen [6]), dels och hufvudsakligen genom i Köpenhamn anställda främmande sändebud, engelsmannen Gooderich och preussaren Borck, hvilka brefvexlade förnämligast med Lovisa Ulrikas

---

[1]) Preus. min. bref d. 30 Aug. 1757. Jfr 39. 302, 303

[2]) Riksark. Lantingshausens saml. K. Scheffer till Lantingshausen d. 30 Aug. 1757.

[3]) Danska min. bref d. 11 Apr. 1760.

[4]) Danska min. bref d. 7 Febr. 1758, samt Rådsprot. i Jan. 1758 och i Aug. 1759: Sax. min. bref d. 7 Juli 1761.

[5]) Danska min. br. d. 24 Febr. 1758.

[6]) 39. 303—309.

kammarherre grefve Düben [1]. År 1761 mottog hon ock från Preussen och England betydliga penningesummor för att dermed locka en hop riksdagsmän till mer både fredliga och konungska åsigter [2].

Närmare underrättelser om denna brefvexling och dessa underhandlingar hafva hittills icke kunnat erhållas. Hvad några i ämnet kunniga samtidingar trodde, finnes af nedanstående drag. En bland svenska rådsherrarne hördes säga: *det är sorgligt att nödgas bekänna, det vår egen drottning nästan öppet och i flere landsorter söker uppreta folket mot oss derföre, att vi icke låta oss ledas af hennes broder, utan af vår öfvertygelse och af vår pligt mot fäderneslandet* [3]. Vid slutet af 1758 skref Höpken till Hamilton och klagade öfver *obeslutsamhet, overksamhet, långsamhet i rustningar och krigsrörelser och öfver oenighet bland tropparna*, och tillade: *nå väl min herre! om ni betänker dessa företeelser, igenkänner ni icke i dem inflytandet af de personer, hvilka för att gynna konungen i Preussen samt förbereda en statshvälfning i Sverge önska, det kriget måtte få en för oss olycklig utgång.* Saxiska sändebudet skref [4]: *jag är öfvertygad om, att emellan konungen i Preussen och drottningen i Sverge underhålles en hemlig brefvexling, och att deri möjligtvis är fråga om att skickligt tillintetgöra rådets bemödanden, och att försvåra* [5] *alla den svenska härens krigiska företag samt öka oenigheten i landet. Det är dock svårt, nästan omöjligt att härom komma längre än till gissningar.* Hvad en i ämnet kunnig efterverld stundom tänkt, läses i den ojemnförligt bästa och innehållsrikaste historia om

---

[1]) Arkivet på Sjöholm. Höpkens anteckningar. — Preuss. min. br. fr. Köpenhamn d. 30 Jan. 1762.

[2]) Arkivet på Sjöholm. Memoires Sécrets Geheime Ark. i Berlin Nachrichten aus Schweden Jan., Febr. 1761.

[3]) Sax. min. br. d. 5 Juli 1757.

[4]) Den 11 Maj 1758.

[5] D'engourdir.

pommerska kriget, som forskaren har att tillgå, hvilket omdöme dessutom blifvit uttaladt af en man, som är både krigare och häfdatecknare och, märk väl, tillika preussare. Han säger: *drottning Lovisa Ulrika var, hwilket i Sverge ej heller betviflades, preussiska konungens hemliga bundsförvandt. De derwid begagnade vägarna har man lyckats undandraga offentligheten. Med visshet kan dock antagas, att man sökt och funnit medel att hejda* [1], *svenska härens framsteg. Enligt allmänna rörelse-lagar måste under inverkan af två motsatta krafter svenska hären rätta sig efter den för tillfället starkaste. Den liknade en stridshäst, som genom skänkeltryckningar drifves framåt, men på samma gång genom omärkliga dragningar i tygeln hålles tillbaka* [2].

KRIGETS FÖLJDER.

voro både vigtiga och bedröfliga. Pommern blef utplundradt och förhärjadt så grundligt, att under de närmaste åren erhöll Sverge derifrån ingen inkomst, utan måste tvärtom till dess åter-upphjelpande årligen bidraga med 270,000 riksdaler pommersk kurant. Sjelfva kriget kostade Sverge 30—40,000 man, och (utom 11,000,000 d. s. m. främmande underhållspenningar, och utom hvad vid krigets början i förråden fanns), en summa af ungefär 62,000,000 d. s. m. [3]), och tillika en god del af dess anseende hos främmande folk och af dess förtroende till sig sjelft; också af dess enighet inom sig sjelft, ty kriget och dess uppträden gåfvo ny näring och nya skäl till än häftigare förbittring mellan de trenne partierna, hof-

---

1) Mässigen.

2) Der Siebenjärige Krieg in Pommern, v. K. M. v. Sulicki sid. 23.

3) Riksdagstidn. d. 27 Apr. 1765. I denna summa ingingo dock indrifna kontributioner i Preussen 989,217, och kronans andel i tagna priser 15,565, allt riksdaler lätt pommerskt mynt.

vets., Hattarnas och Mössornas, såsom näst påföljande riksdag på det bedröfligaste sätt ådagalade. Det skakade ock allmänhetens förtroende och kärlek till landets fria statsskick, hvilket många ansågo vara orsak till motgångarna. Ej få voro nämligen de, som började att från sjelfstyrelsen, mångrådigheten och ty åtföljande tvister, oro och invecklingar längta efter en starkare konungamagt, i hopp att derigenom vinna fördelarna af lugnare samhällslif och mer kraftiga och sammanhängande styrelse-åtgerder.

En annan och naturlig följd af kriget var, att Hattarna, dess upphofsmän och ledare, förlorade en stor del af det anseende och den magt, de tillförene egt, och hvilken de tycktes hafva under sistförflutna riksdag orubbligen stadfästat.

Under kriget och till följe af då vunnen erfarenhet, blefvo vid svenska hären några förbättringar vidtagna, isynnerhet genom upprättandet af lätt rytteri, hvilket förut saknades. Någon annan vinst kan ej uppgifvas. Sverge blef tvärtom genom utskrifningar och gerder försvagadt till både mod, medel och manskap; och Pommern, detta arma land, blef nu för fjerde gången inom ett århundrade alldeles förhärjadt och ödelaggdt; oah sådant blott till följe af sin förening med Sverge; ej underligt, om det började längta från denna och till en annan mer både naturlig och betryggande förbindelse.

Det var under tiden för Sverges deltagande i nu beskrifna krig, som d. ä. Bernstorff lyckades åt Danmark bibehålla freden, och som han förberedde, införde eller fulländade många för detta land välgörande förändringar; t. ex. böndernas fortgående befrielse från lifegenskap och tunga dagsverks-skyldigheter, likaså handelns från westindiska kompaniets monopolier, derjemnte införandet af enskiften, koppympning, skollärare-seminarier och förbättrad fattigvård, befordrandet af lärdom och vetenskaper, — och slutligen och blott genom fredliga underhandlingar år 1761

landskapet Holstein-Plöns förening med Holstein och Danmark; samt 1762 och följande år det utbyte af Oldenburg och Delmenhorst mot delar af Holstein, som var för Danmark af stor vigt, och derföre af dess folk länge och ifrigt efterlängtadt [1]).

---

[1]) Om pommerska kriget finnas följande af oss kända enskilda berättelser i handskrift; — i Fersiska arkivet Axel Fersens berättelse om samma krig, af hvilken en del blifvit oss af friherre Klinckowström benäget meddelad; — äfven samme Fersens utförliga medelst ritningar illustrerade berättelse om eröfringen af Usedom och Wollin 1759. I arkivet på Sparreholm: J. M. Sprengportens berättelse om första fälttågen af samma krig. I arkivet på Bogesund: Lantingshausens berättelse om fälttågen 1757—1760. I arkivet på Tosterup: en mängd handlingar rörande samma krig.

ANDRA AFDELNINGEN.

RIKSDAGEN 1760—1762.

ELFTE KAPITLET.

FÖRBEREDELSER TILL RIKSDAGEN.

Vid slutet af riksdagen 1756 beherrskades allmänna sinnesstämningen i Sverge förnämligast af blott en enda känsla, nämligen kärlek till den medborgerliga friheten; och af en enda tanke, nämligen beslutet att densamma upprätthålla; och såsom sakförare för denna rigtning framträdde rådet och Hattpartiet, dock med kraftigt stöd inom alla samhällsklasser. Bredvid detta allmänna tänkesätt nedsjönko hof- och Mösspartierna i vanmagt, i tystnad.

Genom det sätt, hvarpå sedermera pommerska kriget började och fördes, blefvo likväl dessa sednare snart åter väckta till lif och till nya försök att slå Hattarna ur fältet. Men vid deras sida uppträdde tillika ett nytt, ett fjerde parti, bestående af personer ur alla samhällsklasser, som med anledning af flere förhållanden men i synnerhet af nämnde krig voro mycket förbittrade mot Hattarna och mot rådet. Under anförande af Pechlin ville de anställa en allvarsam räfst med nämnde ämbetsmän, och anhanget växte i styrka, ju längre det hatade kriget räckte, och ju svårare dess bördor tryckte. Vid riksdagens början funnos följaktligen i Sverge fyra partier, nämligen hofvets, Hattarnas, Mössornas och

Pechlins, hvilket sednare vanligen kallades *landtpartiet*. Låtom oss betrakta dem och deras förberedelser till riksdagen!

HOFPARTIETS ÅTGERDER.

Hofvet höll sig skenbart stilla och syntes tänka blott på nöjen och förströelser [1]). Det sades ock, att Lovisa Ulrika ämnade under hela riksdagen stanna på Ulriksdal, antingen för att så mycket möjligt slippa se ständerna, eller ock för att visa likgilltighet för riksdagens företag och rörelser [2]). Denna overksamhet, denna likgilltighet var dock endast låtsad. I sjelfva verket följde nämligen konungaparet med uppmärksamhet alla företeelser, och man tyckte sig se, huru det gladdes åt den oenighet, som mer och mer splittrade partierna och söndrade hela folket [3]), hvarjemnte Lovisa Ulrika arbetade mycket, ehuru i tysthet, först för att få Rudbeck [4]), och sedermera Adam Horn till landtmarskalk. Huru hofvet under åren 1757 och 1758 sökte locka allmogen i Dalarna och Wermland till uppror, är redan berättadt. På samma sätt arbetades ock på andra håll, och det skäl, som vanligen till ofrälsemännens och isynnerhet allmogens upphetsande begagnades, var påståendet, att rådet ville införa ett aristokratiskt välde; en anklagelse, som tycktes i någon mån rättfärdigad genom det egenmägtiga sätt, hvarpå rådsherrarna börjat kriget. En smygskrift i dylik anda blef hemligen men i en upplaga af 2,000 exemplar tryckt och utspridd och, som man trodde, ej utan verkan. Några hördes ock uttala den förhoppningen, att, om svenska hären blott förlorade något större fältslag, skulle till Stock-

---

[1]) Danska min. bref d. 7 Dec. 1759, d. 29 Aug. 1760.

[2]) Riksark. Lantingshausens saml. Fersen till Lantingshausen d. 30 Sept. 1760.

[3]) Danska min bref d. 20 Aug. 1760.

[4]) S. st. d. 7 Dec. 1759.

holm komma i stället för 1800 ej mindre än 18,000 riksdagsmän [1]). Naturligtvis sökte hofvet att med begagnande af fiendskapen mellan Mössor och Hattar draga äfven de förra till sin sida. Ett bland de kraftigaste medlen att vinna anhängare var ock, att konungen alltjemnt försvarade de officerare, som mer eller mindre sjelfrådigt lemnade hären; ty derigenom förvärfvade han mycken tillgifvenhet bland besagde krigare och äfven på riddarhuset. Sinclair, hofvets förtrogne handtlangare, lät ock en officer vid namn Ehrenstolpe tillverka vid pass 60 falska fullmagter för dels utdöda, dels utfattiga adliga ätter, hvilka papper ställdes till hofpartiets förfogande, och det ena med det andra så fint och slugt, att bedrägeriet först längre fram upptäcktes [2]).

Tessin, som hos sitt eget parti förlorat magt och anseende, gjorde vid denna tid några försök att återvinna hofvets nåd, men förgäfves; ty Lovisa Ulrika var ännu alldeles oförsonlig [3]).

Förnämsta hindret för hofvets planer var nu som alltid denna furstinnas personlighet och uppförande, såväl under de förra åren som under de nu löpande; serdeles försöket att genom personer sådana som Landberg och Tiberg m. fl. söka tillställa ett uppror. Undersökningen om sistnämnde stämplingar bragte nämligen i dagen bevis på Adolf Fredriks deltagande i rörelsen, och hvad intryck en sådan upptäkt skulle göra på allmänna tänkesättet, är lätt att förstå. Också prinsarnas uppfostran förorsakade allt framgent obehagliga uppträden. Scheffer blef slutligen så uppledsen, att han 1760 tänkte lemna sin guvernörs-plats, och man trodde, att det var förnämligast Lovisa Ulrika som lockade barnen till sturskhet och olydnad. Mot kavaljeren hos

[1]) Erikbergs arkiv. F. Sparres dagbok.
[2]) Danska min. bref d. 10 Apr. 1764. Sax. min bref d. 30 Mars 1764.
[3]) Sax. min. bref d. 13 Maj; d. 3 Sept. 1758.

prins Karl, en friherre Liewen, utbröt hon en gång i så häftiga ord, att denne begärde afsked och kunde blott med möda lugnas [1]. En ojemnförligt svårare brytning inträffade med lagman Benzelstjerna, hvilken 1756 af ständerna förordnades till informator åt prins Fredrik Adolf. Sistnämnde nu nioårige furste var mycket yr och sjelfsvåldig; t. o. m. så ohandterlig, att med Scheffers och äfven Lovisa Ulrikas bifall Benzelstierna stundom måste binda honom fast vid stolen för att tvinga honom under lärotimmen sitta stilla och afhöra lärarens föredrag. En dag, det var i April 1759, upptäckte man på prinsens arm flere blå och gula fläckar. Drottningen frågade efter orsaken, och han uppgaf som sådan sina lekar och strider med prins Karl. Också voro dessa mången gång rätt hårdhändta; och prins Gustaf plägade dessutom hemligen nypa bröderna i armarna, då han nämligen icke vågade låta sin förbittring öppet utbryta. Drottningen godkände ej Fredrik Adolfs förklaring, och slutligen uppgaf denne Benzelstjerna som gerningsmannen. Med åberopande häraf anmälde nu de kungliga föräldrarna saken hos Scheffer och begärde, att deras son måtte blifva befriad från så ovärdig behandling. Saken väckte uppseende och drogs inför rådet, hvilket dock icke gerna ville tro, att Benzelstjerna tillåtit sig dylika grofheter; häldst han var känd som en lugn och fridsam herre, och emedan dessutom prinsens kavaljer, Gustaf Filip Creutz jemnte ett annat vittne talade för hans oskuld. Konungaparet vidhöll dock sin åsigt. Benzelstjerna nekade likväl och begärde sträng undersökning men tillika afsked från sin befattning. Det sednare beviljades ock [2]. Saken kunde ej hållas nog hemlig, och berättelsen derom ökade den redan förut

[1]) Danska min. bref d. 8 och 15 Jan. 1760.

[2]) Riksark. Råds-prot d. 4 och 7 Maj 1759. Arkivet på Eriksberg. Fredr Sparres dagbok d. 20 Apr. 1759. Riksark. Lantingshausens saml. Scheffer till Lantingshausen d. 1 Maj 1759.

starka oviljan mot Lovisa Ulrika. Mer än af någon ting annat motverkades dock hofvet genom den redan omtalade misstanken, att bemälte drottning, i hemligt förstånd med konungen i Preussen, sökte hindra svenska härens framsteg i pommerska kriget.

Följden af dessa förhållanden blef naturligtvis den att hofpartiet icke kunde till anhängare vinna några utmärktare personer. Man tyckte sig visserligen finna, att Höpken [1]) och Hermanson [2]) stundom lutade åt det hållet; men sådant var blott en lös gissning. Hofvet sökte väl, som nämndt är, vinna Mössorna och vann äfven några bland dem, men icke deras ledare; ty äfven dessa skyggade tillbaka för den tanken att lemna i Lovisa Ulrikas hand högsta ledningen af fäderneslandets öden. Det egentliga hofpartiet bestod fördenskull mest af gunstlingar, obetydliga personer eller lycksökare. De förnämsta deribland voro Nils Adam Bielke, prins Gustafs f. d. underguvernör [3]) och hans fru, Ulla Düben, samt den sednares broder, drottningens kammarherre grefve Karl Wilhelm v. Düben, och sedermera af öfverstelöjtnant Sinclair. Lovisa Ulrika sjelf var och förblef dock den verkliga ledaren, och detta till hennes egen och hofpartiets olycka, och till rådets och Hattarnas räddning [4]).

RÅDETS OCH HATTARNAS FÖRBEREDELSER TILL RIKSDAGEN.

Rådsherrarna insågo tydligen, huru under och genom krigets fortsättning deras egen belägenhet mer och mer försämrades. De ville derföre redan hösten 1759 sammankalla urtima riksdag, för att rådfråga stän-

---

[1]) Danska min. bref d. 7 Dec. 1759.

[2]) Riksark. Lantingshausens saml. A. Fersen till Lantingshausen d. 5 April 1760.

[3]) Danska min. bref d. 27 Sept. 1759.

[4]) Danska min. bref d. 6 Mars 1759. Sax. min. bref d. 1 Juli 1760.

derna och vinna dessas bifall till de åtgerder, som blifvit tagna, eller skulle tagas. Men just i detsamma dog Fredrik Gyllenborg, hvilken varit den vanliga och skickligaste ledaren af partiets riksdagsrörelser, och tillika förvaltaren af de bestickningsmedel, Frankrike skickat. Efter förlusten af denne anförare, och till följe af några andra omständigheter, slogo dock Hattarna snart nog ur hågen alla tankar på urtima riksdag, och beslöto invänta den lagtima, som skulle sammanträda hösten 1760. Om det vinstgifvande uppdraget att efter Gyllenborgs död förvalta franska mutkassan uppstod mycken täflan mellan H. H. Boje, K. F. v. Höpken, K. F. Pechlin, Stockenström, Fabian Wrede och P. A. Löth-Örnsköld, och förtroendet lemnades än åt den ene, än åt den andre [1]).

Till riksdagens ledare hade partiet utsett först Fabian Wrede, men sedermera de nyss nämnde herrarna Höpken och Boije [2]). Till landtmarskalk ville man hafva Axel Fersen, hvilken fördenskull hemkallades från hären. Man satte partivännen, hernhutaren doktor Rutström, till kyrkoherde i Ladugårdslands församling i Stockholm [3]), och sökte att mot presteståndets vilja få honom vald till riksdagsman. För att inverka på öfvertygelsen utgafs och spriddes en skrift, som talade till de nuvarande rådsherrarnas fördel och sökte visa, huru under deras styrelse land och folk förkofrat sig, hvarjemnte man utdelade rika besticknings-medel, gifna af Danmark, Frankrike och Ryssland. På detta sätt och genom legda utliggare [4]) lyckades man bestämma en hop riksdagsmannaval, serdeles i Stockholm [5]).

---

1) Danska min. bref d. 19 Febr. 1760.
2) S. st. d. 10 Sept. 1759.
3) Danska min. bref d. 9 Maj 1760.
4) Danska min. bref den 6 Febr. 1759.
5) S. st. 15 Aug. 1760.

Hattarna hade likväl att kämpa mot flere svårigheter. De voro sinsemellan icke rätt eniga; ty många äfven bland dem mente, att riksråden tillvällat sig för mycken magt, när de utan ständernas hörande började kriget. De flesta bland öfverbefälet hyste ock missnöje mot nämnde herrar och isynnerhet mot A. J. v. Höpken, nämligen till följe af den misstanke, att dessa herrar sökte hvälfva skulden till krigets motgångar från sig och på generalerna. Allmänheten var derjemnte missbelåten med strängheten i åtskilliga mot brännvin och öfverflöd utfärdade stadgar, hvilka man isynnerhet skyllde på Karl Scheffer och på dennes häftighet i både åsigter och åtgerder [1]. För att göra riksråden än förhatligare, föregaf motpartiet, att dessa herrar stödde sig på Ryssland, och man utspridde en bok, som innehöll mycket beröm för konungen af Preussen och lät förstå, att det var blott till följe af erhållna mutor, som rådsherrarna hade mot honom börjat det nu pågående kriget.

Dessa verkligheter, gissningar eller osanningar om hvarandra inverkade mycket på allmänna tänkesättet. Likväl utföllo riksdagsmanna-valen så, att Hattarna kunde i allmänhet motväga stundom öfverväga sina vedersakare. Sjelfva vacklade dock dess ledare mellan glada förhoppningar [2] och mörka farhågor [3].

MÖSSPARTIETS FÖRBEREDELSER TILL RIKSDAGEN.

Planen var att störta Hattarna och att som medel dertill åberopa det sätt, hvarpå dessa börjat och fört kriget. För utförandet af denna plan vände man sig till Klas Frietzsky, hvilken vid närvarande tid begynte på den politiska vädjobanan framträda. Han

[1]) Danska min. bref 3 Juni 1760.

[2]) Riksark. Lantingshausens saml. Ax. Fersen till Lantingshausen d. 30 Sept. 1760.

[3]) S. st. 3 Okt. 1760.

hade utmärkt sig genom redbarhet, kunskaper och duglighet, och fördenskull blifvit antagen som disponent öfver Storfors betydliga bruksbolag i Wermland. Tillika var han en stark frihetsvän och en bestämd anhängare af Mösspartiet och af dess sparsamhet och fredskärlek. Åt honom gafs nu det vigtiga uppdraget att författa en skrift, som skulle inför allmänheten ådagalägga det olagliga och landsförderfliga i Hattarnas åtgerder. Han gjorde så, och uppsatsen blef i många afskrifter kringspridd; ehuru den ej fick tryckas. Äfven Nordencrantz utgaf eller hade utgifvit i samma rigtning flere skrifter, som väckte mycket uppseende [1]. Men partiet, ehuru starkt nog, var icke beslutsamt nog, och saknade dessutom bestämd ledare och bestämd grundsats, utom den nyss nämnde att vilja störta Hattarna. Men för vinnande af detta mål, hade man likväl icke uppgjort någon plan, utan Mössorna förenade sig ena gången med hofvets, andra gången med Pechlins parti, såsom efterföljande berättelser skola visa.

LANDTPARTIETS FÖRBEREDELSER.

Styrkan, sjelfva manskapet i denna tropp, bestod af de många personer ur alla partier och samhällsklasser, som ogillade och ville störta rådet, hvar och en af sina skäl; Mössorna för att bereda seger åt sig sjelfva och åt sina grundsatser; hofpartiet af likartade skäl och derjemnte för att hämnas förödmjukelserna år 1756; frihets- och fosterlandsvännerna för att bestraffa rådet för det egenmägtiga sätt, hvarpå kriget blifvit börjadt och för den lamhet, hvarmed det blifvit utfördt och för de ökade skattebördor, det föranledt. Pechlin insåg först, hvilket stort parti kunde af dessa många fast olika beståndsdelar sammansättas, och han började redan i Febr. 1759 förbereda

---

[1]) Österrik. min. br. d. 16 Juli 1760.

någonting dylikt [1]). Länge trodde rådspartiet hans liga vara liten och obetydlig; *den består blott af tjugo till trettio fantaster*, skref danska sändebudet [2]). Man bedrog sig dock, ty en mängd från landsorten ankomna riksdagsmän befanns snart hylla detta parti; och med detsamma förenade sig flere framstående män; t. ex. general-löjtnanterna Ehrensvärd och Liewen(?) [3]), riksdagstalaren Jennings, hvilken var Pechlins svåger, den durkdrifne riksdagsledaren H. H. Boje, hvilken dock sjelf leddes af behof och egennytta [4]); och slutligen Anders Nordencrantz, hvilken drefs af sannings- och fosterlands-kärlek och just nu låtit trycka en af dessa böcker, som framlade många för Hattarna menliga förhållanden; den innehöll så betänkliga saker, att den ej på länge fick till försäljning utlemnas [5]). I allmänhet voro partiets medlemmar *mindre hofvets anhängare än rådets fiender*. Tessin från sin synpunkt tecknade det med följande ord. *Här finnes en flock menniskor, som missnöjda deröfver, att deras vingar ej lyfta dem nog högt, hafva tagit till lösen: korsfäst rådet!* och en annan gång och än mera missnöjd, tillade han: *de vilja omstöpa hela statsförfattningen och efter alnmått vedergälla rådet, hvad de tro sig 1756 hafva lidit.* Om sjelfva anföraren Pechlin hette det vanligen, att han var af ingen älskad, utan af alla antingen hatad eller fruktad.

Här några ord om denne mycket omtalade man. Farfadren var läkare och bibliotekarie vid holstein-gottorpska hofvet och tillika lärare för hertig Karl Fredrik, Karl den elftes dotterson. Fadren var Holstein-Gottorps sändebud först i Sverge och sedermera i Ryssland och upphöjdes till tysk riksfriherre med namn af Pechlin v. Löwenbach [1]). Sonen, den nu

---

[1]) Danska min. bref. 6 Febr. 1759.
[2]) S. st. 2 Sept. 1760.
[3]) S. st. 7 Nov. 1760.
[4]) S. st. 7 Okt. 1760.
[5]) S. st. 18 Nov. 1760.

ifrågavarande Karl Fredrik, inhemtade i sin ungdom goda kunskaper [2]), ingick derpå i krigstjenst och utmärkte sig genom mod, kraft och fyndighet, så att han lofordades af både Fersen och Lantingshausen. Redan 1756 om icke förr begynte han ock blanda sig i politiken och i riksdags-ärenderna, åt hvilka han sedermera egnade största delen af sin verksamhet, så att han slutligen kallades *riksdagsgeneralen*. Hans personlighet beskrifves af alla partier på i det närmaste ett och samma sätt. Han var, hette det, i ovanlig grad djerf, fyndig, slug samt skicklig att genomskåda och leda menniskor; derjemnte hård, kall, lugn och omöjlig att bringa ur fattningen; tillika hämndlysten, hal, opålitlig och i hög grad samvetslös, äfven i fråga om sättet att skaffa sig penningar; dock, sade några, mindre för att sjelf behålla dem, än för att hafva medel till utförande af sina älskade politiska planer. Om han föröfrigt hade någon grundsats, så var det kärlek till fria statsförfattningar samt hat till hof och konungamagt, hvarföre han ock af några isynnerhet i början högaktades som en frihetshjelte. Det ser dock stundom ut, som hans många planer och stämplingar härflutit mindre från någon kärlek till grundsatser, till mynt eller till egen fördel, än från ett lynne, som just i dylika företag och ränker hade sin lust, sitt lif och sin varelse.

FRÄMMANDE MAGTERS FÖRBEREDELSER TILL RIKSDAGEN

utgöra också de en vigtig sida af saken. Hvad Ryssland och England härutinnan åsyftade och gjorde, är

---

[1]) Enligt Voltemats anekdoter var han mycket skuldsatt och liksom döttrarna mycket utsväfvande.

[2]) En sägen berättar, att han som gosse tog mutor af motpartiets ledare för att underrätta dem om de planer, som fadren och dennes vänner förehade; och att han, gossen, för att få närmare reda på förhållandet en gång satte sig bakom en stor löfruska, som stod i spiseln i det rum, der fadren med sina förtrogna rådplägade. Här hörde han deras planer framställas och inberättade dem sedermera för motpartiet

oss likväl mindre bekant, utom det sednares beslut att i alla händelser upprätthålla Sverges fria statsförfattning. Frankrike sökte understödja den krigiska Hattregeringen, och med vanliga medel. Fritafflar öppnades hos en ung grefve Rosen, hos en Karl(?) de la Gardie och hos Fredrik Horn [1]). De franska bestickningspenningarna blefvo efter Fredrik Gyllenborgs död anförtrodda än åt Stockenström, än åt Karl Fredrik Höpken, än åt Hans Henrik Boije, hvilken sistnämnde dock såsom mindre pålitlig snart förlorade det vinstgifvande uppdraget. Huru Frankrike för öfrigt behandlade saken, är ännu icke utredt. Om danska hofvets åtgerder hafva vi deremot närmare underrättelser. Det kände ganska väl Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas häftiga och holsteinska hat, och fruktade följaktligen och med allt skäl, att, om besagde konungapar erhölle den eftersträfvade envåldsmagten, skulle den genast användas till anfall mot Danmark. Hofvet i Köpenhamn utbetalade fördenskull stora summor för upprätthållande af Sverges fria statsförfattning. Det gjorde ock ett par försök att med en årspenning af 12 till 15,000 ecus muta den inflytelserike Hermanson, men afvisades [2]); hvaremot det länge hade i sin sold en kapten Reutersköld [3]); samt prostarna Zibeth från Skåne [4]) och Manguer [5]) från erkestiftet; Zibeth dock misstänkt att taga på tvänne händer och att vara också en Pechlins spion på danska sändebudet. Mutorna utdelades i presteståndet af biskop Benzelstjerna, i borgareståndet af borgmästaren Finerus och i bondeståndet af Olof Håkansson. Förnämsta allmose-gifvaren var dock slutligen

---

[1]) Månne riksgrefvinnan Ebba Horns broder och entids-gunstlingen hos Gustaf den tredje?

[2]) Danska min. bref. D. 28 Mars, 15 Juli 1760.

[3]) Troligen Karl Fredrik. S. st. d. 15 Juli, 12 Aug. 1760 och 2 Apr. 1762.

[4]) S. st. d. 4 Nov. 1760.

[5]) S. st. d. 26 Mars 1762.

en öfverste v. Segebaden [1]; densamme, som 1741 på skymfligt och våldsamt sätt hjelpte till att genomdrifva den då utfärdade krigsförklaringen mot Ryssland [2].

DE ADLIGA OFFICERARNES RESA FRÅN HÄREN TILL RIKSDAGEN

inträffade kort före riksdagen och inverkade mycket på dess gång, och bör således räknas bland dess förberedelser. Se här förhållandet!

Under envåldstiden hade adliga hufvud- och ättemän icke påstått någon rättighet att öfvergifva sina sysslor för att deltaga i riksdags-göromålen. Det ansågs nämligen för afgjordt, att tjenstepligten gick framför det sjelfskrifna riksdagsmanna-kallet, och det sednare var ej heller då för tiden så vinstgifvande, att man lockades för dess skull öfvergifva sin befattning. Denna åsigt fortfor att vara gällande också under frihetstidens första år. Emedlertid fick man mer och mer erfarenhet om, huru deltagandet i riksdags-rörelsen kunde bereda framsteg på ämbetsmannabanan och andel i mutorna. Detta blef en stor frestelse för många, och ej minst för den mycket talrika men ock mycket fattiga adeln. Många dess medlemmar började snart nog söka tillfälle att, under erhållen tjenstledighet få vid riksdagen uppträda såsom adliga hufvudmän eller såsom dessas befullmägtigade ombud. Då uppstod snart den frågan, huruvida en adelsman var berättigad att för fullgörandet af ett sådant riksdagsmanna-kall öfvergifva den syssla, för hvilken han åtnjöt statens lön. *Nej!* ropade flertalet af ofrälseånden; men *Ja!* deremot flertalet af adeln. Det fanns ingen bestämd lag, som uttryckligen afgjorde frågan. Länge vacklade ock regeringen och en del af allmänna tänkesättet mellan

---

[1] Danska min. bref. D. 27 Febr. 15 Maj 1761.
[2] 35. 87.

de båda olika åsigterna, dock mest lutande till den förra. Vid riksdagen 1742 kom tvisten till formligt utbrott; ty en mängd adliga officerare ville resa ifrån det olyckliga finska kriget och i stället deltaga i den då öppnade riksdagens göromål. Genom en allvarlig skrifvelse hade väl regeringen ålaggt Lewenhaupt att förbjuda alla dylika hemfärder; men denne herre egde icke nog anseende och kraft att göra befallningen gällande, hvarföre ock en mängd officerare, äfven inom högre befälet, öfvergåfvo hären dels med, dels utan tillstånd. Under dåvarande svåra och vådliga brytning vågade regeringen icke allvarligen beifra deras olydnad, deras hemresa, hvilkens s. k. *laglighet* erhöll derigenom en slags häfdens stadfästelse.

När nu riksdagen 1760 nalkades, kom samma fråga åter å bana, isynnerhet derigenom, att många adliga officerare vid pommerska hären begärde tjenstledighet för att kunna resa till Stockholm och bevista riksdagen. Dessa anspråk blefvo af öfverbefälhafvaren Lantingshausen ogillade så mycket mer, som hären led brist på officerare. Han anmälde ock saken inför regeringen, hvilken då befallde honom afslå alla dylika anspråk; ty, skref rådet, *det allmännas fördel går framför den enskildes, således ock framför de adliga privilegierna; — dessa privilegier, ja sjelfva »frälse»ståndet hvilar dessutom just på skyldigheten att »frälsa» och försvara fäderneslandet; — frivilligt åtaget ämbete och derföre åtnjuten ämbetsmannalön innebära ock en afsägelse af privilegie-fördelarna härutinnan och ålägga en personlig förbindelse, som icke kan brytas*. Rådet anmärkte dessutom, *att, emedan de andra stånden gifva det mesta till dessa adliga officerares löner, hafva de ock rättighet att fordra motsvarande tjenst*. Vid denna befallning bilade rådet en afskrift af det bref, medelst hvilket regeringen hade 1742 förbjudit adliga officerares hemresa från finska hären.

Försedd med denna fullmagt, sökte Lantingshausen på allt sätt hindra sina officerare från att

öfvergifva fanorna. Men han motarbetades från ett annat och mägtigare håll. Adolf Fredrik hade vägrat underteckna rådets ofvan inryckta skrifvelse; *ty,* föregaf han, *den stridde mot de adliga privilegierna* [1]). Som verklig orsak gissades dock på någon hans beräkning att vinna de efter hemresa och riksdag längtande officerarne; kanske ock att försvaga svenska härens rörelser. Rådet utfärdade likväl det vigtiga brefvet, men blott med sin personliga underskrift och utan såväl konungens namn som namnstämpel [2]). Att den i sådan form skulle hafva mindre inverkan på officerarna, inses lätt. Några hofpartiets herrar uppmanade ock sina vänner inom hären att tvärtemot rådets förbud resa hem. Så gjorde ock många och t. o. m. några bland det högre befälet, t. ex. hofvets anhängare Adam Horn, Kalling och Stierneld; de två sednare utan erhållet tillstånd [3]). Många adliga officerare vid hären ogillade väl kamraternas hemresa, och 103 hufvudmän blefvo sina fanor och sin pligt trogna [4]); men mot Lantingshausen talade och skrefvo Liewen och Pechlin och till följe af deras och än högre ingifvelser beslöto ytterligare några officerare att lemna hären [5]). De åberopade som svepskäl och efterdöme den omständigheten, att regeringen hemkallat Fersen, och de påstodo sin egen resa vara derigenom rättfärdigad. När det oaktadt Lantingshausen icke medgaf någon tjenstledighet, begärde de ett såkalladt *interims-* eller *tills vidare afsked*, hvilket han ej trodde sig kunna förvägra. Derpå foro de till Sverge och begåfvo sig flocktals ut till Ulriksdal för att inför konungaparet

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 19 Aug. 1760.

2) Danska min. bref 29 Aug. 1760. Riksark. Lantingshausens saml. Afskr. af rådets bref d. 12 Aug. 1760. Enligt Sax. min. br. d. 16 September 1760 har dock Adolf Fredrik slutligen undertecknat förbudet.

3) Danska min. bref 30 Sept. 1760.

4) Danska min. bref 14 Okt. 1760.

5) Medicinalrådet Liljevalchs saml. Hjernes dagboksanteckn. Danska min. bref 30 Sept. 1760.

skrytande visa, huru de trotsat regeringens förbud. Konungen tog dem ock i försvar och mente, att de borde återfå sina sysslor; men rådet vägrade och ville icke ens tillåta dessas bortackordering. På denna punkt stod saken, när riksdagen öppnades.

De hemresande officerarne blefvo mycket klandrade, så in- som utrikes. Sjelfva den då blott 14-årige prins Gustaf dolde ej sin ovilja, och danska statsministern Bernstorff skref: *dessa officerares förfäder skulle icke hafva tillåtit sig något dylikt* [1]. Fersen sade: *det är skamligt att på sådant sätt öfvergifva fäderneslandets försvar. Om ock skrifna lagar lemna rättighet dertill, så finnes dock i vårt bröst en lag och en omutlig domare, som aldrig förlåter brott mot dygdens och hederns bud. Våra krigare skola aldrig kunna aftvå den skamfläck, de satt på sitt rykte, och deras uppförande är af alla Europas hof kändt och ogilladt.*

TOLFTE KAPITLET.

RIKSDAGENS ÖPPNANDE SAMT VAL AF TALEMÄN OCH UTSKOTT.

På bestämd tid d. 15 Okt. öppnades riksdagen och med vanliga högtidligheter. Den föregafs blifva mycket kort och komma att sysselsätta sig endast med ekonomiska ärenden. Men hos de sammanträdande folkombuden befanns sinnesstämningen så splittrad och upprörd, att något hvar förutsåg både långvariga och stormiga öfverläggningar. Riddarhusets medlemmar steg till 900 eller 1000 personer.

Valet af landtmarskalk var som vanligt det första vigtigare ärendet. De flesta inom Hatt-partiet ansågo visserligen Fersen dertill skickligast; men liksom de

---

[1]) Danska min. bref d. 18 Nov. 1760.

andra generalerna hade också han blifvit missnöjd med regeringen och isynnerhet med Höpken, till följe af dennes försök att på befälet kasta skulden till krigets misslyckande. Han skall t. o. m. en gång hafva sagt: *jag fruktar för mitt hufvud under en styrelse, som behöfver sådana offer för att komma ifrån ansvaret för sina egna dåliga anstalter* [1]. Yttrandet blef kändt och förorsakade någon tveksamhet [2]: men man hade ingen bättre att tillgripa, eller man vågade icke gå den mägtige mannen förbi. En annan fråga var, om han sjelf ville mottaga ett uppdrag, svårt i alla händelser, och nu än mera till följe af de häftiga strider som förutsågos. Han tyckes ock hafva i förstone tvekat; men till följe af rådets föreställningar lofvade han slutligen att icke afsäga sig förtroendet, ifall det honom erbjödes [3]. Han var dock som tjenstgörande general-major fästad vid pommerska hären och således pligtig att der qvarstanna; häldst regeringen, som vi sett, förbjudit andra officerare att för riksdagens skull öfvergifva sina befattningar. För att möjliggöra ett undantag härutinnan, hette det nu, att man ville skaffa ständerna fullständig underrättelse om härens rörelser och tillstånd; men att regeringen för att sjelf erhålla en sådan, behöfde hemkalla någon bland generalerna, och i följe af denna tankegång befallde man Fersen infinna sig i Stockholm [4]. Han åtlydde kallelsen och aflade inför rådet sin berättelse, hvarvid dock Adolf Fredrik undandrog sig att tillstädeskomma; ehuru han för tillfället befann sig i staden, och ehuru denna redogörelse blifvit uppskjuten just för att invänta hans närvaro [5].

Hofvet med sina minnen från 1756 ville nämligen högst ogerna se Fersen återigen uppträda som

---

1) Danska min. bref 6 Mars 1759.
2) S. st. samt d. 29 Jan. 1760.
3) Danska min. bref d. 27 Juni 1760.
4) Riksark. Rådsprot. 19 Aug. 1760.
5) Rådsprot. d. 7 Okt. 1760.

landtmarskalk. Det tänkte i stället på några andra herrar och isynnerhet på Rudbeck eller Adam Horn, och stannade slutligen med sitt val vid den sistnämnde, hvilken var känd för tillgifvenhet mot hofvet och för åtskilliga goda personliga egenskaper, dock icke för någon större arbetsamhet i, eller någon närmare kunskap om de allmänna angelägenheterna. För att dock genomdrifva hans val skickade England en betydlig penningesumma [1]), och hofvet använde hela sitt inflytande; likaledes fast mer i hemlighet också Höpken, hvilken af personlig ovilja mot Fersen häruti skilde sig från de öfriga rådsherrarna; men allt var förgäfves. Vid det afgörande valet fick Fersen 571, Horn blott 351 [2]) röster. Lovisa Ulrika, mycket förbittrad, ville hos franska hofvet fordra Havrincourts återkallande; ty hon trodde, att denne herre hufvudsakligen bidragit till Fersens seger [3]).

De andra ståndens talmansval gingo mycket lätt och enligt Hattpartiets önskningar. Väl funnos åtskilliga bönder, som ville i stället för Olof Håkansson hafva Josef Hansson, hvilken ansågs mindre fästad vid rådspartiet [4]). Men när det kom dertill, blefvo erkebiskop Troilius, borgmästare Kierman och äfvenså Olof Håkansson utkorade, hvar inom sitt stånd. Äfven utskotten besattes för det mesta enligt Hatt- och rådspartiets önskningar. Anmärkningsvärdt var dock följande uppträde. Pechlin ville med all ifver komma in i Hemliga Utskottet; men Hattarna med lika ifver utesluta honom derifrån. För att genom dröjsmål matta motståndet och sålunda kunna vinna sin önskan, sökte han på riddarhuset fördröja utnämnandet af detta utskotts ledamöter. Men när han verkligen

---

1) Danska min. br. 24 Okt. 1760.
2) Enligt Adelns prot.: andra uppgifva summan 352.
3) Danska min. bref 24 Okt. 1760.
4) Danska min.-br. 15 Aug. 1760.

lyckades att sålunda tämligen länge uppskjuta valet, förlorade slutligen de andra stånden tålamodet och läto förstå, att, ifall adeln längre dröjde, skulle deras redan valda ledamöter sammanträda och adeln förutan börja sin verksamhet som Hemligt Utskott [1]). Då [2]) lät riddarhuset anställa berörde val, hvarvid Pechlin visserligen mägtade insätta några sina vänner, men icke sig sjelf. Kort derefter och vid ett nytt val lyckades han dock vinna det efterlängtade inträdet. Dåtidens riksdags-tidning förbigick med fullkomlig tystnad det märkvärdiga dröjsmålet och alla dermed sammanhängande omständigheter.

Under riksmötets första dagar hade, såsom vi sett, Hattarna afgjord öfvervigt och besatte med sina anhängare både talmans-stolarne och utskotten. Inom kort förlorades likväl denna öfvervigt, hvarefter riksdagen esomoftast företedde det egna förhållande, att, hvad utskotten enligt Hattpartiets åsigt beslutat, blef sedermera i stånden af Hattpartiets fiender förkastadt, hvilket förhållande mycket bidrog till den inveckling och det trassel, som utmärkte ifrågavarande riksdag.

Äfven denna gång beslöto ständerna, att en riksdagstidning skulle utgifvas, och dess ledning anförtroddes åt öfver-postdirektören M. Benzelstierna [3]).

TRETTONDE KAPITLET.

ÖFVERSIGT AF RIKSDAGENS TILLDRAGELSER.

Riksmötet 1760—1762 var ett bland de mest invecklade och långvariga, som någonsin blifvit i

---

[1]) Arkivet på Eriksberg. Fredrik Sparres dagbok 1 Nov. 1760.

[2]) Riksark. Heml. Utskottets första prot. är af d. 10 Nov. 1760.

[3]) Adelns prot. d. 21 Nov. 1760. Preståndets prot. d. 20 Nov. och 2 Dec. 1760.

Sverge hållna. För att lätta och reda uppfattningen af dess många och vexlande företeelser, lemna vi här en kort öfversigt af dess förnämsta skiften och rigtningar.

Första skiftet utmärktes genom en förening mellan hof-, Möss- och landtpartierna, verkad af deras gemensamma ovilja öfver det sätt, hvarpå kriget blifvit börjadt och fördt. Alla rigtade sina anfall mot rådet och mot Hattpartiet och lyckades slutligen drifva Höpken, Palmstierna och Scheffer ut ur rådkammaren. Detta skifte varade från Nov. 1760 till Mars 1761.

Under **Andra skiftet** och efter vunnen gemensam seger, upplöste sig ofvannämnde förening. Hofpartiet sträfvade efter ökad konungamagt. Dertill ville dock hvarken Möss- eller landtpartiet medverka, utan fortgingo hvart på sin bana. Medelst ankomna utrikes penningar hade dock Pechlin blifvit redan förut mutad, så att han med en stor skara anhängare numera öppet öfvergick till Hattarna, hvilka derigenom fingo så stor öfvervigt, att ständerna anmodade Höpken, Palmstierna och Scheffer att åter inträda i rådet. Detta skifte omfattar tiden från Mars till Augusti 1761.

Det **Tredje** utmärktes genom en ny sammansättning mot de till ny magt komna Hattarna. Hofvet fick till deras bekämpande flere penninge-summor och lyckades verkligen vinna många riksdagsmän. Med hofvet förenade sig ock flere bland Mösspartiet, drifna af gammalt hat mot Hattarna, och likaså Höpken, drifven af personlig hämndlystnad mot Pechlin, hvilken också nu blef i sin ordning utvoterad från riddarhuset, hvarefter hans parti och inflytande försvagades, och Hattarna förlorade sin nyss vunna magt. Detta skifte innefattar tiden från Augusti 1761 till vintern 1762,

Fjerde skiftet bär pregeln af en allmän partiernas upplösning och tillika af mycken trötthet vid

de bråksamma riksdagsstriderna och det invecklade statsskicket. Till hofvet vände sig ock tidtals än det ena än det andra partiet med förlikningsförslag och med betydliga eftergifter för konungaparets önskningar. Af sådana orsaker blef detta sednare för tillfället ganska mägtigt; också derigenom, att det understöddes af den nya kejsaren i Ryssland, Peter den tredje. Måhända hade redan nu konungamagten kunnat erhålla betydlig utvidgning; men Lovisa Ulrika förstod ej begagna tillfället, och det lyckades för Fersen och för frihetsvännerna att afbryta riksdagen och derigenom förekomma hvarje sådan statshvälfning.

FJORTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1760—62.

Första skedet från Nov. 1760 till Mars 1761.

SAMMANSÄTTNINGEN MOT RÅDET OCH HATTARNA.

Vi hafva nyss angifvit den trefaldiga ligans beståndsdelar, nämligen hof-, Möss- och landtpartierna, samt dessas gemensamma syftemål, Hattregeringens störtande.

Hofpartiets ledare, Lovisa Ulrika, hade nu såsom alltid konungamagtens utvidgning till hufvudsyfte och som nödvändig förberedelse dertill rådets störtande. För sistnämnde ändamål tillgrepos de vanliga medlen; nämligen att reta allmänheten mot rådet såsom en för både konung och folk vådlig aristokrati, hvarjemnte man sökte inskränka det dåvarande Hemliga Utskottets magt; emedan rådets anhängare hade inom detsamma en afgjord öfvervigt. För sådana och andra likartade planer behöfdes dock mutor. Medel dertill erhöllos genom de penningar, konungen i Preussen sändt förnämligast för att locka

svenska riksdagen till snar fred. En kammarherre Insenstjerna, måg till Kierman, erbjöd sig ock, att, ifall han nämndes till hofmarskalk, betala till hofvets partikassa 20,000 plåtar. Så skedde äfven, och det var med dylika medel, Lovisa Ulrikas handtlangare rörde sig vid valen af landtmarskalk och utskott m. m.

Vi hafva redan berättat, huru Mössorna förenade sig med hofvet, dock mindre af kärlek till detsamma än af hat mot Hattpartiet. Som deras ledare framstodo nu jemnte Rudbeck också en Fredrik v. Essen och en Karl Johan Ridderstolpe och stundom hette det, att Essen var hufvudet och Rudbeck blott armen. Som vanligt saknade dock partiet äfven denna gång både bestämd anförare och bestämd plan. För tillfället sammansmälte det ock i det närmaste med landtpartiet.

Detta sistnämnde innehade under ifrågavarande riksdagsskede den ojemnförligt största magten. Dess beståndsdelar och rigtning hafva vi beskrifvit, äfven det allmänna af dess ledares, Pechlins personlighet. Under riksdagen 1756 hade han varit Hattarnas trogne anhängare och hofvets bittraste fiende. Allt sedermera och intill riksdagens början 1760 ansågs han hylla samma åsigter, men öfvergick då helt tvärt från desamma och bildade den stora parti-sammansättning, vi omtalat. Rörande orsaken hördes flere gissningar; mest om personlig harm, antingen öfver erhållna förebråelser [1], — eller öfver hans första uteslutande ur Hemliga Utskottet [2]; — eller deröfver att vid Fredrik Gyllenborgs död Hattpartiet icke åt Pechlin anförtrodde förvaltningen af fransyska mutkassan. Måhända förefanns dock en djupare och vigtigare orsak. Pechlin insåg, det Hattarna voro för tillfället förlorade, och att man

[1]) Gyllenborgska arkivet i Upsala. Ett orubriceradt folioband, innehållande en Hattpartiets försvarsskrift.

[2]) Riksrådet Hjärnes anteckn. befintliga i medicinalrådet Lilliewalchs ego.

deremot kunde i spetsen för de andra partierna vinna större fördelar, och det är troligt, att äfven detta förhållande bidragit till hans beslut och hans affall. Han hade vid riksdagens början mottagit penningar för att vid landtmarskalks-valet understödja Hattarna. Nu och efter affallet använde han en del af dessa medel till angrepp mot samma Hattar, och man fick se honom och hans svåger Jennings stå i riddarhusförstugan och med penningar i hand värfva stridskamrater mot sina förra vänner. För samma ändamål höll han öppet bord åt stundom 60 personer och, som man trodde, för medel, som bestodos af svenska och preussiska hofven [1]). Det sades, att äfven Löwenhielm och andra hofvet tillgifna herrar lemnade för samma ändamål goda bidrag [2]). För tillfället ansågs han ock af konungaparet som dess skyddsengel [3]), och blef i samma dagar af Adolf Fredrik utnämnd till öfverste för Jönköpings regemente, ehuru han hade blott sista rummet på förslaget [4]). Till en tid låtsade dock han och hofvet vara främmande för hvarandra, och Lovisa Ulrika hyste i sjelfva verket mycken ovilja mot denne man, som 1756 var hennes kanske svåraste förföljare [5]). Men gemensamma partisyften och Pechlins nu gjorda tjenster verkade, och i Jan. 1761 blef han af Rudbeck utförd till Ulriksdal och hofvet föreställd samt af konungaparet inbjuden till deras middagsbord [6]), och dermed tycktes man hafva å ömse sidor öfverenskommit om fullkomlig glömska af det förflutna

---

[1]) Danska min. bref 13 Jan. 1761. Riksark. Lantingshausens saml. K. Scheffer till Lantingshausen 5 Jan. 1761.

[2]) Sax. min. br. d. 16 Okt. 1760.

[3]) Danska min. bref. 23 Dec. 1760.

[4]) Rådsprot. 21 Jan 1761.

[5]) 39. 275.

[6]) Riksark. Lantingshausens saml. K. Scheffer till Lantingshausen 5 Jan. 1761.

och om fast förbund för det tillkommande. Huru detta varade, skall snart visa sig.

Större delen af Möss- och landtpartierna var, som sagdt är, icke benägen för konungamagtens utvidgning utan snarare för motsatsen. Bland riksdagsmännen, i synnerhet inom landtpartiet, spordes redan nu en sinnesstämning, som förebådade sådana republikanska läror om jemnlikhet, tryckfrihet och sparsamhet m. m., som utmärkte frihetstidens sista skede. Nordencrantz och hans skrifter förde ett i detta hänseendet djerft språk, och vann för sina åsigter en stor skara anhängare. Hos många var det en verklig frihetskärlek, som uttalade sin förtjusning öfver de fria statsskicken i England, Holland och Schweitz, och sin lifliga önskan att samma förhållande måtte också inom Sverge blifva utbildadt och stadfästadt. Somliga gingo i sin ifver än längre. Kort efter riksdagens början beskref Fersen deras sinnesstämning med följande ord: *man upprör himmel och jord, upphetsar de missnöjda, gör sig till advokat för de klagande samt angriper hofvet, rådet och krigsbefälet, och tror intet annat medel än blod och landsflykt kunna aftvätta statens och härens vanära samt upplyfta dess statsförbättrare till eftersträfvad höjd* [1]. *Pechlin*, skref saxiska sändebudet, *Pechlin skall störta allt, eller störtas sjelf* [2].

Vi gå nu att betrakta den verksamhet, ofvanbeskrifna parti-sammansättning utvecklade under riksdagens första skede.

---

[1]) Riksark. Lantingshausens saml. Fersen till Lantingshausen d. 30 Sept. 1760.

[2]) D. 4 Nov. 1760.

RÅDETS FÖRBUD MOT OFFICERARNES HEMRESA ÖFVERKLAGAS.

Vi hafva nyligen beskrifvit tvistens ämne och uppkomst; nu skulle den af riksdagen till slutligt afgörande företagas och till Hattpartiets störtande begagnas.

Rådet sökte väl i början försvara sitt beslut och yrka på dess efterlefnad; men mötte dervid ständigt växande svårigheter. Som vi veta, hade dess åtgerd redan förut blifvit ogillad af hofvet och med bitterhet klandrad af de hemresande officerarne och af dessas anhöriga och vänner. Detta blef, om möjligt, än mera händelsen af riddarhusets stora flertal, hvilket påstod, att rådets förbud innebar en kränkning af de adliga hufvudmännens riksdagsmannarätt. Vigtigaste skälet var dock, som antydt är, att många bland adeln ville obehindradt b egaga den dubbla inkomstkällan af på en gång tjenstebefattning och riksdagsmannakall; den förras löner och den sednares tillfällen till befordran och mutor. Officerarnes hemresa blef också af adelns flertal försvarad, och det med brinnande ifver och outtröttlig ihärdighet. Fersen varnade och badståndsbröderna besinna fäderneslandets kraf och egen pligt; men förgäfves. Mössorna under Rudbeck förenade sig med landtpartiet under Pechlin [1]), och den sistnämnde utvecklade med sin vanliga klarhet och skärpa alla skäl eller svepskäl, som kunde anföras till försvar för officerarnes hemresa. Han understöddes af en mängd talare, bland andra af de nu eller sedermera ryktbara herrarna Gyllenswan, Hammarhielm och Rappe. En och annan påstod t. o. m., att de hemresta officerarne borde belönas derföre, att de haft

---

[1] Riksark. Lantingshausens saml. A. Fersen till Lantingshausen d. 27 Okt. 1760.

mod uppoffra sina tjenster för att kunna som riksdagsmän gagna sitt fädernesland [1]); och krigsbefälet yttrade sin förhoppning, att de hästar och drängar, som hemresta officerare vid hären qvarlemnat, skulle fortfarande på statens vägnar underhållas [2]), och Adolf Fredrik gillade deras anspråk [3]). Sedermera blifvande amiralen F. W. Leijonancker vågade likväl påstå, *att, emedan de adliga officerarnes tjenstebefattning var frivilligt och personligen åtagen, borde den ock i främsta rummet skötas; hvaremot riksdagsmannakallet kunde genom någon ätteman fullgöras.* En v. Heijne uppträdde ock med likartade åsigter; men flertalet sökte då att dels genom buller öfverrösta dels genom magtord afbryta hans föredrag. Fersen förklarade dock hvarje riksdagsman hafva rättighet framlägga sin öfvertygelse, och Heijne fick fördenskull uppläsa sitt betänkande; men dess verkan blef ingen. Flertalet tvingade tvärtom Fersen att som proposition framställa den frågan, huruvida adeln godkände officerarnes hemresa, hvilken med öfverljudt *ja!* besvarades. Ett par dagar derefter började dock en Bergenstråle att tala mot detta beslut; men blef med häftighet nedtystad af den då bekanta riddarhus-talaren Hammarhielm [4]).

Att adeln så ifrigt ställde sig på officerarnes sida, väckte mycken oro hos rådet, hvilket befarade, att sistnämnde herrar skulle som en ny och stark hjelptropp sluta sig till Hattregeringens öfriga fiender; och Fersen fruktade, att denna farhåga skulle skrämma rådet till eftergift för de obilliga anspråken. Hans fruktan blef besannad. Kansli-presidenten Höpkens broder föreslog på riddarhuset, att adeln skulle medelst en beskickning hos konun-

---

[1]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok d. 27 Okt. 1760.

[2]) Riksark. Krigsbefälets riksdagsprot. d. 6 Dec. 1760.

[3]) Rådsprot. d. 26 Jan. 1761.

[4]) Adelns prot. Okt. och Nov. 1760.

gen och regeringen begära, att de af Lantingshausen afskedade officerarne måtte återfå sina tjenster. Genom en dylik af adeln ensamt afsänd beskickning skulle dock detta stånd tillåta sig att med de andras förbigående behandla saken som en sin enskilda angelägenhet. Olagligheten deraf blef ock af några adelns egna medlemmar anmärkt. Flertalet beslöt dock tillgripa åtgerden, och att icke rådfråga utan blott underrätta medständerna om förhållandet. Detta innebar likväl ej blott ett förnyadt gillande af hemresan utan ock ett intrång i de andra ständernas rättighet att yttra sig öfver de också af dem lönade officerarnes uppförande [1]), och borgareståndets talman, Kierman, bad Fersen afböja en åtgerd, som nödvändigt skulle uppväcka medståndens oro och missnöje. Men riddarhusets flertal påstod fortfarande, att målet rörde deras stånd ensamt, och att det vore skymfligt, om rikets adel icke skulle våga i egen sak vända sig till rikets konung. Under anförande af Adam Horn afgick fördenskull beskickningen till rådet, hvarest också Adolf Fredrik för tillfället infunnit sig. Adelns begäran blef då af konungen och rådet bifallen och det genast, och innan de andra stånden hunnit öfver det vigtiga ämnet afgifva något betänkande [2]). Dermed hade nu, såsom Fersen befarat, rådsherrarna godkänt officerarnes hemresa och ogillat sitt eget förbud deremot, samt på sätt och vis afskurit de andra ståndens rättighet att sig öfver det vigtiga ämnet yttra. Regeringens svar blef också af adeln mottaget med uttryck af tacksamhet och glädje [3]). *Jag deremot,* skref Fersen, *jag vill nu icke göra någon*

---

[1]) Riksark. Borgare- och Bonde-ståndens prot. d. 29 Okt. 1760.

[2]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok d. 29 Okt. 1760.

[3]) Adelns prot. d. 30 Okt 1760.

anmärkning öfver uppträdet; men mitt hjerta är genomträngdt af den djupaste sorg [1]).

De tre andra stånden yttrade mycken harm öfver såväl officerarnes hemresa som adelns tilltag att, medstånden ohörda, begära och utverka regeringens godkännande deraf. Man belade dessa officerare med spenamnet *rymmare* eller *desertörer* [2]), och riksdagsbönder hördes påstå, att, emedan nämnde herrar förlupit sina tjenster, borde konungen hafva rättighet att åt andra personer desamma bortgifva; och några riksdagsborgar likaledes, att två tredjedelar af härens officerare borde vara ofrälse, på det vid infallande riksdag tropparna icke måtte sakna befäl [3]). Andra sade: *om adeln får sin vilja fram, skola Sverges fiender hädanefter alltid för sina angrepp välja tiden af en riksdag; ty de veta sig då finna vår här utan befäl och utan ordning.* Kierman, Schau och i synnerhet Renhorn klandrade med mycken bitterhet adelns uppförande såsom ofosterländskt, orättvist och mot medstånden förolämpande. Kierman sade med en viss stolthet: *borgareståndet har hedern af att hafva ensamt börjat striden mot detta adelns tilltag, och vi skola också fortsätta den.* Men äfven prester och bönder instämde och alla tre stånden fordrade, att sakens afgörande skulle anförtros åt en ständernas deputation. Riddarhuset deremot ville få målet hänvisadt till Hemliga Utskottet, hvarest det trodde sig säkrare om seger. Men emedan många adelsmän mer och mer insågo och försvarade rättvisan af ofrälse-ståndens yrkande, uppstodo på riddarhuset härom så många och häftiga tvister, att de föranledde ett envig mellan de två sedermera hvar på sitt

---

1) Riksark. Lantingshausens saml. A. Fersen till Lantingshausen d. 30 Okt. 1760.

2) Riksark. Lantingshausens saml. Fersen till Lantingshausen d. 17 Okt. 1760.

3) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok d. 12 Febr. 1761.

vis ryktbara herrarna Fredrik Horn och Per Lilliehorn. Öfverläggningarna blefvo stundom så stormiga, att de måhända öfvergått till handgemäng, så framt ej ena gången Adam Horn, andra gången Axel Fersen lyckats lugna sinnena [1]). Adelns flertal nödgades dock slutligen gifva med sig, och målet blef till en deputation hänvisadt. Under tiden hade likväl åsigterna mycket ändrat sig och Pechlin med vänner återgått till Hattpartiet, hvilken omständighet förslappade den undersökning, man tillämnat, och frambragte ett medlande och jemnkande utslag. Sista af oss kända protokoll i ämnet är af d. 24 Juli 1761 [2]).

Saken hade kostat mycken tid och mycket penningar. Man ville veta, att redan i November 1760 hade för den samma ena sidan utbetalat 12,000 plåtar, och den andra 80,000 d. k. m. [3]).

Genom ofvan beskrifna uppförande nedsatte adeln sin ära och sitt inflytande ganska djupt. Otvifvelaktigt är, att också detta uppträde har bidragit till framkallandet af de ofrälseståndens angrepp mot nämnde samhällsklass, hvilka i likhet med förhållandet under frihetstidens första äfven och i än högre grad utmärkte dess sista skede.

RÅDET ANGRIPES FÖR SITT BESLUT OM POMMERSKA KRIGET.

För rådet blef pommerska kriget en anledning till många obehag, bekymmer och förödmjukelser. Bland de svårare var tvisten om officerarnes hemresa; men den ojemnförligt svåraste blef räfsten

---

[1]) Sax. min. br. d. 16 Dec. 1760. Österr. min. br. d 12 Dec. 1760.

[2]) Rådets och de fyra ståndens prot. Arkivet på Sjöholm ett folioband, innehållande adelns prot. i ämnet.

[3]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok d. 20 Nov. 1760.

öfver rådets tilltag att utan ständernas hörande börja besagde krig, och det är detta uppträde, vi nu gå att beskrifva.

Den länge förberedda stormen utbröt på riddarhuset d. 3 Dec., då Pechlin uppläste ett memorial, som framlade krigets både olagliga uppkomst och olyckliga följder. Efter honom kommo med anföranden i samma rigtning flere andra herrar. En Hammarhielm anspelade på de 1755 omtvistade orden om den *vådliga belägenhet*, hvari man då påstod, att Adolf Fredrik försatt riket [1]), hvaremot Hammarhielm anmärkte, att Adolf Fredriks motståndare, rådsherrarna sjelfva, hade nu försatt riket i lika *vådlig belägenhet*, nämligen i ett svårt krig; — och tillika i en *blodig belägenhet*, ty 20,000 landsmäns blod hade flutit; — och tillika i en *usel belägenhet*, ty rikets kassor voro tömda; — och tillika i en *odräglig belägenhet*, ty tryckande skulder hade blifvit åsamkade; — slutligen ock i en *neslig belägenhet*, ty man hade vunnit hvarken fördelar eller ära. En Estenberg begagnade serdeles skarpa uttryck, och när dessa klandrades, svarade han: *sådana ord blefvo dock 1756 af ständerna yttrade mot konungen, och kunna väl derföre af mig yttras mot rådet.* Många andra och äfven Ehrensvärd skrefvo och talade i samma rigtning och med mycken ifver.

Att rådet begått ett fel, ett brott mot regerings-formen, derom voro de flesta ense; men icke så i valet af den domstol, som borde deröfver fälla sitt utslag. Rådets motståndare ville hafva en egen af ständerna vald deputation, i hvilken de kunde insätta endast anhängare af sin egen åsigt. Rådet deremot ville, att målet skulle afgöras af Hemliga Utskottet, hvilket var enligt med lagens bud och

---

[1]) 39. 121.

tillika med rådets fördel; ty Hemliga Utskottets flertal bestod af det sednares vänner [1]). Denna fråga, nämligen om blifvande domstol, öppnade den formliga tvisten. För målets förvisande till Hemliga Utskottet arbetade Fersen så ifrigt [2]), att några i sin förbittring deröfver ville t. o. m. drifva honom från landtmarskalks-stolen [3]). Striden blef ytterst både långvarig och häftig, och blott med det ringa flertalet af 487 röster mot 408 lyckades man på riddarhuset genomdrifva målets hänskjutande till en serskildt vald deputation, bestående af 100 adliga ledamöter och 50 af hvart och ett bland de tre andra stånden. Hos presterna kämpade Troilius för rådet med så mycken ifver, att ståndsbrödernas flertal, hvilket hyste andra åsigter, talade om hans afsättning från talmanskapet [4]). Men samma flertal, ehuru ogillande rådets krigsförklaring, tvekade dock vid valet af domstol, tills Pechlin kom och underrättade om adelns beslut, i hvilket då äfven presterna instämde [5]). Borgareståndet deremot leddes af Renhorn, hvilken kraftigt talade för rådet och ogillade adelns beslut. *När*, sade han, *när Gud vill straffa ett folk, låter han det falla i oenighet och sjelft sönderrifva sin grundlag; sådant är adelns nu gjorda försök att gå förbi Hemliga Utskottet, hvilket dock är målets lagliga domstol, men hvars ledamöter adelns flertal tror sig icke kunna beherrska*. Slutet blef, att borgare-ståndet hänvisade målet till berörde utskott [6]). Bondeståndet deremot förenade sig med adeln och presterna, hvadan ock

---

1) Adelns prot. Dec. 1760.
2) Danska min. bref. d. 21 Nov. 1760.
3) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok d. 13 Dec. 1760.
4) Sax. min. bref d. 23 Dec. 1760.
5) Presteståndets prot. d. 11 Dec. 1760.
6) Heml. Utskott:s prot. d. 13 Dec., Borgareståndets prot. d. 15 Dec. 1760.

enligt tre stånds beslut bemälte deputation blef tillsatt och med ledamöter för det mesta valda bland rådets fiender [1]). Förbittringen mot nämnde ämbetsverk eggades på flere sätt. Vi minnas skrifterna af Nordencrantz, missnöjet bland officerarne och nöden i landet. Dessutom blef Estenbergs skarpa memorial tryckt och utspridt [2]), och på samma sätt andra likartade skrifter. Några bland rådsherrarna och i synnerhet Palmstierna fingo och hade fått mottaga namnlösa bref, fulla af svåra hotelser [3]), och man befarade våldsamma utbrott af den mycket uppretade sinnesstämningen [4]).

Deremot ådagalade ständerna numera en viss bevågenhet mot hofvet. Prins Gustafs födelsedag blef firad med en skådepenning och med stora högtidligheter och smickrande tal. Bielke och Dalin, hvilka 1756 af ständerna afsattes från sina platser, som prinsens under-guvernör och lärare, blefvo nu af ständerna, Bielke förordad till en landshöfdinge-syssla och Dalin återgifven åt hofvet. Till riksråd nämndes ock Adam Horn, hvilken 1756 drifvit den hemliga och brottsliga underhandlingen om ryska troppars inkallande i riket [5]), samt Friesendorff, hvilken för tillfället helt och hållet försonat sig med hofvet.

Dessa företeelser, nämligen folkombudens förbittring mot rådsherrarna och eftergifter för hofvet, upplifvade Lovisa Ulrikas mod. Hofvet började gång efter annan bjuda sina vänner till måltids, än ute på värdshus, än hemma på Ulriksdal. Ko-

---

[1]) Riksark. Lantingshausens saml. K. Scheffer till Lantingshausen d. 23 Dec. 1760.
[2]) Heml. Utsk. prot. d. 13 Dec. 1760.
[3]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok d. 29 Dec. 1760.
[4]) Riksark. Lantingshausens saml. Fersen till Lantingshausen d. 5 Jan. 1761.
[5]) 39. 157—162

nungaparet hade under flere år ingen gång roat sig med dans; men vid den vändning, sakerna nu togo, började hofvet att ofta nog anställa sådana förlustelser, hvilka sedermera fortgingo en gång i veckan, och man såg dervid konungen dansa med grefvinnan Brahe och drottningen med grefve Bielke [1]). Nyårsdagen 1761 kom hela rådet till Ulriksdal på uppvaktning, men qvarbjudna till måltid blefvo endast vännerna Liewen, Löwenhielm och Stromberg [2]). I allmänhet trodde man, att Lovisa Ulrika hoppades kunna denna gång utkräfva hämnd på sina fiender från 1756 [3]). Sjelf har hon förklarat, det hon ville blott skrämma, ej skada dem.

Rådets belägenhet var ganska svår. Vid riksdagens början församlade sig dess medlemmar hos Klas Ekeblad för att öfverlägga om de mått och steg, som borde tagas. Svårast bland gjorda beskyllningar var, som nämndt är, den, att kriget blifvit utan ständernas hörande begynt. Rådets försvar härutinnan bestod i följande anmärkningar *att rådet 1757 icke borde genom ständernas sammankallande försumma det då serdeles gynnande tillfället att genast angripa Preussen; — att en regering icke bör nedsättas till likhet med en underdomstol, hvars pligt är att blindt följa bokstafven; — att rådseden tvärtom befaller råda efter samvete och förekommande omständigheter, — att eljest kunde hvar sockenadvokat vara riksråd, hvar sockenstämma rådkammare; — att för öfrigt pommerska kriget icke var ett anfalls- utan ett försvars-krig, hvartill ständernas bifall icke behöfdes; — och slutligen, att förra*

---

[1]) Danska min. bref. d. 12 Dec. 1760. Riksark. Lantingshausens samlingar. Fersen till Lantingshausen d. 5 Jan. 1761.

[2]) Danska min. bref d. 2 Jan. 1761. Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok 1 Jan. s. å.

[3]) Danska min. bref, d. 23 Dec. 1760.

riksdagens testamente hade i denna punkt gifvit regeringen fria händer. Men dessa anmärkningar och försvars-skäl blefvo underkända af både riksdagen och allmänna tänkesättet. Rådet använde ock andra och på annat sätt klingande skäl; nämligen betydliga penningesummor, hvilka danska regeringen för sådant ändamål skickat [1]); men också detta utan att kunna uträtta något hufvudsakligt. Faran blef mer och mer hotande. Henning Gyllenborg hade förutsett den och derför redan våren 1760 tagit afsked ur rådkammaren, och nu tycktes flere hans kamrater ämna följa exemplet. Rådets och Hattpartiets fall ansågs nämligen af de flesta för alldeles oundvikligt [2]).

Men åt hvem skulle derefter rikets styrelse anförtros? -- Kanske åt konungaparet, d. v. s. åt Lovisa Ulrika? — detta ville likväl hvarken Möss-, Hatt- eller Landtpartiet; — eller åt något bland de två sednare? — men intet bland dem var dertill nog starkt, eller hade dertill nog utmärkta personligheter. Det regerande Hattpartiets fullkomliga störtande skulle dessutom medföra ett plötsligt fredsslut samt reta de sålunda öfvergifna bundsförvandterna och beröfva Sverge all utsigt att genom dessas tillhjelp få någon slags ersättning för krigets manspillan och kostnad. Dessa tankar inverkade på något hvar, och t. o. m. Pechlin tycktes blifva orolig för följderna af den storm, han uppväckt. På denne herre kastade emellertid alla partierna sina frågande blickar. Han var för tillfället riksdagens mägtigaste man och beräknades kunna draga med sig tre- till fyra-hundrade röster. Hattpartiets och det fria statsskickets undergång och en snart afslutad fred

---

[1]) Danska min. bref d. 20 Jan., 8, 13 Febr. 1761.

[2]) Riksark. Lantingshausens saml. Fersen till Lantingshausen 16 Febr. 1761.

med Preussen, dessa händelser kunde således med tämligen säkerhet förutses, ifall han fortfarande understödde hofvet. En sådan utsigt uppskrämde naturligtvis både Frankrike, Hattpartiet och de verkliga frihets-vännerna. Den påbesök hemkomne Ehrensvärd i förening med Havrincourt sökte fördenskull åstadkomma en förening mellan Fersen, Hattpartiets, och Pechlin, Landtpartiets ledare, och det lyckades; ty i mycket olika, älskade dock båda det fria statsskicket och afskydde enväldet, serdeles i Lovisa Ulrikas hand. Men för sin återgång till Hattarna fordrade Pechlin att få sina hittills hafda riksdagsutgifter ersatta. Det måste bifallas, och Havrincourt utbetalade för sådant ändamål stora summor [1]). Öfverenskommelsen mellan ofvannämnde herrar gjorde dem till en tid mycket mägtiga, och det hette, att triumviratet, Ehrensvärd, Fersen och Pechlin styrde hela riksdagen [2]). Förbundet dem emellan blef träffadt omkring jultiden 1760, men hölls länge ganska hemligt. Verkningarna deraf visade sig dock; ty den lågande förbittring mot rådet, som vid riksdagens början uppflammade och då isynnerhet af Pechlin underblåstes, blef numera och just af samme Pechlin så mycket möjligt dämpad och qväfd, och när drottningen icke nöjdes med två rådsherrars afsked utan ville störta hela rådet, förklarade Pechlin i bestämda ord, att inga flere förföljelser borde anställas [3]). Öfverenskommelsens innehåll och villkor var nämligen att icke störta hela Hattregeringen utan blott några få dess medlemmar, och detta sed-

---

[1]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok 20 Febr. 1761 säger 400,000 d. s. m. S. st. d. 18 Febr. säges, att Pechlin fordrat 800,000 d. s. m. Danska min. bref. 24 Febr. innehålla, att han fordrat 50- till 60,000 plåtar. Sax. min. br. d. 23 Dec. 1760 säger 100,000 ecus. Enligt egen uppgift skall han blifvit mutad med 700,000 d. k. m. Se Crusenstolpes portefeuille 2. 101.

[2]) Sax. min. br. d. 16 Jan. 1761.

[3]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok, d. 9, 21 Febr. 1761.

nare kanske mest för att tillfredsställa det uppretade allmänna tänkesättet och dess hämndlystnad. Att till en sådan syndabock utkora Palmstierna framför andra, derom voro alla öfverens, ty han hade många fiender. Att äfven Scheffer skulle afsättas, var en oeftergiflig fordran af Pechlin, också af allmänna tänkesättet; emedan han varit jemnte Palmstierna den, som med största ifvern yrkat på krigets begynnande, oaktadt ständerna icke blifvit hörda. Äfven Ekeblad hade talat för samma åsigt, men skulle dock skonas, ty hans personlighet var mycket omtyckt och dessutom behöflig till öfvertagande af kanslipresident-sysslan efter Höpken. Att också denne herre skulle angripas och aflägsnas var nämligen mångas och bland andra Fersens och Tessins önskan samt Havrincourts och Pechlins oeftergifliga fordran; dock skulle angreppet mot hans person ej ske förrän längre fram [1]). Efter denna plan leddes sedermera de öfverläggningar, som blefvo om ifrågavarande ämne hållna i Mindre Sekreta Deputationen och äfven i Hemliga Utskottet, dit Fersen slutligen lyckades att i flere fall bringa afgörandet.

Vid denna brytning säges Tessin hafva ånyo gjort några försök att från sin ensamhet, sin obetydlighet åter komma fram på verldsbanan, och kanske blifva den hatade Höpkens efterträdare. Han sökte i sådan afsigt förbindelse med Pechlin, och blef af denne tillbaka smickrad, men lemnad utan allt understöd, när det blef fråga om någon verklig upprättelse [2]).

Riksdags-öfverläggningarna om nämnde rättegång fortgingo i Jan. 1761 och under fram- och åertvack-

---

[1]) Arkivet på Sjöholm. Memoires Secrets; ett halft ark qvarto med öfverskrift: Rapport. Öfverste Pechlins bekännelse i Jan. 1767. — Arkivet på Eriksberg, Fr. Sparres dagbok 19 Dec. 1760. — Medicinalrådet Liljevalchs saml. Hjärnes dagbok och anteckningar.

[2]) Sax. min. br. d. 13 Jan. 1761.

lande mellan olika åsigter, dock för det mesta fiendtliga mot rådkammaren. Det hette, att man skulle entlediga än 4, än 6, än 7 dess ledamöter; än med, än utan pensjon; än med, än utan ansvar; än med, än utan hvarje riksråds serskilda förklaring[1]. Mindre Sekreta Deputationens afgifna utlåtande blef, att man bestämdt gillade beslutet om kriget, ty utsigterna för detsamma hade varit mycket lofvande; och, hette det, *om ständerna sjelfva setat i rådet, skulle också de hafva röstat för krig;* — men, att man deremot lika bestämdt ogillade tilltaget att ständerna ohörda öppna detta krig; hvarföre ock deputationen föreslog att från rådsvärdigheten skilja Scheffer och Palmstierna, hvilka varit de, som förnämligast påyrkat och genomdrifvit sistnämnde åtgerd[2]. De andra rådsherrarna hade väl ock densamma bifallit, men borde slippa undan med en varning.

Detta utlåtande blef föredraget i Hemliga Utskottet och föranledde der långvariga strider. För mildare åsigter talade biskop Halenius och isynnerhet Renhorn; den sednare också af det skäl, att, om nuvarande regering störtades, torde man svårligen i dess ställe få någon annan lika duglig och erfaren. Men mot rådet kämpade flertalet, och deribland Ehrensvärd, Pechlin och Rappe. Många tadlade ock den föreslagna skilnaden i rådsherrarnas bestraffning och påstodo, att, emedan alla gillat den klandrade åtgerden, borde ock alla undergå lika öde. Andra mente, att, om någon förtjenade strängare behandling, så vore det Löwenhielm och Lagerberg, hvilka insett åtgerdens olaglighet, och likväl sedermera, och som det hette, för enighetens skull densamma bifallit. Slutet blef, att Mindre Sekreta Deputationens förslag om de två rådsherrarnas afsättning

---

[1]) Heml. Utskottets prot. Jan. 1761.
[2]) Heml. Utskottets prot. 4 Febr. 1761.

ogillades af borgrarna, men gillades af adeln och presterna d. v. s. af Hemliga Utskottets flertal, hvarför det nu skulle till slutligt afgörande hos de fyra stånden föredragas [1]).

Hos adeln blef striden härom ganska häftig, och många tal höllos, många skrifter inlemnades. Serdeles sträng var i detta hänseende den bekante Emanuel Svedenborg. Emedan Renhorn sökt ursäkta t. o. m. försvara rådet, ingaf Svedenborg ett betänkande, kalladt: *rent svar på falska satser dediceradt till Herr Bidenius Renhorn*, i hvilket Palmstiernas och Scheffers uppförande benämndes *massiva högmålsbrott och grofva riksbrott, hvilka också kostat Sverge många tusen t:r Guld, 20,000 krigares lif och de nu faderlösa barnens suckar och tårar*; hvarjemnte också Renhorn skarpt klandrades derföre, att han uppträdt till sådana åtgerders och personers försvar. Utslaget blef, att adeln instämde i deputationens betänkande, och att således Palmstierna och Scheffer skulle anses hafva förlorat ständernas förtroende och fördenskull från rådsbordeskiljas.

Inom preseståndet hade rådets anhängare utdelat mycket penningar och derföre påräknat kraftigt understöd; men fåfängt. Just detta stånd, och isynnerhet en af rådspartiet mutad Vestgötaprest, svek sina löften och deltog lifligt i fördömelseropen mot de anklagade [2]). Serenius m. fl. voro i sina påståenden mycket stränga, och presterna instämde slutligen i adelns ofvan nämnde beslut [3]).

I borgareståndet talade Renhorn m. fl. för rådsherrarna, dels försvarande deras åtgerd, dels påstående, att de förtjenat på sin höjd varning men icke afsättning; dels ock, att de såsom lika brottsliga

---

[1]) Heml. Utsk. prot. 4—7 Febr. 1761.
[2]) Danska min. bref. d. 13, 20 Febr. 1761.
[3]) Presteståndets prot. Febr. 1761.

borde beläggas med lika straff. Man sökte genom anförande af adelns och presternas efterdöme leda borgareståndet till samma beslut; men fåfängt. Renhorns åsigt segrade med 51 röster mot 33 [1].

Bondeståndet var mot regeringen mycket uppbragt, och der hördes röster, som påstodo, att de rådsherrar, som olagligen störtat riket i krig och i allt deraf uppkommet elände, borde med hela sin egendom bidraga till krigskostnadernas gäldande. Fruktlösa blefvo således borgrarnes försök att här genomdrifva sin åsigt, likaså Olof Håkanssons likartade bemödande; ja han hotades tvärtom att drifvas från talmansstolen [2], och bönderna förenade sig i stället med adeln och presterna [3].

Af stor märkvärdighet är, att under dessa öfverläggningar begärde flere riksdagsmän del af Adolf Fredriks betänkande om kriget och om sättet för dess öppnande; men detta blef under hvarjehanda svepskäl afböjdt [4], och både Fersen, Troilius, Olof Håkansson, Otto Olofsson och Josef Hanson tyckas hafva deltagit i förhemligandet. I preste-ståndet blef nämnde begäran afslagen med öfvervigt af blott en enda röst. Det anförda skälet var, *att gemene man nog allmänt hyste den tanken, att det vore bättre regeras af en än af 16 konungar, och att denna brottsliga föreställning skulle få ökad styrka, om konungens afgifna yttrande blefve bekant.* Att likväl detta yttrande var i sig sjelft ganska svagt och vacklande, hafva vi redan berättat [5].

Enligt flertalets, de tre håndens, beslut blefvo nu alla rådsherrarna formligen varnade och Palm-

---

[1]) Borgareståndets prot. d. 12 Febr. 1761. Danska min. bref 13 Febr. s. å. Eriksbergs ark. Fr. Sparres dagbok 12 Febr. s. å.

[2]) Sax. min. br. d. 14 Juli 1761.

[3]) Bondeståndets prot. Febr. 1761.

[4]) S. st. 16 Mars 1761.

[5]) Se sidd. 14—16

stierna och Scheffer entledigade. *Det har,* skref Axel Fersen, *kostat obeskrifligt mycket på mig, att nödgas öra ordet vid det tillfälle, då nämnde herrar förklarades ovärdiga ständernas förtroende.* Många delade hans åsigt och spådde, att de nu sakfällda skulle få snar och fullständig upprättelse [1]. Andra hyste dock helt motsatta tankar och tyckte, att rådet bort än strängare behandlas, och denna åsigt uttalades i flere då utkomna smädeverser.

Scheffer hade i det längsta icke velat tro på sitt blifvande afsked. *Var,* skref han till Lantingshausen [2], *var ej orolig för mig! jag har godt samvete och således ingenting att frukta, så framt man ej vill använda våld.* Han blef dock, som nämndt är, afsatt och tröstade sig nu med det deltagande, många aktningsvärda män honom visade. Märkligt är ock, att man lät den sålunda ur rådet bortdrifne mannen dock stanna qvar som guvernör för prinsarna; Mösspartiet ville af en eller annan orsak icke skilja honom från denna befattning, i hvilken han otvifvelaktigt uträttade mycket godt.

Palmstierna blef i förstone mycket förbittrad öfver ständernas uppförande, och isynnerhet öfver den skilnad, man gjorde vid rådsherrarnas bestraffning. Han ville begära närmare och formlig undersökning, men hans vänner afstyrde åtgerden; emedan de förutsågo obehagliga uppträden till följe af den ovilja, för hvilken han var föremål [3]. Denna uppenbarade sig ock i några glädje- och smädevers, som vid hans fall utkommo, och på det ohyggligaste sätt beskrefvo honom sjelf och hans kunskapare, en Valtinson, Mellin, Dahlstrand och äfven Rutström och dennes prestkappa och doktors-hatt.

---

[1]) Riksark. Lantingshausens saml. Fersen till Lantingshausen 3, 24 Febr. 1761.

[2]) Riksark. Lantingshausens saml. 16 Dec. 1760.

[3]) Danska min. bref 7 April 1761.

HÖPKEN NEDLÄGGER RÅDSHERRE- OCH KANSLI-PRESIDENT-SYSSLORNA.

Anders Johan v. Höpken hade som berättadt är, många fiender; en följd af hans ojemna och opålitliga lynne, hans vacklande uppförande, då pommerska kriget beslöts [1], hans försök att på generalerna kasta skulden till dess misslyckande, och ej minst af hans bekant-blifna ord, att *man borde genom kriget skräda bort ur hären dem, som tjenade mer för boställets än för fosterlandets skull, och tillika ur riket de personer, som genom knot och knorr förvillade menigheterna och oroade styrelsen* [2]. Bland hans motståndare räknades ock många t. o. m. utmärkta män, t. ex. Ehrensvärd, Fersen, Havrincourt, Rudbeck och Tessin m. fl.

Men å andra sidan hade hans snille, kunskaper och erfarenhet många beundrare. När krigsbeslutet fattades, hade han ock, som vi sett, genom hvarjehanda slingringar sökt undandraga sig allt ansvar för nämnde åtgerd, och ansågs fördenskull svår att angripa, svår att fälla [3]. Att man likväl redan i Dec. 1760 beslöt våga ett dylikt försök, hafva vi redan omtalat [4]; men ock, huru det blef tillsvidare uppskjutet. Att någonting sådant tillämnades, kom likväl till hans kännedom [5]. Besynnerligt nog och just samtidigt med denna brytning blef han dock den 24 Januari 1761 upphöjd till greflig värdighet. Men föga mer än en vecka efter denna utmärkelse

---

[1]) Sid. 9—14.

[2]) Sid. 10.

[3]) Danske min. bref d. 5 Dec. 1760.

[4]) Sid. 115.

[5]) Danska min. bref d. 6 Mars 1761 berättar, huru han, under väntan på anfallet, visade mycken räddhåga, afmagrade och instängde sig i flere dagar, och emellanåt for bort och blef liggande på sin landtgård o. s. v.

föll det väntade och krossande slaget. När, den 4 Februari 1761, Hemliga Utskottet öfverlade om anklagelsen mot Palmstierna och Scheffer, framkom nämligen Pechlin helt tvärt med det påstående, att Höpken var förnämsta orsaken till pommerska kriget; ty hette det, *om denne herre fullgjort sin pligt som kansli-president och föregått med vederbörlig ledning samt lemnat tillräckliga upplysningar, skulle rådets beslut hafva utfallit helt annorlunda. Hos deras excellenser Palmstierna och Scheffer*, tillade Pechlin, *igenkänner jag, oaktadt deras stora fel, dock den svenske mannens uppriktighet; ty de röstade efter den öfvertygelse, de fått. Men kansli-presidenten Höpken har missbrukat sitt snille och sina insigter, och missbrukat dem till sin konungs och sina medbröders förledande på samma gång, han sökt undandraga sig sjelf allt ansvar.* I samma åsigt instämde Rudbeck. *Jag lemnar*, sade han, *i deras värde de stora egenskaper, med hvilka vår kansli-president blifvit af en mild försyn utrustad. Men sådana blifva skadliga, när de användas till fäderneslandets undergång, lagens kränkning och ämbetsbröders förvillande. Det var nämligen ofullständigheten af hans uppgifter, som föranledde rådets krigsbeslut. Att han så ofta undandrog sig personligt deltagande i de vigtiga öfverläggningarna visar ock tydligen, huru han ville genom sin frånvaro ställa så till, att ansvaret skulle drabba blott rådskamraterna, icke honom sjelf. Följden har emedlertid blifvit den, att våra kassor äro tomma, våra soldater borta, vårt folk missnöjdt, och ständerna försatta i en mycket bekymmersam belägenhet. Utskottet må afgöra, hvem som är förnämsta orsaken till dessa olyckor. I mitt sinne är och blir det ingen annan än hans excellens baron Anders Johan v. Höpken.* I samma anda talade t. o. m. Hattarna Zibeth, Schau och flertalet. Renhorn sökte väl i någon mån försvara den anklagade; men utskottet var mycket uppretadt,

och några fordrade icke blott afsättning utan ock rättegång, t. o. m. fängelse, och saken, hvars afgörande uppsköts till nästa sammanträde, tog en mycket hotande vändning [1]). Fersen tillskref honom då och på stället ett bref, som berättade anklagelsen och sinnesstämningen och tillkännagaf, att *Höpken kunde blifva utsatt för obehag och för stora olyckor, om han ej genast begärde afsked från både riksråds- och kansli-president-ämbetet.* Brefvet träffade Höpken vid rådsbordet. Mycket uppskrämd, fattade han pennan och skref och framlemnade genast den fordrade afskeds-ansökningen. Konungen och rådet förklarade sig önska få än längre behålla stödet af hans snille och erfarenhet, och bådo honom fördenskull stanna qvar, men fåfängt [2]).

Hans afskeds-ansökan blef följande dag tillkännagifven för Hemliga Utskottet, hvilket med anledning deraf inställde den mot hans person tillämnade räfsten. Tänkesättet bland ständerna var mycket deladt. Några inom adeln ville ej medgifva det begärda afskedet utan med villkor, att Höpken skulle det oaktadt vara förbunden till redogörelse och ansvar; detsamma yrkades ock inom bondeståndet, och med så mycken ifver, att man befarade våldsamma uppträden, om ej Pechlin lugnande mellan-

---

[1]) Heml. Utsk. prot. d. 4 Febr. 1761. Rudbecks och Schaus utlåtanden tyckas hafva blifvit efteråt i protokollet införda.

[2]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok d. 5 Febr. 1761. Flere andra källor, t. ex. danska ministerbref d. 6 Febr. 1761, berätta likaledes, att det var Pechlins aufall, som skrämde Höpken att begära afsked. Lovisa Ulrika säger (Fersens skrifter 3. 287) att Fersen habilt och liksom i förtroende underättade Höpkens ungdomsvän Adam Horn om anklagelsen och om den rådande bitterheten i Hemliga Utskottet, och att Höpken, när han i sittande råd erhöll från Horn underrättelsen härom, blef så uppskrämd, att han utan närmare eftersinnande på stället nedskref sin afskedsansökan, och blek och till mållöshet bestört, framlemnade den åt konungen.

kommit [1]. I borgareståndet påstodo tvärtom några personer, att man borde som uttryck af beundran och vördnad tillerkänna Höpken en på allmän bekostnad gifven hedersskänk [2], och yttrade liksom presterna ganska gynnande tänkesätt för hans person [3]. Slutligen blef ock hans afsked af alla fyra stånden i mycket berömmande ordalag beviljadt. Några påstodo, det hans vänner voro så många och mägtiga, att ingen afsättning kunnat genomdrifvas, såframt han ej sjelf hade af otidig räddhåga begärt afsked.

Till kansli-president, d. v. s., till sin mest inflytelserika ämbetsman, hade nu Sverge haft efter hvarandra trenne snillen, sångens, ordets och pennans; nämligen skalden Gyllenborg, talaren Tessin och skriftställaren Höpken. Alla tre saknade likväl den säkra blick och fasta hållning, som fordras af den verklige statsmannen. Till följe dels af liflig och missledande inbillningskraft, dels af svagt och vacklande lynne hafva de föranledt, den förste finska kriget 1741, den tredje det pommerska 1757; och den medlersta det preussiska förbundet 1747, hvilket sednare förorsakade en flerårig fiendtlig spänning mot både Ryssland och Danmark samt tunga deraf föranledda rustningar och gerder. Dessa fäderneslandets olyckor samt stämplingarna mot Arvid Horn och Samuel Åkerhielm utgöra mörka skuggor öfver bemälte herrars minne.

Till Höpkens efterträdare talades om Barck, Liewen, Rudensköld m. fl. men snart förenade man sig om Klas Ekeblad, hvilken var allmänt älskad och ofta under Höpkens frånvaro skött sysslan. Ehuru bestämdt hörande till motpartiet, fick han dock äfven Mössornas röster; ty, dessas hufvudmän fruk-

---

[1] Arkivet på Eriksberg: Fr. Sparres dagbok d. 9 Febr. 1761. Danska min. bref d. 10 Febr. s. å.

[2] Sax. min. br. d. 3 Mars. 1761 säger 100,000 d. s. Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok d. 18 Febr. 1761 säger 70,000 plåtar.

[3] Sax. min. br. den 9 Febr. 1761.

tade, att, om Hattarna helt och hållet störtades, skulle de i förtviflan understödja Lovisa Ulrikas bemödande att genomdrifva konungamagtens utvidgning. Sjelf tvekade Ekeblad, huruvida han borde lemna sin plats som öfverste-marskalk och mottaga den mindre lönande och mycket svårare kansli-president-sysslan; men han beslöt sig dertill och fick också ersättning för löneskilnaden. Af ständerna enhälligt önskad, blef han ock enligt antaget bruk [1]) af dem ensam föreslagen och derpå af konungen nämnd.

Klas Ekeblad, åt hvilken fäderneslandets vigtigaste ämbete sålunda anförtroddes, var sina företrädare underlägsen i snille men öfverlägsen i heder och redbarhet. En samtida brefskrifvare säger [2]): *Ekeblad är god fader, god husbonde, trogen vän, angenäm i umgänget, artig mot fruntimmer och höflig mot alla, samt utrustad med det snille, som behöfs för att underhålla ett lätt samtal, och genom alla dessa egenskaper serdeles passande till öfverste-marskalk. Men i statssaker misstror han sin egen förmåga och ledes ej sällan af andra, t. ex. af Hermanson, Scheffer och Havrincourt, hvarjemnte han hvarken af böjelse eller vana älskar strängt arbete. Han har aldrig tillfogat en menniska något ondt och är mycket ärlig och uppriktig, men vid motgångar lätt modfälld och kan då ej heller dölja sin nedslagenhet.*

Vi minnas den trefaldiga parti-sammansättningen vid riksdagens början, och huru dess bestämda syfte var att rycka regerings-magten ur Hattarnas hand och att derföre afsätta nästan hela det dåvarande rådet. Följden af den stora och hotande tillställningen blef dock ingen annan än nämnde tre rådsherrars afskedande; ty för öfrigt lät man Hat-

---

[1]) 39 44—46.

[2]) Danska min. brefd. 13 Juni, 9 Juli 1761 och 27 Juli 1762.

tarna också hädanefter utgöra flertalet och innehafva högsta magten inom rådkammaren. Att utgången blef sådan, orsaken dertill låg i ofvanbeskrifna allmänna tidsförhållanden, men dels och förnämligast i Pechlins öfvergång till Hattarna och i den skicklighet, hvarmed han för de förra kamraterna inom landtpartiet i det längsta dolde detta sitt affall, och likväl bedref alla dithörande stämplingar.

Med ofta nämnde tre herrars aflägsnande ur rådet var första skedet af riksdagen afslutadt.

FEMTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1760—1762.

Andra Skedet. Från våren till hösten 1761.

HATTARNA ÅTERVINNA MAGTEN, OCH HÖPKEN OCH SCHEFFER ÅTERINTRÄDA I RÅDET.

Vid slutet af ofvanbeskrifna brytningar hade Lovisa Ulrika fått mottaga från Preussen 50,000 R:dr och från England 5,000 £ Sterling [1]), hufvudsakligen för att genom dessas utdelande förmå ständerna att så snart möjligt sluta fred; hvarjemnte hon säges hafva också i Flandern upplånat 1,600,000 holländska floriner(?) [2]). Stolt öfver dessa tillgångar och öfver de tre fiendtliga herrarnas fall, samt räknande på ständernas fortfarande ovilja mot rådet, återupptog hon de förra magtutvidgningsplanerna [3]). Brodern, konungen i Preussen, varnade och bad henne hålla sig stilla, men förgäfves,

---

[1]) Danska min. bref d. 5 Maj 1761 säga ett lån på 200,000 plåtar; andra säga 10,000 £ Sterling.

[2]) S. st. d. 19 Maj 1761.

[3]) S. st. d. 17 Febr. 1761.

och af de till utverkande af fred gifna medlen tyckes hon hafva användt en betydlig del för sina enskilda behof eller planer, dels till betalande af några personliga och mycket besvärande skulder, dels till gåfvor och fritafflar åt sina anhängare. Men mutorna blefvo icke utdelade med nog urskilning, och de herrar, Sinclair och Rudbeck, som skulle leda anfallet mot Hattarna, voro sinsemellan oeniga [1]. Hennes egna åsigter gåfvo ock anledning till nytt tadel; t. ex. ett henne nu påkommet infall, att, som hon sade, till minskande eller förintande af rådets anseende och magt, dit insätta obetydliga och föga aktade personer, af hvilken orsak hon ock tillställde allehanda trassel vid några då förefallande rådsherreval. Förnämsta hindret för hennes planer var och förblef således äfven nu hennes egen personlighet. *Hon räknar,* hette det, *på allmänhetens hat mot rådet; men hatet mot henne sjelf är mycket mer både allmänt och starkt.*

Hattarna hade länge varit hennes motståndare; men vid anblicken eller blotta aningen om nya envåldsplaner drogo sig äfven Mössorna tillbaka; isynnerhet sedan partiet genom de tre rådsherrarnas afsked fått sin hämndlystnad mot Hattarna någorlunda tillfredsställd. Adam Horn, som skulle vara de förenade hof- och Mösspartiens förnämsta ledare, skötte ej heller dessas angelägenheter med nog påpasslighet [2], hvarföre de ofta nog föllo i händerna på Rudbeck och Ridderstolpe. Men dessa voro anhängare mindre af hof- än af Mösspartiet, och motstodo envist alla drottningens bemödanden att vinna dem för magtutvidgnings-planen. Om de också velat, hade de ej heller vågat öfvergå till denna sida. Rudbeck blef nämligen en gång utesluten från rådsförslaget

---

[1]) Danska min. bref 31 Aug. 1761.

[2]) Fersen. 2. 293. Lovisa Ulrika säger, att han var så betagen och upptagen af kärlek till en fröken v. Berchner, att han för hennes skull försummade sina politiska uppdrag.

just derföre, att han af ständerna misstänktes vara för nära fästad vid hofvet [1]), och måhända var det just under denna brytning, som, enligt berättelse, Josias Karl Cederhielm med Misspartiets hela mutkassa gick öfver till Hattarna. Sommaren 1761 anträdde hofvet en resa genom Östergötland, der Sinclair hade många bekanta och vänner, hvilka nu för Lovisa Ulrikas räkning bearbetades, och hvilkas understöd hon sedermera trodde sig kunna påräkna. Men under hofvets frånvaro hade i Stockholm och vid riksdagen dess motståndare haft fritt spel och med framgång begagnat det gynnande tillfället.

Hatt- och landtpartiernas nära förbund och gemensamma afsigt att motarbeta hvarje hofvets magtutvidgnings-försök trädde också mer och mer i dagen. Fersen mottog af Danmark 25,000 plåtar för att genom deras utdelande inom ofrälsestånden motverka drottningens afsigter [2]). Ehrensvärd och Pechlin tänkte på att af valda medlemmar inom alla fyra stånden upprätta en alltid i hufvudstaden närvarande myndighet, som skulle på folkets vägnar bevaka hofvets och rådets företag [3]). För att skrämma på konungaparet ville ock flere riksdagsmän låta trycka alla protokoll i de kommissjoner, som 1756 och 1758 undersökte hofvets då förehafda stämplingar. *Det bör ske,* sade Pechlin, *för att vederlägga det myckna och oförtjenta klander, man ofta hör yttras mot de båda kommissjonerna, såsom de der skulle hafva gjort sig skyldiga till orättvisor och hårdheter. Protokollens tryckning skall derjemnte ådagalägga, i huru stor fara fäderneslandets frihet sväfvat icke blott 1756 utan också efteråt; och huru hofvet 1758 och oaktadt sitt nyss lidna nederlag likväl genom en Landberg och Tiberg förehaft nya*

---

[1]) Danska min. bref 9 Maj, Juni 1761.
[2]) Danska min. bref 7 April 1761.
[3]) S. st. d. 21 April 1761.

och likartade stämplingar. Borgmästaren Hanqvist tillade, *att i sistnämnda företag icke se annat än försök af en Landberg, en Tiberg och af sådana uslingar är alldeles orätt. Så sker dock ofta nog; ty svenska folket har ännu ej blifvit upplyst om rätta förhållandet.* Erkebiskopen sade, *jag har i dessa protokoll med bestörtning läst åtskilliga uppgifter om hans maj:ts egen person; men jag hemställer, om ej tryckning af dylika saker skulle göra den sista villan värre än den första.* Andra anmärkte likaledes, att ett sådant offentliggörande skulle blottställa konungaparet för Sverges och för hela Europas ovilja, och enligt riksaktens innehåll skulle man i ty fall knappt kunnat undvika Adolf Fredriks afsättning och ett dermed förenadt inbördes krig. Motsidan yrkade dock ifrigt på åtgerden, såsom nödvändig för rättfärdigande af kommissjonernas åtgerder och för tillfredsställandet af historiens anspråk. Till sist lyckades dock Fersen utverka det beslut, att handlingarna icke skulle få tryckas, förr än de blifvit i Hemliga Utskottet uppgästa och granskade. En sådan uppläsning började ock, men blef ofta afbruten, hvarigenom ifvern svalnade och frågan slutligen föll [1]).

Från hofvets sida utgafs en namnlös uppsats, som beskref *svenska briggen Tre Kronor, och huru den år 1761 under fransk flagg seglade öfver frihetens haf till ön Miseria* [2]) *och för sexton* [3]) *redares räkning.* Skriften uppgaf som skeppare och öfverkommissarie Pechlin, styrman Fersen, superkargör Havrincourt, kommissarier Lillienberg, Örnsköld och H. H. Boje, högbåtsmän Ehrensvärd, Hamilton, Jennings, Rappe, Rosir och Stockenström, lagläsare Hermanson, skeppsprester Benzelstierna,

---

[1]) Hemliga Utskottets prot. och Danska min. bref i April 1761.

[2]) Elände.

[3]) 16 rådsherrars.

Gadolin och Lütkeman och kajutvakt Schönberg o. s. v. Denna förteckning visar, hvilka personer ansågos vara de förnämsta deltagarne i det nya då till magt komna partiet.

Följden, den mest i ögonen fallande följden af Hattarnas återvunna magt var, att de nyss afskedade herrarna blefvo kallade att återigen taga plats i rådet. Lärorikt men icke hugnande är att närmare granska förhållandet. I Februari och Mars hade ständerna afsatt Palmstierna och Scheffer såsom oförtjenta af folkombudens förtroende; och några rätt ifriga riksdagsmän, t. ex. Pechlin, ville, att afskedade riksråd aldrig skulle få vistas i Stockholm, och att den, som föresloge en sådan herres återintagande i rådet, borde förklaras ärelös [1]. Men ungefär fem månader derefter förklarade samma ständer, att de för just samma herrar hyste stort förtroende och derföre kallade dem att återinträda i rådet. Man finner dock, att någonting dylikt varit af en och annan påtänkt redan vid deras afskedande [2], och det ser nästan ut, som denna återupprättelse skulle hafva i form af en hemlig artickel ingått t. o. m. i den första öfverenskommelsen mellan Hatt- och Landtpartiets ledare; dock, som sagdt är, hemlig; ty man vågade ej allt för tvärt bryta med det allmänna tänkesätt, som sistnämnde ledare hade så nyss, så öppet och så häftigt uttalat och sökt utbreda. Först frampå sommaren 1761 hade man hunnit tillräckligen förbereda och tillskapa det nya allmänna tänkesätt, som för en dylik omkastning oundgäng-

---

[1]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok. 21 Febr. 1761.

[2]) Danska min. bref 6 Mars samt 7, 17 April 1761. Riksark. Lantingshausens saml. Fersen till Lantingshausen 24 Mars 1761. Enligt Eriksbergs arkiv. Fr. Sparres dagbok. d. 20 Nov. 1760, hade Gyllensvan redan då sagt, att, *endast rådet först blefve sakfälldt, skulle han sedermera tala för dess benådning eller upprättelse.*

ligen behöfdes. Början till återgången skedde med Höpken. När denne herre begärde och erhöll afsked, yttrade han mycken glädje öfver sin erhållna frihet, och försäkrade sig icke vilja återtaga kanslipresident-sysslan, om man ock dervid erbjöde en årlig lön af 300,000 plåtar(?) [1]. Straxt efteråt berättas dock, huru han misstyckte, att Frankrike försvarade och upprätthöll hans efterträdare Ekeblad; huru han, öfvergifven af Hattpartiet, började hålla sig till Mössorna, men isynnerhet till hofvet; och huru brodern, presidenten Karl Fredrik Höpken, ifrigt arbetade för hans återupprättelse [2]) och det icke utan understöd af många riksdagsmän. Härvid gingo presterna i spetsen [3]), hvaröfver man undrade så mycket mer, som Höpken var känd som stark fritänkare. Till följe af förändrad ställning började han numera att gynnas af hofvet, hvars handtlangare sprungo hans ärender, och hvars bundsförvandt England för hans skull utdelade mutor [4]). Medlen verkade och genom en öfverraskning, tillställd af Celsius, Renhorn och Serenius [5]), såg man alla fyra stånden med lofprisande ordalag anmoda honom återinträda i rådet. Det hette, att ständerna påmint sig *hans sällsynta och berömliga egenskaper, hvilka hedrat hans innehafda höga ämbeten och förvärfvat honom konungens nåd, främmande hofs högaktning och ständernas förtroende; hvarföre också de sistnämnda bådo honom för konungens och rikets bästa uppoffra sitt lugn och ånyo åtaga sig det vigtiga och besvärliga rådsämbetet.* I början förklarade han sig dertill villig. *Jag underkastar mig*, hette det, *stän-*

---

[1]) Arkivet på Eriksberg. Fredrik Sparres dagbok d. 8 Febr. 1761, enligt uppgift af Tessin.

[2]) Danska min. bref. d. 24 och 31 Juli 1761.

[3]) S. st. d. 24 Juli 1761. — Borgareståndets prot. 24 Juli s. å.

[4]) Danska min. bref 21 Aug. 1761.

[5]) S. st.

dernas önskan, ty fosterlandet har rättighet till min tjenst, och ständernas godhet till min vördsamma erkänsla o. s. v. När han derefter återkom till Stockholm, blef ock hans hus omgifvet af en större skara menniskor, som uttryckte sin glädje och sin tillgifvenhet [1]).

Äfven Palmstiernas och Scheffers återupptagande tycks hafva varit på samma sätt och länge nog tillämnadt och förberedt [2]). Det påskyndades nu genom Höpkens. Frihetsmännen befarade nämligen, att denne skulle lyckas genomdrifva några hofvets, sin nya bundsförvandts, planer. Flere och isynnerhet Ekeblad ville fördenskull till motvigt återinsätta Scheffer i rådet [3]). De flesta instämde, och Palmstierna fick på samma gång följa med. Till alla tre herrarnas återupprättande bidrog ock sparsamhetens beräkning, att kunna dymedelst undvika de pensjoner, som staten eljest varit tvungen att utbetala. Pechlin, hvilken i Nov. 1760 ifrigast dref på rådsherrarnas entledigande, talade nu i Juli 1761 ifrigt för deras återupprättelse. Han hemställde nämligen, *om ej, sedan nu lagens fordringar blifvit fullgjorda, ständernas ädelmod borde i sitt förtroende återupptaga Palmstierna och Scheffer, hvilka blifvit tillräckligen straffade* [4]). Och ständerna! — ständerna antogo nu denna åsigt liksom de fem månader förut antagit den alldeles motsatta. En den 8 Augusti utfärdad skrifvelse förklarade, att, *till följe af de hedervärda prof på stor erfarenhet och lysande egenskaper, bemälte två herrar aflaggt, hade ständerna funnit skäl återgifva dem sitt förtroende och att som vedermäle deraf anmoda dem återinträda i rådkammaren.* Scheffer förklarade sig genast villig. Men den nu 65-årige och sjuklige Palmstierna tackade

---

1) Sax. min. br. d. 18 Aug. 1761.
2) Sax. min. br. d. 24 Febr. 1761.
3) Danska min. bref 4, 7 Aug. 1761.
4) Danska min. bref 28 Juli 1761.

visserligen för det visade förtroendet, men anmärkte tillika, att *han aldrig kunnat förmoda, det han skulle blifva föremål för ständernas missnöje, just då han trodde sig hafva med största samvetsgrannhet följt Svea rikes lag och sökt Svea rikes nytta. Han måste fördenskull tillstå, att han numera saknade icke blott behöfliga kropps- och själskrafter utan ock behörigt förtroende till sig sjelf; ty,* hette det, *jag måste befara, att, när jag tror mig göra som bäst, torde jag göra som sämst, och detta jemnte minnet af det framfarna och fruktan för det tillkommande skulle alltid förlama min verksamhet.* Alltså och med åberopande af det gamla ordspråket »*vestigia terrent*» [1]) förklarade han sig hindrad från att mottaga den af ständerna erbjudna rådsstolen. Med erhållen pensjon drog han sig derefter helt och hållet tillbaka från de offentliga angelägenheterna.

Genom Höpkens och Scheffers återinträde i rådet hade Hattpartiets seger blifvit afgjord och dess nya välde uppnått sin höjdpunkt, men blott för ett ögonblick; ty just då inträffade en ny omkastning, såsom nedanstående kapitel skall omtala.

SEXTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1760—1762.

Tredje skedet. Sednare delen af år 1761.

PECHLINS FALL OCH HATTPARTIETS FÖRSVAGANDE.

Ständernas klandervärda uppförande, isynnerhet genom berörde rådsherrars först afsättning och sedermera återinsättning, hade både smärtat och uppretat alla rättänkande riksdagsmän. Hvarje vän

---

1) Spåren afskräcka.

af svenska folket och dess ära sörjde djupt öfver så förnedrande uppträden och harmades öfver tillställarne, och isynnerhet öfver Pechlin; af hvilken ock alla partier ansågo sig bedragna. För att försvara sig sjelfva nödgades väl Hattarna försvara äfven honom; men deras bundsförvandt danska ministern skref: *det är sorgligt, att en så elak menniskas upprätthållande skall vara nödvändigt för att kunna upprätthålla också vår egen sak, hvilken dock i sig sjelf är god* [1]). Denna af rättskänsla förestafvade personliga ovilja utgjorde en bland de vigtigaste orsakerna till Pechlins fall.

Den andra bestod i hofvets enskilda ovilja. År 1756 hade Pechlin varit konungaparets bittraste förföljare; hösten 1760 blef han dess bundsförvandt och förtrogne handtlangare; våren 1761 återigen dess förklarade motståndare. Hofvet blef naturligtvis mycket förbittradt isynnerhet deröfver, att hans sista öfvergång till Hattarna hade ryckt ur dess händer den fullständiga seger öfver rådet, om hvilken konungaparet ansåg sig tämligen förvissadt. Man kunde äfven förutse, att hans nära förbund med rådet och hans kända ovilja mot allt konungadöme skulle också hädanefter lägga stora hinder i vägen för hofvets planer. Hans störtande blef således föremål för på en gång rättskänslans, hämndens och den personliga egennyttans önskningar. Man ville om möjligt genom en utvotering stänga honom från riddarhuset under både denna och nästa riksdag och derigenom göra den farlige mannen oanvändbar för både Hatt- och Mösspartierna, och derigenom oskadlig för hofvet. För vinnande af detta mål, användes nu i rikligt mått artigheter, löften och mutor. Under hofvets nyss omtalade resa genom Östergötland blefvo af Sinclair många der boende adelsmän värfvade för hofvets afsigter och stämda

---

[1]) 21 Aug. 1761.

att infinna sig i Stockholm till den 12 Augusti, vid hvilken tid man ämnade företaga det afgörande anfallet.

Tredje orsaken till Pechlins fall var Höpken, hvilken betraktade honom såsom den egentliga upphofsmannen till Höpkens bortdrifvande från både rådsbordet och kanslipresident-stolen [1]). Höpken hade ännu många vänner och ansågs kunna leda omkring 50 röster på riddarhuset. En man med sådana tänkesätt och sådant inflytande var vigtig för hofvet. Lovisa Ulrika skickade fördenskull Sinclair för att underrätta Höpken om sitt mot Pechlin tillämnade anfall och för att begära understöd. Höpken visade vid detta budskap mycken glädje och omfamnade Sinclair, samt lofvade sjelf och genom sina vänner göra allt till vinnandet af det gemensamma ändamålet.

Efter dessa förberedelser skyndade Lovisa Ulrika på planens utförande; men ledarne af Mösspartiet, hvilka skulle deltaga deri, voro tveksamma eller ovilliga och mente passande anledning saknas. Då inträffade en händelse, som kunde gifva skäl eller åtminstone svepskäl för det tillämnade angreppet. Pechlin hade lofvat landshöfding-sysslan i Nyköping åt en bland sitt partis mest nitiska anhängare vid namn Ehrencreutz; men rådsherrarna liksom många andra voro, som berättadt är, missnöjda med Pechlin och ville nedsätta hans magt. I förening med hofvet gaf man fördenskull sysslan åt prins Gustafs förre underguvernör och hofvets nuvarande anhängare Nils Adam Bielke. Häröfver blef Pechlin så uppbragt, att han, öfvermodig af den myckna framgången, tillät sig att på riddarhuset utfara i bittra ord mot rådsherrarna och beskylla dem för ränker, olagligheter och missaktning mot folkombuden samt påstå, att de för sådana fel borde

---

[1]) Danska min. bref 10 April, 12 Maj, d. 28 Aug. 1761.

genom en ständernas deputation offentligen skrapas. Som likväl Bielke nyligen blifvit af ständerna sjelfva förordad till befordran, var Pechlins utfall så mycket mindre berättigadt och så mycket mer egnadt till föremål för en anklagelse mot honom sjelf. Förutseende något sådant och tillika inseende sitt eget förhastande, lät han derföre vid justeringen ifrågavarande anfall något ändras och de hårdaste uttrycken borttagas. Men många mindes de ursprungliga ordalagen, och man beslöt lägga dem och hela uppträdet till grund för den blifvande anklagelsen [1].

Emedlertid hade till bestämd dag ankommit en mängd landt-adel, mest af Hof- och Mösspartierna, och så talrik, att Hattarna deraf oroades. Båda sidorna rustade sig till den väntade striden, och man ville veta, att Pechlin och hans svåger Jennings hade utbetalat 100,000 plåtar af egna medel; hvad å andra sidan uppoffrades, veta vi ej med säkerhet [2], men också detta steg säkerligen till höga summor. Den sedermera mycket beryktade Gyllensvan, då för tiden major, åtog sig att begynna anfallet; men när det kom dertill, saknade han mod eller vilja, och ingen annan vågade eller ville öfvertaga uppdraget. Den 20 Augusti blef dock i hans ställe anfallet öppnadt af Karl Gustaf Boije och, tycks det, mindre af parti-afsigter än af ädel ovilja öfver Pechlins uppförande, hvilket, sade Boije, var af den beskaffenhet, att Pechlin borde från riddar-

---

[1]) Adelns prot. d. 24 Aug. 1761, Axel Reuterholms anförande.

[2]) Enligt Fersens skrifter 6. 99 har Lovisa Ulrika utbetalt 3 tunnor guld d. v. s. 300,000 d. s. för att köpa röster, som skulle utvotera Pechlin från riddarhuset. I Fersiska arkivet finnes en, af friherre Klinkowström oss benäget meddelad uppsats, kallad Pro Memoria, som innehåller beskrifning om partierna och om hofvets förberedelser till riksdagen 1771, författad, som man gissat, af hofmarskalken Piper. Enligt densamma egde hofvet till sitt förfogande 4,000 pund sterling, 50,000 riksdaler lätta penningar och 320,000 d. s. m. upplånade medel.

huset bortvisas. Striden blef häftig men ledde den gången icke till afgörande slut, och under det så förorsakade uppskofvet vände sig Pechlin till alla stånden och begärde deras skydd för sin person och sin riksdagsmanna-rätt; men vågade ej rent ut förneka, det han ursprungligen begagnat de af Boije anförda uttrycken. Den nu uppkomna stormen blef så våldsam och olyckshotande, att Düben, i hög grad oroad och uppbragt, tog mod till sig och föreställde Lovisa Ulrika, *hur orätt det var att bland sina undersåtare upptända en så förstörande brand;* men fåfängt. Förberedelserna till den afgörande striden på riddarhuset fortgingo och voro å ömse sidor ovanliga både till mängd och stundom till beskaffenhet. Att pengar [1]), löften och hotelser utdelades förstås af sig sjelft. För att mot Pechlin uppreta medlemmar äfven bland hans bundsförvandter Hattarna, vände man sig till sådana bland dem, som voro pietistiskt sinnade, och föreställde, huru de just för den gudomliga sanningens upprätthållande borde hjelpa till att förjaga fritänkaren Pechlin [2]). Den 24 Augusti utkämpades den afgörande striden. Mot den angripne talade många och deribland Rudbeck, Ax. Reuterholm och Josias Karl Cederhielm. Med den lätta och likväl skarpa penna, som var slägten egen, framlade sistnämnde herre alla skäl, som kunde mot Pechlin anföras [3]). Man väntade att få se också Höpken med vänner enligt gifvet löfte uppträda på samma sida. Men Gyllen-

---

[1]) Sax. min. br. d. 25 Aug. 1761 säger, att danska min. utbetalat 30,000 ecus för att rädda Pechlin. — S. st. d. 29 Sept. sägas rika Mössor hafva till Pechlins fällande anskaffat stora summor, antingen genom egna förskott eller genom lån från Holland.

[2]) Gyllenborgska saml. i Uppsala. Ett orubriceradt folio-manuskript, innehållande försvar för Hattpartiet. Der säges ock, att man tillät sig genom i smyg ingifna purgantier hindra några motståndare från att deltaga i omröstningen.

[3]) Ark. på Sjöholm. Fol. A 30. Ett långt, ounderskrifvet memorial om Pechlins uvottering.

svans räddhåga och tystnad hade oroat nämnde herre till den grad, att han och hans vänner denna gång undandrogo sig allt deltagande i striden och afvaktade dess utgång för att först derefter taga sitt parti [1]).

Å andra sidan säges Fersen hafva visat så mycken partiskhet för Pechlin, att några ville taga ifrån honom landtmarskalks-stafven [2]). Men för samme Pechlin talade ock många riddarhusets medlemmar, t. ex. H. H. Boje, Hermanson, Fr. Horn och Karl Emil Lewenhaupt d. y.; några dock under förklaring, att de kämpade icke för Pechlins person utan för en riksdagsmans fria yttrande-rätt; hvarjemnte en och annan påstod, att Pechlins s. k. bittra beskyllningar emot rådet vore blott lösa och förhastade ord [3]), som ej borde föranleda bortvisandet af en så frisinnad, så orubblig, så allmänt högaktad herre; *ty*, sade Fredrik Horn, *om en så nitisk och redlig man som öfverste Pechlin förskjutes, då är det ute med vårt regeringssätt och med vår frihet.* Slutligen anställdes omröstning, då Pechlin blef med 397 röster mot 396 utesluten från riddarhuset [4]). En bland hofvets vänner skyndade genast och midt i natten ut till Drottningholm med underrättelse om denna konungaparets seger.

En riddarhusets medlem vid namn Lilliebielke, som ville hjelpa Pechlin, hade vid nämnde omröstning försökt inlägga två frikännande sedlar; men

---

[1]) Danska min. br. d. 1 Sept. 1761 berättar, att, medan den stormiga öfverläggningen på riddarhuset fortgick, skref Höpken färdig en ny sin afskedsansökan för att i händelse af Pechlins seger användas. Österr. min. br. d. 2 Okt. 1761 säger, att, när segern tycktes luta till Pechlins sida, förklarade Höpken formligt, att han ej skulle återinträda i rådet, så framt ej rådets belackare straffades.

[2]) Sax. min. br. d. 15 Sept. 1761.

[3]) Lapsus linquæ.

[4]) Adelns prot. d. 20—24 Aug. 1761. Danska min. bref från samma tid.

bedrägeriet upptäcktes och båda sedlarna ogillades och kastades under bordet. Dagarna derefter uppstod dock en annan riddarhusets medlem vid namn Fahnehjelm och anmärkte, att man ej haft rättighet underkänna mer än den ena, den olagliga, men icke den andra, den lagliga sedeln, och att, om den sistnämnde varit i räkningen upptagen, skulle röstantalet blifvit lika och Pechlin således icke från riddarhuset bortvisad; hvarjemnte det nu skulle heta, att det var af misstag, som Lilliebielke ingifvit två sedlar i stället för en. I samma rigtning anmärkte äfven Jennings, att, om han sjelf icke i egenskap af Pechlins svåger hade af samvetsgrannhet afhållit sig från omröstningen, skulle också genom hans sedel Pechlin varit räddad. För att inverka på allmänna tänkesättet blefvo också Pechlins och H. H. Boijes skrifter i ämnet tryckta, och Pechlins vänner begärde envist målets åter-upptagande. Om såväl denna fråga som några andra dithörande föreföllo sedermera på riddarhuset flere häftiga tvister och derpå följande omröstningar; men vid dem alla fingo Pechlins motståndare en ständigt växande öfvervigt till följe dels af växande insigt i ämnet och deraf växande ovilja mot hans person, dels deraf, att Höpken med anhängare numera framträdde och förenade sig med hans fiender; dels deraf, att hofpartiet lyckades upplåna 100,000 plåtar, af hvilken summa en betydlig del användes till mutor åt dem, som skulle arbeta mot Pechlin. Hvarje försök till dennes åter-upprättelse misslyckades. Han drog sig slutligen tillbaka, gråtande af harm, säga några; eller enligt andra, låtsande filosofens lugn och stoikerns verldsförakt.

En så ovanligt häftig partislitning uppväckte och måste uppväcka en förbittring, som hotade med våldsamheter och uppror. De ädlare bland Hattarna, en Ekeblad och Scheffer, beklagade väl den förlust, partiet genom Pechlins utvoterande lidit,

men ansågo dock det hela hafva vunnit genom aflägsnandet af en dylik personlighet. Sådant var likväl icke tänkesättet hos en mängd Hattar, som med skäl befarade, att genom Pechlins fall deras parti och de sjelfva skulle förlora många dittills åtnjutna fördelar; ej heller hos den stora, okunniga massa, som ännu, dårad af Pechlins slugt laggda ord, trodde sig i honom se en oegennyttig och kraftfull vän af fäderneslandet och af dess frihet. Inom de tre ofrälsestånden funnos ock många, som ville till Pechlins fördel blanda sig i tvisten, och som knotade, när detta vägrades på grund deraf, att målet betraktades såsom tillhörande blott riddarhuset. Inom sistnämnde stånd voro likväl tvisterna både om denna och om andra dermed sammanhängande frågor, stundom så långvariga, att de t. ex. en gång upptogo aderton timmars tid och 168 sidor i protokollet, och innehöllo derjemnte ganska häftiga och vilda ord. *Om,* ropade ena sidan, *om Pechlin ej blir utvoterad, skall han i stället blifva utkastad.* Andra sidan svarade med likartade hotelser, och det berättas, att någon gång blefvo t. o. m. knytnäfvarne satta i rörelse [1]. *Det var,* skref Fredrik Sparre, *det fasligaste uppträde, jag någonsin bevittnat;* och en annan gång liknade han riddarhuset vid en »*håla menniskoätare*» [2]. Med sin ovanliga förening af lugn och kraft förmådde väl Fersen att vid dessa sammanträden förekomma alla svårare våldsamheter. Men i staden var den ömsesidiga fiendtligheten så häftig och hotande, att envigen föreföllo, och regeringen, befarande upproriska rörelser, fann nödigt att till lugnets upprätthållande låta nattliga patruller genomtåga gatorna. Sinnesstämningen förbittrades än mer genom ett utspridt ohyggligt rykte, nämligen, att Höpken mutat en

---

[1]) Sax. min. br. d. 6 Okt. 1761.

[2]) Antre des anthroophages.

person, som skulle förgifta den s. k. »folk- och frihetsvännen Pechlin». Att detta var en dikt, ådagalades visserligen genast; men Höpken sjelf blef genom dessa och dylika företeelser så uppskrämd, att han i Okt. förklarade, det han numera icke ville ånyo inträda i rådkammaren. I Aug. hade han likväl förklarat sig dertill villig. Man föreställde honom nu det klandervärda i ett dylikt fram- och åter-vacklande; men fåfängt. Han vidhöll det sista beslutet och utgick ur rådkammaren och ur Hattpartiet, samt öfvergick i stället till hofvet och blef der till en tid väl ansedd och af stort inflytande [1]). Äfven Tessin tog likaledes i dessa dagar afsked från alla statens sysslor, troligtvis äfven han oroad af de många hotande företeelserna.

Det var Hof- och Mösspartiet i förening, som slagit Pechlin ur fältet. Efter vunnen seger visade de hvarandra många yttre artigheter men intet verkligt förtroende. Lovisa Ulrika säger, att Mössorna fortfarande mottogo sin andel i de mutor, hofvet utdelade; men att, så snart det blef fråga om konungaparets personliga afsigter, drogo de sig tillbaka och tycktes vilja verka på egen hand och blott till främjande af egna fördelar. Hattarna, beröfvade landtpartiets och Pechlins understöd, voro fullkomligt slagna och kunde ej mer genomdrifva någon sak hvarken hos adel, prester eller bönder. Frankrike ansåg sig ej heller kunna genom dem vinna några fördelar och indrog fördenskull en god del af sina gifna understöds-medel, hvilket än mer ledde till den Hattpartiets fullkomliga upplösning, som utmärkte slutet af år 1761 [2]).

---

[1]) Rådsprot. Danska, Sax. och Österr. min. br. Fr. Sparres dagbok på Eriksberg och Lantingshausens saml. på Riksark; alla källornas uppgifter för månaderna Aug.—Nov. 1761

[2]) Samma källor som förut, och i synnerhet Dansk. min. br.

SJUTTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1760—1762.

Fjerde skedet från slutet af 1761 till Juni 1762.

PARTIERNAS UPPLÖSNING OCH HOFVETS VÄXANDE MAGT.

Den företeelse, som under detta skede först möter våra blickar, är

FÖRSÖKEN TILL PARTIERNAS SAMMANSMÄLTNING.

Landtpartiet var upplöst och i det närmaste försvunnet; Hattpartiet störtadt och förföljdt af både hofvet och Mössorna, hvilka dock begge två inbördes misstrodde och motarbetade hvarandra. Under sådana förhållanden ansåg Fersen sin egen, sitt partis och sitt fäderneslands räddning fordra någon förlikning, någon förening mellan dessa samhällets olika beståndsdelar. På Hattarnas vägnar och genom Hermanson öppnade han fördenskull en hemlig underhandling med Lovisa Ulrika till uppgörande af de ömsesidiga fredsvillkoren. Man sökte å ömse sidor värfva anhängare för denna så kallade pacifikations-plan [1]). Med ett visst gäckeri blefvo dock dess ledare kallade *equilibrister* [2]), nämligen af dem, som vidhöllo de gamla partiernas ytterligheter; och *impossibilister* [3]) af dem, som misströstade om planens framgång. Dessa sednares spådom gick äfven i fullbordan. Nu såsom alltid fordrade Lovisa Ulrika ökade anslag och ökad magt, och lät Löwenhielm

---

[1]) Fredsstiftare-plan.
[2]) Lindansare.
[3]) Omöjlighets-försökare.

uppsätta ett förslag i dylik anda. Men ingen bland ledarne, hvarken Fersen eller Rudbeck, ville medgifva några betydliga inskränkningar i ständernas frihet, och icke ens Adam Horn, som skulle vara hofpartiets riksdags-ledare, kunde fullt förlika sig med drottningens önskningar. Å sin sida ville ej heller hon göra några betydliga eftergifter, och följaktligen kunde ingen öfverenskommelse träffas; ehuru underhandlingarna fortgingo hela vintern och våren 1762; med huru mycket allvar å ömse sidor lemna vi dock derhän.

Oenigheten ständerna emellan var orsak till pacifikations-förslagets uppkomst, men ock till dess fall. Vi hafva redan på flere ställen beskrifvit denna oenighet, och huru alla partierna misstrodde, missunnade och motarbetade hvarandra. Dertill kommo mellan Stockholm och landsorts-städerna en häftig och långvarig tvist om stapelstads-rättigheter; — och ytterligare den skrift, Nordencrantz utgifvit, och som fordrade stränga undersökningar om det sätt, hvarpå vexelkontoret, manufaktur-kontoret, banken och flere allmänna hushålls-angelägenheter blifvit vårdade; undersökningar, som uppskrämde och uppretade å ena sidan svenska folket, hvilket trodde sig bedraget och bestulet, och å den andra besagde verks förvaltande herrar, hvilka blefvo till ära och egendom angripna; ett uppträde, hvars närmare beskrifning hör till teckningen af den inre förvaltningen, men som mycket motverkade alla förslag till partiernas försoning.

TVISTEN OM TILLSÄTTANDET AF LEDIGA ÄMBETEN.

Mer än någonting annat bidrog detta uppträde till den sinnenas söndring, som utmärkte ifrågavarande riksdag, och i synnerhet dess sista tid.

Enligt regeringsformen var med hänsyn till lediga sysslors återbesättande högsta magten förbe-

hållen åt konungen och rådet, och endast i händelse af klagomål öfver någon dessas orättvisa kunde målet dragas till ständerna. Men i detta liksom i mycket annat hade folkombuden begynt mer och mer inkräkta på konungens och rådets rättigheter och tillåtit sig att hos regeringen till erhållande af understöd, befordran eller tittlar förorda en mängd personer; och det på ett sätt, som nästan tvang konung och råd att efterkomma dessa de magtegande ständernas tillkännagifna önskningar. Flere gånger hade ständerna sjelfva erkänt olagligheten af detta sitt tilltag, och vid riksdagarna 1748 och 1756 utfärdat förbud och utfästat böter för hvarje dylikt försök, men fåfängt. Det var alla fyra stånden [1], men allra först adeln, som började på detta sätt hjelpa sina gunstlingar och på samma gång inkräkta på sin konungs rättigheter. Vid nuvarande riksdag steg missbruket till förut osedd höjd. Sedan utrikes magterna hade, som berättadt är, minskat det understöd, de mutor, som förut blifvit bland ständerna utdelade, började många se sig om efter nya inkomstkällor, och så utvecklade sig snart den vanan, att söka genom mutor, gifna åt riksdagsmän, vinna ett eller annat stånds förord till erhållande af enskilda fördelar. Missbruket, vinstgifvande för både mutande och mutade, tog fart, och flere hundrade tittlar eller fullmagter blefvo på sådant sätt utverkade [2]. Det blef också mer och mer ofrälsestånden, som tilläto sig dessa olagligheter, dessa egennyttiga tilltag, och man klagade

---

[1]) Sax. min br. d. 1 Sept 1761.

[2]) Fersens skrifter 3. 310. Lovisa Ulrika säger, att inom kort tid blefvo tre- till fyrahundra sådana fullmagter utfärdade. Sax. min. br. d. 24 Nov. 1761 säger, att till Mars 1761 hade nära 300 krigs- och freds-sysslor blifvit sålunda bortgifna. Enligt vår efter riksdagstidningen gjorda beräkning steg under denna riksdag det så förordade antalet af befordringar till 104, af tittel-fullmagter till 160, af pensjoner till 57 och af s. k. prejudice-mål till 183.

i sådant hänseende mest öfver presternas och böndernas falhet. Förhållandet väckte slutligen hos adeln mycken uppmärksamhet och föranledde häftigt klander. Redan i Maj 1761 anmärkte Karl Gustaf Boije, att *ständerna visserligen vore magtegande, men likväl bundna af lagen; ty eljest skulle dörrarna öppnas för det farligaste sjelfsvåld* [1]. Bromell mente, att, *om tre stånd besluta en olaglighet, så är detta beslut icke bindande, och kan hvarken göra konungen enväldig eller, som nu skett, ingripa i hans rättigheter* [2]; en Hederstierna tillade, att *utnämningar, gjorda af ständerna, vore stridande mot regeringsformen och innebure en ständernas despotism* [3]; Ungern Sternberg likaså, att *undersåtarnes trohetsed ålade dem att upprätthålla allan rätt, såväl konungens som folkets.* Andra anmärkte derjemnte, *att ständerna genom nämnde befordringar gjorde sig till på en gång kollegier, rådkammare och konung, emedan dessa tre voro egentligen de, som hade rättighet att till befordran föreslå, förorda och utnämna.* Några t. ex. en Grönhagen [4]) ville ogilla alla af ständerna tillskapade fullmagter; och en Duwall, Löwen, Ridderstolpe, Vicken och Wrangel blefvo af skälens vigt och sakens rättvisa så hänförda, att de erbjödo sig, om andra följde exemplet, afstå från de befordringar, de på besagde mindre lagliga sätt erhållit. Adeln beslöt ock att till de andra stånden afsända en föreställning, en erinran om den magt öfver ämbets-tillsättningar, som regeringsformen tillerkände konungen, och tillika om ständernas pligt att lemna denna hans rättighet oqvald; hvarföre adeln bad ofrälsestånden ej mer företaga dylika utnämningar; *ty, om riket*

---

1) Rådsprot. 25 Maj 1761.
2) Adelns prot. d. 19 Okt. 1761.
3) S. st.
4) Adelns prot. d. 29 Mars 1762.

skulle med enighet och ordning upprätthållas, måste ständer vara ständer, och konung konung; föreställningen blef dock fruktlös [1]. I borgareståndet talade väl Renhorn och Cervin för adelns åsigt, men de motsades af en Antonson, hvilken fick på sin sida ståndets flertal och derigenom fällde utslaget, hvarvid Renhorn utbrast: *framtiden skall ådagalägga, hvilken bland oss haft rättvisan på sin sida* [2]. Som skäl för motståndet anmärktes, att adeln sjelf hade ofta gjort sig skyldig till just samma åtgerd, den nu hos andra fördömde; hvarjemnte många trodde och sade, att den laglydnad, den omsorg om konungens magt, adeln denna gång ådagalade var i sig sjelf blott enskild egennytta; ty riddarhuset fruktade, att ofrälsestånden skulle samsätta sig och vid befordringar så mycket möjligt gå adeln förbi. En sådan farhåga blef ock flere gånger uttalad på riddarhuset och hade sin grund bland annat i kännedom om ofrälsemännens ovilja öfver det sätt, hvarpå adeln vid riksdagens början försvarat de från kriget hemresta officerarna. I början vacklade nämnda tre stånd och kunde ej helt och hållet förneka sanningen och lagenligheten af adelns påståenden; men de kunde ej heller förmå sig att afstå från den tillvällade befordrings-magten och den öppnade inkomstkällan, utan afläto slutligen ett vägrande svar. Adeln blef häröfver mycket uppbragt [3]. Gyllensvan föreslog, att *landtmarskalken skulle med en stor deputation besöka de andra stånden och föreställa dem olagligheten och vådan af ett slikt förfarande. Hjelpte det ej, skulle de lagliga medlemmarna inom hvart stånd, hvilka ensamma böra anses som rätta riksdagsmän, — emedan de andra afklädt sig med en riksdagsmans skyldigheter också*

[1]) Adelns prot. d. 29 Mars 1762.
[2]) Borgareståndets prot. 26 April 1762.
[3]) Adelns prot. 29 Mars, 2 April 1762.

dess rättigheter, — dessa laglydiga ledamöter borde med adeln sammanträda på rikssalen och förklara de laglösa stånds-ledamöterna förlustiga all riksdagsmannarätt och anhålla, det konungen måtte i deras ställe tillkalla andra. Många biföllo, och Rudbeck anmärkte, *att, om ock en sådan adelns åtgerd vore farlig, så vore ofrälseståndens ämbets-utnämningar lika farliga, ty de stredo mot grundlagarna; och om dessa nedbrötes, hade man återvändt till naturtillståndet.* Många skyggade dock tillbaka för den våldsamma åtgerden, och Fersen lyckades utverka uppskof till morgondagen [1]. Vid då fortsatt öfverläggning höjde sig många röster mot Gyllensvans förslag, och Hamilton anmärkte: *ondt kan ej botas genom hälften värre eller genom något af adeln tillvälladt herravälde öfver de tre andra stånden; ty sådant leder till olyckliga följder.* Vicken deremot ansåg Gyllensvans förslag *öfverensstämma med frihet och lag och böra följas äfven till trots af de andraståndens missnöje. Om*, sade han, *några bland dem vilja stänga dörren för vår deputation, så finnas andra, som vilja öppna den, och våld bör med våld styras.* Rudbeck yrkade, *att man visserligen borde häldst välja lindrigare medel; men att, om sådana icke hjelpte, borde Gyllensvans förslag antagas; ty lag, sanning och frihet gå framför allt, och vårt regeringssätt kan ej genom en sådan åtgerd löpa någon fara.* Rappe inföll: *nej visserligen, icke! ty regeringssättet skulle derigenom blifva så fullkomligen tillintetgjordt, att det ej mer hade någon ny fara att löpa.* Fersen föreställde, *huru hela detta regeringssätt hvilade på den grundsats, att, hvad flertalet af ständerna beslutat, skulle gälla som lag, och att således icke adeln ensam kunde detsamma öfverändakasta.* Han och Ridderstolpe m. fl. utverkade till sist det beslut, *att riddarhuset skulle hos*

---

[1]) Adelns prot. 2 April 1762.

de tre stånden genom en ny och allvarlig föreställning påminna derom, att adelns åsigt var grundad på dess pligter mot Gud, kung och lag; — att missbruket skulle föranleda missnöje med regeringssättet och misstroende till dess följder; — att hela landet klagade öfver det nu inrättade orättvisa befordrings-sättet. Till slut hette det: *måtte sanningens och enighetens Gud röra de tre ståndens hjertan och låte han aldrig det ögonblick komma, då lagens och frihetens bestånd genom denna tvist bringas i fara* [1]. Efter lång väntan kom härpå de tre ofrälseståndens svar; men också denna gång ett vägrande: *Nej!* [2]. På Gyllensvans och Rudbecks förslag inbjöd nu adeln de tre andra stånden till ett plenum plenorum för att härom gemensamt öfverlägga [3]; men äfven detta afslogs. Gyllensvan ville då till ett dylikt plenum kalla dem bland ofrälseståndens medlemmar, som tänkte lika med adeln. Fersen afrådde åtgerden såsom vådlig och olaglig. Gyllensvan sökte försvara den genom åberopande af Ärlig Svensk, Locke och Montesquieu, men Fersen svarade: *jag har aldrig åt Ärlig Svensk, Locke eller Montesquieu svurit någon lydnad, men väl åt rikets lagar, och dem ämnar jag som en ärlig man hålla.* Han lyckades ock afböja Gyllensvans förslag, och adelns beslut blef *att låta utarbeta en framställning, en species facti öfver hela denna tvist samt till allmänhetens upplysning trycka den jemnte adelns hos medstånden gjorda föreställningar* [4]. Dessa stånd fortforo emellertid att utfärda ofvanbeskrifna fullmagter eller förord, hvilka såsom ett af ständernas flertal fattadt beslut borde af alla fyra talemännen underskrifvas. Det förbittrade riddarhuset förbjöd dock Fersen att som landtmarskalk

---

[1]) Adelns prot. 3 April 1762.
[2]) S. st. 7 Juni 1762.
[3]) S. st.
[4]) S. st. 7—12 Juni 1762. Österr. min. br. 9 Juli 1762

sätta sitt namn derunder. Men enligt gällande lag skulle tre stånds beslut anses som hela riksdagens, hvarföre ock Fersen, oaktadt adelns förbud och egen motvilja, tecknade sitt namn under berörde skrifter [1]. Framdeles skola vi berätta, huru han för denna sin lydnad mot lagen men olydnad mot riddarhuset blef af det sednare bestraffad.

Rättvisan och lagligheten af adelns åsigt i hufvudfrågan gjorde sig dock sedermera snart nog gällande. Under nästföljande riksdag hafva ständerna med några få undantag icke förordat en enda befordran, vare sig till tittel eller verklig tjenst.

Vi hafva varit något utförliga i framställningen af denna tvist. Den är nämligen märkvärdig såväl genom sitt föremål som genom de använda skälen, både för och emot. Den ådagalade ock, huru mångsidig och djup oenigheten var mellan de olika samhällsklasserna, följaktligen ock huru svår, nästan omöjlig hvarje sammanjemnkning, hvarje försoning måste blifva. Den var också ett förespel till uppträdena omkring 1766—1772; nämligen till ofrälseståndens försök att nedsätta å ena sidan adelns företräden och å den andra konungamagtens rättigheter, d. v. s. att förbereda både jemnlikheten och republiken; — dessa angrepp, medelst hvilka ofrälsestånden under nämnde år framkallade konungamagtens och adelns inbördes förbund till genomdrifvande af 1772 års statshvälfning. I sjelfva verket blef denna genom 1760 års riksdag mycket förberedd. Ständerna hade nämligen emot sig uppretat allmänna tänkesättet, adeln genom att försvara de från kriget hemresta officerarne, ofrälsestånden genom att försvara de olagliga ämbetstillsättningarna, och alla fyra stånden genom mutbarhet, trätor och

---

[1]) Danska min. bref d. 6 Juli 1762. Preuss. min. Borcks br. fr. Köpenhamn d. 7 Juni 1762. Sax. min. br. d. 31. Aug. 1762.

genom ett exempellöst fram- och åter-tagande af ganska vigtiga beslut. Det ena med det andra måste undergräfva allmänhetens kärlek och förtroende till det fria statsskicket.

HOFVETS UTSIGTER LJUSNA, OCH RIKSDAGEN AFSLUTAS.

Till förbättrande af hofvets belägenhet bidrogo vid denna tid flere nyss anförda omständigheter, näml. den häftiga oviljan mellan olika partier och samhällsklasser, den allmänna tröttheten vid riksdagarnas trassel och bråk, och en hos många uppväckt längtan, efter ett lugnare samhällslif, hvilket, jemnte en enklare och kanske mindre dyrköpt förvaltning man hoppades kunna genom en starkare konungamagt vinna. Sådana tänkesätt fingo numera ökad styrka genom prins Gustafs personlighet. Denne nu snart femtonårige furste hade under sista tiden utvecklat sig på ett fördelaktigt sätt, och dels bortlaggt sina fel, dels lärt sig dölja dem och att i stället framhålla sina lysande egenskaper. Han började visa lifligt deltagande för de allmänna angelägenheterna, besöka ämbetsverken, underrätta sig om der förekommande ärenden och arbetssätt samt hålla vackra tal om pålitlighet, trohet och andra medborgerliga dygder, hvarjemnte han i allmänhet ådagalade en mognad i omdöme och en älskvärdhet i umgängessätt, som förtjuste alla [1]). Han firade också nu sin första nattvardsgång och aflade sin högtidliga hyllningsed [2]), båda delarna i ständernas närvaro, vid hvilka tillfällen han uppförde sig på ett sätt så värdigt och höll tal så vackra och varma, att de flesta närvarande hänfördes. Till en

---

[1]) Sax. min. br. d. 30 April 1762. Danska min. br. d. 18 Maj 1762.

[2]) Danska min. br. d. 6 April 1762.

sådan ung furste uppblickade och sällade sig fördenskull många, dels egennyttiga lycksökare i beräkning på kommande dagar, dels uppriktiga fosterlandsvänner i förhoppning om en genom honom lycklig framtid för Sverge. Båda dessa flockar önskade fördenskull öka den konungamagt, som framdeles skulle falla i en så löftesrik furstes händer.

Några för hofvet ofördelaktiga tilldragelser hade väl nyligen timat. Ryssarna eröfrade den vigtiga preusiska sjöfästningen Colberg, och Preussens trogne bundsförvandt, konung Georg den andre i England, dog, och hans liktänkande minister Pitt förlorade derefter sitt inflytande. Båda hade gynnat konungen i Preussen och derför i hemlighet lemnat understöd åt dennes i Sverge varande syster och vänner; men den nya engelska regeringen följde andra grundsatser och indrog eller minskade berörde anslag. Sådant var för hofpartiet så mycket kännbarare, som en ej obetydlig del af de förut från Preussen och England erhållna summorna blifvit oförsigtigt nog bortslösad i mutor åt Mössor, hvilka likväl icke gjort hofvet någon deremot svarande tjenst; och vid en i Dec. 1761 anställd öfverräkning befanns, att i hofvets mutkassa återstodo endast 10,000 plåtar. Man förutsåg, att, om denna brist på tillräckliga besticknings-medel komme till riksdagsmännens allmännare kännedom, skulle många hofvets anhängare blifva nedslagna och draga sig tillbaka, och att deremot vedersakarne skulle genom förnyadt hopp om seger eldas till förnyade anfall. Då uttänkte Sinclair följande list. Han mottogberörda 10,000 plåtar och insatte och omsatte dem i banken och hos flere enskilda personer så ofta och så slugt, att ingen anade sanna förhållandet; nämligen att det var med en och samma summa, rörelsen bedrefs, och han lyckades sålunda få utspridt det rykte, att hofpartiet hade i sin mutkassa ej mindre än 150,000 plåtar. Följden blef, att något hvar tvekade, mot-

ståndarne att angripa och anhängarne att öfvergifva ett parti, som hade i sin hand så rikliga medel till belöning åt sina vänner och till genomdrifvande af sina planer. Detta var en ej ringa vinst för hofvet, hvilket dessutom nu och i sin nöd bekom nytt penninge-understöd från Preussen och äfven från den nya regeringen i England, hvilka ingendera ville låta sina svenska bundsförvandter helt och hållet tillintetgöras.

Hvad dock förnämligast förbättrade hofpartiets utsigter, var, som berättadt är, att ryska kejsarinnan Elisabet vid denna tid afled. Hon hade hyst ganska fiendtliga tänkesätt mot konungen i Preussen och äfven mot Lovisa Ulrika och mot svenska hofvet och handlat i öfverensstämmelse dermed. Efterträdaren, kejsar Peter den tredje, leddes af helt motsatta känslor och grundsatser. Han slöt inom kort fred med konungen af Preussen, för hvilken han hyste mycken beundran och varm tillgifvenhet. Välviljan sträckte sig ock till dennes syster, drottning Lovisa Ulrika, och han talade flere gånger om sitt beslut att förhjelpa konungaparet i Sverge till ökad magt [1]. Härmed sammanhängde en annan hans plan. Ursprungligen hertig af Holstein Gottorp, hade han ärft dervarande furstars hat emot Danmark, och beslöt nu hämnas de oförrätter, han påstod sina förfäder hafva lidit af hofvet i Köpenhamn. Han ämnade fördenskull angripa besagde rike och återtaga det hertigliga husets fordna besittningar i Holstein och i Schlesvig och kanske än mera, och till detta företag begärde han hjelp af Sverge och isynnerhet af dess flotta, utlofvande deremot sitt biträde till befordrande af svenska hofvets planer, för hvilket ändamål äfven ryska sändebudet i Stockholm började arbeta. Ett sådant den mägtige furstens tänke- och handlingssätt, ständernas oenighet och fel, all-

[1]) Danska min. br. 10 Febr. 9 April, 18 Maj, d. 2 Juli 1762.

mänhetens trötthet och prins Gustafs lofvande egenskaper, — dessa omständigheter i förening gåfvo åt hofpartiet en bestämd öfvervigt för tillfället och derjemnte utsigt till än större framtida segrar.

Närmaste följden blef, att en mängd personer inom alla partier skyndade sig att genom smicker, artigheter och eftergifter söka blidka och vinna det furstehus, som tycktes snart nog få i sin hand hela regeringsmagten. Allt hvad i den vägen gjordes, är svårt att uppräkna, nästan än mer att tro, isynnerhet för den, som erinrar sig sinnesstämningen under närmast föregående riksdag. Då eller år 1756 hade ständerna vägrat hvarje ytterligare anslag åt hofvet [1]; nu deremot beviljades sådana, stigande till 70,000 d. s. m. för hvarje af de fyra nästkommande åren. År 1756 hade ständerna vägrat hvarje anslag åt den af Adolf Fredrik stiftade och underhållna kadettskolan; nu gåfvo samma ständer 200,000 d. s. m. till betalande af de omkostnader, han för nämnde inrättning haft [2]. År 1756 var prins Gustaf illa anskrifven hos riksdagens ledare; nu anslogo de till firande af hans födelsedag 10,380 d. s. m. [3], och till firande af hans inträde i rådet skänkte borgareståndet en större summa åt frimurarbarnhuset [4]. År 1756 förklarade sig ständerna aldrig ämna betala de enskilda skulder, någon bland konungahusets medlemmar åsamkat sig [5]; nu deremot beviljades till betalande af hvardera arf-prinsens skulder 4,000 d. s. m. [6]. År 1756 förklarade ständerna anslaget till konungahuset vara rundligen

---

[1]) 39. 293.
[2]) Danska min. br. d. 22 Juli 1762.
[3]) Rådsprot. 16 Mars, 4 Maj 1762.
[4]) Borgareståndets prot. 4 Maj 1762.
[5]) 39. 294.
[6]) Måhända också derföre, att högre anslag fordrades till följe af penningarnas sjunkande värde och prinsarnes tilltagande ålder.

tilltaget; nu blefvo prinsarnas handpenningar af samma ständer förklarade otillräckliga och fördenskull höjda till dubbla beloppet. År 1756 voro ständerna missnöjda med prinsarna; nu förklarade man sig hafva med fägnad förnummit, att dessa furstar till alla delar svarade mot det hopp, rikets innevånare vid dem fästat. År 1759 hade prins Fredrik Adolf måst för ostyrighet och olydnad fastbindas; men nu 1762 anhöllo ständerna, att han, ehuru blott 12 år gammal, måtte utnämnas till öfverste och erhålla ett eget regemente. År 1754 hade man vägrat serskildt underhåll åt prinsessan Sofia Albertina [1]; nu blef ett dylikt [2] anslaget. År 1761 hade ständerna för bekostande af Adolf Fredriks färd till Loka helsobrunn och utöfver de vanliga respenningarne beviljat en summa af 40,000 d. s. m. Han medförde derpå till nämnde ställe hela sitt konungahus med uppvaktning, så att för dess framskaffande voro vid hvarje skjutsombyte 400 [3] några säga 450 hästar uppbådade, och kostnaden för hela resan steg till 65,015 d. s. m. Man knotade och anmärkte, att konungen i Preussen på en brunnsresa till Pyrmont medfört blott 8 personer; men våren 1762 och i enlighet med då uppkomna tänkesätt beslöto ständerna betala både förra resans öfverskjutande kostnad och för den nu tillämnade 60,000 d. s. m.; konungens vanliga reseanslag tyckes dock vara i båda summorna inberäknadt. [4]. Man berättade, att år 1752 hade ständerna lofvat låta afskrifva en Adolfs Fredriks skuld till banken, stor 500,000 d. s. Nu blef denna afskrifning af Hemliga Utskottet beviljad.

---

[1]) 39. 56.
[2]) Af 10,000 d. s.
[3]) Arkivet på Eriksberg. Fr. Sparres dagbok 25 Juni 1762.
[4]) Borgareståndets prot. 18 Maj 1762.

På samma sätt blefvo hofvets anhängare och tjensteandar behandlade. Till prins Gustafs följeslagare under resor inom fäderneslandet hade Adolf Fredrik valt Sinclair och utnämnt honom till öfverste: hvarpå ständerna anslogo till hans lön vid nämnde resebefattning 2,000 [1]), och presterna ville ytterligare för hans *välförhållande* tillägga en pensjon af 1,000 allt d. s. m. [2]). Dalin blef af ständerna 1756 utan pensjon skild från sin informators-befattning hos prins Gustaf och tillika förvisad från hofvet; nu blef först sistnämnde förbud upphäfdt, och sedermera föreslogs åt honom såsom prinsens f. d. lärare en pensjon af 1,000 d. s. m. [3]). Renhorn afrådde. *Är det*, utbrast han, *är det väl ständerna värdigt att nu 1762 sålunda belöna den person, de 1756 bestraffat? Han har ju blifvit både adelsman och kansliråd, och är ej detta nog?* Häruti instämde Schau och Jennings m. fl. men förgäfves [4]), och pensjonen blef af ständerna beviljad. Hofvets anhängare, Löwenhielm, som upphöjdes i grefligt stånd, fick en serskild gåfva af 20,000 d. s. m., som det hette, för hans visade nit och skicklighet. Adolf Fredriks skyddling, den af rådet förbigångne kapten Gjös [5]), erhöll 1762 befordran och så kallad upprättelse. Några 1756 till fängelse dömda personer fingo, Skeckta sin frihet, och Forbus bättre fångkost. De utslag, genom hvilka år 1756 Brahe, Horn och Hård, m. fl. dömdes från heder och ära, blefvo nu 1762 upphäfda. Åt f. d. riksrådet Erik Wrangel, fader till hofvets förra revolutions-handtlangare af samma namn, anslogo ständerna år 1762 en årlig pension af 6,000 d. s. m.; och åt Ramsay, som 1758 varit anklagad för delaktighet i landbergska stämplingarna, likaledes en gåfva af

---

[1]) Rådsprot. d. 26 och 31 Mars 1762.
[2]) Prest. prot. d. 16 Juni 1762.
[3]) Rådsprot. d. 26 Mars 1762.
[4]) Hemliga Utskottets prot. d. 9 Mars 1762.
[5]) 39 60.

24,000 d. s. m., det sednare såsom ersättning för de vanrykten och lidanden, nämnde rättegång honom ådragit.

På samma sätt behandlades ock några sådana Mösspartiets medlemmar, som numera ådagalade en viss benägenhet för hofvet. Ungern Sternberg fick till dödsdag behålla sin generalslön, oaktadt han tagit afsked och dervid erhållit ackord; och de af ständerna 1739 från rådsämbetet entledigade herrarna Bielke och Bonde, ehuru begge två numera lidande af ålderdoms-svaghet, blefvo under många och djupa vördnadsbetygelser åter i rådkammaren intagna.

Man gick hofvets önskningar till mötes icke blott genom dessa personliga medgifvanden utan ock i andra och tämligen vigtiga hänseenden. Riksdagen 1756 hade befallt, det grundlagarna skulle årligen från predikstolarna uppläsas; nu 1762 föreställde presteståndet svårigheten häraf och tillika obehöfligheten; *ty det vore nog*, sade man, *om de årligen blefve vid domstolarna åt allmänheten meddelade* [1]), och inom kort afskaffades både det ena och det andra. År 1756 hade ständerna låtit uppsätta och i rådet förvara den märkvärdiga riksakten, hvars innehåll var för Adolf Fredrik ganska obehagligt [2]). Konungaparet önskade naturligtvis, att denna handling måtte tillintetgöras, och ständerna biföllo. Det var professorn, sedermera biskopen i Åbo, Gådolin, som härvid gick hofvets ärende. Han utbredde sig i mycket beröm öfver konungen och drottningen samt omtalade, *huru den sednare mer än någon annan gynnat de ekonomiska vetenskaperna och sjelf i hushållsväg föregått undersåtarne med godt exempel* [3]). Kort derefter anmärkte han i Hemliga Utskottet [4]), *huru åtskilliga bedröfliga minnen från riksdagen 1756*

---

[1]) Hemliga Utskottets prot. d. 30 Apr. 1762.
[2]) 39. 283—292
[3]) Presteståndets prot. d. 7 Maj 1762.
[4]) Den 17 Juni 1762.

förminskade sällheten af den lyckliga förening, som nu rådde mellan konung och undersåtare. Några ständernas 1756 vidtagna åtgerder, sade han, *voro visserligen då för tiden nödvändiga och oundvikliga, men numera lyckligtvis alldeles obehöfliga, och uppsatserna derom tjenade således hädanefter till ingenting annat än att oroa konungahuset och likaså det af kärlek till dess medlemmar uppfyllda folket. En sådan skrift vore riksakten, hvarföre han bad utskottet afgöra, om den icke borde förstöras.* Utskottet lemnade härtill sitt bifall, hvari några tillkallade medlemmar af bondeståndet instämde, hvarefter besagde handling blef af Fersen i Hemliga Utskottet och i närvaro af ett par hofvets ombud lemnad åt lågorna [1]).

Ofvan uppräknade tilldragelser tycktes förebåda en hofpartiets snara och afgörande seger. Danska sändebudet skref [2]): *förblindade eller mutade, smida svenskarna sjelfva sina bojor, och låta snart konungen borttaga alla folkets fri- och rättigheter*; — och kort derefter [3]) tillade han: "*ständernas uppförande skall säkerligen bereda seger åt hofvet, om detta endast uppför sig med klokhet*".

Sådana utsigter väckte oro hos alla dem, som, vare sig af egennytta eller öfvertygelse älskade det fria statsskicket. Ständernas missbruk deraf, i synnerhet under nu beskrifna riksdag, injagade väl stora farhågor. Redan hösten 1760 och under den första pechlinska stormen med ty åtföljande villervalla, yttrade Fersen i flere bref sin oro, nära nog sin förtviflan. *Riksdagens oordningar*, skref han [4]), *äro sådana, att de lätt kunna framkalla envăldet.*

---

[1]) Preuss. min. br. d. 20 Apr. 1764. Danska min. br. d. 9 Juli 1762.

[2]) Den 8 Sept. 1761.

[3]) Den 30 Okt. 1761.

[4]) Riksark. Lantingshåusens saml. Fersen till Lantingshausen d. 21 Nov. 1760.

Ack! min vän! hvad ondt hafva vi gjort, att Gud straffat oss med att födas i ett slikt samhälle. Äfven i Karl Scheffers brefvexling anträffas sådana utbrott, och tillika den farhågan, att statsskicket skulle svårligen hålla ihop till riksdagens slut[1]). Kärlek till friheten och tron på dess välgörande verkningar voro dock hos dessa herrar och hos en mängd andra svenskar ännu så starka, att de besegrade missnöjet och farhågorna och lifvade till kraftfulla ansträngningar för det nuvarande statsskickets upprätthållande. Företeelserna vid riksdagen 1760—1762 bestå ock till ej ringa del af allehanda försök, som i dylik afsigt gjordes. De misslyckades visserligen ofta nog; men med oförminskad kärlek och oförtröttad ifver blefvo alltid nya anställda. Det första bestod i Hattarnas redan berättade förlikning med Pechlin och med landtpartiet vid nyårstiden 1761. Efter dess lyckliga genomförande blefvo väl frihetspartiets farhågor till en tid lugnade; men snart ånyo uppskrämda, när nämligen i Aug. och Sept. samma år, och genom Höpkens förening med hofvet och Mössorna, Pechlin utvoterades från riddarhuset och Hatt- och landtpartierna besegrades. Oron blef nu så mycket större, som Frankrike ansåg Hattarna nästan förlorade och följaktligen började indraga sina åt dem gifna understödsmedel. Ännu sändes väl några dylika summor; men på långt när ej tillräckliga. Då eller hösten 1761, tillgrep frihetspartiet ett annat medel. Dess utmärktaste män sammansköto stora summor, Axel Fersen 10,000, Ekeblad, Lantingshausen och Scheffer hvardera 8,000 och andra mindre förmögna personer mindre summor, så att man fick tillhopa 430,000. Äfven Pechlin säges hafva bidragit med ej mindre än 40,000 allt d. k. m.[2]). För anskaffande af behörig röstöfvervigt voro dock dessa medel ingalunda till-

---

[1]) Riksark. Lantingshausens saml. Scheffer till Lantingshausen d. 17 Mars 1761 m. fl.

[2]) Danska min. br. d. 10 Nov., 18, 22 Dec. 1761.

räckliga; häldst kejsarinnan Elisabet vid samma tid aflidit, och efterträdaren Peter den tredje, gynnade svenska hofvet. Den således mer och mer öppnade utsigten, att konungamagten skulle inom kort blifva enväldig och då sluta fred med Preussen, uppskrämde hofven i Paris och Köpenhamn, och i synnerhet det sednare, hvilket fruktade, att Lovisa Ulrikas utvidgade magt skulle genast användas till upprättande af ett förbund med Ryssland och mot Danmark [1]. Något sådant förslag bragtes äfven å bana, men blef af rådsherrarna t. o. m. af Bonde, Liewen och Löwenhielm afstyrkt [2]. Att upprätthålla det så hårdt ansatta frihetspartiet blef emellertid angeläget för både Frankrike och Danmark. Havrincourt skyndade ock att upptaga ett lån för att kunna genast lemna behöfligt understöd [3] och Danmark utdelade omigen betyliga summor [4], men äfven dessa ansträngningar ville ej förslå. Vintern och våren 1762 gjorde förd́enskull Hattarna under Fersens ledning tvänne försök till förlikning. Som fredsvillkor erbjöds åt Lovisa Ulrika, att ständerna skulle anförtro henne vården om prinsarnas uppfostran, betala hennes skulder, försköna hennes lustslott och återupprätta hennes 1756 straffade anhängare. Men båda gångerna blefvo anbuden förkastade; ty hon hoppades vinna än större fördelar. Härvid mötte likväl det stora och vanliga hindret, att hon hade hvarken penningar eller kredit, men deremot stora och trängande skulder. *Får hon ej hjelp från Preussen eller England,* hette det, *så går det*

[1]) Danska min. bref d. 19 Jan., 12 Febr., 30 Apr. 1762.

[2]) S. st. 11 Juni 1762.

[3]) Danska min. br. Jan. 1762.

[4]) Vid danska ministerns bref d. 22 Dec. 1761 finnes bifogad en lista på de bestickningsmedel, danska hofvet hade till den tiden låtit åt svenska riksdagen utdela, och genom hvilka det skett; nämligen genom öfverste Segebaden i tio uttag 961,800, genom major Nordencreutz i tre uttag 120,000, genom sekreteraren Voltemat 150,000, genom en viss vän i tre uttag 222,000, genom en viss prest (Zibeth eller Manguer?) 6,000, m. fl. Summa 1,530,000 allt d. k. m.

lyckliga tillfället förloradt, och hon blifver tvungen kasta sig i Hattpartiets armar och mottaga dess anbud [1]).

Emellertid och till följe af drottningens afslag och ständernas sinnesstämning tycktes äfven frihetspartiet sväfva i kanske än större fara. Med hela värman af sin starka frihetskärlek och hela kraften af sin starka själ sökte dock Fersen än i denna stund afvärja det hotande enväldet. Han uppmanade nämligen sina *vänner och landsmän att ej mer lita på främmande understöd, utan söka genom egna uppoffringar rädda fäderneslandet och dess författning* [2]). Uppmaningen fann villiga öron och hjertan. Fr. Sparre berättar tilldragelsen med följande ord. *Man har fattat det stora och vackra beslut, att till säkerhetens och frihetens upprätthållande omigen och af egna tillgångar sammanskjuta erforderliga medel och nu till en summa af 200,000 Rdr* [3]); samt att denna kassa skall förvaltas af de pålitliga herrarna Fersen, general Hamilton och Jennings; och att dess räkenskaper skola alltid och till allas granskning vara tillgängliga; och att ingen skall hädanefter få mottaga penningar af utländsk magt; och att den, så gör, skall *stämplas med nesa; ty*, hette det, *vi vilja hädanefter blifva våra egna och vår frihets försvarare.* Sparre säger ytterligare: *Ädelheten och den vackra bevekelse-grunden till detta förslag hänryckte till den grad, att inom 24 timmar voro öfver 400,000 daler tecknade. Våra rikaste medborgare hafva gifvit hvardera 5—, 6— ända till 10,000 Rdr, de mindre förmögne 9—15 eller 20,000 daler, så att i kassan snart finnes öfver 1,000,000, deribland från borgerskapet mer än 400,000 daler. Dagligen anmälas nya gåfvor, flere under diktade*

---

[1]) Preuss. min. Borcks br. fr. Köpenhamn till Berlin d. 9 och 23 Mars, d. 3 Apr. 1762.

[2]) Danska min. bref d. 12 Mars 1762.

[3]) Preuss. min. Borcks bref från Köpenhamn till Berlin d. 23 Mars 1762 säger 2 millioner d. k. m.

namn. Andra erbjuda fjerdedelen t. o. m. hälften af sin förmögenhet och anhålla tillika som en gunst, att man ej måtte försmå deras gåfvor. Man gör ingen hemlighet af hvad, som skett, utan förkunnar högt, att afsigten är frihetens upprätthållande. Med ett ord: hänförelsen blandar sig i spelet, och storheten och ifvern i dessa ansträngningar göra på motståndarne ett djupt intryck.

Men för målets vinnande befanns dock hvarken sinnesstämningen bland riksdagsmännens flertal nog enig och lifvad, ej heller frihetsmännens tillgångar nog stora; de kunde t. ex. åt mången sin skyddling, mången fattig adelsman icke gifva mer än mat och en daler k. m. om dagen [1]); antalet af behöfvande soldtagare var nämligen allt för stort. Under sådana förhållanden svalnade snart ifvern, och man blef tvungen omigen vända sig till de utrikes mutorna, och frampå våren mottog Fersen fransyska bestickningsmedel, icke för att sjelf behålla någon del deraf, ty för en dylik beskyllning hafva vi ännu icke funnit något bevis, utan för att skifta penningarna bland de riksdagsmän, som skulle befordra Frankrikes och frihetspartiets afsigter [2]).

Alla dessa ansträngningar blefvo dock fruktlösa mot den tänkesättets storm, som för tillfället hänförde det stora flertalet, och det mer och mer i rigtning till ökade anslag och ökad konungamagt. Fersen och frihets-partiets ledare sågo till slut ingen annan räddning undan statshvälfningen, än riksdagens snara afslutande. De hade länge tillämnat en sådan åtgerd, men blifvit motarbetade af både hof- och Mösspartierna, hvilka, hvart för sig, hoppades kunna genom begagnande af den nu rådande riksdagsvinden ernå stora fördelar. Sedan alla andra medel slagit felt, vände sig Fersen derföre till Sinclair med anbud

---

[1]) Danska min. bref d. 26 Mars 1762.
[2]) S. st. d. 1 Juni 1762.

af en betydlig summa [1]), i fall denne kunde förmåLovisa Ulrika att samtycka till riksdagens snara afslutande. Penningarna skulle utbetalas af hofvet i Köpenhamn och få lyftas, så snart riksdagen blifvit aflyst. Sinclair ingick i planen, och ehuru Lovisa Ulrika kunde hoppas under förlängd riksdag vinna än större fördelar, lät hon sig dock öfvertalas till ifrågavarande afbrott [2]), och man såg henne numera med vänlighet mottaga Fersen, Ehrensvärd och Ekeblad [3]), hvilka hon nyss förut ej kunnat tåla. Dertill bidrog ock en mängd enskilda eftergifter, med hvilka frihetsmännen smickrade och mutade henne, hofpartiet, och äfvenså Mössorna; hvilka sednare dessutom äfven på sin sida ville upprätthålla det fria statsskicket. Ett ej ringa antal af de medgifvanden, som nyligen uppräknades, härrörde just af sådan orsak och gjordes under riksdagens sista vecka. Den af stolthet och frihetskärlek glödande Karl Scheffer tyckte undfallenheten för hofvets önskningar gå allt för långt [4]). Men det var just genom dylika eftergifter i enskilda punkter som Fersen lyckades rädda det hela, nämligen det fria statsskicket, och att förekomma en större olycka nämligen svenska folkets hemfallande under Lovisa Ulrikas envälde. Dagarna före midsommar 1762 blef riksdagen ändtligen aflyst.

---

[1]) Danska min. br. d. 18 Maj 1762 säger 20,000 ecus de banque.

[2]) S. st. d. 18 Maj, d. 25 Juni 1762, d. 31 Maj 1763.

[3]) Sparreholms arkiv. J. M. Sprengportens br. d. 1 Juni 1762.

[4]) Danska min. br. d. 25 Jan. 1763.

ADERTONDE KAPITLET.

ANMÄRKNINGAR OM RIKSDAGEN 1760—1762.

Den var bland frihetstidens riksmöten ett af de längsta och varade i 20 månader, eller från Oktober 1760 och till Juni 1762.

Den var ock, mer än de flesta, öfverfylld af bråk, af tvister, af tagna, öfvergifna och återtagna beslut och af ett till ytterlighet drifvet ständernas mångstyreri, i hvilka omständigheter man äfven har att söka orsakerna till dess långvarighet.

Den var ock en bland de mest motbjudande. Att flertalet af ett helt folks riksdags-ombud vacklade i sina beslut fram och tillbaka, först klandrande afsatte och några månader derefter berömmande återtillsatte flere sina förnämsta ämbetsmän; — att många bland samma folkombud tilläto sig icke blott dylika oefterrättligheter, utan ock den fräckaste mutbarhet, den skamligaste vinningslystnad; — att de genom sådant beteende förberedde fosterlandets olycka och frihetens förlust, och derjemnte ingåfvo misstroende till alla fria författningar samt skenbara skäl till dessas förklenande och motarbetande både då och sedermera, ja ända in i våra dagar; — allt detta måste djupt smärta enhvar, som älskar sanning och heder, rättvisa och frihet. Högst motbjudande är ock att se, huru klandervärda de personer voro, af hvilka en ej ringa del af svenska folket lät sig ledas; hofvets anhängare af en Sinclair, de missnöjdas skaror af en Pechlin; och likaså de uppoffringar, det smicker, hvarmed ständerna slutligen ödmjukade sig för konungahuset, det föga aktningsvärda och det af samma ständer nyss förut så djupt nedsatta konungahuset. Man kan säga, att den, som förnedrar sig sjelf, blifver ytterligare förnedrad; detta var händelsen vid riksdagen 1755 med

svenska hofvet, och vid riksdagen 1760 med svenska folket.

Orsaken till en så djup det allmänna tänkesättets förskämning låg till stor del i den politiska uppfostran, svenskarna då öfver 20 år erhållit. Detta folk och i synnerhet dess framstående medlemmar, de många hundrade riksdagsmännen, hade nämligen sett, huru ett djerft, slugt och samvetslöst parti hade genom oärlighet och mutor, genom stämplingar och våld först omkring 1738 banat sig väg till högsta magten och under de efterföljande åren genom sàmma medel dervid bibehållit sig. Att och hur detta skulle lockande, förledande och förderfvande inverka på allmänhetens rättskänsla, hafva vi utförligen beskrifvit på flere ställen [1], till hvilka vi hänvisa, för att ej nödgas upprepa, hvad redan sagdt är. Det är väl sannt, Hattpartiets nuvarande ledare Ehrensvärd, Ekeblad, Axel Fersen, Lantingshausen och Scheffer voro ojemnförligt bättre och ädlare personer än deras företrädare, Hans Fersen, Fredrik och Karl Gyllenborg, Daniel Niklas Höpken, Nils Palmstierna och Karl Gustaf Sparre. Men dessa gamla Hattar hade under nära 20 års tid ledt, och i sin anda ledt de allmänna ärenderna och med sina exempel föregått det svenska folket, och på begge sätten förgiftat allmänna tänkesättet. Till skydd mot denna smitta förefunnos ej heller några tillräckligt starka krafter; — icke inom kyrkan; ty dennas inflytande och magt öfver sinnena voro numera icke på långt när så stora som under förra århundradet [2] — ej heller inom det allmänna tänkesättet; ty landet hade ingen tryckfrihet, som kunde upplysa folket och välgörande inverka på statslif samt på riksdags- och ämbetsmän; — ej heller inom sjelfva folket, ty der förefanns icke någon stor personlighet, som mägtade sam-

---

1) 34. 216, 217. 38. 176, 177.
2) 38. 22—29.

manhålla och från låga och egennyttiga beräkningar upplyfta och leda sinnena till högre och ädlare mål. Mången tänker väl i ty fall på Axel Fersen; men ehuru skarpsinnig och kraftfull, oegennyttig och ädelsinnad, var han dock för kall, för stel, för högdragen att kunna hänföra massorna, också för aristokratisk. Hans klokhet och rättskänsla ogillade väl och hejdade många riddarhusets obilliga anspråk; men han upfattade dock det fria statsskicket förnämligast från adlig, från aristokratisk synpunkt, och passade följaktligen icke till ledare för en tid och för ett folk, hvilket, likt det dåvarande svenska, fortgick i demokratisk rigtning. De andra personer, som kunde komma i fråga, voro än mindre användbara; konungen för obetydlig; drottningen för obetänksam, häftig och oefterrättlig; kronprinsen för ung; Tessin, Höpken och Ekeblad för vacklande och svaga; och Scheffer för häftig och hastig i både tankar, ord och gerningar. Utan några tillräckligt skyddande krafter eller personligheter hade således svenska folket varit under 20 års tid utsatt för det smittande efterdömet af en regering, hvilken allt för ofta till vinnande af sina ändamål använde tadelvärda och oärliga medel och som tillika i dylik anda bearbetade hela folket och i synnerhet dess riksdagsmän. De förderfliga verkningarna kunde ej uteblifva. Konungahusets oförståndiga och olagliga uppförande hade väl under riksdagen 1755 hållit ständerna tillsammans och för tillfället rigtat deras tankar och verksamhet till ett stort och ädelt mål, nämligen den medborgerliga frihetens försvar. Men vid riksdagen 1760 fanns ej mer något sådant föreningsband; utan i dess ställe ett allmänt och ömsesidigt misstroende, hvilket lockade något hvar att tänka blott på egen person, egen fördel. Den lätthet och fart, hvarmed en stor skara folkombud föll för denna frestelse, visade, huru försvagad, huru djupt sjunken allmänna rättskänslan var. Frukten af riksdagsmännens politiska uppfostran från 1738—1760

hade hunnit mogna, hunnit öfvermogna och föll nu rutten och stinkande till marken.

Följderna af nyss beskrifna riksdag kunna lätt anas, följderna såväl inom allmänna tänkesättet som hos enskilda mer framstående personer; t. ex. hos Fersen, som oaktadt stor förmåga och redligt uppsåt icke mägtade tygla yrseln; hos Scheffer och Palmstierna, som sågo sig först klandrade och sedermera berömda; hos Pechlin, som behandlades i motsatt rigtning; och slutligen hos hvarje person, som med oförvillad blick och oförvillad rättskänsla betraktade företeelserna. Till beskrifvande af den sinnesstämning, riksdagen efterlemnat, låna vi danska sändebudets nedanstående ord. *Inom rådet finnas numera blott sju, som älska och försvara friheten; de andra tio äro mer och mindre undergifna drottningens vilja. Hos allmänheten växer missnöjet öfver riksdagarnas längd och riksdagsmännens falhet. Samma svenskar, som förut afskydde envälde, tröttna nu vid friheten. Man hör ofta påstås, att nuvarande författning urartat till aristokrati mellan och anarki under riksdagarna; — att friheten egentligen består i sjelfsvåld för några och slafveri för andra; — att några få tillegna sig all fördelaktig handel, höja kursen, fördyra lifsmedlen samt bortsopa silfver- och koppar-myntet; — att ordning och laglydnad äro försvunna; — att brottslingar blifva ostraffade, blott de hafva penningar eller partiskydd; — att ständerna, som borde afhjelpa missbruken, i stället öka dem. Sådana tänkesätt, af hofvet ytterligare upparbetade, ingifva mer och mer afsmak för friheten och skola kasta den öfver ända, när dess få nu lefvande vänner tröttnat; — dock välförståendes, så framt icke hofvet, förblindadt af framgång och högmod, vill gå för långt eller för fort och derför mot sig ånyo retar sinnena* [1]).

[1]) Danska min. bref d. 29 Juni 1762.

Vi hafva utförligen omtalat, huru lättsinne, mutbarhet och egennytta mer och mer inrotade sig. Men det oaktadt funnos ännu bland både riksdagens ledamöter och landets befolkning, och det inom alla partier, många personer, genomträngda af kärlek till sanning och heder, rättvisa och fädernesland. Sådant var förhållandet med Hattpartiet, när detta ville genom stora uppoffringar och sammanskott rädda friheten; — likaså med Landtpartiet, hvars flertal utan tvifvel leddes af samma känslor och af harm öfver den gängse mutbarheten, de gängse missbruken och de sjelfådragna olyckorna; — personer, som mente ärligt och väl, ehuru de till en tid missleddes af Pechlin. Efter hans fall blef partiet hufvudlöst och för den återstående delen af riksdagen redlöst, eller sammanblandadt med de i mycket liktänkande Mössorna. Båda åsyftade en följdrigtig utveckling af de åsigter, som det fria statsskickets stiftare hade hyllat och laggt till grund för sin nya samhällsbyggnad; — åsigter, hvilka genom sin sanning och ädelhet hade, oaktadt alla utförandets förvillelser, ännu hållit sig vid lif, och nu ville i ursprunglig renhet återigen framträda och göra sig gällande. Dessa, liksom många en sednare tids sträfvanden, hade ock länge nog haft en trogen taleman i den grundlige, arbetsamme och oförfärade Anders Nordencrantz. Dennes politiska och ekonomiska skrifter, fastän orediga, vidlyftiga och tunglästa, väckte dock stort uppseende; ty de blottade många försnillningar och missbruk, anvisade många förbättringar, samt yrkade på allvarsamma räfster inom statsverket, på offentlighet i förvaltningen och på tryckfrihet i allo. Vid denna riksdag inlemnade han en skrift, som föranledde mycket buller. De mest framstående satserna deri torde, till sina både fel och förtjenster, kunna i någon mån bedömmas af de anklagelser, biskop Lars Benzelstierna mot densamma rigtade. Det hette [1]: *Nordencrantz nekar*

[1]) Preteståndets prot. d. 6 Juli 1761.

medfödda idéer och liknar deri ej blott Locke utan ock Hobbesius; — han är en pelagian och talar om menniskans medskapade förmögenheter och om dessas bruk till befordrande af både andlig och timlig välfärd; — han säger, att många Sverges lagar äro stridande både mot förnuftet och mot hvarandra, likaså, att de flesta menniskolagar äro mörkrets, våldets och egennyttans verk; — han beklagar, att hela folk likväl edligen förbundit sig icke göra ändringar i sådana lagar, och att man kallar dem, som sådant föreslå, tokar eller svärmare[1]. — *Han påstår ytterligare att enskilda privilegier vålla allmänt och enskildt förderf; — att indelningen i fyra stånd härrör från katolska presterskapet och är skadlig; — att tittlar och ordensprydnader verka mer ondt än godt, och att ämbeten ej böra bortgifvas för lifstiden. Han vidrör ock principalatsfrågan, och det på ett eftertänkligt sätt; och han framställer flere läror, som leda till hat mot ämbetsmän, ovilja mot ständerna och misshag med regeringssättet.* — Till följe af sina många och vigtiga sanningar och till trots af sina många öfverdrifter och fel och af sin långtrådighet, erhöllo de åtalade böckerna en mängd läsare och beundrare, och bland andra den inflytelserike Rudbeck, hvilken slöt sig till de åsigter, riksfäderna först framlaggt, och Nordencrantz nu omständligare utvecklat. Hela denna sinnesstämning var ett förebud till det sätt, hvarpå Mösspartiet framträdde vid riksdagarna 1765 och 1771. År 1762 visade sig dessa förebud dels i den med- eller omedvetna grundtanken hos landtpartiet, dels i de stränga räfster, man ville mot åtskilliga förvaltande ämbets- och penninge-verk anställa, dels ock förnämligast i nedanstående fyra märkliga företeelser: 1:o bemödandet att afskaffa de ofta partiska dom-

[1]) Fantaster eller entusiaster.

stolar, som man benämnde riksens ständers kommissjoner; 2:o bemödandet att afskaffa Stockholms orättvisa förmynderskap öfver de norra och östra sjöstädernas handel; samt 3:e och 4:e förordandet af tvänne de fria statsskickens mest oumbärliga stöd nämligen tryckfrihet och jemnlikhet inför lagen. Betraktom åtgerderna i dessa fyra hänseenden!

För att åt folkombuden, ständerna, skaffa så stor magt som möjligt, hade riksdagsordningen 1723 medgifvit dem rättighet att låta vissa mål undersökas och afdömas genom en af ständerna förordnad kommissjon. Så hade ock flere gånger skett; men dessa s. k. ständernas kommissjoner, isynnerhet de af 1747 och 1758, hade så utmärkt sig genom partiskhet och förföljelser, att hela inrättningen föll i vanrykte; äfven derföre, att den i sig sjelf medförde en frestelse till dylika orättvisor. Detta kände Rudbeck djupt, och ingaf derföre till riksdagen en uppsats af följande innehåll. *Inom fria stater*, sade han, *händer ofta att medborgrarne omfatta alldeles olika åsigter, och det hvar för sig med så entusiastisk hänförelse, att mången tror sig göra Gud och fädernesland en tjenst genom att på hvad sätt som häldst, också med de hårdaste medel, undertrycka eller ur vägen skaffa den motsatta sidans anhängare, och menniskorna blifva således hvarandras fiender och tyranner. Vanligaste medlet för sådana förföljelser är, att det segrande partiet förklarar sig föra hela folkets talan, och derpå utnämner mot sina vedersakare en domstol, som består blott af deras egna parti-vänner, så att den anklagade redan i förväg är sakfälld; häldst dessa för tillfället valda och hvarken lagfarna eller erfarna domare tro sig såsom medlemmar i en extra domstol också böra och kunna begagna extra domskäl.* Rudbeck föreslog derföre och ständerna belöto bedja regeringen ej mer tillsätta sådana extra domstolar, utan låta en hvar sakföras enligt vanligt och lagligt rättegångssätt. Genom denna

åtgerd sökte ständerna afskaffa ett bland de svåraste missbruk, som fläckat frihetstidens historia.

Se här den andra betydelsefulla och till rättvisa och frihet syftande företeelsen från denna riksdag. Stockholms borgerskap hade hittills haft öfver handelsrörelsen i städerna vid Finska och Bottniska vikarne ett förmynderskap, som visserligen var i då gällande lag grundadt, men i sig sjelft obilligt och för sistnämnde städer mycket tryckande. Häremot uppstod under denna riksdag en häftig strid, som är i tvänne hänseenden märkvärdig; det ena nämligen, att derigenom förbereddes upphäfvandet af nämnde förmyndareskap och införandet af större handelsfrihet; och det andra derigenom, att till följe af småstadsborgrarnas härom förda strid mot hufvudstadens tillintetgjordes det öfvervälde, den sednares ombud hittills utöfvat inom borgareståndet och hvarigenom dessa ombud lyckats binda hela ståndet fast vid Hattpartiet och riddarhuset, så att man vid de flesta riksdagarna sedan 1730-talet sett adel och borgare å ena sidan förenade mot prester och bönder å den andra. Förstnämnde besynnerliga och onaturliga förbindelse blef under riksdagen 1760—1762 genom besagde strid upplöst. Småstädernas ombud frigjorde sig från det riksdags-förmynderskap, hufvudstadens ombud hittills utöfvat; och med den följd, att borgareståndet också upplöste sin förra förbindelse med adeln och i stället slöt sig till prest- och bondestånden. Det var denna de tre ofrälseståndens sammanslutning och deraf följande öfvervigt, som åt frihetstidens sista riksdagar gaf en helt olika anda mot förut; ett allvarligt sträfvande efter frihet och jemnlikhet, fred och sparsamhet, rättvisa och ordning. Vår efterföljande berättelse skall utförligare beskrifva enskildheterna i denna märkliga företeelse.

En tredje ärofull riksdags-företeelse åsyftade tryckfriheten. Redan är visadt, huru trycktvånget, detta arf från enväldets mörka tider [1]), blef af de gamla

[1]) 33. 51, 52, 144.

Mössorna i någon mån mildradt, men sedermera under Hattpartiet återigen skärpt [1]; — likaså huru dock pressens frihet var med statsskickets så nära förbunden, att den sednare måste slutligen framtvinga också den förra, och hur denna äfven sökte göra sig gällande, isynnerhet vid riksdagen 1755 [2]. Också under de följande åren klappade tryckfriheten med hårda slag på statsförfattningens port. Den unge lärde Forskål ifrade 1759 för dess införande, och under riksdagen 1760 höjde sig till dess försvar många och starka röster, och det inom båda partierna. Bland Hattarna talade i sådan rigtning kansli-presidenten Höpken, häfdaforskaren Schönberg samt borgmästrarne och riksdagsmännen Kierman, Schau och Renhorn, den sistnämnde med följande ord. *En fri medborgare bör få säga allt, som ej strider mot Guds ära, konungens höghet och rikets väl. Det är dock en lika ovedersäglig som beklaglig sanning, att vår trånga frihet i skrift och tryck hindrar framkomsten af många nyttiga upplysningar. Vi få ej veta mer, än hvad vissa privilegierade personer vilja, och jag kan ej annat se, än att man på sådant sätt skall införa nytt mörker och en blind tro, till skada för både oss och sanningen* [3]. Samma åsigt försvarades ock bland Mössorna af t. ex. Karl Gustaf Boije och af Rudbeck. Den sednare sade: *rikets säkerhet kräfver med hög röst ljus och sanning; om man förnekar ständerna rättigheten att erhålla nödiga upplysningar, så fråntager man dem ock möjligheten att rätt utöfva den magt, som till rikets betryggande blifvit dem anförtrodd.* Häfdatecknaren biskopen Olof Celsius lemnade en skriftlig uppsats, hvari bland annat lästes följande. *Ett fritt folk bör söka ljus i alla mål, som röra dess författning och*

---

1) 38. 111—114.
2) 39. 317, 318.
3) Borgareståndets prot. 4 Nov. 1760.

öden. Under despotiska regeringar får folket härom veta ingenting; under aristokratiska ej mer, än några få regerings-herrar vilja; men i ett fritt land, der ständerna äro magtegande, hafva de också rättighet att låta sig upplysas, af hvem de finna dertill tjenlig. Ständer och allmänhet äro lika berättigade till kunskap om sin frihet, som till nyttjande af sin frihet; isynnerhet som den förra är ett villkor för det sednare. Skådom England! Det visar, hur tryckfrihet gifver inbördes upplysning, bildar skickliga statsmän och skänker det säkraste skydd mot både konungamagt och aristokrati. Vi svenskar lefva dessutom ej mer i påfvedömets mörka tider, då kännedomen af bibeln var en presternas hemlighet, från hvilken lekmännen uteslötos; en grundsats, som bibehöll envälde i kyrkan, och hvars like skall omedelbart införa envälde också i staten. Biskop Serenius tillade: *jag hoppas, att preståndet icke skall från protestantismens grundsats öfvergå till katolicismens; nämligen att undertrycka bokvett, utbreda mörker och okunnighet samt uppresa spöken mot sanningen för att derigenom tyrannisera menskliga förnuftet* [1]. Mot tryckfriheten talade på riddarhuset en Billingsköld, Hedenstierna, Strokirk, H. H. Boije m. fl. [2] och i preståndet några kyrkoherdar samt erkebiskopen Henrik Benzelius och biskoparna Benzelstierna och Halenius. Man nedsatte dock slutligen en nämnd till föreslående af tjenlig tryckfrihetslag [3]; men utan att den gången hinna få någon dylik antagen. Statsskickets och rikets behof af tryckfrihet hade likväl på det tydligaste låtit förnimma sig, och sakens formliga införande vid nästa riksdag var derigenom förberedt.

Den fjerde frihetens grundsats, hvilkens utveckling och mognad under denna riksdag påskyndades,

---

[1]) Preståndets prot. 14 Nov. 1760.
[2]) Adelns prot. Nov. 1760.
[3]) Danska min. bref 29 Maj 1761.

var den, om *jemnlikhet inför lagen*, och isynnerhet om afskaffandet af adelns då för tiden endast på börd hvilande företrädes-rättigheter. Vi erinra oss, huru man 1719 afskaffade klass-omröstningen på riddarhuset och derigenom gjorde den fattigaste adelsman, som icke med en enda riksdalers skatt bidrog till statskassan, lika mägtig vid riksdagen och i frågor frågor om statskassans användande som den rikaste, hvilken dertill årligen lemnade stora summor. Genom denna åtgerd hade adeln blifvit förvandlad till en aristokrati, beroende i allo blott af bördens tillfällighet, men icke förutsättande någon förmögenhet eller något bidrag till staten, hvarföre ock dess fri- och rättigheter ej mer kunde försvaras hvarken genom förnufts-grunder eller genom förhanden-varande tidsomständigheter. Följden blef, att ofrälse-stånden ej längre ville åt ett sådant riddarhus medgifva samma företräden, som det förut åtnjutit. Vi hafva också berättat, huru de gamla adliga företrädes-rättigheterna blefvo under frihetstiden steg för steg af ofrälseståndens växande rättskänsla, anspråk och magt inskränkta [1]). Vi tillägga här ytterligare några uppträden i samma anda. Förut hade vid högtidliga sammankomster adelns taleman, landtmarskalken, haft sin plats på samma bänk som rådsherrarna; men nu och med åberopande af ståndens jemnlikhet genomdrefs, att alla fyra talemännen skulle sitta bredvid hvarandra på samma ställe. I vetenskaps-akademien hade man sökt införa den plägseden, att hållna tal skulle börjas med den dubbla helsningen: *nådige herrar, mine herrar!* det förra för akademiens adliga, det sednare för dess ofrälse medlemmar; men Celsius, Dalin, Klingenstierna och Tessin m. fl. ville ej dertill beqväma sig, och man började mer och mer nyttja det enkla tilltalet: *mine herrar!* Förut hade adeln ensam följt konungen i krönings-processjonen; men år 1751 sökte ofrälsestånden att, oaktadt adelns motsägelser, också i

---

1) 33. 15; 72—89.

denna punkt genomdrifva grundsatsen om ståndens jemnlikhet [1]). Under riksdagen 1760 ökades spänningen. Redan före mötets början hade till följe af pommerska kriget utbredt sig ett doft missnöje mot adeln såsom det stånd, hvars medlemmar hade detsamma först i egenskap af rådsherrar lättsinnigt beslutat, och sedermera i egenskap af fältherrar illa utfört. Genast vid riksdagens öppnande och sedermera allt framgent visade sig och växte den ömsesidiga spänningen. Ofrälse-stånden fordrade, att, när de uppvandrade till riksdags-predikan, skulle deras tåg föregås af två härolder och tillkännagifvas genom ringning i klockorna, det ena med det andra liksom det skedde för adeln; hvarjemnte borgare- och bondestånden fordrade, att till den kungliga taffeln skulle inbjudas deras talemän, likaväl som adelns och presternas [2]). Några inom borgareståndet ville ock, att alla slags sysslor skulle delas jemnt mellan frälse och ofrälse [3]). I offentliga handlingar hade man tillförene begagnat ordasättet: *adeln och de andra stånden*; nu fordrade ofrälsemännen att för jemnlikhetens skull borde man skrifva *samtlige ständerna* [4]). Ju längre det led, desto mer klagade ock adeln, att ofrälse-stånden ofta påskyndade och fattade sina beslut före det sålunda förbigångna riddarhuset, och att adeln derigenom åsidosattes, nedsattes, öfverröstades och föraktades [5]). Att de från pommerska kriget hemresta officerarna blefvo för detta sitt tilltag af adeln försvarade, väckte ofrälsemännens rättmätiga harm och ökade deras förbittring; och att vid riksdagens slut ofrälsestånden likaledes försvarade sitt tilltag, att i trots mot riddarhus, regeringsform och konungamagt, utnämna en hop ämbetsmän, väckte

---

1) Adelns prot. 19 Nov. 1751.
2) Sax. min. br. d. 28 Okt. 1760.
3) S. st. d. 24 Febr. 1761.
4) Danska min. bref d. 30 Mars 1762.
5) Sax. min. br. 25 Aug. 1761 m. fl.

hos adeln samma känslor tillbaka. Alla dessa förhållanden förberedde den ömsesidiga sinnesstämning och de åtgerder, med hvilka ofrälsestånden under riksdagen 1765 besegrade adeln. Hvad som möjliggjorde denna utgång af striden var, som nämndt är, att borgareståndet, hvilket sedan 1738 vanligtvis stått på adelns sida, hade, under riksdagen 1760 öfvergått till ofrälsemännen.

Riksdagen 1760—1762 företer många vedervärdiga och olycksbådande uppträden; men ock, som vi sett, några uppenbarelser af högre och ädlare tankar, hvilka midt under villervallan af orättvisor och fördomar sökt tränga sig fram för att upplysa allmänheten, omskapa samhället och bereda en ny och förädlad frihetstid. Som sådana räkna vi nyssnämnda sträfvanden efter tryckfrihet, efter jemnlikhet inför lagen, efter utvidgad handelsfrihet, efter lagligt rättegångssätt, efter strängare tillsyn öfver ämbetsmännen, och efter mer sparsamhet, ordning och rättvisa i hela förvaltningen. Ej sällan var det striden mellan just dessa sträfvanden till något bättre å ena sidan, och å den andra de skadliga missbruk, som borde afskaffas, och de tadelvärda ämbetsmän, som borde undanskaffas; — ej sällan var det just denna strid, som föranledde riksdagens våldsamma uppträden. I en kropp, besvärad af elakartade sjukdoms-ämnen, uppstår mellan de friska och de angripna delarne en strid på lif och död. I åtskilligt var nu beskrifna riksmöte en dylik började men ännu icke genomkämpad brytning inom den svenska samhällskroppen.

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Z.

Å.

Ä.

Ö.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

FYRATIONDEFÖRSTA DELEN.

ADOLF FREDRIKS REGERING.

TREDJE HÄFTET.

REDUKTIONS-RIKSDAGEN 1765—1766,
KRONPRINSEN GUSTAFS UNGDOM OCH FÖRMÄLNING
OCH REAKTIONS-RIKSDAGEN 1769—1770.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,
L. J. HIERTAS FÖRLAGSEXPEDITION.
1872.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS K. L. BECKMAN,
1872.

INNEHÅLL.

Första Afdelningen.

REDUKTIONS-RIKSDAGEN 1765—1766.

Andra afdelningen.

PRINS GUSTAFS UNGDOM OCH FÖRMÄLNING.

Tredje afdelningen.

FÖRBEREDELSER TILL OCH FÖRLOPPET AF REAKTIONS-RIKSDAGEN 1769—1770.

Rättelser.

Sid.	41	rad.	28	står:	lagliga, läs: lagligt.
»	126	»	20	»	16,000, » 16,000 (?).
»	178	»	4, 5	»	näst förflutna och följande åren, läs: dessa år.
»	251	»	4	»	blott tvänne herrar, läs: ett sällskap af omkring fyratio personer.

ADOLF FREDRIKS REGERING.

TREDJE HÄFTET.

REDUKTIONS-RIKSDAGEN 1765—1766.

FÖRSTA KAPITLET.

TIDEN MELLAN RIKSDAGEN 1760—1762 OCH RIKSDAGEN 1765—1766.

Förnämsta tilldragelserna mellan båda dessa möten bestodo i Lovisa Ulrikas försök att med biträde än af Ryssland än af svenska partier genomdrifva konunga-magtens utvidgning.

Berättadt är, huru i början af 1762 rysska kejsarinnan Elisabet afled och efterträddes af Peter den tredje; — och likaledes, huru denne, ursprungligen hertig af Holstein-Gottorp, hyste i hög grad det hat mot Danmark, som en lång tid bortåt utmärkt hela hans slägt. Åt denna känsla öfverlemnade han sig nu med en ifver, som mer afsåg egen hämnd, än undersåtarnes väl; *hans förbittring mot Danmark*, skref Ulrik Scheffer[1]), *är gränslös och oförnuftig.* Genast efter uppstigandet på Rysslands tron beslöt han att återtaga de delar af Holstein och Schleswig, som han påstod danska konungar

---

[1]) Sparreholms arkiv. U. Scheffer till J. W. Sprengporten d. 27 Maj 1762.

hafva bortröfvat från hans hertigliga förfäder. Planen rönte likväl motstånd från flere håll. Att Rysslands beherrskare skulle komma i omedelbar besittning af nämnde hertigdömen, väckte oro hos Frankrike, Österrike och Sverige, t. o. m. hos hans egna undersåtare, ty Bestuschew fruktade, att i slikt fall torde Ryssland stundom få sina egna fördelar uppoffrade för regentslägtens enskilda besittning; ungefär på samma sätt som engelska staten och folket för sina konungars arfland Hannover. Äfven Peters gemål Katarina ogillade förslaget; men alla invändningar blefvo fruktlösa, och Peter började snart ordna den här, som skulle från Mecklenburg inbryta i Holstein.

För att dervid erhålla biträde vände han sig till Sverige, och med något hopp om framgång; ty han räknade på det hat mot Danmark, som fordom vanligtvis förefunnits hos svenska folket, och som då för tiden i hög grad förefanns hos svenska konungahuset. För att än mer försäkra sig om detta sednares bistånd, säges han hafva lofvat understödja dess sträfvande efter ökad magt. Så väl af denna orsak, som af holstein-gottorpska husets vanliga ovilja mot Danmark, visade både Adolf Fredrik och i synnerhet Lovisa Ulrika mycken benägenhet för saken, och den ovanligt stora ifver, hvarmed hofvet i Köpenhamn då för tiden arbetade för det fria statsskickets upprätthållande i Sverge, kom också af dess farhåga, att, ifall Adolf Fredrik erhölle större magt, skulle han och Lovisa Ulrika genast förena sig med Ryssland och angripa Danmark. Men ej heller i denna punkt fanns nu mera någon öfverensstämmelse mellan konungaparet och landet. Svenska folkets gamla anklagelser mot Danmark hade näml. tystnat eller blifvit öfverröstade af den fruktan och det hat, som Rysslands många eröfringar från Sverge alstrat. Rådet delade sådana allmänhetens tänkesätt och blef tillika genom landets fattigdom, statens skulder, par-

tiernas oenighet och de sista krigens olyckor afskrämdt från tanken på något nytt dylikt företag[1]). Följderna af sådana rådets tänkesätt visade sig tydligt. Peter begärde, att Sverge skulle med sin flotta understödja hans anfall mot Danmark, men regeringen vägrade. Han begärde, att Sverge skulle åtminstone gynna Rysslands företag och öppna sina hamnar för dess flotta; — men från Stockholm svarades, att Sverge skulle gynna Ryssland lika mycket som Danmark, och att i händelse af nödfall, skulle Sverges hamnar stå som tillflyktsorter öppna för Rysslands, alldeles på samma sätt som för Danmarks flottor[2]), och Ekeblad ålade svenska sändebudet i Köpenhamn, J. W. Sprengporten, att med högsta försigtighet undvika allt, som kunde hindra eller störa den neutralitet, Sverge ville iakttaga[3]). Peter var dock så ifrig, att han för genomdrifvande af sina önskningar skulle troligtvis medgifvit Sverge ganska stora fördelar[4]). Ho vet ock, hurudan underhandlingens utgång blifvit, så framt ej kejsaren redan sommaren 1762 blifvit afsatt och mördad, och planerna mot Danmark till följe deraf inställda. Genom denna händelse räddades Nordens folk från den hotande krigsstormen, och Sverges statsskick likaså från det anfall, som Lovisa Ulrika med stöd af besagde furste tillämnat.

Men snart blef hennes plan, ehuru under annan form, återupptagen. Mellan henne och den nu varande ryska kejsarinnan Katarina hade hittills rådt personlig ovilja[5]), och den förra tadlade bittert den

---

[1]) Danska min. br. d. 10 Aug. 1762.

[2]) Österrik. min. br. d. 9 Juli 1762.

[3]) Sparreholms arkiv. Ekeblad till J. W. Sprengporten d. 7 Maj 1762.

[4]) S. St. Ulr. Scheffer till J. W. Sprengporten. Paris d. 27 Maj 1762.

[5]) Danska min. br. d. 1 Mars 1763.

sednares uppförande med hänsyn till gemålens, kejsar Peters, afsättning och mord, hvilka uppträden icke blott sårade drottningens rättskänsla utan ock beröfvade henne det understöd, hon af bemälte furste påräknat. Den moraliska oviljan blef dock snart besegrad af hennes längtan efter ökad magt; och inom kort och redan före slutet af 1762 blef genom Panin mellan henne och Katarina förberedd icke blott en försoning utan ock ett förbund[1]), ehuru vi icke närmare känna huru och på hvad sätt; villkoren tyckas ej heller hafva hunnit fullständigt uppgöras. Att Katarina skulle förhjelpa svenska konungen, till något större magt, var det enda, man trodde sig med säkerhet veta[2]). Om de öfriga punkterna utspriddes hvarjehanda rykten, stundom tämligen osannolika, t. ex. att rysska storfursten Paul skulle förmälas med svenska prinsessan Sofia Albertina; — att dock Lovisa Ulrika ogerna ville från sin moderliga vård aflägsna den »då blott tioåriga dottern»; — att ifall storfursten Paul aflede utan manliga arfvingar, skulle en bland de svenska prinsarna upptagas till ryssk tronföljare; — att Preussen skulle ingå i förbundet och till belöning erhålla Pommern; — att Sverge skulle i ersättning bekomma Norge, hvars eröfring städse utgjort ett föremål för Lovisa Ulrikas önskningar[3]) o. s. v.

Men de så beskaffade planer, som möjligtvis förefunnos, blefvo snart alldeles tillintetgjorda. Svenska hofvets gamla fiende Bestuschew vann ånyo mycket inflytande inom rysska regeringen. Vid en rådsförsamling uppträdde han mot det å bana varande förslaget att medverka till svenska konungamagtens utvidgande, och han påstod, att en sådan

---

1) Danska min. br. d. 4 Jan., 18 Febr., 1 Mars 1763. Se ock Ostens Gesandtskaber sid. 93.

2) Danska, Sax., Österrik. min. br. från denna tid.

3) Danska min. br. d. 11, 21 Jan. 1763.

förändring skulle blifva skadlig för Ryssland. Han fick häruti medhåll af nästan alla de närvarande rådsherrarna, och man visste, att äfven ryska allmänheten bedömde förhållandet på samma sätt. Det ena med det andra gjorde, att Katarina för tillfället afbröt sina härom förda underhandlingar. Straxt derefter dog också konung August den tredje i Polen. Katarina beslöt då uppsätta sin förre älskare Stanislaus Poniatowsky på den lediga tronen, och detta förslag med deraf föranledda underhandlingar och kraftåtgerder jemnte någon oro för anfall från Turkiet upptog så hennes tankar och tid, att svenska hofvets önskningar och planer blefvo åsidosatta, till harm och sorg för den återigen på sina ryska förhoppningar bedragna Lovisa Ulrika[1]).

Utom och bredvid dessa underhandlingar med Ryssland, hade ock en annan plan varit å bana; kommande likväl icke blott från hofvet utan ock från partierna sjelfva. Dessas mer sansade och rättänkande ledare på båda sidor hade under förra riksdagens motbjudande strider känt en djup ovilja, öfver hvad de sågo, och en djup farhåga, för hvad de fruktade få se, och de beslöto att till förekommande af dylika både nesliga och förderfliga uppträden införa i regeringssättet några behöfliga förändringar till hejdande af ständernas öfvermod och till ökande af regeringens magt. Så bildade sig till gemensamt arbete en försoningsnämnd, ett så kalladt *kompositions-parti*, bestående å Hattarnes sida af Fersen, Hermanson, Ehrensvärd och Rappe, å Mössornas af Löwenhielm, Rudbeck och Ridderstolpe, och å hofvets af allt i alla-mannen Sinclair.

---

[1]) Danska min. br. d. 15, 29 Nov. 1763. Österr. min. br. 25 Nov. s. å.

Dessa herrar höllo hela tiden bortåt gemensamma öfverläggningar, hvarvid först Hermanson och sedermera Rappe förde pennan, och förslag uppgjordes till både den nya författningen och sättet, hvarpå den skulle genomdrifvas. Saken hölls länge så hemlig, att utom konungaparet endast besagde i förtroendet intagne herrar egde kunskap derom. Men i längden började man ana förhållandet. Det egentliga frihetspartiets ledare blefvo mycket uppbragta, och vid rykte om Hermansons förslag till ny regeringsform utbrast Troilius; *Hermanson, eller hvilken annan, som inlåter sig i dylikt företag, skall vid nästa riksdag akta sitt hufvud*[1]).

I förhoppning att genom biträde af både Ryssland och kompositions-partiet kunna genomdrifva sina planer, vidtog Lovisa Ulrika sjelf flere åtgerder för att hjelpa fram sina anhängare och stärka sitt parti. Mot pant af sitt myntkabinett skaffade hon sig ett lån på 50,000 plåtar, som hon sade, för att bekosta byggnader vid lustslottet Kina, men, som man trodde, för att bekosta förberedelserna till en åsyftad statshvälfning[2]). För samma ändamål sökte hon framdraga flere sina vänner och anhängare. Den hittlils välbetrodde rådgifvaren Düben blef afskedad, emedan han stundom tillät sig motsägelser; och i stället fick den fyndige och medgörlige Sinclair ett oinskränkt förtroende och tillika vården om hennes handkassa[3]). Serenius, som afsagd fiende till hofvets motståndare, Hattarna, blef för tillfället gynnad. Han hade erhållit första rummet på förslaget till Strengnäs biskopsstol. Hattpartiets anhängare inom rådet sökte väl motarbeta hans ut-

---

[1]) Österr. min. br. d. 12 Aug. och 9 Sept. Sax. d:o d. 5 Aug. 1763.

[2]) Rådsprot. den 12 April 1763. Sax. min. br. d. 16 och 21 Juni s. å.

[3]) Sax. min. br. d. 1 Juli 1763.

nämning; men med understöd af Liewen och några medgörliga riksråd lyckades Lovisa Ulrika genomdrifva den[1]). Sak samma ungefär med Dalin. Hofkanslers-sysslan var ledig, och drottningen ville dertill nödvändigt hafva besagde sin skyddling befordrad; ehuru tankspriddhet och ovana vid främmande språk gjorde honom mindre passande, och ehuru några mer förtjenta sökande anmält sig. För att tysta dessa herrars anspråk begagnades åtskilliga medel; Hermanson utnämndes till friherre, Barck fick tittel af hofkansler, Ekestubbe af statssekreterare och Steyerns son nämndes till vice korporal vid drabanterna, och genom dessa åtgerder lyckades man få Dalin uppförd på första förslags-rummet och derefter utnämnd till platsen[2]).

Det var vid slutet af 1763 som Lovisa Ulrikas förhoppningar om ryssk hjelp blefvo, såsom nyss berättades, tillintetgjorda. Kort derefter gick det likaså med hennes beräkningar på kompositions-partiet. De deri inflätade Mössorna, Löwenhielm och Rudbeck, började draga sig tillbaka, vare sig af fruktan för ökad konungamagt och vid åsynen af drottningens sjelfrådighet, eller till följe af inverkan från England och Ryssland; allt nog, kompositions-partiet upplöstes, och Mössorna började gå sin egen bana. Sålunda sviken i sina beräkningar på både Ryssland och Mössorna, måste Lovisa Ulrika, som dock ingalunda ville öfvergifva magtutvidgnings-planerna, söka understöd hos sina fordna motståndare, Hattarna och Frankrike; och denna förändring tyckes hafva inträffat under början af år 1764.

Omkastningen skulle dock så länge möjligt döljas bakom ännu bibehållen kompositions-slöja, och bakom vackra ordalag om neutralitet och oväld, och

---

[1]) Rådsprot. Mars 1763. Danska min. br. d. 8. 18, 25 Mars s. å.

[2]) Danska min. br. d. 18, 25 Mars, 16 Aug. 1763.

Lovisa Ulrika hoppades kunna på sådant sätt icke blott vinna nya bundsförvandter i det egentliga Hattpartiet utan ock bibehålla dessas gamla motståndare; drottningen, hette det, skall styra Hattarna och konungen likaså Mössorna[1]. Hon började för den skull visa mer artighet än förut mot franska sändebudet och mot Fersen och andra mer betydande herrar inom Hattpartiet, och hon försäkrade dem om oegennyttan och välmeningen af sina afsigter[2]. Under flere år hade Hattpartiets rådsherre-fruar hållits aflägsnade ifrån hofvet, men nu blefvo de återigen dit inbjudna[3].

Hattarna sjelfve voro böjda för en dylik sammanjemnkning. *Vårt parti*, skref Karl Scheffer, *kan omöjligen mot Mössornas förestående angrepp upprätthållas utan genom förbund med konungaparet*[4]. Axel Fersen hoppades ännu kunna försona partierna[5], och man såg snart honom, Ekeblad, Lantingshausen och Karl Scheffer omigen intagna i hofvets salar och umgänge[6], och det talades om, att för Lovisa Ulrikas skull medgifva upphäfvandet af kronprinsens med så mycket besvär afslutade danska förlofning, och att i regeringsformen införa några förändringar till afskaffande af oredor och sjelfsvåld och till ökande af konungens magt. *En förändring i vårt regeringssätt*, skref Hermanson[7], *är högst behöflig, och det är illa, att danska hofvet motarbetar hvarje sådant förslag*; och samme Karl Scheffer, som 1756 ifrigt arbetade på konungamagtens inskränkning, uppsatte nu förslag till en ny regeringsform, hvilken

---

[1]) Preuss. min. br. Febr. 1764.
[2]) Danska min. br. d. 27 Nov. 1764.
[3]) Danska min. br. d. 17 Jan. 1764.
[4]) Danska min. br. d. 11 Maj 1764.
[5]) Danska min. br. d. 27 Jan., 14 Dec. 1764.
[6]) Preuss. min. br. d. 31 Mars. Danska min. br. d. 21 Jan. 1764.
[7]) Sparreholms arkiv. Hermanson till J. W. Sprengporten d. 27 April 1764.

hof- och Hattpartierna skulle vid nästa riksdag framlägga[1]). Hans utkast bibehöll visserligen sjelfva de frisinnade grundsatserna af 1720 års författning, men borttog flere sedermera gjorda tillägg och utvidgade konungens magt i fråga om ämbets-tillsättningar, samt inskränkte ständernas magt eller vana att inblanda sig såväl i dessa regerings-åtgerder som i sjelfva lagskipningen; likaså deras rättighet att ensamma besluta ändringar i grundlagarna; och han ville nu tillerkänna åt både konung och råd rättighet att i sistnämnde hänseende uttala ett bestämdt *nej!* Drottningen önskade visserligen större magtutvidgning, men låtsade vara nöjd, och mellan henne och hattpartiet afslöts en, som det skulle heta, uppriktig försoning; och Hermanson blef den, som skulle leda de hädanefter gemensamt vidtagna åtgerderna[2]).

Franska regeringen hade redan länge dragit i tvifvelsmål, huruvida det lönade mödan att hädanefter som hittills med dryga penninge-uppoffringar understödja något bland de svenska riksdagspartierna; men de nu öppnade utsigterna att genom hofvets och Hattarnas försoning kunna återigen vinna större inflytande på svenska ärendernas ledning bevekte styrelsen i Paris att för nämnde ändamål återigen utbetala dryga summor, mest dock redan förfallna underhålls-penningar. hvilka måhända eljest aldrig blifvit gäldade.

Men, som nämndt är, Lovisa Ulrika ansåg den föreslagna magtutvidgningen alltför obetydlig och tillgrep derföre på egen hand flere åtgerder, som åsyftade större förändringar. Som sådana ville man räkna också en resa, som konungen och kronprinsen skulle företaga till Skåne för att, som det hette, mönstra några regementer, men, som många sade,

---

[1]) Danska min. br. d. 6 Mars, 24 April 1764.
[2]) Danska min. br. d. 6 Juli, Österrik. min. br. d. 2 Nov. 1764.

för att värfva anhängare, hvilken färd dock sedermera inställdes på skäl eller svepskäl af en i södra landskapen härjande boskapspest[1]. I hopp att vinna den verksamme och inflytelserike Ehrensvärd, upphöjdes han till friherrlig värdighet[2], och för att vinna adel, borgare och bönder användes hvarjehanda medel[3]; och drottningen hade med preussiska sändebudet många och långa samtal, stundom utan Adolf Fredriks vetskap[4]. *Drottningen*, hette det, *sträfvar mer än någonsin efter oinskränkt magt och har derom återigen öppnat hemliga underhandlingar med ryska kejsarinnan*[5]. Hon vände sig ock i samma afsigt till konungen i Preussen[6]. Han och Katarina förbundo sig ock att visserligen upprätthålla Sverges regeringsform af år 1720, men ock att medgifva afskaffandet af de ytterligare inskränkningar i konungamagten, som sedermera tillkommit. Planen blef meddelad åt Lovisa Ulrika, men inför svenskarna förnekade både hon och Adolf Fredrik all vetskap derom.

Sådana underhandlingar och åtgerder kunde dock ej hållas nog hemliga, och ryktet om dem och minnet af drottningens förra tillställningar[7] väckte uppmärksamhet bland alla partier. England, Ryssland och Mössorna blefvo oroliga när de tidtals sågo henne nästan uteslutande hålla sig till Frankrike och Hattarna. Dessa åter misstänkte alltid uppristigheten af hennes ord och åtgerder, och misstroendet stärktes än mer genom hennes beteende vid det samtidigt förefallande erkebiskopsvalet, näml. der-

---

[1]) Rådsprot. d. 30 Maj, 3 Juli, 21 Aug. 1764. Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 5 Juni 1764.

[2]) Danska min. br. d. 10 Aug. 1764.

[3]) Österrika min. br. d. 20 Juli, 7 Sept. 1764.

[4]) S. st. Danska min. br. d. 24 Juli 1764

[5]) Österrika min. br. d. 30 Juli 1764.

[6]) Danska min. br. d. 12 Juni 1764.

[7]) Danska min. br. d. 21 Febr. 1764.

igenom att hon i hemlighet arbetade för deras afsvurne fiende, Serenius[1]).

Dessa och andra likartade uppträden sammanblandade och förvirrade alla partier till den grad, att sommaren 1764 de flesta icke rätt visste, hvar de hade sig sjelfva, sina vänner och sina motståndare. Man talade väl ännu om två serskilda ligor, *kompositionister* under Axel Fersen och *anti-kompositionister* under Rudbeck och Höpken[2]); men alla förhållanden voro, som sagdt är, mycket ovissa och underkastade ständiga vexlingar. Villervallan ökades genom sistnämnde herres beteende.

Han sökte näml. under nu pågående brytningar skaffa sig tillfälle att åter komma in i ärenderna och kanske upp på kanslipresident-stolen; ifall, näml. som några trodde, Ekeblad skulle af en eller annan orsak blifva derifrån skild. Höpken reste fördenskull in till hufvudstaden och sökte att tillhopa med några Mössor bilda ett tredje parti, som skulle benämnas *de nationala*. Men han kunde ej vinna förtroende hvarken hos dem eller hos Hattarna, bland hvilka Ehrensvärd, Fersen och Karl Scheffer voro hans bestämda motståndare. Äfven de främmande sändebuden, både Danmarks, Frankrikes och Rysslands hyste misstroende mot hans person. Snart inseende fåfängligheten af sina förhoppningar och planer, nedlade han sin befattning som kansler öfver Uppsala högskola och återvände till Ulfåsa[3]).

Slutligen och under hösten 1764 öfver- eller återgick Lovisa Ulrika bestämdt till Mösspartiets och

---

[1]) Danska min. br. d. 4 Jan., 17 Febr., 26 och 29 Juni 1764. Sax. min. br. d. 30 Juli s. å. Preuss. min. br. d. 29 Juni s. å.

[2]) Sparreholms arkiv. J. M. Sprengporten till J. W. Sprengporten d. 12 Juli 1764.

[3]) Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 20 Mars och 6 Apr. 1764. Sax. min. br. d. 13 April s. å. Danska min. br. d. 19 Mars s. å. och flerestädes. Preuss. min. br. d. 14 Febr. 1764.

till Rysslands och Englands sida. Orsaken, sättet och villkoren dervid äro icke närmare kända. Lösa rykten omtala, att hon blef lockad af Löwenhielm och Adam Horn, hvilka motarbetade hvarje försoning med Hattarna; likaså att hon af England mutades med en personlig gåfva af 15,000 p. st., och med löfte om ett åt staten gifvet lån af 30 millioner livres de France, det sednare dock mot pant af kronans grufvor, jernverk och af ön Gottland eller åtminstone af Slitö hamn[1]. Ryktet ville dessutom veta, att hon omigen inbillade sig kunna räkna på kraftigt understöd af ryska kejsarinnan. Allt detta var dock, som nämndt är, endast lösa, hittills obestyrkta rykten. Hvad man deremot med säkerhet vet, är, att hon ville ännu och i det längsta dölja sin omkastning och sökte fördenskull genom smicker och artigheter förblinda danska och franska sändebuden. Men det blef henne omöjligt att alltid styra sinnet och tungan, och emellanåt undföllo henne ord så skarpa, att de tydligen röjde hennes mot nämnde stater numera fiendtliga tänkesätt. Till sitt eget partis ledare under den stundande riksdagen utsåg hon ock den mindre väl kände Sinclair[2]. Det blef tillika bekant, att under nu pågående riksdagsmannaval hade hofvet i hemlighet understödt Mössorna och bidragit till dessas erhållna öfvervigt[3]. Några Hattar och i synnerhet Karl Scheffer trodde dock länge på hennes försäkringar om uppriktighet och oväld; men mer och mer öppnades äfven deras ögon, och slutligen lemnade Fersen helt och hållet både kompositions- och hofpartiet och ställde sig öppet i spetsen för Hattarna, och blott för Hattarna, räknande dervid på understöd inom rådet af sina dervarande vänner,

---

[1]) Danska min. br. d. 4—14 Dec. 1764.
[2]) Danska min. br. d. 14 Dec. 1764.
[3]) Danska min. br. d. 30 Nov. 1764.

och på riddarhuset af Bunge, Ehrensvärd, Hermanson och Ulrik Scheffer m. fl., och i sådan ställning afbidade Hattarna den snart sammanträdande riksdagen.

Vi nämnde, att Lovisa Ulrika hösten 1764 öfvergick till den liga, som utgjordes af England, Ryssland och Mösspartiet. På sistnämnde bundsförvandt kunde hon dock föga lita. Dess liksom hela svenska folkets missnöje hade vid ifrågavarande tid stigit ganska högt, till följe dels af missväxter, brist och hungersnöd, dels af allt för lågt penningevärde och allt för höga varupriser, dels af ett slöseri, som äfven under fredsåren mycket ökade både statens och hofvets skulder, dels ock slutligen af allmogens harm öfver åtskilliga band på tillverkning och försäljning af brännvin. Skrifter af Nordencrantz visade rikets olyckliga belägenhet, och anklagade för densamma Hattarna, såsom de der tillställt krigen och bortslösat statsmedlen, samt på Hattarnes bundsförvandter Stockholms-köpmännen Kierman, Le Febure och Claesson m. fl. såsom de der genom bankens och vexelkontorets missbrukande skadat det allmänna och riktat sig sjelfva. Hans skrifter lästes mer och mer och förberedde inom kunnigare klasser den sinnesstämning, som under påföljande riksdag gjorde sig gällande. Hans anfall tycktes väl icke böra oroa Lovisa Ulrika, sedan hon nämligen skilt sin sak från Hattarnas. Men Mösspartiet, hvilket, såsom nämndt är, delade ofvanbeskrifne allmänna missnöje, hyste i grunden mer republikanska tänkesätt än Hattarna, och ogillade dessutom högeligen hofvets fortfarande misshushållning och var således af både politiska och ekonomiska skäl ingen vän af konungaparet. Det nu ingångna förbundet varade derför icke länge, såsom efterföljande kapitel skall ådagalägga.

En återblick på tilldragelserna under åren 1763 och 1764 visar tydligen, hvilken sammanblandning och villervalla, förra riksdagen efterlemnat, och det

inom alla partier. Hvart och ett bland dem hade sitt serskilda syfte, men intetdera styrka nog att kunna på egen hand tillkämpa sig någon afgörande seger. Man ser derför, huru de hvart för sig trefvade efter förbund än med det ena än med det andra, dock i längden förgäfves; ty både åsigter och afsigter voro hos alla tre för mycket olika och intetdera ville beqväma sig till någon betydligare eftergift. Vid slutet af 1764 hade visserligen hofvet ingått förbund med Mössorna, men detta var ej mer uppriktigt och fast än det, som vid årets början afslutades med Hattarna. För tillfället mägtigast bland alla tre var utan tvifvelÖsspartiet, hvilket mer och mer drog till sig lemningarna af förra riksdagens landtparti och derjemnte den stora skara missnöjda, som af nyss uppräknade anledningar fanns inom hela riket.

ANDRA KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766 BESLUTAS OCH FÖRBEREDES.

Förra riksdagen hade utsatt ständernas nästa sammanträde till den 15 Okt. 1765. Men några ville åter hopkalla dem redan år 1763. Detta var i synnerhet händelsen med hofpartiet, till följe dels af Lovisa Ulrikas ifver och otålighet, och dels af de tidtals öppnade utsigterna, att med hjelp af kompositions-partiet och af de utländska bundsförvandterna, och i synnerhet af Ryssland, kunna vinna den efterlängtade magtutvidgningen. Ett vigtigt skäl var ock uteblifvandet af de underhålls-penningar, Frankrike lofvat gifva; ty Sverge påstod sig hafva en dylik fordran till ett belopp af 18 —, men, som Frankrike påstod, af blott 13 millioner livres[1]). Genom

---

[1]) Rådsprot. d. 21 Maj 1764, enligt Kl. Ekeblads uppgift. Summorna voro: den första 18,918,770 livres och 4½ dénier, och den sednare 13,564,451 livres 4⅓ dénier.

denna och andra omständigheter uppstod i Sverge en statsbrist så stor, att den ej kunde på vanligt sätt fyllas, och så besvärlig och trängande, att medel deremot måste genast påtänkas. *Om*, sade Karl Scheffer, *Frankrike ej betalar sina återstående underhållspenningar*, *blifva vi tvungna att sammankalla riksdag och begära hjelp af ständerna*[1]).

I sjelfva verket ville dock Hattarna så länge möjligt uppskjuta den för deras parti mycket hotande riksdagen. Våren och sommaren 1764 blefvo dock penningebrist och missnöje så hotande, att fråga om dess påskyndande formligen framställdes. På hof- och Mösspartiets vägnar företedde Löwenhielm en beräkning, som visade för det löpande året en statsbrist af mer än 5,000,000 daler s. m., och derigenom ock nödvändigheten af en riksdag. Å Hattarnas vägnar sökte Karl Scheffer ådagalägga, att statsbristen kunde fyllas eller åtminstone bäras utan att före den bestämda tiden sammankalla ständerna. De penningemedel, han föreslog, voro indragning af 39,000, anslagna till arbete på Trollhätte-slussverk, förskott af 500,000 på nästa års underhålls-penningar, samt uppskof med betalandet af 2,147,130 på statens skuld till banken, alla summorna räknade i ecus. Ehuru otillräckliga och betänkliga dessa åtgerder voro, blefvo de likväl af Hattarna inom rådspartiet antagna som gilltiga skäl till riksdagens uppskjutande. För dess påskyndande deremot talade väl Adolf Fredrik med sina 2 röster och tillika 6 rådsherrar, och bland dessa Bonde, Horn, Liewen och Löwenhielm, således åtta röster; men på andra sidan stodo under Ekeblads och Scheffers ledning 9 rådsherrar; så att med öfvervigt af en enda röst riksdagens sammankallande afslogs[2]).

---

[1]) Preuss. min. br. d. 2, och 6 Mars 1764. Danska min. br. d. 7 Juni 1763.

[2]) Preuss. min. br. d. 30 Mars, 4 och 8 Maj 1764.

Emellertid växte svårigheterna och missnöjet med hvarje dag och snart till så hotande höjd, att sjelfva Fersen började anse ständernas sammankallande oundvikligt. Löwenhielm aflemnade ock till sina rådskamrater en ny uppsats, i hvilken han omigen ådagalade nödvändigheten af en snar riksdag och tillika vådan, de svåra efterräkningar, som förestodo de rådsherrar, hvilka fortfarande satte sig deremot, hvarjemnte Ekeblad och Scheffer fingo mottaga namnlösa bref af samma hotande innehåll. Det ena med det andra verkade, och i September beslöt och kungjorde regeringen, att ständerna skulle sammanträda den 15 Jan. 1765 [1]).

Nu började eller rättare sagdt fortsattes de vanliga riksdags-förberedelserna medelst öfvertalningar, löften, förplägningar och mutor. På hofvets sida var Sinclair verksammaste handtlangaren. Han reste omkring och värfvade röster samt utdelade de ryska penningar, som för sådant ändamål blifvit aflemnade. Men stundom ville hvarken engelska eller ryska sändebuden anförtro sina mutkassor åt honom, ej heller åt Lovisa Ulrika sjelf, hvilken blef deröfver mycket uppbragt. Hatet mot Hattarna och hoppet att genom Mössorna och de främmande sändebuden vinna ökad magt var dock ännu den förherrskande känslan, och hon fortfor följaktligen att gynna Mössorna; men både hon och Adolf Fredrik dolde sorgfälligt sin kunskap om Rysslands och Preussens ofvannämnda deltagande i hennes riksdagsplaner. Många och betydliga anhängare för det egentliga hofpartiet kunde likväl icke vinnas [2]).

---

[1]) Preuss. min. br. d. 4 Sept. och Danska min. br. d. 7 Sept. 1764. Rådsprotokollen om dessa tvister har förf. ej lyckats anträffa.

[2]) Preuss. min. br. d. 22, 39 Juni. Danska dito d. 12 Okt., 30 Nov., 18 Dec. 1764, samt Riksark. Wahrenbergs anteckn. ur Nordins saml.

Till understöd åt de förenade hof- och Mösspartierna utdelade ryska och preussiska sändebuden stora summor[1]), och äfvenså Englands[2]). I Hamburg trycktes tillika en skrift, som skarpt klandrade Hattpartiets styrelse och påstod, att under densamma hade Sverge varit *Frankrikes slaf*, och att flere Hattpartiets anhängare bland Stockholms borgerskap — namnen utsattes — hade ådagalaggt grof egennytta i förvaltandet af de främmande underhålls-penningarna samt af banken och vexelkontoret. Som hjelpmedel häremot föreslogos sammansättningar af välsinnade riksdagsmän och anställande af stränga räfster öfver de anmärkta missbruken[3]). Boken väckte utomordentligt uppseende, och på de anklagade borgrarnes anhållan utfästes en belöning af 10,000 daler s. m. åt den, som kunde bevisligen upptäcka författaren. Man trodde sig veta, att det var Nordencrantz, hvilken detta år besökt helsobrunnarna i Tyskland; men någon bindande bevisning stod ej att åstadkomma[4]). Tillika kunde man ej längre dölja statsverkets olyckliga tillstånd, och det blef bekant, att rikets skulder återigen uppstigit till minst 55 millioner[5]) och att riksstaten numera fordrade 16, ehuru den 1696 endast uppgått till 5 eller 6 millioner, allt d. s. m.[6]). Dessa verkligheter, dessa förskräckliga verkligheter

---

[1]) Preuss. min. br. d. 18 Dec. 1764 säger 24,000 daler k. m. hvardera, och att summorna sedermera fördubblades. Enligt Österrik. min. br. d. 16 Nov. 1764, mottog engelska ministern Gooderich 50,000 Hamb. B:co till utdelning.

[2]) Preuss. min. br. d. 25 Dec. 1764.

[3]) Sax. min. br. d. 1 Febr. 1765.

[4]) Danska min. br. d. 21 Dec. 1764. Sax. dito d. 14 Jan. 1765. Österr. min. br. af den verksamma Belgisioso d. 18 Jan. 1765 innehåller, att några trodde skriften tryckt i London och författad af Springer, *en man med mycket snille och många kunskaper, men »ohne Sitten»*.

[5]) Danska min. br. d. 25 Dec. 1764. Utförliga summan var 55,614,390 d. s. m. och man misstänkte den vara än större.

[6]) S. st. Anmärkas bör, att 1 daler s. m. var år 1696 lika med $\frac{1}{2}$ men år 1764 blott med $\frac{1}{3}$ R:dr specie.

uppskrämde hvarje fosterlandsvän och gjorde alla Frankrikes mutor och Hattarnes försäkringar fruktlösa. Till och med bland adeln, som vanligen lutade till sistnämnda sida, fingo Mössorna denna gång en bestämd öfvervigt; och ofrälsestånden valde nästan uteslutande personer af deras parti, och häldst sådana, som förut ej varit med om någon riksdag; ty man hyste mot alla sådana mycket misstroende [1]). Hårdaste striden blef vid riksdagsmanna-valen inom Stockholms borgerskap. Hattpartiet sökte leda rösterna på en Wittfoth och i synnerhet på Kierman, och för den sednare arbetade med löften, vältalighet och välfägnad både han sjelf och hans slägtingar och partivänner och äfven den omtyckte öfverståthållaren Lantingshausen; men allt förgäfves. Bland hufvudstadens tio riksdagsmän inkom blott en enda Hatt, och denne jemnförelsevis en obetydande personlighet. Kierman, den förut så allsmägtige Kierman, blef utesluten [2]).

Till understöd åt Hattpartiet hade dock Frankrike lemnat 93,333 dal. s. m., men de voro förspillda. Karl Scheffer [3]) sökte visserligen länge nog inbilla sig och andra, att hans parti skulle segra, och det t. o. m. utan att förnedra sig till mutor; och, ehuru varnad, litade han i det längsta på hofvets understöd, eller åtminstone på drottningens löften om rättvisa och oväld. Hon hördes äfven locka och smickra Hattarna med att omtala, *huru tro-, hufvud- och plan-lösa Mössorna voro, och huru enfaldigt hon sjelf skulle bete sig, i fall hon uppträdde i spetsen för ett dylikt sällskap* [4]). Det påstås ock, att Hattarna i förlitande på sådana ord och på hofvets bi-

---

[1]) Sax. min. br. d. 12 Okt., 14 Dec. 1764.

[2]) Sax. min. br. d. 18 Sept. Danska dito d. 12 Okt., 13 Nov. Preuss. dito d. 5 Sept. 1764.

[3]) Preuss. min. br. d. 18 Dec. 1764.

[4]) Danska min. br. d. 30 Nov. 1764. Preuss. dito d. 8 Jan. 1765.

träde icke sjelfva utvecklade nog verksamhet vid riksdagsmanna-valen, och att några deras rika partivänner bland Stockholms borgerskap icke ville för dessas ledning vidkännas betydligare utgifter, icke ville, sade man, *uppoffra tusental för att vinna millioner*[1]). När efter förrättade val det slutligen blef bekant, att Lovisa Ulrika och hofvet verkligen gynnat Mössorna, och att dessa vunnit afgörande seger, var det för sent att afhjelpa felet. I sin nöd kallade väl Hattarna Pechlin till Stockholm och sökte oaktadt förra riksdagens förvisningsdom få honom åter intagen på riddarhuset[2]); men planen misslyckades, och det var med ganska mörka, t. o. m. förtviflade utsigter, som Hattpartiet numera gick den stundande riksdagen till möte.

TREDJE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.
DESS ÖPPNANDE OCH VALET AF TALEMÄN OCH UTSKOTT.

På bestämd tid, d. 15 Jan. 1765, samlades ständerna och användе som vanligt de första dagarna till val af talemän. Presterna utsågo dertill enhälligt erkebiskop Beronius. Serenius hade väl varit omtalad, men kom vid afgörandets stund icke i fråga, häldst äfven Beronius hörde till Mösspartiet.

Inom borgarståndet önskade flertalet borgmästaren i Stockholm, Karl Fredrik Sebaldt, en bestämd anhängare af Mössorna och af det fria statsskicket och tillika allmänt högaktad för duglighet

---

[1]) Danska min. br. d. 11 Dec. 1764. Preuss. min. br. d. 8 Jan. 1765.

[2]) Preuss. min. br. d. 28 Dec. 1764. Danska dito d. 30 April 1765.

och kraft, för reda och redlighet. Hattpartiet hade önskat Kierman eller Wittfoth; men när ingendera kunde ens blifva riksdagsman, sökte man åtminstone utestänga den fruktade Sebaldt och sådant på grund deraf, att han icke varit borgmästare så lång tid, som enligt lagen fordrades för att kunna väljas. Invändningen hade lagens bokstaf, men Sebaldt fick ståndets flertal för sig. Tvisten blef ytterst häftig; men när anhängarne af Hattpartiet, ungefär 40 personer, icke sågo sig kunna någonting vinna, lemnade de rummet. De återstående 61 Mössorna läto sig likväl deraf icke hindras, utan valdemed 57 röster Sebaldt till taleman[1]).

Till ordförande i bondeståndet önskade Hattpartiet naturligtvis sin gamle vän Olof Håkansson. Men Mösspartiets ovilja mot honom var så stark, och dess åsigter inom ståndet så förherrskande, att han vid valet erhöll blott 33, Josef Hansson deremot 103 röster. Denne var från Måsebo gård och socken i Elfsborgs län, och en för sans och duglighet aktad man, hvilken redan under de förra riksdagarna i flere fall täflat med Olof Håkansson. Den sistnämde tog sitt nederlag lugnt och klokt. *Då jag*, yttrade han efter afslutadt val, *då jag under åtta riksdagar varit ståndets taleman, känner jag nogsamt de mödor och svårigheter, som äro dermed förknippade, och önskar så mycket uppriktigare den nuvarande talemannen Guds bistånd och välsignelse vid det svåra värf, som blifvit honom ålaggdt*[2]).

Landtmarskalken, adelns taleman, var riksdagens inflytelserikaste person, liksom hans val en bland dess vigtigaste förberedelser, och nu till följe af den häftiga parti-spänningen af ovanligt stor betydelse,

---

[1]) Preuss. min. br. d. 18 Jan. Sax. dito d. 22 Jan. 1765. Borgarest. prot. d. 16 Jan. 1765.
[2]) Bondest. prot. Jan. 1765.

hvarföre det ej heller kunde företagas förr än fyra dagar efter de andra. Hofvet hade önskat Nils Bielke[1]), men utan hopp om framgång deri, måste det slutligen förena sig med Mössorna och arbeta för Rudbeck; ehuru konungaparet, som nämndt är, låtsade vara neutralt[2]).

Inom Hattpartiet talades visserligen af många och tidigt nog om Fersen; men han hade ock ett stort antal motståndare, näml. hofvet och dess parti, Höpken och dess liga, samt den verksamme riksdagslöparen H. H. Boije, jemnte en mängd adelsmän, som voro missnöjda deröfver, att han i slutet af riksdagen 1762 hade mot adelns önskan men enligt lagens bud underskrifvit de ämbets-fullmagter, som af ofrälseständen blifvit utfärdade[3]). Emedan han sjelf förklarade sig icke vilja denna gång blifva landtmarskalk, föreslogos några andra, t. ex. Ulrik Scheffer, Lantingshausen och en Reenstierna, en Rålamb; men ingendera kunde påräkna något större antal röster. Då, och sedan Lovisa Ulrika bestämdt och öppet öfvergått till Msspartiet, beslöt Fersen att icke i denna nödens stund öfvergifva sina partivänner, och lofvade fördenskull åtaga sig uppdraget, ifall det honom anförtroddes, hvarefter arbetet att skaffa honom röster kom i full gång[4]).

Mösspartiet hade alltsedan 1762 haft sina blickar fästade på Rudbeck[5]). Mycket talade till hans fördel, ståtligt utseende, lycklig talegåfva, redigt och klart omdöme, modigt och beslutsamt lynne, redbara och hederliga tänkesätt, och en oegennytta, som trotsade alla frestelser[6]). Landt-

---

[1]) Danska min. br. d. 13 Juli 1764.

[2]) Preuss. min. br. d. 22 Juni 1764.

[3]) Se 40 sid. 147, 148.

[4]) Preuss. min. br. d. 22 Juni, 13 Juli, 4 Dec. 1764 och Danska dito 30 Nov. 1764, 8 Jan. 1765.

[5]) Danska min. br. d. 5 Okt. 1762.

[6]) Preuss. min. br. d. 6 Nov. 1764 och flerestädes. Sax. min. br. d. 22 Jan. 1765.

adeln, som i stort antal infunnit sig, och likaledes ofrälseständen och i synnerhet presterna hyste till honom mycket förtroende[1]. Han hade ej heller inom partiet någon enda medtäflare och blef tillika understödd af både England, Ryssland[2]) och hofvet, hvilket sednare fruktade, att Fersen och Hattarne skulle i händelse af splittring få öfverhand[3]). Man befarade t. o. m., att Fersens stora riksdags-anseende skulle segra, oaktadt så många krafter voro mot honom förenade. Flere Mössor mente fördenskull, att man borde och kunde från riddarhuset utestänga nämnde herre, såsom den der vid slutet af förra riksdagen brutit mot riddarhusets föreskrift. Men detta lät sig svårligen verkställa, och ännu dagarna före valet trodde många, att han skulle få en öfvervigt af omkring 100 röster[4]). Några de häftigaste Mössorna upptogo då omigen utestängnings-förslaget och hotade att icke släppa honom in på riddarhuset, eller att drifva honom ut, i fall han der inträdde. Men Fersen helsade tillbaka, att han skulle *med värja i hand och till sista blodsdroppan försvara sin plats och på lif och död angripa enhvar, som dristade väcka fråga om hans utestängande.* Den ömsesidiga spänningen var ytterst häftig, och man befarade blodiga uppträden, kanske på sjelfva riddarhuset. Men vice-landtmarskalken Rålamb, en klok och sansad anhängare af Mösspartiet, och derjemnte en af alla partier högaktad man, lät till undvikande häraf, ehuru sjuk, bära sig upp på riddarhuset och lyckades att lugna sinnena, så att omröstningen kunde med ordning förrättas[5]). Den af-

---

[1]) Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 22 Nov. 1764.

[2]) Danska min. br. d. 18 Jan. 1765. Ostermann skall hafva till bestickningsmedel mottagit från Petersburg 60,000 rubel.

[3]) S. st.

[4]) Danska min. br. d. 8, Österrik. dito d. 18 Jan. 1765.

[5]) Sax. min. br. d. 1 Febr. Danska dito d. 22, 25 Jan. 1765.

lopp så, att Fersen fick 415, men Rudbeck 532 röster och således platsen.

Sedan genom dessa val ständerna ordnat sig, blef riksdagen d. 21 Jan. öppnad medelst Gudstjenst och predikan af Serenius. Texten: *rättfärdighet upphöjer ett folk, men synd är ett folks förderf*[1]), hade blifvit utvald af konungen och erkebiskopen, och blef nu af Serenius utlaggd på ett serdeles kraftfullt sätt, såsom man kunde vänta af mannen, ämnet och tillfället. Han fäste sig derunder mindre vid olika partier och vid deras olika åsigter om regeringsform, rikshushållning eller statskonst; utan vid den mycket djupare liggande, mycket tyngre vägande grundsanningen, att folkens ära och sällhet bero långt mindre på nämnde yttre omständigheter, än på folken sjelfva och på dessas egenskaper och uppförande enligt textens innehållsdigra ord: »*rättfärdighet upphöjer ett folk, men synd är dess förderf*». Sanningen af denna för båda partierna behöfliga påminnelse utvecklade han med värmen af en brinnande kärlek till fäderneslandet, ett brinnande hat till all orättvisa och en brännande smärta öfver de svåra misshandlingar och lidanden, svenska folket nödgats undergå. Som ifrig anhängare af Mösspartiet, kunde han härvid ej helt och hållet dölja sin harm öfver den försåtliga och våldsamma statshvälfningen 1739, öfver de oförsigtigt började krigen 1741 och 1757, och öfver den förskämning, den förruttnelse i folkets tänkesätt, som det långvariga exemplet af en tadelvärd och brottslig regering alstrat[2]). Läsaren igenkänner lätt nog sådana åsyftningar i nedanstående förkortade utdrag ur det märkvärdiga, mest af bibelspråk hopfogade talet. »*En samling,* sade Serenius, *en samling af landets*

---

[1]) Ordspr. **14**: 35.

[2]) Sistnämnde åsigt finnes utförligare framställd **34**, 216, 217. — **36**, 212—214, 233. — **38**, 176, 177.

äldsta, som träder tillhopa för att upprätthålla lag och ordning, är också en Guds församling; ty den skall verka Guds verk till främjande af rättvisa menniskorna emellan. Men om just dessa äldsta vika derifrån och sjelfva oförsynt bryta mot lag och rätt, då är det en Belials församling, och då måste landet bäfva, dess innevånare gråta och dess grundvalar falla. Om sådana förhållanden säga profeterna: gode män äro borta i desso lande, och rättfärdiga finnas der ej mer. Menniskorna fara efter att taga gåfvor, och de skrifva vrång dom, bruka våld, utgjuta blod och förderfva hvarandra; så att Gud måste vända sin hand mot dem. Sådana ämbets- och styresmän framkalla snart och fylla landet med andra syndare, hvilka ej heller de blygas öfver sin orättvisa, hvadan folket inom kort blifver så förvilladt och »försyndadt», att der ej längre finnes trohet, menniskokärlek eller Gudsfruktan. Ett sådant land uppfrätes snart genom högfärd och öfverflöd, hvilka likt gräshoppor ödelägga allt; genom yttre krig, som begynnas med Sauls fåvitsko och de Moabiters skryt; genom inre oenighet, som gör, att Israels slägten kifva inbördes; och sist genom råd, som syfta på egen vinning, men icke på Guds ära och folkets väl. Svea rikes ständer! I hafven efter förfäderna mottagit ett sjelfständigt och af alla högt aktadt fädernesland. Om nu dessa Herrans gåfvor under edra händer förfaras, så sker det icke af slump eller öde, utan till följe af det naturliga sammanhang, hvarmed synden drager förderfvet efter sig. På eder äro nu mångas ögon fästade; den högste Gudens för att se, hur I bruken den magt, som eder anförtrodd är; konungens, för att se, huru I hägnen de åt kronan besvurna rättigheterna; hela rikets, för att se, huru I vården och försvaren undersåtarne, de många tusende, som laggt sitt ve eller väl i eder hand; — och sist edra barns; deras ögon se till

eder, deras händer sträckas till eder, och de bedja eder, att icke åt dem lemna till arf ett försyndadt och förderfvadt fädernesland, i hvilket de en gång måste umgälla, hvad I, deras fäder, hafven förskyllt o. s. v.» Denna predikan väckte utomordentligt uppseende. Den blef på ständernas begäran tryckt och utkom äfven sedermera i ny svensk upplaga och i två serskilda tyska öfversättningar. Också den nyvalde landtmarskalkens tal innehöll allvarliga ord mot de oredor och fel, som insmugit sig, och hvilka de nu sammankallade folkombuden borde afhjelpa; och äfven detta tal blef på ständernas begäran offentliggjordt[1]).

Hattpartiet hade blifvit fullkomligen besegradt vid talemansvalen, och dess enda återstående, ehuru svaga, hopp var att kunna få öfverhand i Hemliga Utskottet, hvarföre ock Frankrike säges hafva vid valen till detsamma uppoffrat stora summor[2]). Framför allt ville man dit insätta Fersen och Hermanson. Den förres anseende var äfven så stort, att han omöjligen kunde utestängas. Mösspartiet ville också medgifva Hermansons inträde för att derigenom ådagalägga en viss opartiskhet; men engelska och i synnerhet rysska sändebuden satte sig deremot och med så mycken ifver, att han måste förbigås. I alla riksdagens underafdelningar fingo Mössorna bestämd öfvervigt, och bland Hemliga Utskottets 100 medlemmar utgjorde deras antal 90, Hattarnas blott 10. Hela svenska folket var hänfördt af en häftig, de främmande sändebuden sade, af »*en rasande, en frenetisk*» förbittring mot både Frankrike och Hattarna, och det brann af längtan att få med de sednare anställa en allvarlig räfst. Såsom man af talemansvalet såg, hyllade äfven bondeståndet denna åsigt och började dessutom att mer

---

1) Rådsprot. d. 1 Okt., 19 Nov. 1764.
2) Preuss. min. br. d. 27 Jan. 1765 säger 120,000 d. s.

än förut sluta sig till det fria statsskicket och att inse de stora fördelar, som just denna samhällsklass kunde af detsamma hemta. Borgareståndet, som länge följt Hattpartiets fana, slöt sig nu, på sätt och af orsaker, som redan blifvit anförda[1], till Mössorna oaktadt de dryga penningesummor, Frankrike erböd. Presterna utgjorde som förut Mösspartiets kärna och bortvisade från sig några medlemmar, som troddes allt för nära fästade vid motsatta åsigten. Äfven på riddarhuset, der Hattarna ej sällan haft öfverhand, uppenbarade sig en märkbar förändring. Man berättade ock, att den gamle Hatten Tessin icke under sådana omständigheter ville eller vågade resa till riksdagen, och herrarna Gyllenborg, hvilkas slägt och sednare uppkomst var så nära förenad med Hattarna, drogo sig i denna farans stund tillbaka från de gamla vännerna och sökte försoning med Mösspartiet. De för tillfället alldeles slagna Hattarnas enda hopp var fästadt vid tvänne i öfrigt alldeles motsatta personligheter; den ene, Fersen, hvilken oförfärad stannade qvar vid riksdagen och sökte så mycket möjligt försvara sina partivänner; den andre, Rudbeck, af hvars lugna och rättrådiga tänkesätt man väntade skydd mot alla öfverdrifter och orättvisa förföljelser[2]. I sistnämnde hänseende fäste Hattarna sina förhoppningar också vid preståndets och dess vanligtvis försonliga och medlande tänkesätt.

FJERDE KAPITLET.

FÖRBEREDANDE ÖFVERSIGT AF RIKSDAGEN 1765—1766.

Dess företeelser uppdela sig sjelfva, icke på tvären efter tidskiften, utan på längden efter de le—

---

[1]) 40. 169.

[2]) Danska min. br. 28 Jan., 22 Mars 1765. Sax. dito d. 21 Jan. s. å. Österrik. dito d. 21 Sept. 1764, 4 Jan. 1765. Heml. Utsk. prot. Febr. 1765.

dande krafterne och sönderfalla i tvänne olika verksamhetsbanor, jemnlöpande bredvid, dock ofta oberoende af hvarandra; de voro hofvets och Mössornas.

Hofpartiet, eller rättare sagdt Lovisa Ulrika, vidhöll och fullföljde också nu och med oförminskad ifver sin plan att öka svenska konungamagten, om möjligt ända till envälde; och denna riksdags historia visar, huru hon för sådant ändamål sökte skaffa sig behöfliga medhjelpare, och under ständiga ombyten antog och förkastade den ena bundsförvandten efter den andra. Några månader före riksdagen var det, som vi sett, Frankrike och Hattarna; — nyss före och nyss efter riksdagens början var det England, Ryssland och Mössorna; — sedermera under våren 1765 var det förnämligast ett tillämnadt tredje parti, bestående endast af hofvets anhängare; under sommaren och hösten 1765 blef det återigen Frankrike och Hattarna; — och under vintern och våren 1766 hvarjehanda spridda försök; deribland måhända ock hemliga förbindelser med ett då utbrutet bondupplopp i Westergötland. Ingendera planen blef dock så uteslutande följd, att hon icke emellanåt tänkte och arbetade på någon bland de andra. Dessa beräkningar och företag utgöra grunddragen i hofpartiets historia under riksdagen 1765—1766.

Misspartiets afsigt var att från Hattarnas sträfvande efter praktfull hofhållning, höga aflöningar, frikostiga understöd, lysande eröfringar och lysande fast med konst uppdrifna näringar; Mössornas afsigt var att från allt detta återföra Sverges inre och yttre styrelse till sparsamhet, fred och främjande af landets mest naturliga näringar; detta var fosterlandskärlekens andel i planen. De ämnade tillika afsätta Hattpartiets hufvudmän från dessas nu innehafda höga och inflytelserika ämbeten och sjelfva dit uppstiga; detta var egennyttans andel i förslaget,

men det var ock ett oeftergifligt villkor för uppnåendet af det första, det fosterländska målet. För ledningen af det hela blef, man säger i samråd med engelska sändebudet Gooderich, följande plan uppgjord. Man skulle börja med att för folkombuden tydligt framställa det olyckliga tillstånd, hvari statsverket sig befann; det öfverdådiga sätt, hvarpå Hattarna genom onödiga och illa förda krig föranledt; både enskild och allmän fattigdom; — det riksförderfliga sätt, hvarpå nu i många år banken samt vexel-, manufaktur- och riksens ständers kontor varit förvaltade; — och att, sedan folkombuden härigenom fått behöflig upplysning och blifvit satta i behöflig sinnesstämning, då, men först då, skulle man angripa de regerings-ledamöter d. v. s. Hattpartiets riksråd, under hvilkas styrelse så olagliga och skadliga åtgerder kunnat ega rum, fått ega rum; derefter skulle dessa herrar entledigas och ersättas af Mösspartiets anhängare, hvilka genast borde anställa räfst öfver de förra missbruken samt nedsätta eller fullkomligen indraga en mängd sysslor, löner, pensjoner och understöd, och derigenom minska statens utgifter och undersåtarnes skattebördor. Detta är i sammandrag historien om den plan, som Mösspartiet för nämnde riksdag uppgjorde och följde.

Hattarna blefvo redan vid mötets början så grundligen slagna, att de icke kunde uppgöra eller följa någon egen anfallsplan; utan måste nöja sig med att, så vidt förmåga och tillfälle medgåfvo, söka försvara sig mot de många tätt efter hvarandra följande angreppen.

Vi skola nu med större utförlighet beskrifva de två förstnämnde partiernas riksdags-åtgerder, och begynna med Lovisa Ulrikas.

FEMTE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.
LOVISA ULRIKAS PLANER OCH ÅTGERDER.

Berättadt är [1]), huru Hattpartiets ledare, uppskrämda genom oordningarna under riksdagen 1760, visade någon benägenhet för konungamagtens utvidgning, och huru Karl Scheffer sedermera utarbetade förslag till en ny regeringsform i sådan rigtning. Samtidigt dermed eller våren 1764 hade ock, som förbemäldt är, konungen i Preussen och kejsarinnan i Ryssland omfattat en likartad åsigt, nämligen att regeringsformen af 1720 skulle visserligen orubbad upprätthållas, detta var deras hufvudafsigt, men att alla sedan dess gjorda inskränkningar i konungamagten borde afskaffas. Orsaken tycks hafva varit, hos den förste broderlig ömhet för systern, och hos båda tron-innehafvarens ömhet om tronens glans, och tillika den farhågan, att allt för vilda oordningar vid riksdagarna skulle göra svenskarna uppledsna och bereda väg för fullkomligt envälde, en sak, som båda grannarna ville också genom detta deras förbund förebygga. En öfverenskommelse om svenska hofvets understödjande blef ock mellan de två magterna år 1764 verkligen afslutad. Ännu har likväl icke hunnit utredas, antingen besagde två alldeles liktidiga och i viss mån äfven likartade förslag, Hattarnas och de främmande hofvens, stodo sins emellan i någon förbindelse; eller om de i strid mot hvarandra ville hvar för sig vinna Lovisa Ulrika och hofpartiet, Karl Scheffer åt Hattarna, och de främmande hofven åt Mössorna. Emedlertid utspriddes dofva rykten om dessa underhandlingar, och det hette, att man ämnade införa en ny regeringsform till fördel för aristokratien och till nack-

---

[1]) Sid. 8.

del för de lägre samhällsklasserna [1]; ett rykte, måhända föranledt af ett annat rykte, nämligen om en hofvets hemliga förbindelse med Hattarna, hvilka sednare blifvit bland allmänheten mer och mer liktydiga med adeln, liksom Mössorna med ofrälsestånden. Säkert är dock, att Lovisa Ulrika, såsom vi redan berättat, hösten 1764 slöt sig till Ryssland, England och Mösspartiet.

Huru i öfrigt förberedelserna bedrefvos, känna vi ej, men kort efter riksdagens öppnande skulle planen bringas till verkställighet enligt öfverenskommelse mellan Ryssland, Preussen, hofpartiet, och måhända några bland Mössorna. Förtroendet att dervid framstå som synlig handtlangare lemnades åt Josias Karl Cederhielm, en sonson af den under Karl den tolftes och Fredrik den förstes tid ryktbare Josias. Den nu ifrågavarande ättlingen hade nyss förut blifvit af Adolf Fredrik utnämnd till kammarherre och kammarråd, och gjort sig känd för både kunskaper och hufvud [2]. Det memorial, med hvilket han skulle inleda företaget, var, sade man, uppsatt af Sinclair eller Löwenhielm och blef hos Lovisa Ulrika i förväg öfversedt af henne samt af några främmande sändebud och, säga några, af Rudbeck [3]. Innehållet var, att *man ofta och länge klagat öfver riksdagarnas längd, sjelfsvåld och oordningar; — att dessa uppträden måtte vara förorsakade af några fel i sjelfva statsförfattningen; — att man fördenskull borde till upptäckande och afskaffande af sådana brister tillsätta en nämnd, bestående af de fyra talemännen och af Cederhielm sjelf och kanske af några flere personer.* Förslaget var beräknadt på att vinna understöd af de många, som med ovilja betraktade riksdagarnas långvarighet, kostnader och bullersamma

---

1) Sax. min. bref d. 10 Aug. 9 Nov. 1764.
2) Preuss. min. bref d. 8 Febr. 1765.
3) Danska min. bref d. 15, 22 Febr. 1765.

uppträden. Somliga misstänkte ock afsigten vara att öfverraska ständerna, eller åtminstone känna dem på pulsen, huruvida man medelst den så tillkomna nämnden skulle kunna genomdrifva' några än betydligare utvidgningar af konungamakten [1]).

Den 4 Februari, således ej två veckor efter riksdagens öppnande, uppstod på riddarhuset bemälte Cederhielm och föredrog sitt memorial. Redan i förväg misstänkt som ett försök till enväldets införande, väckte det hos mängden af både Mössor och Hattar ett stort och obehagligt uppseende och begärdes på bordet. När det vid adelns nästa sammanträde föredrogs, blefvo mot detsamma 10 memorialer inlemnade och, säges det, 200 talare anmälda. Förbittringen var så allmän och högljudd, att Cederhielm skrämdes. Han bad i ödmjuka ordalag om ursäkt för sitt nit, sin djerfhet, sitt ungdoms-öfvermod och derjemnte om tillåtelse att få återtaga skriften. Några ville utesluta honom från riddarhuset, men Rudbeck och Mössorna medlade försoning. och han fick återtaga sitt memorial och sin plats. Oviljan mot hans person fortlefde dock, och längre fram under riksdagen blef han för några häftiga utlåtelser mot landtmarskalken och för några mindre lagliga försök utesluten från riksdagen, afsatt från sina sysslor och förklarad för framtiden ovärdig kronans tjenst. Han begärde och fick tillåtelse att trycka handlingarna i dessa mål, men tycks ej hafva begagnat sig deraf. År 1772 blef han af konung Gustaf den tredje utnämnd till kommendör af Vasaorden [2]).

Till det nu gjorda försökets misslyckande uppgåfvos flere orsaker, i synnerhet det vanliga miss-

---

[1]) Danska min. bref d. 22 Febr. Sax. d:o d. 5 Mars. Österr. d:o d. 15, 22 Febr. 1765.

[2]) Danska min. bref d. 12 Febr. 1765, 15 Aug., 21 Okt. 1766. Sax. d:o d. 5 Mars och journal d. 4, 9 Febr. 1765. Österr. d:o d. 15 Febr. 1765, 11 Juli 1766. Riksark. Bondest. prot. d. 11 Aug. 1766.

troendet till drottningen, för tillfället än mer stegradt genom hennes anslutande fram och åter än till Hatt- än till Mösspartiet, och hennes hemliga underhandlingar samtidigt med båda och mot båda, och tillika med Ryssland. Dertill kom en hos många ännu varm kärlek till det fria statsskicket. *Alla svenskar*, skref danska sändebudet [1]), *älska sin frihet så högt, att ingen jordisk magt kan förmå dem att godvilligt låta henne afskaffas, och de skola tillintetgöra hvarje dylikt Rysslands försök.* Saxiska sändebudet skref [2]): *Ryska keisarinnans sista försök hafva svenskarna tillbakadrifvit så kraftigt, att hon ej skall förnya det.* Den gamle presidenten Fredenstjerna, hvilken år 1716 deltog i förberedelserna till det fria statsskicket, förklarade, *att en bättre regeringsform än den af 1720 tycktes ej kunna af englar författas.*

Öfver försökets olyckliga utgång och öfver folkombudens omedgörlighet blef emellertid Lovisa Ulrika så förtörnad, att hon beslöt genast och nu midt i vintern flytta ut till Ulriksdal och att der stanna qvar ända till hösten för att, som det hette, slippa se ständerna. Öfverste-marskalken Horn afrådde och visade följderna, åtlöjet, föraktet, förbittringen; likaså gjorde ledarne af Mösspartiet, hvilka ännu skulle anses vara hennes vänner; men förgäfves! och flyttningen blef genast verkställd. Brodern, konungen i Preussen, skref också han ogillande och varnande bref, men med ingen annan följd än ett mindre vänligt förhållande mellan båda syskonen [3]). Lovisa Ulrika stannade obeveklig qvar på sitt Ulriksdal [4]).

---

[1]) Den 8, 12 Febr. 1765.

[2]) Den 5 Mars 1765.

[3]) Dass beide sehr übel Zusammen stehn. Österr. min. bref d. 26 Apr. 1765.

[4]) Preuss. min. bref Febr. Mars. Danska d:o d. 1 Mars. Sax. d:o d. 5 Mars. Österr. d:o 8 Mars, allt 1865.

Oaktadt detta och många andra lidna nederlag, kunde hon omöjligen hålla sig stilla. Försöket att genom Ryssland, England och Mösspartiet få sina önskningar genomdrifna hade misslyckats, hvarföre hon beslöt att alldeles öfvergifva dessa bundsförvandter. Skilsmessan var icke påkostande. Ursprungligen och i hjertat hyste hon för Hattarna mer tycke än för Mössorna, hvilka sednares benägenhet för fred och i synnerhet för sparsamhet ingalunda öfverensstämde med hennes lynne. *De äro*, påstod hon nu, *inga snillen och skola aldrig kunna åt Sverige återvinna dess fordna anseende och magt.* De hade ej heller i det nu anställda försöket kunnat genomdrifva hennes önskningar; kanske icke ens velat det, och hon misstänkte, och ej utan skäl, att de i hjertat voro mot en förstärkt konungamagt mer fiendtliga än Hattarna, och deras utmärktaste personlighet, Löwenhielm, utgjorde numera ett föremål för hennes både fruktan och hat. Deras ena skyddsmagt, England, hade ock ådragit sig hennes missnöje; ty det höll strängt på Sverges fria statsskick och underhandlade ej blott med drottningen utan lika och kanske än mer med folkombuden, en sak, som stötte hennes herrskare-stolthet. Mösspartiets andra skyddsmagt, Ryssland, var än mer misshagligt och det af flere skäl. Kejsarinnan visade stundom mer tillgifvenhet för Adolf Fredrik än för Lovisa Ulrikas person, och ville ej heller förbättra svenska konungaparets belägenhet mer, än 1720 års regeringsform medgaf, och hennes sändebud återtogo af misstroende och på ett stötande sätt [1]) ryska mutkassan från Sinclairs förvaltning, hvilken åtgerd med ty åtföljande förlust retade gunstlingen och genom honom Lovisa Ulrika sjelf. Ryska sändebudet Ostermann hade äfven tillåtit sig det yttrande, att man ej kunde an-

[1]) Mit Unglimpf.

förtro henne de vigtigaste hemligheterna, emedan hon ej kunde tiga, och dessa ord blefvo framburna; hvartill slutligen kom, att Ryssland stundom behandlade Sverge med stolthet och öfvermod. Allt detta gjorde på drottningen ett obehagligt och djupt intryck. Visserligen föreställde man henne, huru det dock vore både otacksamt och oförsigtigt att öfvergifva Ryssland och England, hvilka likvisst offrat mycket för främjande af hennes sista plan. Alla sådana föreställningar blefvo dock fruktlösa, och hon vände sig mer och mer från dessa magter och från Mössorna. De sednares ledamöter och ledare blefvo numera mottagna med stötande köld, och i sina bref till Berlin anmärkte preussiska sändebudet, att hon nu, våren 1765, i samtal med honom klandrade och fördömde samma personer, som hon för två år sedan och vid hans ankomst till Stockholm hade högeligen berömt och till det bästa anbefallt [1]).

Att i stället för Mössorna sluta sig omigen till Hattarna, dertill kunde hon dock ännu icke beqväma sig, utan föll på den tanken att bilda ett tredje parti, hvilket, oberoende af de båda andra och af de främmande hofven, skulle arbeta uteslutande för hennes egna planer. Hon hade redan länge tänkt på något dylikt, och nu och efter misslyckandet af Cederhielmska försöket omfattade hon med fullt allvar denna plan. Till medhjelpare begagnades förnämligast Nils Bielke, Kalling och Sinclair, och denne sednare sökte genom allehanda tillställningar uppväcka oro i landet och oenighet inom riksdagen, i synnerhet genom att underblåsa de tvister, som mellan hufvudstaden och småstäderna blifvit uppväckta angående stapelstadsrättigheten. Man sökte genom ett sådant försvagande af ständernas enighet och anseende möjliggöra

---

[1]) Danska min. bref d. 29 Jan.. 15 Febr., 8 Mars, 26 April, 5 Juli. Preuss. d:o d. 8 Jan., 5, 8, 22 Febr., 17 Maj. Österr. d:o d. 11, 18 Jan. 8 Febr., 22 Sept., allt 1765.

och förbereda den statshvälfning, drottningen eftersträfvade, och i hofkretsarna på Ulriksdal roade man sig med att klandra och förlöjliga de i Stockholm varande riksdagsmännen och deras uppförande. Rudbeck varnade och sade drottningen öppet, men med höfliga ord, att allmänheten trodde henne hafva genom Sinclair omigen pantsatt sina juveler för att få medel till ett nytt statshvälfnings-försök, och att sinnena voro häröfver mycket uppbragta. Äfven konungen i Preussen ogillade och afstyrkte systerns nya plan och bad henne bibehålla kejsarinnan Katarinas välvilja, hvilken fortfarande önskade hjelpa svenska hofvet från alla sedan 1720 tillkomna magtinskränkningar. Men troligtvis af missnöje deröfver, att hvarken Mössor eller berörde utrikes hof ville återupplyfta konunga-magten tillräckligen högt, vände sig Lovisa Ulrika från båda och från deras erbjudna biträde och vidhöll sin plan om upprättande af ett uteslutande hofparti. Det var under våren och försommaren 1765 som hennes planer och beräkningar gingo i sådan rigtning [1]).

Det varade dock ej länge. Snart måste äfven hon tydligen inse, hvad man äfven förutsagt, nämligen svårigheten af att bilda ett tredje, ett uteslutande hofparti, emedan hennes anhängare voro allt för få och deras ledare alltför vanmägtiga. Den driftigaste bland dem, Sinclair, hade ock vid samma tid blifvit i allmänna omdömet så nedsatt, att han ej kunde verka med behöfligt eftertryck. Ostermann lät nämligen förstå, att han lemnat Sinclair penningar för att dermed värfva anhängare åt Ryssland; men att sedan drottningen öfvergifvit Mössorna, hade Sinclair användt medlen till värfvande af anhängare åt Frankrike. Man hade också upptäckt hans och Ehren-

---

[1]) Danska min. bref d. 30 Apr. Preuss. d:o d. 8 Jan., 22 Febr., 1 Mars, 3, 10, 17 Maj, 11 Juni, 30 Juli. Sax. d:o d. 5 Mars. Österr. d:o d. 18 Jan. 8 Febr., allt 1765.

stolpes under förra riksdagen bedrifna tillverkning och användande af falska adliga riksdags-fullmagter [1]), och han skulle af sistnämnde orsak blifvit utdrifven från riddarhuset, så framt ej både Hattar och Mössor sådant afvärjt, de förra för att söka vinna och de sednare för att söka bibehålla hans gynnarinnas, drottningens, ynnest och understöd; likväl tycks det, som han måst lemna hufvudstaden på någon tid, och tills den första förbittringen hunnit lägga sig. Den fullkomliga omöjligheten af att bilda något betydligt tredje parti måste slutligen också af drottningen erkännas; men emedan hon ingalunda ville öfvergifva sina magtutvidgnings-planer tvangs hon att se sig om efter nya medhjelpare. Då nu för ögonblicket inga andra voro att tillgå, måste hon, ehuru ogerna, vända sig omigen till Hattarna. Man hade ock anledning tro, att dessa skulle icke ogerna mottaga den utsträckta handen; ty deras ledare inom rådet och anhängare inom borgareståndet hade just vid samma tid blifvit häftigt angripna af de allrådande Mössorna och behöfde för sin räddning allt möjligt understöd. Förbundet mellan dem och Lovisa Ulrika blef således snart nog afslutadt. Det var dock ömsesidigt behof, som framtvang, icke inbördes vänskap, som alstrade förbindelsen, och man påstod, att Lovisa Ulrikas anslutning till Hattarna kom icke af tillgifvenhet för deras personer eller åsigter, utan af begär att genom dem krossa de nu än mer hatade Mössorna. Som en annan bevekelsegrund ville ryktet veta, att hon för att kunna betala sina många och besvärliga fordringsegare låtit sig af Frankrike till detta parti-ombyte mutas genom en ganska dryg penningesumma [2]). Slutligen och, som det säges, på

---

1) 40. 83.

2) Sax. min. br. d. 19 Apr., 14 Juni, samt Fleming till Fitzkau d. 3 Apr. 1765. Enligt rykte från Köpenhamn berättade saxiska sändebudet Fitzkau, att Frankrike mutat Lovisa Ulrika med 1,500,000 livres. Fitzkau sjelf höll dock tämligen osan-

Sinclairs råd, gick hon helt och hållet öfver till Hattarna och sökte försvara deras nu angripna rådsherrar; detta ehuru hon ett halft år förut gjort allt för att genomdrifva deras afsättning. Omkastningen väckte en storm af klander och vrede, icke blott hos Mössorna utan hos de utrikes hof, hvilka just på hennes begäran, ehuru också till följe af egen fördel, arbetat på samma rådsherrars störtande. Engelska sändebudet Gooderich kom till den nu mer och mer framträdande Nils Filip Gyldenstolpe och utfor mot drottningen med *ord, så skarpa och häftiga, att de liknade en krigsförklaring. Hon har*, sade engelsmannen, *först genom mig försäkrat engelska hofvet om sitt beslut att afsätta de franskt sinnade rådsherrarna och att krossa det franska partiet; men nu uppträder hon till just samma rådsherrars skydd; ett beteende, som jag omöjligen kan inför mitt hof rättfärdiga;* och han bad slutligen Gyldenstolpe framföra dessa och andra hans ord till drottningen sjelf. Kejsarinnan Katarina lät äfvenledes Ostermann tillkännagifva sitt likartade missnöje, och konungen i Preussen uttalade med broderlig uppriktighet sitt ogillande. *Jag begär*, skref han, *icke någon redovisning för edra beslut och handlingar.*

---

nolikt, att Frankrike offrat så stor summa åt en furstinna, på hvilken man ej kunde lita. Danska min. bref d. 2 Juli 1765 berätta, att Lovisa Ulrikas skulder vid den tiden ansågos stiga till 1,800,000 d. k. m. Preuss. min. bref d. 6 Sept. 1765 säga, att Adolf Fredriks skuld steg till 950,000, men Lovisa Ulrikas till 3,000,000 allt d. k. m. Preuss. min. bref d. 25 Juni 1765 berätta, huru Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika påstodo, att de ej mottagit några fransyska penningar; men att Ostermann påstod motsatsen; ehuru han ej ville röja den person, genom hvilken han erhållit underrättelsen. Enligt Preuss. min. bref d. 12 Apr. 1765 har konung Fredrik den andre sagt, att det var fransyska penningar, som Sinclair utdelade. Af några blef uppgiften om de stora åt konungaparet gifna mutorna betviflad af det skäl, att drottningen befanns äfven sedermera hafva dryga skulder, hvilka, tyckte man, borde redan blifvit betalade, ifall hon verkligen fått emottaga besagde höga summor.

Håll gerna med Hattar eller Mössor, hur ni vill! det är mig alldeles likgilltigt. Men hvad jag beder om, är, att ni icke retar de utrikes magterna. Jag har bedt England och Ryssland hjelpa eder att störta det franska partiet, och deras sändebud hafva från sina hof fått befallning att härutinnan främja edra önskningar. Men just när de som bäst arbeta i sådan rigtning, stöter ni dem ifrån eder och går sjelf öfver till franska partiet. Ryska kejsarinnan är dock en person, som icke låter sålunda gäcka sig, och hon är så uppbragt, att jag postdagligen måste skrifva till Petersburg för att lugna henne och den der rådande harmen. Och tror ni icke, att äfven engelska hofvet skall högeligen förtörnas? eller inbillar ni eder hädanefter i händelse af behof kunna räkna på något understöd derifrån eller från Ryssland? — Jag ville be eder med mera försigtighet behandla dessa två magter och äfven Frankrike. Men som jag finner, att mina förtroliga bref kosta på[1] *eder, skall detta blifva mitt sista i den vägen.* — Kort derefter skref han dock ytterligare i samma ämne följande rader. *Jag hade fast beslutat ej mer skrifva till eder om de svenska angelägenheterna; men de underrättelser, jag fått mottaga, tvinga mig att åter gripa till pennan. Kejsarinnan i Ryssland har varit mycket välsinnad mot eder, och följderna deraf skulle snart hafva visat sig; men af hosgående afskrifna bref ser ni, hvilken förändring inträffat, och hvilka olyckor hota. Jag har äfven sett afskrift af ett bref, som franska sändebudet skickat från Stockholm till sitt hof, och i hvilket han visserligen inberättar, att ni öfvergått till franska partiet, men tillika råder sin regering att ingalunda lita på edra löften. Jag talar till eder sanningens och uppriktighetens ord. Vid allt, som är*

---

[1]) Font de la peine.

eder kärt på jorden, ber jag eder ej mer framkalla stormar, som jag icke mägtar stilla. Faran är så stor, att jag tvingas säga eder dessa sanningar. Tagas de illa, skall jag likväl ega den tillfredsställelsen att hafva redligt fullgjort en broders pligter. Lovisa Ulrika svarade och försvarade sitt uppförande och fortgick oaktadt alla varningar på den nu beträdda banan, nämligen att söka upprätthålla de fransyskt sinnade riksråden. Men detta var förgäfves, ty de blefvo kort derefter af ständerna entledigade, såsom vi snart skola berätta; och det hopp, hon fästat vid dem och deras vänner blef bedraget [1]).

Men icke öfvergifvet. Med en slags förtviflans beslutsamhet höll sig drottningen fast vid de för tillfället alldeles krossade Hattarna, och likaså vid den af en mängd personer tadlade Sinclair. Sistnämnde företeelse ville några förklara som följd af en oloflig kärleks-förbindelse dem emellan, men detta rykte är i hög grad osannolikt och troligtvis en af motpartiet utspridd dikt. Mycket sannolikare är, hvad ock andra sade, nämligen, att Sinclair blifvit henne oumbärlig derigenom, att han mer än någon annan smickrade och understödde förhoppningarna om oinskränkt konungamagt, och gillade hennes beslut att tillbakavisa de nyssnämnde af Ryssland och Preussen gjorda och medlande anbuden [2]). Till följe af hans råd och eget lynne fortgick hon beslutsamt på den sist valda banan. För att till understöd dervid återvinna Hattarnas gamla bundsförvandter, borgareståndet, sökte man, berättas det, muta talemannen Sebaldt med en summa af 66,666 d. s. m. samt med anbud af en högre efter Kierman ledig borgmästare-syssla i Stockholm; men han vägrade [3]). Man sökte då inom

---

[1]) Danska min. bref d. 21 Maj och hela Juli. Preuss. d:o d. 14 Juni, 26 Juli. Sax. d:o d. 2 Juli, allt 1765.

[2]) Sax. min. bref d. 16 Juli 1765.

[3]) Preuss. min. bref d. 24 Jan. 1766.

ståndet bilda ett annat parti och genom detsamma få Sebaldt afsatt och en Malmsten antagen till taleman, men äfven detta misslyckades. Man sökte äfven så länge möjligt hindra Mössan Joak. v. Dübens intagande i rådskammaren.

Sinclair sökte fortfarande att med understöd af hofvet och af Frankrikes sändebud stifta bland ständerna oenighet och villervalla och bland undersåtarne missnöje med det fria statsskicket [1]; allt i afsigt att dymedelst arbeta för drottningens suveränitetsplaner. Hemliga öfverläggningar härom höllos ock mellan franska sändebudet och den nu tjugeårige prins Gustaf [2], och det tyckes, som äfven Karl Scheffer varit intagen i förtroendet [3]. Våren 1766 började ock utsigterna för hof- och Hattpartierna att något ljusna. De stränga indragningar af sysslor, löner och pensjoner m. m. och de stränga efterräkningar med banken samt vexel- och manufakturkontoren m. fl., som Mössorna vid denna tid anställt, och det närgångna sätt, hvarpå adeln angreps af ofrälsestånden, förorsakade mycket missnöje. På riddarhuset fick också Hattpartiet för någon tid en tillfällig öfvervigt, och man hörde uttalas den förhoppning, att adeln skulle afsätta Rudbeck och i stället taga Fersen till landtmarskalk [4]. Äfven bland Stockholms borgerskap sågos förebud till någon tänkesättets omkastning; ty på

---

[1]) Preuss. min. bref d. 25 Okt. 1765. Danska d:o d. 10 Dec. 1765, 25 Febr. 11 Mars, 15 Apr. 1766. Ett rykte var, att kejsarinnan Katarina bedt Lovisa Ulrika aflägsna den farlige och allmänt hatade Sinclair (Preuss. min bref den 1 Okt. 1765), och att hon ett par gånger erbjudit stora summor (Österr. min. bref d. 7 Juli 1766) vare sig i denna afsigt, eller för att öfvertala den sednare gå in på Rysslands och Preussens ofvan berättade förslag; men förgäfves.

[2]) Preuss. min. bref d. 18 Juli 1766.

[3]) Danska min. bref d. 15 Apr. 1766.

[4]) Danska min. bref d. 16 Maj 1766.

förslag till en borgmästareplats uppsatte det 3 personer, som alla hörde till Hattpartiet [1]).

Men dessa utsigter förmörkades och försvunno helt och hållet till följe af nedanstående just nu inträffade händelse.

På gården Bytorp i Vedens härad i Westergötland bodde en för detta ryttare, numera rusthållare, vid namn Sven Hofman. Hans utseende var vidrigt och han sjelf derjemnte misstänkt som tjufgods-gömmare och känd som processmakare. Enligt andra berättelser var han nykter och angelägen om att hvarje morgon och afton förrätta sin andakt med böner och afsjungna psalmverser. Vid hemortens ting hade han stundom uppträdt som sakförare [2]), men derunder blifvit beslagen med så origtiga uppgifter, att hofrätten dömt honom till böter och till förlust af rättigheten att föra andras talan. Det oaktadt hade allmogen i besagde härad valt honom till ombud under nu pågående riksdag. Men när han vid dennas början infann sig iståndet, blef han tillbakavisad [3]); ty, sade man, den, som blifvit förbjuden att vid häradsting föra enskilda personers talan, bör än mindre få vid en riksdag göra det för ett helt folk. Öfver detta beslut anförde Hofman besvär hos regeringen. Flertalet af rådets medlemmar utgjordes då ännu af Hattar, hvilka förklarade anmärkningarna mot Hofman icke vara lagliga hinder för hans riksdagsmannaskap. Med stöd deraf begärde han omigen inträde bland riksdagsbönderna, men blef ej heller denna gång mot-

---

[1]) Danska min. bref d. 21 Mars 1766.

[2]) Ein ilderlichen Kerl, säger Österrik. min. br. d. 20. Maj 1766. Eriksbergs ark. G. Hjerta till K. G. Tessin d. 19 Aug. 1766.

[3]) Bondest. prot. d. 28 Jan. 1765.

tagen, utan ståndet uppmanade i stället Wedens allmoge att uppsända en annan riksdagsman. Några valde då talemannen Josef Hansson, men flertalet röstade omigen på Hofman[1]). Orsaken var dels oförstånd och okunnighet, dels Hofmans tillställningar, dels hoppet att genom honom som riksdagsman få upprättelse mot några ämbetsmän, hvilka misshandlat der boende allmoge[2]). Till följe af detta nya val infann sig Hofman omigen i bondeståndet, men blef också omigen och nu för tredje gången derifrån utvisad[3]). Man visste dessutom, att han under dessa besök i hufvudstaden plägat umgänge med flere Hattpartiets anhängare, Gyllensvärd, presten Rutström, bönderne Olof Håkansson, Lars Torbjörnsson m. fl., och man ville veta, att han flera gånger sammanträffat med Sinclair och stundom innehaft betydliga penningesummor[4]). Vid afresan derifrån medförde han ock några till uppror manande bref, och började efter hemkomsten hålla möten med allmogen, tala illa om riksdags-bönderna och om Josef Hansson, och att uppbära sammanskott, man visste ej rätt, till hvad ändamål. Af sådan anledning blef han lagförd och häktad; men lyckades snart komma undan. Derefter började han smyga omkring i grannskapet och mana allmogen till uppror, påstående, att konungen borde få större magt; att han uppdragit Hofman anställa derhän syftande rörelser[5]); att allmogen derföre borde väpna sig och tåga till Stockholm; att kronprinsen Gustaf, åtföljd af fyra regementen, skulle redan vid Hofva

---

[1]) Bondest. prot. d. 14 Mars 1765.

[2]) Denna Hofmans äfven i tryck framlaggda uppgift erhöll af dåvarande riksdagsprosten, sedermera biskopen i Skara, Forssenius, en i allvarliga och varnande ord gifven bekräftelse. Prestest. prot. d. 6 Okt. 1766.

[3]) Bondest. prot. d. 3 Maj 1765.

[4]) Danska min. br. d. 20 Maj 1766.

[5]) Danska min. br. d. 23 Maj 1766.

möta och understödja dem; att de, komna till hufvudstaden, skulle få än mera medhåll; och att Rudbeck och Josef Hansson m. fl. borde hängas m. m.[1]). En officer sades ock hafva flere gånger rest genom trakten och fört samma språk. Några prester och anseddare personer afrådde väl allmogen; men genom listiga förespeglingar och med understöd af åtskilliga djerfva fast obetydliga personer lyckades Hofman locka till sig en flock af 5- till 600 karlar, med hvilka han den 12 Maj afgick från en gård i Borgstena socken och tog vägen norrut. Under tåget utskref han i flere herre-, prest- och bondgårdar mat åt sig och sitt manskap[2]) och uppmanade der boende allmoge att deltaga i rörelsen. Men i de socknar, dit tåget sedermera anlände, ville bönderna ej följa med utan gömde sig undan. I det närbelägna Borås lagade sig ock borgerskapet till kraftigt motstånd, och en underofficer samlade några soldater, med hvilka han började skjuta på Hofmans folk. Tillika fick man veta, att närmaste soldat-kompanier sammandrogos för att tåga fram och qväfva rörelsen. Vid dessa underrättelser blef upprorssvärmen tveksam, orolig och skrämd. Många öfvergåfvo Hofman och de återstående[3]), för att försona sitt eget brott, tillfångatogo och utlemnade honom åt kronobetjeningen, hvarpå han blef satt i fängsligt förvar. Vid häktandet innehade han blott en pistol och litet penningar, det var hela hans då varande utrustning. Upprorståget började den 12 Maj, men redan på fjerde dagen derefter eller d. 16 blef svärmen upplöst, anföraren fängslad och allt stilla igen.

---

[1]) Heml. Utsk. prot. d. 17 Maj. Österrik. min. br. d. 26 Maj 1766.

[2]) Österrik. min. br. d. 20 Maj 1766.

[3]) Enligt andra uppgifter blef han af en korporal och en soldat tillfångatagen, just då han höll på att rymma.

Första underrättelsen om utbrottet förorsakade mycken oro i hufvudstaden och i synnerhet inom Mösspartiet, och så mycket mer, som man misstänkte, att hofvet hade sin hand med i spelet, och att anläggningen torde vara af större vigt och omfång. Vakterna i Stockholm fördubblades och der varande landshöfdingar och öfverstar ålades att från riksdagen skynda till sina hemorter för att vidtaga nödiga motanstalter, hvarjemnte ständerna beslöto att i händelse af vådligare angrepp mot statsskicket begära Rysslands och Danmarks hjelp. Men någon sådan behöfdes ej; ty efter ett par dagar kom underrättelse om Hofmans fängslande och upprorssvärmens förskingring. Nu skickades några lagfarna personer till Borås för att derstädes bilda ett slags urtima hofrätt till målets ransakning och afdömande. Med denna åtgerd tycktes saken vara i det närmaste afslutad, men ur densamma uppväxte nedanstående långt vigtigare och vådligare tvist.

Som berättadt är, hade redan från början flere personer misstänkt hofvet hafva i hemlighet underblåst upproret, häldst något hvar tyckte, att en så obetydlig person som Hofman skulle svårligen hafva vågat eller mägtat på egen hand tillställa en sådan rörelse. Som sagdt är, trodde man sig ock veta, att han i Stockholm haft umgänge med Sinclair, och man visste, att denne sednare var i dylika mål drottningens högstbetrodde man och handtlangare. Kort före upprorets utbrott hade ock prins Gustaf ämnat i sällskap med samme Sinclair anträda en resa till Uppsala och för sådant ändamål uttagit betydliga summor åt sig och åt Sinclair, men vid underrättelsen om upprorets misslyckande, hade han inställt resan och återlemnat penningarna. Reseförslagets samtidighet med upproret kunde vara en tillfällighet, men också en följd af hemligt sammanhang dem emellan, och denna sednare tolkning blef

af många antagen[1]). Än betänkligare var förhållandet med Hofmans egna bekännelser. I början förnekade han hvarje förbindelse med högre stående personer och påstod, att hans handlingsätt varit föranledt, nästan framtvunget genom besynnerliga drömmar, af hvilka han länge varit förföljd och till sådana företag manad[2]), hvartill sedermera kommit återljuden af det myckna missnöjet i landet, samt harmen öfver sitt eget uteslutande från bondeståndet m. m. Regeringen beslöt då genom pinliga förhör, det skedde i Rosenkammaren och två gånger, frampressa fullständigare bekännelser, kanske i hopp att derigenom komma åt Sinclair[3]). Efter att någon tid hafva under tystnad uthärdat plågorna. bekände då Hofman, att presten Rutström hållit med honom upproriska tal, och att en kapten Rohr fört honom till Sinclair, och att Hofman samtalat både med konungen och kronprinsen, men, påstod han, endast om sitt utestängande från bondeståndet[4]). Men

---

[1]) Preuss. min. br. d. 5 Sept. 1766. Eriksbergs ark. G. A. Hjärne till K. G. Tessin d. 12 Maj 1766, säger att summan för kronprinsen var 60,000 och för Sinclair 2,000 allt d. s. men att Hemliga Utskottet afstyrkte resan, *ty,* heter det, *allmogens hästar voro medtagna* och Uppsala hade lidit af en nyss undergången brand.

[2]) Österrik. min. br. d. 17 Sept. 1766.

[3]) S. st. d. 5 Sept. Danska min. br. d. 16 Sept. 1766.

[4]) Preuss. min. br. d. 5 Sept. 1766 berättar, hur Hofman bekänt, att Sinclair förde Hofman till konungen, och att denne i ett nedlåtande och förtroligt samtal beklagat Hofmans uteslutande ur bondeståndet och berättat, huru den nu tillämnade upprorsrörelsen skulle utbrista på en gång i Westergötland, i Dalarna och i två till hufvudstaden angränsande landskap; att en löjtnant uppmanat Hofman att, när allt var i Westergötland tillräckligen förberedt, komma till Stockholm, der han då skulle få nödiga penningar till deltagande i det allmänna utbrottet; men att Hofman af ifver och hämndlystnad börjat rörelsen för tidigt, hvarigenom det hela misslyckats. Dessa anklagelser mot hofvet, tillade Preussaren, tog Hofman sedermera tillbaka, men förnyade dem omigen, men domstolen iakttog deröfver den djupaste

emedan Lovisa Ulrika sökte försvara den anklagade Rutström[1]) och i öfrigt gjort sig känd för dylika stämplingar, och emedan dessutom hennes anhängares, Ad. Horns, kusk, en dock halfförryckt person, sökte öfvertala bönder till ett upplopp för Hofmans befriande[2]); af alla dessa skäl drogo många den slutsats, att Hofmans uppror stod i förbindelse med hof- och Hattpartiets plan att störta Mössorna, kanske ock det fria statsskicket. Dessa företeelser, dessa misstankar uppskrämde och uppretade allmänheten och i synnerhet Mössorna, hvilka äfven beslöto att numera icke åtnöjas med den i Borås upprättade urtima hofrätten, utan till målets slutliga afgörande förordna en riksens ständers kommissjon, genom hvilken man kunde få tillfälle att framdraga alla i saken invecklade personer och att hämnas de förföljelser, Hattarna åren 1747 och 1748 hade genom en dylik kommissjon mot Mössorna tillställt[3]). Tanken tog fart, och ofrälseständen beslöto genast, att en sådan domstol skulle upprättas. Öfver denna åtgerd blef dock riddarhuset högeligen förgrymmadt, derföre att sådana kommissjoner blifvit af förra riksdagens ständer ogillade; kanske också derföre, att ofrälseståndens flertal hade omigen i förväg fattat beslut i saken, så att riddarhuset kunde numera göra hvarken till eller från. Den under förra riksdagen uppkomna oenigheten mellan frälse och ofrälse växte genom denna omständighet till vådlig höjd. Frankrike å ena, och Ryssland och England å andra sidan utdelade stora penningesummor, och deraf ökades de ömsesidiga känslorna af både förakt och förbittring; likaså genom Lovisa

---

tystnad. Protokollet innehåller ej heller någonting om sådana hans bekännelser.

[1]) Preuss. min. br. d. 13 Juni.

[2]) Eriksbergs arkiv. G. A. Hjärne till K. G. Tessin d. 25 Aug. 1766.

[3]) 37: 117—191.

Ulrika, hvilken motarbetade kommissjonen, kanske af fruktan för sina handtlangares öde, troligen ock i beräkning att genom underblåsandet af denna tvist öka ständernas inbördes oenighet och nedsätta deras anseende [1]). Hon bad följaktligen Hattpartiets ledare göra allt för att genom riddarhuset öfverändakasta ofrälseståndens beslut. Fersen, Hermanson och Karl Scheffer sökte ock öfvertala dem att godvilligt afstå från besagde kommissjon; men förgäfves; och Mösspartiet lät tvärtom från landet inhemta sjuttio sig tillgifna adelsmän för att också på riddarhuset få bestämd öfvervigt [2]). När under dessa strider hofpartiets anhängare Josias Karl Cederhielm utfor mot Rudbeck i förolämpande ord, blef han af adelns nuvarande flertal och enligt bondeståndets önskan från riddarhuset bortvisad; ehuru drottningen sökte genom sina vänner taga honom i försvar [3]). Hon blef genom allt detta mycket uppbragt, och undvek på hofvets mottagningsdagar att tala med någon af Mösspartiets anhängare, men visade deremot mycken artighet mot Hattarna och mot franska sändebudet [4]). Spänningen blef mer och mer hotande. Man uppslog en kungörelse, ett förbud mot sammanträdet af det expeditionsutskott, som skulle utfärda ofrälseståndens gemensamma beslut om nämnde kommissjon, men då läto dessa öfver densamma uppsätta en annan kungörelse med befallning för samma utskott att just i sådan afsigt samlas [5]). Utskottet gjorde så, och det gemensamma beslutet blef af ofrälseständen, oaktadt de adliga medlemmarnas motsägelse, utfärdadt. På gatorna hittade man ock

---

1) Danska min. br. d. 27 Maj, 6 Juni 1766.
2) Danska min. br. d. 27 Maj, 3 Juni 1766.
3) Danska min. br. d. 13 Juni 1766.
4) S. st.
5) Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 26 Maj. Danska min. br. d. 6 Juni 1766.

smädeskrifter i hvilka adeln och Hattpartiet på det skymfligaste sätt angrepos, och Fersen förklarades för en *rikstjuf* [1]) och en komminister Chydenius, som från trycket utgifvit en skrift mot Mössornas nu vidtagna hushållåtgerder, utvisades från presteståndet [2]). Flere Hattar ville, att den af ofrälsemännen öfverröstade adeln skulle resa hem och derigenom afbryta riksdagen, och på landsvägarna kring Borås hittades utkastade bref, som manade till uppror och till Hofmans våldsamma befriande [3]). Många befarade ett inbördes krig [4]), och ville veta att ryska hofvet torde i sådan händelse låta några vid finska gränsen samlade troppar blanda sig i saken, genom att, som det skulle heta, understödja Mössorna och den fria statsförfattningen. Men till dylika ytterligheter ville eller vågade Hattpartiets ledare icke gå; åtminstone icke Fersen, hvilken var angelägen om den fria författningens upprätthållande och derjemnte nu liksom alltid sökte undvika hvarje våldsammare åtgerd. Vid åsynen af de olyckor, som hotade fäderneslandet, och till följe af Adam Horns allvarliga föreställningar [5]) beslöt han fördenskull gifva efter, och när Lovisa Ulrika uppmanade honom till orubbligt motstånd, svarade han, att, emedan ofrälseständen icke kunde förmås att godvilligt återtaga sitt beslut om kommissjonen, och emedan detta beslut, såsom fattadt af ständernas flertal, var lagligt, måste man foga sig deri, och han lyckades, dock med någon möda, att till samma åsigt öfvertala också Hermanson. Å andra

---

[1]) Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 26 Maj 1766.

[2]) Eriksbergs arkiv. L. Hierta till K. G. Tessin d. 8 Febr. 1766.

[3]) Eriksbergs arkiv. G. A. Hjerne till Tessin d. 11 Juli 1766.

[4]) Danska min. br. d. 27 Maj 1766.

[5]) Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 10 Juni 1766.

sidan sökte likaledes Mösspartiets ledare Rudbeck och Fredrik Ulrik v. Essen m. fl. att förekomma hvarje vådligare brytning, och den sednare föreslog en för Hattarna något betryggande jemnkning, hvilken slutligen af båda sidorna antogs, hvarpå kommissjonen, ehuru i mindre omfång, blef af alla fyra stånden beviljad. Lovisa Ulrika var utom sig af harm, men kunde ingenting uträtta [1]. Målet blef af extra hofrätten i Borås ransakadt, och de brottslige derefter af bemälte kommissjon dömde; Hofman och två hans brottsligaste medhjelpare till stupstock och stegel, och trettionio andra till fängelse eller spö, hvilket utslag ständerna med några lindringar bekräftade. Hofman hade, enligt anförda rykte, tagit sina angifvelser mot konungen och Sinclair fram och tillbaka; det säges dock, att han kort före domens verkställande velat förnya dem, men att afrättningen påskyndades och gjorde slut på alla vidare undersökningar [2]. Det såg ut, som man nu, liksom 1756 [3], ville förekomma alla vidare upptäkter. Dagarna, efter Hofmans död utfärdades en allmän kungörelse, i hvilken Adolf Fredrik underrättade svenska folket om nämnde uppror och om *sin egen rättmätiga vrede öfver dylika vederstyggliga försök och om sitt nådiga välbehag för dem, som detsamma motverkat och dämpat* [4].

Vi hafva sett, huru olyckligt också detta försök till konungamagtens utvidgande aflopp. Det var det sista, som under nu pågående riksdag förehades; ty just vid samma tid, som Hofmans rättegång afslutades, blef mötet upplöst och ständerna hemförlofvade.

---

[1]) Danska min. bref d. 20 Maj, 6, 10 Juni 1766.
[2]) Preuss. min. bref d. 14 Okt. 1766.
[3]) 39. 258.
[4]) Riksark. Protokollerna i Hofmans rättegång.

Under loppet af denna riksdag förekommo ock några andra tilldragelser, i sig sjelfva ganska vigtiga och tillika ganska nära förknippade med konungahuset; — nämligen tvisten om ökade anslag åt hofvet; — samt prins Gustafs oenighet med sin mor och förmälning med Sofia Magdalena. Dessa uppträden stodo dock med en hop andra förhållanden i så nära förbindelse, att de rättast böra längre fram och i sammanhang med dessa sednare beskrifvas.

SJETTE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

MÖSSPARTIETS ANFALLSPLAN MOT HATTARNA.

Föregående kapitel har omtalat de vexlande åsigter och förslag, som Lovisa Ulrika under nämnde riksdag hyste och sökte genomföra. Vi gå nu till beskrifningen af de åtgerder, medelst hvilka under samma tid Mössorna angrepo och besegrade det regerande Hattpartiet, och sedermera sjelfva inledde styrelsen på helt nya banor. Detta parti, hvilket vanligtvis bestod af den ojemnförligt största delen af svenska folket, hade redan åtskilliga gånger förut sökt störta Hattarna och återgå till den statskonst af fred, sparsamhet och ordning, som utgjorde författningens grundtanke, och som under frihetstidens första skede främjat landets och folkets välstånd. Men alla dessa försök hade hittills aflupit fruktlösa. Det *första*, det, som af harm öfver finska kriget gjordes under riksdagen 1742, misslyckades till följe af landtmarskalkens Ungern Sternbergs svaghet och än mer genom Hattarnas sluga tillställningar att utlemna Lewenhaupt och Buddenbrock till syndabockar för det olyckliga kriget, och att me-

delst väckande af tronföljare-frågan splittra motståndarne och rycka uppmärksamheten från den tillämnade räfsten. *Andra* försöket gjordes vid riksdagen 1746; men misslyckades till följe af några Hattarnas nya tillställningar; nämligen dels ett af dem ingånget nära förbund med det unga hofvet, genom hvilket de försäkrade sig om dettas understöd [1]); dels en af dem tillställd och lyckad öfverraskning och rådsherre-utnämning, genom hvilken de skaffade sig öfvervigt inom rådet [2]); dels några mot Hedman, Blackwell och Springer anstiftade rättegångar, genom hvilka de kastade öfver hela Mösspartiet den nedsättande misstanken om förrädiska stämplingar med utländningarna och i synnerhet med arffienden Ryssland [3]). Det *tredje* försöket gjordes under riksdagen 1760 dock mindre genom det egentliga Mösspartiet än genom flertalet af svenska folket; ty det var dettas åsigter, som sökte göra sig gällande genom det då uppträdande *landtpartiet*. Men äfven detta försök misslyckades, ty nämnde sammansättning hade olyckligtvis ställt sig under Pechlin, hvilken uppoffrade dess fördel och åsigter endast för att främja sina egna.

Nu år 1765 förnyades anfallet, och med bättre utsigt till framgång. Svenska folket hade under de sista tre åren blifvit än mer uppretadt genom ständigt växande skatter, skulder och näringstvång, och än mer missnöjdt med Hattregeringen, hvilken först inledt och sedermera qvarhållit fäderneslandet på en sådan olycksbana. Lovisa Ulrikas anseende hade ock numera sjunkit så djupt, att hon ej kunde gifva sistnämnde parti något kraftigt stöd, äfven om hon verkligen unnat något sådant åt de män, som under riksdagen 1756 tillintetgjorde hennes planer

---

[1]) 37. 48, 109.
[2]) 37. 93.
[3]) 37. 117—145.

och förödmjukade hennes stolthet. En för Mössorna mycket gynnsam förändring hade ock med hänsyn till borgareståndet inträffat. Från 1730-talet hade detta stånd vanligtvis varit nära fästadt vid adeln och Hattpartiet. Men under riksdagen 1760 hade det mer och mer öfvergått till prest- och bonde-stånden, således ock till Mösspartiet [1]), och man kunde med allt skäl förmoda, att det skulle också denna gång följa samma åsigter. Nämnas bör ock, att Hattpartiets nuvarande ledare Ehrensvärd, Ekeblad, Fersen, Lantingshausen och Karl Scheffer voro personer, hvilka visserligen försvarade sina ärfda politiska åsigter, men icke tilläto sig att för dessas upprätthållande begagna så klandervärda medel, som partiets gamla ledare, en Karl och Fredrik Gyllenborg, m. fl. stundom tillgripit.

Mössornas förnämsta sakförare under nu pågående strid voro inom adeln Rudbeck, Fredrik Ulrik v. Essen, Esbjörn Krister Reuterholm, Karl Ridderstolpe och Nordencrantz, den siste dock mer med pennan än tungan; inom presteståndet biskop Serenius och prosten Kasper Wikman; inom borgareståndet talemannen Sebaldt och borgmästarne Ekman från Åmål och Bergman från Wenersborg, och inom bondeståndet talemannen Josef Hansson.

Partiets riksdagsplan var, som förbemält är, att icke genast angripa Hattarnas nu styrande riksråd, utan att först framlägga en utförlig beskrifning om det olyckliga tillstånd, hvari statsverket blifvit försatt; och att, sedan denna åtgerd uppjagat allmänhetens missnöje och farhågor, skulle man fortsätta angreppet medelst att afslöja de misstag, fel, försnillningar och bedrägerier, genom hvilka åtskilliga styrelse- och förvaltnings-verk ådragit fäderneslandet nämnde olyckor och förluster; och att först sedan

---

[1]) 40. 169.

man genom dessa åtgerder frambragt åsyftad sinnesstämning, först då skulle man angripa det rådande regerings-parti, under hvilket sådana fel och sådana bedrägerier egt rum. Enligt denna plan blef nu riksdagens första åtgerd den att framlägga en tafla öfver statsverkets tillstånd, så som nedanstånde kapitel visar.

SJUNDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

STATS-TABLÅEN.

Enligt regeringsformens och riksdagsordningens föreskrift hade äfven under föregående riksdagar ständerna granskat det sätt, hvarpå regeringen vårdat statens medel och besörjt dess försvar m. m. Granskningen hade dock vanligtvis skett genom utskott, hvilkas medlemmar blifvit af det rådande regerings-partiet, Hattarna, utvalda bland dess pålitligaste anhängare. Regeringens uppförande skulle således undersökas och bedömmas af regeringens egna i utskottet insatta parti-vänner. Följden blef, att de begångna felen och de deraf föranledda olyckorna förtegos, och att regeringens åtgerder beskrefvos som prisvärda, och bankens samt stats- och försvars-verkens tillstånd som ganska lyckliga, och så hade det nu i lång tid för det mesta fortgått, riksdag efter riksdag. Hattarna hade tillika genomdrifvit det beslut, att också Bank- samt Handels- och Finans-utskotten blefvo i vissa fall ett slags Hemliga Utskott. På detta sätt lyckades man att t. o. m. undan sjelfva ständernas blickar bortgömma de för Hattregeringen mindre fördelaktiga upptäkter, som under granskningen kunde göras. Att för-

hållandet likväl icke i verkligheten var så fördelaktigt och prisvärdt, som regeringen och dess partivänner ville inbilla ständerna, detta började dock mången ana till följe af hvad omöjligen kunde gömmas undan, d. v. s. skuldernas och skatternas tillväxt, i synnerhet som dessa omständigheter jemnte många begångna fel och föröfvade bedrägerier blefvo af den oförfärade Nordencrantz tydligen framlaggda.

Vid den riksdag, som 1765 sammanträdde, hade ändtligen Mösspartiet fått så bestämd öfvervigt, att det kunde företrädesvis med sina anhängare besätta alla riksdagsplatser och i synnerhet Hemliga Utskottet, hvilket skulle anställa ofvan-omtalade granskning. Löwenhielm, numera bestämdt hörande till Mösspartiet, hade ock författat en öfversigt af statsverkets tillstånd, hvilken i det vigtiga ämnet spridde mycket ljus [1]). Med ledning af denna uppsats och af infordrade redovisningar från ämbetsverken utarbetade nu Hemliga Utskottet en kort, klar och redig öfversigt af statsverkets tillstånd, och det med sådan flit — man sammanträdde både för- och eftermiddagar —, att uppsatsen, den s. k. Statstablåen, blef redan den 7 Mars färdig och derpå öfverlemnad åt ständerna. Dess hufvudsakliga innehåll var följande [2]).

Statsverkets tillstånd. Under åren 1761—1764 sammanlaggda, och ehuru man derunder uppburit 29 millioner d. s. främmande underhållspenningar, hade dock uppkommit en statsbrist af 7 millioner d. s., hvilken man fyllt genom upptagandet af nya

---

[1]) Preuss. min. br. 15 Febr 1765.

[2]) Vid hela historien om den nu började reduktionen bör anmärkas, att genom kursens stegring var sedlarnes värde 1765 mycket mindre än det varit 1735, stundom blott ⅓ deraf; en anmärkning, som ådagalägger, att följderna af Hattpartiets åtgerder icke voro fullt så olyckliga, som de vid första ögonkastet synas.

lån eller genom underlåten betalning af gamla redan förfallna skulder [1]). — För det löpande året 1765 beräknades statsbristen blifva 800,000; men med tillägg af återstoden på förra årets statsbrist och af 1,100,000, som bort betalas till banken, steg den till öfver 3½ millioner, allt d. s. Rikets närvarande skuld beräknades till 55 eller 60 millioner [2]) d. s.; hvad riket hade att årligen i kapital- eller räntebetalning på sina skulder erlägga, steg till öfver 2 millioner d. s.

Första klassen af orsaker till denna statsverkets sorgliga belägenhet var, enligt Hemliga Utskottets uppgift, krigen och många för dessas skull tagna lån, näml. Karl den tolftes, på hvilka hade i ränte- eller kapital-afbetalningar blifvit erlaggda betydliga summor, men af hvilka dock återstodo 6 millioner; — likaså Hattregeringens för finska kriget åren 1741—1743, af hvilka ännu qvarstodo 7 millioner, — och slutligen kostnaderna för pommerska kriget, hvilka beräknades hafva i sin helhet, dock utom den ammunition m. m., som vid dess början togs från kronans förråder, uppgått till 62 millioner.

En *andra klass* orsaker till statsverkets fattigdom uppgafs bestå af mer eller mindre öfverflödiga utgifter, med hvilka det blifvit betungadt, i synnerhet af Hattpartiets regeringar och till följe af deras åtgerder eller försummelser. Tablåen anmärkte bland annat följande punkter: att utöfver 1696 års stat hade för Sverge och Finnland utgifterna blifvit årligen mer och mer ökade, så att de

---

[1]) Enligt Sax. min. bref 5 Mars 1765 hade statsbristen under flere år varit i medeltal 1,200,000 d. s.

[2]) En Hattpartiets ströskrift, kallad *Den Svenske Plato till den Svenske Diogenes* tr. 1769, påstår, s. 5, dock utan bevis, att den utgjorde blott inemot 48,300,000 d. s. m., hvilket ströskriftens författare icke ansåg vara någon förfärande summa.

nu stego till vid pass 13 millioner mer än 1696 [1]; — extra ordinarie staten hade 1735 fordrat 423,000, men fordrade år 1765 ej mindre än 1,200,000 [2]; — minister-staten, som 1735 var icke fullt 37,000, steg 1764 till öfver 70,000 [3]; — de sednare riksdagarna hade hvardera kostat 4- till 500,000; — flere tillsatta riksens ständers kommissjoner hade medtagit dryga summor; — löner eller arvoden, som ständerna beviljat blott till *nästa riksdag*, men hvilka man låtit äfven sedermera fortfarande utbetalas, och till ett belopp af 231,000; — ordinarie pensjons-staten för enkor och barn, som fordom var blott 30,000, hade nu fått ett extra tillägg af 81,000 allt d. s. [4]; — en hop ämbetsmän hade skaffat sig frihet från några deras sysslor tillhörande göromål, för hvilkas bestridande staten fått sedermera utbetala serskilda arvoden o. s. v.

Som *en tredje klass* orsaker till statens fattigdom uppgafs en betydlig förminskning i kronans inkomster, förorsakad deraf, att många mantalsskrifna personer fallit i krig eller flyttat ur landet; — att många arbetare, anställda vid fabriker eller manufakturer, skaffat sig befrielse från flere pålagor; — att till för lågt belopp förfalskade uppgifter blifvit gjorda af åtskilliga brukspatroner med hänsyn till kronans tiondejern, och af många landtbrukare och bönder med hänsyn till kronans tiondesäd; — att man genom öfverdrifna berättelser om missväxt skaffat sig obilliga eftergifter; — att pommerska

---

[1]) Enligt dispositionerna i statskontoret stego statens ordinarie och extra ordinarie utgifter, 1698 till 4,563,583; men år 1764 till 20,506,079, och år 1765 till 18,218,701 allt d. s.

[2]) Enligt dispositionerna s. st. steg extra ord. staten år 1734 (den för 1735 saknas) till 1,774,710; år 1764 till 15,151,653 allt d. s. Vi anmärka, men kunna ej förklara motsägelsen.

[3]) De två sista summorna R:dr banko.

[4]) Enligt dispositionerna i statskontoret steg denna stat år 1734 till 18,616 och utom stat till 2,256; S:a 20,872; men år 1764 till 116,216, och år 1765 till 115,117, allt d. s.

staten till följe af den fattigdom, kriget efterlemnat, ej burit sig, utan fordrat från Sverge årliga och dryga tillskott; — att tullinkomsterna aftagit till följe af eftergifter eller införselförbud; — att kungsgårdar och kronolägenheter blifvit bortpantade eller bortarrenderade mot allt för låg afgift; — att kursens stigande och sedelvärdets fall ökat kronans utgifter ej blott i kontanta löner utan ock i flere andra fall; ty t. ex. för utbekommandet af 3,200,000 R:dr pom. kurant i underhålls-penningar hade, säges det, staten måst betala en uppgäld af 695,000 d. s. m. m. m. [1])

Sådan var den tafla, Hemliga Utskottet framlade; i hög grad förfärande för det folk, som skulle fylla bristerna, och för de män, som skulle bära ansvaret. Något hvar tänkte och sade ock, att regeringsherrarne aldrig bort eller kunnat se genom finger med så många och grofva missbruk och fel, så framt ej de och deras företrädare varit sjelfva deri medbrottsliga, eller velat genom efterlåtenhet och tystnad köpa sig och sitt parti understöd vid riksdagarna, såsom äfven förhållandet var, enligt det sedan 1738 och intill 1760 bestående förbundet mellan å ena sidan Hattpartiets och å den andra borgarståndets mägtigaste ledare. Den nu ändtligen för allmänheten framlaggda sorgliga sanningen väckte en gränslös förbittring mot det regeringsparti, som så groft vanvårdat fäderneslandets välfärd och så slugt och så länge undandolt för folket, ja för sjelfva ständerna det sanna förhållandet. Man gjorde gång på gång jemnförelse mellan Mössornas

---

[1]) Utskottets statstablå blef genast och på ständernas befallning i en serskild skrift från trycket utgifven och dessutom införd i riksdagstidningen den 27 April 1765 och sedermera i Modées verk sid. 5,859, på hvilka ställen den, som egnar ämnet en närmare granskning, kan finna summor och förhållanden i alla sina enskildheter fullständigt uppgifna.

och Hattarnas styrelse och bådas olika följder; t. ex. efter slutadt krig 1721 mottogo Mössorna ett land, i hög grad utarmadt och belastadt med en skuld af 64, men efterlemnade dock 1739 samma land mycket förkofradt och med en återstående skuld af blott 20 millioner d. s. m. I landets mycket förbättrade belägenhet mottogo Hattarna 1739 styrelsen, men när de 1765 skulle afträda, steg skulden åter till omkring 60 millioner. När Mösspartiet 1739 trängdes från styrelsen, stod kursen al pari eller vid 36 mark; men 1765, när Hattarna nödgades draga sig tillbaka, hade den uppgått till dubbla, stundom nära tredubbla, beloppet. Statsutgifterna stego under slutet af Mösspartiets styrelse till 5½, vid slutet af Hattpartiets till 20 millioner[1]) allt d. s.

Några funnos väl, som mente, att denna målning var gjord med alltför mörka färger, och en landshöfding Joak. Beckfriis påstod inför konungen och ville formligen inför ständerna bevisa någonting sådant; t. ex. att statens skuld i verkligheten ej steg öfver 18 eller 20 millioner; men fann snart för godt att återtaga dessa påståenden och att t. o. m. bedja om ursäkt för sitt förhastande[2]). I öfrigt hafva vi icke funnit något formligt försök till vederläggning af de framlaggda och genom tryck allmängjorda uppgifterna.

Följden af statstablåen blef, att ständerna anmodade utskottet inkomma med förslag, *huru staten skulle lättas i sina utgifter samt befrias från onyttig och onödig tunga och last;* och dermed var uppslaget gifvet till de icke obetydliga indragningar, denna riksdag sedermera verkställde.

---

[1]) Enligt dispositionerna i statskontoret stego statsutgifterna år 1738 till 5,752,669, men år 1764 till 20,506,079.

[2]) Preuss. min. br. 3, 10 Maj 1765.

ÅTTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

RÄFSTEN MED BANKEN OCH VEXELKONTORET.

I det föregående[1]) är beskrifvet, huru riksbanken blef under åren 1739—1750 vårdad eller rättare sagdt missbrukad. Den hade stora summor sedelmynt utgifna och stora summor penningelån utlemnade, båda delarna utan tillräcklig säkerhet; till följe hvaraf silfver-utvexlingen blifvit inställd, sedelvärdet nedsatt och kursen till betänklig höjd stegrad. Under åren 1751 till 1764 fortgick man, ehuru med något återhåll, dock i det hela på ungefär samma bana. Under riksdagen 1760 och till följe af landtpartiets sparsamhets-anda och Nordencrantz och hans skrifter hade i allmänna tänkesättet uppstått en motrörelse, som fordrade mer både hushållning och offentlighet. Men för andra sidan talade K. F. Höpken m. fl., och de lyckades att under dåvarande häftiga riksdags-brytningar bortblanda och afböja hvarje närmare undersökning om banken. Under slöjan af en, som det påstods, nödvändig hemlighet, dolde man verkets egentliga tillstånd och försäkrade ständerna nu som förut, att allt befann sig i godt skick.

Men tron på dessa försäkringar började af anförda skäl att försvagas, t. o. m. försvinna, i synnerhet inom Mösspartiet. När nu detta vid riksdagen 1765 erhöll afgörande öfvervigt, beslöt det låta genast och noga undersöka, huru banken blifvit vårdad, och hurudant dess verkliga tillstånd var; — och de riksdagsmän, som insattes i banko-utskottet och följaktligen fingo detta uppdrag, ålades att icke,

---

[1]) 38. 146—153.

som förut skett, förhemliga sina upptäkter, utan framlägga dem för ständerna och allmänheten. De ålades ock att sträcka räfsten tillbaka ända till 1739; d. v. s. till den tid, då Hattarna öfvertogo ledningen af statens angelägenheter, och tillika att dervid icke låta hindra sig af några sedermera gifna decharger eller frikännelsebref; ty, sade man, sådana egde ingen bevisande kraft, emedan Hattpartiet hade vid riksdagarna låtit genom sina vänner i utskotten utfärda dem till godkännande af hvad de sjelfva genom sina vänner inom bankstyrelsen gjort. I synnerhet förkastade man sådana frikännelsebref, som blifvit utfärdade, icke af ständernas plena, utan af utskotten, hvilka ofta varit besatta och beherrskade nästan uteslutande af det rådande partiet.

Den första undersökning, som i enlighet härmed anställdes, upptäckte ej några begångna fel, utan tyckte alla kassor och räkenskaper vara i behörig ordning. Orsaken till en sådan utgång ville man finna i den omständigheten, att Düben, af hvilken man vid denna räfst väntat de bästa upplysningarna, varit af sjukdom hindrad från att deltaga i arbetet[1]). Men undersökningen blef inom få dagar fortsatt, och nu med helt annan fart och helt andra följder; nämligen många och svåra anmärkningar mot bankstyrelsen och mot förra riksdagars banko-fullmägtige.

Se här de förnämsta anklagelserna!

Först, att man fortfarande nedsatt räntan på bankolån, hvilken åtgerd ökat dessas antal och storlek, så att år 1761 funnos i landet utestående sådana, stigande på landtegendomar till 12, och på bruk till 8, och på hus och diverse varor till 9 millioner d. s. m.[2]).

---

[1]) Österr. min bref d. 1 Mars. Danska d:o d. 5 Mars 1765.

[2]) Enligt Skogman s. 45, Schwerin s. 462. En annan källa säger, att 1765 hade banken utestående 25 millioner daler, (?) i fastigheter

Hattstyrelsen invände, att just genom nämnde ränte-nedsättningar hade alla näringar fått vigare och räntebilligare lån än eljest kunnat hos enskilda penningemän eller utländningar anskaffas, och att det var till följe just af dessa fördelaktiga lån, som fabriker samt jord- och bergsbruk kunnat uppdrifvas till sin nuvarande blomstring. Mössorna och Hemliga Utskottet svarade, att dessa fördelar blifvit gifna på bekostnad af det öfriga folket, hvilket måst lida till följe af sedelmyntets just derigenom förorsakade värdefall; likaså, att den ymniga penninge-tillgången lockat till yppighet och slöseri och till obetänkta egendomsköp och fabriksanläggningar; och tillika, att banken ej skaffat sig tillräcklig säkerhet, hvilket ådragit honom och derigenom hela penningeverket stora förluster. En bland de vigtigaste ehuru icke formligt uttalade orsakerna till oviljan mot ifrågavarande bankolån bestod deri, att man ansåg dem gifna förnämligast af partiberäkningar och åt partivänner, hvilka till gengäld skulle vid riksdagarna understödja sina gynnare, det rådande Hattpartiet.

En annan härmed sammanhängande anmärkning var, att man afyttrat en stor del af bankens så kallade metalliska valuta. Man beräknade, att från 1738 till 1764 hade från banken utgått klingande mynt till en hopräknad summa af nära 16 millioner d. s. m., och ingen visste eller fick för banko-hemlighetens skull veta, huru mycket fanns qvar till inlösen af de många millioner sedlar, som funnos i landet [1]). Till anskaffande af medel för den allmänna rörelsen och för de många lånen hade nämligen, som nyss berättades, dylika sedlar blifvit utgifna till så stort antal, att deras belopp, som 1745 utgjorde blott 33, hade redan 1762 stigit till 50 eller, sade andra, till 90

---

[1]) Danska min. bref d. 25 Febr. 1765 säger, att bankens silfverfond år 1738 utgjorde 18,400,000 d. s. m.

millioner allt d. s. m. [1]). Många, ja de flesta misstänkte eller trodde, att den på klingande mynt försvagade banken icke hade på långt när medel nog att inlösa en sådan massa förbindelser, och dessas värde föll snart till hälften, stundom till nära en tredjedel af det metallvärde, de skulle föreställa; alltsammans till stor förlust för ganska många personer, hvarjemnte deraf föranleddes en mängd prejerier och oordningar. Hvad som ökade harmen, var också här den misstanken, den öfvertygelsen, att Hattpartiets anhängare bland Stockholms och Göteborgs rikare köpmän voro de, som dragit vinsten af så väl det klingande myntets afyttring, som af de derefter följande kurs-stegringarna. Några påstodo, att kronan endast genom de sednare förlorat 9 millioner d. s. m. (?)

En tredje anmärkning gällde Hattregeringens medgifvande, att sjötullen, hvilken förut erlades i silfver, skulle få till lika siffror erläggas i sedlar, hvilkas värde dock i jemnförelse med silfrets oupphörligen sjönk, och det påstods nu, att kronan på utbytet gjort ganska stora förluster [2]). Också af denna åtgerd hade vinsten i första hand tillfallit köpmännen.

En fjerde anmärkning var, att styrelsen hade med en banko-ämbetsman vid namn Gottsman samt tvänne Stockholms köpmän Classon och Peterson afslutat en silfverhandel på sådana villkor, att banken förlorade, påstod man, ungefär 117,000 d. s. m., hvilken summa styrelsen sedermera låtit på verkets vinst- och förlusträkning afskrifva.

En femte anmärkning var, att man stundom utan behof ökat antalet af bankens tjenstemän t. ex.

---

[1]) Uppgiften förnekades af några andra sidans män, och enligt Schwerin s. 474 har sedelstocken stigit år 1745 till 7,400,000, år 1760 till 44,000,000. år 1765 till 38,580,000 d. s. m. Danska min br. d. 25 Febr. 1766 säger, att värdet endast å det papper, som till sedlarnas utgifvande åtgått, steg till 4,000,000 d. s. m. (?).

[2]) Danska min. br. d. 25 Febr. 1766, säger 30 millioner (d. k. m.?).

blott under de sista åren med 33 personer. Utomdess hade man 1756 och sedermera tillskapat 21 andra nya sysslor, nämligen så kallade *bankens ombudsmän*, hvilka skulle hvar i sin landsort bevaka bankens fördel, i synnerhet med hänsyn till dess der befintliga inteckningar. Nu anställda räfst ansåg likväl dessa sysslor öfverflödiga; emedan en sådan bevakningspligt redan förut ålåg bankens förra aflönade tjenstemän; — och tillika allt för dyra, ty årliga utgiften för desamma steg slutligen till omkring 15,000 d. s. m. Inrättningen hade ock redan vid riksdagen 1762 blifvit af några riddarhusets medlemmar tadlad, men det oaktadt af bankstyrelsen bibehållen, och Mössorna anmärkte, att de personer, som med sådana lättförvärfvade löner hugnades, voro förnämligast Hattpartiets ledare och vänner inom borgareståndet, t. ex. Renhorn, Schauv, Boberg, Munktell m. fl. Mycket uppseende härutinnan väcktes ock af nedanstående enskilda tilldragelse.

Under riksdagen 1760 hade en friherre Gustaf Reuterholm, farbroder till den på 1790-talet ryktbare gunstlingen, aflemnat till landtmarskalken Fersen en skrift, som innehöll anklagelser mot bankstyrelsen samt uppmaningar till ständerna att närmare undersöka förhållandet. Fersen och andra Hattar ville förmå honom återtaga uppsatsen, men länge förgäfves. Slutligen förklarade han sig dertill färdig, dock mot villkor att förhjelpas till någon lön inom banken. Enligt Fersens råd vände han sig med detta förslag till dåvarande bankofullmägtige. Dessa ogillade Reuterholms skrift och införde i sitt protokoll en så kallad vederläggning deraf; men slutade med att utnämna honom till banko-kommissarie med full lön och tillika med ständig tjenstefrihet, utom ofvannämnde ombudsmannaskap i hans hemort. Reuterholm tog emot sysslan och tog tillbaka anklagelsen. Men under räfsten 1765 blef hela historien härom

jemnte andra likartade befordringar framlaggd för allmänheten [1]).

En sjette anmärkning var, att bankens aflöningsstat, som 1739 var 8,000, hade genom ökade sysslor och arvoden så stigit, att den år 1764 utgjorde 291,000 d. s. m.; — och att bankofullmägtiges eget arvode, som år 1739 var 1,728 d. karoliner, steg år 1764 till 23,000 d. s. m.

En sjunde anmärkning var, att man åt tjenstgörande personer inom banken hade blott under åren 1755 till 1764 gifvit hvarjehanda belöningar och extra arvoden till en hoplaggd samma af 617,000 d. s. m.

En åttonde anmärkning var, att man af bankens tillgångar hade åt personer, icke hörande till verket, utdelat gåfvor och arvoden, stigande till 130,000 d. s. m., bestående i allmosor, understöd och åtskilliga andra utgifter, till hvilka banken ingalunda var förpligtad.

En nionde anmärkning rörde riksdags-gåfvorna. År 1756 t. ex. hade banken skänkt åt sin ordförande Fr. Gyllenborg 60,000, och åt åtta bankofullmäktige deribland Karl Fredrik Höpken, Carleson, Grill, Hauswolff, Kierman och Peterson till delning 36,000 allt d. s. m. och, som det hette, *för deras verksamhet och nit om banken, och i synnerhet för deras behjertade rådslag och beslutsamhet att sträcka bankens utlåningar längre än riksdagen 1751 fastställt*, d. v. s. belöningarna gåfvos derföre, att dessa herrar brutit mot den föreskrift, ständerna lemnat. Vid riksdagen 1756 skänkte banken åt Renhorn person-

---

[1]) Genom en från trycket år 1766 utgifven skrift förnekade Reuterholm samtalet med Fersen, påstod sig hafva återtagit anklagelsen endast derföre, att han ej ville öka den redan förut allt för hotande oenigheten vid slutet af riksdagen 1760, — klagade öfver lidna oförrätter och sökte medelst beskrifning af sitt nödställda tillstånd förklara och försvara sitt mottagande af den erbjudna sysslan.

ligen 24,000 och dessutom nära 22,000 till bestridande af arvoden och omkostningar för åtskilliga ouppgifna behof; likaså till ledamöterna i samma riksdags högmåls-kommissjon 52,000 [1]); och åt dåvarande banko-deputation 15,000, allt d. s. m., det ena med det andra tydligen i afsigt att derigenom gynna och främja Hattpartiets dåvarande ledare och planer.

En tionde anmärkning var, att åt en kapten Schleyn, som upptäckt och angifvit en sedelförfalskare, gaf bankstyrelsen blott hälften af den för sådan tjenst utfästa belöningen och behöll andra hälften sjelf [2]).

En elfte anmärkning var, att verkets tillstånd liksom alla med detsamma vidtagna åtgerder blifvit insvepta i mörker, och att styrelsen riksdag efter riksdag försäkrat ständerna, det bankens tillstånd vore fördelaktigt, stundom hette det t. o. m. mer godt och betryggadt än någonsin; och detta oaktadt den i verkligheten kom i en mer och mer betänklig och slutligen, som man nu upptäckt, alldeles förtviflad belägenhet.

Utom dessa framdrog Hemliga Utskottet också andra stundom rätt svåra anmärkningar; men vi hinna ej upptaga dem alla, utan vända oss till de anklagelser, som gjordes mot det med banken nära förenade vexelkontoret.

Af hvad anledning och på hvad sätt detta verk år 1747 först inrättades, är redan berättadt [3]). Vi erinra dock i korthet om dess förnämsta villkor och företeelser; nämligen, att kontoret skulle årligen af banken erhålla 150,000 utan återbetalnings-skyldighet

[1]) Jfr 39. 298, 299.
[2]) Heml. Utsk. prot. Apr. 1765.
[3]) 38. 154.

och 300,000 allt d. s. m. utan ränta, båda delarna mot förbindelse att nedhålla kursen till 42 eller 40 mark; — att beslutet härom undertecknades af blott två rådsherrar och af de tre högre ståndens talemän och af ett par riddarhusets medlemmar [1]); — att hela företaget genomfördes så i hemlighet, att endast få om ens någon annan hade fullständig reda på hela förhållandet; — och slutligen, att de personer, åt hvilka dåvarande styrelse anförtrodde detta vigtiga under hemlighets-slöja dolda uppdrag, voro de för egennytta kända herrarna Erland Broman, Tomas Plomgren och Gustaf Kierman samt några dessas slägtingar och vänner. Här må ytterligare tilläggas, att det var Plomgren, som uppkom med förslaget; att han deri understöddes af A. J. v. Höpken; — att Löwenhielm betviflade åtgerdens nytta; — att Kierman i förstone förklarade den skadlig eller åtminstone olämplig, men sedermera ingick i bolaget och drog deraf stor vinst; — att afhandlingen uppgjordes i Dec. 1747, då Hattpartiets ledare, Tessin, Palmstierna, Henning Gyllenborg och A. J. v. Höpken nästan enväldigt styrde statens angelägenheter; — och att de riksråd, som underskrefvo afhandlingen, voro just de två sistnämnde herrarna. Med åtskilliga förändringar, mest till fördel för bolaget, blef under åren 1747—1760 detta kontrakt fyra gånger förnyadt, en gång med König, men de andra gångerna med Kierman, hvilken efter Bromans och Plomgrens frånfällen blef vexelkontorets förnämsta ledare.

Under första åren hade kontoret, ehuru med dryga förluster för kronan, fullgjort sitt åliggande och nedhållit kursen till 42—40 mark och stundom än lägre; — men sedermera stegrades den oupphörligt och bolaget tilltvingade sig följaktligen allt bättre och bättre villkor. Det oaktadt fortfor kursen att stiga, och vid riksdagen 1760 upplöste ständerna

---

1) Härefter rättas ett par felaktiga uppgifter. Se 38. 154.

slutligen hela inrättningen såsom varande icke blott onyttig utan ock skadlig. Hvarje räfst öfver dess åtgerder lyckades dock Hattpartiet att, som nämndt är, för den gången afböja.

Men vid riksdagen 1765 kunde en sådan ej längre undvikas, och den blef nu anställd i förbindelse med räfsten öfver banken och med samma allvar och stränghet. Att utförligare beskrifva dess efterräkningar och enskildtheter tillåter ej tiden. Vi nämna blott den slutföljd, till hvilken Hemliga Utskottet kom, och hvilken det för ständerna och allmänheten framlade; nämligen att på dessa vexelkontor tillhopalaggda hade staten förlorat nära 6, och banken öfver 6, allt millioner d. s. m. Tillika säges man hafva funnit, det några män inom bolaget fört dubbla böcker, den ena för verkliga förhållandet, och den andra för att framläggas vid framtida möjliga räfster. Mesta uppmärksamheten och harmen föranleddes af nedanstående nu afslöjade tillställning.

Sommaren 1755 hade Kierman anmält, det vexelkontoret icke mägtade tygla kursen, så framt det ej af banken erhölle metalliskt understöd; t. ex. några tusen skeppund koppar. I händelse af bifall lofvade kontoret att till banken återlemna kopparns värde i silfver, genom hvilken bytesåtgerd man hoppades kunna minska sedelstocken samt öka bankens kredit, och Fredrik Gyllenborg förordade saken. Några fullmägtige hyste dock åtskilliga tvifvelsmål. Kyrkoherden Hauswolff mente, att *sådana lån ej kunde beviljas utan ständernas hörande och tillåtelse*; men Gyllenborg ansåg en dylik omväg öfverflödig, *ty*, sade han, *det är icke fråga om lån utan blott om utbyte af koppar mot silfver*. Hauswolff mente, att Kierman eller vexelkontoret *borde ställa säkerhet för den stora, lyftade summan*; men Gyllenborg förklarade sådant *onödigt*. En annan banko-fullmägtig, K. F. v. Höpken, ville i förväg bestämma, huru mycket silfver banken skulle erhålla för hvart skep-

pund koppar; detta förklarade dock Kierman omöjligt, men försäkrade deremot, att han och hans bolags-kamrater skulle *som ärlige svenske män söka bankens bästa uppригtigt, och utan någon båtnad för sina enskilda personer*. Längre fram begärde Kierman åt bolaget två procent i arvode för besväret med detta bytesverk. Hauswolff anmärkte, att *ingenting sådant var dem förbehållet i det ursprungliga kontraktet*; men Gyllenborg förordade saken som billig och nödvändig. Öfverläggningarna slutades så, att bolagets fordringar blefvo hufvudsakligen och på Gyllenborgs förord beviljade, och vexelkontoret, eller Kierman och Lefebure, fingo sålunda för berörde silfver-inköps skull uttaga ur banken 4,766 skeppund koppar, utmyntade i plåtar till en summa af 2,579,400 d. k. m. Med den utlofvade återbetalningen i silfver tillgick på följande sätt. Tvärt emot löfte blef intet silfver inskaffadt, men bolaget behöll i nära fem år hela ifrågavarande summa utan att derå erlägga till banken någon ränta, och när 1761 kapitalet återbetalades, skedde det i sedlar och med till nummervärdet samma summa, nämligen 2,579,400 d. k. m.; ehuru genom kursens stegring besagde sedlar hade 1760 förlorat ungefär en tredjedel af sitt år 1755 innehafda värde. På detta sätt förlorade banken beloppet af skilnaden i sedlarnas värde och tillika nära fem års ränta på den uttagna summan m. m. eller tillhopa, som man påstod, 1,700,000 d. s. m.(?) Att styrelsen bestraffat eller ens åtalat saken, derpå känna vi intet bevis; tvärtom tyckes vexelkontoret hafva under riksdagen 1760 vetat förskaffa sig ett slags decharge, en frikännelse från allt ansvar härutinnan.

De personer, som utskottet i sina berättelser om banken och vexelkontoret förnämligast anklagade, voro Fredrik Gyllenborg, Tomas Plomgren och Gustaf Kierman; men emedan de två förstnämnde hade för flere år sedan aflidit, blef det på Kierman, som ansvaret och oviljan i främsta rummet föll, och

de ord, utskottet om honom fällde, voro ganska stränga. Man fäste i synnerhet uppmärksamheten dervid, att han, upphöjd till borgmästare i Stockholm och till taleman för borgareståndet, och dessutom hedrad med förtroendet att vara ständernas fullmägtig i banko-utskottet, hade mer än någon annan haft till samvets-åliggande och hederspligt att bevaka statens och bankens fördel; men att han, tvärtom, till egen vinning deltagit i åtgerder, som voro för begge två mycket skadliga. Jemnte honom blefvo ock många hans medbröder och kamrater bland Stockholms borgare föremål för skarpa anmärkningar, t. ex. Classon, König, Lefebure, Wittfoth m. fl., men tid och utrymme tillåta oss ej att utförligare ingå i sådana rättegångens enskildtheter.

Allt efter som dessa berättelser om bankens och vexelkontorets förvaltning blefvo färdiga, meddelades de icke blott åt ständerna utan ock åt allmänheten, genom att tryckas både i riksdagstidningen och i serskilda skrifter. Tillika utkom det rykte, att man i några köpmäns räkenskaps-böcker funnit anteckningar om summor, som blifvit gifna åt de riksdagsmän, som skulle försvara de nu tadlade åtgerderna [1]). Förvåningen, harmen och förbittringen vid alla dessa upptäkter blefvo utomordentligt stora. Många bitande smädedikter utspriddes [2]), och man hörde blodiga hotelser mot de »*otrogna gårdsfogdarna*», mot de »*samvetslösa rikstjufvarna*» och likaså mot den regering, som låtit sådana försnillningar och bedrägerier ostraffadt bedrifvas. Med anledning af nyss omtalade kopparhandel blefvo Kierman och Lefebure mer än alla andra föremål för allmän-

---

[1]) Danska min. br. d. 18 Juni 1765.
[2]) Sax. min. br. d. 30 Apr. 1765.

hetens hat och snart satta under bevakning, till en början dock blott i sina egna rum. Men längre fram, och när deras brottslighet hunnit än mer ådagaläggas, beslöt man flytta dem till allmänna och säkrare fängelser. Detta skulle ske hemligt och under nattens mörker; men tillställningen blef bekant, och när Kierman skulle bortföras, infunno sig bullrande folkhopar, hvilka slogo ut fensterna i hans boning och skulle måhända hafva plundrat den och mördat honom sjelf, så framt ej ditskickade gardessoldater lyckats afvärja alla större våldsamheter [1]. Den hotande räfsten väckte emellertid hos alla i saken inveckladе personer mycken oro; handelsmännen Classon rymde, Lefebure insjuknade och Petersen dog af slag [2]; och bland ämbetsmännen i banken flydde några till utrikes ort, under det andra liksom handelsmannen Wittfoth blefvo satta i fängelse [3].

Hemliga Utskottets betänkande härom gillades af de tre ofrälse stånden. På riddarhuset deremot blef vexelkontoret i någon mån försvaradt eller ursäktadt af Kiermans måg Duwall och af Fredrik Horn, som var gift med Plomgrens brorsdotter; hvarjemnte Ulrik Scheffer framkastade den retande anmärkningen, att emedan ofrälsestånden genom sitt flertal redan gillat utskottets betänkande, hade adelns alla öfverläggningar derom blifvit öfverflödiga, *och*, tillade han, *ofrälsestånden hafva på detta sätt betagit oss icke blott votum decisivum*, utan ock *votum deliberativum* [4]. Men dessa vare sig bönfallande eller knotande framställningar kunde ingenting uträtta mot den öfvervigt, Mössorna härutinnan hade äfven på riddarhuset. Per

---

[1]) Sax. min. br. d. 10 Maj. Österr. d:o d. 10 Maj 1765. Sistnämnde källa innehåller, att några misstänkte, det ryska sändebudet tillställt upploppet.

[2]) Österr. min. br. d. 16 Aug. 1765.

[3]) Sax. min. br. d. 12 Apr. 1765.

[4]) Icke blott rättigheten att afgöra utan ock den att öfverlägga.

Lilliehorn utbrast: *Gudi lof! vi hafva nu fått reda på sanna förhållandet och dessa ormar, som, hittills dolda under skymmande blad, stungit oss och frätit på oss; dessa odjur, ligga nu tydliga som på en skådeplats för våra ögon, så att vi kunna jaga bort dem.* I likhet med ofrälsestånden beslöt ock adeln, att målet skulle hänvisas till en s. k. stor deputation, sammansatt af ombud från alla fyra stånden [1].

Inför denna domstol blef nu rättegången förd. De anklagade sökte vederlägga flere bland beskyllningarna; men utskottet försvarade sina uppgifter. De anklagade åberopade några decharger eller frikänelsebref; men dessa blefvo af deputationen enligt erhållen föreskrift underkända. De anklagade erbjödo i förlikning och för målets nedläggande två, och när detta tillbakavisades, icke mindre än fyra millioner [2] d. s. m. Man hade visserligen trott sig hafva att fordra minst 6 millioner; — men många ville åtnöjas med nu erbjudna fyra; emedan man kunde vara säker om dessas utbekommande, och emedan fullkomligt öfverända-kastande af flere de rikaste köpmans-husen skulle på ett betänkligt sätt rubba Sverges handel och kredit. Allmänhetens förbittring ville dock i början icke veta af någon förlikning utan påstod, att de anklagades egendom borde försäljas och de sjelfva personligen straffas med landsförvisning, lifstidsfängelse, skampåle, o. s. v. Det vanligtvis medlande preståndet var denna gång mycket uppbragt, och många borgare och bönder tyckte, att de rika Stockholms-köpmännen hade råd att till fullo återgälda både kronans och bankens förlust, hvarjemnte man skarpt tadlade hufvudstadens borgerskap, hvilket gång efter annan valt sådana riksdagsmän, som görande

---

[1] Adelns prot. d. 21 Jan.—Mars 1765.

[2] Preuss. min. bref d. 4 Okt. Sax. d:o d. 14 Juni. Österr. d:o d. 29 Nov. Adelns prot. d. 12 Juni 1765.

eller låtande deltagit i kronostölderna. Stora Deputationen tycktes i början ej heller våga mot allmänhetens häftiga rop antaga de erbjudna 4 millionerna. Men under tiden förspordes, att de anklagade sökte bringa sina dyrbaraste egodelar i säkerhet, hvadan och af andra nyss anförda skäl sista beslutet blef, att till ekonomisk ersättning mottaga de gjorda anbuden, nämligen för kiermanska vexelkontoren 4 millioner, och för det königska 863,486, och af Wittfoth för handel med brännvins-panne-koppar 293,333, allt d. s. m.; men att sjelfva de personliga brottmålen skulle hänvisas till ständernas justitie-utskott. Inom bondeståndet sökte visserligen Olof Håkansson bereda uppskof, kanske lindring; men fåfängt, och några hans ståndsbröder ville t. o. m., att Kierman skulle icke blott skickas till Marstrand utan på ditfärden schavottera i alla genomresta städer; dock ej i Stockholm, hvarest blott namnet borde på skampålen uppspikas; *ty*, hette det, *ifall han sjelf ställdes dit, skulle han blifva föremål för våldsamma utbrott af massans förbittring* [1]). På riddarhuset hade vexelkontoret blifvit i någon mån försvaradt af den bekante Swab, hvilket likväl togs af ofrälsestånden så illa, att han begärde adelns skydd mot deras hotelser. — Men äfven på sjelfva riddarhuset yrkade några herrar af Mösspartiet på hans utvoterande, hvilket måhända egt rum, ifall ej Fersen lyckats medla försoning [2]); Gyllenswan i sin ifver förklarade dock, att enhvar, som talade för vexelkontoret, borde anses som fäderneslandets förrädare [3]). Adelns sinnesstämning vägde fram och tillbaka, och

---

[1]) Preuss. min. bref d. 11, 25 Okt. Sax. d:o d. 6 Aug., 4 Okt. Österr. d:o 21 Juni. Bondest. prot. d. 10 Juni, 14 Okt., allt 1765. Ständernas bref d. 31 Okt. 1766. (Se bihanget.)

[2]) Adelns prot. d. 18 Nov. Österr. min. bref d. 20 Nov. 1765.

[3]) Sax. min. bref d. 9 Juli 1765.

en omröstning i något dithörande ämne utföll med lika många ja! som nej! Till slut öfvergick dock flertalet till ofrälseståndens åsigt. Det straff, som i brottmålsväg ådömdes, blef för Kierman en månads vatten och bröd samt lifstids-fängelse på Marstrand, och för de andra efter hvars och ens brottslighet förlusten af borgerlig närings-rättighet, böter, fängelse o. s. v. Många tyckte detta utslag icke vara nog strängt, och bönderna sade, att vid dess afgifvande hade justitie-utskottet följt adelns och presternas, men icke borgare- och bondeståndens åsigter [1]). Af andra blef utslaget deremot klandradt såsom allt för strängt. I Februari 1766 lät af sistnämnde orsak Hemliga Utskottet författa en ny *Berättelse om hushållningen i banken*, hvilken uppsats än tydligare framlade rikets förluster och de begångna felen. Fersen uppträdde då med ett anförande mot sistnämnde berättelse. Visserligen sökte han icke försvara de begångna olagligheterna, de onödiga gåfvorna och den vårdslösa hushållningen; men han påstod, att i det hela taget hade regeringens sedan 1738 följda grundsats, att öka låne-tillgångarna och nedsätta räntan alstrat fabrikernas, handelns och landtbrukets nuvarande blomstring; och i samma anda yttrade sig andra riddarhusets talare och bland dem rikshistoriografen Schönberg. Några skarpa uttryck, som Fersen begagnat, och hans öppna ogillande af då rådande tänkesätt och vidtagna åtgerder bragte Mössorna och ofrälsemännen i harnesk, och både Hemliga Utskottet och bondeståndet ville begära ständernas skydd mot hans, som de tyckte, ohemula beskyllningar. Samtidigt hade äfven i borgareståndet några dess medlemmar, anförda af en riksdagsman Antonson från Karlstad, uppträdt till försvar för åtskilliga vexelkontorets åtgerder. Å andra sidan voro Mössorna lika ifriga i försvaret af Hemliga Utskottets åtgerd, och

[1]) Bondest. prot. d. 26 Okt. 1765.

Serenius förklarade allt, hvad vexelkontoret och dess medhållare anförde, vara blott *krånglerier samt konstlade räkningar och slutsatser, och att den, som icke gillade deputationens förslag, kunde ej heller anses som redlig medborgare* [1]. För att undvika vådligare slitningar sökte man dock åstadkomma någon förlikning, och Gyllenswan föreslog, att man borde bedja Fersen sjelf genomläsa alla handlingarna rörande vexelkontoret; ty man kunde hoppas, att han skulle derigenom öfvertygas om sanningen af utskottets uppgifter och om rättvisan af dess utslag. Fersen borttog ock sedermera ur sitt betänkande några hårda uttryck, hvarefter hela denna tvist nedlades.

Mössorna ville dock trycka utskottets ofvannämnde berättelse. *Nej!* sade borgmästaren Sundblad, den mer och mer ryktbare riksdagsmannen från Sigtuna, *nej*, sade han, *fordom tog man väl sina beslut under bar himmel; men numera kan intet folk gå tillväga på samma sätt.* — *Jo*, sade Ekman, *ty just genom offentligheten skola vi lära oss att hädanefter undvika dylika fel och förluster.* Berättelsen blef ock genom trycket befordrad till allmänhetens kännedom.

Kierman blef under betäckning afförd till Marstrand, men dog samma år och jordfästades i en graf, som han redan förut inköpt i Riddarholmskyrkan [2].

Huru reaktions-riksdagen 1769 åt flere bland de nu sakfällda herrarna tillerkände en slags upprättelse och återbekommande af en del bland de bötesummor, som nu blifvit dem ådömda, skall längre fram i denna del berättas.

---

[1]) Borgarest. prot. d. 8 Febr. 1766.

[2]) Danska min bref d. 25 Febr., 18 Mars, 27 Maj. Heml. Utsk. prot. d. 10 Mars. Borgarest. prot. d. 8, 15 Febr. Bondest. d:o d. 25 Febr. Sparreholms arkiv: J. M. till J. W. Sprengporten d. 25, 28 Febr., 7, 21 Mars, allt 1766.

NIONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

RÄFSTEN MED MANUFAKTUR-KONTORETS FÖRVALTNING.

Uti föregående delar har läsaren inhemtat först, huru det gamla Hattpartiets skapare och ledare, Karl Gyllenborg och Daniel Niklas v. Höpken, redan omkring 1734 sökte vinna anhängare bland Stockholms borgerskap för att kunna genom dem och deras medbröder möjligtvis beherrska borgareståndet och sedermera genom detta och genom riddarhuset motväga prest- och bondestånden, hvilka vanligtvis stodo på Mösspartiets sida; — likaledes, huru planen lyckades, så att Mössorna blefvo 1739 verkligen besegrade och måste i Hattarnas hand öfverlemna rikets styrelse [1]; — likaledes, huru Hattpartiet, sålunda kommet till välde, hade under tidskiftet 1739—1751 åt sina vänner och bundsförvandter vid manufakturerna samt inom bergs- och bruksrörelsen skaffat lån och andra fördelar, som voro icke blott stora, utan stundom gifna på de öfriga undersåtarnes bekostnad [2].

På samma sätt fortgingo Hattarna under åren 1751—1761. Manufaktur-styrelsen, eller rättare sagdt, de vid riksdagarna valda handels- och manufakturutskotten fortforo att genom osäkra lån, ökade löner, slösade gåfvor samt sjelfrådig och försumlig förvaltning skada manufaktur-fonden och reta allmänna tänkesättet. Ständerna sökte ock flere gånger och i synnerhet under riksdagen 1760 att afskaffa eller hejda missbruken. Någon allvarlig räfst blef dock till följe af sistnämnde riksdags olyckliga parti-slitningar icke anställd; också derföre, att nu liksom alltifrån 1739 Hattarna hade med sina partivänner

---

1) 33. 213, 223. 34. 27, 128—134.
2) 38. 132—146.

besatt handels- och manufaktur-utskottet, hvilket sedermera skyddade manufaktur-kontoret och förhemligade dess åtgerder och tillstånd. Manufaktur-styrelsen fortgick äfven under de följande åren 1761—1764 på ungefär samma bana som förut och med samma växande följder af manufaktur-fondens försvagande och allmänhetens missnöje.

Men nu kom riksdagen 1765, och de segrande Mössorna besatte nämnde utskott med sina anhängare och ålade dem en allvarlig granskning och uppriktig framställning af alla förhållanden och insatte till yttermera visso Serenius till en bland dess medlemmar. Nu började ock en helt annan undersökning, en helt annan räfst än de förra riksdagarnas. Kontorets ärender och räkenskaper voro dock så vidlyftiga och tillika så intrasslade, att deras utredning medtog nära ett helt år, och först i Februari 1766 kunde utskottet framlägga sin första berättelse i ämnet. Den var i flere hänseenden af ett för manufaktur-styrelsen ofördelaktigt innehåll. Kontoret utgaf väl en skrift till sitt försvar och understöddes mer eller mindre af Ridderstolpe m. fl. på riddarhuset [1]) och än mer af komminister Chydenius i presteståndet, hvarjemnte man sökte göra gällande den ej heller ogrundade åsigten, att England till följe af handelsberäkningar och afund ville tillintetgöra Sverges manufakturer och för den skull genom mutor och bearbetningar uppretade ständerna till nu pågående anfall [2]). Mösspartiet utgaf derför i Juli 1766 en ny berättelse, hvilken mot manufaktur-styrelsen framkastade nya tillvitelser samt upprepade och sökte ytterligare fulltyga de förra. Vigtigaste anklagelse-punkterna i denna strid voro, att manufaktur-styrelsen gjort sig skyldig till *försummelse och vårdslöshet*; att den hvarken

---

[1]) Adelns prot. 19 Apr. 1766.

[2]) Sax. min. br. d. 2, 9 Juli 1765. Österr. d:o d. 16 Nov. 1764. Danska d. 9 Juli 1765.

för de gifna lånen fordrat nog säkerhet, ej heller vederbörligen bevakat den, man hade, allt sådant med den påföljd, att kontoret under åren 1741—1764 måst afskrifva fordringar, som ej kunnat utbekommas, till en summa af 2 millioner, hvilka sålunda det allmänna redan förlorat, — och att kontoret hade för det närvarande inemot 2 millioner allt d. s. m. utestående osäkra fordringar, af hvilka kanske hälften måste äfvenledes afskrifvas[1];

likaså till *slöseri* medelst gåfvor, och arvoden, som ofta voro onödiga, stundom egennyttiga, t. ex. då man ökade löneförmånerna för verkets tjenstemän ända derhän, att de, hvilka 1739 hade blott 2,900, och under tidskedet 1751—1755 vid pass 8,000, åtnjöto nu och på slutet öfver 60,000, — och att aflöningar och pensjoner utom kontoret, hvilka stego 1739 till något öfver 2,000 och under åren 1751—1754 till 9,000, stego under åren 1760—1764 till 27,000, allt d. s. m. och årligen:

likaså till *sjelfrådighet och lagbrott;* ty flere bland de nu tadlade åtgerderna hade varit af ständerna förbjudna, hvaremot flere af ständerna påbjudna, blifvit uraktlåtna;

likaledes till *våld och orättvisa;* ty det var förnämligast partivänner, som blifvit hugnade med dessa fördelar, dessa utan säkerhet gifna lån och utan behof gifna understöd;

likaså och genom allt detta till *manufaktur-kontorets olyckliga tillstånd;* nämligen att det vid slutet af 1764 hade en skuld af mer än 2 millioner d. s. m., oaktadt dess inkomster blifvit ständigt ökade. Mössorna påstodo dessutom, att manufaktur-kontorets till uppmuntran gifna understöd och belöningar vore onödiga; ty i landet funnos många fabriker, som blifvit anlaggda och drifna utan något offentligt under-

---

[1]) Redan vid riksdagen 1766 blefvo deraf 404,731 afskrifna.

stöd, och hvilka det oaktadt hade genom egarnes omtanka och sparsamhet icke blott burit sig utan ock blomstrat [1]); och att de gifna understöden ofta lockat mottagaren till öfverdåd och slöseri och derjemnte satt honom i stånd att undersälja och skada de blott med egna krafter arbetande anläggningarna. Manufaktur-kontorets försvar innehöll, att manufakturerna hade genom den arbetsförtjenst m. m., som nu stannade inom landet, beredt detsamma en besparing, en riksvinst, som man stundom beräknade till 40 millioner. Mössorna sökte nedsätta summan och påstodo derjemnte, att de besparingar, som onekligen blifvit vunna, motvägdes eller t. o. m. öfvervägdes genom de kostnader, de skattebidrag, landet hade till manufaktur-kontorets underhållande måst vidkännas, och genom de högre pris och de sämre varor, med hvilka rikets öfriga innevånare måst åtnöjas, derigenom att man tvingat dem köpa svenska i stället för utländska tillverkningar.

Det nu skedda anfallet gällde icke sjelfva manufakturerna; ty för dessa hade äfven Mössorna ifrat redan före 1738, och gjorde på samma sätt också efter 1765. Det gällde ock blott i mindre grad manufaktur-kontorets ämbetsmän; ehuru många fel dessa begått. Dem man egentligen ville åt, voro Hattpartiet och dess ledare, hvilka vid riksdagarna icke vederbörligen granskat manufaktur-styrelsens förvaltning och rättat dess fel, utan tvärtom gynnat, gillat, ofta anbefallt och alltid förhemligat de nu öfverklagade åtgerderna; och som till följe af allt detta också voro

---

[1]) Räfsten lemnade öfver de 1764 lefvande inrättningar följande öfversigt:

	Antal.	Stolar.	Arbetare.	Tillverknings-värde.
Manufakturer, grundade på offentligt understöd	124.	1,193.	7,203.	3,439,247.
Manufakturer, grundade på enskilda medel	594.(?)	1,179.	7,067.	3,455,799.

de ansvars-skyldiga upphofsmännen till verkets obestånd. Ständernas slutliga åtgerd blef att indraga största delen af hittills gifna lån, understöd och premier och tillika sjelfva manufaktur-kontoret, hvars göromål skulle hädanefter öfvertagas af kommerskollegium, dit alla dylika mål egentligen hörde.

Åtgerdens följder, nämligen många manufakturers och näringars förfall [1], samt nöden, missnöjet, och återgångs-rörelsen skola längre fram berättas.

TIONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

RÄFSTEN MED RIKSENS STÄNDERS KONTOR, MED JERNKONTORET, MED TULLSOCIETETEN OCH MED KUNGSGÅRDARNAS ARRENDATORER.

Berättadt är, huru man vid frihetstidens början inrättade ett så kalladt Riksens Ständers Kontor, d. v. s. ett serskildt ämbetsverk, som skulle med dertill serskildt anslagna medel besörja afbetalningen af de skulder, Karl den tolfte åsamkat riket; — och likaså, huru detta uppdrag fullgjordes före 1739 med berömvärd samvetsgrannhet och framgång, men efter samma tid icke så [2]. Den sedermera kommande Hattregeringens fel äfven i detta hänseende föranledde tadel och harm. Det var t. o. m. verkets ordförande Josias Karl Cederhielm, som nu anklagade flertalet af ständernas dervarande fullmägtige, såsom

---

[1]) Många hade till följd af svåra förhållanden redan 1763 blifvit nedlaggda.

[2]) 33. 282—287 och Bil. 1 och 2. Att dessa sednares siffror icke öfverensstämma med de 1765 uppgifna, kommer dels deraf, att inkomster och utgifter för år 1738 blifvit i nämnde bilagor räknade till det föregående, men vid räfsten 1765 till det sednare tidskiftet; dels deraf, att till ämnet mindre hörande inkomster och utgifter icke blifvit i bilagorna intagna. Stundom

de der tillåtit sig olagliga åtgerder, hvarför han ock uppmanade ständerna till allvarlig räfst [1]. En sådan blef ock anställd och med den följd, att kontorets förvaltning före år 1739 berömdes för *god hushållning, rättskaffens oväld och nitfull omsorg*; men att förvaltningen under åren 1739—1764 beskylldes för lagbrott, slöserier och vanvård ända derhän, att kontoret påstods hafva olagligen och stundom mot föreskrifter och bestämda förbud utbetalat nära 8, eller strängt räknadt 10 millioner d. s. m. och deraf mycket för helt andra ändamål än de, till hvilka medlen voro anslagna. Några bland dessa olagliga utgifter voro genom sin beskaffenhet serdeles egnade att väcka allmänhetens harm, se t. ex. nedanstående åtgerd. Konung Fredriks bekante gunstling, den nu mera aflidne Erland Broman, hade kommit öfver några blanketter till sådana stats-obligationer, som under görtziska tiden utgåfvos [2]. De voro nu alldeles värdelösa, men han visste ställa så till, och ständernas kontor lät honom ställa så till, att de blefvo af kontoret inlösta med 112,500 d. s. m. i kapital och lika mycket i ränta [3]. Flere dylika, ehuru mindre påfallande olagligheter blefvo ytterligare anmärkte. Fersen förklarade väl, att utskottet hade i några fall behandlat kontoret för strängt; men utskottets åsigter gillades af riksdagen, och kontoret blef indraget eller förvandladt till det så kallade gamla riksgäldskontoret och ställdt under statskontoret och således under ständernas omedelbarare tillsyn. Minst 1,700 serskilda skulder sedan Karl den tolftes tid voro ännu obetalade.

---

tyckes dock, som räfsten 1765 haft andra uppgifter att följa än de, som legat till grund för nämnde bilagor.

[1]) Heml. Utsk. prot. d. 7 Febr.. 21 Mars. 8 Nov. 1765.

[2]) 28. 44, 66.

[3]) Heml. Utsk. prot. d. 22 Maj, 19 Dec. 1765.

Det 1747 inrättade *Jernkontoret* afsåg, att medelst inhemska och lättade lån understödja bergs- och bruks-rörelsen ooh göra dem oberoende af England. Förslaget var i sig sjelft välment och välgörande; men i verkets styrelse insattes af Hattpartiet några personer, som voro medlemmar tillika af vexelkontoret och derigenom i tillfälle att medelst åtskilliga tillställningar betunga nämnde rörelser och göra dem beroende af vexelkontorets herrar liksom förut af engelsmännen [1]). På samma gång som kursen blefvo ock priserna på kol, dagsverken och foror samt derigenom äfven på jernet mycket stegrade till stor svårighet för bergs- och bruksrörelsen och för afsättningen af dess tillverkningar [2]). Från och med 1748 hade egare af sådana lägenheter mot pant af sina varor eller sina egendomar skuldsatt sig hos banken för ungefär 22 milloner d. s. m. I sammanhang med vexelkontoret fick också jernkontoret en del af allmänna tänkesättet emot sig så inom borgareståndet [3]) som bland bönder och mindre bruksegare, och många ville kasta det alldeles öfverända och till staten indraga dess fonder, nu stigande, som det uppgafs, till 1,400,000 d. s. m. Det ena med det andra var, som många trodde, en tillställning af England, hvilket sålunda ville försvaga och under sig lägga äfven denna den vigtigaste delen af de svenska näringarna. Försöket skulle måhända lyckats, så framt ej Löwenhielm och Rudbeck medlande och upplysande hejdat ifvern [4]). Efter åtskilliga förslag af Gyllensvan och några andra riksdagsmän, utfärdade ständerna ett nytt jernkontors-reglemente, hvilket med undvikande af åtskilliga fel i de gamla stadgarna föreskref, att till direktörer icke skulle få väljas några exportörer eller

---

[1]) 38. 127.
[2]) Danska min. br. d. 22 Mars 1763.
[3]) Borgarest. prot. d. 9 Juli 1766.
[4]) Danska min. br. d. 20 Juni 1766.

trassenter, ej heller några ämbetsmän inom eller gäldenärer till verket, och dessutom, att kontorets räkenskaper skulle vara tillgängliga för hvarje person inom bolaget. Verket har allt sedermera fortgått och fortgår ännu.

Den så kallade *Tullarrende-societeten*, inrättad 1726, hade öfvertagit och ända tills nu bibehållit uppbörden af rikets tullinkomster mot en årlig arrende-summa af omkring 1,400,000 eller någon gång 1,500,000 [1]) d. s. m. årligen [2]). Åtgerden ansågs i början fördelaktig för både kronan och societeten; men längre fram hade den sednare skaffat sig flere betydliga afskrifningar eller eftergifter, på hvilkas billighet eller rättvisa mången tviflade. Bolaget hade ock förnämligast fallit i händerna på Hattpartiets medlemmar mest inom riddarhuset, hvilken omständighet ökade Mössornas och ofrälse-ståndens ovilja. Vid början af riksdagen 1765 blef fördenskull äfven med detta verk anställd en allvarlig efterräkning. De förnämsta derunder framkastade beskyllningarna voro, att societeten stundom utan bevis föregifvit sig hafva genom pommerska kriget lidit stora förluster och på grund af dylika förebäranden skaffat sig afskrifningar till ett värde af 300,000 d. s. m., hvilken summa således skulle hafva blifvit staten undansnillad; — likaså att genom oskäligt begärda och af regeringen lättsinnigt beviljade nedsättningar på arrende-summan hade societeten under tiden efter 1756 haft i tullinkomst 1 million d. s. m. mer än under de föregående åtta åren; men kronan deremot samma summa mindre; — och slutligen, att den af regeringen gifna tillåtelsen

---

1) Stundom än mer.
2) 33. 132.

att betala tullen med sedlar i stället för med klingande mynt hade ådragit kronan, och det blott under de tre sista åren, en förlust af minst 2,900,000, men kanske 3,800,000 d. s. m. Sistnämnde anmärkningar gällde dock icke blott societeten, utan än mer dess gynnare, den dåvarande Hattregeringen, hvilken beviljat dylika obilliga fördelar. Jemnte sådana offentliga och bestämda anklagelser gingo hvarjehanda rykten om enskilda bedrägerier, som några societetens medlemmar skulle hafva begått, i synnerhet genom att för egen räkning hafva insmugglat en mängd utländska varor [1]).

Dessa beskyllningar, genom riksdagstidningen genast för allmänheten framlaggda och, oss veterligen, icke af någon vederlaggda, väckte mycket uppseende och mycken harm, men tillika mycken tvekan, huru saken skulle rätteligen behandlas. Många ville betydligen höja tullsatserna i hopp att derigenom fördubbla kronans inkomster; andra deremot befarade, att en sådan åtgerd torde tvärtom minska dem, till följe af minskad handel och ökade lurendrejerier [2]). Ständerna och i synnerhet de ofrälse genomdrefvo till sist det beslut, att med året 1765 skulle societetens arrende upphöra, och tulluppbörden sedermera liksom fordom intagas genom kronans ämbetsmän och under tillsyn af en direktion, hvars medlemmar ständerna sjelfva utsett. Bland de personer, som dertill valdes, voro ock de två framstående Mössorna Rudbeck och Sebaldt. Den förre skulle blifva verkets ordförande med en af ständerna anslagen lön af 5,000 d. s. m., hvilken han likväl af ömhet för det betryckta statsverket afsade sig, en uppoffring, som förvärfvade honom mycket beröm [3]).

[1]) Danska Min. bref d. 18 Aug. 1766.
[2]) Preuss. min. bref d. 10 Jan. 1766.
[3]) Danska min. bref d. 21, — Preuss. d:o d. 24 Okt. 1766.

Mösspartiet beräknade, att den nu skedda förändringen i tulluppbörden skulle skaffa kronan under de tre nästföljande åren tillhopa en ökad inkomst af 529,000 d. s. m. [1]).

Att nu gällande arrende- eller pante-villkor för en mängd — man uppräknade 75 stycken — kungsgårdar och krono-lägenheter varit för låga och ej heller blifvit ordentligt fullgjorda hvarken genom arrendesummans inbetalning eller gårdarnas skötsel, detta hade vid flere riksdagar varit öfverklagadt. Nu beslöto ständerna att genom egna ombud efterse förhållandet samt åklaga felen, och följden blef en ny ständernas föreskrift, huru dessa lägenheter skulle hädanefter till större nytta och säkerhet för staten utarrenderas och behandlas.

Här meddelade öfversigt af de förnämsta räfsterna leder till åtskilliga anmärkningar rörande Hattpartiets inre historia. Öfver sina finans- och bankåtgerder hade dess ledare sökt utbreda en täckmantel, som skulle undan allmänhetens blickar och t. o. m. undan ständernas granskning dölja de olagliga åtgerderna samt dessas olyckliga följder. Men nu kom riksdagen 1765 och bortryckte täckelset, så att förhållandet blef i all sin ohyggliga verklighet liggande obeslöjadt för allas blickar; någon gång måhända af ädel vrede eller oädelt partihat måladt med allt för mörka färgor; dock i alla fall nog mörkt för att hos betraktaren väcka djup ovilja. Denna blef dock vid än närmare granskning än mer ökad. Ty det befanns, att oaktadt dessa

---

[1]) Riksens ständers bref d. 2 Okt. 1766.

stora utgifna summor, dessa stora tagna lån voro dock både försvarsverk och förvaltning af brist på underhåll i det ömkligaste tillstånd. Karl Scheffer beskref förhållandet år 1764 på följande sätt: *fästningarna luta till undergång, hela arméen är obevärad, intet enda regemente fullrustadt, de värfvade tropparna nästan upplösta, sjöförsvaret alldeles förfallet, gamla skepp kunna ej underhållas, nya ej byggas; ämbetsmännen lida nöd, ty värdet af deras penninge-löner har sjunkit allt för djupt, och likväl stiga statens utgifter högt öfver dess inkomster.* Denna teckning öfver slutföljden af Hattarnas nu tjugufemåriga styrelse eger så mycket mer vitsord, som den är uppdragen af en bland just samma partis ledare. Ju klarare nu ljuset föll öfver alla dessa förhållanden, desto mörkare föllo ock skuggorna öfver de personer, som för 25 år sedan stiftat och sedermera ledt och försvarat denna olycksbringande liga; nämligen de första upphofsmännen, de adliga triumvirerna Karl Gyllenborg, Daniel Niklas v. Höpken och Hans v. Fersen, och de borgerliga duumvirerna Tomas Plomgren och Gustaf Kierman; och likaledes öfver deras då och sedermera framstående hjelpare och efterträdare; främst de båda kansli-presidenterna Tessin och Höpken, och i andra ledet Nils Palmstierna, Karl Gustaf Sparre, Karl Otto Lagercrantz, Fredrik Gyllenborg och Olof Håkansson m. fl. Den okunnighetens natt, hvari denna liga nu i tjugufem år hållit svenska folket försänkt, och de förespeglingar, medelst hvilka den under tiden missledde dess tankar och verksamhet, liknade tillhopa en tung och qväfvande dröm, som hindrade samma folk från att vakna till sjelfmedvetande och verklig sjelfförädling utan i stället sysselsatte det med skenbilder af lysande eröfringar och af brådhastigt uppblomstrande manufakturer och näringar; bilder, som dock vid uppvaknandet förvandlades icke blott till tomma skuggor, utan ock till förfärande verklighe-

ter. Den ömkliga utgången af de båda under skryt företagna krigen hade genast fallit en hvar i ögonen; och olycksföljderna af de likaledes under skryt vidtagna ekonomiska åtgerderna blefvo genom nu anställda räfster likaledes laggda i dagen. Vid dessa företeelser intages betraktaren af än djupare ovilja mot de män, som 1739 medelst en kedja af stämplingar, oärlighet och våld störtade den förut bestående för land och folk ovanligt välgörande styrelsen; och sedermera sjelfva störtade detta land och detta folk i vanmagt och vanära; och tillika vanryktade frihetstiden, ja sjelfva friheten, och derigenom gåfvo skarpa vapen i händerna på dem, som begabba och motarbeta hvarje försök att leda folken till frihet och sjelfstyrelse.

Här framtvingar sig den frågan: hur hafva de yngre Hattarnas ledare, hvilka i allmänhet voro hederliga och vältänkande män, hur hafva de kunnat hylla och försvara ett parti, som gjort sig skyldigt till så många och svåra förbrytelser? — En förklaring ligger deri, att dessa herrar hade af sina föräldrar ärft och blifvit uppfostrade i Hattpartiets åsigter och trodde på dem och tjusades af deras stora ord och lysande löften; liksom vi förut anmärkt, att många, ganska många Hattar voro redliga och fosterlands-älskande män, de der med ärligaste öfvertygelse omfattade Hattpartiets åsigter och hoppades att genom dem bereda svenska folkets välfärd och ära. Det är ej heller ovanligt, att dylika förhoppningar och utsigter så blända inbillningskraften och missleda tanken, att man för det herrliga målets vinnande tillgriper också klandervärda medel, utan att märka eller besinna deras orättvisa och brottslighet. En annan förklaring torde ligga deruti, att mängden och höjden af misstagen och bedrägerierna varit mer eller mindre okända för Hattpartiets nuvarande ledare, bland hvilka ingen gjort rikshushållningen till främsta föremålet för sin

uppmärksamhet; hvarken statsmännen Ekeblad och Scheffer eller generalerna Ehrensvärd, Fersen och Lantingshausen. Anmärkningsvärdt är ock dessa herrars uppförande, när nu de många felen och försnillningarna upptäcktes. Fersen försvarade väl i allmänhet några Hattpartiets åsigter, t. ex. att genom ökade och lättade lån gifva fart åt näringar och arbetsflit; — men till försvar eller ens till ursäkt för de upptäckta förbrytelserna, de framdragna förbrytarna uppträdde ingen bland Hattpartiets dåvarande ledare, en företeelse, som lände dessa herrar till ära och Mösspartiet till så mycket lättare seger.

ELFTE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

HATTPARTIETS ANHÄNGARE INOM RÅDKAMMAREN ANGRIPAS OCH AFSÄTTAS.

Ofvan beskrifna offentligt framlaggda försnillningar och olagligheter väckte naturligtvis bland så väl allmänhet som ständer en häftig förbittring, och det icke blott mot sjelfva förbrytarne utan ock emot deras gynnare och på sätt och vis medbrottslingar; nämligen mot det regeringsparti, under hvars styrelse, man kunde t. o. m. säga under hvars beskydd så många och grofva bedrägerier fått ostraffadt utöfvas, nu snart under en tiderymd af ett fjerdedels århundrade. Sedan allmänhetens sinnesstämning sålunda blifvit genom dessa räfster tillräckligen förberedd, öppnades den rättegång, som skulle från rådsbordet fördrifva Hattarna och bereda rum åt det motsatta partiet. För sådant ändamål blefvo nu stora summor utdelade af England och Ryssland,

likasom i motsatt rigtning af Frankrike [1]. Äfven Lovisa Ulrika arbetade, som sagdt är, för Hattarnas upprätthållande [2]. Många bland de angripna rådsherrarna. och i synnerhet Karl Scheffer, voro ock länge nog fulla af förtröstan och mod [3]; andra deremot tyckte sig redan från början förutse en olycklig utgång [4].

De flesta riksdagsmännen hade från landsorterna fört med sig mycken ovilja mot Hattpartiet och dess åtgerder, en känsla, som efter ankomsten till Stockholm blifvit ökad genom nu beskrifna räfster och dervid gjorda upptäkter, och likaså genom Rysslands och Englands ingifvelser, vare sig af guld eller råd. Många riksdagsmän ville ock afsätta ej mindre än nio, tio eller tolf rådsherrar [5], samt genast häkta den fruktade och hatade Sinclair, hvilket sednare förslag man dock lyckades afstyra för att ej allt för mycket reta drottningen [6]. I allmänhet voro likväl de så kallade patrioterna, och serdeles prester och bönder, så upphetsade, att deras ifver näppeligen kunde styras [7], och ropet om Hattregeringens afsättande blef mer och mer häftigt. De rådsherrar, som England och Ryssland först och främst ville bortdrifva, voro Ekeblad och Scheffer, hvilka förnämligast hade i sin hand utrikes ärenderna, och som ledde dem enligt Frankrikes och Danmarks, men mot Englands och Rysslands önskningar, hvarjemnte ock de sednare två magterna ville skaffa kansli-president-sysslan åt Löwenhielm, hvilken var känd som Rysslands anhängare, kanske

---

[1]) Preuss. min. br. d. 12 April, 7 Juni. Österr. dito, Sax. d:o, båda af d. 17 Maj 1765

[2]) Preuss. min. br. d. 2 Juli 1765.

[3]) Preuss. min. br. d. 3 Maj 1765.

[4]) Österr. min. br. d. 12 April 1765.

[5]) Danska min. br. d. 22 Maj. Sax. d:o d. 26 Juli 1765.

[6]) Danska min. br. d. 31 Maj, 7 Juni 1765.

[7]) Sax. min. br. d. 6 Aug. 1765.

soldtagare [1]). Sistnämnde herre, hvilken ansågs hafva, också han, begagnat banken på ett tämligen egennyttigt sätt, blef fördenskull vid nu anställda räfster icke anklagad [2]), hvaremot de vida renare och ädlare herrarna Ekeblad och Scheffer genom allehanda kringsläppta rykten och skrifter utmålades, såsom de der störtat Sverge i ett djup af elände. Angreppet rigtades dock äfven mot alla fransyskt sinnade rådsherrar, också mot några bland dem, som redan förut lemnat rådsbordet, t. ex. Palmstierna. Den försvarsskrift, de anklagade afläto, gjorde ringa verkan, och när de åberopade erhållna decharger eller frikännelsebref, utfärdade af förra riksdagars magtegande ständer, blefvo dessa af de nuvarande underkända såsom gifna af den ena partivännen till den andras skydd. Slitningarna blefvo ganska häftiga och på båda sidorna utdelades, som sagdt är, dryga mutor. Lovisa Ulrika kallade ock till sig Rudbecks fru och bad henne beveka sin man till mildare behandling af de anklagade. Men denne vägrade och mente hvarje sådant försök vara både olagligt och ändamålslöst, det sednare till följe af den utomordentliga förbittring, som jäste hos flertalet af ständerna [3]).

De sålunda mörknande utsigterna inverkade mycket på riksrådens sinnesstämning och i synnerhet på de främst angripna tvänne herrarna, hvilka äfven snart nog och helt oförmodadt beslöto sjelfva anhålla om afsked för att dymedelst undandraga sig den befarade förföljelsen. Hos den modigare Scheffer var detta en verkan af stolthet och ovilja; kanske ock, sade man, af de råd, som gåfvos af landshöfding Örnskölds fru, född v. Berchner, en f. d. hoffröken, som till följe af behag och ut-

---

1) Österr. min. br. d. 5 Aug. 1765.
2) Sax. min. br. d. 9 Juli. Preuss. d:o. d 20 Juli 1765.
3) Danska min. br. d. 16, 19, 30 Juli, 2 Aug. 1765.

märkta själsegenskaper stundom utöfvade på den tidens politiska rörelser något inflytande. Vid underrättelsen om Scheffers beslut öfvergick äfven Ekeblad till samma åsigt, och lätt nog till följe af mer eftergifvande lynne, och, sade man, också af fruktan för hotande förföljelser. Ryktet om dessa herrars afsigt väckte dock inom hof- och Hattpartierna mycken bestörtning; ty genom ett sådant sjelfva anförarnes återtåg måste nödvändigt hela partihären försvagas, om ej upplösas. Med utveckling af hela sin verksamhet sökte ock Sinclair beveka ständerna till mindre hotande och afskräckande åtgerder, under det andra personer vände sig till de båda rådsherrarna sjelfva med uppmaningar till mod och ihärdighet. Man föreställde dem, att deras sak ännu icke vore ohjelpligen förlorad; — att borgareståndet kunde måhända öfvertalas ställa sig jemnte adeln på deras sida; — att också i annan händelse ingen fara vore å färde, hvarken för deras personer ej heller för deras egendomar, bland hvilka sednare många tillhörde icke dem sjelfva utan deras fruar; — att de genom taget afsked skulle bedraga och skada de många landsmän, som under riksdagen hade med och för dem kämpat och blottställt sig, och likaså Frankrikes och Danmarks hof, hvilka just för deras upprätthållande offrat stora summor; — att de inför riksdagens, Sverges och Europas ögon skulle nedsätta sig sjelfva, såsom de der drifna af onda samveten icke vågat fortsätta striden. Dessa och andra skäl blefvo framställda af Breteuil under ett med Ekeblad hållet samtal, som varade till kl. 3 på morgonen; af Fersen vid flere tillfällen; — af prins Gustaf i enskilda bref till Scheffer, och af drottningen sjelf, hvilken, liksom prinsen, skall af oro och sorg varit mycket upprörd. Men alla bemödanden blefvo fruktlösa, och de båda herrarna inlemnade sina afskedsansökningar, skrifna, Ekeblads i vekare, Scheffers i

stoltare ordalag. Deras anhållan beviljades af både konung och ständer, af dessa sednare likväl med den förklaring, att oaktadt det erhållna afskedet skulle bemälte rådsherrar vara förpligtade att ansvara för det sätt, hvarpå de vårdat statens angelägenheter; dock gafs dem under hand löfte om skonsam behandling. Att de sålunda öfvergåfvo sina vänner och räddade sig sjelfva, förorsakade hos hela partiet så in- som utrikes den häftigaste förbittring. *De hafva*, ropade man, *genom detta ömkliga återtåg bedragit och blottställt sina vänner, störtat sitt parti och tillika sitt fädernesland*[1]). Uppträdet hade någon likhet med Horns afsked 1738 och hans förra vänners och anhängares deröfver yttrade harm[1]).

Men Hemliga Utskottet hade förklarat icke blott de två nyssnämnda herrarna utan ock sju andra fransyskt sinnade riksråd förlustiga ständernas förtroende; dock med den skilnad, att endast fyra bland dem, nämligen Fleming, Hamilton, Rosen och Seth skulle såsom de mest brottsliga genast entlediga s; men att de tre återståendes, Hjärnes, Liewens och Rudenskölds, öde skulle bero på utskottets närmare pröfning. Det blef således blott de fyra förstnämnde, som efterräkningen i första hand gällde. Några bland dem visade i början mycket mod, och när Ekeblad och Scheffer togo formligen afsked ur rådkammaren, förklarade Seth, att hela rådet hyste för båda dessa herrar *högaktning* och *vänskap*, och detta, ehuru Hemliga Utskottet hade, som nämndt är, å sin sida förklarat dem ovärdiga ständernas förtroende [2]).

---

[1]) Preuss. min. br. d. 30 Juli, 6 Aug. Danska d:o d. 3, 6, 20 Aug. Sax. d:o 9 Aug. Sparreholms arkiv: J. M. till J. W. Sprengporten d. 2 Aug., allt 1765.

[2]) 34. 171—174.

[3]) Rådsprot. d. 13 Aug. 1765.

Besagde Utskott hade gifvit tillkänna, att det, såsom bundet af sin hemlighetsed, icke kunde meddela ständerna de egentliga orsakerna, hvarföre ifrågavarande fyra rådsherrar borde afskedas. Till följe häraf hade utkottet också meddelat sitt utlåtande i saken, blott till ständernas kännedom [1]) men icke till deras närmare granskning. Inom nästan alla stånden framträdde likväl många i synnerhet Hattpartiets anhängare, hvilka påstodo, att ständerna borde få veta, hvari rådsherrarnas fel bestått, innan ständerna kunde säga, huru dessa fel borde bestraffas. Mössorna deremot påstodo, att utskottets betänkande borde af ständerna helt enkelt förkastas eller bifallas, men utan granskning af utskottets skäl; ty, hette det, dessa skäl utgjordes af statshemligheter, hvilka ej borde uppenbaras, och hvilka Hemliga Utskottet till följe af sin ed ej heller finge uppenbara. Det var i detta hänseende samma tvist, som förevarit vid riksdagen 1738, dock med den skilnad, att det då var Hattpartiet, som talade för hemlighet, men Mössorna för offentlighet [2]). För den obillighet, Hattpartiet då begick mot Mössorna, blef det nu af sina motståndare med alldeles samma obillighet bestraffadt.

Låtom oss se till, huru dessa det Hemliga Utskottets anspråk blefvo denna gång af de serskilda stånden bemötta.

Bland presterna var Serenius den mest framstående och ledande personligheten, och detta stånd visade ock mer än något bland de öfriga en mot Hattpartiet fiendtlig sinnesstämning, hvarföre ock utskottets betänkande derstädes utan serdeles motstånd godkändes.

Också inom bondeståndet voro samma åsigter bestämdt förherrskande; dock fanns der ett litet

---

[1]) Ad notitiam.
[2]) 34. 178—186, 193—207.

parti, som vågade motsägelser. En Lars Torbjörnson påstod, *att rådsherrarna borde bibehållas vid sina ämbeten, till dess utskottet gifvit tillkänna, hvari deras förbrytelser bestått; ty*, sade han, *också den ringaste tiggare har rättighet att höras och få sin sak ransakad, innan han dömes, och rådsherrarna äro dessutom icke utskottets utan ständernas ombud och böra fördenskull dömas af dem, men icke af utskottet.* Häruti instämde Olof Håkansson och två andra ståndsbröder; men fingo dervid emot sig alla de öfriga, hvilka upptogo invändningarna så illa, att de utvisade Olof Håkansson och hans tre medhållare ur ståndet och det för hela riksdagen; det skulle nämligen heta, att dessas motsägelse innebar en olydnad mot gällande lagar och ett brott mot riksdagsordningen. På detta svaga skäl blef nu Olof Håkansson utdrifven ur det stånd, hvars taleman och ledande personlighet han under många riksdagar varit, och han nödgades återbetala de riksdagspenningar han i förväg uppburit [1]). Det ser ut, som Mössorna velat begagna hvilken förevändning som häldst, endast den kunde skaffa undan en så fruktad motståndare. Efter detta uppträde gick utskottets betänkande utan motstånd igenom.

Hos borgrarna blef striden häftigare, och borgmästaren Schauv, en bland Hattarnas förnämsta kämpar, uppträdde till de anklagades försvar. *Inför min Gud och mitt samvete,* sade han, *kan jag icke upptäcka någon gilltig grund till de beskyllningar, medelst hvilka dessa herrar angripas, ej heller något skäl för deras entledigande. Vi kunna ej heller döma öfver deras förbrytelser; ty utskottet har ej låtit oss veta, hvari de bestått. Dessa rådsherrar hafva dock sedan sista riksdagen hvarken begynt något krig eller afslutat något förbund, eller vidtagit någon annan sådan åtgerd, som serskildt hör under Hemliga Utskot-*

---

1) Bondest. prot. d. 19, 24 Aug. 1765, — 10 Apr. 1766.

tets domvärjo och behöfver för allmänheten döljas o. s. v. Men Häggström, en annan borgare, svarade: *om rådsherrarna äro oskyldiga, hvem är då skulden till, att statens kassor äro tömda och riket nedsänkt i uselhet och elände; månne väder och vind?* Talemannen förklarade slutligen, att enligt lag och regeringssätt borde utskottets betänkande utan granskning af dess skäl antagas eller förkastas, och det förra blef äfven ståndets beslut, ehuru dock efter tvänne dagars häftiga tvister. Några Hattpartiets vänner ville ock sedermera förmå eller tvinga Sebaldt att åter upptaga målet till ny öfverläggning; men vid ryktet derom samlades på närliggande torg och gator stora hopar menniskor, som hotade i slik händelse uppträda till hans beskydd. Det tillämnade angreppet vågades ej heller, och utskottets betänkande blef i de flesta fall af borgareståndet godkändt [1]).

Häftigast uppblossade striden på riddarhuset, der ock Hattarna hade sina jemnförelsevis flesta anhängare. Första och förberedande frågan var också här, huruvida utskottets betänkande skulle utan granskning gillas, eller om icke adeln hade rättighet få veta och undersöka skälen. Tvisten varade från kl. 9 f. m. till kl. 2 på natten och fördes af ej mindre än 40 serskilda talare, bland hvilka de förnämsta på Hattarnas sida voro Fersen och häfdaforskaren Schönberg, och protokollet upptog ej mindre än 130 folio-sidor. Utslaget blef till Hattarnas fördel, ty 394 röster mot 327 beslöto, att utskottets skäl till det föreslagna afskedandet borde åt adeln till granskning meddelas, innan betänkandet kunde af adeln godkännas. Det tycktes ock, som riddarhuset ville bibehålla alla de sju anklagade råds-

---

[1]) Borgarest. prot. d. 17 Aug. Danska min. br. d. 30 Aug. Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 28 Aug. 1765.

herrarna; ehuru utskottet samt preste- och bondestånden röstat för åtminstone de fyras afskedande, och borgareståndet tycktes komma att göra likaledes [1]).

Den så uppkomna spänningen mellan adeln och ofrälse-stånden hotade med våldsamheter, kanske uppror. Det hette ena gången, att dessa stånd ämnade tillgripa våldsamma medel för att qväsa adeln och skrämma franska sändebudet [2]); en annan gång och oftare, att Hattarna och i synnerhet Axel Fersen skulle i spetsen för några troppar qväsa ofrälse-stånden, och att Rudbeck och ryska ministern skulle häktas, och att Sebaldt skulle skjutas af en dertill med 20,000 d. k. m. legd person, med flere dylika troligtvis af illvilja eller skrämsel uppdiktade rykten. Allmänheten blef emellertid så oroad, att man till dess lugnande eller, i fall så behöfdes, till dess tyglande lät starka patruller nattetid genomtåga gatorna [3]). Men emedan oron fortfor, började flere förståndigare personer å ömse sidor tänka på medel att lugna de uppretade sinnena. Fersen hade väl modigt uppträdt mot försöken att tvinga ständerna till blindt godkännande af utskottets förslag; men vid nu olyckshotande företeelser ansåg äfven han vara försigtigast att gifva efter och rådde fördenskull de fyra rådsherrarna att frivilligt begära afsked och derigenom stilla stormen. De gjorde så, uppgifvande som skäl sin önskan att äfven på detta sätt bidraga till *ständernas enighet och rikets bästa, hvilka tvänne ting äfven tillförene och städse varit föremål för deras bemödanden.* Adolf Fredrik biföll deras ansökan och berömde deras ämbets-verksamhet; men inom

---

[1]) Danska min. br. d. 20 Aug. Sparreholms arkiv J. M. till J. W. Sprengporten s. d. — Adelns prot. d. 17 Aug. allt 1765.

[2]) Danska min. br. d. 11 Okt. 1765.

[3]) Sax. min. br. d. 27 Aug. Danska d:o d. 23 Aug., 6, 11 Okt. 1765.

preste- och bondestånden hördes en och annan påstå, att riksdagen ej borde unna dessa herrar hedern af ett frivilligt afsked, utan påtvinga dem nesan af en formlig afsättning. Slutet blef dock, att deras afskedsbegäran af alla fyra stånden helt kort och enkelt beviljades, hvarefter flere bland dem afreste till sina landtegendomar [1]).

När ofvannämnde fyra rådsherrar skulle entledigas, blef, som berättadt är, afgörandet om deras tre återstående kamrater uppskjutet till närmare undersökning. Då sedermera denna i Hemliga Utskottet anställdes, förklarade prosten Wikman och biskop Serenius, hvilka dock voro Hattarnas afgjorda fiender, att hvarken mot Hjärne eller Liewen kunde någon vigtigare anmärkning göras, och att den sistnämnde tvärtom hade alltid och berömligen talat för hushållning med statens medel; och man tyckte, att Rudenskölds begångna fel kunde försonas genom hans i många fall stora förstjenster, hvarföre ock utskottet föreslog, att dessa tre rådsherrar skulle visserligen erhålla en varning, men dock bibehållas vid sina sysslor. Detta behagade ingalunda de strängare Mössorna, ej heller Rysslands och Englands sändebud, hvilka alla ville nödvändigt från rådsbordet aflägsna hvarje franskt sinnad person och i synnerhet Rudensköld. Man lyckades ock att för dessa åsigter vinna ofrälsestånden så till vida, att rättegången mot dessa tre herrar blef i strid mot utskottets betänkande återupptagen våren 1766. Den slutades så, att Liewen och Hjärne sluppo med en tillrättavisning, en varning; men att Rudensköld entledigades från sin riksråds-syssla, förnämligast på det skäl, att han år 1757 hade som hof-kansler och i kansli-kollegium undertecknat en skrift, som framlade skäl för pom-

---

[1]) Heml. Utsk. prot. d. 15 Aug. Danska min. br. d. 30 Aug. Sax. d:o d. 4 Okt., allt 1765.

merska kriget; men detta hade skett på regeringens befallning, och Rudensköld sjelf hade formligen ogillat åtgerden. Rättegången om denna krigsförklaring hade äfven under förra riksdagen varit afgjord; men blef sådant oaktadt nu och i denna punkt återupptagen, nämligen för att erhålla något slags skäl till den fruktade mannens aflägsnande. Han blef ock afskedad och det utan pensjon[1]). Hela tillställningen förtjenade och föranledde mycket klander[2]). Konungen i Preussen, underrättad om förhållandet, erbjöd Rudensköld fristad och underhåll; men under varma tacksamhets-betygelser afböjde denne anbudet och stannade i sitt fädernesland[3]), hvarest han till upprättelse blef vald af först Åbo och sedermera Uppsala högskola till kansler, af Vetenskaps-Akademien till ledamot och ordförande, och af regeringen nämnd till grefve och riksråd omigen samt till erhållande af den nu afslagna pensjonen, allt detta inom fem år efter hans afsättning.

Den dom, som fälldes öfver de sju nu afskedade rådsherrarna, var i någon mån obillig; näml. så till vida, att offren för densamma fingo i sjelfva verket lida förnämligast för fädernas, företrädarnes missgerningar. Men oskyldiga voro de ej heller sjelfva; ty de hade på sätt och vis fortgått i fädernas spår derigenom, att de icke afböjt pommerska kriget, icke öfvergifvit det ärfda regerings-systemet, icke afskaffat de

[1]) Danska min. br. d. 29 April 1768 säger, att man förut erbjudit Rudensköld 2,000 plåtar i pensjon; men att han vägrade mottaga bättre villkor än kamraterna; och trodde dessutom, att Hattarna skulle segra.

[2]) Preuss. min. br. d. 10 Sept. 1765, 21 Febr., 16 Maj 1766. Österr. d:o d. 11 Febr., 20 Maj 1766. Danska d:o d. 13, 16 Maj 1766. Heml. Utsk. prot. d. 11 Febr. 7 Juli 1766. Borgarest. d:o d. 13 Maj 1766. Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 13 Maj, 4 Juni 1766.

[3]) I Eriksbergs arkiv finnas afskrifter af den brefvexling, som härom fördes mellan konungen, general Hård och Rudensköld.

införda missbruken, icke bestraffat de begångna försnillningarna och brotten. Den stränghet, hvarmed de nu behandlades, var ock ett sidostycke till, en vedergällning för de orättvisor, deras företrädare, de gamla Hattarna, år 1739 tillåtit sig mot dåtidens inom rådet herrskande Mössor; och det var tillika en följd, en nu ändtligen mognad frukt af den ovilja, det hat, som Hattpartiet genom denna och många sednare orättvisor och förföljelser sig ådragit. Men kanhända hade man ej heller denna gång lyckats störta dem, så framt man ej förut anställt räfsterna med banken samt vexel- och manufaktur-kontoren m. m. och genom framdragande af der begångna försnillningar och bedrägerier lyckats uppreta allmänheten till sådan förbittring mot allt, hvad Hatt hette, att isynnerhet de tre ofrälsestånden icke ville veta af någon förskoning. De nu afsatta herrarna voro mycket ädlare och bättre än deras äldre partibröder; men de voro Hattar, och derföre skulle de störtas.

Vi hafva tecknat det nu fallna Hattpartiets skuggsidor, nämligen dess politiska och ekonomiska verksamhet. Det hade likväl andra och ljusare sidor. Det låg utan tvifvel mycken välmening och och mycken fosterlandskärlek i dess bemödande att upplifva Sverges handel och manufakturer, och att återeröfra Sverges fordna besittningar och krigsära. Partiet hade väl genom finska kriget bortspelat Sverges försvarskedja mot öster, nämligen Fredrikshamn, Willmanstrand och Nyslott; men det sökte sedermera både ärligt och kraftfullt att genom Sveaborgs uppförande skaffa fäderneslandet ett nytt och än fastare gräns-försvar. Serdeles prisvärdt är ock dess varma och välgörande vård om vetenskaper, vitterhet och sköna konster t. ex. Tessins förtjenster om grundläggandet af fria konsternas akademi, Höpkens likaså af Vetenskaps-Akademien och Lovisa Ulrikas och Hattarnas likaså af Vitterhets-Akademien. Med

tystnad bör ej heller förbigås deras ihärdiga sträfvande mot den mer och mer inbrytande och förstörande syndafloden af brännvin. För den historiska opartiskhetens skull hafva vi velat här åtminstone i korthet påminna om äfven partiets ljussidor. Deras utförligare beskrifning tillhör egentligen historien om rikets inre förvaltning.

TOLFTE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

MÖSSPARTIET ÖFVERTAGER RIKSSTYRELSEN.

De afskedade riksrådernas platser blefvo nu besatte med herrar af Mösspartiet. I hänseende till kanslipresident-ämbetet föllo de flesta tankarna genast på Löwenhielm, hvilken med hänsyn till skarpsinne, kraft, arbetsdrift och andra själs-förmögenheter var kanske alla sina samtida landsmän öfverlägsen, i följe hvaraf han också utmärkt sig som en bland Sverges mest skickliga ämbetsmän; och i dessa fördelaktiga omdömen instämde alla hans samtidingar, både anhängare och motståndare, så in- som utrikes. Men de öfverensstämde ock nästan lika enhälligt i ganska ofördelaktiga omdömen öfver en annan sida af hans personlighet. Man påstod nämligen, att han var mycket egennyttig och fal för så in- som utländskt guld, svenska hofvets, Frankrikes och slutligen också Rysslands; och att han derjemnte vände kappan efter vinden, följande än hofvets, än Hattarnas, än Mössornas fana; och att han under ytan af ett rått umgängessätt och grof rättframhet dolde sluga och fina beräkningar; — detta allt likväl med en försigtighet så stor, att han, oberäknadt några motgångar i yngre åren, aldrig

ertappades med något fel, för hvilket han kunde formligen anklagas, varande tillika, som sagdt är, så utomordentligt duglig, att hvarje styrelse var högst angelägen om hans biträde.

När nu efter Ekeblads afsked kansli-president-ämbetet skulle återbesättas, voro alla partier ense derom, att med hänsyn till erfarenhet, kraft och själsförmögenheter var Löwenhielm den ojemnförligt mest passande personen; men något hvar ryggade tillbaka vid tanken på hans mindre berömliga egenskaper. Man hade fördenskull häldst önskat föreslå Joakim v. Düben; men Adolf Fredrik hade ännu icke velat intaga denne herre i rådet, hvarföre han ej heller kunde komma i fråga till kansli-president. Man talade ock om den ännu icke afsatte Rudensköld; men denne hade i egenskap af Hatt hela det rådande partiet emot sig; — också om Adam Horn, men denne ansågs ega hvarken större arbetsförmåga eller större själsförmögenheter. Vare sig af tacksamhet mot fadern, Arvid Horn, eller af obenägenhet mot Löwenhielm, blef han dock af Hemliga Utskottet föreslagen. Men han afsade sig förtroendet, antingen af medvetande om sin oförmåga, eller af fruktan för det stränga arbetet och för den i sådant fall undanträngde Löwenhielms ovilja, eller ock för den beskyllningen att hafva bidragit till Ekeblads fall för att sjelf få intaga den så lediga platsen. Hemliga Utskottet och några främmande sändebud föreställde honom pligten och äran af att på faderns plats fortsätta faderns verk; men alla böner blefvo fruktlösa, och nu vände man sig till Löwenhielm, hvilken mottog anbudet. Till biträdande riksråd i kansli-kollegium utsåg han Friesendorff, hvilken var misstänkt för samma fel som Löwenhielm, men icke känd för några bland dennes lysande egenskaper. Detta val jemnte andra likartade drag väckte genast uppmärksamhet och missnöje. Ehuru förut hofvets gunstling och främste medhjelpare, blef Löwenhielm

numera af konungen mottagen med synbar köld, och man hörde åtskilliga Mösspartiets herrar ångra och beklaga, att man nödgats anförtro honom rikets vigtigaste ämbete [1]). Alla omständigheter tycktes dock bebåda, att han skulle komma att leda den nya regeringen.

Bland de nu till riksråd utnämnde Mössorna anmärka vi general-löjtnant Kalling, fordom mycket väl anskrifven hos båda konungarna Fredrik och Adolf Fredrik, men sedermera öfvergången från hof- till Mösspartiet; — ytterligare Wallvik, som från statskommissarie blef till riksråd upphöjd, emedan hans kunskap om statshushållningen samt skicklighet i dess räkenskapers förande och granskning troddes blifva mycket nyttig; — ytterligare öfverste Karl Funck, en modig och ihärdig kämpe för sparsamhet, rättvisa och ordning. Den mest framstående bland dem alla var dock Esbjörn Krister Reuterholm. Farfadern, torpareson, dog som bruksegare i Westmanland. Fadern blef landshöfding och friherre och efterlemnade flere på sin tid ryktbara söner; och deribland den ifrågavarande Krister, som han vanligen skref sig. Vid några och 30 års ålder kammarherre och gift med en fröken Gyllenstierna, drog han sig undan från det offentliga lifvet och tillbragte vid pass 20 år på sin egendom Swidja i Finnland, och ansågs vara en mycket besynnerlig herre [2]). Vid riksdagen 1760 började han åter framträda och det med så mycken förmåga, att han af riksdagen 1765 nämndes till riksråd, och ut-

---

[1]) Danska min. bref d. 23, 30 Aug., 6 Sept. Sax. d:o d. 3 Sept. Preuss. d:o d. 13 Maj, 7, 13 Aug., 3, 16 Sept. Österr. d:o d. 22, 27 Sept. Heml. Utsk. prot. d. 2 Sept. Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 24 Aug., allt 1765.

[2]). Danska min. br. d. 15 Aug. 1766 säger, att han under vistelsen i Finnland tillbragte 7 år i dess skogar, nästan utan att tala med någon menniska; och att han icke på flere år gått till nattvarden.

märkte sig i denna egenskap framför sina kamrater genom kraft, mod och arbetsamhet. Han var en uppritig och varm anhängare afÖsspartiet och af friheten och afsade sig en honom erbjuden ordensprydnad. Ingen kämpade för det fria statsskickets grundsatser med mera kraft, mod och omutlig följdrigtighet än han. Men när partiet ville tillgripa stämplingar och olagligheter, satte sig Reuterholm ofta och kraftigt deremot, och kämpade då för rättvisa och billighet äfven mot vederdelomän.

Man hade vid detta tillfälla talat också om Höpkens återinträde i rådet, och han tyckes hafva sträfvat derefter och i sådan afsigt åter infunnit sig vid riksdagen. Men å andra sidan, och när det kom dertill, skrämdes han tillbaka af sin egen försigtighet, eller stöttes han tillbaka af sina många ovänner och isynnerhet af Löwenhielm, som ville utan någon farligare medtäflare ensam styra; så gick åtminstone talet [1]).

En bland Mösspartiets utmärktaste personligheter var den förut ofta omtalade statssekreteraren Joakim v. Düben. Han hade förut länge och i hög grad åtnjutit Lovisa Ulrikas förtroende, men sedermera råkat i delo med den nye gunstlingen Sinclair; emedan, sade man, bägge ville hafva vården af hennes handkassa sig anförtrodd. Sinclair segrade, och Düben föll i högsta onåd; också, hette det, derföre, att han stundom vågade motsäga drottningen. Han öfvergick sedermera till Mössorna, hvilka derföre vid nu yppade ledigheter ville nödvändigt hafva honom in i riksrådet, och uppförde honom under denna riksdag icke mindre än fyra serskilda gånger på rådsherre-förslag: men vid utnämningen blef han alla gångerna af Adolf Fredrik förbigången. Ständerna beslöto då, att den, som blifvit af dem tre gånger föreslagen men af konungen

---

[1]) Danska min. br. d. 30 Juli 1765.

alltid förbigången, skulle, då han af ständerna fjerde gången föreslogs, vara sjelfskrifven och följaktligen ensam uppföras på förslaget, och i enlighet dermed blef han af ständerna nu för femte gången föreslagen. Men Adolf Fredrik, eggad af drottningen och franska ministern, vägrade likväl underteckna kallelsebrefvet. Rådets böner och varningar voro länge fruktlösa, och konungen bad dem använda namnstämpeln.' Slutligen gaf han dock med sig, och på detta sätt kom Joakim v. Düben d. y. in i rådet [1]).

Inom partiet funnos ock några andra utmärktare personligheter t. ex. Ridderstolpe och Rudbeck, hvilka kunnat vid rådsherre-valen komma i fråga. Orsaken hvarföre sådant ej skedde, är oss obekant.

TRETTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

MÖSSPARTIETS STYRELSE-GRUNDSATSER.

Det sätt, hvarpå Hattpartiet velat styra och till ära och välstånd upplyfta Sverge, hade varit dels krig och eröfringar, dels en lysande och praktfull både hofhållning och förvaltning, dels en genom understöd, monopolier och handelstvång, hastigt framkallad blomstring af manufakturer och handelskompanier m. m.; — och för att kunna obehindradt skaffa sig medel till dessa afsigters genomdrifvande hade man öfver flere utskott och deras verksamhet kastat en mer och mer förtätad hemlighets-slöja. I motsats till dessa och åtskilliga andra Hattarnas grundsatser antog nu Misspartiet till mål för sin

---

1) Preuss. min. br. d. 13 Sept. Danska dito d. 30 Juli 1765.

styrelse främjandet af *fred*, af *sparsamhet*, af *bättre lagskipning och förvaltning*, af *likställighet mellan frälse och ofrälse*, af *friare handelsrörelse*, af *sedelmyntets ordnande;* och slutligen, och som ett kraftigt medel till vinnande af dessa mål, införandet af *offentlighet i förvaltningen* och af en mycket utvidgad *tryckfrihet*. Vi skola betrakta de åtgerder, som i hvart och ett af dessa vigtiga hänseenden blefvo under ifrågavarande riksdag vidtagna.

FJORTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

MÖSSPARTIETS FREDLIGA STATSKONST.

Förnämsta dit syftande åtgerden var, att upplösa det gamla förbundet med Frankrike och i stället sluta sig till England. För fullständig uppfattning af denna betydelsefulla åtgerd är det nödvändigt att i minnet återkalla verkliga beskaffenheten af den politiska förbindelse mellan Sverge och Frankrike, som i öfver ett århundrade nästan oafbrutet fortgått.

En bland de vigtigaste företeelserna inom europeiska statskonstens område hade under sjuttonde århundradet varit Frankrikes och Österrikes långvariga strid om öfverväldet. I följe af densamma hade Frankrike sökt värfva till bundsförvandter åtskilliga andra stater och i synnerhet Sverge. Detta skedde första gången, när omkring 1630 Frankrike bidrog till Gustaf Adolfs inledande i trettioåra kriget. Genom detsamma skördade väl Sverge lysande krigsära och stora fördelar. De sednare hade dock kunnat blifva mycket större, så framt ej Frankrike genom sitt sändebud Chanut öfvertalat Kristina att mot Axel Oxenstiernas råd nedlägga sina anspråk på det för Sverge välbelägna Hinter-Pommern och i

stället åtnöjas med de spridda eröfringarna af Wismar, Bremen och Verden, hvarigenom Frankrike kunde så mycket lättare uppdrifva sina egna anspråk samt förvärfva Elsass och tryggare besittning af några delar i Lothringen, två för detsamma ganska välbelägna landvinningar. Efter Karl Gustafs krig också mot Frankrikes fiende Österrike var det vid freden 1660 förnämligast genom Frankrikes kraftfulla hjelp, som Sverge fick behålla För-Pommern. År 1675 var det Frankrike, som lockade Sverge till deltagande i tyska kriget; men som äfven, när detta aflopp illa, hjelpte Sverge att också denna gång få För-pommern tillbaka. Det ädelmodiga understöd, hvarigenom Ludvig den fjortonde således både 1660 och 1679 återförskaffade Sverge nämnde land, stod dock i nära sammanhang med den egennyttans beräkning, att Sverge skulle genom nämnde besittning kunna lättare lockas till deltagande i Frankrikes tyska krig och lättare falla dess fiender i ryggen. Omkring år 1703 sökte Ludvig den fjortonde genom egna underhandlare och några mutade svenskar locka Karl den tolfte till envist fullföljande af polska, afsättnings-kriget, och bidrog således till fortsättandet af detta företag, hvilket i främsta rummet förberedde svenska storhetens fall. År 1747 var det förbundet med Preussen och Frankrik , som förorsakade Rysslands fiendtlighet och derigenom Sverges kostsamma krigsrustningar åren 1748—1750. Åren 1741 och 1757 var det båda gångerna Frankrike, som lockade Sverge till krig, första gången mot Ryssland[1]), som var vän af Frankrikes motståndare Österrike; och andra gången mot Preussen, som var Frankrikes omedelbara fiende, och båda gångerna till Sverges förlust och

---

[1]) Frankrike afrådde väl på slutet någon gång från detta krig; men var likväl den magt, som hufvudsakligen detsamma föranledde.

nesa. Med undantag af Karl den tionde Gustafs och några Karl den tolftes fälttåg, hade alla Sverges från 1630 till och med 1757 förda krig varit mer eller mindre följder af förbindelsen med Frankrike. Förhållandet hade stundom varit af detta sednare uttaladt på ett stötande, ett förödmjukande sätt. *Sverges konung*, sade en fransk underhandlare, *Sverges konung är en legofurste, som skall komma med sina troppar, så snart Frankrike rör trumman;* och nu ville Choiseul ej utbetala några lofvade underhållspenningar; *ty*, sade han, *Sverge har ej visat Frankrikes konung den billiga vördnad, det är honom skyldigt för hans stora välgerningar;* — och en annan gång, *att man väntade, det Sverge skulle kasta sig i Frankrikes armar*, o. s. v. Sådan var i korthet det svensk-franska förbundets historia.

Ju tydligare dessa företeelser uppfattades af Sverges statsmän och kunnigare personer, och ju svårare de olyckor och bördor varit, som krigen medfört, desto mer afkyldes ock kärleken till det franska förbundet. Stoltheten, inbillningskraften och krigslystnaden sökte visserligen vända sina och allmänhetens blickar från förhållandets mörka sidor och i stället tjusa örat genom stora ord om eröfrade länder, slagna fiender, tagna segertecken och vunnen krigsära; men dels tyckte många, att dessa yttre fördelar blifvit alltför dyrt köpta, nämligen genom inre fattigdom och nöd; dels hade på de sista femtio åren d. v. s. allt sedan 1712 krigsäran, segertecknen och eröfringarna tillfallit icke Sverge utan fienderna. Dessa tankar och denna erfarenhet alstrade hos många en bestämd obenägenhet för franska förbundet med ty åtföljande bihang af krig, och i stället framträdde mer och mer en stark benägenhet för den åsigt, som fordom hyllades af Johan Gyllenstierna m. fl.; nämligen att Sverge, skyddadt bakom sina skärgårdar och haf, skulle

undvika all inblandning i de stora europeiska striderna och i stället arbeta på sin förkofran i sedlighet, statsskick, ordning och välstånd.

De flesta Hattpartiets ledare, Gyllenborg, Tessin och Höpken, voro begåfvade med liflig inbillningskraft och mycken kärlek för allt lysande och storartadt, och hade till följe deraf med hjerta och själ omfattat franska förbundet. Det var ock genom detsamma och genom dess krigiska rigtning, som besagde herrar år 1739 lyckades besegra de fredliga Mössorna och rycka till sig högsta magten, och att de sedermera lyckades äfven behålla den, var likaledes i mycket ett verk af Frankrike och dess understöd. Hattarna voro fördenskull vid franska förbundet fästade af både öfvertygelse, tacksamhet och egennytta. Men till följe just af dessa omständigheter var samma förbund i Mössornas ögon mycket förhatligt, och än mer, när de betänkte, hvilka olyckor det dragit öfver fäderneslandet, och genom hvilka bedrägliga medel det segrat och upprätthållit sig. För dess störtande talade således icke blott enskild partihämnd och enskild magtlystnad, utan ock en ren och varm fosterlands-kärlek och en ren och stark rättskänsla; och det var till följe af alla dessa omständigheter, som de nu till magten komna Mössorna beslöto upplösa den franska förbindelsen.

De vände i stället sina blickar och önskningar till England, hvilket erböd vänskap och understöd. Men äfven detta förslag hade ganska betänkliga sidor. Englands statskonst bestämdes vanligtvis af de fördelar, dess handel och fabriker kunde vinna eller förlora, och det hade hela tiden bortåt med ovänliga blickar betraktat Hattpartiets försök till upplyftande af Sverges manufakturer och handel, och svenskarna hade i friskt minne det våldsamma sätt, hvarpå England sökte qväfva Sverges början de ostindiska

kompani [1]). Under 1765 års brytning framhöll ock Hattpartiet gång på gång, huru England genom Mösspartiets understödjande sökte förstöra den handel och manufakturer, Hattarna framdrifvit och skyddat, och i hvilka England befarade framtida medtäflare. Beskyllningen innebar mycken sanning, och Sverges då varande ställning följaktligen många svårigheter. Det hade att välja emellan antingen Frankrike med dess planer och vana att i sina krig inlocka Sverge såsom vapendragare; — eller ock England med dess planer att tillintetgöra Sverges handel och manufakturer. Trötthet vid det gamla förbundet, den färska erfarenheten af dess många medförda olyckor, den häftiga oviljan mot dess anhängare Hattarna, och mest af allt svenska folkets längtan efter en säker och långvarig fred, dessa känslor förde allmänna tänkesättet till förbund med England och derjemnte till fred med både Ryssland, Preussen och Danmark. Egna voro de krigslystnadens skäl, hvilka Hattpartiet stundom mot denna allmänna grannsämja framkastade. Det anmärkte t. ex., att Sverge skulle på sådant sätt binda sina händer och hindras från att börja krig mot någon af grannarna, hvilka dock voro de enda, från hvilka det kunde göra några nyttiga eröfringar och dymedelst verkligen öka sin magt, hvartill deremot ett förbund med Frankrike skulle gifva öppet tillfälle och kraftigt understöd [2]). I Hemliga Utskottet fördes härom häftiga tvister. Fersen påstod engelska förbundet vara skadligt; men fick skarpt motstånd af Sebaldt, Ribbing och Ridderstolpe, hvilken sednare anmärkte, *att det var tvärtom franska förbundet, som verkat skadligt; emedan det indragit oss i två olyckliga krig, skakat vår bank, tömt våra kassor och förstört vårt välstånd.* Det blef

---

1) **33**. 207. **34**. 140, 141.

2) Österrik. min. br. d. 20 Maj 1766.

dock i synnerhet mellan Fersen och Serenius, som striden fördes, och det med långa, utförliga skrifter, likväl utan att någondera kunde öfvertyga eller tysta den andre. Förbundet med England blef dock ingånget och af ständerna i riksdagsbeslutet stadfästadt, och härmed hade Sverge inträdt på banan af en ny och långt mera fredlig statskonst än den förra styrelsens [1]).

Från denna stund uppgaf Frankrike åtminstone för den gången allt hopp att kunna genom ständernas bearbetande någonting vinna. Det vände sig i stället till konungahuset, och sökte hjelpa detta till ökad magt för att sedermera kunna genom dess bearbetande och mutande lättare genomdrifva Pariser-hofvets planer. Ludvig den femtonde skänkte i sådan afsigt 1,200,000 livres personligen åt Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, hvilka klagade öfver penninge-brist. Han sökte äfven på annat sätt underhålla de gamla förbindelserna. När ständerna borttogo största delen af Tessins pension och utkräfde dryga böter af några Stockholms handlande, anslog Ludvig åt den förste en årspenning af 12,000 livres och åt de sednare ett räntefritt lån af 800,000 francs.

FEMTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

MÖSSPARTIET INFÖR SPARSAMHET I STATSHUSHÅLLNINGEN.

En klass sådana åtgerder bestod deri, att man antingen indrog flere enskilda ämbeten och stundom hela ämbetsverk, eller ock nedsatte deras löner och stater.

---

[1]) Heml. Utsk. prot. d. 20 Febr. 1765, 14 Febr. 14 Sept., 6, 14 Okt. 1766.

Tillförene är berättadt [1]), huru vid riksdagarna ämbetsmännen hade ganska stort inflytande. De begagnade det stundom till ökande af både sitt antal och sina löneförmåner; — ett missbruk, hvilket liksom många andra fått under Hattpartiets regering fortfara, men för hvilket nu och till följe af Mössornas och ofrälse-ståndens erhållna öfvervigt efterräkningens stund kommit.

Räfsten vände sig i första rummet mot några ämbetsverk, hvilka blifvit af Hattarna inrättade men af Mössorna ansågos öfverflödiga; emedan der förefallande göromål kunde och borde bestridas af förut anställda och aflönade ämbetsmän. Af denna orsak upphäfdes nu manufaktur-kontoret och riksens ständers kontor samt några andra obetydligare verk. Äfven minister-platserna i Dresden och Hamburg skulle som öfverflödiga indragas. Likaledes blefvo afskedade och för framtiden förbjudna alla serskilda mellan riksdagarna arbetande komitéer eller direktioner; *ty*, sade man, *de frågor, hvilkas utredande varit åt dylika tillfälliga myndigheter uppdragna, böra inom hvarje område utarbetas af dit hörande ordinarie ämbetsmän och för dessas vanliga löner, utan att betunga staten med kostnaden för dertill upprättade serskilda ämbetsverk eller komisjoner*, och af denna anledning indrogs bland annat en lön af 9,000 d. s. m., som Hermanson vid en dylik befattning åtnjutit. Det hade äfven, och icke sällan händt, att personer, som haft dylika uppdrag med dervid fästadt arvode, fått också efter afslutade göromål år efter år behålla qvar sina dervid blott för tillfället anslagna löneförmåner. Dylika missbruk och orättvisor blefvo nu öfverklagade och afskaffade, och en och annan måste till staten återbetala, hvad han olagligen uppburit. Räfsten sträckte sig äfven till hären. Ett helt regemente, det cron-

[1]) 39. 69, 70.

hielmska, indrogs och likaså 200 man på hvarje värfvadt regemente m. m., genom hvilket allt man årligen inbesparade 880,000, liksom genom indragningar vid artilleriet och flottan m. m. en summa af 733,500, allt d. s. m.

Också många enskilda sysslor blefvo med sina löner indragna, bland andra det arvode af 2,000 d. s. m., som man 1762 gifvit åt Sinclair för hans uppdrag att följa prins Gustaf på dennes inrikes resor; likaså den banko-kommisarie-befattning och lön, hvarmed man 1761 mutat Gustaf Reuterholm till tystnad. Några allmänna anslag blefvo, ehuru icke indragna, dock betydligt förminskade; t. ex. slottsbyggnads-staten med 80,000 och allmänna byggnadsstaten med 680,000, allt d. s. m.; likaså några serskilda ämbetsmanna-inkomster, t. ex. justitiekanslerns, E. v. Stockenströms [1]), resepengar, Ulrik Scheffers minister-arvode och i synnerhet öfverpostdirektören Benzelstiernas ämbetsmanna-sportler. Den sistnämnde hade utöfver sin bestämda lön tagit 6 procent af postverkets årliga behållning. En sådan inkomst ansågo dock Mössorna både olaglig och obillig, hvarföre den nedsattes till 4 procent, och han måste till staten återbetala 150,000 d. s. m., hvilka han under de förra åren på ofvannämnde sätt uppburit. Så fortgick man i många vägar och ville så fortgå i än flere. I sin ifver yrkade en och annan på nedprutning af rådsherrarnas lön och af utrikes ministerstaten, och bonden Bryngel Jonsson ville indraga än flere regementen samt officersbuställena vid adelsfanan [2]) o. s. v.

---

[1]) Man ville deremot öka hans lön.

[2]) Sax. min. bref d. 19 Apr. Österr. d:o d. 11 Sept. 1766. Heml. Utsk. prot. d. 10 Mars., 31 Maj 1765. Bondest. prot. d. 3 Maj 1765. Riksens ständers bref d. 2 Okt. 1766.

En annan sparsamhets-åtgerd var att indraga eller förminska de pensjoner, understöd och nådegåfvor, som till stort, allt för stort antal och belopp blifvit gifna[1]). Ju större missbruket varit, desto större var förbittringen och desto strängare blef räfsten, och den vände sig till alla samhällsklasser, serdeles de högre. Förhållandet till sjelfva konungahuset skall längre fram serskildt beskrifvas. Här vilja vi dock omtala, huru man gick till väga med dess närmaste omgifning. Från Tessin och Karl Scheffer[2]) togos de pensjoner, hvardera på 6,000 d. s. m.[3]), hvilka de åtnjutit såsom kronprinsen Gustafs förra guvernörer; likaså gick det med de pensjoner, hvardera vanligtvis 1,000 d. s. m., några än högre, hvilka man beviljat åt flere bland prinsarnas fordna lärare och kavaljerer t. ex. Creutz, G. F. Gyllenborg, Schröder, Fredrik Sparre, Voltemat m. fl.[4]), och många andra hoftjenstemän. Rådsherrarnas pensjoner blefvo nedsatta från 6- till 4,000 d. s. m. Tessin, åt hvilken man vid afskedet skaffat en råds-pensjon af 12,000[5]), fick den nu nedsatt ej blott till 4- utan till 2,000, allt d. s. m. ty han hade af densamma redan uttagit stora summor i förskott[6]). Också antalet af rådsherre-pensjoner minskades. Genom många afsägningar eller afsättningar hade nämligen tillkommit

---

[1]) Preuss. min. bref d. 26 Sept. 1766.

[2]) Riksark. Riksens ständers bref Okt. 1766. Förteckning öfver pensjoner n:o 2. Se ock Statskontoret, Dispositionerna. Handl. rör. Skand. Hist. 16. 247 säger, att Scheffers pensjon borttogs utan plenorum vetskap.

[3]) Förut är anmärkt, att Tessin som guvernör tjenstgjorde knappast 2 år.

[4]) Se citat. n:o 2.

[5]) Utom de 6,000, han hade som kronprinsens f. d. guvernör. Han hade således haft i pensjon 18,000 d. s. m. d. v. s. 24,000 rikdaler riksmynt, och derjemnte Leckö kungsgård.

[6]) Riksark. Riksens ständers bref Okt. 1766. Förteckning n:o 1 öfver pensjoner.

många tjenstlediga rådsherrar. *Här finnes*, sade man vid riksdagens början, *en tjenstgörande och en tjenstfri rådsuppsättning, hvilkas medlemmar dock alla åtnjuta lön eller pension;* detta till stor tunga för staten, och till stor harm för betraktaren; i synnerhet då man ser de stora pensjoner, Tessin och Höpken åtnjuta. I verkligheten funnos vid början af 1765 åtta tjenstlediga rådsherrar, hvilka i pensjoner uppburo tillhopa 58,000 d. s. m.; och man kände förvisso, att deras antal skulle under nu pågående riksdag än mer ökas till än större tunga för staten. Ständerna beslöto fördenskull, att pensjonerna skulle minskas, icke blott till belopp, som nämndt är, från 6,000 till 4,000 d. s. m. utan ock till antal, nämligen att blott de fyra äldsta eller mest välförtjenta rådsherrarna skulle erhålla pensjon, och att de andra finge invänta blifvande ledighet, genom hvilken åtgerd pensjons-staten för afskedade rådsherrar nedsattes från 58- till 16,000 d. s. m. De fyra, som nu fingo behålla pensjon, voro Tessin, Akerhielm, H. A. Gyllenborg, som i väl afpassad tid öfvergått från Hatt- till Masspartiet, och den gamle Gustaf Fredrik v. Rosen.

Mycket uppseende väckte frågan om sistnämnde nu 77-årige herre. Han hade varit Karl den tolftes följeslagare på ridten från Turkiet, och qvarstod som ett slags ålderman inom rådet och var för sin redlighet och sina år mycket aktad. Föga skicklig hushållare, hade han, ehuru anställd i lönande befattningar, icke samlat någon förmögenhet utan tvärtom tillsatt sin egen, så att hans grefvinna måst sälja några dyrbarheter för att kunna upprätthålla huset. Nu skulle han ur rådet afskedas såsom hörande till Hattpartiet och tillika allt för gammal, och det tycktes, som ständerna och i synnerhet prester och bönder icke ämnade gifva honom någon pensjon. Men till hans försvar höjdes flere och starka röster.

I borgareståndet utbrast Schauv: *riksrådet Rosen är den ende, som återstår af konung Karl den tolftes hjeltar; det var också han, som 1743 försvarade Stockholm mot dalkarlarna; han, som länge stod i Finnland på vakt mot ryssarna; han, som i sin höga ålderdom var färdig att genast och vid första kallelse begifva sig ut mot preussarna. Jag kan ej utan största rörelse tänka på det sätt, hvarpå man nu vill behandla en så förtjent herre.* På riddarhuset talade sjelfva Mössan Gyllensvan om hans fattigdom och hans förtjenster, och Fersen sade: *ifall man vill afsätta Rosen för hans ålderdoms skull, hvarföre afsätter man då icke likaledes en hop gamla biskopar och borgmästare; och*, tillade han, *fordom hade man ett än vigare sätt att blifva af med gamla, besvärliga gubbar; man kastade dem helt enkelt utför ättestupan.* Slutligen gåfvo prest- och bondestånden med sig, och Rosen, ehuru nu först entledigad, blef en bland de fyra rådsherrar, som erhöllo pensjon. Alla de andra så väl förut som nu afskedade mistade eller fingo sig icke tillerkända någon rådspensjon. Märkligast härvid var förhållandet med Höpken. Han hade vid afskedet 1761 velat förskaffa sig en pensjon af ej mindre än 10,000 d. s. m. [1]), men mistade nu alltsammans till följe af den allmänna oviljan öfver hans uppförande, när pommerska kriget beslutades, och likaså deröfver, att han misstänktes för egennyttigt deltagande i vexelkontorets rörelse; Rudbeck sökte mildra utslaget, men förgäfves.

Äfven mot fruntimmer gick man tämligen strängt till väga. Hårlemans enka, den på sin tid mycket omtalade Henrika Liewen, var nära att förlora sin pensjon; men emedan hon till offentliga verk förärat sin mans rika samlingar af böcker och

---

[1]) Riksark. Riksens ständers bref Okt. 1766. Förteckn. n:o 2 öfver pensjoner. Se ock Statskontoret. Dispositionerna.

konstskatter till ett värde af flere gånger pensjonens belopp, fick hon behålla den, dock med någon minskning af dervid åtnjutna fördelar. — Vi minnas, huru Ulrika Strömfelt såsom kammarfröken hos Lovisa Ulrika hade för frihetspartiets ledare röjt drottningens åtgerd att pantsätta svenska kronans juveler för att få medel till svenska frihetens undertryckande [1]). Hon erhöll då af riksdagen en årlig pensjon af 2,000 d. s. m. och blef mycket beprisad under namn af *riksens ständers dotter*, och kort derefter gift med den bekante dåvarande frihetskämpen sedermera utmärkte öfverståthållaren Karl Sparre. Men vid nu anställd räfst togo Mösspartiets ständer ifrån henne hela årspenningen. — Enkan efter fosterlands-vännen Jonas Alströmer hade ock fått en pensjon på 2,000 d. s. m. årligen; men äfven denna blef af ständerna indragen, hufvudsakligen på presternas och böndernas yrkande, och med det anförda skäl, att Alströmer åtnjutit alltför stora fördelar af staten, och att hans manufakturer icke medfört någon deremot svarande nytta, och att hans enka vore så rik, att hon ej borde betunga den fattiga staten, det fattiga skattdragande folket. Af dessa exempel kan man någorlunda bedömma förfaringssättet. Summan af de pensjoner, som vid årets slut skulle indragas, steg till 92,050 d. s. m. Mot lägre tjenstemän samt fattiga enkor och barn visades mer skonsamhet, och de pensjoner, sådana fingo behålla, stego hopräknade till 140,724, deribland till fattigare personer inom hofstaten 29,031 allt d. s. m. [2]). Men vid dessa personers frånfälle

---

[1]) 39. 198. Der uttalades något tvifvel om uppgiftens tillförlitlighet. Men vi hafva sedermera funnit den bekräftad genom Österr. min. bref af d. 19 April och Danska af d. 2 April 1765, hvilka begge, skrifna nära tio år efteråt, innehålla samma berättelse.

[2]) Enligt ständernas uppgift; men enligt dispositionerna steg år 1764 hela pensjonsstaten till blott 116,216 d. s. m.

eller myndighetsålder skulle äfven deras årspenningar till staten indragas.

Under denna brytning såg man åtskilliga drag af sjelfuppoffring och fosterlandskärlek. En landshöfding Ehrencreuts och en aktuarie Brovall erbjödo sig sjelfmant att afstå från innehafda pensjoner för att derigenom i någon mån lätta den hårdt anlitade statskassan; och äfven Westerman, den sedermera ryktbare Lilliencrantz, utmärkte sig genom likartad uppoffring.

I sin slutberättelse hafva ständerna uppgifvit, att de genom indragningar eller nedsättningar af löner, pensjoner och nådegåfvor m. m. hade endast för detta år, de följande oberäknade, insparat en summa af 450,000 d. s. m. [1]).

Att ständerna godtyckligt indrogo pensjoner och andra fördelar, som voro af förra ständer lagligt gifna, och anställde räfster öfver sådana räkningar, för hvilka lagligt frikännelse-bref redan erhållits, — detta blef af många tadladt såsom hårdhändt, obilligt, t. o. m. orättvist, och bidrog mycket till den ovilja, hvarmed denna riksdag af många betraktades.

En tredje klass sparsamhets-åtgerder bestod i indragningar eller nedsättningar af understöd eller lån, lemnade åt manufakturer, näringar eller andra företag, som ansågos medföra allmän nytta. I sin ifver att hastigt och till lysande verksamhet uppdraga dylika anläggningar hade Hattpartiet beviljat dem många och stora summor. Mössorna invände likväl, att understöden någon gång voro större, än den erhållna

---

[1]) Heml. Utsk. prot. d. 7 Maj, 29 Juli, 11 Sept. Prestest. prot. d. 15 Jan. Borgarest. d:o d. 17 Aug. Bondest. d:o d. 26 Febr. Riksens ständers bref d. 2 Okt. Österr. min. bref d. 19 Apr. Preuss. d:o d. 30 Sept., allt 1766. Preuss. d:o d. 26 Sept. Danska d:o 2 Apr., båda 1765.

vinsten; — att de ofta voro gifna på bekostnad af rikets öfriga innevånare, hvilka för att skaffa dylika penninge-understöd åt manufakturerna fingo sina skatter ökade, och för att skaffa afsättning åt samma manufakturer nödgades köpa dessas tillverkningar till högre pris och sämre beskaffenhet, än man kunnat erhålla hos utländningen; — att understöden blefvo mången gång utdelade mindre till uppmuntran af näringarna än till hjelp åt partivänner; — att Hattregeringen icke med nog sorgfällighet tillsett, huruvida dessa hjelpemedel blefvo till sina bestämda ändamål använda; — att summorna derföre stundom bortslösades utan nytta för det allmänna; — att manufaktur-fondens fordringar icke blefvo med vederbörlig noggrannhet bevakade, o. s. v. Dylika företeelser hade mot äfven denna sida af Hattarnas förvaltning högeligen uppretat allmänna tänkesättet, hvarföre nu ständerna beslöto att äfven härutinnan göra stora indragningar. Några bland dessa voro af betänklig art, t. ex. indragningar i slottsbyggnads- och allmänna byggnadsstaten och i några utgifter för strömrensningar i Finnland m. m. Men å andra sidan upptäcktes och afskaffades många grofva försummelser och missbruk. Se här några talande exempel! Öfverdirektören Gottfrid Sack hade 1757 fått till understöd vid en forvagnsinrättning låna 6,000 d. s. m., hvilkas återkräfvande man dock allt sedermera uraktlåtit, men hvilka nu riksdagen 1765 befallte indrifvas. — Ett så kalladt saltkompani hade från 1750 fått understöd af 1 d. k. m. för hvarje införd tunna salt mot villkor att åt rikets innevånare tillhandahålla behöfligt förråd af denna vara och till ett pris af 18 eller 19 d. för tunnan. Det oaktadt klagades snart öfver både brist och högre pris. Med anledning häraf beslöt riksdagen 1762 en varning till saltkompaniet och en hotelse, att, om felet icke rättades, skulle salthandeln lemnas fri. Men vederbörande visste ställa så till, att

detta ständernas beslut icke blef meddeladt åt regeringen och således icke kom till verkställighet; utan missbruket fick fortfara till vinst för saltkompaniet men till förlust för kronan och för undersåtarne. Nu blef felet omigen öfverklagadt, och ständerna beslöto indraga nämnde saltpremier och anställa rättegång mot dem, som förhemligat det förra beslutet. — Ostindiska kompaniet hade förbundit sig att från 1746 gifva kronan en årlig bevillning af 50,000 d. s. m.; men 1752 blef denna af ständerna efterskänkt, ty kompaniet påstod sin rörelse då för tiden lemna så föga afkastning, att verket utan dylik eftergift icke skulle kunna fortsättas. Några år sednare blef dock rörelsen omigen så fördelaktig, att den utan svårighet kunde bära afgiften; men regeringen lät dock kompaniet fortfarande åtnjuta den numera öfverflödiga lättnaden. Riksdagen 1762 ville anställa efterräkning härutinnan, och kompaniet erbjöd i förlikning 100,000 d s. m.; men i anseende till besagde riksdags tvister och besynnerliga omkastningar blef den gången ingenting afgjordt. Riksdagen 1765 upptog saken ånyo och med större eftertryck. Ostindiska kompaniet erbjöd då i förlikning 200,000, och när detta ej antogs, slutligen 450,000 d. s. m., hvaremot kronan nedlade alla anspråk för både den förflutna och kommande tiden. — Redan är visadt [1]), med hvilka stora summor samt ofta orättvisa åtgerder Hattpartiet sökte upphjelpa manufakturerna, men sedermera genom försummad tillsyn låtit en betydlig del af understöden förfaras utan någon nytta för det allmänna. Ehuru förhållandet hade af ständerna vid 1751 års riksdag blifvit allvarligen öfverklagadt, fortforo dock försummelserna och vanvården; och för 1756 års ständer framlades en förteckning, som med namnens utsättande uppräknade flere personer,

---

[1]) 38. 132—144 och här ofvan.

hvilka för tillämnade fabriks-inrättningar erhållit understöd, men sedermera dels aldrig anlaggt någon fabrik, dels inom kort nedlaggt den, de påbegynt, utan att likväl statens fordringar blifvit hos dem af manufaktur-kontoret bevakade eller indrifna. Likväl voro understöden eller lånen stundom ganska stora; t. ex. för det enda året 1738 stego de hoplaggda till 1,068,617, deraf ensamt åt Vedevåg 122,026 och åt Alingsås 410,265, allt d. s. m. Harmen öfver de nu upptäckta bedrägerierna och öfver de förlorade summorna och öfver ligans beskyddare Hattarna blef allmän och stark. Härtill kom, som nämndt är, den erfarenheten, att manufakturer och fabriker kunde också utan allmänt understöd bära sig. Följden blef, att ständerna indrogo många åt sådana verk gifna lån, bidrag och friheter, hvilket hade till följd, att de flesta och största medelst offentliga understöd uppdrifna inrättningarna genast upplöstes och föllo till intet; deribland ock de många anläggningarna vid Alingsås, hvilken stad genom Alströmers företagsamhet stigit till en folkmängd af, säges det, 18,000 personer, men nu inom få år föll ned till en obetydlighet.

Att Englands ovilja mot Sverges uppväxande manufakturer bidragit till nu inträffade omstörtning, är redan berättadt. Det säges tillika, att också konungen i Preussen har dertill i någon mån medverkat; nämligen för att skaffa ökad afsättning åt sina undersåtares i Schlesien anlaggda fabriker[1]).

Under dessa stränga indragningar iakttogo dock ständerna den mildrande åtgerden, att många vid manufakturerna anställda och välförtjenta arbetare och ämbetsmän, hvilka genom verkens indragning blifvit brödlösa, fingo behålla sina löner, till dess man kunde skaffa dem någon annan lönande sysselsättning.

---

[1]) Heml. Utsk. prot. Aug. 1766.

I sammanhang med dessa räfster må, oaktadt sin något olikartade beskaffenhet, nämnas äfven den vigtiga åtgerden, *att genom vissa kronans penningeräntors afräknande på statsverkets skuld i banken efter kurs indrogs en summa af icke mindre än 4,266,868 d. s. m.*

En fjerde klass sparsamhets-åtgerder rörde konungahuset. Vid slutet af riksdagen 1762 voro folkombuden mycket gynnsamt stämda mot hofvet, ja ända till frikostighet [1]. Under mer än första hälften af riksdagen 1765 följdes samma åsigter, vare sig af öfvertygelse, eller af Mössornas fruktan, att strängare åtgerder kunde drifva hofvet till än närmare förbund med Hattarna. Riksdagen var fördenskull i början ganska medgörlig. Åt Adolf Fredrik beviljades också för framtiden det anslag af 70,000 d. s. m. [2] hvarmed förra riksdagen ökat hans handpenningar; — åt kronprinsen Gustaf blef, genom uppoffring och utbyte af kungsgården Wentholmen, Karlbergs lustslott öfverlemnadt; — åt hans blifvande gemål Sofia Magdalena likaledes Strömsholm; — och åt prinsessan Sofia Albertina ett betydligen ökadt anslag; — hvarjemnte ständerna tycktes tvärt emot sin år 1756 afgifna hotelse [3]) ämna betala en skuld af 121,833 d. s. m., som arfprinsarne ådragit sig [4]. Äfven åt flere hofvets anhängare, som 1756 blefvo dömda till större eller mindre straff, beviljades nu åtskilliga lindringar, t. ex. åt Fernbom och i synnerhet åt Ichsell, hvilken tvärt emot Fersens råd förordnades till svensk agent i Hamburg [5]; och den årliga midsommarsfest, hvar-

---

[1]) 40. 152—155.

[2]) Danska min. br. d. 28 Mars, Heml. Utsk. prot. d. 19 Febr. 1766.

[3]) 39. 294.

[4]) Heml. Utsk. prot. d. 2 Nov. 1765.

[5]) Heml. Utsk. prot. och Rådsprot., båda Febr. 1766.

med man firat revolutions-försökets tillintetgörande och dymedelst sårat konungahuset, blef nu afskaffad. Till och med några deltagare i landbergska upprorsförsöket 1757 fingo icke blott nåd, utan Tiberg dessutom en årlig pensjon; emedan det påstods, att Palmstierna med kamrater hade i undersökningskommissjonen förfarit med hårdhet och sökt genom Rosenkammaren och andra pinliga medel tvinga de anklagade till bekännelse [1]).

Frampå riksdagsåret 1766 inträffade dock en betydlig förändring. Mössornas seger var numera så stadfästad, att de ej mer behöfde frukta eller skona sina motståndare, utan tvärtom sjelfva frestastades till öfvermod och stränghet; och de icke blott frestades, utan ock retades, nämligen genom Lovisa Ulrikas ofvan beskrifna och ständigt fortfarande stämplingar mot det fria statsskicket; och ej minst genom anspråken, att ständerna skulle betala hennes gäld, ehuru något hvar visste, att den ofta uppstått just genom upplåning af medel, som skulle användas till omstörtande af samma ständers frihet och sjelfständighet. Sommaren 1766 tillkom Hofmans ofvan omtalade upprorsförsök och den af många hysta misstanken, att konungaparet hade sin hand med i företaget. Det ena med det andra verkade en ganska fiendtlig sinnesstämning, hvilken ock snart nog visade sig och det på flere sätt. Adolf Fredrik blef, som berättadt är, tvingad att i rådkammaren mottaga den hofvet mycket misshaglige Joak. v. Düben. Ständerna hade, som likaledes är berättadt, i början ämnat åtaga sig arfprinsarnas skuld; men nu svarades, att statsverket saknade medel, och att skulden borde småningom afbetalas medelst besparingar på prinsarnas hand-

[1]) Rådsprot. d. 21 Okt. 1766, samt i Heml. Utsk. acter. S. å. Tibergs berättelse om förhållandet.

penningar. Svåraste och märkvärdigaste brytningen bestod dock i följande uppträde.

Adolf Fredrik lät genom sin öfverste-marskalk Adam Horn anmäla, att han önskade flere nya anslag till betalande af hofvets iråkade skulder, och till bekostande af bättre bostad och betjening m. m. Dessa anspråk väckte mycken ovilja till följe dels af ofvan uppräknade orsaker, dels derföre, att ständerna 1756 formligen förklarat sig redan då hafva gifvit hofvet så tillräckliga anslag, att det ej behöfde göra några skulder, och att ej heller ständerna ämnade sådana dädanefter betala [1]); dels derföre, att ständerna oaktadt dessa hotelser och förbehåll hade både 1760 och nu 1765 beviljat hofvet nya ej obetydliga fördelar. Både konungens anspråk och Hemliga Utskottets åsigter liksom hela det märkvärdiga förhållandet torde kunna bäst bedömmas af en skrift, som utskottet den 14 Okt. 1766 [2]) till svar på hofvets fordringar aflät. Den föreslogs af Rudbeck och blef enhälligt gillad af utskottets ledamöter och ställd till Adolf Fredrik personligen och var af nedanstående innehåll.

Konungen hade begärt medel till lön åt fyra nya pager; *ty*, hette det, *ingen offentlig spisning kunde eljest gifvas.* Utskottet svarade, *att pagernas antal var tillräckligen stort; blott man icke, som hittills skett, gåfve tjenstledighet åt för många bland dem.* — Det anmältes, *att till följe af penningevärdets fall vore hofbetjeningens löner alltför låga, och borde fördenskull höjas till lika verkligt värde med anslagen i 1696 års stat.* Utskottet svarade *sig ingalunda kunna tillstyrka någon dylik löneförhöjning; utan liksom alla andra finge äfven dessa tjenstemän åtnöjas med den löneförbättring, som penningevärdets stigande och varu-*

---

[1]) 39. 293, 294.
[2]) Riksens ständers bref, del. 3.

värdets fall kunde genom ständernas nu vidtagna åtgerder föranleda. — Det begärdes *medel till inköp af nya möbler.* Utskottet svarade: *riksdagen 1762 anslog dertill 10,000 d. s. m. årligen; men i anseende till statens fattigdom kunde hädanefter endast 5,000 gifvas; möblerna borde ej heller användas till annat bruk än det, hvartill de blifvit af staten inköpta.* — Det begärdes *medel till betalning af hoffataburens skuld 8,586 d. s. m. och att dess årliga anslag måtte höjas.* Utskottet svarade, *att redan förra riksdagen betalade fataburens dåvarande skuld och ökade tillika dess årsanslag från 4,500 till 5,500 d. s. m.; men likväl hade man nu ådragit densamma en ny skuld. Utskottet ville väl betala äfven denna; men nedsatte ock anslaget återigen till 4,500 d. s. m. och föreskref, att fataburens duktyg och linne skulle begagnas blott af det egentliga hofvet och icke som hittills också af andra personer.* — Det begärdes *medel till betalande af hofförtäringens iråkade gäld.* Utskottet svarade: *år 1762 utgjorde denna gäld 235,278. Då ökade ständerna års-anslaget från 270- till 400,000, allt d. s. m., detta i afsigt att förekomma ytterligare skuldsättning, och med villkor, att kongl. maj:t skulle sjelf i nåder åtaga sig tillsynen häröfver och vid hvarje års slut underrätta rådet om tillståndet, och hans maj:t hade äfven sedermera försäkrat, det inga betydliga skulder blifvit gjorda. Men nu befanns dock, att sedan 1762 hade en ny sådan tillkommit stigande till 108,501, utom 200,000, allt, d. s. m., som blifvit i förväg på hofförtärings-medlen uttagna. Utskottet medgaf väl, att detta sistnämnde förskott skulle få afskrifvas; men tillkännagaf derjemnte sin förhoppning och sin bön, att hans maj:t täcktes af ömhet för sina undersåtare icke med den öfriga gälden betunga statsverket utan sjelf betala den genom besparingar i sin egen hofhållning, hvilket*

ock hädanefter kunde så mycket lättare ske, som penningevärdet komme att stiga; och tillika måste så mycket nödvändigare ske, som staten icke längre kunde bära så dryga utgifter. — Det klagades *öfver hofbetjeningens sjelfsvåld och egennytta såsom orsak till de stora utgifterna.* Utskottet svarade, *att man derföre borde antaga desse hofbetjenter icke medelst lifstids-fullmagt utan blott på förordnande, så att de vid vanartigt eller bedrägligt uppförande kunde utan rättegång afskedas.* — Det begärdes *till inköp af åkdon och hästar 168,093 d. s. m.* Utskottet hoppades dock, *att genom hästar från Strömsholms stuteri skulle bristen kunna afhjelpas efter hand och med mindre kostnad.* — Det begärdes *5,000* d. s. m *till nya hästtäcken.* Utskottet svarade, *att det vanliga stallanslaget torde räcka till äfven för denna utgift.* — Det begärdes medel *till nya vagnshus.* Utskottet svarade, *ja! men först när statens tillgångar sådant medgåfve.* — Det begärdes *medel att betala en hofstallet åsamkad skuld af 11,266 d. s. m.* Utskottet svarade *ja! men bad tillika hans maj:t allvarligen befalla sina tjenare så hushålla med medlen, att skuld ej hädanefter uppkommer, ty statens fattigdom medgifver ej högre utgifter.* — Det begärdes en *tillökning på stallstaten af 5,825 d. s. m.* Utskottet svarade, *att dertill fanns ingen tillgång.* — Det begärdes *till underhåll af Drottningholms lustslott årligen 20,000 d. s. m.* Utskottet svarade: *för landets fattigdom kan ej beviljas mer än 6,000.* Det begärdes *ökade löner åt hofvets kansli, kleresi och borgrätt.* Utskottet svarade, *att man för tillfället ej kunde dermed belasta staten.*

För att rättfärdiga de många afslagen, fästade utskottet konungens uppmärksamhet på nedanstående i samma bref likaledes inryckta uppgifter.

För 1721—1751 steg hofstaten årligen till högst		478,892[1]).
För 1752—1756 steg den oupphörligen och sist till		887,576.
Men nu och för 1767 och med den af ständerna beviljade afskrifningen af 200,000 d. s. m. steg kostnaden för kongl. maj:t och dess hof till	1,273,624.	
och för kronprinsen och dess hof till	410,000.	
och för arfprinsen Karl till...	62,247.	
och för arfprinsen Fredrik Adolf till	29,447.	
och för prinsessan Sofia Albertina till	26,675.	1,801,993[2]).

Dessutom anmärkte utskottet, huru ständerna hade till bekostande af kronprinsens förmälning anslagit öfver en million d. s. m., hvilket också tjenat till lättnad för kongl. maj:ts hofhållning.

I samma bref fäste utskottet konungens uppmärksamhet äfven derpå, att utom nyss uppräknade utgifter hade ständerna ensamt vid denna riksdag beviljat konungahuset och dess hofhållning nedanstående summor.

---

[1]) Enligt dispositionerna i statskontoret steg den till öfver 500,000 och mot tidskedets slut än högre.

[2]) Förhållandet med hofstatens ökade belopp förtjenar ej så mycket klander, som första anblicken tyckes föranleda; ty genom penningevärdets fall var det mellan staterna 1750 och 1767 icke så stor verklig skilnad, som siffran antyder. Men å andra sidan var det för hofstaten en betydlig vinst, ifall den fick behålla 1767 års höga anslag, ehuru penningevärdet sedermera betydligen steg. — I statskontorets dispositioner äro ofvanstående summor något men ej betydligt afvikaude från utskottets ofvanstående uppgifter.

Till arfprinsarnas och arfprinsessans behof vid förmälnings-högtidligheterna ...	45,000.
Till betalning af hoffataburens gäld	8,586.
Till betalning af hofstallets gäld	11,266.
Till möblers anskaffande 5,000 d. s. m. årligen, gör till nästa riksdag	20,000.
Till Flyinge, och Dalby stallstat under 4 år	6,980.
Till reparation och underhåll af de kungsgårdar och slott, som hans maj:t sjelf begagnar, årligen 17,600, hvilket tillhopa gör till nästa riksdag	70,400.
Till Strömsholms stallstat årligen 12,005, hvilket gör till nästa rikdag	48,020.
Till räntans betalande på hennes maj:ts skuld hos juveleraren Berg, gör till nästa riksdag	55,233 [1]).
Till Rosersbergs byggnads och möblers inlösen 10,000 årligen, gör till nästa riksdag	40,000.
Till inköp af 2 spann hästar åt hans maj:t	16,000.
Till equipagers förfärdigande	24,000.
Summa d. s. m.	345,485.

Häraf, så slutade brefvet, *häraf täckes eders kongl. maj:t nådigast finna, huru mycket rikets ständer gripit sig an i denna dock svåra tid, samt huru oundgängligen nödvändigt det är, att vid eders maj:ts hof all möjlig hushållning må användas. Likaså täckes eders maj:t sjelf af ofvanstående finna, att hofstatens utgifter äro för det närvarande inemot fyra gånger större, än de voro 1751, och att de ej kunna bestridas utan serskilda och dryga bevillningar af eders maj:ts*

---

[1]) Till säkerhet för denne juveleraren Bergs fordran hade med regeringens bifall statskontoren och banken gått i en slags borgen; och till säkerhet för dessa verk hade drottningen pantsatt sitt myntkabinett. Se Hemliga Utskottes protokoll d. 16 Febr. 1765.

undersåtare. Det torde följaktligen hädanefter blifva nödvändigt, att hofvets ämbetsmän få sjelfva betala de summor, med hvilka ständernas anslag öfverskridas. Utskottet anhåller fördenskull, att eders maj:t täckes till verkställighet befordra det, som Utskottet nu i underdånighet tillstyrkt, och tillika meddela detsamma åt vederbörande tjenstemän till efterrättelse.

Stockholm den 14 Okt. 1766.

T. G. Rudbeck. M. Beronius. K. Fr. Sebaldt [1]).

Till rådet blef skriften i sin ursprungliga gestalt inlemnad och af regeringen utan motsägelse till efterrättelse anbefalld. I årets riksdagstidningar blef den ock införd, dock i förkortadt sammandrag och med den förändring, att man uteslöt några sådana bianmärkningar, som voro för hofvet mer ofördelaktiga, och äfvenså att man i stället för konungen nämnde öfverste-marskalken Horn, liksom skulle brefvet varit ställdt till honom. Dess här ofvan inryckta och mycket talande jemnförelse öfver hofstatens utgifter förr och nu, samt uppräkningen af hvad ständerna utöfver vanliga anslaget beviljat, allt detta blef dock i tidningen aftryckt [2]). Det sågs, hur man ville å ena sidan

---

[1]) Gustaf den tredje har sagt (Gustaf III, efterlemnade papper 1. 52) att vid alla tillredelserna för hans förmälning visade det rådande partiet *det mest skinnaraktiga gnideri.* Jemf. här ofvan sid. 120, 125. Och år 1770 d. 11 Dec. (S. st. 2. 7) skref Lovisa Ulrika till prins Gustaf: *kom väl ihåg, att vi äro de största tiggare i Europa, och att det i Tyskland ej finnes en småfurste, som ej har vackrare möbler, vackrare silfver, anständigare betjening.* Med ledning af ofvanstående skrifvelse torde läsaren kunna bedömma, hvilken det var, som vid denna brytning mest bör anklagas, antingen hofvet för slöseri och öfverdrifna anspråk, eller svenska folk-ombuden för gnideri och öfverdrifven motsträfvighet.

[2]) Detta det Hemliga Utskottets bref, ehuru det är fotadt på bestämda sifferuppgifter och af stor vigt för tidens bedöm-

rättfärdiga ständernas åtgerder, men å den andra undvika allt, som onödigtvis kunde inför allmänheten såra och nedsätta konungaparet.

Verkan af alla under denna riksdag vidtagna sparsamhets-åtgerder var ganska betydlig. Enligt ständernas eget påstående [1]) hafva de genom indragningar eller inbetalningar minskat statens utgifter och ökat dess inkomster med ett hoplaggdt belopp af 15,986,115 d. s. m. [2]) och de förklarade ytterligare, att, ifall man noga följde deras åsigter och gifna föreskrifter, skulle riksskulden, som vid början af 1765 utgjorde 60, hafva till nästa riksdags början blifvit nedsatt till föga mer än 33 millioner d. s. m.

---

mande, och i årets riksdags-tidning tryckt, har dock sedermera i teckningar af detta tidehvarf blifvit med tystnad förbigånget, hvaremot man infört hofvets ofvanstående och flere likartade, mest på allmänna och sväfvande ordalag grundade anklagelser mot svenska folkets ombud.

[1]) I en vid riksdagens slut afgifven och tryckt berättelse.

[2]) Kanske bör dock nämnde summa minskas med 550,000 d. s. m. hvilka tyckas egentligen hafva bestått, hvarken i nya inkomster eller indragna utgifter, utan blott i uppskjutna eller på andra verk öfverflyttade betalningar. — Enligt upgift af Rudbeck steg statens behof år 1765 till 21,900,000, men hade sedermera blifvit så nedsatt, att det för 1769 beräknades till blott 16,900,000, allt d. s. m.

SEXTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

ÅTGERDER TILL FÖRBÄTTRANDE AF LAGSKIPNING OCH FÖRVALTNING.

Vi hafva sett, huru missbruk och oordningar, både många och grofva, hade under de sista tjugusex åren insmugit sig. Ju mer dessa växte, desto mer växte ock missnöjet och klagomålen. Sådana läto äfven flere gånger höra sig och i synnerhet under riksdagen 1760—1762, och de då till medvetande härom halfväckta ständerna gjorde åtskilliga försök att afskaffa missbruken och införa ordning och sparsamhet. Nordencrantz m. fl. arbetade på förslag till statshushållningens förbättring och till rättegångarnas förminskande; han och många andra likaså till införande af större tryckfrihet, och ständerna utfärdade till de högre ämbetsverken allvarliga befallningar om bättre tillsyn öfver både sig sjelfva och underordnade tjenstemän. Till följe af de täta omkastningarna och den stora villervallan inom såväl riksdagen som allmänna tänkesättet, kunde likväl dåvarande ständer icke åt sina välmenta åtgerder gifva nog eftertryck, hvarföre ock missbruken fortgingo, i några fall med än betänkligare fart. Många bevis på det försämrade tillståndet och tänkesättet blefvo 1765 och genom nu beskrifna räfster bragta i dagen, hvilka, liksom minnet af förra riksdagens stämplingar, mutor, orättvisor och lycksökerier gåfvo sorgliga bevis på en mycket försvagad känsla för sanning, rättvisa och redlighet. Vid denna bedröfliga syn fattades hvarje rättänkande man af ovilja, öfver hvad han sett, och af farhåga,

för hvad han skulle få se, nämligen de olyckliga följderna af en sådan det allmänna tänkesättets förskämning; men på samma gång också af begär att sådana olyckor förekomma, och att återföra svenska folket till mer redbara, pligttrogna och aktningsvärda tänkesätt. Åt en så kallad Stora Deputation, som bestod af ombud från alla fyra stånden, uppdrogs derföre att undersöka orsaken till det olyckliga förhållandet, och att inkomma med förslag till främjande af ordning, rättvisa och laglydnad, eller, som man uttryckte sig, till främjande af lagarnas behöriga verkställighet. Förslaget uppsattes af den som skriftställare bekante Lilliestråle, gillades af ständerna och var i sina hufvudpunkter af följande innehåll.

Orsaken till det olyckliga tillståndet uppgafs vara i *främsta* rummet, att ungdomen *icke tillräckligen vandes vid gudsfruktan, vett och seder;* och som botemedel föreslogos allvarliga föreställningar till lärare och föreståndare vid allmänna undervisnings-verken samt tillsättande af en *censor morum* [1]) vid hvart och ett bland de sistnämnde.

Som *andra* bidragande orsaken uppgåfvos *fel i befordringssättet.* Ständerna föreslogo derföre, att ingen skulle i statens tjenst antagas, förr än han utom de akademiska lärdomsprofven aflaggt examen också vid det verk, der han sökte inträde; — att ingen skulle sättas till ständig domare före sitt trettionde, eller till tjenstförrättande före sitt tjugufemte år; — att hvarken befordringar, afväntnings-bref eller tittel-fullmagter skulle få sökas hos ständerna, hvilka ej heller sjelfva borde några dylika ansökningar mottaga; — att man borde i de flesta fall afskaffa rangordningen, emedan den genom *tomma liknelser till heder lockade tjenste-*

---

[1]) Uppsyningsman öfver sederna.

männen att sträfva efter en sådan i umgängeslifvet framstående utmärkelse i stället för den, som vinnes genom aktningsvärdt uppförande och skicklighet i ämbetet; — att 1756 års stadga om befordran efter ålder i tjensten skulle i de flesta fall utbytas mot grundlagens gamla föreskrift om befordran efter duglighet i tjensten; — att den, som ständerna tre gånger uppfört på förslag till riksråd men alltid blifvit af konungen förbigången, skulle, när han fjerde gången af ständerna föreslogs, vara sjelfskrifven och derföre ensam på förslaget uppföras, ungefär så som 1756 för några andra sysslor stadgades. Åtgerden vidtogs nu, sade man, på det ständernas utmärkta och flere gånger ådagalaggda förtroende måtte medföra sin tillbörliga verkan.

Som *tredje* orsak uppgafs *brist på vederbörlig tillsyn öfver ämbetsmännen.* Ständerna föreslogo derföre, att kongl. maj:t skulle strängt tillhålla enhvar att noga verkställa riksdagens föreskrifter; — att justitie-kansleren, hvilken är den, som förnämligast skall öfvervaka lagarnas efterlefnad och ämbetsmännens uppförande, *och hvilkens syssla är det yppersta förtroende, ett fritt folk kan gifva,* hvarföre han också ofta nog kallades *nationens man;* — ständerna föreslogo nu, att denne justitie-kansler borde erhålla större lön men derjemnte tillsättas uteslutande af ständerna och efter dessas fria val och utan afseende på tjensteålder, och derjemnte blott för tiden till nästa riksdag, vid hvilken ständerna kunde, om så pröfvades nödigt, utkora en annan; — att domstolarna skulle i sina utslag undfly alla onödiga omsvep och vidlyftigheter och upptaga blott det, som hörde till saken, och detta kort och klart; — att rättegångar så vid kollegier som domstolar borde så mycket möjligt afkortas eller af-

böjas [1]); — att räkenskaperna i kameral-verken borde förenklas; — att till förekommande af förhastade åtgerder borde hvarje af ständerna beslutad förändring i grundlagen icke vara gällande, förr än den vid näst efterföljande riksdag blifvit af alla fyra stånden bifallen [2]).

Sådant var innehållet af denna på sin tid mycket omtalade förordning; i det hela ett uttryck af svenska folkets kärlek till sanning och rättvisa, frihet och fosterland [3]), och likaså af dess lofliga åstundan att göra dessa dygder gällande i det både enskilda och allmänna lifvet.

Förslaget rönte dock motstånd från hofvets sida. Genom sitt delvisa upphäfvande af 1756 års tjenste-betänkande återgaf det väl åt konungen några sådana rättigheter vid ämbets-utnämningar, som betänkandet 1756 borttagit; men deremot inskränkte eller tillintetgjorde det hans magt vid tillsättande af justitie-kansler och i några fall också af riksråd. Sistnämnde inskränkning var för hofvet mycket misshaglig också derföre, att den vidrörde och t. o. m. åsyftade en bland dagens mest brännande frågor, nämligen Dübens upphöjelse till riksråd, hvilken af ständerna önskades, men af hofvet vägrades. Mot förslaget hopspunno ock drottningen och kron-

---

[1]) Ständerna hade 1739 och 1748 föreskrifvit, att häradshöfdingarna skulle vid början af hvarje ting fråga allmogen, om den hade att anföra några klagomål mot kronobetjeningen. Vid 1765 års riksdag uppträdde H. H. Boije mot denna förordning; men ständerna försvarade och bekräftade den och tillika den äldre föreskriften, att åtskilliga vigtigare lagbud skulle vid hvarje ting uppläsas offentligen och den samlade allmogen till upplysning och efterrättelse.

[2]) Till sistnämnde besluts genomdrifvande bidrogo ock några bland grannstaterna, i afsigt att derigenom hindra hvarje försök att genom öfverraskning öfverändakasta det fria statsskicket, om hvars upprätthållande de voro mycket angelägna.

[3]) Vi veta, att den blifvit bittert klandrad, men såsom oss synes af alldeles otillräckliga skäl.

prinsen följande plan, hvilken likväl hölls så hemlig, att ytterst få erhöllo i förväg kunskap derom. Kronprinsen [1]) uppsatte nemligen ett s. k. diktamen, hvari Adolf Fredrik yttrade sig på ungefär följande sätt. *I förtröstan på svenska folkets fordom visade kärlek till sina konungar har jag lemnat mitt förra hem och kommit till Sverge för att befordra dess lycka. Jag har också ärligt och samvetsgrannt sökt följa dess grundlagar, men har med förvåning sett dem tolkade på sådant sätt, att jag med smärta finner mig icke kunna göra någonting för landets bästa. Jag har i stället blifvit förvandlad till landets främsta träl, som icke får bestämma öfver sitt husfolk, öfver sina barns uppfostran, icke ens öfver sin egen person. Konung i ett fritt land, har jag ej, hvad dock hvarje den ringaste undersåte har, nämligen rättighet att ur mitt hus bortvisa dem, som mig förolämpat. Jag har ock blifvit tvungen underskrifva beslut, som varit både olagliga och för landet skadliga. Det, som ständerna nu fattat, kränker ytterligare grundlagarna och majestätets rättigheter, hvarföre jag ock måste detsamma ogilla och min underskrift förvägra.* Tillika sökte skrifvelsen framställa och vinna rådsherrarnas försvar mot ständerna, på hvilka han kastade hela skulden. Med denna skrift på fickan och kronprinsen Gustaf vid sidan infann sig konungen på bestämd dag i rådkammaren. När då ständernas förslag till undertecknande föredrogs, lät han kronprinsen uppläsa nämnde skrift, hvilket denne gjorde med en ton och ett eftertryck, som visade huru lifligt han sjelf deltog i der uttalade åsigter. Rådsherrarna blefvo något öfverraskade; men Löwenhielm uppsatte ett af hans ämbetsbröder gilladt genmäle, hvari de försvarade ständer-

---

[1]) Eriksbergs arkiv. Rudenskjöld till Tessin d. 1 Dec. 1766. Jfr Fersens skrift. 3. 360.

nas åtgerder och sökte vederlägga Adolf Fredriks skrift. De anhöllo om tillstånd att få uppläsa eller meddela det åt både konungen och kronprinsen, men begge vägrade och ville oaktadt alla föreställningar och böner hvarken se eller höra uppsatsen. Rådet inneslöt då såväl konungens skrift som sitt eget svar i ett paket, som förseglades och först af nästkommande riksdag skulle få öppnas [1]. Sjelfva förordningen blef liksom flere andra af ständerna fattade beslut, hvilka konungen ej ville underskrifva, försedd med hans namnstämpel och derpå till efterlefnad utfärdad [2].

Hofvets motstånd, Hattarnas missnöje och redan 1769 återvunna magt; dessa omständigheter tillsammans försvagade eller förintade den verkan, ständerna genom ofvanbeskrifna förordning åsyftat.

SJUTTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

ÅTGERDER TILL INFÖRANDE AF STÖRRE FRIHET I HANDEL OCH NÄRINGAR.

Till följe af mer och mer klarnande stats-ekonomiska åsigter, och derjemnte af ovilja mot Hattpartiet, hade Mössorna ogillat de tvångs-åtgerder, genom hvilka det förra sökt främja Sverges nyan-

---

[1]) Danska min. bref d. 15 Mars 1768 säger, att dessa papper då ej kunde återfinnas, och att man misstänkte, det Hjärne borttagit och lemnat dem åt Lovisa Ulrika, som ej ville, att de skulle komma till allmänhetens kännedom.

[2]) Danska min. br. d. 2, 12 Dec. 1766. Eriksbergs arkiv. G. A. Hjärne till Tessin d. 1—23 Dec. 1766. Svenska rådsprotokollen Dec. 1766 innehålla enligt registren härom ingenting.

laggda manufakturer och handels-kompanier. De återigen antagna och stadfästade skråförfattningarna kunde väl icke afskaffas; men i andra hänseenden blefvo några tryckande band på rörelsen lossade, och i synnerhet gafs åt handeln och seglatsen inrikes orter emellan och likaledes inom Östersjö-hamnarna mer frihet än förut. Dåtidens vigtigaste fråga härutinnan rörde följande punkt. Enligt äldre tiders åsigter hade förra regenter och i synnerhet Gustaf den förste, Gustaf den andre Adolf och Kristinas förmyndare förbjudit landtbefolkningen vare sig ståndspersoner eller allmoge (med undantag af adeln) att sjelf drifva handel på annat ställe än i de närmast belägna städerna och med dessas borgerskap. Likaså hade äfven svenska städernas handels-rörelse sins-emellan varit genom åtskilliga stadgar mycket försvårad. Allra vigtigast härutinnan voro några af nämnde regeringar till vinst för Stockholm utfärdade stadgar, hvilka med få undantag förbjödo städerna i Finnland och kring Bottniska Viken nästan all omedelbar utrikes handel och tvungo dem att drifva den medelbart öfver och genom Stockholm, hvars handlande fingo uteslutande privilegium på sådan rörelse. T. ex. en Umeå-borgare fick ej i omedelbar beröring med utrikes ort hvarken dit utskeppa och försälja sin tjära och sina plank; ej heller der inköpa och derifrån till Umeå återföra de utländska varor, han och kringliggande nejd behöfde. I båda fallen måste han göra en omväg till Stockholm för att åt dervarande köpmän sälja sina egna utgående varor och af samma borgare köpa de utländska, han önskade. Dessa omvägar förorsakade tidsförluster samt höjda frakt-, ur- och återinlastnings-kostnader, hvilka jemnte de omsättande Stockholms-köpmännens arvode eller handelsvinst mycket fördyrade både ut- och ingående varor. Landtmannen måste i beröring blott med uppstadsbor-

garen sälja sina varor till lägre, och köpa sina förnödenheter till högre pris än billigt var, emedan uppstadsborgaren sjelf i beröring blott med stapelstads-borgaren, Stockholms-boen, blef behandlad på samma sätt. Det var dessa stadgar, som bidrogo till Stockholms hastiga uppblomstring på 1600-talet, men som ock på ett både kännbart och orättvist sätt nedhöll och förtryckte nämnde småstäder; och tillika skadade rikets handel i allmänhet. Så hade det likväl allt sedermera fortgått utan någon betydligare ändring, hvarken under envålds- eller frihetstiden, och allraminst under Hattarnas välde. Detta parti berodde i många fall af Stockholms borgerskap, hvilket genom sina mägtigaste medlemmar, en Plomgren, Kierman, m. fl. hela tiden bortåt ledde borgareståndet till understödjande af Hattarna och af dessas planer. Emedan det nu var just Stockholms borgerskap, som drog största vinsten af besagde tvångsåtgerder, hade Hattarna hvarken velat eller vågat genom ett angrepp mot dem reta sina oumbärliga bundsförvandter. Till följe af det fria statsskicket och den derunder växande fria undersökningen och yttrande-rätten, hade dock vid riksdagarna flere gånger och med växande styrka både dessa och andra likaledes förorättade småstäder höjt sina röster emot hufvudstadens förtryckande privilegium, och de begynte fordra äfven åt sig rättighet att i egenskap af stapelstäder drifva omedelbar utrikes handel. Det var, som nämndt är, denna tvist, som vid riksdagen 1760 söndrade smästädernas ombud från hufvudstadens och bröt den sednares öfvervälde samt förorsakade den i politiskt hänseende ganska vigtiga förändringen, att borgareståndet upplöste sin gamla förbindelse med adeln och öfvergick till prest- och bondeståndens sida. Detta förberedde två vigtiga förändringar, som nu vid 1765 års riksdag fullmogna trädde i dagen; den

ena Mössornas seger öfver Hattpartiet, och den andra ofrälse-ståndens inbördes förbund mot adeln. En tredje följd och äfven den af stor vigt bestod deri, att flere band, som förut tryckande hvilat på handelsrörelsen, blefvo lossade, och främst det här ofvan beskrifna; ty åt fem vid Bottniska Viken belägna städer tillerkändes nu stapelstads-rättighet, så att de fingo gå Stockholm förbi, och sjelfva omedelbart utskeppa sina varor till främmande land och derifrån inhemta sina och kringliggande orters förnödenheter. Åtgerden var i mycket ett verk af prestmannen Chydenii penna, och af landshöfding Örnskölds bemödande. I samma välgörande rigtning fattade ock denna riksdag tvänne andra märkvärdiga beslut. Tillförene hade nämligen landtmän och allmoge icke fått sälja sina varor på annat ställe än i vissa nästgränsande städer; men nu erhöll landtmannen större rättighet att inom riket afyttra sina tillverkningar och varor när, hvar och hur han ville. Förut hade ock i flere fall allmogen och i synnerhet tjenstefolket icke haft rättighet att flytta från det ena landskapet till det andra; men nu afskaffade ständerna dessa förbud och förklarade, *att svenska kronans samtliga trogne undersåtare af allmogen i Sverge och Finnland skulle hädanefter obehindradt få nyttja den ett fritt folk tillständiga fri- och rättigheten att inom rikets gräns söka deras lofliga näring och utkomst i hvad ort och landskap, de sådant lättast och för sig behagligast finna.*

ADERTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

FÖRBEREDELSER TILL LIKSTÄLLIGHET MELLAN FRÄLSE- OCH OFRÄLSESTÅNDEN.

Vi hafva berättat de åsigter, som yttrades, och de beslut, som i dylik rigtning togos vid riksdagen 1760 [1]. Under den nu ifrågavarande fortgingo ofrälsestånden på samma väg. Några större och vigtigare åtgerder blefvo visserligen icke genomförda; men med växande djerfhet uttalade man flere tillförene vanligtvis blott antydda, och dessutom och några alldeles nya åsigter, hvilka voro betydelsefulla uttryck af en mer och mer mognande öfvertygelse, och tillika förebud till de stormlöpningar, som 1771 och 1772 mot adeln anställdes.

Bland besagde nya eller förnyade uppenbarelser af det allmänna tänkesättets rigtning må här anföras följande.

Ofrälsestånden, i dubbelt hänseende mindre mångtaliga än adeln, kunde lättare och snarare fatta sina ofta enhälliga beslut och gjorde så, någon gång just med flit, så att för det sist kommande riddarhuset ej annat återstod, än ett öfverflödigt ja! eller ett vanmägtigt nej! emedan saken var redan förut genom ofrälseståndens flertal afgjord. — De sistnämnde inblandade sig ock någon gång i riddarhusets enskilda angelägenheter, t. ex. när de med viss enträgenhet fordrade, att Cederhielm skulle af adeln utvoteras. — De fordrade ytterligare, att adelns taleman, landtmarskalken, ej skulle som hittills ensam föra ordet för alla fyra stånden utan

---

[1] 40. 169—171.

blott för sitt eget, och att för hvart och ett bland de tre öfriga borde dess egen taleman framträda. — De fordrade äfven nu, liksom några gånger förut, att i presteståndet icke borde få inkomma någon adelsman eller någon person, hvars barn blifvit adlade. — De fordrade, att bland de kadetter, som i Karlskrona åtnjöto undervisning, borde ena hälften vara af ofrälse börd o. s. v. — Härtill kom, att adeln, mest bestående af ämbetsmän, blef mer än de andra stånden lidande genom de räfster och starka indragningar, som nu förnämligast af ofrälse-stånden genomdrefvos.

Dessa och andra likartade uppträden föranledde bland riddarhusets medlemmar den lifligaste harm samt mellan frälse och ofrälse en städse växande förbittring, hvilken också hof-partiet genom Sinclair så mycket möjligt uppeggade, i beräkning, att oenighet mellan stånden skulle lätta utvidgandet af konungens magt [1]. Några Hattpartiets adliga medlemmar framkastade äfven ord och anspråk, som nödvändigt måste än mer uppreta sinnena, t. ex. att adelns riksdagsmän borde åtnjuta dagtraktamente; att staten borde draga försorg för fattiga adliga barns uppfostran, och att man borde genom våldsamma medel nedtysta och kufva ofrälse-stånden. Men Fersen afrådde alla dylika försök, och när de häftiga partimännen tadlade hans försigtighet, svarade han: »*jag vill ej med mitt hufvud pligta för eder förflugenhet* [2]». När Rudbeck i egenskap af både landtmarskalk och Mössa uppmanade till sans och foglighet, fick äfven han uppbära på riddarhuset hårda förebråelser, såsom den der af svaghet och af räddhåga för ofrälse-stånden förrådde sitt eget [3]).

---

[1]) Danska min. bref d. 11 Mars. Preuss. d:o 22 Maj 1766.

[2]) Preuss. min. br. d. 3 Juni 1766.

[3]) Österrik. min. br. d. 17 Okt. 1766.

Denna tvist föranledde ett anfall också mot presterna, hvilket stånd nu liksom på 1640- och 1650-talet gick i spetsen för ofrälse-ståndens angrepp mot adelns företrädes-rättigheter, och derföre blef nu liksom då främsta föremålet för riddarhusets förbittring. Denna gaf sig luft på följande sätt. En öfverjägmästare Gyllensvärd från Westergötland hade vid nu genomförda räfster angående kungsgårdarnas arrenden förlorat några vid dem åtnjutna fördelar. Han uppträdde sedermera med det förslag, att under fäderneslandets iråkade svåra betryck borde till dess understöd och räddning också presterskapet bidraga; nämligen genom att till kronan afstå sin vederlags-spannmål. Adeln biföll genast, och äfven borgare och bönder instämde, och sålunda blef genom tre stånds beslut afgjordt, att besagde vederlagssäd skulle indragas. Presterna invände visserligen både ofta och ifrigt, att saken rörde ett privilegium och kunde således icke lagligen af ständernas flertal mot presternas vilja afgöras. Men man aktade föga härpå, och såväl adeln som Hattarna gladde sig åt detta tillfälle att få hämnas på sina värsta motståndare, och i synnerhet på Serenius, hvilken skulle genom den föreslagna indragningen förlora en betydlig del af sina inkomster. Snart inträdde dock en återgång i tänkesättet; ty många inom borgare- och bondestånden ansågo vådligt, att under då pågående strid mot adeln stöta presterna ifrån sig. När beslutet skulle genom expeditions-utskottet uppsättas, förnyade dervarande prester sina insagor och fingo numera understöd af bönderna och likaså af borgrarna Ekman och Ramén, hvilka voro ifriga anhängare af Mösspartiet. Adelns utskotts-ledamöter deremot försvarade ifrigt Gyllensvärds förslag och sökte till dess gillande öfvertala utskotts-bönderna, med anförande af också det skäl, att nämnde förslag blifvit i sjelfva bondeståndet gilladt medelst en öfvervigt af icke mindre än sjuttio

röster. Men alla bemödanden voro fruktlösa. I afgörandets stund röstade utskottets adliga och flertalet af dess borgerliga medlemmar för, men presterna och bönderna mot beslutets utfärdande, hvarföre saken blef uppskjuten till nästa riksdag. För att nu och framdeles inverka på allmänna tänkesättet lät visserligen adeln från trycket utgifva hithörande handlingar; men för tillfället hade presterna lyckats rädda sitt vederlag, och adelns försök att splittra ofrälse-stånden hade misslyckats. Följderna af dessas förbund mot adeln tillhör sednare tiders historia att beskrifva [1]).

NITTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

ÅTGERDER TILL NEDSÄTTANDE AF KURSEN OCH HÖJANDE AF SEDELMYNTETS VÄRDE.

Redan tillförene är omständligen berättadt [2]), huru Hattregeringarna utgåfvo sedelmynt till långt större belopp, än banken kunde med silfver inlösa, huru banko-luckan blifvit till följe deraf stängd för ytterligare silfver-utvexling, huru sedlarnas verkliga värde derefter sjönk till hälften stundom till tredjedelen af det åsatta namnvärdet. Mot en riksdaler i silfver borde egentligen svara sedlar för 36 mark eller 9 d. k. m. [3]); men nu 1765 fordrades dertill ej min-

---

[1]) Danska min. br. d. 21 Nov. Österrik. d:o d. 24 Okt. Eriksbergs ark. G. A. Hjärne till Tessin d. 21 Nov. och L. Hierta till Tessin d. 5 Aug. — allt 1766.

[2]) 38. 146, 154.

[3]) Den tidens i räkning vanliga myntsorter och deras lagliga eller al pari inbördes förhållande voro: 1:o. Riksdaler specie eller i

dre än 72 mark eller 18 d. k. m., någon gång mycket mer. Sedelmyntets öfverflödiga mängd, ombytliga värde och slutliga fall hade medfört många olägenheter, vexelprejerier, öfverdrifna egendomspris, öfverdådigt lefnadsätt, penningelöners otillräcklighet och i all slags rörelse mycken villervalla. Det var alltså för landet af stor vigt att få i dessa hänseenden ordning och stadga införda, hvilket ock blef föremål för ständernas och den nya regeringens allvarliga sträfvande. Ett medel dertill var att minska sedlarnas mängd för att derigenom öka deras värde. För vinnande af detta mål beslöts, att gamla bankolån skulle småningom inbetalas och inga

---

silfver. Detta var den fasta enheten. Den svarade i värde ungefär mot nu varande fyra riksdaler riksmynt. 2:o. Daler silfvermynt. Deraf gingo tre på en riksdaler specie, så att en daler silfvermynt svarade i värde mot nu varande $1\frac{1}{3}$ riksdaler riksmynt. 3:o. Daler kopparmynt. Deraf skulle rätteligen gå 3 på en daler silfvermynt, och således 9 på en riksdaler specie; så att en daler kopparmynt skulle svara i värde mot ungefärligen nuvarande $\frac{4}{9}$ riksdaler riksmynt. 4:o. Mark kopparmynt. Deraf gingo 4 på en daler kopparmynt, och således 36 på en riksdaler specie; så att en mark skulle svara i värde mot nuvarande $\frac{1}{9}$ riksdaler riksmynt.

Det mesta pappersmyntet bestod i sedlar på daler kopparmynt. Men förhållandet, kursen, mellan dem och silfver-riksdalern beräknades vanligtvis icke efter daler kopparmynt utan efter motsvarande mark. Om en riksdaler i silfver såldes mot 36 mark, sades kursen vara al pari eller laglig. Om man för en riksdaler i silfver fordrade 40 eller 50 mark, sades kursen hafva stigit till dessa summor. Efter 1739 och i synnerhet efter 1745 utgåfvos kopparmyntsedlar i så stor mängd, att banken omöjligen kunde med silfver inlösa dem, hvadan ock deras värde sjönk och deras kurs steg så, att man för en riksdaler i silfver fordrade 56, 76, ända till 96, ja stundom 108 mark; det vill säga, att man för silfver-riksdalern fordrade i st. f. 9 d. k. m., ej mindre än 14, 19, 24, stundom 27 daler samma mynt, så djupt hade värdet af sistnämnde sedlar sjunkit. Det var detta kursens stigande, som Hattarna sökte genom vexel-kontoret hejda, men fåfängt; — och det var genom att på hvarjehanda sätt styra och begagna dessa kursvexlingar, som en Kierman och Lefebure, m. fl. hade, efter hvad man påstod, förvärfvat omätliga rikedomar, men ofta med orätt och på det allmännas bekostnad.

nya gifvas utom' mot pant af guld eller silfver. — Ett annat medel var, att för sedelmyntet fastställa lagliga och bestämda kurser, för hvarje år nedsatta med fyra mark, så att genom noggrannt iakttagande af denna ordning borde år 1775 sedelmyntets värde hafva stigit till den egentliga alpari-kursen af 36 mark för hvarje riksdaler specie[1]; — och att man skulle småningom indraga sedelmyntet, tills man hunnit nämnde punkt. Ett tredje medel var, att till banken införskaffa så mycket silfver, som fordrades för att betrygga de utelöpande sedlarnas värde. Till vinnande af detta mål beslöts, att sjötullarna samt flere på bergshandteringen hvilande skatter skulle erläggas i silfver, och en hop andra pålagor antingen i silfver eller i bankosedlar enligt gällande kurs.

Dessa i välmening vidtagna anstalter medförde dock en kännbar penningebrist jemnte andra svårigheter och mångenstädes ett häftigt missnöje. De bidrogo äfven, i väsendtlig, kanske i väsendtligaste mån till den omkastning i tänkesättet, som år 1769 störtade Mössorna och förhjelpte Hattarna återigen till styret, hvilka händelser skola längre fram i denna del förtäljas.

---

[1]) Denna åtgerd har man till följe af sedermera vunnen större erfarenhet och upplysning tadlat såsom både våldsam och overkställbar; ty regeringen kunde med tvång lika litet beherrska kursens fallande som dess stegring. Schwerin s. 181 (jfr. Skogman s. 57) anser saken kunnat hjelpas, om sedlarna blifvit nu på en gång ryckta ur rörelsen och förvandlade till obligationer, som skulle småningom inlösas.

TJUGONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

INFÖRANDET AF TRYCKFRIHET.

Till hvad redan [1]) berättadt är om detta ämne, må följande tilläggas.

Hattpartiets regeringar gjorde trycktvånget strängare än det varit före 1739, och införde äfven i förvaltningen ett och annat nytt hemlighets-makeri genom att också öfver banko- samt handels- och manufaktur-utskotten breda ungefär samma slöja, som öfver Hemliga Utskottet. Oaktadt denna sin böjelse för hemlighet blef dock samma Hattparti före och under riksdagen 1755 tvunget att till försvar mot hofvet bryta tystnaden och genom flere offentliggjorda uppsatser vädja till allmänhetens omdöme. Sådana voro veckobladet Ärlig Svensk, riksdagstidningen 1756, samt många andra under samma tid utgifna ströskrifter rörande dåtidens ömtåligaste frågor. Emedan dessa åtgerder helt och hållet öfverensstämde med det fria statsskickets anda och med den kunnigare allmänhetens behof och önskningar, blefvo också under riksdagen 1760 en dylik riksdagstidning och många politiska ströskrifter utgifna, och båda partierna fordrade en utvidgad tryckfrihet, hvartill ock förslag blef vid samma riksdag uppsatt, ehuru det icke hann formligen antagas.

Vid riksdagen 1765 fortgick Mösspartiet på samma bana, och det både af kärlek till saken och i beräkning att derigenom kunna så mycket lättare framdraga Hattpartiets fel och tillintetgöra dess magt. Genast och vid riksdagens början beslöts äfven, att

---

[1]) 38. 111—117 och 40. 170, 171.

handels- och manufaktur-utskottets öfverläggningar borde vara icke hemliga utan offentliga, och äfven sjelfva Hemliga Utskottets rättighet att från allmänhetens eller ständernas kännedom undanhålla sina förhanldlingar och beslut blef mer inskränkt än förut. En riksdags-tidning och en mängd handlingar och ströskrifter rörande tidens brännande frågor blefvo ock genast och hela tiden bortåt från trycket utgifna: ehuru sådant stod i öppen strid mot ännu gällande tryck-tvångs-lagar. Men det stod så mycket mer i öfverensstämmelse med de känslor för oväld, sanning och uppriktighet, som till följe af både rättskänsla och af det fria statsskickets grundtanke gjort sig gällande hos hvarje vältänkande och kunnig man, och det inom båda partierna. Den tryckfrihet, som sålunda hade för tillfället och delvis blifvit begagnad, ville man nu genom stadgad lag försäkra om betryggad framtid och vidsträcktare utrymme. Förra riksdagens tryckfrihets-förslag blef fördenskull jemnte tillägg och förord af rikshistoriegrafen Schönberg och af en friherre Gustaf Cederström vid riksdagen 1766 antaget och regeringen till utfärdande förelaggdt [1]). Det medgaf visserligen icke någon oinskränkt tryckfrihet, utan fridlyste mer eller mindre den antagna trosbekännelsen, den kristliga sedoläran, konungen och konungahuset, grundlagarna, rådets myndighet och ständernas magt samt utrikes då lefvande regenter m. m. Dessa gränser tyckas väl nu för tiden ganska trånga. Men i andra fall och stundom i ett slags motsägelse till ofvanstående förbud gafs ojemnförligt mer utrymme än förut; ty censors-ämbetet afskaffades, och man fick skrifva och trycka afhandlingar rörande teologien, sedeläran, vetenskaperna, statshushållningen, ämbetsförvaltningen, handeln, näringarna, slöjderna,

---

1) Riksens ständers bref d. 15 Okt. 1766.

rikets allmänna rätt, nyttan eller skadan af utrikes förbund, rättegångs-handlingar, protokoller vid allmänna verk, o. s. v. Som allmänt ledande tanke uttalades den grundsats, *att en rättskaffens skrif- och tryckfrihet länder allmänheten till gagn; emedan den upplyser hvarjehanda nyttiga ämnen, leder till vetenskapers och slöjders uppodling och utspridande, och lär undersåtarne att känna och värdera ett visligen inrättadt regeringssätt. Den är ock ett kraftigt medel till sedernas förbättring och laglydnadens befrämjande; emedan förbrytelser och oordningar blifva för allmänhetens ögon framlaggda.* Samma tryckfrihets-lag fäste ock serdeles vigt vid det historiska författare-skapet. Det hette: *en sannfärdig historia om framfarna konungar och regenter och deras ministrar har alltid och allestädes varit högt aktad såsom det bästa sättet att meddela regerande herrar och personer uppmuntrande efterdömen af visa och lofvärda bedrifter, och likaledes allvarliga varningar mot obetänkta, illfundiga eller nesliga gerningar. Genom en sådan framställning af fordna händelser kunna ock undersåtarne lära sig att känna sina både pligter och rättigheter och vigten af att uppfylla de förra och försvara de sednare, och detta till både allmän och enskild lycka. På det nu ingenting må felas, som till fullständigheten af sådana historiska arbeten kan bidraga, bör i anseende till dem friheten i penna och tryck sträckas så långt, att alla märkligare hemliga eller bekanta händelser, hvilka under framfarna regeringar så här som annorstädes sig tilldragit, må tillika med politiska omdömen deröfver få allmängöras.* År 1762 hade ock ständerna åt Schönberg uppdragit att skrifva Karl den elftes historia, hvilken konung af Mösspartiet mycket lofordades.

Denna af folkombuden antagna tryckfrihetslag blef af regeringen den 2 December 1766 till efter-

lefnad påbjuden. Svenska folket tog genom densamma ett stort steg framåt till vinnande af den upplysning och sjelfkännedom, som äro oeftergifliga villkor för hvarje sjelfstyrelse, om den skall blifva välgörande och ega bestånd. Dess verkan i Sverge blef likväl i början icke så stor, man kunnat vänta. De lägre samhälls-klassernas okunnighet och allmogens oförmåga att läsa innantill hindrade dem från att draga tillräcklig nytta af de många upplysande och ledande skrifter, som till följe af den nya tryckfriheten utkommo.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

FÖRFÖLJELSER OCH BELÖNINGAR.

Det är en tyvärr vanlig företeelse, att efter hvarje utkämpad partistrid de besegrade blifva mer eller mindre förföljda af sina besegrare. Försök till sådana parti-aggets och hämndlystnadens utbrott saknades ej heller denna gång. Några anhängare af Mösspartiet ville nödvändigt störta Fersen såsom den förnämste motståndaren, och man framkastade en anklagelse om 2,000 dukater, som han skulle hafva ur statskassan mottagit men icke redovisat [1]). Det ådagalades dock snart nog, att det icke var Fersen utan Karl Gyllenborg, som uttagit medlen, och Fersen blef t. o. m. af sina motståndare i Hemliga Utskottet frikänd [2]). Man ville ock skilja honom från öfverste-befattningen vid gardet, några t. o. m. från allt krigsbefäl; men för sådana kraft-

---

[1]) Danska min. br. d. 16 April 1765.
[2]) Danska min. br. d. 26 April 1765.

åtgerder kunde inga användbara skäl upptänkas. Några bland de ifrigare Mössorna ämnade dock våga försöket, men det afstyrdes af Ostermann [1]), dock lärer inspektionen öfver fotfolket hafva blifvit honom fråntagen [2]). En annan gång ville några häftigare Mössor afsätta alla de förra ämbetsmännen i kansli-kollegium; men Löwenhielm hotade i sådan händelse afsäga sig kansli-president-ämbetet [3]). Längre fram höjdes väl återigen likartade rop, nämligen att Fersen, Lantingshausen och Stockenström borde afsättas, ja äfven den, som man tyckte, för mycket eftergifvande Löwenhielm, i hvars ställe man önskade Joakim v. Düben [4]); men alla dessa förslag strandade motÖsspartiets mer lugna och sansade flertal och mot Rudbecks kloka och medlande åtgerder. I allmänhet fläckade ej Mössorna sin seger med svårare förföljelser, och många tjenstemän vid nu upphäfda ämbetsverk fingo tills vidare behålla sina löner. Några åtgerder buro dock tydliga spår af partiförföljelse; t. ex. utdrifvandet af Håkansson ur bondeståndet, Benzelstierna ur presteståndet [5]), Cederhielm från riddarhuset och Törnflycht och i synnerhet Rudensköld ur rådkammaren, hvarom redan är taladt. Det betydliga nedsättandet af Tessins pensjon och det fullkomliga utstrykandet af Höpkens torde ock till någon del varit föranledt icke blott af sparsamhet och rättskänsla, utan ock af parti-sinne och personlig ovilja.

Mest klandrad och mest klandervärd var förföljelsen mot Augustin Ehrensvärd. Denne herre

---

[1]) Danska min. br. d. 5, 15 Nov. 1765.
[2]) Danska min. br. d. 22 Juli 1766.
[3]) Österrik. min. br. d. 6 Dec. 1765.
[4]) Österrik. min. br. d. 22 Aug. 1766.
[5]) Prestest. prot. d. 4 Maj 1765. Danska min. br. d. 10 Maj 1765. — Benzelstiernas uteslutande tyckes dock hafva till någon del varit föranledt af några fel vid förrättningarne af riksdagsmanna-valen.

hade med största flit och mycken framgång arbetat på de två stora företag, som blifvit honom anförtrodda; nämligen på uppförandet af Sveaborgs fästning, hvilket ock skridit betydligen framåt, och på Sverges i Finnland varande galer- eller skärgårdsflotta, vid hvilken han just under de sista åren förbättrat byggnadssättet, så att dessa fartyg fordrade mindre roddare och besättning men förde starkare artilleri och större segel än förut. Såväl fästning som flotta underlättade och stärkte i betydlig mån försvaret af Finnland och betraktades derföre med oblida ögon af ryssarna. Kejsarinnan Katarinas sändebud i Stockholm sökte äfven locka ständerna att från båda dessa sysselsättningar aflägsna den verksamme Ehrensvärd och att så väl genom denna som andra åtgerder förlama de vigtiga försvars-anstalterna. Förnämsta dervid begagnade skälet eller svepskälet var, att statens fattigdom fordrade stora indragningar, att man borde först betala riksskulden, innan man bortkastade millioner på försvarsverk, som under nu varande fredliga tider voro mindre behöfliga; och att Sveaborg och galerflottan icke fordrade som hittills egen förvaltning och egen serskild styresman, utan kunde båda två ställas under vanliga behöriga myndigheter, fästnings-byggnaderna under fortifikations-styrelsen och galerflottan under amiralitetet. Några fruktade visserligen, att de på detta sätt icke skulle komma att drifvas med samma skicklighet och kraft som hittills, men för den föreslagna öfverflyttningen talade, utom en och annans personliga afund mot Ehrensvärd, också Mösspartiets benägenhet för all slags besparing och dess obenägenhet mot Hattpartiet och mot alla af detsamma gjorda inrättningar, och slutligen och kanske mest dess eget beroende. Rysslands penningar och biträde hade nämligen hjelpt Mössorna till seger och kunde ännu icke umbäras, hvarföre man ej heller vågade motsätta sig dess bestämda önskningar. An-

dra och mer personliga skäl förekommo eller föreburos ock; t. ex. att Ehrensvärd gifvit åt Sveaborgs fästnings-byggnad en utsträckning och således äfven åt kostnaderna dervid en höjd, som öfverskredo, hvad ständerna föreskrifvit; att han befordrat officerare icke efter ålder enligt tjenste-betänkandet utan efter eget godtfinnande; att han, oaktadt förnyade uppmaningar om redogörelse för fästningsbyggnadens medel gång på gång dermed uteblifvit. Det tyckes ock, som han stött en och annan genom visad sjelfrådighet i ämnet och harm öfver ständernas uppförande mot honom sjelf och eftergifvenhet för Ryssland. Riksdagen måste väl erkänna vigten af hans tjenst och förträffligheten af hans arbete; men vidhöll dock sin på anförda skäl grundade öfvertygelse, och Hemliga Utskottet föreslog derföre att nedsätta års-anslaget för fästningsbyggnaden och att skilja Ehrensvärd från all befattning dermed. Denne klagade öfver ständernas beslut och visade skadan af att afbryta verket just nu, då man till dess fortsättande hade i beredskap invanda arbetare och inköpta materialier, men fåfängt. Fåfängt talade ock till hans och Sveaborgs försvar biskop Filenius och i synnerhet Fersen. Å andra sidan fördes ordet af Essen, Göös, Ridderstolpe, Sebaldt och Serenius samt af Falkengren, hvilken påstod, att *till Finnlands försvar vore en stark fästning icke så nödvändig som en stark flotta och en stark här.* Slutet blef, att Ehrensvärd mistade sitt befäl öfver Finnlands fästningsbyggnader och att anslagen till dessas fulländande minskades, och att det hela ställdes under fortifikations-styrelsens vård och serskildt anförtroddes åt en skicklig officer vid namn Virgin. Så gick det ock med galerflottan. Ehrensvärd hade genom ett tal i Vetenskaps-akademien sökt ådagalägga, att en stark sjömagt och i synnerhet en galerflotta var för Sverges läge, befolkning och tillgång på mate-

rialier både nödvändig och passande; men fåfängt. Striden fördes i öfrigt med ungefär samma skäl och af samma personer både för och mot, och slutade på samma sätt. Öfverbefälet togs från Ehrensvärd och anförtroddes åt hans motståndare Falkengren, hvarjemnte galerflottan ställdes under amiralitetet i Karlskrona.

Denna behandling af Ehrensvärd och hans tvänne vigtiga företag är en mörk fläck på den i allmänhet vackra taflan af ständernas åtgerder vid riksdagen 1765. Emedan saken var af stor vigt också med hänsyn till Sverges och Rysslands framtida förhållande, väckte den ock hos de främmande magterna ovanligt mycket uppseende [1]).

Efter genomförda statshvälfningar följa vanligtvis icke blott förföljelser mot de besegrade utan ock belöningar åt segervinnarne. Men något betydligare antal af sistnämnde åtgerder kunna från detta tillfälle icke anföras. Rudbeck, han hade då i åtta år varit öfverste, blef general-major; riksråden De Geer blef friherre, och liksom Gyllenstierna kommendör af Svärds-orden; Hermelin friherre och kommendör af Nordstjerne- och Lagerbielke friherre och riddare af Serafimer-orden; detta på de tre åren 1766—1768 [2]). Att Mössorna satte sina liktänkande anhängare in i rådet, var ej blott en belöning utan ock en lika naturlig som nödvändig följd af

---

[1]) Danska min. br. d. 1 Mars, 23, 26, 30 April, 10 Maj, 18 Okt., 5 Nov. 1765. 1 Juli, 16 Sept. 1766. Preuss. min. br. d. 26 April 1765, 25 Febr. 1766. Österrik. min. br. d. 8 Mars, 26 April 1765, 21 Febr. 20 Maj 1766. Heml. Utsk. prot. d. 23 Febr., 23 April, 7 Maj, 8 Juli 1765 samt 10 Sept. 1766. Rådsprot. d. 11 Mars 1766. Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 16 Apr. 1765.

[2]) Man jemnföre härmed belöningarna efter riksdagen 1769.

statshvälfningen. De andra befordringar, som skedde samtidigt med den vunna segern, voro icke brådstörtade upphöjningar till följe af tillfällig partigunst, utan vanliga befordringar, gifna i vanlig ordning, och huru Rudbeck afböjde en honom tillämnad belöning, är redan berättadt.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

MISSNÖJEN MED RIKSDAGENS ÅTGERDER.

De många och djupt gripande förändringar, denna riksdag genomförde, måste föranleda nära nog lika många och djupa missnöjen hos de flere samhällsklasser och personer, som genom de afskaffade missbruken, de bestraffade försnillningarna, de allvarliga räfsterna och de nya åsigterna måst frånträda förut åtnjutna fördelar, återbetala förut uppburna medel, afträda förut missbrukad magt; — likaså hos de många, som med ärlig och oegennyttig öfvertygelse trodde på det störtade Hattpartiets åsigter. Mycken ovilja och häftigt knorr spordes följaktligen bland manufakturernas egare och snart brödlösa arbetare; bland de många, som måste med nu förbättrade penningar betala lån, som blifvit tagna, eller egendomar, som blifvit köpta vid mycket lägre myntvärde; — bland ämbetsmän, som förlorat antingen sina tjenster eller en del af sina löner; — bland understöds-tagare, som fått sina pensjoner antingen minskade eller alldeles utstrukna; — bland Hattpartiets medlemmar, som sågo sig och sina vänner beröfvade både magt och inkomster; — bland adeln, som såg sig mer och mer öfverflyglad af ofrälsestånden, — och slutligen inom hofpartiet, hvil-

ket misslyckats i alla sina bemödanden och såg riksdagen framgå på en till republik mer och mer ledande bana. Alla dessa troppar missnöjde utgjorde tillsammans en här, ganska stor och mägtig, också genom de personer, som stodo i spetsen för densamma, nämligen drottningen och prins Gustaf, Fersen, Hermanson, Höpken, Scheffrarna, Stockenström Tessin, m. fl. Man såg nämligen Karl Scheffer och Hermanson, hvilka 1756 uppträdde som ifriga kämpar för friheten och mot hofvet, man såg dem nu 1766 tätt sluta sig till detta sednare[1]), och sjelfva Fersen, med sin varma kärlek till det fria statsskicket, kunde dock ej förlikas med dess utbildning ända derhän, att afgörande magten öfverflyttades till de tre ofrälsestånden, och han hördes ofta och bittert klaga, öfver hvad han kallade regeringssättets urartande till oordningar och mångvälde, liksom Ehrensvärd öfver de svenska riksdagarnas urartande till likhet med de polska[2]). Hofvet på Ulriksdal roade sig med att än tadla än begabba riksdagens åtgerder och personer, och prins Gustaf försvarade lifligt vexelkontors-herrarne och deras likar[3]). I utrikes tidningar införde man ock uppsatser, i hvilka ständernas beslut beskrefvos på ett ofördelaktigt och vanställande sätt[4]). Här hemma och under riksdagens lopp uppgjordes planer att afsätta Rudbeck från landtmarskalks-platsen[5]). Han blef ock flere gånger och stundom inom sjelfva riddarhuset behandlad på skymfligt och uppretande

---

[1]) Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 7 Mars. Danska min. br. d. 10 Nov. 1766.

[2]) Tosterups arkiv. Ehrensvärds Journal d. 28 Febr. 1764.

[3]) Uppsala Bibl. Gust. papperen. Uppsatsen Evenements memorables.

[4]) Heml. Utsk. prot. d. 22 Maj 1765. Rådsprot. d. 20 Okt. 1766.

[5]) Preuss. min. br. 25 Febr. 1766.

sätt [1]). Bullrande folkhopar samlades ock nattetid utanför hans boning, och på källare hörde man ifriga Hattar utfara i hotelser mot Misspartiet och man såg dem på knä dricka skålar för en ny landtmarskalk och ett nytt Hemligt Utskott [2]). Äfven Sebaldt, talemannen i borgareståndet ville man afsätta och i hans ställe taga Malmsten, en anhängare af hofvet; och förstugan till borgareståndets samlingsrum var stundom uppfylld af främmande personer och deribland många adelsmän, hvilka uppförde sig så, att Sebaldt måste tillkalla vakt [3]). Mössornas verksammaste ledare fingo i sina boningar mottaga hotande namnlösa bref och nattetiden på gatorna svåra förebråelser och skällsord, en och annan gång till och med örfilar, hvarjemnte tjufvar började begagna sig af villervallan för att under dess skydd med ökad djerfhet drifva sitt yrke.

För att tygla en så hotande sinnesstämning och betrygga de hotade riksdagsmännen, lät man frampå sommaren 1765 gatorna under nattetiden genomtågas af patruller, bestående af stadens till häst tjenstgörande borgare. Sådant föll sig dock i längden för dessa ganska besvärligt. Hemliga Utskottet ville då, att gardet skulle bestrida vakthållningen; men dettas öfverste, Fersen, vägrade och tillkännagaf, att han mottog och åtlydde befallningar icke af Hemliga Utskottet, utan endast af regeringen eller ständerna, hvarföre utskottet i dess ställe inkallade 600 man af Upplands och Södermanlands regementen [4]). Svenska sändebud vid utrikes hof ålades ock, att hvar på sin plats veder-

---

[1]) Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 3 Juni 1766.

[2]) Heml. Utsk. prot. d. 22 Aug. 1765.

[3]) S. st. och Sparreholms arkiv. J. M. till J. W. Sprengporten d. 11 Juni 1765.

[4]) Heml. Utsk. prot. d. 22 Aug. 1765 och d. 4 Mars 1766.

lägga de för riksdagen ofördelaktiga uppsatser, som dervarande tidningar framlade, hvarjemnte alla ständernas vigtigare beslut blefvo både serskildt utgifna från trycket och tillika införda i riksdagstidningen, båda delarna för att upplysa och bearbeta allmänna tänkesättet så inom som utom Sverge. Dessa vigtiga och verksamma medel jemnte rättvisan och nyttan af ständernas åtgerder i allmänhet, och slutligen Mösspartiets stora öfvervigt inom ofrälsestånden och talrika anhängare på riddarhuset, allt detta tillsammanlaggdt verkade så, att motpartiet, ehuru mägtigt det också var, omöjligen kunde genomföra sina planer, åtminstone icke vid denna riksdag. På en Hermansons landtegendom utanför Stockholm sammanträdde fördenskull frampå sommaren 1766 Breteuil, Fersen, Karl Scheffer, Sinclair och några andra ledande personer, hvilka der uppgjorde partiets politiska framtidsplan. Den var, att efter riksdagens slut uppreta allmänheten genom att fästa dess uppmärksamhet på några mer eller mindre mörka eller i mörk dager framställda sidor af riksdagens verksamhet. Man kunde också lätt nog bibringa folket den tron, att Mössorna genom att hejda fortsättningen af Sveaborgs fästnings-byggnad och genom att tillintetgöra manufakturerna vid Alingsås hade sålt Sverge åt Ryssland och England, så att det skulle uppoffra åt det förra sin politiska sjelfständighet och åt det sednare sina uppblomstrande näringar o. s. v. Sedan sinnena blifvit tillräckligt upphetsade, skulle man sammankalla en ny och urtima riksdag och genom densamma störta Mössorna och återigen upplyfta hof- och Hattpartiet[1]). Det var den redan nu uppgjorda planen till 1769 års riksdag.

Att nämnde två, i denna strid förenade partier icke kunnat för tillfället vinna mer framgång, en bland orsakerna dertill var, att förbindelsen dem

---

[1]) Preuss. min. br. d. 1 Aug. 1766.

emellan var ingalunda ärlig och fast. I sitt hjerta kunde hofpartiet icke glömma, icke förlåta det sätt, hvarpå Hattarna under 1756 års riksdag tillintetgjort dess planer och förödmjukat sjelfva konungaparet. Hattarna å sin sida hoppades ännu att oberoende af hofvet kunna på egen hand bemägtiga sig och behålla styrelsen. Partiet liksom adeln var ännu icke tillräckligen försvagadt och förödmjukadt för att beqväma sig till det steg, som år 1772 slutligen måste tagas, nämligen att böja sig under hofvet och att medgifva och understödja konungamagtens utvidgning för att sedermera kunna bakom densamma finna skydd mot Mössornas och mot ofrälse-ståndens hotande anfall och växande magt.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1765—1766.

DESS AFSLUTANDE.

Vid dess början yttrade ständerna mycket missnöje öfver riksdagarnas långvarighet och öfver dermed förenade uppoffringar af tid och medel, både allmänna och enskilda, och man beslöt göra den då öppnade så kort som möjligt. Den blef dock en bland de långvarigare, och kunde ej gerna blifva annat till följe af de många och vigtiga mål, som förekommo. Frampå året 1766 började dock många önska dess snara slut, icke blott af vanlig längtan efter hemmet, utan ock af andra skäl. Hattpartiet ansåg sig numera icke kunna någonting vinna, och flere dess adliga medlemmar lemnade fördenskull redan i förväg riksdagen; och å andra sidan började rysska och engelska sändebudens mutkassor

lida till slut [1]). Prester och bönder ville deremot förlänga mötet för att kunna än vidare fullfölja sin nu vunna seger, och, sade man, några äfven för att få bevista högtidligheterna vid kronprinsen Gustafs snart förestående förmälning [2]). De gåfvo dock med sig, och riksdagens afslutande bestämdes till omkring den 17 Oktober; ehuru då blott några få veckor återstodo innan besagda högtidlighet skulle firas.

Fråga blef om stället, der nästa riksdag borde sammanträda. Hofvet, adeln och Hattarna önskade Stockholm för att kunna bland dervarande officerare och ämbetsmän skaffa sig ett antal riksdagsvänner så stort, att det kunde besegra Mössorna, d. v. s. ofrälsestånden och dessas medhållare bland landtadeln. Men just med anledning af besagde förhållande önskade andra sidan en annan stad, Nyköping eller Norrköping. Oaktadt hofvet och adeln påpekade kostnaderna, obeqvämligheten och besväret af en sådan flyttning, och oaktadt riddarhuset med 270 mot 175 röstade för Stockholm, beslöto sig dock ofrälsestånden för Norrköping [3]).

Vi hafva nyligen omtalat, huru ständernas åtgerder blefvo föremål för missnöje och misstydningar, och det både in- och utrikes. För att motverka följderna häraf och för att upplysa allmänheten läto Mössorna utarbeta och från trycket utgifva en »*Ständernas berättelse om fäderneslandets tillstånd vid riksdagens början och om de medel och författningar, ständerna till dess förbättrande vidtagit*». Det var ett kort sammandrag, af hvad

---

[1]) Danska min. br. d. 25 Juli, 9 Sept. 1766. Stundom t. ex. d. 14 Okt. säges det, att hofvet och franska partiet ville förlänga riksdagen. Det säges ock, att från Jan. 1765 till Juni 1766 har Frankrike i mutor utbetalat ungefär 1,700,000 livres.

[2]) Preuss. min. br. d. 19, Österr. d:o d. 26 Sept. 1766.

[3]) Adelns prot. d. 14 Okt. Preuss. och Danska min. bref, båda af d. 17 Okt. 1766.

vår föregående berättelse med större utförlighet framlaggt, och det var ock i denna uppsats, som ständerna tillkännagåfvo, att riksskulden vid början af 1765 utgjorde omkring 60 millioner, och att på densamma hade under riksdagen blifvit afbetalade eller afskrifna mellan 15 och 16 millioner, och att den skulle innan nästa riksdag sjunka ned till 33 eller 34 millioner d. s. m., om man nämligen noga följde de åsigter och föreskrifter, ständerna framlaggt. Man lät ock denna skrift genast på både tyska och franska språken öfversättas och tryckas, på det dess innehåll måtte komma äfven till utländningarnas kännedom [1]).

Riksdagens afslutande tillgick på vanligt sätt; men hofvet och t. o. m. Adolf Fredrik visade dervid ett mycket dåligt lynne och mot Mössorna en märkbar köld. Landtmarskalken Rudbeck hade vid högtidsbordet sin plats midt emot konungaparet; men detta bevärdigade honom icke med ett enda ord, knappt med en enda blick [2]); och prins Gustaf berättar sjelf, huru han lärde sin fästmö prinsessan Sofia Magdalena att med köld bemöta samma herre [3]).

---

[1]) Genom iakttagen tystnad om det för riksdagen hedrande innehållet af denna berättelse har detta blifvit för sednare tiders svenskar undanhållet.

[2]) Danska min. br. d. 21 Okt. 1766.

[3]) Arkiv på Stafsund. Prins Gustaf till Lovisa Ulrika. Örebro d. 23 Okt. 1766.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

ALLMÄNNA ANMÄRKNINGAR OM RIKSDAGEN 1765 OCH 1766.

Den har några mörka skuggor, t. ex. behandlingen af Rudenskölds person och af Alströmers och Ehrensvärds verk, och misstagen vid ordnandet af penningerörelsen. Men i sin helhet är den en bland de mest välgörande och ärofulla, Sverges historia uppter. Betraktom än en gång raden, af dess åtgerder! — — Man införde eller förberedde förbättringar i statsskicket, i ståndens inbördes förhållande, samt i lagskipningen och förvaltningen; — man anställde behöfliga räfster med banken, med vexel-, manufaktur- och riksens ständers-kontoren; — man indrog eller förminskade många öfverflödiga ämbetsmannalöner och pensjoner, införde mer sparsamhet i rikshushållningen, nedsatte statsskulden med 15 millioner d. s. m. och förberedde än större besparingar; — man gaf åt handeln, näringar och tryckpress mycket större frihet än förut, så att det är från denna riksdag, som en mer obunden handelsrörelse och en lagligen stadgad och utvidgad tal- och tryckfrihet räkna sin uppkomst; — och statshvälfningen i sin helhet genomfördes icke för att anställa svårare förföljelser mot besegrade fiender, ej heller för att anskaffa större belöningar åt egna vänner och partikämpar; utan för att genomdrifva, hvad man ansåg för samvetet rätt och för fäderneslandet nyttigt. Ej många riksdagar kunna uppte prof af en så djupt gripande, mångsidig och välgörande verksamhet. Märkas bör ock, att denna var en följd icke af kraften hos någon enskild framstående personlighet, en Birger Jarl, Gustaf Vasa, Karl den elfte eller Arvid Horn;

ty någon sådan fanns ej. Ehuru utmärkta och verksamma hvar på sin plats en Rudbeck, Serenius och Sebaldt voro, åt ingen bland dem kan dock tillerkännas hufvudsakliga äran af denna riksdag och dess åtgerder. Hvad som skedde, var tvärtom ett verk af hela svenska folket, hvilket uppvaknade till klart medvetande af sin svåra belägenhet, af orsakerna till densamma, af botemedlen mot densamma och af sin egen förmåga att förbättra densamma; hvilket allt tillhopalaggdt uppmanade till ihärdigt och kraftfullt bemödande att afskaffa felen samt bereda åt sig, åt efterkommande och åt fäderneslandet en lyckligare framtid.

Att denna rörelse utgick från sjelfva folket och det allmänna tänkesättet, var en heder för detta folk, detta tänkesätt; — men i visst fall en olycka för sjelfva företaget; ty detta saknade hvad dock hvarje stort företag behöfver, nämligen en ledare, som genom personlighet, ställning och anseende egde tillräckligt stor öfvervigt för att kunna icke blott först genomdrifva statshvälfningen, utan ock sedermera sammanhålla och leda de nya åsigterna, de nya krafterna och att tillika försvara dem mot både yttre anfall och inre oenighet. Någon sådan personlighet fanns ej på denna sida, under det att på den andra just nu framstod i prins Gustafs person en dylik fruktansvärd ledare.

Den vigtiga förändringen gällde icke blott personer och partier utan ock djupt liggande grundåsigter angående både stat och menskligbet. I politiskt hänseende var det Birger Jarls, Gustaf Wasas, Karl den elftes och Arvid Horns uppfattning af regenters pligter och folkens väl, som denna gång segrade öfver Alexanders, Karl den tionde Gustafs, Karl den tolftes och Hattpartiets åsigter; — och i *menskligt* hänseende var det kristendomens lära: »*frid på jorden, och menniskorna en god vilje!*» som segrade öfver den gamla hedendomen, hvilken

vid sidan af krigets Gud Mars icke hade plats, icke ens namn för någon fredens och menniskokärlekens gudomlighet.

Riksdagen 1765 innebar liksom den af 1680 en reaktion mot förra tiders missbruk och en reduktion af förra tiders bortslösade medel; ehuru båda delarna denna gång af mindre omfång och vigt. Reaktionen 1680 skedde dessutom hufvudsakligen till konungamagtens och enväldets, men den af 1765 till folkmagtens och frihetens fördel. Den sednare riksdagen var derjemnte en återgång till de freds- och frihets-älskande åsigter, som lågo till grund för statshvälfningen 1719, och hvilka hade sedermera och intill 1738 högeligen bidragit till Sverges lycka och välstånd.

Med sina stora förtjenster, har dock just denna riksdag i någon mån förberedt det fria statsskickets framtida fall — genom det brådstörtade och häftiga sätt, hvarpå den samtidigt angrep en mängd gamla missbruk och derigenom uppretade en allt för stor mängd icke blott personer utan ock samhällsklasser. Riksdagens stränga räfster förberedde nämligen bland Hattar, adel, krigsbefäl, ämbets-män och närings-idkare en mängd sedermera inträffade öfvergångar eller affall från de sparsamma och allvarliga folkombudens parti, till den mer frikostiga och eftergifvande konungamagtens. Det var ock under denna riksdag, som kronprinsen Gustaf och hans mer och mer framstående egenskaper började blifva föremål för deras blickar och förhoppningar, som voro missnöjda med det fria statsskicket.

ANDRA AFDELNINGEN.

KRONPRINSEN GUSTAFS UNGDOM OCH FÖRMÄLNING.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

KRONPRINSEN GUSTAFS UNGDOM.

Från och med 1766 har den då tjugu-årige prins Gustaf utöfvat på Sverges öden ett ganska stort inflytande, kanske t. o. m. större än någon annan då lefvande person. Detta gäller isynnerhet om de tilldragelser, med hvilka vi nu sysselsätta oss; ty det var förnämligast han, som öfverända-kastade besluten och åtgerderna af reduktions-riksdagen 1765 genom att framtvinga reaktions-riksdagen 1769, och hans personlighet är i sjelfva verket en sammanbindande öfvergångs-länk mellan båda. Innan berättelsen fortgår till den sednare riksdagen, vilja och böra vi fördenskull egna serskild uppmärksamhet åt hans person och åt det sätt, hvarpå han till följe af anlag, omgifning, uppfostran och andra omständigheter utbildades.

Han var född på Stockholms Slott den 14 Jan. 1746. Under mer än sextio års tid hade svenskarna icke fått mottaga någon inom deras eget land född tronföljare, och ännu hade hans moder icke hunnit förspilla den kärlek och beundran, hennes skönhet och snille i början framkallat. Glädjen öfver prinsens födelse blef ock utomordentligt stor och yttrade sig medelst flere dagars högtidligheter, festmåltider och

dryckeslag och tillika genom en mängd lyckönskande och smickrande verser. Några sådana, författade af Tessin, förespådde den nyfödde fursten en framtid, som i utmärkelser och ära skulle täfla med de båda föregående Gustafvernas.

Anmärkningar af mindre hugnande beskaffenhet hördes ock. Prinsens kroppsbygnad var icke stark, och pannans venstra sida märkbart nedtryckt, som några trodde, till följe af svår förlossning [1]). Rosén v. Rosenstein skall ock hafva befarat svåra framtida följder af denna missbildning; och en annan sägen är, att den bekante andeskådaren och nummer-punkteraren general-major Stobée förespått stora olyckor under den nyfödde prinsens blifvande styrelse.

Vården om dennes barndom anförtroddes åt en enkegrefvinna Strömfelt, född Wrangel, hvilken blifvit af alla samtida mycket berömd både för sin egen persons skull och för det sätt, hvarpå hon fullgjorde det vigtiga uppdraget.

Vid fyra års ålder togs prinsen från fruntimrens vård och anförtroddes åt Tessin, hvilken redan vid dess födelse blifvit af de kungliga föräldrarna utsedd till guvernör [2]), och på hans förslag valdes Nils Bielke till underguvernör och Dalin till lärare. Om det sätt, hvarpå de två sistnämnde utförde sitt kall, har efterverlden ännu föga kännedom. Prinsen har väl sedermera berömt dem båda och i synnerhet Bielke eller Becka, som han med minne af barndomens stammande språk honom länge benämnde. Men andra hafva klandrat samma herrar och velat till en del på deras räkning skrifva de fel och odygder, som länge fläckade den unge prinsen och hans rykte. Tessin har ock blifvit tadlad, såsom den der ingaf eller utbildade hos prinsen den kärlek för prakt och prål, som på ett mindre fördelaktigt sätt utmärkte dem

---

[1]) Österr. min. br. d. 7 Dec. 1764.

[2]) 39. 168.

båda. Men å andra sidan försmådde han ej att, ehuru sjelf riksråd och kanslipresident, likväl personligen deltaga i undervisnings-arbetet och sökte dervid på hvarjehanda sätt göra lärotimmarna så angenäma som möjligt. Lärjungen blef i allmänhet föga besvärad med egen läsning, än mindre med utanläsning. I dess ställe föredrog Tessin de böcker, hvilkas innehåll skulle meddelas, och prinsen fick under afhörandet bläddra i samlingar af kopparstick och dylikt. För att tydliggöra åtskilliga omtalade handtverk eller mekaniska inrättningar, plägade ock Tessin med teatralisk skicklighet härma dervid förefallande rörelser, handgrepp och ljud. Till följe af starkt minne och snabb fattning inhemtade prinsen äfven på detta sätt många kunskaper, men vandes tillika från grundlighet och från mödosammare själs-ansträngning. För att tillfredsställa egna och lärjungens böjelser gaf Tessin också åt både lärostunder och nöjen ofta nog formen af ett slags skådespel; tills han märkte, att prinsens medfödda benägenhet för dylika nöjen började urarta till öfverdrift. Ehuru under mycket smicker sökte Tessin också ingifva ädla tänkesätt och en sann uppfattning af de pligter, som åligga konungen öfver ett fritt folk. Hans bref i dylika och andra ämnen äro redan omtalade; likaså, huru han med allvar sökte rätta åtskilliga prinsens oarter, samt huru han dervid och till följe af också andra omständigheter föll i de kungliga föräldrarnas onåd, och fick till efterträdare riksrådet Stromberg [1]).

Att Adolf Fredrik tog någon närmare befattning med sina barns uppfostran, derom har historien föga att förtälja. Lovisa Ulrika deremot egnade mycken omsorg åt uppfyllandet af denna föräldra-pligt. I synnerhet sysselsatte hon sig med prins Gustaf och tillskref honom bref, fulla af förmaningar till rättvisa, mildhet och alla menskliga och konungsliga dygder.

---

[1]) 39. 42, 43.

Vi införa några prof deraf [1]. »*Iakttag*», skref hon, *iakttag noga alla dina pligter och i synnerhet den vördnad och dyrkan, du är skyldig det Höga Väsendet* [2]. *Kom ihog, att sedlighet och dygd löpa fara, om de icke understödjas af kristliga tänkesätt; och att det är just de lifliga känslorna för Gud, som åt upphöjda själar och åt deras företag gifva prägeln af ädelt lugn och fast tillförsigt*». — I ett annat bref varnade hon för hat och hämndlystnad. »*Gud*», skref hon, *har gifvit dig, min älskade son, stora själsförmögenheter och ett känsligt hjerta. Men akta dig, att icke detta hjerta blifver villseledt af ditt snille* [3], *en klippa, mot hvilken ofta de vackraste lefnadsåsigter lidit skepsbrott. Måtte fromheten aldrig öfvergifva dig! hon är det säkraste skyddsmedel mot alla förvillelser*». — Såsom lärorika och manande exempel uppsatte hon till prinsens genomläsning berättelser om flere bland historiens utmärktaste personer och om deras berömliga gerningar. Stundom agade hon, och det kraftigt och med egen hand, såväl prins Gustaf som hans bröder för deras oarter och fel, och hon försvarade ej sällan de kavaljerer och lärare, som sökte hålla de furstliga barnen i tukt och ordning. När t. ex. en Falkenberg hade allvarligen tillrättavisat prins Fredrik Adolf, och denne knotade och klagade, svarade hon med följande rader: »*Falkenberg gjorde* »*al for vähl at han inte tålar envishet och jag* »*tacker honom. Wahra lydig och bechedelig andras* »*so går illa when jag kommer tillbaka* [4]». Det är oss en glädje att till mildrande af de mörka skuggorna i drottningens bild, kunna införa dessa ljusa drag af mensklig rättskänsla och moderlig ömhet.

Men de blefvo tyvärr ofta undanskymda af alldeles

---

[1]) De äro ursprungligen skrifna på fransyska, båda troligen af 1754.

[2]) L'Être suprème.

[3]) Esprit.

[4]) Uppsala Bibl. Gustaf d. III:s papper.

motsatta företeelser, följderna af hennes många klandervärda egenskaper, hvilka äfven på detta fält utöfvade sitt menliga inflytande. Den moderliga ömheten urartade till en klemighet, som hindrade prinsen från lekar och lifliga kroppsrörelser, hvilken omständighet jemnte mindre lämpliga lärare medförde oskicklighet för att icke säga en viss klumpighet i dans, fäktning och ridt. Samma missförstådda ömhet lät honom ej heller förtära starka och mer närande födoämnen, utan för det mesta blott soppor, cremer och grönsaker. Det säges ock, att hon inbillat sig, det mycken sömn skulle förslappa själsförmögenheterna, och att hon derför tvingat prinsen att deltaga i hennes aftonsällskaper, ofta till långt efter midnatt. Hans svaga kroppsbygnad erhöll således icke den ökade styrka och spänstighet, som behöflig hvilotid och glada barndomslekar skulle hafva medfört. Också ledo de kungliga barnen mycket genom hennes nycker och ombytlighet. Hon älskade väl då förtiden Sofia Albertina och näst henne kronprinsen allra mest; men det sätt, hvarpå hon berömde det ena och bestraffade det andra barnet, var ofta föranledt hvarken af detta gunstlingskap eller af någon verklig rättvisa, utan blott af stundens lynne och infall, och med den påföljd, att hvarken tadlet eller berömmet medförde åsyftad verkan. Som nämndt är, bestraffade hon väl stundom barnens uppstudsighet mot lärare och omgifning; men vid andra tillfällen urskuldade eller gillade hon de begångna felen och det på ett sätt, som försvagade lärarnes anseende och lockade barnen till sturskhet och öfvermod. — Hon uppmanade väl prinsen till höflighet och mildhet, men det oaktadt har hon i förening med Tessin på allehanda sätt uppblåst hans högmod; ty redan från vaggan omgafs han af smickrande uppvaktningar, bugningar och handkyssningar, och man tillställde ej sällan offentliga spisningar, då det kungliga barnet satt ensam vid bordet, och guvernören och riksrådet Tessin på en kullerstol ett stycke derifrån, och man

lät på detta sätt den fyra- till femåriga prinsen gifva företräde åt undersåter och främmande ministrar. Det ena med det andra kunde lätt förvrida hans rättskänsla och alstra orimliga föreställningar om furstliga personers höghet och företräde framför andra menniskor [1]). I sammanhang dermed inplantades ock ett bittert hat mot rådet, mot folkombuden och mot allt, som lade band på den kungliga viljan; det ena med det andra i enlighet med de grundsatser, Ludvig den fjortonde gjort gällande bland Europas regenter. —Som nämndt är, blef prinsen af drottningen uppmanad till gudsfruktan och till vördnad för det »*Högsta Väsendet*»; men vid andra tillfällen och alltför ofta tillät hon sig att i hofvets och de kungliga barnens närvaro framkasta mot trosbekännelse, gudstjenst och presterskap hånfulla anmärkningar och gäckerier och att genom ord och läror, lånade från Voltaire, tillintetgöra den tro och den frommare sinnesstämning, som möjligtvis blifvit framkallade af hennes egna bref och af hofpredikanten Schröders lärdomar. Det var ock till följe af hennes föreskrifter, som prinsen icke fick tröttas med grundligare studium af annat språk än fransyskan, och ej heller med filosofi, moral och geometri m. m. — en anordning, som också förorsakade ensidighet och betydliga luckor i kunskapsförrådet.

På dylikt sätt fortgick prinsens uppfostran ända till tionde året och med redan då uppenbarade följder af en mängd djupt rotade oseder, t. o. m. odygder. Han väckte derigenom också mycken ovilja hos sin nya omgifning, ehuru denna å andra sidan med förvåning, med verklig beundran omtalade hans minne, omdömeskraft, fyndighet, qvickhet och redan nu utmärkta talare- och inställnings-förmåga. Utom hvad på annat ställe [2]) blifvit härom berättadt, vilja

---

[1]) Se t. ex. **39**. 173, 177.

[2]) **39**. 170, 177.

vi från samma tid anföra sägner om några andra betydelsefulla drag.

Det berättas t. ex., att han omkring 1756 en gång förkörde det enda spann hästar, han egde, och att en bland omgifningen dervid anmärkte, det prinsen skulle *på sådant sätt snart ödelägga hela det kungl. stallet;* men att denne svarade: *det gör ingenting, om jag icke har några hästar, skola undersåtarne draga mig* [1]. En annan gång omtalades, huru han plägade på ett bord uppställa böcker som kulisser och på den så bildade skådebanan en hop schackpjeser såsom agerande personer. Redan nu och blott omkring tio år gammal, sammanskref han ett sorgespel, kalladt *Juliani död*, hvars plan och sammanhang vittnade om vid den åldern ovanligt utvecklade själsförmögenheter, men tillika, sade man, om blodiga och despotiska tänkesätt [2]. En annan sägen är, att prinsen stundom stängde sig inne och framdrog på golfvet en länstol, utstyrd till en slags tron, och satte på densamma en stor docka, som skulle föreställa Lovisa Ulrika. Derpå framträdde han och berättade, *att konungen var död och tronen ledig.* Sedan sprang han bakom dockan och svarade å hennes vägnar, att *hon deltog i den gemensamma sorgen; men ville förvalta regeringen, tills prinsen blefve myndig.* Derpå trädde han åter fram och förklarade, *att tronen vore hans arf, och att drottningen borde låta honom bestiga den.* Sedan, återgående bakom dockan, svarade han *Nej!* och lät henne dervid förblifva, oaktadt alla föreställningar och böner. Då och till slut sprang han upp, fattade dockan i armen samt slängde henne undan och satte sig sjelf på tronen [3].

Af detta och dylikt innehåll, omvexlande med beröm öfver utmärkta själsförmögenheter, äro de flesta

---

1) Uppsala Bibl. Hamiltons anekdoter.

2) Sax. min. br. d. 10 Maj 1757.

3) Uppsala Bibl. Hamiltons anekdoter.

hittills kända berättelser eller sägner om prins Gustaf intill hans tionde år.

Sedan ständerna 1756 afsatt prinsens förra guvernör, lärare och kavaljerer och förordnat i deras ställe andra personer [1]), blef förhållandet än betänkligare; oaktadt bland dessa sednare funnos flere mycket skickliga och aktningsvärda män, som bort kunna inverka på den unga fursten. Men de hade blifvit konungahuset påtrugade och derigenom också föremål för dess ovilja och förföljelser. Guvernören riksrådet Karl Scheffer sökte väl vinna drottningens förtroende och att genom samtal och bref ingifva prinsen ädlare tänkesätt, men länge förgäfves. Sjelf uteslöts han från hofvets förtroligare umgängeskrets, och kavaljerer och lärare bemöttes med nedsättande ovilja och förakt [2]). De blefvo, och det inför prinsarna sjelfva, förtalade af sina nu undanträngda föregångare och än mer af drottningen och hennes gunstlingar. Detta allt såg, hörde och bemärkte den nu elfva till fjortonårige prinsen, och med hvad påföljd är lätt att förstå. Han hade harmats, gråtit och sörjt sig sjuk vid skiljsmessan från den förra omgifningen och betraktade och bemötte den nya med misstroende och ovilja. Dessa herrars åsigter och tillrättavisningar, äfven de mest grundade och billiga, medförde icke åsyftad verkan, utan snarare motstånd och förbittring; och att göra tvärt emot deras föreskrifter räknade han som en ära och som ett bevis på vördnad och tillgifvenhet för sina föräldrar. Från läsetimmarna återkommen till dessa sednares umgängeskrets, deltog han lifligt i det vanliga klandret och gäckeriet öfver samma lärare och uppvaktning. Följden blef, att de förra felen växte och att nya tillkommo, båda delarna än mer motbjudande hos en nu redan tolf- till fjortonårig gosse. Också finner man, att den nya omgifningen, ehuru

---

[1]) 39. 190.

[2]) 39. 191, 192.

beundrande hans ovanliga själsegenskaper, dock på samma gång talade med mycken ovilja om hans högmod, bakslughet och förställning; t. ex. huru han för att få sin vilja fram, låtsade vara sjuk och hade för sådant ändamål lärt sig framkrysta tvungna kräkningar; likaså om hans lättsinniga uppfattning af en konungs pligter, t. ex. huru han förklarade det allmänna bästa vara blott en *»dunstbild»* [1]), ett tomt ord; och huru, när Scheffer tadlade hans granna drägter och uppmanade honom att som en patriot, en fosterlandsvän, föregå med det vackra efterdömet af enkelhet i kläder, svarade: *jag är ingen patriot, och bryr mig ej om att gifva några vackra exempel;* likaså om hans våldsamhet och grymhet, t. ex. huru han skrek af ilska, nöp sina bröder, örfilade, näsknäppte och sparkade betjeningen samt roade sig med att pina småfoglar samt klippa fötter och hufvuden af flugor, o. s. v. En gång i vredesmod kastade han ett glas vatten i ansigtet på sin kavaljer Ax. Gabriel Lejonhufvud, hvarvid denne blef så uppbragt, att han våldsamt ryckte till sig prinsen och gaf honom stut, hvarvid denne i stället för att än mer vredgas, blef helt häpen och försagd. Efter Scheffers anträde till guvernörskapet författade prinsen ett lustspel påtagligen om sig sjelf och sina nya lärare. Det kallades *Den elfva-åriga ungherrn* [2]), och beskref, huru denne utmärkte sig genom qvinlighet, prålsjuka och teatervurmeri; huru guvernören varnade, men förgäfves; huru läraren, han kallades *»Barbarissimus»* [3]), inträdde och började föreläsa och tolka Cornelius, men afbröts af lärjungen, som högljudt upprepade verser ur fransyska skådespel; huru läraren då försökte med geometri och började förklara triangeln ABC.,

---

[1]) Chimère.

[2]) Le jeune Seigneur de onze ans.

[3]) Det var den tiden Klingenstjerna, hvilken dock sedermera blef ganska väl anskrifven hos prinsen.

men hindrades af lärjungen medelst fortsatt uppläsning af skådespels-verser; — huru läraren i förhoppning, att geografien skulle vinna mer uppmärksamhet, framtog en stor jordglob, men huru ungherrn då hoppade upp och satte sig på det dervid vacklande globstället under utrop: *jag skakar hela verlden* [1])! — huru läraren fruktande, att globen skulle brytas sönder, tillgrep i stället historiska föreläsningar, men då äfven detta misslyckades, utbrast: *komedier, och aldrig annat än komedier!* — huru föräldrarna då inträdde, hvarvid ungherrn låtsade blifva sjuk och sprang undan; — huru dock i slutscenen läraren berättade för guvernören, att ungherrn varit utmärkt flitig. — Under handskriften, daterad den 21 Juni 1756, står med prinsens egen hand skrifvet: *Lika med förebilden* [2]).

Gustaf.

Uppsatsen är ett märkvärdigt prof på prinsens vid så unga år ovanliga själsutveckling; men tillika på det lättsinne, hvarmed han betraktade sina fel, och på den fräckhet, det trots, hvarmed han sjelf omtalade dem; trots, ty han lemnade denna uppsats åt Scheffer, mot hvilken han likväl då och under de närmaste åren stod i fiendtligt förhållande till följe af just dessa af guvernören ständigt tadlade men af prinsen dock bibehållna fel.

Följderna af ett sådant uppförande kunde ej uteblifva. Både guvernör och kavaljerer voro så missnöjda, att de flere gånger ämnade nedlägga sina befattningar. Men emedan prinsen högeligen fruktade att blifva anklagad inför rådet och ständerna och i synnerhet inför Lovisa Ulrika, föll han vid hvarje allvarsammare hotelse till föga, bad, gret och lofvade bättring. Då emellertid löftet icke hölls, utan de

---

[1]) J'ebranle tout l'univers!
[2]) Conforme à l'original.

gamla vanarterna efter några dagar återtogos, blef förhållandet slutligen anmäldt hos de kungliga föräldrarna. Lovisa Ulrika, hvilken prinsen vanligtvis behandlade med slug inställsamhet, hade väl ofta försvarat hans fel och påstått, att han bland de kungliga barnen hade det bästa hjertat. Men nu voro klagomålen så många och svåra, att kraftiga medel måste tillgripas. Konungaparet förekallade alltså uppvaktningen och gaf i dess närvaro den nu fjortonårige prinsen en allvarsam skrapa och befallte herrarna att ingalunda krusa med hans fel utan allvarsamt tillrättavisa dem. *Gifve Gud*, skref berättaren, *att detta skett för fem år sedan!* Felen voro nämligen så djupt rotade, att de ej lätt kunde bortläggas, och ehuru han redan 1760 började förbättra sitt uppförande, gick dock dermed tämligen långsamt, och ännu 1764 har danska sändebudet afmålat den då adertonåriga prinsen på följande sätt. *Eders excellens*, skref han till Bernstorff [1]), *har befallt mig lemna en beskrifning öfver svenska kronprinsen. Det är högst svårt att framlägga så obehagliga sanningar; men jag lyder min pligt och bannlyser all både partiskhet och fruktan och framställer de anmärkningar, som blifvit gjorda af personer, hvilka se och höra honom dagligen, sedan han genom ständernas obegripliga förhastande* [2]) *blifvit befriad från Scheffers guvernörskap och ensam herre öfver sina gerningar.* Sjelfva beskrifningen innehåller följande omdömen. *Inbillningskraften är liflig och fattningen lätt, men själsförmögenheterna så förslappade af veklighet och lättja* [3]), *att han icke vill veta af någonting, som fordrar flit och tankeansträngning, och ehuru han läser mycket, sker sådant mer för nöjets än vetandets skull. Han*

---

[1]) Danska min. br. d. 20 Mars 1764.

[2]) Précipitation incompreheusible.

[3]) Molesse et oisiveté

älskar hvarken jagt eller ridt. Han dansar visserligen med ungdomlig häftighet men utan smak och takt, och visar för det täcka könet ingen böjelse. De nöjen, han tycker om, äro spel, musik och i synnerhet spektakler och dermed beslägtade ceremonier och praktfulla tillställningar. Stundom till och med i sällskap förfaller han i tankspriddhet och yttrar sig då med osammanhang och oreda [1]. *Efter skiljsmessan från Barck har han ingen förtrolig vän och visar emellanåt ett lynne, så dystert* [2] *och misstänksamt, att svenskarna frukta i honom en blifvande Erik den fjortonde. Han är på en gång snål* [3] *och slösare. Den mest herrskande lidelsen är dock högmodet; ty från bardomen har man ingifvit honom öfverdrifna föreställningar om den åtskilnad, som är eller bör vara mellan en furste och en undersåte, till följe hvaraf han har orimligt höga anspråk på vörnadsbetygelser, hvilkas iakttagande han ock bevakar med outtröttlig uppmärksamhet på hvarje rörelse, hvarje ord, hvarföre han äfven omgifvit sig med mer ceremonier och mer etikett än någon annan furste. I sammanhang med missaktningen för undersåtens menskliga värde behandlar han ock sin omgifning och i synnerhet sin betjening med rå hårdhet* [4], *och tål ej motsägelse af någon,*

---

[1]) Denna beskyllning hafva vi icke funnit hos någon annan samtida berättare.

[2]) Andra och äfven Gustaf sjelf omtala, huru han stundom var dyster och djupt nedslagen till följe af moderns ovilja mot hans gemål, ständernas mot konungahuset och partiernas mot hvarandra, och af allt det bråk, alla de ledsamheter, som förorsakades genom så många slitningar.

[3]) Flere drag af gifmildhet mot syskonen och mot lidande omtalas dock, och medan Dalin var af ständerna förvisad hofvet, gaf prinsen ur egen handkassa årligen 3,000 d. k. m. åt denne sin fordne lärare.

[4]) *Un second effet de son orgeuil, c'est qu'il est dur et rude envers ses domestiques et même envers ses cavaliers.*

knappt af sin mor; hvilken han ock kommer att betydligt nedsätta, så snart han dertill får magt och lägenhet, o. s. v. Jag har, så slutade Schack, *grundat denna teckning på oförvitliga personers utsago*[1]) *och på allmänt kända händelser. Måtte religionen (han känner hennes läror, men man tror ej, att de hittills rört hans hjerta) göra honom af svenskarna lika älskad, som han nu är fruktad*[2]).

Ofvanstående ord om den adertonårige prinsens furstliga stolthet och anspråk bekräftas af åtskilliga drag äfven under de närmast följande åren. Han ådagalade fortfarande ovilja mot allt, som erinrade om riksdagar och om folkombudens rättighet att deltaga i vården om rikets angelägenheter. *Jag gifver*, sade han, *ständerna tusan djeflar!* I synnerhet var han förbittrad öfver deras försök att inskränka statens eller hofvets utgifter, och berättadt är[3]), huru han i sistnämnde hänseende beskyllde dem för *skinnaraktigt gnideri*[4]). När de 1766 vägrade betala några konungaparets och prinsarnas skulder, påstod han, *att rådet och ständerna derigenom lemnade hans bröder nakna*[5]). *Jag är glad*, tillade han, *att de ej heller betalt mina skulder; ty jag vill ej stå till dem i dylik förbindelse, så länge deras majestäters skulder lemnas obetalta; och jag räknar för en ära, att häruti få dela mina föräldrars missöde.* Serdeles uppretad var han mot Rudbeck, såsom förnämste ledaren af reduktions-riksdagens åtgerder, och uppmanade fördenskull Sofia Magdalena att visa denne man en märkbar köld och likgilltighet. En annan blandståndens talemän vid samma riksdag

---

1) Autorité irreprochable.

2) Af detta bref lemnade Schack ingen afskrift i danska minister-arkivet i Stockholm, af fruktan för framtida upptäkt.

3) Sid. 127.

4) Sådana uttryck träffas flere gånger.

5) Sans habits.

kallades af drottningen och prinsen för *bruta bestia*[1]; och Gustaf tillade: *jag hoppas att vid nästa riksdag kunna säga honom: »af smuts är du kommen, och smuts skall du åter varda igen»*. Prinsen fästade nämligen många förhoppningar vid näst-kommande riksdag och ansåg ständernas stränghet 1766 vara ett förebud till motsatt uppförande nästa gång. Enligt en fransysk ordlek skref han: *vi kunna utropa om riksdagen 1756 »Helas!»* [2]) men om riksdagen 1766 »*Hollah!*» [3]). Dylika hans yttranden jemnte många andra företeelser voro betydelsefulla förebud till riksdagen 1769 och dess reaktion.

Vi hafva anfört hufvud-innehållet af de för prins Gustaf ofördelaktiga uppgifter, som från dessa år anträffas [4]), men tillägga följande anmärkning. I sjelfva verket var han hvarken så hård och grym, ej heller så känslolös för menskligt lidande och för undersåtarnes tillstånd, som åtskilliga hans ord och gerningar antyda. Dessa tyckas derföre ofta nog hafva varit alster af det öfvermod, det öfversitteri, det lättsinne, den motsägelselust, som stundom hos ungdom förfinnas, och som hos prinsen icke hejdades genom några moraliska eller religiösa grundsatser utan tvärtom underlättades genom hans förflugenhet samt egenkärlek och furstliga högmod.

Ännu en anmärkning! Ganska många, ja nästan alla, hafva beskyllt prinsen för förställning och det icke utan skäl. Han hade till detta fel stora anlag i afseende på så väl böjelse som förmåga. Båda delarna blefvo ock tidigt utbildade genom hans ytterst

---

[1]) Det råa vilddjuret.

[2]) Ack!

[3]) Gif akt! Arkivet på Stafsund. Prins Gustafs bref till Lovisa Ulrika d. 23 Okt. 1766 och d. 28 utan månad och år, men troligen från samma tid.

[4]) Mest i Fredrik Sparres dagbok, förvarad i Eriksbergs arkiv. Äfven i flere in- och utrikes arkiv finnas kortare uppgifter af ungefär samma innehåll.

svåra ställning mellan föräldrarne och deras omgifning å ena samt Tessin och de nya lärarne å andra sidan; ty han hörde de förra beständigt klandra de sednare, efter hvilka han dock måste mer eller mindre rätta sig. En annan frestelse till förställning låg i förhållandet till modern, hvilkens fel han snart började inse och lida af; men hvilken han dock måste med obetingad lydnad och vördnad bemöta, t. o. m. smickra. Han blef sålunda af omständigheterna lockad till list och förställning, men å andra sidan ej från deras utöfvande hindrad af några strängare rättsbegrepp. Hans uppförande härutinnan kom likväl icke alltid från falskhet utan ofta nog från ovanligt liflig inbillnings-kraft och från lika ovanliga skådespelare-anlag. När känslor och tänkesätt voro af någon annan väl och snillrikt framställda eller af hans egen inbillnings-kraft rätt lifligt framtrollade, då blef han af dem så hänförd, att han med förtjusning kände och uttalade dem såsom sina egna, sina verkliga känslor; ehuru ena gången i en, den andra gången i alldeles motsatt rigtning; och det utan att någondera gången hafva talat mot sin öfvertygelse för ögonblicket; detta allt så mycket lättare, som han oftast fästade sig mindre vid sakens kärna af rätt och sanning, än vid sakens yta, endast denna var sminkad med lysande färgor af dessa eller andra dygder.

Hunnen det fjortonde året, började han, ehuru blott småningom, att lägga bort några gröfre oarter, och visa mer flit än tillförene [1]), och derjemnte att inse det ofta förhastade i moderns omdömen öfver hvarjehanda ämnen, och i synnerhet öfver hans af ständerna tillsatta omgifning, för hvilken han slutligen började hysa verklig aktning, och Lejonhufvud, som fordom med en stut tuktat hans öfvermod, blef sedermera hans gynnade skyddling [2]). Han uppsatte nu

---

[1]) Danska min. br. d. 19 Dec. 1760.
[2]) S. st. d. 5 Febr. 1761, d. 29 Jan. 1762.

till sina förebilder Gustaf den andre Adolf och Henrik den fjerde och beflitade sig mer och mer om ett sansadt, höfligt och älskvärdt uppförande, och detta med stor framgång till följe af ovanligt stor förmåga i den vägen. Somliga påstodo väl, att hans inre var alldeles oförändradt, ehuru de mognade årens sluga beräkningar i förening med stor skådespelare-konst lyckades för verldens ögon dölja de verkliga och framhålla helt andra känslor och tänkesätt.

Men ju mer det led, desto mer sade och trodde de flesta, att förändringen var en följd af verkligt förbättrade tänkesätt; och dessa åter af mognadt förstånd, af renad rättskänsla och af Scheffers lärdomar. Denne herre, som 1756 lifligt hyllade fria, nästan republikanska åsigter, hade under riksdagen 1761 blifvit af ständerna på godtyckligt sätt först afsatt och sedermera åter tillsatt, och derjemnte fått bevittna samma riksdags många lumpna och tadelvärda uppträden. Följden blef, att han mer och mer öfverflyttade sin kärlek från republiken till konungadömet, samt försonades med drottningen och prinsen, hvarför ock den sednare mer än förut lyssnade till hans föreställningar. Med skarpt förstånd, liflig inbillningskraft och mycket sinne för allt högt och lysande, måste ock prinsen blifva, om ej genom sitt hjerta, dock genom sitt hufvud ledd till ändradt uppförande. Orsaken må nu hafva varit hvilken som hälst, säkert är, att han från denna tid mer och mer ådagalade i både ord och handlingar ett förstånd, en själsnärvaro, en uppmärksamhet mot andra, som förvärfvade honom både välvilja och förtroende. Tillika började han mer och mer visa den varma kärlek till vitterhet och sköna konster, som sedermera gjorde namnet Gustaf den tredje så lysande och älskadt.

Vid hans inträde i sjuttonde året påstodo många, att en så utmärkt prins icke mer behöfde någon

guvernör eller lärare. Hans inhemtade kunskaper voro ock i några fall ganska goda, serdeles i historia, vitterhet och sköna konster. Under näst förflutna och följande åren hade han nedskrifvit uppsatser om Cato, Trajanus, Karl den femte, Sully, Ludvig den fjortonde och om flere Sverges konungar; uppsatser, stundom snillrika och alltid utmärkta af en lätt och behaglig stil, men stundom ock, t. ex. i den om Karl den tolfte, vanställda af okunnighet eller af ensidigt rojalistiska och dynastiska åsigter. Betecknande är ock, att han å andra sidan ådagalade en viss ovilja mot konung Karl den elfte; likaså att bland de historiska författare, han häldst läste, var den bekante kardinalen de Retz och dennes beskrifning om de stämplingar och intriger, som utmärkte besagde herre och dess samtid. Kanske bättre än historien kände prinsen dock vitterheten, i synnerhet den fransyska. Han hade med stor kärlek studerat dess förnämsta skalder, samt de ryktbara encyclopedisternas skrifter. I synnerhet hade han sysselsatt sig med Marmontel och Voltaire och kunde utantill en ej ringa del af Henriaden. Till dessa ämnen lockades han af egna anlag, af tidens anda och af Creutz, Scheffer och Lovisa Ulrika, och derjemnte af de tacksamma och smickrande bud och bref, han från samma författare fick mottaga. *Väl hade jag*, helsade Voltaire, *författat min Henriade i tanka, att den skulle tjena konungar till lärdom; men jag hoppades icke, att den skulle bära frukt i Norden. Jag hade orätt; Norden har alltid alstrat hjeltar och store män*. Prinsen sysselsatte sig äfven sjelf med dylikt skriftställeri, och utom förut nämnda dramatiska arbeten anses han hafva vid denna tid författat de utkast till sorgespel öfver Coriolanus och öfver Henrik den fjerde, hvilka man sedermera funnit bland hans efterlemnade papper. Besagde kunskaper voro hans starkaste sida; de svagare deremot matematik, fysik, filo-

sofi, krigsvetenskap, statsförvaltning, rikshushållning samt språk, med undantag dock af det fransyska. På detta liksom på modersmålet var han utmärkt både som talare och skriftställare; men stafvade båda delarna ganska illa, hvilket ofta var händelsen med den tidens furstar.

Emellertid, och som sagdt är, skulle han numera anses i det närmaste fullärd. Hans guvernör och öfriga omgifning blefvo ock våren 1762 afskedade; dock skulle Klingenstierna stanna i Stockholm för att, när så behöfdes, lemna erforderlig ledning; hvarjemnte en Ferrner förordnades till lektör och Sinclair till följeslagare på de resor, som borde anställas för erhållande af närmare kännedom om fäderneslandet [1]). Prinsen utnämndes ock till öfverste för ett regemente och till kansler öfver Uppsala högskola.

Under riksdagen 1760—1762 och sedermera uppträdde han i det offentliga lifvet som en ny menniska och på ett sätt, som väckte beundran och glädje. Vid framlemnandet af en till hans ära slagen minnespenning mottog han ständernas beskickning med ett tal, hvars både språk och innehåll förvånade och hänryckte. Detta blef än mer händelsen med hans tal och trosbekännelse vid första nattvardsgången [2]); men kanske allramest, då han i ständernas närvaro aflade sin hyllningsed för fadern. Alla, äfven de främmande sändebuden, blefvo deraf förtjusta [3]).

Något hvar ville numera vinna för sig en tronföljare, som visade så utmärkt förmåga, och både Hattar och Mössor föreslogo, att han för inhemtande af närmare kännedom om statsärenderna borde be-

---

[1]) 40. 154.

[2]) Rådsprot. d. 31 Mars. Prestest. prot. d. 2, 5 Apr. 1762.

[3]) Preuss., Danska min. br. d. 6 April 1762. Fersen säger dock, att några tyckte prinsens uppträdande och hållning vid nämnde tillfälle erinra om skådespelarens.

vista, kanske deltaga i rådets öfverläggningar. I början önskade väl prinsen det sednare såsom gifvande mer tillfälle till verksamhet och utmärkelse; men drottningen invände, att hans personliga ställning skulle på detta sätt blifva mycket svår; ty genom uttalande af egna bestämda åsigter skulle han blottställa sig för motsägelser och vederläggning och tillika nödvändigt stöta sig med något bland de täflande partierna, stundom ock med den olika tänkande fadern, så framt nämligen prinsen icke ville nöja sig med att vara dennes blotta eftersägare och jaherre. Gustaf insåg skälens vigt och gaf med sig, och bad vännerna göra likaså. Slutet blef, att han fick tillåtelse bevista rådets, kollegiernas och några andra ämbetsverks sammanträden, dock utan att deltaga i öfverläggningar eller omröstning. Rådets öfverläggningar bevistade han dock i början endast, när Adolf Fredrik der sjelf infunnit sig; ty han fruktade, att ifrigare deltagande i statsärenderna skulle misshaga föräldrarna. Besök äfven i kollegier och andra ämbetsverk gjordes i början då och då och tycktes lofva godt för framtiden; men blefvo snart mer sällsynta. Som orsak hafva några uppgifvit, att prinsen icke hade böjelse för sådana sysselsättningar, och att han egnade sig åt dem endast för syns skull och med hemlig vedervilja, och att han i sjelfva verket icke besvärade sig med att taga närmare reda på hvarken ärender eller arbetssätt. Sjelf deremot har han som orsak uppgifvit det sorgliga förhållande, att modern med ovilja och svartsjuka betraktade alla dylika besök och det anseende, han genom dem förvärfvade.

Redan vid denna tid hade nämligen börjat visa sig första brodden till den misshällighet mellan moder och son, hvilken sedermera växte upp och bar bittra frukter för dem båda. Så tidigt som 1761 började det beröm, prinsen förvärfvade, väcka hos modern missnöje och afund och tillika den farhåga, att hans in-

flytande torde i framtiden undantränga hennes eget. Vi hafva ock sett prof på hans, sonens, hemliga tänkesätt härutinnan redan 1756 [1]); ehuru han då och efteråt i flere år dolde dem under ytan af den mest undfallande lydnad och ödmjukhet. Lovisa Ulrika anade dock den blifvande faran, och kunde ej så fullkomligt dölja sina känslor dervid, att ej dessa af en och annan och af prinsen sjelf upptäcktes [2]).

Våren 1762 afslutades både den svenska riksdagen och det pommerska kriget. Lovisa Ulrika önskade då, att prinsen skulle genom anställning i preussiska hären och under den store morbroderns ledning lära krigare-yrket. Också prinsen sjelf förklarade sig vilja på detta sätt följa exemplen af Gustaf den förstes och Gustaf den andres tidiga bragder. Några gissade ock på en annan hemligt bidragande orsak, nämligen hans önskan att komma ifrån det tryckande obehaget af moderns närhet. Hofvet arbetade emellertid mycket för att vinna rådets och ständernas bifall, men misslyckades hos bägge. Man invände, att tronföljarens dyrbara person icke borde onödigtvis blottställas för lifsfaror; hans värdighet icke nedsättas genom lägre befäl i en främmande här; den fattiga staten icke betungas med kostnader för utrustning och resa; och slutligen, att man icke borde genom ett sådant sjelfva kronprinsens uppträdande reta fordna bundsförvandter, hvilka redan förut knotade öfver den enskilda fred, Sverge slutat med deras gemensamma fiende. Som hemligt motskäl verkade ock mångenstädes den farhågan, att prinsens benägenhet för envälde skulle genom vistandet i Preussen och genom der rådande vanor och åsigter än mer stärkas. Serskildt anmärkte Fersen, att den föreslagna fälttjensten kunde ingifva tycke för krig,

---

[1]) Sid. 168.

[2]) Danska min. br. d. 13 Juli, 26 Nov. 1762.

hvilket dock vore mindre passande för *den blifvande fursten öfver ett folk, som var fritt, och som icke sträfvade efter eröfringar utan blott efter välstånd och fred.* Slutet blef, att ständerna afböjde förslaget, och som några tyckte sig finna, icke till någon afsaknad för prinsen, hvilken snart tröstade sig genom festligheter, skådespel och andra nöjen [1].

De fel, prinsen ännu vid adertonde året bibehöll, visade sig dock endast i hemlifvet, och blefvo för den stora allmänheten omsorgsfullt dolda. Vid offentliga tillfällen deremot utvecklade han mer och mer sina i många fall lysande egenskaper och ingaf sådeles stora förhoppningar i synnerhet genom den rigtning och den anda, som dervid tycktes uppenbara sig. Denna var nämligen en följd ej blott af beräkning utan ock af medfödd kärlek för det stora och lysande och af de lärdomar, han erhållit af den varmhjertade Karl Scheffer, hvilken, och det länder prinsen till ära, hade också under de närmast följande åren mycket inflytande. Den var tillika en följd af de höga och mennisko-älskande åsigter rörande frihet, jemnlikhet samt konungarnas och folkens inbördes pligter, som den tidens största snillen högt uttalade, och som inverkade på alla ungdomliga sinnen och började göra sig så allmänt gällande, att ingen person med anspråk på europeisk bildning kunde underlåta att bekänna dem, och minst prins Gustaf. Han omfattade flere bland dessa åsigter med hela värman af sina aderton år och med hela styrkan af sin lifliga inbillningskraft och af sin kärlek till allt praktfullt och storartadt. Det var dessa läror och åsigter, som föranledde många bland de åtgerder, som hedrade första åren af hans regering efter 1772, och de framträdde redan nu i hans ord och uppförande och gjorde mot den mörka taflan af hans

---

[1]) Heml. Utsk. prot. d. 5, 7 Juni; Danska min. br. d. 18 Juni 1762.

föregående år ett bjert och lysande afbrott. Han tadlade det sätt, hvarpå adliga ynglingars uppfostran försummades, och att dessa likväl gjorde anspråk på rikets vigtigaste ämbeten; han ville förädla studenternas lefnadssätt och sökte förskaffa dem utmärkta lärare, och genomdref den ryktbare Torbern Bergmans utnämning till professor. När vid hans väntade besök i kollegierna ämbetsmännen derstädes utstyrde sig i högtidskläder, tadlade han sådant som onödigt fjesk och uppmanade dem att mottaga honom på ett mer obesväradt och förtroligt sätt, och han kallade sig 1769 *den förste medborgaren i sitt fäderneslaud.* År 1760 betraktade han med vedervilja de officerare, som för att få deltaga i riksdagens rörelse och lycksökeri lemnade sina platser i den här, som skulle kämpa mot preussarne. *Jag kände,* skref han, *ett djupt förakt för dessa menniskor, som af partihat eller vinningslystnad uppoffrade fäderneslandet och dess ära och välfärd.* Lika djupt harmades han, när de kungliga föräldrarna för att genomdrifva några sina riksdagsplaner år 1760 upptogo i sitt förtroende och hemliga råd den kände partivinglaren och republikanen Pechlin, ehuru denne hade 1756 velat afsätta Adolf Fredrik, och, som prinsen trodde, förgifta Lovisa Ulrika. Ett annat drag af stolthet och mod var, att han endast genom konungens befallning kunde förmås att med orden: »*ödmjuke tjenare*» underteckna ett bref till kejsarinnan Katarina, herrskarinnan öfver Sverges arffiender, ryssarna [1]). Polackarnas oenighet och mutor ingåfvo honom mycken ovilja, isynnerhet emedan dessa uppträden i hans ögon voro sidostycken till svenska ständernas uppförande. Än mer förbittrades han, när Polens dåvarande konung och råd, angripna af inrikes motståndare, bönföllo om ryska kejsarinnans beskydd. *Hvilken nesa!* skref han, *ack grefve*

---

[1]) Danska min. br. d. 13 Juli 1764.

Poniatowsky! hvad du syntes mig stor; ack Stanislaus August [1]! *hvad du förlorat i mina ögon! Du är hvarken konung eller medborgare. Dö för att upprätthålla ditt fäderneslands sjelfständighet, och kasta dig ej ovärdigt under oket för att bibehålla en skugga af magt, hvilken nästa befallning från Moskwa kan tillintetgöra!* Om den dåvarande hugstore försvararen af Korsikas frihet skref han: *Paoli är nutidens störste man. Konungar! kommen att i en enkel korsikansk medborgares skola mottaga lärdomar i dygd, mod, rättvisa och själsstorhet! Folk! beundren korsikanernas ädelmodiga försvar och rodnen att vara svagare än dessa okända öboar! Konung af Polen! Folk af Polen! sen der edra mönster! beundren och liknen dem, om i vågen!* — Under det stillatigande åhörandet af rådets öfverläggningar upptecknade han stundom på det framför-liggande papperet verser ur något fransyskt skådespel. När en bland herrarna blifvit angripen för mindre hederligt uppförande, nedskref prinsen några fransyska, från Voltaire lånade verser af detta innehåll:

Om jag ej hade annat val,
Än att bedragas eller att bedraga;
Jag vet, hvad lott jag genast skulle taga;
Gud! låt mig träda upp bland de bedragnas tal!

Vid början af sina anteckningar om rådets sammanträden 1767 skref han på fransyska några ur Racines Athalie lånade rader af följande innehåll:

Jojada.

Man troget har dig lärt historien om vårt land,
Så säg mig då, min son! de höga, helga band,
Som Herren ålaggt dem, som skola kronan bära.

---

[1]) Det namn, hvilket Poniatowsky som konung antog.

Joas.

Jo! Gud befallt, att den, som njuter sådan ära,
Ej uppå rikedom och guld förtrösta skall,
Men endast på den Gud, som styrer verlden all.
Att lyda dennes bud skall kungens glädje vara,
Och att sitt trogna folk från svek och våld bevara.

Vid nitton års ålder började han några sina anteckningar med följande ord. *Man måste lefva för efterverlden; ej för folkens kärlek, som är öfvergående, utan för deras aktning, hvilken ofta ej är detsamma som deras kärlek. Man måste i synnerhet lefva för sin egen aktning; det är denna, som hitintills uppehållit, och, som jag hoppas, skall beständigt uppehålla mig.* — — Att vid framåtsträfvandet på det sannas och ädlas väg ledas och uppehållas icke blott af tanken på egen ära, utan ock af kärlek till det sanna och ädla och af tron på dessas slutliga seger; denna lifvande och stärkande öfvertygelse tyckes redan nu hafva hos honom blifvit något försvagad. I ett förtroligt bref till Karl Scheffer [1]) skref han: *att söka besegra menniskors fördomar, elakhet och grymhet är detsamma, tror jag, som att söka den filosofiska stenen. Det är vackert att arbeta på menniskornas förbättring, men nästan omöjligt att lyckas deri.*

Vi hafva sagt, att prinsen med värme omfattade flere bland de ädla och frisinnade grundsatser, som den tidens stigande upplysning spridde öfver Europa, och vi hafva anfört några drag af hans brinnande kärlek för folkens yttre oberoende och sjelfständighet och af hans brinnande hat mot utländskt förtryck. Men den nya tiden utvecklade ock lärorna om folkens inre oberoende och sjelfständighet och om deras större eller mindre rättighet att deltaga i ledningen af sina öden.

---

[1]) Den 26 Maj 1767, befintligt bland gustavianska papperen i Uppsala.

Mot denna sida af den nya tidsandan hyste dock prins Gustaf en bestämd och häftig motvilja af skäl och på sätt, vi redan sett och som vid nu pågående riksdags-brytning än tydligare uppenbarade sig.

Vi minnas de många fel, hvilka danska sändebudet ännu år 1764 hos prinsen anmärkte. Flere bland dem måtte dock hafva blifvit antingen öfverdrifna, eller snart derefter öfvergifna, eller ock serdeles väl öfverskylda. År 1769 skref nämligen Tessin: *jag kan ej tro, att en bland svenska folkets skyddsgudar är saker till det svåra felet att förställa sig; och om detta ej förefinnes, så är vår kronprins nära höjden af den fullkomlighet, en furste vid hans ålder kan uppnå* [1]). Dessa den gamle mannens ord kunna dock vara uttryck af ålderdoms-svaghet och af erkänsla för den välvilja, prinsen visat. Men äfven preussiska sändebudet har numera i sina bref [2]) mycket berömt Gustaf och dennes *snille, storartade åsigter, varma kärlek för vitterhet, många besök i ämbetsverken och derunder inhemtade noggranna kännedom af statsförvaltningen.* Som fel anmärkte preussaren blott *smak för prakt, ståt och skådespel samt en hög grad af förställning.* Således omigen anklagelse för opålitlighet! Serdeles betydelsefulla i sistnämnde och i flere andra hänseenden äro två bref, som Karl Scheffer skref till den 21:årige kronprinsen. I det ena [3]) läses: *snille* (esprit) *kan stundom bereda en undersåtares framgång och en furstes ära, men ingen menniska kan blifva rätt lycklig genom någonting annat än genom sin karakter. Eders höghet skall sjelf en dag erfara, att sällheten icke består i storhet eller prakt, icke ens i magt, ehuru furstar vanligtvis fästa dervid ganska stor vigt,*

---

[1]) Österrik. min. br. d. 8 Mars 1771.
[2]) Den 16 Maj 1770.
[3]) Den 25 April 1767.

utan blott i den själens frid, som är förenad med mildhet, välgörenhet och menskliga dygder. Till dess egen erfarenhet bekräftat dessa åsigter, ber jag eders höghet vara på mina ord öfvertygad om deras sanning; och äfven derom, att ett ungt hjertas framsteg på dygdens bana icke hindras af någonting så mycket, som af det lynne, som uppretas vid motsägelser och hatar den, sig sådana tillåter. I det andra brefvet tillade han kort derefter [1]) följande rader. *Det är mig smärtsamt förnimma, att de löften eders höghet gifvit, de förbindelser, eders höghet ingått, äro ord, som edert hjerta icke förestafvat, edra gerningar icke bekräfta. Också i afseende på stil och framställningssätt är det säkert, att man icke rätt väl uttalar någonting annat än det, som man rätt lifligt känner. Man skall ej heller vinna menniskors aktning, så framt man ej bemödar sig om att vara sannfärdig; och man bör aldrig söka inbilla andra någonting annat än det, hvarom man är sjelf öfvertygad. — — Jag beder fördenskull eders höghet icke berömma sig af att hafva öfvergifvit fel* (défauts), *åt hvilka man dock öfverlemnar sig från morgonen till qvällen. Jag beder ock eders höghet icke skrifva om sina känslor, förrän han undersökt sitt hjerta, så att orden alltid komma att öfverensstämma med verkligheten. Så skrifna bref skola ock hjelpa till att qvarhålla eders höghet på dygdens väg; ty hvarje menniska tycker sig af hederskänslan förbunden att efterfölja de grundsatser, hon sjelf uttalat. — — Detta mitt bref är rätt allvarsamt, men besinnen, att det icke är mig tillåtet skämta med det, som så nära rör eder sällhet. I sjelfva verket önskar jag ingen ting högre, än att eders höghets uppförande så snart möjligt befriar mig från pligten att tala*

---

[1]) Den 10 Maj 1767.

ur denna ton, och att jag i dess ställe får skrifva endast för att göra eders höghet nöje och för att försäkra om den ömma och djupa vördnad, hvarmed jag förblifver m. m. m. m.[1]).

Det tyckes, som prinsen i början visat något missnöje, men till hans heder försvunno snart alla tecken deraf, och det förra vänskapliga t. o. m. förtroliga förhållandet åter inträdde och fortfor sedermera i flere år.

Vi hafva sett de olika sidorna, de olika teckningarna af den unge fursten, af denna *dubbelnatur*, som många kallat honom. Huru den utvecklade sig och med hvilka slutliga följder för fäderneslandet och för honom sjelf, tillhör sednare tiders häfdateckning att beskrifva.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

OM PRINS GUSTAFS FÖRMÄLNING.

Redan tillförene[2]) är berättadt, af hvad orsak förlofning blef afslutad mellan de fyra-åriga barnen, svenska kronprinsen Gustaf och danska prinsessan Sofia Magdalena; men ock, huru denna förbindelse icke kunde genomdrifvas utan motstånd af prinsens föräldrar och i synnerhet af hans moder. I Januari 1751 var emellertid saken fullkomligen afgjord, också genom ömsesidiga bref, vexlade mellan de kungliga

---

[1]) Båda brefven finnas bland gustavianska papperen i Uppsala. Båda äro oundertecknade; men tydligt skrifna med Karl Scheffers hand och i kronologisk ordning inlaggda bland hans till prinsen ställda bref.

[2]) 37. 257—263.

föräldrarna. Man föreslog t. o. m. att offentliggöra förlofningen, hvilket dock tills vidare uppsköts. Lovisa Ulrika skänkte likväl åt vårdarinnan af Sofia Magdalenas barndom, grefvinnan Haxthausen, en dyrbar ring, såsom vedermäle af sin tacksamhet [1]) och fordrade omigen, att danska prinsessan skulle sändas till Stockholm för att der blifva uppfostrad [2]), hvilket dock äfven denna gång afböjdes.

Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas gamla hat emot Danmark växte än mer derigenom, att man påtrugat dem en så motbjudande förbindelse. Första åren efter afslutandet höllos dock dessa känslor någorlunda i tygel. Måhända hoppades man på inträffandet af sådana händelser, som kunde gifva skäl eller svepskäl till fullkomlig brytning.

Tio år derefter eller 1761 frambröt ock den länge qväfda oviljan. Anledningen var måhända den, att ryska tronföljaren, Peter, började vid samma tid utveckla sina oförsonligt fiendtliga afsigter mot Danmark [3]) och att dervid söka Sverges biträde. För Lovisa Ulrikas lättrörda inbillningskraft framglänste då förhoppningen om att kunna med bistånd af Ryssland utföra tvänne sina mot Danmark rigtade planer; nämligen att upprifva ifrågavarande förlofning och att eröfra Norrge. Också hördes hon numera påstå, att den förra var icke en laglig och gilltig förbindelse, utan blott en bakslug tillställning af Tessin och Havrincourt, och hon sökte hos den 15-årige prinsen underhålla och än mer uppdrifva samma redan förut inplantade åsigter och känslor [4]), och med den framgång, att han ådagalade öppet en bestämd och stark ovilja mot Danmark och mot danska förbindelsen. Hans och Lovisa Ulrikas motstånd blef så häftigt och envist,

---

[1]) Danska min. br. Sept.—Nov. 1751.

[2]) S. st. d. 7—18 Juli 1752.

[3]) Sid. 23.

[4]) Danska min. br. d. 3 Nov. 1761.

att Scheffer förtviflade om sakens utförbarhet och hemställde till danska sändebudet, om ej hofvet i Köpenhamn borde sjelfmant föreslå öfverenskommelsens upphäfvande och som skäl anföra, att *man icke borde belasta samvetet med framtvingad verkställighet af en förbindelse, som blifvit i för tidiga år ingången, och numera lofvade föga lycka* o. s. v.[1]. Rådet antogs ej, och förlofningen fortfor att vara gällande, och detta enligt svenska både regeringens och folkets lifliga önskningar. Man hoppades nämligen, att den ena danska prinsessan skulle likna den andra, och att Sofia Magdalena skulle blifva en ny Ulrika Eleonora d. ä; och derjemnte att förbindelsen skulle betrygga Sverges framtida säkerhet och fred. Mot detta allmänna tänkesätt, och emedan förlofningen var lagligen afslutad, vågade ej Lovisa Ulrika något våldsammare afbrott. Tidtals sökte hon tvärtom visa tillfredsställelse med saken, och tvingade sig då till några artigheter mot Danmarks i Stockholm varande sändebud. Men länge stod hon ej ut dermed, utan började snart omigen undvika all beröring med nämnde herre och med hvarje till hofvet kommande dansk man, och prins Gustaf sjelf yttrade likartade känslor[2]. *Jag har*, skref han ännu ett år före förmälningen, *jag har så stor vedervilja för detta giftermål, att jag aldrig skall dertill samtycka, så framt ej öppen fara för staten tvingar.* Ehuru han således i början af 1764 icke på något sätt velat dertill beqväma sig, började han dock hösten samma år ändra tänkesätt och låta framskymta först mindre obenägenhet och snart en viss benägenhet för ifrågavarande förbindelse[3], och i allmänhet den önskan att med det första blifva förmäld. Orsaken var icke längtan efter äkten-

---

[1]) S. st. d. 19 och 29 April 1763.

[2]) Danska min. br. d. 16 Mars, 3, 14 Aug.; Preuss. d:o 20 Juli 1764.

[3]) Danska min. br. 28 Dec. 1764, 13 Aug. 1765.

skaplig lycka, ty han visade alltjemnt fullkomlig likgilltighet för qvinnor. *Han drifves icke af längtan efter äktenskap och tyckes icke hafva någon böjelse för det andra könet;* skref österrikiska sändebudet [1]). Sjelf sade han: *i fall det berodde endast på mig, skulle jag aldrig ingå äktenskap; men jag gör det för statens och folkets skull* [2]). En mägtig och kanske den egentligaste drifljedern dertill var, att han blifvit utledsen vid det nyckfulla och tryckande välde, modrens närvaro utöfvade också öfver honom. För att befrias från detsamma önskade han blifva förmäld; man sade, nästan med hvem som häldst, endast för att derigenom erhålla eget hem och egen hofhållning [3]). *Han vill,* hette det ock, *häldre sätta sig i spetsen för ett parti mot sin mor, än längre stå som andra man under hennes fana* [4]). Med sådana tänkesätt ansåg han ingen mer passande gemål kunna väljas än den stilla, blygsamma och undergifna Sofia Magdalena [5]). För äktenskapet talade ock, utom Löwenhielm och Horn, också Bielke, Scheffer och några andra personer i hans omgifning [6]). Våren 1765 tyckes han hafva härutinnan fattat sitt oryggliga beslut.

---

[1]) Österr. min. br. d. 29 Oct. 1765 ... *keine Begierde Zur Ehe ... keine lebhafte Leidenschaft und scheinet an dem weiblichen Geschlecht nicht mehr Vergnügen Zu haben als der König in Preussen, sein Oheim, und, wie man muhtmassen will, aus nähmlichen Ursache.*

[2]) S. st. d. 4 April 1766.

[3]) Preuss. min. br. d. 4 Okt. 1765. *Le prince veut avoir une maison et un cour á lui ... fait croire, qu'il epousera indifferement, quelle princesse, qu'on voudra.*

[4]) Danska min. br. d. 24 Dec. 1765.

[5]) Preuss. min. br. d. 4 Okt. 1765. Riksark. Wahrenbergs saml. Utdrag ur Nordins anekdoter. Några danska ministerbref (Nov. 1765) uppgifva ryktesvis också följande dock mindre sannolika orsak. Prins Karl var häftigt förälskad i en fröken Brita Horn. Prins Gustaf säges hafva fruktat, det Karl, som den tiden var inom vissa kretsar mer omtyckt, skulle taga henne till äkta och sedan med tillhjelp af hennes mägtiga slägtingar, Mejerfelt, Ribbing, m. fl. bilda en farlig och stark liga.

[6]) Österr. min. br. d. 7 Mars 1766.

Men utförandet mötte det stora hindret af föräldrarnas och i synnerhet Lovisa Ulrikas bestämda och häftiga motvilja. Att öppet bryta med sin mor, derifrån återhölls prinsen dels af djupt inpreglad undfallenhet för hennes person, lydnad för hennes bud och fruktan för hennes vrede; dels af den klokhet, som ej ville gifva allmänheten skådespelet af oenighet inom konungahuset. I det längsta undvikande hvarje personligt uppträdande, sökte han fördenskull genom hemliga utliggare förmå ständerna att påyrka förmälningen såsom en åtgerd, både af folket efterlängtad och för riket nyttig. På sådant sätt skulle den se ut som ett verk af deras men icke af hans vilja [1]). Ständerna skulle skjutas förut och hos de motspänstiga föräldrarna genomdrifva saken, under det han sjelf visade sig inför allmänheten som en undergifven och lydig son.

Den fint beräknade planen rönte vid riksdagen 1765 mycken framgång. Hattarna ville upprätthålla förlofningen såsom ett deras eget verk; Mössorna, äfvenså till följe af gammal benägenhet för Danmark, och Hattar och Mössor gemensamt för att dymedelst betrygga freden. Ständerna voro följaktligen snart öfvertalade att hos konungen formligen anhålla om förmälningens snara verkställande.

Men vid underrättelsen om dessa planer blef Lovisa Ulrika mycket uppbragt, och sökte med brinnande ifver och stor fyndighet att mot utförandet uppställa än det ena, än det andra hindret.

Första förslaget i den vägen var, att prinsen borde skriftligen bedja Adolf Fredrik upplösa förlofningen; *emedan den blifvit afslutad honom oåtspord och skulle bereda hans olycka;* och att Adolf Fredrik skulle sedermera lemna prinsens uppsats derom till det blifvande Hemliga Utskottets behjertande [2]). Men

---

[1]) Danska min. br. d. 28 Jan.; Preuss. d:o 12 Maj; Österr. d:o 12 Sept. 1766.

[2]) Danska min. br. d. 11 Jan. 1765.

försöket blef ingen gång anställdt; troligtvis äfven derföre, att prinsen med numera ändrade tänkesätt icke ville låna sig dertill.

Då och genast derefter framkastades en annan plan. Det blifvande Hemliga Utskottet borde öfvertalas att förklara 1750 års förlofning ogilltig och att sedan bedja Adolf Fredrik bland Europas protestantiska furstinnor utse en passande kronprinsessa, hvarföre ock Lovisa Ulrika ämnade skaffa sig porträtt af alla sådana fruntimmer [1]. Men äfven detta förslag ansågs omöjligt att genomdrifva.

Efter några veckor framkom ett tredje, hvilket dock drottningen länge förut hade i hemlighet förberedt; nämligen att prinsen skulle förmälas med hennes slägtinge, markgrefvinnan Filipina af Brandenburg-Schwedt, en bildad, klok, vacker och mycket berömd furstinna. Till sakens främjande blef genom en Lovisa Ulrikas anhängare utspridt det rykte, att konungen i Preussen gynnade förslaget. Men Löwenhielm hörde sig före och fann uppgiften ogrundad. Lovisa Ulrikas uppförande hade ej heller ingifvit svenskarna, icke ens prins Gustaf, någon längtan efter en ny brandenburgisk furstinna. Äfven detta förslag måste öfvergifvas.

Ett fjerde var, att konungen af Preussen skulle med prins Gustaf förmäla en annan bland sina yngre slägtingar [2]; men Fredrik svarade, att hans systers öde som drottning i Sverge varit af den beskaffenhet, att han hällre ville bortgifta ifrågavarande myndling till Holland; om ock hennes der blifvande gemål blott hade tittel af ståthållare.

Ett femte förslag framkom hösten 1765. Drottningens förtrogne, öfverkammarherren Gyldenstolpe, bad Ostermann utverka en skrifvelse, i hvilken ryska kejsarinnan Katarina skulle ogilla ifrågavarande förmälning; Lovisa Ulrika hoppades, att en sådan förklaring skulle

[1]) Danska min. br. d. 26 Febr. 1765.
[2]) S. st. d. 26 April 1765.

afkyla ständernas ifver [1]. Men Ryssland vidhöll sitt beslut att undvika all inblandning i denna sak, och förslaget föll.

Under drottningens många omvexlande försök att tillintetgöra danska förbindelsen, stodo rådet och ständerna orubbligt fasta vid sitt beslut att densamma upprätthålla, och prins Gustaf likaledes att dertill hemligen uppmana. För att besegra drottningens motstånd tillgrepos allehanda medel. Sinclair mutades [2] för att med sitt inflytande öfvertala henne till eftergift, och äfven Karl Scheffer gjorde hvarjehanda föreställningar derom [3]. Också prinsen sjelf vågade någongång att i hennes närvaro vidröra sådana sina önskningar [4]. Hennes egen inbillningskraft framtrollade ock stundom den förhoppningen, att i händelse af närmare förbindelse med Danmark skulle denna magt hjelpa henne att i Sverge införa enväldet [5]. Det lyckades slutligen för prinsen, Sinclair och hofmarskalken Schwerin och i synnerhet för de två sistnämnde att öfvertala henne till det efterlängtade bifallet [6].

Men inom några dagar ångrade hon och återtog sitt löfte [7]. Hon och hennes gemål framkommo nu också med det villkor, att hofvet i Köpenhamn skulle medgifva upphäfvandet af den förbindelse, medelst hvilken Adolf Fredrik 1749 till fördel för Danmark afstod från sina anspråk på besittningar i Schleswig och Holstein [8]; men konungen i Danmark ville ingalunda köpa en måg på sitt rikes bekostnad. Emedan likväl

---

[1]) Preuss. min. br. d. 18 Okt. 1765.

[2]) Danska min. br. d. 29 Mars, 5 Juli 1765; — som der sades, genom 20,000 ecus att utbetalas på bröllopsdagen, och genom stora summor till utdelning åt hans medhjelpare.

[3]) S. st. d. 4 Sept. 1765.

[4]) S. st. d. 27 Sept. 1765.

[5]) S. st. d. 16 Aug. 1765.

[6]) S. st. d. 1 Okt. 1765.

[7]) S. st. d. 8 Okt. 1765.

[8]) S. st. d. 15 Nov. 1765. Se 37, 236—242.

Lovisa Ulrika envist fortfor att vägra, blefvo förlägenheten och oron i Stockholm ganska stora. Man bad Fersen föreställa henne sakens vigt för fäderneslandet och tillika för henne sjelf; och att hon, i händelse af fortsatt vägran, ej kunde vänta någonting mer af ständerna. Varningen, ifall den verkligen gafs, blef dock fruktlös. Då tillgrep prinsen den åtgerd, han länge undvikit, nämligen att sjelf och formligen hos sina föräldrar anhålla om giftermålets fullbordan, såsom öfverensstämmande också med hans egna önskningar. Adolf Fredrik yttrade väl några betänkligheter; men förklarade, att, om det vore prinsens bestämda önskan, ville han, fadren, ingalunda sätta sig deremot. Lovisa Ulrika åter sökte först med skäl afråda och med böner afvända sin son från dessa tankar; men när denne förblef orubblig förklarade hon i vredesmod och bestämdt, att hon aldrig skulle gifva sitt bifall. Ordvexlingen blef slutligen så liflig och prinsens uttryck så skarpa, att drottningen svarslös brast i tårar och förklarade *denna dag vara den svåraste i hela hennes lefnad*[1]; men till eftergift kunde hon icke förmås. Löwenhielm skulle då söka öfvertala henne[2], dock förgäfves. Några rådsherrar fingo derefter i uppdrag att härom underhandla med konungen och prinsen. Den förre svarade: *att danska äktenskapet var honom misshagligt, men att han icke ville tvinga sin son.* Den sednare sade: *jag är förlägen om svar; ty vördnaden för mina föräldrar strider mot känslorna för min brud och för mitt fädernesland, och jag önskar derför uppskof.* Men när rådsherrarna dervid lemnade rummet, återinkallade han Liewen och sade: *efter att hafva fullgjort min pligt mot mina föräldrar, vill jag ej dölja, att jag ingenting högre önskar än att blifva förmäld med danska prinsessan, och jag bemyndigar eder att säga detta till hvar*

---

[1]) Danska min. br. 1 Nov.; Österr. min. br. 29 Okt. 1765.

[2]) Danska min. br. 8 Nov. 1765.

rådsherre enskildt, och tillika åt hvarje person, ni anser till förtroendet lämplig, hvarpå äfven rådet förnyade och stadfästade sin öfverenskommelse härutinnan [1]). Men Lovisa Ulrika förblef obeveklig. Då beslöt man att som yttersta medlet använda ständerna och deras inflytande. Hemliga Utskottet skickade i ofvannämnde afsigt talemännen till både konungen och prinsen. Den förre svarade i allmänna ordalag, men ansåg förmälningen kunna uppskjutas, och den sednare yttrade sig på samma undvikande och tvetydiga sätt som förut [2]). Något hvar visste dock, att han önskade förmälningen, och äfven så, att Adolf Fredrik ville dertill gifva sitt bifall. Lovisa Ulrika stod följaktligen helt och hållet ensam och hade emot sig folket, ständerna, rådet, och i sjelfva verket både make och son, men förblef dock obeveklig. En sådan hårdnackenhet förbittrade allmänna tänkesättet i hög grad och frambragte yttringar af så häftigt missnöje, att hon slutligen fann för godt gifva efter. Nu ändtligen blef saken afgjord. Äktenskaps-kontraktet uppsattes, och prinsen förklarade sin tacksamhet för det bistånd, han härutinnan åtnjutit af både Löwenhielm och Rudbeck [3]).

Drottningen hade väl numera lemnat sitt bifall; men fortfor likväl att mot både saken och personen ådagalägga mycket missnöje, och att vid utförandet tillställa hvarjehanda obehag. När förlofningen skulle offentligen tillkännagifvas, måste naturligtvis konungaparet tillställa en stor fest. Drottningen ämnade dock nedsätta dess högtidlighet genom att indraga aftonmåltiden och en del af dansen och genom att tillåta andra damer och befalla hofvets, att i stället för de hvita rober, som vid dylika tillfällen buros, nyttja svart domino, hvars likhet med en sorgdrägt stod i uppenbar strid mot den anda af glädje, som borde

---

1) Danska min. br. 26 Nov. 6 Dec. 1765.
2) Danska min. br. 17 Dec. 1765. Preuss. d:o 21 Jan. 1766.
3) Danska min. br. 4 Mars 1766.

utmärka festen, hvarför ock Hemliga Utskottet säges hafva bedt öfverste-marskalken Horn afstyra en så stötande anordning. Under sjelfva högtidligheten var hon så surmulen, att det störde sällskapets glädje, och några hennes närmare anhängare sökte en ära i att alldeles uteblifva. När straxt derefter Horn till förlofningens firande gaf en stor fest, ville konungaparet hindra högtidlighetens hufvudperson prins Gustaf från att densamma bevista [1]).

När man sedermera skulle ordna bröllopshögtidligheterna och hofhållningen, uppstodo likaledes många tvister, t. ex. vid valet af Sofia Magdalenas omgifning och öfverhofmästarinna, hvartill drottningen ville hafva endast fruntimmer ur Hattpartiet och häldst sin gunstling grefvinnan Bielke, född Düben; Mössorna deremot en grefvinna Gyllenstierna. Tvisten blef lång och slutades så, att förtroendet lemnades åt riksrådet Hjärnes friherrinna, hvars man var trogen anhängare af konungaparet [2]).

Ett annat trätofrö låg i valet af anförare för den beskickning, som skulle från Köpenhamn hemföra den blifvande kronprinsessan. Hofvet önskade Rudensköld, ehuru denne nyss förut blifvit af ständerna afsatt från riksråds-värdigheten; men regeringen lemnade uppdraget åt öfverste-marskalken Adam Horn, hvilken var genom ämbete, börd, utseende och hållning dertill mycket passande [3]).

En tredje tvist var om stället, der vigseln skulle förrättas. Lovisa Ulrika önskade det landtliga Drottningholm, också för att redan från början hafva det unga hofvet under sina ögon. Hemliga Utskottet deremot bestämde sig för Stockholms slott, hvarest dylika konungahusets högtidligheter vanligtvis och för större anseendes skull firades. Äfven om valet

---

[1]) Danska min. br. d. 8, 22 April; Österr. d:o 4 April 1766.

[2]) Danska min. br. d. 28 Mars, 29 April 1766.

[3]) S. st. d. 8 April 1766.

af dag och om några andra dithörande ämnen föreföllo hvarjehanda tvister [1]).

Emellertid nalkades förmälningstiden, och det beslöts, att prinsen skulle fara till Helsingborg och på dervarande hamn-brygga emottaga den ankommande bruden. I det talrika ressällskapet sågs äfven Lovisa Ulrikas ombud Sinclair, och emedan den nyss tillsatta öfverhofmästarinnan, friherinnan Hjärne, icke var de främmande språken fullt mägtig, medföljde i hennes ställe grefvinnan Stromberg. Under färden fram och tillbaka förvärfvade prinsen mångenstädes folkets tillgifvenhet genom det utmärkt angenäma sätt, hvarmed han visste förbinda och tjusa menniskor; men stundom väckte han äfven missnöje genom den prakt och ståt, hvarmed han uppträdde eller ville uppträda. Han knotade öfver de medförda hofvagnarna, såsom varande alltför simpla. Vid middags- och aftonmåltiderna lät han sig betjenas af kammarherrar, och för upprätthållande af den kongl. hofordningen tvang han både sig och omgifningen att under resan esomoftast visa sig klädda i silkesstrumpor och skor samt chapeau bas, d. v. s. utan hatt på hufvudet, allt detta oaktadt höstens, Oktober månads smuts och kännbara kyla. Han tadlades ock, för det egenmägtiga tilltaget att kommendera 200 ryttare till vakt vid hvarje nattläger; likaså för visad köld mot anmälda officerare, för otålighet vid afhörandet af böneskrifter och helsningstal, för likgilltighet mot nödlidande och för illa doldt löje öfver den uppvaktande Smålands-adelns torftiga utstyrsel [2]). Under dylika uppträden, fortgick resan, och slutligen ankom prinsen till Helsingborg.

Det var på der befintliga brygga, han skulle mot-

---

[1]) Många uppgifter härom finnas i råds-prot. och i danska min.-brefven för Mars, April, Juli och Sept. 1766.

[2]) Danska min. br. d. 4, 18 Nov. — Österr. d:o 26 Sept. 24 Okt. — Preuss. d:o d. 5 Dec. 1766. — Uppsala Bibl. Hamiltons anekdoter.

taga sin från Helsingör kommande brud. Ställets belägenhet mellan tvänne riken och tvänne haf, är i sig sjelf ovanligt skön och storartad, och var förtillfället genom de lysande tillställningarna och en gynnande väderlek utomordentligt praktfull. Belysta af det klaraste solsken, lågo framför åskådarne Sundet och Kattegat med en mängd fartyg, hvilka, höljda af prunkande flaggor, helsade och firade dagens högtid; likaså båda rikenas stränder med sina bördiga fält, lummiga lundar, vackra herresäten och festprydda städer och främst Kronenborg på danska och Kärnan på svenska sidan. I Helsingör steg prinsessan om bord på en praktfull slup, hvilken förd af 36 roddare, styrde öfver till svenska sidan, beledsagad af mer än trettio andra farkoster, präktigt utsirade och förande en mängd danska ädlingar och deras fruntimmer; under det från alla stränder och fartyg kanonernas dån fyllde luften. Omgifven af ett lysande sällskap, stod prins Gustaf på Helsingborgs brygga, väntande sin brud och derunder betraktande det härliga skådespelet. *Jag har*, skref han, *aldrig sett någonting skönare*; och åtföljande svenskar kunde ej nog uttala sin förtjusning öfver det hänförande uppträdet. När den danska kungliga slupen nalkades stranden, steg prinsessan upp på dess däck, liknande, sade man, *den ur hafvet uppstigande skönhetsgudinnan*. Förd på ena sidan af en åldrig grefve Dannerskiold och å den andra af den ståtlige grefve Horn, lemnade hon sin slup och blef på bryggans nedersta trappsteg mottagen af prinsen, som med förekommande artighet dit nedstigit. Det kungliga fästeparet dröjde i Helsingborg tvänne dagar under högtidligheter och nöjen.

Prinsessan var i flere hänseenden mycket behaglig, växten hög och välbildad, hållningen god, ansigtet vackert ehuru ej skönt, ögonen stora och blå och liksom hela personligheten vittnande om mildhet, lugn och blygsamhet. Sistnämnde egenskap

öfvergick dock till en blyghet, en försagdhet, som stundom liknade stelhet. Det hela gjorde likväl ett godt intryck, och prinsen behandlade henne med så utsökt artighet, att danska herrarna voro fullkomligt tillfredsställda. Sina egna känslor uttalade han några dagar derefter i ett bref till Karl Scheffer, med följande ord: *jag tror mig hafva fått en mig passande gemål. Hon har skönhet nog för att behaga, men ej nog för att förbrylla mig; förstånd nog för att ej bära sig dumt åt, och mildhet nog för att icke söka inkräkta på min magt, om hvilken jag är oändligen svartsjuk.* I ett hans bref till Lovisa Ulrika, skrifvet midt under högtidligheterna i Helsingborg, lästes följande. *Den enda sanna glädje, jag i detta förfärliga menniskohvimmel kan smaka, är att sysselsätta mig med den mest ömma och mest älskade af alla mödrar. Åsynen af en behaglig prinsessa kan icke och skall ej heller utplåna dessa känslor; hon bör icke begära någonting sådant, och skall ej heller göra det, hennes karakter är mig derföre en borgen. Men jag kan försäkra min älskade moder, att, om prinsessan vågade ett dylikt försök, skulle mitt hjerta genast afgöra valet, och det utan att ens behöfva rådfråga de gamla förbindelser och pligter, som mig åligga.* Sådana ord bära tydliga vittnesbörd om den svartsjuka, hvarmed drottningen redan i förväg betraktade sin sonhustru; likaså om den undfallenhet och den fruktan, prinsen ännu hyste för sin moder, och om det smicker, hvarmed han sökte henne lugna; det ena liksom det andra också om det öde, som hotade den unga furstinnans framtid.

Hemvägen togs öfver Göteborg och Örebro och tillryggalades under vanliga högtidligheter. Efter några dagars vistelse på Karlberg och Drottningholm, höll prinsessan sitt intåg i Stockholm, hvarpå i slottskapellet förmälningen blef med vanliga högtidligheter förrättad. De herrar, som ledt äktenskaps-under-

handlingarna, fingo de vid dylika tillfällen vanliga gåfvorna, och svenska sändebudet i Köpenhamn, J. W. Sprengporten, utnämndes till friherre. Ständerna hade anslagit Strömsholm till enkesäte åt prinsessan och Karlberg till lustslott åt prinsen, och Adolf Fredrik, som förut begagnat sistnämnde lägenhet fick i ersättning Svartsjö kungsgård och slott.

Drottningen ville så mycket möjligt hafva det unga hofvet under sina ögon och således häldst på Drottningholm; men prinsen sökte så mycket möjligt undvika hvarje närmare beröring och vistades derföre ofta på Ekolsund. Men hvar han vistades, drog han till sitt hof en mängd ungdom och förlustade sig i dess sällskap med utfarter, baler och rika måltider och detta under hvarjehanda yrande upptåg och öfverdåd. Ofta intogs middags-måltiden först kl. 9 på qvällen och afton-måltiden kl. 1 på natten. För att stäfja kronprinsens skådespels-vurm hade konungaparet förbjudit enskilda sällskaps-spektakler. Gustaf mägtade dock ej styra sin åtrå, utan tillställde sådana i sina smårum; men vågade af fruktan för modern icke göra det förr än sent på nätterna, då det unga hofvets förtrogna måste smyga sig dit för att deltaga i förlustelsen.

När på Helsingborgs brygga Gustaf räckte sin hand åt den landstigande Sofia Magdalena, sade han: *tag er till vara, min prinsessa!* [1]). Att dessa voro de första ord, han till henne uttalade, blef sedermera tolkadt som en medvetslös profetia, en varnande förutsägelse. Hans nyss anförda bref till Scheffer och till modern ådagalade ock, att prinsessan redan från början betraktades af sin blifvande make med föga ömhet och af sin blifvande svärmoder med missnöje och svartsjuka. Under resan blef hon visserligen bemött med mycken artighet af prinsen och vid ankomsten till Drottningholm likaså af

---

[1]) Prenez garde à vous, Madame!

drottningen, hvilkens ömhets-betygelser voro vid första mötet så lifliga, att man betviflade deras uppriglighet eller bestånd [1]). Straxt derefter förklarade hon ock helt öppet, att Sofia Magdalena var tråkig och tvär samt utan bildning och utan smak för vitterhet, och att kronprinsen vore att beklaga, som skulle bindas vid en dylik träddocka [2]). Ankommen till Drottningholm och till sin moder, slog ock prinsen om och visade numera sin blifvande brud så liten uppmärksamhet och så påtaglig köld, att det väckte undran och klander, och Fersen fann sig befogad göra några föreställningar. Prinsen svarade med att berömma Sofia Magdalenas behag och goda egenskaper, men klagade å andra sidan öfver torrheten i hennes samtal och tråkigheten i hennes väsende och förklarade sig slutligen *hafva för hennes person en bestämd afsmak;* detta allt redan före vigseln.

Efter densamma inträdde ej heller någon förändring, någon förbättring. Kronprinsessan hade ej tycke för hofvets lefnadssätt, dess många skådespel och vittra sysselsättningar, hvadan ock afståndet och kölden mellan henne och hennes gemål ökades. Han undvek hennes sällskap, och t. o. m. vid måltidsbordet bestämdes deras platser så långt från hvarandra, att något samtal svårligen kunde ega rum. I det yttre iakttog dock prinsen en anständig uppmärksamhet, och sig sjelf lemnad stundom ock en viss välvilja; men icke så i moderns närvaro [3]). Denna bibehöll oförminskade sina förra känslor och visade dem öppet. Dagarna efter förmälningen och till dess firande gaf ryska sändebudet en lysande fest. Han ville dertill inbjuda äfven prinsarna Karl och Fredrik Adolf, men konungaparet tillät dem icke infinna sig [4]); och en öfver-hofmästarinna, friherrinna

---

1) Danska min. br. d. 4 Nov. 1766.
2) Automate.
3) Danska min. br. d. 13 Dec. 1766, 15 Maj, 6 Okt. 1767.
4) Österr. min. br. d. 5 Dec. 1766.

Palmfelt, hvilken tagit kronprinsessan i försvar, blef afskedad [1]). Man sökte ock aflägsna de danska fruntimmer, som ännu voro qvar i prinsessans uppvaktning, och tillika att lägga hinder i vägen för hennes umgänge med danska sändebudet, Schack, och med dennes fru, prinsessans *orakel*, som prinsen kallade dem. Det ömsesidiga misstroendet och missnöjet gingo snart ganska långt. Sofia Magdalena begynte anlita smygvägar för sin brefvexling, och förklarade sig ångra öfverflyttningen till Sverge [2]) samt påstå, att det var blott undseende och fruktan för hennes broder, konungen i Danmark, som återhöll och tvingade prins Gustaf till någon uppmärksamhet [3]). Med anledning häraf och enligt öfverenskommelse med konungen i Danmark, begagnade Schack tillfället af sin flyttning från Stockholm för att i afskedstalet till kronprinsen inlägga några uttryck *om danska konungens lifliga deltagande för sin älskade syster, och om den stora uppmärksamhet, hvarmed han följde allt, som henne angick;* — man beräknade nämligen, att dessa ord skulle göra intryck på prinsen; men han fästade eller låtsade ej fästa vid dem någon uppmärksamhet [4]). Förhållandet blef snarare sämre än bättre, i synnerhet till följe af Lovisa Ulrikas handlingssätt. Sommaren 1767 anställde prinsen en högtidlighet till firande af sin gemåls födelsedag och inbjöd äfven sina bröder prinsarna; men konungaparet förbjöd dem antaga kallelsen. På länge kom ej heller från det kungliga hofvet någon person för att lyckönska prinsessan, tills slutligen för sådant ändamål infunno sig tvänne kammarherrar, men utstyrda i svarta kläder, ehuru hofsorgen var för den dagen i det unga hofvet bortlaggd.

---

[1]) Danska min. br. d. 23 Jan. 1767.

[2]) Danska min. br. d. 14 April 1767.

[3]) Uppsala. Gust. papp. Prins Gustaf till K. Scheffer d. 7 April 1767.

[4]) Danska min. br. Febr.—April 1767.

Gustaf harmades mycket, men det hjelpte ej, och när Sofia Magdalena oaktadt den lidna förolämpningen ville dagen derpå infinna sig med lyckönskningar på svärmoderns namnsdag, blef besöket icke mottaget. Kronprinsen ådagalade visserligen mycken undfallenhet, t. o. m. fruktan för sin mor, och sådant ända derhän, att några bland hans förtrogna uppmanade honom till mer kraft och sjelfständighet. Dessa råd jemnte drottningens fortsatta uppförande bragte honom slutligen i harnesk och föranledde hösten 1767 en häftig brytning. Prinsen drog sig från drottningens aftonsällskap och antog en egen föreläsare, och Lovisa Ulrika var så uppbragt, att hon icke inbjöd hvarken honom eller hans gemål till en bal, som hon för Sofia Albertina tillställde [1]). Snart mäklade dock Sinclair fred och till följe af prinsens undfallenhet för sin mor och likgilltighet för sin gemål blef denna sednare det till pris gifna försoningsoffret. Hon vardt mer och mer främmande för hofvet, detta också mången gång till följe af eget val; ty hon ville ej deltaga i nöjen, af hvilka hon ej hade något nöje, ej heller i sällskap, der hon icke hörde till sällskapet [2]). Saken väckte allmänhetens deltagande, och man började jemnföra hennes öde med Ulrika Eleonora den äldres. Båda voro danska prinsessor, båda voro milda, stilla och undergifna, båda voro förbisedda och verkligen missaktade af sina gemåler, och detta på anstiftan af sina mot Danmark fiendtliga svärmödrar. Några förtrogna varnade prinsen omigen, men utan verkan. Långfredagen 1770 fick han sig äfven tillsändt ett namnlöst bref [3]), som innehöll uppmaningar att genom resor i landet, deltagande i krigsöfningar, besök i allmänna inrätt-

---

[1]) Danska min. br. Nov. 1767.

[2]) S. st. d. 13 Dec. 1766, 9 Juni 1767, 26 Aug. 1768. Österr. min. br. d. 26 Aug., 9 Sept. 1768.

[3]) Författaren har ej kunnat upptäckas, men man har gissat på N. F. Gyldenstolpe.

ningar m. m. förvärfva närmare kännedom af dessa föremål. I afseende på Sofia Magdalena yttrades der ock: *med förvåning och smärta ser fäderneslandet denna prinsessa, som är föremål för dess vördnad, och som med de yttre behagen förenar karakterens mildhet och hjertats godhet, aldrig blifva föremål för eder ömhet. Vårdslösad i skötet af sin familj, irrar hon som främling omkring i vårt hof, och sjelfva hennes försagdhet anklagas som ett brott. Man tadlar er, min prins! och beklagar er förvillelse; men man hopar hat och förakt på den illvilja, som gör sig till organ för så förderfliga råd*». Varningen blef utan påföljd. Gustaf ville ej vidkännas något fel, utan åberopade Sofia Magdalenas stelhet, likgilltighet, tråkighet och danska börd, och mente, att hennes prisade godhet kom mindre från en mildhet, som ej ville, än från en försagdhet, som ej vågade göra motstånd; och han påstod, att dessa omständigheter voro egentliga skälen till den köld, som herrskade mellan de höga makarna [1]).

Till densamma fanns dock en annan ganska vigtig orsak. De, som närmare kände hofvets alla förhållanden, hade redan förut upptäckt hos prinsen en märkvärdig frånvaro af ynglingens och mannens vanliga böjelse för det andra könet. Saken tolkades som en följd af antingen naturlig oförmåga eller onaturliga laster. Troligt är ock, att, när Gustaf beslöt ingå äktenskaplig förbindelse med Sofia Magdalena, hade han beslutat icke lefva med henne i äktenskapligt umgänge. Redan från bröllopsdagen och allt sedermera visste han ock att under allehanda förevändningar undvika hvarje närmare samvistelse, och fem veckor derefter kunde dan-

---

[1]) Prins Gustaf har i bref till Fersen d. 3 April 1768 sagt, att Sofia Magdalena underhöll hemliga förbindelser med Mössorna och understödde sådana personer, som Lovisa Ulrika förskjutit.

ska sändebudet inberätta till sitt hof hela detta besynnerliga förhållande[1]). Det var ej heller någon hemlighet inom det svenska, hvarest det gaf anledning till många undrande, gäckande och klandrande anmärkningar. Man insåg ock numera ganska väl, att verkliga driffjedern till prinsens ifver för detta äktenskap icke varit, såsom han uppgaf, någon omsorg för landets och tronföljdens betryggande, och att den följaktligen icke gerna kunde vara någon annan, än hans oemotståndliga längtan efter eget hof och efter befrielse från moderns. Att han blott af dessa skäl tillställde ett sådant äktenskaps-gyckel, ett dylikt bedrägeri mot sin gemål och mot både hof och folk, måste naturligtvis föranleda många anmärkningar[2]).

Efter att hafva berättat det vigtigaste, som hittills blifvit oss bekant om prins Gustaf och hans uppförande till omkring 1766, återvända vi nu till de politiska händelserna från nämnde och följande år, på hvilka han utöfvade ganska stort inflytande.

---

[1]) Danska min. br. d. 13 Dec. 1766. Orden voro: *Soit par caprice, soit par conseil de la reine, soit enfin par quelque défaut de construction de la part du prince Gustave, le mariage de leurs Altesses royales n'est pas consommé encore, et selon les apparences, il ne le sera jamais;* hvarefter följde beskrifningar och klagomål öfver den försummelse och missaktning, som mot prinsessan visades.

[2]) Fersen berättar, huru prinsen kände sig serdeles förödmjukad genom en bland dessa anmärkningar, och huru han för att densamma vederlägga pådiktade sig ett olagligt och fruktbärande umgänge med en tjensteqvinna vid hofvet och sökte sedermera inbilla allmänheten, att han underhöll olagliga kärleksförbindelser med en grefvinna Ribbing och sedermera med en friherrinna Du Rietz; — och att vid dessa af honom sjelf med flit utspridda rykten Sofia Magdalena uppförde sig med lugn och värdighet.

TREDJE AFDELNINGEN.

FÖRBEREDELSER TILL OCH FÖRLOPPET AF REAKTIONS-RIKSDAGEN 1769—1770.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

INLEDNING.

Läsaren minnes, huru under 1765 års riksdagÖsspartiet bemägtigade sig styrelsen och derefter afskaffade en mängd i förvaltningen insmugna eller intrugade missbruk, försnillningar, slöserier och orättvisor, och tillika lyckades afbetala en del af riksskulden samt förbereda ett snart gäldande af dess återstod. I sin helhet var nämnde riksdag ett kraftfullt och berömvärdt försök att återinföra rättvisa, sparsamhet och ordning. Men de förra missbruken hade under Hattarnas 26-åriga styrelse inträngt och djupt inträngt i de flesta delar af förvaltningen. Den nu anställda räfsten kunde följaktligen icke genomföras utan svåra känningar för en mängd enskilda personer och samhällsklasser, och isynnerhet för sådana, som dragit nytta af oordningarna och sjelfsvåldet. Den framkallade följaktligen många och mägtiga missnöjen: hos konunga-

huset, hvars anspråk på ökade inkomster och ökad magt blifvit tillbakavisade; — hos Hattpartiet, som blifvit bortträngdt från statens vigtigaste angelägenheter och indrägtigaste platser; — hos ämbetsmän och underhållstagare, hvilka sågo ett betydligt antal löner och pensjoner indragas eller minskas; — hos många bland adeln, hvilken såg sina företrädesrättigheter redan nu betydligt nedprutade och likväl hotade med än närgågnare angrepp; — hos många penningemän, hvilka beröfvades det fordna tillfället att genom vexel-prejerier m. m. rikta sig på statens bekostnad; — hos Stockholms köpmän, hvilka förlorat sitt vinstgifvande förmynderskap öfver Norrlands och Finnlands handel; — hos en mängd idkare af fabriks-, bergs- och bruksrörelse, hvilka förlorat de dryga statsbidrag, med hvilka Hattregeringen hade dem dels understödt, dels mutat; — och slutligen hos Frankrike, hvilket hädanefter ej kunde påräkna Sverge som bundsförvandt och vapendragare under sina i Tyskland förda krig. Härtill kom en stor mängd personer, som af ärligaste öfvertygelse hyllade dels rojalismens, dels Hattpartiets, dels börds-aristokratiens grundsatser; men misstrodde eller rent ut hatade den mer och mer framträdande demokratien; — och likaså det missnöje, som blifvit framkalladt af de stränga åtgerder, det s. k. strypsystem, genom hvilket Möss-regeringen ville återupphjelpa myntvärdet och banken, men som för tillfället förorsakade stor brist på penningar. De fleste dessa missnöjen voro visserligen alster af en mer eller mindre klandervärd egennytta. Men huru mägtiga talemän de likväl kunde erhålla, inses lätt efter en blick på de personer, som 1765 års riksdags-räfst angrep, och på höjden af de förluster, som blifvit dem tillfogade [1]. Vi vilja i detta hänseende erinra om de mycket utmärkta personlig-

[1]) Sid. 109—128.

heterna Hermanson, Höpken, Rudenskjöld, Scheffer, Stockenström och Tessin, och om de kännbara räfster, som mot dem anställdes, och hvilka tillhviskade dem frestande uppmaningar att störta sina vedersakare och godtgöra sina förluster. Detta syntes ej heller omöjligt, så framt de ville förena sig med ofvan uppräknade många och stora missnöjes-skaror; häldst man hoppades, att i spetsen för dem alla skulle uppträda hofvet och dess skyddlingar, nu mera anförda icke blott af Lovisa Ulrika utan ock af den unge och djerfve prins Gustaf.

Och deras hopp blef ej bedraget. För konungahuset stodo likväl vid denna tid tvänne olika banor öppna. Den ena — i fall drottningen och kronprinsen varit i ordets högsta bemärkelse nog högsinnade dertill — den ena hade varit att ordna sina personliga önskningar under sina konungsliga pligter; d. v. s. att öfvervinna sin enskilda lystnad efter prakt och välde, och åtnöjas med de anslag, det fattiga landet kunde gifva, och med den magt, det frihets-älskande folket ville medgifva, och att således, genom antagande af reduktions-riksdagens åsigter om sparsamhet, laglydnad och fred och genom dessas förnuftiga och medlande tillämpning, främja bland sina undersåtare ordning och rättvisa, sedlighet och upplysning, trefnad och välstånd. Detta hade öfverensstämt med konungens ed och pligt och skulle tillika otvifvelaktigt hafva beredt lugn och lycka, icke blott åt folket, utan ock åt konungahuset sjelft. Ty om detta ärligt slutit sig till reduktions-riksdagens åsigter, hvilka ock voro regeringssättets, skulle ock massan af svenska folket hafva lika ärligt slutit sig till konungahuset. — — Den andra banan var att sträfva efter ökade anslag och ökad magt för att sedermera kunna i likhet med mången annan enväldig furste utmärka sig genom praktfull hofhållning samt lysande företag

och eröfringar. Denna bana kunde likväl icke beträdas utan att bryta den svurna konunga-eden, våldföra den gällande regeringsformen och öfverändakasta reduktions-riksdagens folkvänliga beslut, hvilket allt nödvändigt måste föranleda många och förderfliga splittringar och strider. Lovisa Ulrika och prins Gustaf mägtade icke nog höja sig, icke nog böja sig, — och båda delarna fordrades, för att kunna beträda den förra banan. De valde i stället den sednare och samsatte sig fördenskull med Hattarna och med det nyss beskrifna mångartade missnöjet; allt i den gemensamma afsigt att störta Mössorna samt upphäfva sistnämnda riksmötes åtgerder.

Mösspartiet kan visserligen tadlas för några begångna orättvisor och för sin djerfhet att på en gång angripa och mot sig, sin räfst och sina reformer uppreta så många och mägtiga fiender. Förnekas kan dock ej, att dessa, som sagdt är, med ärligaste välmening åsyftade flertalets och det helas väl; läsaren har sjelf sett många talande bevis derpå framlaggda. Att sådant var förhållandet, intygades ock af främmande sändebud. Det från Köpenhamn skref, *att besagde riksdags-åtgerder voro gagneliga för det stora hela, ehuru skadliga för många enskilda personer*. Det från Preussen tecknade båda partierna sålunda: *det första* (Mössorna) *smickrar sig måhända allt för lättroget med hopp om seger; men det andra* (Hof-Hatt-förbundet) *afser mindre Sverges väl, än sina personliga fördelar* [1]); och statsministrarna Finckenstein och Herzberg skrefvo från Berlin till preussiska sändebudet i Stockholm [2]): *vi hafva mottagit eder underrättelse om Hemliga Utskottets åtgerder till svenska statsverkets upphjelpande ur den villervalla, hvari*

---

[1]) *Avantages personelles.* Den 10 Mars 1767. Lovisa Ulrika i bref till konungen sin broder kallade reduktions-riksdagens finanssystem *vidunderligt* (monstrueux).

[2]) Den 5 Jan. 1767.

det blifvit genom Frankrikes intriger försatt. Ett sådant arbete har ingen svensk riksdag på länge utfört. Så bedömde främlingarna förhållandet. Så mycket sorgligare är det att se, huru svenske män, drifna af egennytta eller ensidighet, samsatte sig om att störta en regering och öfverändakasta en stats-reform, begge så välmenta och välgörande; — och likaledes att se, huru de för vinnande af nämnde mål nedläto sig till svek och baksluga stämplingar. Det är så mycket mer sorgligt, som det var landets konungahus samt många bland dess högsta och förnämsta herrar och samhälls-klasser, som tillställde en dylik sammansvärjning, och förnedrade sig genom dylika åtgerder. Det är detta mörka och motbjudande uppträde, vi nödgas i återstående kapitel af denna del för läsarens ögon framlägga.

Berättadt är, huru under slutet af riksdagen 1766 några bland hof- och Hattpartiernas ledare uppgjorde en plan, enligt hvilken man skulle reta allmänheten till missnöje mot reduktions-riksdagens åtgerder och derpå vid ett framtvingadt urtima riksmöte störta Mössorna och öfverändakasta nämnde riksdags åsigter och åtgerder [1]. Planen följdes. Genast efter riksdagens slut läto ofvan upprepade många missnöjen höra sig, och det så mycket djerfvare, som de sågo sig vara många och mägtiga och understödda af flere rikets f. d. högsta ämbetsmän, ja af hofvet sjelft; och de voro nu så mycket farligare, som de, enligt hvad nämndt är, begynte sammanhållas och ledas af den mer och mer framträdande prins Gustaf. Han och hofpartiet ämnade begagna dem som medel till konungamagtens utvidgande; Hattarna deremot till sitt eget återinträde i regeringen. För båda var Mössornas störtande det förutgående gemensamma målet, och

---

[1] Sid. 155.

för dettas vinnande en urtima riksdag det förutgående gemensamma medlet; och denna ville de sammankalla så snart möjligt, innan de missnöjdes harm hunnit svalna, och innan penninge-rörelsen hunnit ordna sig efter den brytning, sista riksdagens åtgerder medfört. Men allt detta hade Mössorna förutsett och sökt förekomma genom att i riksdagsbeslutet 1766 utsätta ständernas nästa sammanträde till medlet af Oktober 1770, det vill säga först efter en mellantid af fyra år, ehuru regeringsformen föreskref endast tre.! För att betrygga och stadfästa denna sin lagstridiga åtgerd, införde Mössorna i riksdags-beslutet följande ord: *ständerna göra sig förvissade om, att kongl. maj:t utan sådana synnerliga och högst trängande omständigheter, som i regerings-lagarne nämnde äro, icke före den tiden* (medlet af Oktober 1770) *rikets ständer sammankallar.* Att nu mot folk-ombudens så bestämda föreskrift, och mot rådsregeringens lika bestämda önskningar framtvinga en riksdag var ganska svårt, men oundgängligt, i fall den stora missnöjes-ligan skulle nå sitt mål. Enda möjliga medlet dertill var att dels i verkligheten öka, dels genom diktade beskrifningar öfverdrifva den förlägenhet och det missnöje, som verkligen förefunnos, och att sålunda genom framkallade allmänna och högljudda nödrop tvinga rådet att genast sammankalla urtima riksdag. De medel, som härtill användes, och den strid, som härom fördes under åren 1767 och 1768, skola vi till deras förnämsta företeelser i efterföljande kapitel beskrifva.

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

HOF-HATT-FÖRBUNDETS BEMÖDANDEN 1767 OCH 1768 ATT MOT MÖSSPARTIET UPPRETA ALLMÄNHETEN.

Det stora anfalls-förbundets många beståndsdelar äro nyss uppräknade [1]. Hvar och en bland dem slöt sig nu till någon af de två förnämsta flockarna, hofvets eller Hattarnes, hvarföre vi med det gemensamma namnet *Hof-Hatt-förbundet* utmärka sammanfattningen af alla med reduktions-riksdagen missnöjda personer eller samhällsklasser. Hofvet och Hattarna, förut ofta ovänner och äfven nu i hjertat syftande till olika mål, tvingades dock att för tillfället understödja hvarandra, så framt nämligen den gemensamma fienden, Mössorna, skulle kunna öfvervinnas. Bådas brinnande längtan efter en sådan seger lättade försoningen. I sina salar började ock konungaparet med förekommande artighet mottaga Hattarnas ledare, och under öfningslägret utanför Stockholm sommaren 1767 nedlät det sig att aflägga besök i den gamle motståndaren Fersens tält [2]. Å andra sidan slöto sig Fersen, Stockenström, Hermanson och Scheffer mer och mer till hofvet, och de två sistnämnde vunno drottningens förtroende i så hög grad, att det väckte Sinclairs afund [3]. Konungaparet gick än längre och inlät sig nu för andra gången med Pechlin, och på dennes begäran blef hans vän och handtlangare, den landsförviste presten Rutström, återinkallad och gynnad [4]. Den gamla tillgifvenhet för Hattpartiet, som hos ledarne af Stockholms bor-

---

[1] Sid. 208.
[2] Danska min. br. d. 5 Juni 1767.
[3] S. st. d. 31 Juli, 11 Aug. 1767.
[4] S. st. d. 27 Juni, 10 Febr. 1767.

gerskap förefunnits, blef under denna brytning ytterligare upplifvad af Frankrike, som för sådant ändamål gaf staden ett räntefritt lån af 800,000 francs; — och genom hofvet, som på sin bekostnad och under hvarjehanda föreväandningar lät en lagman Hasenkampf tillställa åt detsamma stora festmåltider, vid hvilka tal höllos till konungahusets ära [1]). Som ytterligare understöd vid ligans företag, skänkte Frankrike åt konungaparet personligen 1,200,000, och dessutom till bedrifvande af nödiga värfningar 500,000 livres [2]). Besluten och åtgerderna leddes för det mesta af drottningen, Scheffer, Hermanson, Sinclair och Pechlin, hvilka derom i hennes smårum höllo hemliga öfverläggningar, som stundom varade till sent på nätterna [3]). Äfven prins Gustaf var invigd i planen och underhöll derom med Sinclair en bref-vexling, som för säkerhets skull fördes i chiffer [4]). Tidtals besökte han ock kollegier och andra ämbetsverk och förvärfvade derigenom anhängare och folkgunst.

Det andra partiet, Mössorna, bestod af nästan hela borgare- och bonde- samt af ungefär halfva adels- och preste-stånden, inom hvilka två sednare ganska många ville upprätthålla reduktionsriksdagens verk, till följe dels af enskilda beräkningar, dels af ärlig öfvertygelse om dess rättvisa i sig sjelft och nytta för fäderneslandet. Par-

---

[1]) Danska min. br. d. 5 Jan., 12 Febr. 1768.

[2]) Danska min. br. d. 10 Mars 1767. Den 1 Maj s. å. säges dock, att en stor del af de franska medlen blifvit af drottningen använd till betalande af gamla skulder och till inköp af »granna tyger». De la Gardiska arkivet 17. 62, 63 säger, att konungen, för att erhålla penningar, äfven sålt ordnar.

[3]) Danska min. bref d. 9 Febr. 1768. Det troddes ock, att hon i samma rum hade en liten bokpress, på hvilken i hemlighet trycktes sådana uppsatser, som skulle i smyg utspridas bland allmänheten.

[4]) Arkiv. på Stafsund. Promemoria om hofvets planer till riksdagen 1771.

tiet omfattade visserligen det ojemnförligt öfvervägande flertalet af rikets innevånare; men massan af detsamma, nämligen småborgare och bönder, hade så ringa kunskaper och så föga insigt och erfarenhet, att de, mellan riksdagarna lemnade åt sig sjelfva, kunde hvarken rätt begripa, hvad som var deras och landets verkliga fördel, än mindre försvara den, allra minst i strid mot sina kunnigare vedersakare. Partiets förnämste man var visserligen kansli-presidenten Löwenhielm, hvilken till följe af ämbete och snille också bort vara dess ledare; men han blef det blott i mindre grad, ty han ansågs opålitlig och började blifva sjuklig. Rudbeck, ehuru mindre skarpsynt och snillrik, blef i stället partiets, om icke ledare, dock mest inflytelserika person till följe af sina allmänt erkända egenskaper af fosterlands-kärlek, oegennytta, mod, drift och vältalighet; och han blef under och efter riksdagarna kraftfullt understödd af Funck och Reuterholm inom rådet, af Essen och Ridderstolpe inom adeln, af Serenius i preste-, af Sebaldt i borgare- och af Josef Hansson i bonde-stånden. Sin och partiets åsigt uttalade han med följande ord. *Om man följer de grundsatser, sista riksdagen antagit, skall halfva statsskulden snart blifva betald och en god del af bevillningen kunna efterskänkas. Vi skola då ej heller behöfva att af utrikes magter mottaga underhålls-penningar och sedermera blifva genom dem indragna i förstörande krig, såsom ofta till Sverges olycka varit händelsen* [1]. Man igenkänner samma åsigt, som äfven Karl den elfte hade vid sin reduktion uttalat och följt. I förbigående må tilläggas, att denne konungs grundsatser och åtgerder blefvo af Mösspartiet ofta åberopade och berömda.

---

[1]) Preuss. min. br. d. 27 Mars 1767.

Efter att hafva gifvit en öfversigt af de båda partierna och af deras styrka och ledare, skola vi nu beskrifva de förnämsta företeelserna i den strid, som dem emellan under besagde år fördes.

Ett till anfall och försvar af båda parterna begagnadt medel var att med vänner och anhängare besätta statens mer ansedda och vigtiga ämbeten. Adolf Fredrik gjorde härutinnan, hvad han kunde. Han utnämnde till grefve Karl Scheffer, som nyss förut blifvit af ständerna från råds-ämbetet skild. När några serafimer-band skulle bortgifvas, hedrade han med denna utmärkelse blott en bland de af Mösspartiet tillsatta rådsherrarna, men deremot flere anhängare af Hof-Hatt-förbundet [1]. När en borgmästare-syssla i Stockholm skulle tillsättas, uppförde dervarande borgerskap tre Hattar på förslaget och ådagalade derigenom också de sin ovilja mot Mössorna [2]. — Dessa handlade tillbaka på samma sätt och framhjelpte till biskop i Skara sin trogne anhängare Forssenius [3], och till president i kommers-kollegium Oehlreich, den ryktbare utgifvaren af tidskriften Ärlig Svensk; detta sista mot Adolf Fredriks vilja och med användande af namnstämpeln [4]. Betecknande för båda partierna var förhållandet med justitie-kanslern Stockenström. Han var ifrig Hatt och hade genom sin ämbets-befattning tillfälle att då och då motarbeta t. o. m. skada Mösspartiet. Detta ville följaktligen öfverflytta ho-

---

[1]) Preuss. min. br. d. 6 Maj 1768.

[2]) Danska min. br. d. 3 Mars 1767.

[3]) S. st. d. 3 Juli 1767.

[4]) Österr. min. br. d. 22 Maj; Danska d:o d. 5 Maj 1767. Riksark. Rådsprot. d. 20 Jan. 1767 och Histor. Handl. från frihetstiden 4. 1745—1772. Rådets befallning d. 7 Maj 1767 om namn-stämplingen.

nom till den då lediga president-sysslan i Svea hofrätt, hvarest han skulle blifva dem mindre i vägen. Men just för att kunna begagna sig af hans biträde på den vigtiga justitie-kanslers-platsen, öfvertalade Hattarna honom att afsäga sig den erbjudna president-stolen. I hans ställe utnämnde Mössorna då en bland det fria statsskickets grundläggare, en bland de så kallade riks-fäderna, nämligen Adam Fredenstierna [1]).

Ett af Hof-Hatt-förbundet begagnadt anfallsmedel var att söka försvaga och om möjligt alldeles strandsätta Mössregeringen genom att undandraga den de tillgångar, som behöfdes för att hålla styrelse-verket i gång och betala några uppsagda statsskulder [2]). För att till dessa utgifter erhålla nödiga medel hade Mössregeringen underhandlat om lån i Genua och Amsterdam och, som det tycktes, med hopp om framgång; ty dess stränga sparsamhet ingaf penninge-männen förtroende. Men motpartiet sökte i synnerhet genom bundsförvandten Frankrike tillintetgöra dessa förhoppningar och planer. Hofvet i Paris vidtog verkligen några åtgerder för att öfvertala eller skrämma genuesarne från ifrågavarande lån. Ehuru å andra sidan England understödde Sverges önskningar, lyckades det likväl för franska regeringen och svenska motstånds-ligan att ganska länge fördröja sakens afgörande, och uteblifvandet af dessa kontanta medel bidrog i sin mån till svenska sedelmyntets värde-fall, till kursens öfverklagade stegring och till den likaledes öfverklagade penninge-bristen. Lånet tycks ock hafva blif-

---

[1]) Österrik. min. br. d. 2, 16 Sept.; Danska d:o d. 1 Juli, 30 Aug., 13 Sept. 1768.

[2]) Hamiltons anekdoter säga: *man drog ej i betänkande att sätta på grund det fartyg, på hvilket man icke sjelf fick föra styret.*

vit utlemnadt först längre fram, så att de då till välde komna Hattarna fingo skörda frukten af de underhandlingar, Mössorna begynt, men de sjelfva då motarbetat [1]).

För samma ändamål, nämligen Mössregeringens strandsättande, användes ock ett annat medel. Åtskilliga landshöfdingar, hörande till Hof-Hattpartiet, i synnerhet Beckfriis i Kronobergs och Bielke i Nyköpings län, och likaså Stockholms magistrat sökte hindra, nedsätta eller åtminstone fördröja skatteuppbörden. Denna hade ock af åtskilliga ämbetsmyndigheter blifvit bedrifven med mycken lamhet, och hufvudstadens magistrat utfärdade årets debetsedlar så sent, att årets skatter derigenom inflöto sednare än vanligt. Några landshöfdingar, och i synnerhet Beckfriis, hade i öppen strid mot lagens bud tillåtit sig att vid taxeringarna uppsätta spannemålen till för högt pris, hvarigenom ock flere deraf beroende skatter uppsattes till för högt belopp, hvilket försvårade och fördröjde deras inbetalning, och tillika retade folket mot Mössregeringen, såsom skulle denna varit orsak till skatternas uppstegrande. Det säges ock, att några landshöfdingar med flit lemnade resterande skattskyldiga tid och t. o. m. uppmaning att undanskaffa sina tillhörigheter, så att, när utmätning anställdes, ingenting var att taga, och kronan förlorade sin fordran. Sedermera och till följe af dessa tillställningar, inberättade samma landshöfdingar, att i anseende till folkets fattigdom en betydlig del af skatterna icke kunde indrifvas; resterna för 1765 och 1766 hade stigit till 1,700,000, men för år 1767 stego de till 5,000,000 d. s. m.; ehuru de hade i flere län täm-

[1]) Danska min. br. d. 9 Jan. 1767. Preuss. d:o d. 20 Febr., 27 Mars, 26 Maj, 14 Juli 1767, 18 Mars 1768, 12 Juni 1770. Österrik. d:o d. 20 och 27 Nov. 1767, d. 1, 29 Jan. 1768. Rådsprot. Jan.—Juli 1767, i synnerhet d. 2 Mars, 11 Maj och 6 Juli s. å.

ligen jemnt influtit. Regeringen kom dock, i synnerhet genom riksrådet Funck, underfund med dessa tillställningar. I fråga om deras bestraffande talade väl Hermelin och Hjärne för mildare åtgerder. Men de öfriga rådsherrarna befallde landshöfdingarna genast och allvarligen verkställa uppbörden, men befallningen härom ville konungen ej underskrifva, utan den måste i stället namnstämplas [1]. Rådet sände derjemnte några personer till de tredskande länen för att närmare undersöka förhållandet, då också flere bland de förehafda stämplingarna kommo i dagen. Regeringen lät då uppsätta nya och rättvisa taxeringar och genom kungörelser underrätta allmogen i Småland om denna sin åtgerd och tillika om sitt missnöje öfver landshöfdingens tilltag och om sin afsigt att bereda godtgörelse åt de för högt beskattade o. s. v.; hvarjemnte äfven rådets öfverläggningar i ämnet blefvo genom trycket befordrade till allmänhetens kännedom. De brottsliga landshöfdingarna skrapades eller sakfördes. Men detta sista skulle ske i kammar-kollegium, hvarest Hermanson var president. Besagde ämbetsverk utsåg då för målets handläggning en nämnd, som till största delen bestod af Hattar, hvilka naturligtvis önskade skydda sina anklagade parti-vänner. Rättegången blef dock snart nog afbruten, nämligen då redan 1769 Mössorna störtades, och Hattarna återkommo till väldet. De anklagade landshöfdingarna Beckfriis och Bielke blefvo då, icke bestraffade, utan tvärtom belönade medelst utnämningar till riksråd [2].

---

[1]) Riksark. Histor. Handl. från frihetstiden 1745—1772. Rådets befallning derom d. 8 Dec. 1767.

[2]) Preuss. min. br. d. 15 Dec. 1767; d. 15, 22 Jan., 3 Maj 1768; d. 10 Jan. 1769. Danska d:o d. 15, 26 Jan., 12 Apr., 3, 13 Maj, 15 Juli 1768. Rådsprot. under Febr.—Aug. 1767 samt d. 1 och 23 Dec. s. å.

Ett annat Hof-Hatt-förbundets anfallssätt var att tadla och motarbeta regeringens åtgerder. Huru man sökte hindra de lån, den ville upptaga, och indrifvandet af de skatter, den skulle använda, detta är nyligen omtaladt. Så förfor man ock i andra vägar. Danska ministern skref till Köpenhamn[1]: *både gamla och unga hofvet uppmuntra folket till olydnad mot regeringen*, och den preussiske sade[2]: *för att påskynda riksdagen söker hofvet öka missnöjet och uppreta sinnesstämningen, och Frankrike arbetar med allo magt till samma mål.* Mellan konungen och rådet yppade sig derjemnte mycket olika åsigter om de åtgerder, som borde vidtagas, och Hermanson och Stockenström underblåste oenigheten. Deras bemödanden lyckades, häldst hofvets gamla ovilja blef ytterligare stegrad derigenom, att Mösspartiet tillbakavisat flere konungaparets anspråk på ökade anslag, och sjelft ådagalade en viss benägenhet att utsträcka sjelfstyrelsen nära nog till formen af republik. Uppmuntradt genom många och mägtiga samhällsklassers hat mot Mössorna, yttrade nu hofvet sin förbittring oftare och djerfvare än tillförene, och gång på gång framträdde Adolf Fredrik formligen mot rådets åsigter. Genast efter riksdagens slut upstod ock dem emellan en fortgående strid medelst insagor af den förra och genmälen af det sednare, båda delarna stundom rätt skarpa. Till innehåll och än mer till sätt hade tvisten någon likhet med den, som fördes åren 1751—1755[3]; och man ville veta, att hofvets åtgerder voro ofta ingifna af prins Gustaf och skrifterna författade af Hermanson. Hofvet sökte genom tryckpressen meddela de sednare åt allmänheten för att inverka på dess tänkesätt och

---

[1]) Den 18 Dec. 1767.
[2]) Den 1 Dec. 1767.
[3]) 39. 52—67.

vinna dess understöd. Rådet deremot ville hindra hvarje dylik åtgerd och med åberopande af skäl, som hvilade på nedanstående lagbud och lagtolkning. Med anledning af hofvets då förehafda stämplingar efter envälde hade man i riksdags-ordningen 1723 inryckt det stadgande, att ständerna skulle *mottaga och behandla konungens propositioner endast i det fall, att de voro med råds råde utfärdade och behörigen contrasignerade.* Föreskriften blef sedermera af ständer eller råd, och af de sednare äfven nu, tolkad på det sätt, att konungen icke skulle hafva någon slags rättighet att personligen, ensam och omedelbart, meddela sig åt ständerna eller allmänheten. Både föreskriften och tolkningen voro följder af frihetsvännernas fruktan, att någon magtlysten konung skulle genom personliga tal eller skrifter uppröra menigheterna och med dessas tillhjelp införa envälde; en fruktan, som ständigt hölls vid lif och förstärktes genom Lovisa Ulrikas ständigt upprepade statshvälfnings-försök. Men i allmänhetens ögon var detta band på konungen redan i sig sjelft obilligt och klandervärdt, och så mycket mer, som det stridde mot den grundsats af frihet och öppenhet, på hvilken hela statsskicket och tillika den nyss antagna tryckfriheten skulle hvila. *Då den sistnämnde tillät hvarje undersåte att få fritt och obehindradt offentliggöra sina tankar, hvarföre skulle ej konungen, äfven han, hafva samma rättighet?* så frågade, så knotade man mångenstädes; och i synnerhet denna gång. Sjelfva riksrådet Reuterholm, fastän hörande till Mösspartiet, talade mot åtgerden såsom obillig och olaglig. *Den nyss antagna tryckfrihets-lagen,* sade han, *berättigar till offentliga skrifters uttagande och tryckning, och allmänheten har rättighet få veta, huru gällande lagar verkställas och folkets rättigheter vårdas.* Härmed instämde hofvets anhängare, Hjärne; men de blefvo öfverröstade af de andra rådsherrarna, hvilka under

anförande af Löwenhielm beslöto, att konungens uppsatser icke finge utlemnas och tryckas [1]). Med hänsyn till detta och likartade rådsbeslut förklarade Adolf Fredrik till protokollet: *hvad jag sagt, skall nu och i framtiden lända till bevis, att jag icke velat gömma mina gerningar undan från allmänhetens kännedom* [2]). Rådets lagtolkning har ock ovedersägligen mer skadat än gagnat frihetens sak, och det hos både samtid och efterverld [3]).

För att motverka öfverdåd i lefnadssätt och öfversvämning af främmande varor, hade Mössregeringen [4]) utfärdat en förordning, som inskränkte eller förbjöd bruket af tobak, kaffe, vin, sammet, siden, m. m. och som mycket inlät sig i enskildheter, enligt förra tiders vana och åsigter. Den stadgade ock tämligen dryga viten för hvarje lag-öfverträdelse och tämligen dryga afgifter för begagnande af åtskilliga varor; och regeringen hoppades genom dessa åtgerder skaffa statskassan betydliga inkomster. Men en sådan fördel vanns blott i mindre mån; emedan ämbetsmännen, vare sig af tredska eller slapphet, icke med nog allvar bevakade förordningens efterlefnad, icke ens i städerna [5]). Då regeringen tillika lät anställa stränga visitationer efter förbudna varor, uppväckte det ena med det andra mycken förbittring, serdeles hos Stockholms borgerskap, som redan förut hyste fiendtliga tänkesätt [6]). Följande dervid förefallna uppträde målar tids-lynnet.

---

[1]) Rådsprot. d. 11 Maj 1767.
[2]) Rådsprot. d. 18 Aug. 1767.
[3]) Se en mängd rådsprotokoll och utländska ministerbref från Nov. 1766 till slutet af 1768.
[4]) Den 26 Juni 1766.
[5]) Preuss. min. br. d. 4 Sept. 1767.
[6]) Danska min. br. d. 6 Maj. Österr. d:o d. 29 Apri 1768.

Åkare och mätare begärde, att deras hustrur och barn måtte, mer än nämnde förordning medgaf, få begagna sidenkläder; ty, hette det, sådant skulle lända deras yrke till heder och uppmuntran, och skilja åkare-husbondens hustru från åkaredrängens [1]. Af fjesk, illvilja eller oförstånd, gick en eller annan ämbetsman tillväga med en småaktighet eller stränghet, som föranledde än åtlöje, än klander. Häfdatecknaren Botin blef antastad för bruket af sammetskrage på rocken [2]; konungen likaså för några införda jernvaror af ringa värde [3], och drottningen, som mycket älskade kaffe och champagne, ville man förbjuda bruket af dessa drycker, emedan det var förbjudet för alla andra rikets innevånare [4]. Vid dessa och dylika enskildheter fästade sig andra sidans män ofta och envist och gjorde dem till föremål för klander och gäckerier. Men regeringen försvarade [5] sin stadga och ålade ämbetsmännen att med fördubblad flit efterspana och beifra alla brott deremot, och det genast och *utan anseende till personen* [6].

För att återupphjelpa sedelmyntet till ursprungligt och lagligt värde, hade ständerna 1766 bland annat beslutat nedsätta dess lagliga kurs med 4 mark på riksdalern för hvart år [7]. Man kunde alltså förutse, att dess värde skulle hastigt och betydligen stiga. Några penningemän började fördenskull tillvexla sig så stora summor deraf som möjligt, och

---

1) Rådsprot. d. 23 Jan. 1767.
2) Lunds Bibl. Blandade ämnen, 4:o, m. fl.
3) Österr. min. br. d. 4 Nov. 1768.
4) Danska min. br. d. 22 April 1768.
5) S. st. d. 27 Mars 1767.
6) Af rådsprot. d. 8 Febr. 1768 tycks dock, som bruket af kaffe blifvit i någon mån medgifvet åt hofvet.
7) Sid. 141—143 och der anförda anmärkningar öfver åtgerden.

läto dem ligga qvar i sina kassor för att sedermera, och när de stigit till kanske dubbla värdet, återutlemna dem i rörelsen, och således på denna åtgerd göra stor vinst, och det utan något besvär. Derjemnte och oaktadt utrikes handeln fortgick oförminskad, klagade nämnde herrar öfver brist på vexlar [1]). Till följe också af sådana förhållanden uppstod inom några månader en kännbar penningebrist och ett deraf föranledt allmänt missnöje. Handelsfurstarnas förnämsta driffjeder var visserligen enskild vinningslystnad; men det påstods ock, att de ville på detta sätt motarbeta 1766 års åtgerder och störta ledarne af Mösspartiet, mot hvilka de voro uppretade för den stränga räfst, som blifvit anställd mot kamraterna i vexelkontoret, och för de band, som blifvit laggda på vexel-prejeriet. Följden af den också genom slika tillställningar ökade penningebristen blef, att kursen föll och sedelmyntets värde steg, stundom med 2 till 3 mark på blott ett par postdagar. Härigenom uppkom stor förlust för hvarje skuldsatt person, hvilken t. ex. tagit ett lån eller köpt en egendom för 100,000 d. k. m., när denna summas egentliga värde var omkring 4,000 eller 5,000 riksdaler i silfver; men som nu skulle betala samma lån eller samma egendom med den utlofvade summan af 100,000 d. k. m. ehuru dennas silfvervärde nu stigit till 7 eller 8,000 riksdaler, och fastän egendomens årliga afkastning, som vid köpet uppgick till ett namnvärde af t. ex. 6,000, nu genom sedlarnas höjda värde steg till endast 3 eller 4,000, allt daler kopparmynt. För att öka eller betrygga bankens tillgångar hade ock ständerna 1766 befallt indraga en mängd af banken utgifna lån; men äfven härigenom i hög grad ökat penningebristen och nöden. Mycken egendom, lös och fast, måste följaktligen på tvungna

---

[1]) Funck lät öppet förstå, att denna brist var diktad och en följd af någon *»sammansättning att göra tiderna svåra och öka de missnöjdas antal»*. Rådsprot. d. 9 Aug. 1768.

auktioner försäljas, ofta mot hälften eller tredjedelen af värdet. Missnöjet växte följaktligen i utbredning, höjd och djerfhet, och det blef ej svårt att rigta detsamma mot Möss-regeringen, hvilken också till en del föranledt nöden, och som icke vidtagit tillräckliga åtgerder till att förekomma egennyttans nu beskrifna tillställningar. Det uppstod således i många kretsar en häftig förbittring mot Mössorna och ett häftigt rop efter ny riksdag, vid hvilken, hette det, den nuvarande landsförderfliga regeringen kunde afsättas och den förra goda tiden och rika penninge-tillgången åter införas i landet. Flere smygskrifter i dylik anda utspriddes, och några sådana blefvo skickade till Reuterholm. Han medtog och ville meddela dem åt rådsherrarna; *ty*, sade han, *de äro väl skrifna, och det är ju för hvarje regering nyttigt att få veta, hur det tillgår, och hvad man tänker i landet;* men uppläsningen afböjdes. Reuterholm ville ock, att banken skulle förfara mera skonsamt mot sina gäldenärer, och icke så brådstört bortauktionera deras egendomar. Men äfven denna åtgerd afstyrktes, och märkvärdigt nog också af Hjärne, som likväl hörde till hofpartiet [1]). Några rådsherrar blefvo dock oroliga och begynte tala om eftergift, och att man för att minska förlägenheten och missnöjet borde omigen öppna banken för lån; men Rudbeck satte sig bestämdt deremot och påstod, att *denna nöd var det naturliga och enda verksamma sättet att bota svenskarna för den lust till öfverflöd och fåfänga, som utgör deras olycka* [2]). Han, Löwenhielm och andraÖsspartiets ledare påstodo äfven, och som det tyckes med ärligaste

---

1) Rådsprot. d. 16 Jan. 1768.

2) Danska min. br. d. 20 Okt. 1767. *Rudbecks afsigt,* tillade dansken, *är ren och god; men svår att genomföra i ett land, der njutnings-lystnad och fåfänga så inritat sig som hos svenskarna.* För mindre lån och mot pant af guld eller silfver blef dock banken öppnad sommaren 1768.

öfvertygelse, att den nöd, som förefanns, var en följd, mindre af riksdags-åtgerderna 1766 än af de nödställda personernas misshushållning, öfverdåd och lättsinniga skuldsättning; — likaså, att ingen stor och djupt gripande räfst kunde genomföras utan svåra olägenheter för många enskilda personer, isynnerhet för sådana, som obetänksamt eller egennyttigt begagnat sig af de förra missbruken, den förra villervallan; — och ytterligare, att enskilda personers fördel måste vika, när det är fråga om en åtgerd, för den stora allmänheten så vigtig och välgörande, som sista riksdagens räfst; — och sist, att brytningen och nöden skulle snart vara öfverståndna, och att, sedan handel och rörelse derefter blifvit grundade icke på konstlade tillställningar utan på naturliga och verkliga förhållanden, skulle rikets och dess innevånares välstånd uppblomstra herrligare och varaktigare än förut [1]. Regeringen beslöt ock låta saken ohindradt gå sin fria och naturliga utveckling till möte och att icke låta sig genom de många och högljudda nödropen lockas eller skrämmas från den 1766 utstakade planen; men att deremot bereda enskilda understöd, der sådana voro mest behöfliga och förtjenta.

Men kursens hastiga fall hade redan framtvungit åtskilliga eftergifter. Enligt planen af 1766 skulle den lagliga kursen för år 1767 varit 64, men regeringen nedsatte den redan i November 1766 till 60 mark. Under början och medlet af 1767 och genom nu beskrifna tillställningar sjönk den med förvånande och förfärande hastighet till 50 slutligen nära 40 mark. Rudbeck ville väl, att saken det oaktadt skulle hafva sin gång; men flertalet inom rådet uppskrämdes och bestämde den för 1768 till 42 mark. Mot åtgerden inlemnade Adolf Fredrik

---

[1]) Preuss. min. br. d. 23 Jan., Danska min. br. d. 16 och 20 Okt. 1767, m. fl.

en insaga, författad sade man af Hermanson, och många påstodo, att denna åtgerd skulle än mer förvärra tillståndet. Köpmännen fortforo ock att ogilla och motarbeta Möss-regeringen, och erhöllo dervid understöd af åtskilliga ämbetsmän. Hermanson och kammar-kollegium skyllde nöden på penningebristen och påstod, att ju större tillgången var på mynt, desto större skulle ock blifva egendomarnas afkastning, arbetslönernas belopp, folkets verksamhet och landets välstånd. Hela skriften var ett omedelbart angrepp mot 1766 års myntreglering och ett medelbart mot Misspartiet. Detta sednare ville med åberopande af nyss anförda skäl [1]) försvara sin åtgerd; och den nya presidenten i kommers-kollegium, Oehlreich, sökte med kraft hejda köpmännens tilltag och tilltagsenhet. Men snart inträdde betydliga förändringar, hvilka äfven i denna tvist föranledde en stor brytning, om hvilken mera framdeles [2]).

Vi veta, att med få undantag hade på 1730-talet Stockholms riksdags-ombud varit nära förbundna med Hattarna [3]), och vid riksdagen 1766 blifvit det än mer, till följe af Mössornas åtgerder att anställa räfst med vexelkontorets herrar och att befria Norrlands och Finnlands handel från Stockholms förmynderskap. Märkbara utbrott af detta hufvudstadens missnöje voro nyss beskrifna tvänne åtgerder, nämligen att på förslag till borgmästare uppföra endast Hattar, och att i penninge-rörelsen motarbeta 1766 års myntreglering. Ett annat utbrott, hvilket vi nu skola beskrifva, var deras och äfven några göte-

---

1) Sid 226.

2) Preuss. min. br. d. 13 Mars, 21 Aug., 4 Sept. 1767, 9 Aug., 14 Okt. 1768. Danska min. br. d. 10 Juli, 21 Aug., 22 Sept. 1767, 9 Aug. 1768. Uppsala Bibl. Hamiltons anekdoter.

3) 34. 27, 129.

borgares bemödande att försvåra eller fördröja svenska jernförsäljningen, dels för att till egen vinning nedtrycka priserna, dels för att tillställa nöd, villervalla och missnöje och derigenom framtvinga riksdag och förbereda Mössornas fall.

Det dröjde likväl några månader, innan denna plan hann mogna till verkställighet, hvarför ock jernmarknaden i Kristinehamn år 1767 aflopp tämligen väl [1]). Men frampå sommaren klagade man, att Stockholms jernvåg var öfverfylld af varor, som ej kunde afsättas [2]), och att Stockholms köpmän ville *af elakhet* [3]) icke lemna bergs- och bruks-rörelsen nödiga förskott [4]), och att dessa sednare följaktligen råkat i stor förlägenhet. Från flere bergslager inkommo ock hösten samma år bedröfliga skildringar och bittra klagomål öfver tillståndet. Några bland dessa t. ex. de från Norberg och Grangärde skickades till regeringen omedelbart och med förbigående af vederbörande ämbetsmän, liksom man af dessa befarat några anmärkningar, några motsägelser [5]); den från Wermland var författad i skarpa, nästan upproriska ordalag. Klagomålen understöddes icke blott af hofvet, utan ock af bergs-kollegium. President och ledare i detta verk var Lillienberg, en för kunskaper, oegennytta och ämbetsmanna-duglighet mycket berömd herre. Han stod i flerfaldig förbindelse med Hattpartiet, hade genom detsamma gjort sin första lycka såsom anställd vid beskickningen till Konstantinopel omkring 1740, och längre fram som ordförande i den kommissjon, med hvilken samma

---

[1]) Preuss. min. br. d. 20 Mars 1767.

[2]) Eriksbergs arkiv. K. Rudensköld till K. G. Tessin d. 4 Aug. 1767.

[3]) *Mauvaise volonté.*

[4]) Preuss. min. br. d. 15 Nov. 1767.

[5]) Preuss. min. br. d. 27 Nov., Danska d:o d. 11 Dec. 1767; Österr. d:o d. 22 Jan. 1768. Sparreholms arkiv: J. M. Sprengportens bref hösten 1767.

parti 1747 förföljde Åkerhielm och Mössorna, och han var gift med en dotter af Stockholmshandlanden Jennings, som hörde till samma parti. Dettas politiska åsigter hade äfven Lillienberg med mycken ifver omfattat, hvilket han ock visade under nu pågående brytning, då han och hans kollegium ofta och kraftigt talade om bergslagernas lidande och således för nödvändigheten af urtima riksdag. Rådsherrarna och i synnerhet Funck beskyllde kollegium för mindre pålitlighet i sina uppgifter och för öfverdrift i sina beskrifningar om bergslagens nöd. Lillienberg sökte försvara sig och sitt kollegium, och härom vexlades många och häftiga skrifter. I denna punkt liksom i fråga om myntreglerandet och af samma skäl ville dock Möss-regeringen ingalunda gå ifrån sin utstakade plan, utan uppdrog åt några rådsherrar att granska de inkomna klagoskrifterna, och skickade under tiden till nödens och missnöjets mildrande flere tusen tunnor säd [1]), och åt några bland de mest nödställda orterna hjelp äfven i penningar [2]).

De så erhållna understöden voro dock otillräckliga, häldst handelsmännen fortfarande icke ville köpa något jern. Regeringen ålade fördenskull Jernkontoret att vid Kristinehamns marknad 1768 och enligt sin bestämmelse gifva den nödställda bergs- och bruksrörelsen betydliga låneunderstöd. Ordförande i detta verk var en sonson till entidsgunstlingen hos Karl den tolfte, Jakob Reenstierna, och tycktes liksom hans ämbetsbröder hafva hyllat Hattpartiets åsigter. Jernkontoret förklarade sig ock omöjligen kunna anskaffa till lån mer än ungefär

---

[1]) Mösspartiets skrifter anmärka, att under bergslagernas och landets förra och svåra nöd, hade dåvarande Hattregering aldrig gifvit dem någon spannmål till understöd.

[2]) Preuss. min. br. d. 27 Nov. 1767; Österr. d:o d. 22 Jan. 1768. Det sistnämnda säger, att statskontoret förklarade sig sakna dertill nödiga medel.

53,000 d. s. m. [1]), med hvilka äfven Reenstierna och en annan verkets tjensteman reste till berörde marknad. Men att så ringa summa icke skulle någonting hufvudsakligt uträtta, och att nöden och missnöjet bland bergsmän och bruksegare skulle derföre uppdrifvas till fruktansvärd höjd, detta kunde enhvar förutse. Några Mösspartiets förnämsta medlemmar, Rudbeck, Sebaldt, Gabriel Rosén, m. fl. sammanträdde fördenskull med bankstyrelsen, hvilken då lofvade att till Kristinehamn nedsända två sina medlemmar, bankofullmägtigen Anders Cederström och banko-kommissarien J. Söderling, med 450,000 d. s. att till jernförsäljningens befrämjande användas [2]). Vid ankomsten till marknaden funno de ställningen ganska betänklig. Köpmännen bjödo blott 15 eller 17 d. s. m. för skeppundet jern, d. v. s. omkring 3 daler mindre än 1767, och detta ehuru jernpriset hade sedan dess på utrikes marknaden stigit. Bankens utskickade erbjödo då brukspatronerna att få låna eller mot vid pass 19 d. s. för skeppundet få sälja sitt jern åt kronan. Ett par herrar antogo det sistnämnda anbudet, men återade sig snart; man kunde ej säga af hvad anledning, men trodde, att andra partiet genom afskräckande beskrifningar om 1766 års räfst uppskrämt dem. Bankens ombud erbjödo då åt handelsmännen lån för att kunna dermed köpa det utbjudna jernet. Några ville i början mottaga anbudet, men äfven dessa ångrade och återade sig, hvarefter alla handelsmännen drogo sig tillbaka och förklarade, att de kommit till marknaden icke för

---

[1]) 160,000 d. kpm. Motpartiet påstod klandrande, att jernkontoret hade mot pant på bruksegendomar utlånat flere millioner; ehuru dessa voro sammanskjutna egentligen till underlättande af varuförsäljningen; hvadan ock nu, när sådant kom i fråga, man ej hade mer än ofvanstående summa att använda.

[2]) Som säkerhet härför anslog regeringen 100- eller 150,000 Rdr utrikes subsidie-medel. Österr. min. br. d. 26 Febr. 1768 säger, att medlen erhöllos genom ett lån på 400,000 d. s. som lemnades af en rik person inom Mösspartiet.

att köpa jern, utan för att indrifva sina fordringar. Bankens ombud vände sig då till Jernkontorets och erbjödo sig att mot 4 procent och tillräcklig säkerhet lemna dem sina medförda medel, hvilka tillsammans med de af Jernkontoret skickade skulle göra en så betydlig summa, att Jernkontorets ombud kunde med lån eller förskott åt brukspatronerna lindra dessas förlägenhet och skrämma på köpmännen. Jernkontors-herrarne vägrade dock mottaga anbudet, som det hette, hufvudsakligen derföre, att lånevillkoren voro för tunga. Den blifvande utomordentligt stora nöden och deraf följande brytningen syntes fördenskull oundvikliga. Men bank-ombuden vände sig då slutligen till tvänne stora vermländska bruksbolag, nämligen de för Uddeholm och Storfors [1]), och lyckades öfvertala dem att bryta isen och af bankens medskickade medel mottaga betydliga lån eller förskott [2]), hvarjemnte bank-ombuden läto förstå, att staten torde för egen räkning köpa allt det utbjudna jernet. Detta verkade, och på sista marknads-dagarna blef en stor del af jernet af köpmännen upphandladt [3]), dock till något nedsatt pris; och frampå sommaren följde man i Stockholm exemplet och inköpte den derstädes upplaggda varan. Spänningen fortfor dock att vara mycket hotande [4]).

Att enskild vinningslystnad var en stark driffjeder till köpmännens nu beskrifna tvänne åtgerder,

---

[1]) De förvaltades den tiden, det förra af två bröder Geijer, det sednare af den bekanta Mössan Frietzky.

[2]) Några säga, att bank-ombuden köpte hela deras betydliga tillverkningar.

[3]) Protokoll och dokumenter i bankens arkiv, serdeles den berättelse, som den 24 Mars 1768 afläts rörande resan till Kristinehamns marknad; d:o d:o i Jernkontorets arkiv, dess berättelse af den 8 April 1768, samt dess protokoll och försvarsskrifter Mars—Aug. samma år.

[4]) Danska min. br. d. 28 Juni 1768 berättar, att en bruksegare, som ej utmålat sin och rörelsens belägenhet så olycklig, som motpartiet önskat, blef derföre af kammar-kollegium angripen (?)

är oemotsägligt. Men icke blott Mössornas anhängare utan ock både preussiska och danska sändebuden påstodo ofta och med eftertryck, att besagde handlande ville på samma gång öka nöden och missnöjet för att derigenom framtvinga riksdag och förbereda Mösspartiets fall. Samma främmande sändebud uttalade flere gånger sin ovilja öfver ett sådant förfarande, och danska sändebudet sade uttryckligen [1]), att dylika köpmans-sammansättningar *länge varit Sverges plåga och olycka* [2]). Sådan var den anda, som hos en del af Stockholms borgerskap blifvit alstrad genom förbindelsen mellan Karl Gyllenborg och Daniel Niclas v. Höpken å ena samt Tomas Plomgren och Gustaf Kierman å andra sidan. Förbundets första bragd var att 1738 och 1739 störta Arvid Horn och hans vänner, och dess sista blef nu att öfverändakasta och tillintetgöra de åtgerder, reduktions-riksdagen beslutat.

Otvifvelaktigt är, att nöden var en tid ganska stor bland idkarne af både bergs-, bruks- och fabriksrörelse [3]). Äfven många småborgare och jordbrukare m. fl. ledo till följe af det hastigt omvexlade myntvärdet; dessa sednare likväl icke till någon serdeles oroande grad. Några landshöfdingar uppgåfvo ock tillståndet i sina län vara godt, och skatterna hade tämligen fullständigt influtit från flere bland dem; t. ex. från Kalmar, Kristianstads, Nylands och Tavastehus län [4]). Hof- och Hatt-förbundets många klagoskrifter, som ofta och högljudt åberopade bergslagernas

[1]) Den 10 Juli 1767.

[2]) Fléau et malheur. Preuss. min. br. d. 18 Mars, 9 Aug. 1768; Danska d:o 16 Febr. 18 Mars; Österr. d:o 26 Febr., 2 Dec. 1768.

[3]) Anmärkningsvärdt är, att i den tidens handlingar finnas jemnförelsevis blott färre klagomål öfver fabrikernas lidande.

[4]) Rådsprot. d. 3 Maj 1768.

och fabrikernas nöd och sökte med hopade exempel bevisa de förras förfärliga höjd, framkastade väl likaledes om allmogens betryck några stora och hotande ord; och Hermanson och kammar-kollegium anmälde[1]), *att landets innevånare voro utan bröd och landet sjelft nära att råka i ödesmål.* Några tillfyllestgörande bevis eller exempel på denna landtmannens nöd blefvo likväl icke anförda, ehuru det hade för partiet varit af största vigt, om sådana kunnat framläggas[2]). Men när Ribbing i sittande råd tvärtom förklarade, *att bönderna voro nöjda, så framt de icke af andra uppretades*[3]), blef detta hans påstående icke af någon vederlaggdt.

Inom förstnämnde näringsgrenar var dock nöden ganska stor. Att densamma i både verklighet och inbillning än mer förstora blef och förblef ett mål för Hof-Hatt-förbundets ifriga bemödande. Om förhållandet i sin helhet har preussiska sändebudet i Stockholm lemnat följande beskrifning[4]). *Både det gamla och unga hofvet önskar en statshvälfning och för dess genomförande en snart hopkallad riksdag. De flesta landshöfdingar, öfverstar och kollegiiledamöter äro anhängare af den förra regeringen och hafva aldrig upphört att motarbeta den nuvarande*[5]) *och att öfverhopa den med beskyllningar.* Denna allmänna öfversigt bekräftas af många andra mer i det enskilda gående uppgifter, t. ex. *huru svenska hofvet och franska sändebudet gjorde allt*

---

[1]) Den 25 Okt. 1768.

[2]) Eriksbergs arkiv: Karl Rudenskiöld till K. G. Tessin d. 19 Jan. 1768 berättar dock, huru landshöfding Hamilton anmält, att i hans län, det var Nerike och Wermland, hvilkas bergslag kanske mest lidit, hade förefallit 8,000 utmätningar.

[3]) Rådsprot. d. 15 Febr. 1768.

[4]) Den 10 Jan. 1769 i ett svar på preussiska konungens begäran att erhålla fullständig uppgift om svenska hofvets och franska partiets afsigter.

[5]) *N'ont pas cessé de contrecarrer le Sénat.*

för att uppreta allmänna tänkesättet [1]; — *huru de utmålade den i sig sjelf stora nöden såsom alldeles förtviflad* [2]; — *huru landshöfdingar m. fl. sökte uppegga den skattskyldiga allmogen till missnöje och olydnad* [3]; — *huru man sökte inbilla folket, att Möss-regeringen ville göra svenskarna till slafvar under Englands ekonomiska och Rysslands politiska ok* [4]; — huru tänkesättet så upphetsades, att när regeringen sände spannmål till bergslagens hjelp, hördes en och annan utropa, *häldre vill jag äta barkbröd än taga emot något af denna korruptions-säd* [5]; — huru *man skyllde nuvarande nöd än på Mösspartiet, — det var Hattarnas språk, — än på regeringsformen, — det var hofvets* [6]; — och hur man sökte utmåla näringarnas tillstånd 1765, när Hattarna afsattes från riksstyrelsen, såsom ganska lysande mot det, som Mössorna 1739 hade efterlemnat. För att bland allmänheten utsprida dessa åsigter skickades kring landsorterna handtlangare, som höllo tal i sådan rigtning [7], och tillika en hop skrifter, författade af en Krüger, Stagnell och Wadenstierna m. fl. Några bland dem voro mycket bittra och stridande äfven mot sist antagna tryckfrihetslag. De kallade Möss-partiets sakförare *dårar* eller *uslingar, som saknade skrufvar i hjernan,* samt påstodo, att den nuvarande regeringens åtgerder medförde *ett större mördande af folk och slägter, än i Kristian Tyranns tid.* Ryktbarast bland dessa uppsatser blef en bröllops-skrift, hvilken försäkrade, att

---

[1]) Preuss. min. br. d. 1 Dec. 1767.

[2]) S. st. d. 15 Febr. 1767.

[3]) Sid. 218.

[4]) Danska min. br. d. 20 Nov. 1767.

[5]) Danska min. br. d. 20 Nov. 1767.

[6]) Preuss. min. br. d. 15 Jan. 1768. Sändebudet, det var Cocceji, anmälde i sistnämnde hänseende; *jag är öfvertygad om, att felet ligger mindre i regeringsformen än i personligheterna och folklynnet.*

[7]) Danska min. br. 20 Nov. 18 Dec. 1767. Preuss. d:o d. 15 Jan., 1 Mars 1768.

jernbruk, masugnar, väfstolar, verkstäder och *handel* stannat, o. s. v., och hvilken framkallade en mängd genmälen. Justitie-kanslern Stockenström, hvars ämbetspligt var att hafva inseende öfver skrif- och tryckfrihet, hade likväl lemnat dessa och flere dylika ströskrifter utan tilltal, och ursäktade eller försvarade uraktlåtenheten dermed, att det icke var möjligt köpa, läsa och granska den mängd dylikt kram, som utkom. För att motarbeta dessa anstalter och anfall, lät Möss-regeringen trycka ständernas i slutet af 1766 års riksdag utgifna berättelse, om hvad då blifvit till rikets upphjelpande gjordt [1]), och befallte, att denna skrift skulle såsom en allmän kungörelse kringsändas och uppläsas; men personer funnos, som sökte hindra dels kringspridandet, dels uppläsningen, och detta med så mycken tredska, att regeringen måste befalla undersökning derom [2]). En annan till Möss-partiets fördel utgifven skrift lärer hafva genom Lovisa Ulrikas föranstaltande blifvit undertryckt [3]). Hof-Hatt-förbundet sökte äfvenledes inverka på utlandets tänkesätt genom att i dervarande tidningar införa uppsatser, som framställde 1766 års riksdag och Möss-partiets åtgerder i mörk dager, och man begagnade dervid förnämligast en öfverauditör Hess, en i sådana ärenden mycket använd smygskrifvare [4]). Huru rådet sökte lindra eller afhjelpa nöden genom att gång på gång sända till bergslagernas hjelp, dels stora penningesummor, dels många tusen tunnor spannmål, är redan berättadt; och likaså, huru dessa åtgerder af Hof-Hatt-förbundet motarbetades.

Uppbragt både häröfver och öfver det myckna tadel och de många osanningar, som i både tal och

---

[1]) Sid. 157, 158.

[2]) Rådsprot. d. 6, 10 Febr. 1767.

[3]) Preuss. min. br. d. 16 Jan. 1767.

[4]) Danska min. br. d. 10, 16 Febr., 15 Maj 1767.

tryck kringspriddes, beslöt Möss-regeringen utsätta straff öfver hvarje lasteligt klander af sista riksdagens åtgerder, samt lofva belöning åt den, som slika förbrytelser angaf och bevisade. Konungen och några rådsherrar ogillade väl åtgerden; emedan den stod i strid icke mot bokstafven, men mot andan i den nyss utgifna tryckfrihets-stadgan och tillika skulle föranleda osäkerhet och spioneri undersåtarne emellan. Förordningen blef dock utfärdad, men till mångas missnöje [1]: *vi hafva*, knotade man, fått *tryckfrihet men icke talfrihet*. Regeringen ämnade dessutom tillsätta en domstol för handläggandet af dylika mål. Men denna åtgerd var stridande mot andan i både statsskick och tryckfrihetslag, och man afskrämdes genom det häftiga klander, som blifvit föranledt af kommissjonen under Nils Palmstiernas ledning år 1758; och slutet blef, att någon sådan domstol denna gång icke tillsattes [2]. I dess ställe och till motarbetande af Hof-Hattförbundets åtgerder, blefvo också af Möss-regeringen till landsorterna utsända eller i landsorterna utvalda åtskilliga personer, som skulle till dess fördel bearbeta sinnesstämningen [3]. Flere skrifter i samma rigtning blefvo ock författade; t. ex. af Nordencrantz och af en Rothman, en så ifrig svärmare för 1766 års riksdags-åtgerder, att han, när Hatt-partiet 1769 kom till magten, ansåg säkrast rymma landet. Dessa och andra likartade uppsatser blefvo bland allmänheten utspridda; men allramest räknade Möss-regeringen på verkningarna af ständernas nyssnämnde

---

1) Den 2 Mars 1767.

2) Danska min. br. d. 24 Mars 1767.

3) Preuss. min. br. d. 1 Mars. Danska d:o d. 16 Aug. 1768. Personerna voro enligt sistnämnde källa 209; deribland biskoparna Forssenius och Serenius, prostarna Wikman och Rosén, öfverstelöjtnant Gyllensvan, landshöfding Ridderstolpe, baron Cederström, borgmästaren Sundblad, m. fl.; en hvar skulle arbeta inom sitt område.

berättelse om åtgerderna vid sista riksdagen; vi hafva dock nämnt, huru motpartiet sökte hindra den från att komma till allmänhetens kännedom.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

HOF-HATT-FÖRBUNDETS STATS-HVÄLFNINGSPLANER 1767 och 1768.

Genom ofvanbeskrifna tillställningar hade under sednare hälften af 1767 sinnesstämningen flerestädes blifvit mycket uppretad mot Möss-regeringen. Drottningen inbillade sig derföre kunna redan då genomföra en revolution till störtande af samma styrelse och till införande af ökad konungamagt. Planen var, att Sinclair skulle locka Stockholms pöbel till ett anfall mot Rudbeck, hvarvid också riksråden Düben, Funck och Horn skulle på något sätt undanrödjas, och ökad konungamagt införas, båda delarna med tillhjelp af stora hopar missnöjda från landsbygden. *Sådan var*, skref danska sändebudet Juel, *sådan var drottningens olyckliga och oförståndiga plan; ty hon lyssnar blott till sina egna lidelser och till menniskor, som antingen hängifvit sig åt hämndlystnad eller sålt sig åt hofvet* [1]; Utförandet mötte dock stora hinder. Stockholms borgerskap, fastän fiendtligt sinnadt mot Mössorna, hyste dock för Lovisa Ulrika så ringa tillgifvenhet, att man ej kunde räkna på dess biträde vid en dylik rörelse, och Fersen, som indragits i förtroendet, afstyrkte hvarje försök, som kunde lemna magten i drottningens hand, och framför allt ett företag, så våldsamt och blodigt som det nu tillämnade [2].

---

[1]) Danska min. br. d. 15 Dec. 1767. Telle est la speculation fatale et insensée de la reine, qui n'écoute que ses passions et celles des hommes vindicatifs et vendus á la cour.

[2]) Danska min. br. d. 15, 18, 29 Dec. 1767; 5 Jan. 1768.

Som en följd af både verklig och diktad nöd växte emellertid det allmänna missnöjet, och vid nyårstiden 1768 gaf det sig luft på många och hotande sätt. Det var i synnerhet nu, som åtskilliga landshöfdingar påstodo, att skatterna icke kunde indrifvas, och som bergslagerna inlemnade klagoskrifter så häftiga, nästan upproriska, att t. o. m. Löwenhielm, blef orolig [1]). Hof-Hatt-förbundet beredde sig ock till än verksammare anfall. Pechlin reste ånyo till Stockholm och begynte, jemnte Scheffer och Sinclair, att med drottningen och kronprinsen hålla nattliga öfverläggningar om bästa sättet att begagna så gynnande omständigheter [2]). Som nämndt är, ville dock de flesta svenskar icke lemna större magt åt Adolf Fredrik; ty de förutsågo, att den skulle i sådant fall blifva af drottningen missbrukad. Några upptogo derföre, och nu med mer allvar, en redan förut löst framkastad plan; nämligen att Adolf Fredrik borde afsäga sig regeringen till fördel för prins Gustaf, åt hvilken, blifven konung, ständerna troligtvis skulle medgifva större magt. Planen säges hafva denna gång blifvit uppgjord vid ett på Åkerö tillställdt möte mellan Bielke, Höpken, Pechlin, Scheffer och Tessin [3]). Men Lovisa Ulrika fruktade i sådan händelse förlora det inflytande, hon hittills genom Adolf Fredrik haft. Hon ville fördenskull icke höra talas om något dylikt förslag, och det nu framkastade blef inom kort öfvergifvet [4])

Hof-Hatt-förbundet beslöt i stället taga saken på följande sätt. Med anledning af bergslagernas och fabrikernas förlägenhet och klagoskrifter skulle man utsprida och göra gällande den åsigten, att i

---

[1]) Danska min. br. d. 29 Jan. 1768.

[2]) Danska min. br. d. 9 Febr. 1768.

[3]) Danska min. br. d. 19 Febr. 1768. Der berättas ock det rykte, att Sinclair verkligen sökt öfvertala Adolf Fredrik till tronafsägelse, (?) men misslyckats.

[4]) S. st. d. 16, 19 Febr., 1 Mars 1768.

landet herrskade så utomordentligt stor nöd, att till dess afhjelpande riksdag oundgängligen måste sammankallas. Detta påstående skulle formligen framställas genom Adolf Fredrik, och med det första; emedan allmänna tänkesättet ansågs vara för sådant ändamål tillräckligen förberedt, tillräckligen upphetsadt och kunde genom dröjsmål afkylas. Beslutet blef ock verkställdt. Den 9 Febr. 1768 inträdde konungen i rådkammaren, åtföljd af prins Gustaf, och lät denne sednare uppläsa en skrift, ett så kalladt diktamen, af följande innehåll. *Jag har för flere månader sedan framställt för herrar riksråder landets olyckliga belägenhet och uppmanat till dess afhjelpande. Men de hafva icke vidtagit några derhän syftande anstalter, utan föreburit saknad kännedom om nödens verklighet och höjd. Nu har dock tillräcklig upplysning derom vunnits genom klagomål, anmälda af jernkontoret, af bergskollegium, af bergslagerna och af hela menigheter, hvilka skrifter vitsorda det växanda eländet och de ökade bankrutterna. Jag ser mot allt detta icke någon annan hjelp än ständernas sammankallande, till hvilken åtgerd jag fördenskull härmedelst uppmanar.* Löwenhielm aflade rådets tacksägelse för konungens landsfaderliga omsorg, men begärde för svars afgifvande några dagars betänketid. Rådet hade nämligen redan tillförene uppdragit åt några sina medlemmar att granska de inkomna klagoskrifterna, och dessa herrars utlåtande borde inhemtas, innan rådet kunde besvara konungens anförande. Med Löwenhielms anhållan härutinnan instämde alla rådsherrarna, undantagande Hjärne, hvilken understödde Adolf Fredriks åsigt och fordrade, att saken skulle genast afgöras. Den blef dock på några dagar uppskjuten [1]. Under mellantiden ar-

---

[1]) Rådsprot. d. 9 Febr.; Preuss. och Danska min. br. d. 12 Febr. 1768.

betade båda parterna hvar för sitt mål. Hofvet gaf genom Hasenkampf någon af de förut omtalade måltiderna för att vinna Stockholms borgerskap [1]), och Adolf Fredriks uppsats blef i afskrifter utspridd bland allmänheten [2]). Å andra sidan gjorde Düben och Funck allt för att stålsätta sina kamrater i rådkammaren [3]), och nyssnämnde till klagoskrifternas granskning förordnade rådsherrar inkommo med sitt betänkande. Det innehöll, att nöd visserligen förefanns; men att den orsakades mindre af sista riksdagens föreskrifter och kursens fall än af obetänkta köp och skuldsättningar; — att nöden ej heller vore så stor, som man förebragt; — att uppgiften om bergslagernas årsförlust af 2,500,000 d. s. m. kunde mycket nedprutas; att också förut hade förefunnits lika stor, kanske än större nöd, men att den blifvit öfvervunnen genom flit, omtanke och tålamod; — att så kunde ske äfven denna gång, häldst regeringen hade till bergslagernas hjelp lemnat stora summor penningar och mot nedsatt pris ej mindre än 13,700 tunnor säd, flere andra beviljade fördelar att förtiga; hvarjemnte Löwenhielm anmärkte, att i Vermland, hvarifrån många klagomål blifvit anförda, kunde oaktadt hvarjehanda svårigheter bruksrörelsen ändock fortsättas [4]). Den 15 Februari sammanträdde rådet för att besvara konungens diktamen, och han infann sig sjelf, åtföljd af prins Gustaf. Rådet lät nu uppläsa undersöknings-herrarnas nyssnämnda betänkande om klagoskrifterna. Dess innehåll blef af alla riksråden, Hjärne undantagen, gilladt, och till följe deraf riksdags-kallelsen afstyrkt; och Kalling påminte om, huru ständerna hade 1766 begärt att icke blifva

---

[1]) Danska min. br. d. 12 Febr. 1768.
[2]) Rådsprot. d. 17 Febr. 1768.
[3]) Österr. min. br. d. 19 Febr. 1768.
[4]) Rådsprot. d. 12, 15 Febr. 1768. Danska min. br. d. 23 Febr. s. å säger, att rådkammaren icke varit så bestämd i sin åsigt, om ej Löwenhielm blifvit vunnen genom ryska penningar.

sammankallade *förr än i Oktober 1770, så framt ej högst trängande omständigheter inträffade;* och emedan detta icke varit händelsen, bordej ej heller riksdag utlysas. Funck sade: *ingen verklig nöd har förefunnits utom i bergslagen, och den är redan för tillfället afhulpen.* Löwenhielm sade: *ställningen är brydsam men icke hopplös, och riksdag kan uppskjutas.* Friesendorff sade: *nöden är denna gång ej så stor som 1762 och 1763, och den, som förefinnes, kan icke genom någon riksdag afhjelpas.* Düben sade: *ingen hvarken ut- eller inländsk företeelse fordrar riksdag. Fabrikernas och bergslagernas förlägenhet kan ej genom riksdag afhjelpas; men skall inom kort af sig sjelf gå öfver.* Ribbing sade: *nöd och betryck hafva vid detta tillfälle oundvikligen måst drabba dem, som under förbistringen af ett olyckligt tidehvarf dragit vinning af det allmänna förderfvet; men ingen kan klandra ständernas beslut att för framtiden förebygga dylikt vingleri. De hafva för sådant ändamål begagnat ett läkemedel, som visserligen för tillfället svider, men som ock i längden helar. Ingenting påkallar riksdag; bonden är nöjd om han ej uppretas, och både in- och utvärtes hafva vi lugn. Det vore ock att göra våra bankruttörer en alltför stor ära, om riksdag skulle ensamt för deras skull sammankallas; de må skylla sina olyckor på sig sjelfva och på sitt omätliga öfverflöd, men icke på sista riksdagens åtgerder* [1]. Två dagar derefter eller d. 17 Februari aflät konungen härpå ett svar, hvari lästes: *min ömhet för riket och mitt faderliga hjerta för undersåtarne hafva uppmanat mig att begära ständernas sammankallande. Jag har nämligen icke velat försumma något, som kunnat rädda mitt folk. Men*

[1]) Rådsprot. d. 15 Jan. 1768.

herrar riksråd hafva ansett riksdag onödig. För mig återstår således ingenting annat, än att vid deras ansvar binda alla de olägenheter, som af uppskofvet kunna föranledas. Löwenhielm svarade: *enligt ed och pligt hafva riksens råd efter bästa förstånd gifvit eders maj:t sin mening tillkänna. De dela med eders maj:t omsorgen och vården om vårt fädernesland och äro dessutom för sitt uppförande ansvariga inför rikets ständer. Men de kunna icke inse, hvilka svåra följder äro att befara af det uppskof, de nu tillstyrkt, och vid hvilket de också förblifva* [1]). Dermed var saken för den gången afgjord.

Konungens betänkande hade, som nämndt är, blifvit utspridt bland allmänheten. Rådet ämnade derföre gifva samma allmänhet upplysning om hela förhållandet, genom att trycka alla protokoll och utlåtanden från den 9 till och med den 17 Februari både konungens och rådets [2]). För att inverka på utlandet, lät hofvet Adolf Fredriks uppsats tryckas i både tysk och fransysk öfversättning och förses med ett företal, hvari ordades om *högfärdiga* [3]) rådsherrar och om *folkvänliga* [4]) *furstar*, och som hade till öfverskrift Claudiani ord: »*den misstager sig mycket, som tror, att konungamagt medför träldom. Aldrig kan ett folk åtnjuta behagligare frihet, än under en from furste* [5])».

---

1) Rådsprot. d. 17 Febr. 1768.

2) Österr. min. br. d. 1 Juli 1768.

3) Arrogante.

4) Bürgerfreundliche Monarchen.

5) Danska min. br. d. 26 och Österr. d:o d. 29 April 1768. Skriften lär blifvit utrikes spridd genom franska konsuln i Danzig. Danska brefvet säger, att den gissades vara uppsatt af Hess eller Rutström, eller ock utgången från hofvets hemliga boktryckeri; — att prins Gustaf utdelat exemplar deraf; — att ryska sändebudet Ostermann lofvat betala 1,000 plåtar åt den, som författade en vederläggning deraf.

Februari-försöket att tvinga rådet till sammankallande af riksdag var således tillbakaslaget, och på samma gång det dermed sammanhängande försöket att på fredlig och laglig väg öfverändakasta Mösspartiet och den sista riksdagens åtgerder. Hofvet ville dock ingalunda uppgifva sin plan, och dess första tanke blef nu att våga en revolution, äfven om våldsammare medel måste användas. Detta öfverensstämde med kronprinsens åsigter och med hans önskningar att ådraga sig uppmärksamhet och anseende. Karl Scheffer hade redan förut ledt hans tankar åt detta håll. *Tillåt mig*, skref han [1]), *påminna om följande sats af kardinal Retz. För den, som inträder på en ny bana, är det af stor vigt, att straxt i början genom någon framstående handling hänföra menniskornas inbillningskraft. Mig synes, att eders höghet är i tillfälle att på lyckligt sätt tillämpa denna föreskrift, hvilken är värdig sin författares sköna snille.* Till följe af sådana läror och egna anlag omfattade ock prinsen med liflighet det nu yppade tillfället. Redan i början af Mars 1768 uppgjorde han följande plan. På bestämd dag borde slottets vakter och drabanter förstärkas och förses med skarpladdade gevär; under förevändning af enskildt samtal skulle konungen derefter inlocka i sina egna rum fem de farligaste rådsherrarna, nämligen Düben, Funck, Horn, Kalling och Ribbing; sedan de dit inkommit, skulle han instänga dem och sedermera i spetsen för en stark vakt återvända till de öfriga rådsherrarna och der tillkännagifva, att *rikets nöd och fullkomliga anarki tvunge honom tillgripa enda återstående räddnings-medlet, nämligen att ensam taga regerings-tyglarna, och att riksråden derföre borde genast aflägga ny trohetsed, i hvilket fall dem intet ondt skulle vederfaras; men att vägran*

---

[1]) Uppsala. Gustavianska papperen. K. Scheffer till prins Gustaf d. 4 Sept. 1766.

skulle ådraga dem fängelse, och motstånd döden. Sedermera skulle man med anförande af samma skäl vända sig till gardet, artilleriet, kollegierna magistraten m. fl. och affordra också dem ny trohets-ed, o. s. v.

Först Karl Scheffer och Hjärne och sedermera prins Gustaf och sist drottningen sjelf vände sig med detta eller likartade förslag till Fersen för att vinna hans och Hattarnas biträde. Äfven Karl Sparre användes. Förut ifrig Hatt och fiende till alla förändringar i det fria statsskicket, hade han nu kastat om och förklarade, *att Fersen icke vore en redlig svensk, om han icke ginge in på hofvets ifrågavarande förslag.* Men ehuru Fersen ifrigt önskade Mössornas afsättning, ville han dock nu som alltid undvika våldsammare åtgerder och ansåg dessutom hvarken Adolf Fredrik eller Lovisa Ulrika vara sådana personligheter, att ökad magt borde dem anförtros [1]). Han afrådde fördenskull från hela saken, och åberopade som skäl företagets svårighet i anseende till svenskarnas frihets-kärlek och grannarnas afund, och dessutom vådan för Adolf Fredriks krona, kanhända lif [2]). Detta allt verkade, i synnerhet på Lovisa Ulrika, hvilken efter den olyckliga utgången af 1756 års revolutions-försök och sjelf snart 50 år gammal icke var på långt när så djerf som tillförene. Dertill kom, att man nu mindre än nyss förut kunde påräkna allmänhetens missnöje, hvilket blifvit i någon mån stilladt genom rådets åtgerder att sända spannemål till bergslagerna, och att mot Hof-Hatt-förbundets stämplingar befrämja jerntillverkningens försäljning. Drottningens bror, konungen i Preussen, fortfor ock att allvarligen afstyrka de tillämnade försöken. Det ena med det andra verkade, och hon afstod

---

[1]) Han skall hafva sagt, *att Adolf Fredrik ej dugde att regera efter någon annan regeringsform än just den närvarande.*

[2]) Enligt Fersens uppgifter.

slutligen från alla tankar på våldsam statshvälfning och ville i stället antingen genom underhandling med Mössorna eller genom en ny riksdag bereda fredlig framgång åt sina önskningar; och vid sistnämnda åsigt förblef hon under den närmaste tiden.

Helt annorlunda förhöll det sig med den tjugotvå-årige prins Gustaf, hvilken med konunga-stolthetens känslor i hjertat, inbillnings-kraftens hägringar i hufvudet och sin blifvande regering för ögonen, ville redan nu förbereda den ställning, han såsom konung önskade intaga. Hurudan skulle väl denna blifva? Hvilka grundsatser skulle den följa? Att i spetsen för Mösspartiet och enligt dess åsigter föra en stilla, fredlig och sparsam styrelse och afstå från allt storartadt ingripande i de vigtigare europeiska angelägenheterna, en sådan bana var motbjudande för hans oroliga lynne, spelande inbillningskraft och brinnande ärelystnad; häldst dessa sednare känslor blifvit än mer uppkittlade genom ståtliga beskrifningar öfver Sverges fordna inflytande och magt. Att enligt 1720 års regeringsform och såsom förste medborgare i sitt land styra detsamma, icke efter sin egen personliga vilja, utan i samråd med sitt folk och enligt dess önskningar, — detta var lika litet öfverensstämmande med hans lynne och åsigter. Han hade visserligen under ledning af Scheffer omfattat några bland den nya tidens frisinnade läror; men den om folkets deltagande i styrelsen och om den lagbundna regentens pligt att lyssna till dess önskningar; mot denna och andra dithörande åsigter hyste han bestämd ovilja till följe af sina anlag och sin uppfostran. Härtill bidrog ock det sätt, hvarpå han från barndomen ofta sett det fria statsskicket af undersåtarne missbrukas, och än oftare hört det af hoffolket misstydas och fördömas; under det man prisade en stark nästan enväldig konungamagt såsom det bästa regeringssättet, och till bevis åberopade många exempel och bland andra morbroderns, konung Fredriks i Preussen. Att i Sverge

införa en betydligen ökad konunga-magt blef ock, hvad prinsen städse åsyftade. I samtida uppsatser omtalade han denna sin plan under namn af *det stora föremålet, den stora saken* [1]), och ehuru han länge, af försigtighet eller tvång [2]), sökte i både ord och gerningar undvika allt, som hotade med envälde, var dock en till gränsen af detsamma utvidgad konunga-magt det mål, han eftersträfvade, och i förtroliga stunder uttalade han redan nu sin öfvertygelse om, att revolutionen borde vara *hel och fullständig*, eller att konungen borde återfå sin myndighet *hel och fullkomlig*. När i Frankrike Ludvig den femtonde och hans minister Meaupou tillintetgjorde det sista bandet på regentens vilja, d. v. s. parlamentets motståndskraft och derigenom införde en obegränsad despotism, sökte Gustaf att mot grefvinnan Egmonts klander försvara åtgerden; *ty*, sade han, *jag har sjelf erfarit vådan af att i ett och samma rike hafva två serskilda statsmagter*. Troligt är, att prinsen i dessa hänseenden leddes af samma tankar som flere den tidens utmärktare furstar t. ex. Fredrik den andre i Preussen och Josef den andre i Österrike; nämligen af läran om den s. k. *upplysta despotismen* eller som den med andra ord hette, *att man borde göra allt för folket, men ingenting genom folket*. Troligt ock, att Gustaf smickrat sig med denna åsigt och med dessa föreställningar om, huru han skulle på sådant sätt använda den eftersträfvade magten och dymedelst förvärfva sig äran af att hafva ensam och blott genom sitt snille och sin personliga förmåga beredt svenska folket en tid af ära, lycka och välstånd. När han både nu och sedermera kallade det fria statsskickets öfverända-kastande för *landets* eller *folkets befrielse*, stod detta i sammanhang

---

[1]) Le grand objet, la grande affaire.

[2]) Vid sina löften om hjelp åt konunga-magten fäste Hattarna alltid det villkor, att intet envälde skulle införas.

med hans öfvertygelse om odugligheten af dylika statsförfattningar och om företrädet och lyckan af en stark konunga-magt. I denna öfvertygelse ligger ock förklaringen af hans beslut, att, om en sådan förändring icke annorlunda kunde vinnas, borde man tillgripa äfven olagliga, våldsamma och klandervärda medel. För sådant ändamål begagnade, voro de i hans ögon icke klandervärda. Midt under förberedelserna och stämplingarna till en våldsam revolution hösten 1768 försäkrade han i sin dagbok, att *hans hjerta var rent, hans samvete obefläckadt, hans själ utan skuld, och hans afsigter de af en oegennyttig medborgare.*

Sådana voro prinsens åsigter, sådana hans framtids-tankar. Hans plan till deras våldsamma utförande i Mars 1768 hafva vi redan beskrifvit [1]). Men emedan han blef af Fersen motsagd och af drottningen snart öfvergifven, måste han för tillfället låta företaget hvila. Sjelfva åsigten bibehölls dock oförändrad. Han trodde aldrig på ständernas frivilliga medgifvande af konunga-magtens utvidgning, ej heller på Hattarnas löfte att dertill bidraga. Han fick i sina åsigter medhåll också af Frankrike, som ej mer hoppades vinna sin afsigt genom att muta något bland riksdagspartierna, utan i stället ville öka konungens magt för att sedermera genom honom och genom gåfvor åt honom och hans omgifning kunna säkrare och för bättre pris leda Sverges utrikes ärender.

Om sättet för stats-skickets förändring funnos således två olika åsigter; den ena prinsens och Frankrikes, som ville göra det genom en våldsam revolution; och den andra drottningens och Hattarnas, som ville genom fredliga medel göra det vid en för sådant ändamål hopkallad riksdag. Prinsen önskade revolution, emedan han kunde vid en sådan lättare tillrycka sig så stor magt, han ville; Hattarna önskade riks-

---

[1]) Sid. 243.

dag, emedan de kunde vid en sådan lättare sätta gräns för dylika magt-utvidgnings-planer.

Men för framtvingandet af den önskade riksdagen mötte stora svårigheter. Försöket i Februari hade misslyckats, och några anledningar att med framgång detsamma förnya, hade ej tillkommit; snarare tvärtom. Många och svåra utmätningar förefölło visserligen; och från småstäder och allmoge spordes en hop klagomål, men icke i någon högre grad eller någon större allmänlighet, och ej heller beledsagade af några häftigare rop efter riksdag. Mot nyss förut voro äfven fabrikernas och bergslagernas klagomål under våren och sommaren 1768 mindre högljudda; kanske till följe af erhållet understöd och befordrad jernförsäljning. Under året 1768 var ock förhållandet i bergslagerna förbättradt. Tvärtemot Hof-Hatt-förbundets häftiga klagomål öfver jernverkens förfall, hade flere nya manufakturer och masugnar blifvit under åren 1767 och 1768 anlaggda, och stångjerns-tillverkningen ökad [1]), och det tycktes, som krisen, den svåra brytningen, snart skulle vara öfverstånden, och således ej mer kunna åberopas som skäl för sammankallandet af urtima riksdag. Dessa sanningar blefvo ock af riksrådet Funck uttalade i ett yttrande till rådsprotokollet den 9 Augusti 1768. Det upptog och sökte vederlägga flere af Hof-Hatt-partiet och bergskollegium anförda klagomål, och uttalade med hänsyn till bergslagernas ställning följande märkliga ord. *Den, som tror, att jerntillverkningen afstannat, visar jag till jernvågarne i riket; och han skall få andra tankar. I Stockholms våg äro i år flere tusen, ja t. o. m. 30,000 skeppund jern mer både inkomna och utgångna än förlidet och förra år vid samma tid. De stora skepp, som i dessa dagar ligga vid Skeppsbron utanför hvarandra, och vänta på laddningar; betjeningens i vågen intyg, att på flere år rörelsen*

---

[1]) Tackjerns-blåsningen hade deremot minskats.

der ej varit så stark, detta jemnte den ökade utskeppningen vittnar om oafbruten rörelse och kan tysta otidiga lögnandar. — På Funcks utlåtande afiät bergskollegium ett långt svar, men hvarken detta eller någon skrift eller skriftställare[1]) vågade ens försöka någon vederläggning af Funcks anförda uppgift, utan gick den stillatigande förbi; ehuru densamma alldeles tillintetgjorde ett bland de förnämsta skäl, man för sammankallandet af riksdag begagnat. Om fördenskull någon sådan skulle framtvingas, var det nödvändigt att med det allraförsta gifva åt missnöjet och klagomålen förnyad fart, ökad styrka och om möjligt nya skäl. För sådant ändamål vände man sig, betydelsefullt nog icke till småborgare och allmoge, man tycks hafva förtviflat om deras biträde, utan till de öfver reduktions-riksdagens räfster förargade bergslagerna; och man beslöt ditsända prins Gustaf, af hvilkens utmärkta förmåga att vinna menniskor, man hoppades mycket. Förslaget tycks hafva utgått från Lovisa Ulrika, till hvars riksdagsplan det utgjorde ett vigtigt bihang[2]). Kanske dock, att tanken ursprungligen kommit från Tilas. Denne en berömlig ämbetsman och länge ifrig Mössa, hade numera öfvergått till hofpartiet. Han var ock systerson till dettas ifrige anhängare, riksrådet Hjärne, och blef hädanefter Sinclairs medhjelpare och konungaparets gunstling[3]). Det säges, att äfven Fersen understödde reseförslaget såsom ett sätt att möjligtvis påskynda ständernas också af honom efterlängtade sammanträde[4]). Prins Gustaf deremot, med sin ovilja mot

---

[1]) Oss veterligen.

[2]) Gustaf den tredjes papper. Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas bref till prins Gustaf i Aug. och Sept. 1768. Österr. min. br. d. 7 Okt. 1768 säger, att prinsen företog resan af egen drift.

[3]) Danska min. br. d. 5 Juni 1767 säger, att Adolf Fredrik sammankallade ett ordenskapitel enkom för att utnämna honom till kommendör af nordstjerne-orden.

[4]) S. st. d. 16 Sept. 1768.

hela riksdags-planen, tycks ej varit serdeles ifrig på den dithörande resan; men lofvade dock densamma företaga. Afsigten var, som sagdt är, att framkalla nya och häftigare klagomål, hvilka skulle ådagalägga tillvaron af en utomordentligt stor nöd, och dymedelst tvinga rådet till riksdag [1]). Mycket upplysande om förhållandet äro de råd och föreskrifter, som prinsen fick härvid emottaga af sina föräldrar. Adolf Fredrik befallde honom följa de anvisningar, Tilas meddelade, och att taga noga reda på alla förhållanden, m. m.; men slutade med att inpregla angelägenheten af att *vinna folkets tillgifvenhet och att undvika allt prål* [2]); en varning, måhända föranledd af prinsens tadlade uppförande under färden till Helsingborg [3]). Drottningen skref: *du kan genom denna resa vinna stora fördelar; men ock tillfoga dig en oersättelig skada, om du nämligen icke visar lifligt deltagande för allt, som förekommer. Tilas skall gifva dig goda råd om sättet att eröfra undersåtarnes hjertan, hvilket är den förnämsta punkten* [4]). *Har man vunnit den, skall man sedermera lätt vinna allt det öfriga. Du skall på denna resa icke finna några snillen eller Voltairer; men sätt dig in i personernas läge och tankegång och dölj din afsmak för deras samtal och umgängessätt! Akta dig för att skratta åt deras löjligheter; vi skola sedermera vid din hemkomst tillsammans skratta deråt* [5]). *Det är af goda skäl, jag*

---

[1]) Preuss. min. br. d. 10 Jan. 1769.

[2]) Orden voro, *de vous rendre populaire et ne point étaler le faste.* Uppsala. Gust. papperen. Adolf Fredrik till Gustaf d. 2 Sept. 1768.

[3]) Sid. 198.

[4]) *Pour captiver leurs coeurs, c'est le premier article.*

[5]) *Mettez vous à leur porté et cachez leur le dégout, que leurs manières et leur conversation vous causeront. Point de rire immoderé sur leur ridicule; nous en rirons à votre retour.*

härutinnan anbefaller dig mycket tålamod[1]. På resan, den varade ungefär 3 veckor, medfördes utom Tilas blott tvänne herrar[2]. Vägen togs öfver Dannemora, Löfsta, Söderfors, Stjernsund, Hedemora, Avesta, Bjurfors, Falun, der han nedsteg i några grufvor, vidare till Ludvika, Stjernfors, Filipstad, Nora, Arboga och slutade vid Ekolsund[3]. Under densamma blefvo åt prinsen öfverlemnade många klagoskrifter, serdeles i Dalarna, men allramest i Filipstads bergslag, och här och der hotade folket att af brist på arbete utvandra till främmande land[4]. Om enskildtheterna under färden hafva vi dock ingen närmare kännedom; *nyheterna från min resa*, skref prinsen till Scheffer[5], *äro sådana, att de ej kunna anförtros åt ett bref;* dock heter det från annat håll, att prinsen funnit densamma ledsam[6]. Efter hemkomsten till Ekolsund skulle Tilas åt konungen öfverlemna en berättelse om densamma jemnte de ingifna klagoskrifterna, och några trodde, att Hof-Hatt-förbundet ämnade då och med anledning af samma uppsatser göra ett nytt försök till framtvingande af riksdag[7]. Men skrifterna blefvo icke offentligen framlaggda för allmänheten. Många sade ock, att inne-

---

[1]) S. st. Lovisa Ulrika till Gustaf Sept. 1768.

[2]) Danska min. br. d. 9 Sept. 1768.

[3]) Uppsala. Gust. papperen. Gustafs dagbok.

[4]) Österrik. min. br. d. 7, Danska d:o d. 18, 21 Okt. 1768. Den sistnämnde säger, att *klagomålen voro föranledda, mindre af verklig nöd, än af adliga åsigter och tillställningar* (vues et cabales nobles), och att, *hvarhäldst, prinsen reste, gjorde Hattarna allt för att framlocka bittra klagomål.* — Hamiltons anekdoter i Uppsala bibliotek säga, att Gustaf under denna resa *aflade sådana prof på intrig-förmåga, att de förtjenade mästarebref.*

[5]) Uppsala. Gust. papperen. Gustaf till Karl Scheffer d. 14 Sept. 1768.

[6]) Uppsala. Gust. papperen. Lovisa Ulrikas bref till Gustaf Sept. 1768.

[7]) Danska min. br. d. 28 Okt. 1768.

hållet icke var af större vigt [1]), och att nöden icke tycktes vara serdeles stor, emedan skatterna hade till stor del influtit och det mesta jernet blifvit försåldt; och att sädesbristen kunde afhjelpas [2]). Adolf Fredrik anmälte emellertid i rådet, *att prins Gustaf i »gagneligaste afsigt» besett några rikets landskap, och att han icke utan att brista i ömhet kunnat undgå mottaga några klagoskrifter, dem konungen nu åt rådet öfverantvardade.* Reuterholm företog dem sedermera till närmare skärskådande och sökte i flere fall underkänna deras vigt och sanning [3]). Utom denna prinsens resa vidtogos ock några andra åtgerder, som skulle återupplifva och stärka missnöjet. På Funcks nyssnämnda anförande aflät bergskollegium och dess president Lillienberg en mot rådet och isynnerhet mot Funck rigtad skrifvelse [4]). Som sagdt är, gjorde den icke något försök att vederlägga Funcks uppgift om det förbättrade tillståndet i bergslagen; men framkastade mot rådet åtskilliga skarpa tillmälen, hvilka liksom hela skriften blefvo genom trycket befordrade till allmänhetens kännedom. Likaså gjorde man ock med en vidlyftig af kammarkollegium och dess president Hermanson till regeringen just nu den 25 Oktober ställd skrifvelse. Efter anförande af flere landshöfdinge-berättelser om de många utmätningarna och den stora nöd, som mångenstädes förefanns, slutade den med det påstående, att *undersåtarne voro brödlösa, och landet hotadt med ödesmål; men att kollegium liksom hela riket väntade sin räddning af*

---

[1]) Preuss. min. br. d. 18 Nov. 1768. *De under prinsens resa samlade klagomålen äro ej rätt farliga* (ne sont d'une nature bien dangereuse), *utan angå mest en sädesbrist, som regeringen kan också denna gång afhjelpa.*

[2]) Preuss. min. bref d. 8, 18 Nov. 1768.

[3]) Rådsprot. d. 8 Nov. 1768.

[4]) Den 31 Okt. 1768.

en öm och vårdande konungs hand[1]). På lika sätt användes en tredje skrift. Kammarkollegii utslag i en rättegång, den s. k. cronackerska tvisten, hade blifvit af regeringen upphäfdt, som motståndarne sade, också för att derigenom hämnas på fienden Hermanson, och tvisten och bitterheten gingo slutligen så långt, att regeringen beskyllde kammarkollegium för svåra fel[2]) och beslöt, att det skulle af justitiekanslern lagföras. Rådet tyckes dock hafva ångrat sig och ämnat låta saken falla; ty ofvannämnde beslut var fattadt i April 1768, men ännu i September samma år icke till verkställighet befordradt. Då och vid den nu tillämnade nya stormlöpningen mot rådet beslöt Hermanson, att kammarkollegium, utan att vara formligen anklagadt, borde sjelft upptaga denna sak och försvara sig mot rådets tillvitelser. Kollegiets äldste ledamot, Rothlieb, påstod deremot, att kollegium borde hålla sig stilla, tills det blefve lagligen angripet. Under Hermansons dåvarande sjuklighet ledde denne Rothlieb som ordförande ämbetsverkets öfverläggningar; men när ifrågavarande ämne skulle föredragas, kallade Hermanson kollegiets medlemmar till sitt eget rum för att få sjelf i öfverläggningen deltaga. Kollegium beslöt ock, oaktadt Rothliebs motstånd, att till regeringen affärda en skrifvelse[3]) som ogillade t. o. m. tadlade regeringens förra åtgerd, och kollegium lät också denna sin uppsats genom trycket befordras till allmänhetens kännedom. Cronackers sak måtte nu hafva varit hurudan som häldst, kollegii, det underlydande ämbetsverkets åtgerd, att icke

---

[1]) Dessa två skrifter, bergs- och kammarkollegiernas, blefvo under Gustaf den tredjes regering öfversatta på tyska språket och år 1778 införda i den tyska lärda tidskriften Büschings Magazin XII. 14; men andra sidans motsvarande skrifter infördes der ej. Om denna förfalskning af historien se ytterligare 39. 122.

[2]) Danska min. br. d. 22 Nov. 1768 säger, att kollegiet behandlat Cronackers sak med »*lenteur et mauvaise foi*».

[3]) Den 26 Sept. 1768.

inför ständerna eller inför vederbörlig domstol, utan inför allmänheten anklaga sin regering var något den tiden högst 'ovanligt och innebar dessutom en slags olaglighet; ty äfven den sist utkomna tryckfrihetslagen förböd anfall mot konungen och mot rikets råd, och emedan dessa båda tillsammans utgjorde *en* moralisk person, så kunde man kalla och kallade ock kollegiets åtgerd för ett *majestäts-brott.* Men Hermanson vågade det djerfva steget; emedan han var invigd i den tillämnade statshvälfnings-planen och ville densamma äfven genom nu vidtagna åtgerder befrämja.

Ofvan uppräknade tvänne skrifter utkommo liksom enligt öfverenskommelse nästan samtidigt hösten 1768, och i tydlig afsigt att genom allmänhetens upphetsande förbereda det tillämnade anfallet mot rådsherrarna. Detta blef dock ännu uppskjutet, ty man fruktade inblandning af Ryssland och obeslutsamhet hos Frankrike, hvilka skäl jemnte flere andra inverkade på drottningen och på Hattarnas ledare. Men dröjsmålet förargade den unge och häftige prins Gustaf och i ett vindkast af missmod och harm beslöt han draga sig ifrån dessa ärenden och tillbaka till det enskilda lifvet. Behaget af ett sådant blef nu af hans lättrörda inbillningskraft utmåladt med vackra och lockande färger. Se här den tafla, han för sig sjelf uppdrog. *Rolen af partiledare,* skref han, *är en furste ovärdig. Jag drager mig derföre från hofvet och hufvudstaden och tillbaka till landet för att ej derifrån skiljas, förr än jag uppstiger på tronen. Jag skall dela mitt lif mellan Uppsala, Ekolsund, Strömsholm och resor i landsorterna. Jag skall med Berch och Botin studera stats-hushållningen och genom sträng sparsamhet betala mina skulder och samla en ansenlig summa, som framdeles kan blifva mig nyttig.* Detta skrefs på Ekolsund den 16 Oktober. Redan tolf dagar derefter hade han dock återvändt till Stockholm och der i egenskap

af verklig partiledare uppsatt förslag till en kungörelse, som Adolf Fredrik skulle den 28 Oktober vid en ny af prinsen tillämnad revolution utfärda. I densamma lät han sin fader säga, *att han, Adolf Fredrik, blifvit genom folkets fria val kallad till tronen; att han oupphörligt vakat för folkets frihet och sjelfständighet, och att han aldrig samtyckt till något, som kränkt rikets höghet, undersåtarnes rättighet eller ständernas föreskrifter; men att nu hade den ädla svenska friheten urartat till det olidligaste mångvälde. Vi hafva derföre,* hette det vidare, *i stöd af våra dyraste pligter nödgats bruka vår magt till landets befrielse och derföre sjelfva öfvertagit riksstyrelsen, icke med något envälde, hvilket vi afsky, utan med den myndighet som för befordrande af undersåtarnes lycka är nödvändig och i Sverges urgamla lag finnes beskrifven.* Dock äfven detta revolutions-förslag måste af brist på tillräckligt understöd öfvergifvas.

Men kort derefter eller den 8 November anlände det nya franska sändebudet, grefve Modene till Stockholm. Han kom till staden kl. 11 om qvällen. Redan kl. 12 samma natt infann han sig hos Beylon, dit äfven prins Gustaf, insvept i grå kappa, sig begaf. Fransmannen visade benägenhet att understödja prinsens revolutions-plan, och samtalet derom varade till kl. 4 på morgonen. Man var således numera försäkrad om Frankrikes bistånd. Några högre herrar ville ock understödja rörelsen, och riksrådet Hjärne lofvade genom sina slägtingar vinna artilleriet. Men Fersen teg och undandrog sig allt verksammare deltagande [1]), och Tessin och de flesta Hattarna, hvilka väl önskade Mössregeringens fall, ogillade dock prinsens revolutionsplan; men lofvade deremot hjelpa Adolf Fredrik till större magt, så framt detta kunde ske genom en riksdag. Lovisa Ulrika fäste sig vid

---

[1]) Danska min. br. d. 29 Nov. 1768.

löftet och förslaget, och ville underhandla med Mössorna och stundom muta deras ledare. Prinsens plan ogillade hon bestämdt. En »*liflig träta*» derom uppstod mellan mor och son, och med den följd, att den sednare, högeligen missnöjd, omigen beslöt draga sig ifrån hela företaget.

Men just dagen derefter kom underrättelse om, att Turkiet förklarat Ryssland krig; en i dåvarande omständigheter högst vigtig nyhet. Kejsarinnan Katarina hade nämligen lofvat skydda Mössorna mot alla Hof-Hatt-förbundets våldsamma angrepp och för sådant ändamål förlaggt troppar utefter finska gränsen, och många Mössor sökte med dylika hotelser skrämma sina motståndare. Dessa och deras bundsförvandt Frankrike ville fördenskull locka Turkiet till krig mot Ryssland för att derigenom hindra detta sednare från verksammare inblandning i Sverges angelägenheter. Efter mycket arbete lyckades man, och kriget blef förklaradt. Underrättelsen derom var för Hof-Hatt-förbundet en uppgående sol. Lovisa Ulrika drack i glädjen sultanens skål, och hennes damer företogo sig att på hof-balerna bära turkiska drägter. Hattarna höjde sitt språk mot både Mössorna och Ryssland och sökte uppreta svenska rysshatet ungefär på samma sätt, som när de 1739 störtade Arvid Horn och hans vänner [1]). Mest inverkade dock händelsen på prins Gustaf. Nedslagen ända till hopplöshet qvällen efter ordvexlingen med sin moder, blef han morgonen derpå genom underrättelsen om turkiska fredsbrottet upplifvad till nya förhoppningar, ny verksamhet, och till en ny revolutions-plan, den tredje, han på detta år uppgjorde. Men emedan också nu hvarken konungaparet eller Hattarna ville godkänna hans förslag, äm-

---

[1]) Danska min. br. d. 22, 25 Nov. 1768 berätta, att i samma dagar blefvo till landsorterna sända 1,100 bref, ett då ovanligt stort antal, många troligen med uppmaningar till Hattarna att begagna det gynnande tillfället.

nade han utföra det ensam. Klockan 4 på morgonen endera dagen skulle med tillhjelp af artilleriet rådsherrarna arresteras i sina rum, och kl. 9 f. m. skulle en härold förkunna ständernas snara sammankallande i Westerås. Prinsen beräknade nämligen, att konungahusets trogne anhängare, Stierneld, med sitt Westmanlands regemente skulle i bemälte stad skydda och understödja rörelsen. Men endast få personer ville inlåta sig i företaget, hvarför prinsen slutligen nödgades öfvergifva också denna sin plan och i stället antaga drottningens och Hattarnas; nämligen att framtvinga riksdag, och der genomdrifva statsförändringen. När prinsen gick in på detta förslag, skedde det likväl med den hemliga förhoppning, att rådets envisa motstånd i fråga om riksdagskallelse skulle leda till så häftiga tvister och brytningar, att den våldsamma revolution, han önskade, måste slutligen framkallas.

Hvad som föranledde och påskyndade planens utförande var följande händelse. Till granskande af de klagoskrifter, prins Gustaf och kammarkollegium inlemnat, hade rådet förordnat några sina medlemmar; och det återstod nu att se, huruvida denna granskning skulle kunna nedpruta eller vederlägga dessa klagomål på samma sätt, som rådet påstod sig hafva gjort med de af bergskollegium andragna. I sådant fall skulle all möjlighet att framtvinga urtima riksdag varit afskuren. Hof-Hatt-förbundets åtgerder måste således påskyndas. Ännu en sak! Uppretad genom de oupphörligt förnyade angreppen, beslöt Mössregeringen att, äfven hon, gå anfallsvis till väga, och till utgångspunkt dervid valdes den redan omtalade skrift, hvilken kammar-kollegium hade i cronackerska målet rigtat mot regeringen och låtit från trycket utgå [1]); och mot hvars både innehåll och offentliggörande åtskilliga an-

[1]) Se sid. 253.

märkningar kunde andragas. Dylika blefvo nu af Reuterholm den 8 December framställda, både många och skarpa, och han föreslog t. o m. att kammar-kollegium skulle lagligen tilltalas. Sådana rättegångar hade tillförene blifvit utförda genom s. k. *ständernas kommissjoner*, hvilkas medlemmar blifvit valda af och bland dåvarande riksdags-ombud. Men emedan dessa kommissjoner blefvo uttryck af riksdagens tillfälliga ofta partiska åsigter, och stundom tillåtit sig ganska klandervärda åtgerder, gjorde ständerna 1762 regeringen det förslag, att dylika domstolar ej mer borde få tillsättas, utan att alla mål skulle hänvisas till vederbörlig domstol[1]. Ehuru detta ständernas beslut icke blifvit af då rådande Hattregering till efterlefnad påbjudet, ville dock nuvarande Mössregering, att nämnde mål skulle afdömas, icke af någon sådan kommissjon, utan af hofrätten; och på det icke denne skulle dymedelst hindras från handläggande af de många löpande ärenderna, beslöt rådet, tvärtemot konungens formliga motsägelse, att till målets behandling utse inom hofrätten en afdelning, hvars medlemmar regeringen sjelf, enligt förslag af Reuterholm, valde. Åtgerden att förvisa målet till hofrätten var laglig; men icke den, att regeringen, som var part i målet, utsåg inom hofrätten sina blifvande domare. Hattpartiet, under sin allmagtstid, hade dock vid flere riksdagar och till då beslutade ständernas kommissjoner valt ledamöter icke inom hofrätten, utan bland sina vänner inom den stora hopen af riksdagsmän. Hof-Hatt-förbundet i alla sina utgreningar blef dock öfver Mösspartiets nu beslutade åtgerd mycket förbittradt. Det fruktade eller låtsade frukta, att den nu tillförordnade domstolen skulle förfölja sina motståndare på ungefär samma sätt, som de ständernas kommissjoner gjort, hvilka Hattarna 1747 och 1758 tillsatte, och att dessa skulle således blifva ohjelpligen störtade. Man anmärkte, att

[1]) 40. 168.

den af Mössorna föreslagna domstolen var stridande mot förra riksdagens nämnde beslut. Fersen kallade den *ett utomordentligt tribunal, en våldsbragd;* ehuru den var mer laglig än de ständernas kommissjoner, Fersens vänner Hattarna förut tillsatt; — och prins Gustaf kallade åtgerden ett *tyranni så svårt, att man måste antingen störta tyrannerna, eller af dem störtas.* Dessa verkliga eller föregifna farhågor jemnte underrättelsen om Turkiets anfall mot Ryssland framkallade nu beslutet att genast anställa den tillämnade nya stormlöpningen mot rådet för att med åberopande af landets olyckliga tillstånd framtvinga ett nytt riksmöte; detta, ehuru skatterna för det mesta fast med någon svårighet influtit, och ehuru Funck utan rönt motsägelse förklarat, det bergslagens nöd icke var på långt när så stor, som man föregifvit [1]), och ehuru regeringen för att afhjelpa den nöd, som ännu förefanns, hade just i samma dagar beslutat sända till bergslagerna en betydlig undsättning i spannemål. Allt detta oaktadt, beslöt man att under åberopande af landets stora nöd fordra sammankallandet af ny riksdag. Redan den 9 December d. v. s. dagen efter rådets beslut om nämnde domstol, hölls i drottningens rum en öfverläggning mellan konungaparet samt kronprinsen och några Hof-Hattförbundets ledare, hvarvid följande plan uppgjordes. *Adolf Fredrik skulle i rådet uppläsa ett anförande, som med anledning af både gamla och nya klagomål fordrade riksdag; — ifall rådet vägrade, skulle han nedlägga regeringen och prinsen derom underrätta rikets kollegier och ämbetsverk.* Sistnämnde åtgerd yrkades af flere och i synnerhet af Tilas, hvilken påstod, *att dessa besök skulle verka mer, än om Adolf Fredrik komme med ett helt*

---

[1]) Preuss. min. br. d. 8 Nov. 1768 anmärkte, att Hof-Hatt-partiets klagomål öfver nöden icke bekräftades af omständigheterna, ty: *tout le fer du royaume est vendu, et les contributions presque entièrement entrées.*

kompani soldater upp i rådkammaren. Man hoppades nämligen, att ämbetsverken, med sin kända ovilja mot Mössregeringen och mot dess sparsamhet och räfster, skulle taga hofvets parti och nedlägga sina göromål och icke återtaga dem, förrän konungen på ett eller annat sätt återtagit regeringen [1]). Hvad derefter skulle följa, rådets eftergift eller konungens eftergift eller en revolution, detta finge tiden visa. Det säges, att utom de vanliga ledarne voro äfven presidenten Lillienberg, underståthållaren Axelson samt några magistratens medlemmar inne i sammansvärjningen [2]). Till utförandet behöfde man dock Frankrikes bistånd. Men dess förra sändebud Du Prat hade vägrat allt understöd, så framt ej Hattpartiets ledare ville förut skriftligen lofva, att, ifall urtima riksdag kunde framtvingas, skulle Hattarna genast i dess början företaga åtgerder till konungamagtens utvidgande. Du Prat hade sjelf farit ut till Mälsåker för att öfvertala Fersen till undertecknande af en sådan skrift, dock förgäfves [3]). Men när det tillämnade anfallet nu ändtligen skulle gå i verkställighet, fordrade det sedermera ankomna fransyska sändebudet Modene ovillkorligen en dylik förbindelse. För att trygga konunga-huset och försäkra sig om Frankrikes bistånd måste fördenskull Hermanson, Hjärne, Scheffer och Stockenström afgifva det skriftliga löfte, att, ifall riksdag kunde utverkas, skulle Hattarna under densamma skaffa Adolf Fredrik, icke oinskränkt envälde, dock hela den verkställande magten [4]). Hermanson och Scheffer författade nu den

---

[1]) Spår finnas, att de båda presidenterna Hermanson och Lillienberg gifvit för sina kollegier löfte om en sådan åtgerd.

[2]) Preuss. min. br. d. 10 Jan. 1769 trodde, att äfven gardets officerare skulle densamma understödja, hvilket dock synes tvifvelaktigt.

[3]) En i arkivet på Stafsund befintlig Promemoria rörande förberedelserna till riksdagen 1771.

[4]) På annat ställe säges, att lagstiftnings- och beskattningsmagten skulle förbehållas åt ständerna.

skrift, konungen skulle i rådkammaren låta uppläsa, och för att tillika kunna densamma genast bland allmänheten utdela, blef en mängd exemplar deraf i förväg tryckt, som man trodde, på en i hofvets våning dold tryckpress. Sådan var den uppgjorda planen och de vidtagna förberedelserna. Sammansvärjningens medlemmar bevarade hemligheten så väl, att rådet [1]) icke om densamma hade någon aning.

Sedan ofvanbeskrifna förberedelser blifvit vidtagna, öppnades den afgörande striden. Vi framlägga för hvarje dag dess märkligaste företeelser.

DEN 12 DECEMBER.

Det var icke utan en viss tvekan, som konungaparet beslöt sig till det föreslagna djerfva steget. Adolf Fredrik bemannade sig likväl och uppträdde, åtföljd af prins Gustaf, i rådkammaren. Här lät han först tillkalla också kansliets tjenstemän, på det så många som möjligt måtte få kännedom om hela företaget. Derpå lät han prinsen uppläsa nämnde skrifvelse, hvilken var af följande innehåll. »*Med anledning af rikets nöd föreslog jag redan för flere månader* [2]) *sedan, att riksdag borde sammankallas; men emedan rådets flertal åtgerden afstyrkte, lät jag regeringslagarna likmätigt dervid bero. Att dock nöden redan då fordrade ständernas sammankallande, och att den sedermera i märkligaste måtto tillväxt, liksom att bergsbruket och andra näringar plötsligen aftagit, det bevisas af de mångfaldiga böneskrifter, som blifvit åt kronprinsen under hans resa öfverlemnade, samt af kammarkollegii nyss ingifna berättelse, och af de allmänna från rikets alla landsändar höjda klagoropen öfver näringarnas aftagande och öfver det hårda utmätnings-tvång, som till skatternas utpressande måst*

---

[1]) Hjärne undantagen.
[2]) Den 8 Febr. 1768.

användas, så att man t. o. m. i det förmögna Uppland nödgats öka kronobetjeningens antal. Genom de åtgerder, som höjt sedlarnas värde, har man också höjt undersåtarnes skattebörda, tvärt emot deras rättighet att blott sig sjelfva beskatta. Allt detta har rört mitt landsfaderliga hjerta med oro och grämelse, i synnerhet som jag med dyr ed lofvat mitt folk beskydda. Nöden kan icke afhjelpas af någon annan än af rikets magt-egande ständer, hvilkas sammankallande, så snart möjligt, jag fördenskull nu omigen fordrar». Här, berättar prinsen, *här gjorde jag ett litet uppehåll i läsningen och såg med en kringkastad blick, huru rådsherrarna vid dessa konungens föreställningar icke visade någon oro, utan snarare ett lugn, en tillförsigt, som hos en och annan gränsade till hån.* Men just som Friesendorff ämnade svara, fortsatte prinsen läsningen med följande ord. »*Skulle emot all förmodan herrar riksens råd äfven nu den besagda riksdagskallelsen afstyrka, så nödgas jag härmedelst förklara, att jag i den händelsen afsäger mig en regements-börda, som igenom otaliga nödlidandes tårar och rikets dagliga försvagande blifver alldeles odräglig, förbehållandes mig, att, då en gång mina trogna rådgifvare, riksens ständer, samlade blifva, än vidare för dem yppa de skäl, som föranlåtit mig att intill den tiden mig med riksstyrelsen icke befatta. Jag förbjuder också allvarligen hvarje mitt namns användande vid de beslut, rådkammaren möjligtvis kommer att fatta*». Mundtligen tillade konungen, att han två dagar derefter skulle infinna sig i rådet för att dess svar mottaga. Betänkandets sista del, den om afsägelsen, väckte hos rådsherrarne mycken bestörtning[1]. På de andras vägnar förklarade Friesendorff deras *bekymmer öfver konungens*

---

[1]) Prins Gustaf säger, att den väckte *raseri,* och på ett annat ställe: *rage, effroi et terreur.*

beslut och antydde omöjligheten af att på två dagar hinna tillräckligen öfverväga det mångsidiga och vigtiga ämnet och att granska de många klagoskrifterna, hvarföre rådet anhöll om längre betänketid. Konungen medgaf då dess utsträckning till tredje dagen, d. v. s. till den 15:de December; men förklarade tillika, *att, om rådsherrarna icke till dess inkommit med sitt svar, skulle han anse dem hafva afslagit hans begäran om riksdag.* Stockenström, hvilken i egenskap af justitie-kansler infunnit sig i rådet, påminte tillika *om allmänhetens blifvande oro och om nödvändigheten af skyndsam hjelp.* Rådet lofvade taga saken i öfvervägande, hvarpå konungen och prinsen lemnade rummet. Tryckta exemplar af det inför rådet upplästa talet blefvo i stor mängd utspridda bland allmänheten.

Att efter detta uppträde följde en mängd öfverläggningar inom alla partier, hvart och ett äfven med sina vänner bland de främmande sändebuden, förstås af sig sjelft; likaså, att derunder åtskilliga anmärkningar vid konungens skrift skulle göras. Han hade t. ex. sagt, att sedan Februari hade *allmänna förlägenheten i märkligaste måtto tillväxt och bergsbruket plötsligen aftagit;* och att innehållet i *kammarkollegii klagoskrift bestyrktes af ett allmänt klagorop i alla landsorter;* men Funck m. fl. hade, utan att man försökt dem vederlägga, förklarat, att bruksrörelsen tvärtom tilltagit; och just kammarkollegii berättelse innehöll, att tillståndet i några län var godt. — Konungen hade nu med namnet »*trogne rådgifvare*» hedrat rikets ständer; men något hvar erinrade sig, huru konungaparet mångfaldiga gånger förut betraktat och bemött samma ständer som sina fiender. — Konungen hade sagt, att han i Februari lät *regerings-lagarna likmätigt* bero vid rådets afslag i frågan om riksdag. Men hvarföre gjorde han icke på samma sätt äfven nu i December? händelsen var ju alldeles densamma. Hvarföre ville han icke

äfven denna gång nöja sig med den åtgerd, han förklarat vara *enlig med regerings-lagarna?* Att sådana och många andra inkast skulle under nu pågående öfverläggningar göras, och med hvad verkan på många sinnen, är lätt att förstå.

DEN 13 DECEMBER.

Prins Gustaf infann sig äfven denna dag i rådet och afhörde tigande alla dess öfverläggningar. Reuterholm och Düben voro af sjukdom hindrade från att tillstädeskomma, och Hjärne förklarade sig instämma i konungens åsigt; men alla de öfriga förenade sig om följande grunder för deras blifvande förklaring: nämligen att de *behöfde längre tid för att både sjelfva kunna granska de af kronprinsen och af kammarkollegium inlemnade skrifterna och tillika för att hinna öfver desamma inhämta vederbörandes utlåtanden; att först sedan detta skett, kunde man bedömma, huruvida skrifterna vore pålitliga, och rikets tillstånd verkligen, enligt konungens yttrande, dagligen förvärradt; således ock, huruvida en urtima riksdag oundgängligen borde sammankallas, ehuru ständerna sig en sådan undanbedt; — att rådet fördenskull hoppades, det en nådig och rättvis konung icke skulle förvägra dertill nödig tid; isynnerhet som drygaste ansvaret för de åtgerder, som vidtagas, vore bundet vid rådsherrarna, just vid deras personer. Medgifves besagde uppskof, hoppades rådet kunna lemna konungen en sådan berättelse om rikets tillstånd, att han skall känna sitt bekymmer lättadt och äfven denna gång liksom i Februari följa de åsigter, rådet i underdånighet framställt. Genom att vidhålla afsägelsen, skulle han deremot skilja sig från ständerna; ty rådet är ständernas ombud. Rådet trodde ock, att emedan konungen af ständernas hand mottagit krona och regering, kunde han de*

samma blott i ständernas hand nedlägga; — man satte t. o. m. i fråga, huruvida han hade rättighet att afsäga sig regeringen. — Emedan afsägelsen redan blifvit allmänt bekant, kunde deraf mycken oro förorsakas, och emedan det ålåg rådet, att tillse, det frihet och regeringssätt icke på något sätt kunde komma i fara, beslöt rådet att till alla landshöfdingar och öfverstar utfärda befallningar om lugnets och ordningens upprätthållande.

Bud kom, att konungen begärde se namnstämpeln; men detta afböjdes. Slutligen betygade rådet *sin underdåniga fägnad deröfver, att kronprinsen fått bevittna rådets ömhet i behandlandet af ifrågavarande sak, dess vördnad och tillgifvenhet för konungens person och dess tillbörliga omsorg för rikets väl,* hvarefter församlingen upplöstes. I sin dagbok yttrar prinsen om sammanträdet följande ord. *Gårdagens öfverläggnings-ämne blef åter upptaget med all möjlig häftighet och förbittring* [1].

DEN 14 DECEMBER.

Prins Gustaf bevistade en del af också denna dagens råds-öfverläggningar. De voro icke af större vigt. Adolf Fredrik ville ej underteckna rådets gårdagsbefallningar om lugnets upprätthållande, hvilka derföre blefvo med den kungliga namnstämpeln bekräftade och sedan utfärdade [2].

---

[1]) Uppsala Bibl. Gust. papperen. *Toute véhémence et fureur possible.*

[2]) Riksark. Histor. Handl. från frihetstiden 1745—1772. — Rådets befallning derom d. 14 Dec. 1768.

DEN 15 DECEMBER.

Det var under och genom denna dagens rådssammanträde, som Hof-Hatt-förbundet ämnade framtvinga den urtima riksdag, genom hvilken det hoppades kunna störta Mössregeringen och öfverändakasta sista riksmötets räfster och reformer.

Båda parterna rustade ock med mycken beslutsamhet till den väntade striden.

Rådet hade under de tre dagarnas betänketid hållit många enskilda öfverläggningar sinsemellan och med danska, engelska och ryska sändebuden; och man [1]) har sagt, att dess förnämsta ledare tillbragte hos sistnämnde herre natten före den afgörande striden. Rådets svar på konungens framställning blef ock under samma dagar i utkast färdigt. Det öfverensstämde i det hela med ofvannämnde den 13 December antagna grundsatser och uttalade icke något bestämdt afslag på frågan om urtima riksdag, utan blott en förnyad anhållan om längre tid till klagoskrifternas granskning och till det vigtiga ärendets öfvervägande. Uppsatsen var hållen i vördnadsfulla ordalag och gillades också af de för sjukdom frånvarande herrarna, således af hela rådet utom af Hjärne.

Också Hof-Hatt-förbundet hade hållit öfverläggningar sins emellan och med franska sändebudet. Man visste, att rådet ämnade anhålla om längre betänketid, och man öfverenskom i anledning deraf om följande åtgerder. Konungen skulle afslå det begärda uppskofvet och tolka rådets anhållan derom såsom ett afslag på frågan om urtima riksdag [2]), — han skulle följaktligen vidhålla sin afsägelse; och prins Gustaf omedelbart derefter fara till kollegierna och för dem tillkännagifva konungens beslut, för hvilket ändamål hans statsvagn borde hållas i beredskap.

---

[1]) Prins Gustaf.
[2]) Sid. 259.

När nu riksrådet sammanträdde, befunnos i dess förmak och dit ledande trappor stora hopar af allahanda folk samlade [1]; hvilken, som underrättat dem om tiden och kallat dem till stället, är ej uppgifvet, men torde kunna gissas. Dessutom berättas [2], å ena sidan, att Lovisa Ulrika, då konungen skulle gå in i rådkammaren, affordrade honom löfte att icke gifva efter, och att han tömde två glas vin för att stärka sig till det äfventyrliga företaget; men å den andra, att också hon sjelf, ehuru vanligtvis ganska oförskräckt, likväl var vid detta tillfälle så orolig, att hon, badande i ångestsvett, vände sig till Fersen med böner om beskydd för konungen, ifall något våld skulle komma i fråga.

Åtföljd af prins Gustaf, inträdde Adolf Fredrik i rådkammaren. Sedan de kungliga personerna tagit plats, blef rådets ofvannämnde svar uppläst, hvilket slutade med följande anhållan. »*I den högste Gudens namn bedja vi underdånigst att eders majestät för betryggande af sin och sin höga familjs lugn, heder och ära och af sitt rikes frid och välstånd värdes återtaga sin afsägelse, och i stället glädja rikets såväl råd som hela befolkning med att hädanefter som hittills genom sin egen höga regering lyckliggöra Sverges land och innevånare*». Tolf rådsherrar, d. v. s. alla i staden närvarande utom Hjärne, hade undertecknat skriften. Konungen svarade straxt och munteligen med följande ord. »*Såsom jag uti herrar riksens råds yttrande ej kan finna det bifall, jag begärt, till ständernas sammankallande, så kan jag ej taga det annorlunda än som ett afslag, och jag förblifver följaktligen vid det yttrande, jag till protokollet afgifvit; nämligen att jag mig med riksstyrelsen icke befattar, till dess riksens ständer sammankallade äro*», efter hvilka ord han och prinsen reste sig upp för att lemna

---

[1]) Danska min. br. d. 16 Dec. 1768.

[2]) Fersen 3, 44.

rummet. Men då reste sig ock alla rådsherrarna och omringade dem samt begynte med ömma och bevekliga böner och föreställningar erinra om de möjligen för både konung och folk svåra följderna af det nu tillämnade steget; — om rådets egenskap af ständernas ombud, till följe hvaraf deras ord borde betraktas som uttalade i hela folkets namn; om innehållet i rådets svar, nämligen att det icke innebar något formligt afslag på frågan om riksdags-kallelse, utan blott en anhållan om längre betänketid, de skulle nöja sig med ytterligare blott tre dagar, ja med än mindre. Med anledning af allt detta bådo de konungen stanna ännu en stund qvar för att det vigtiga ämnet närmare öfverväga. Men hviskande påminde då prins Gustaf konungen om det åt drottningen gifna löftet, hvarpå de bägge närmade sig dörren. För att hålla konungen qvar, sägas då några rådsherrar hafva bedjande omfamnat hans knän, liksom Friesendorff och Horn omfattade hans armar; men prinsen slog upp dubbeldörrarna och ryckte honom ut ur rummet. *Den förbannade tjufpojken!* skall Ribbing hafva i förtreten utbrustit [1]).

Komna ut ur rådkammaren, återvände konungen till sina rum; men prinsen satte sig i den framkörda vagnen och for, åtföljd af några herrar och kringhvärfd af hurrande folkhopar, till flere ämbetsverk, hvilka hans besök vi här nedan skola närmare beskrifva. En del af folkhoparna stannade qvar i rådkammarens förmak och trappor. När det blef bekant, att rådet icke beviljat riksdagskallelsen, började svär-

---

[1]) Arkivet på Bergshammar. Strödda anekdoter, skrifna af hofmarskalken, friherre Karl Fil. Sack, f. 1726 d. 1797, berätta, att rådets påminnelser om *grundlagarnas innehåll gåfvos i så starka uttryck, att prinsen, något skrämd, sade till konungen: det är bäst, vi gå ut, ty vi äro här icke omgifna af vänner.* — Riksrådet Hjärnes dagbok, tillhörig medicinal-rådet P. O. Liljewalch, säger, att det var kanslirådet Heland, som på en vink af prinsen öppnade dörren.

marna bullra och ropa, att *rådsherrarna borde kastas ut genom fönstren*, och några ville uppbryta dörren till rådkammaren; men Fersen, underrättad om förhållandet, skyndade dit och lyckades stilla oväsendet [1]).

Genom dessa hotande företeelser blef väl rådet mycket oroadt, dock ännu icke skrämdt till eftergift. Det beslöt i stället genom en beskickning omigen bedja konungen ändra beslut. Uppslaget härtill skedde genom Ribbing och med ungefär följande ord. *Såsom en ärlig rådsherre vill jag uttala mina tankar, sådana jag önskar hafva dem framlaggda för konungen, för ständerna och för mina efterkommande. Vi måste på det högsta oroas, när en mild och nådig konung, oaktadt de trägnaste böner och bevekligaste föreställningar, ryckes ur våra armar och söndrar sig från sitt råd. Min oro häröfver minskas dock, när jag besinnar, att regerings-form, konungaförsäkran och ständernas föreskrifter tydligt utstaka, hur rådet förfara bör, när konungen vägrar fullgöra sina åligganden; och att ständerna 1756 föreskrifvit, det rådet bör i sådant fall begagna den kungliga namnstämpeln, på det ärendernas jemna lopp ej må störas. Dessa lagar anser jag hafva gällande kraft, och vill dem följakteligen lyda och till mitt yttersta försvara. Jag fruktar ej heller ständernas sammankomst, utan längtar derefter; men jag bör ock lyda samma ständers år 1766 gifna föreskrift, hvilken utsätter deras nästa sammanträde först till Oktober månad 1770. Efter att hafva uttalat denna min öfvertygelse, må jag ej misstänkas för räddhåga, då jag å andra sidan och till undvikande af större faror för riket, tillstyrker en ny rådsbeskickning till konungen, för att bedja honom fästa afseende vid våra på*

---

[1]) Promemoria om förberedelserna till 1771 års riksdag. befintlig i arkivet på Stafsund. *Man utelemnar*, tillägger författaren, *de reflektioner, som härom kunna göras.* Fersens nu beskrifna åtgerd omtalas ej i hans egen berättelse om dåtidens uppträden.

lag grundade föreställningar och skäl. I sistnämnde förslag instämde hela rådet, och fyra dess medlemmar afsändes, hvilka på det bevekligaste bådo konungen, att han, innan afsägelsen verkställdes, ville gifva rådet ytterligare betänketid till den 19:de eller åtminstone till den 17:de December. Men Adolf Fredrik förblef obeveklig och förklarade sig redan skild från riksstyrelsen.

Genom nu på en gång erhållna underrättelser om konungens förnyade afslag, om det allmänna utspridandet af hans betänkande, om prins Gustafs besök i ämbetsverken och om folksvärmarnas hotande hållning blef för tillfället rådsherrarnas mod något nedstämdt, och på Friesendorffs uppmaning företogs ny omröstning öfver konungens förslag. Funck förklarade då, att han visserligen icke kände något tillfyllest-görande skäl för sammankallande af urtima riksdag; men att han likväl röstade för en sådan åtgerd, emedan de nyss uppräknade och mycket hotande omständigheterna kunde af illasinnade personer begagnas som medel till anstiftande af oroligheter; *till följe af detta, men icke af något annat skäl,* sade Funck, *röstar jag nu för bifall till konungens förslag.* Med undantag af De Geer och Kalling instämde de andra närvarande rådsherrarna, i hans åsigt. Ehuru deras sjuka ämbetsbröder ännu icke afgifvit sina röster och rådsbeslutet sålunda ej var fullständigt, och ej heller justeradt, begåfvo sig dock Friesendorff och Hjärne till konungen med underrättelse om den utsigt till bifall, sista omröstningen gifvit. Men emedan Adolf Fredriks utlåtande blifvit tryckt och utspridt, beslöto rådsherrarna, att så skulle ske också med alla andra i ämnet hållna protokoll och afgifna skrifter.

Medan detta i rådkammaren föreföll, hade prins Gustaf, som förbemäldt är, besökt flere bland ämbetsverken, nämligen kansli-, bergs-, krigs-, kammar- och kommers-kollegierna, hofrätten, statskontoret och kammar-revisjonen. På hvarje ställe upplästes då en

af Adolf Fredrik åt prinsen i förväg gifven fullmagt att för dessa ämbetsverk tillkännagifva, *huru konungen fordrat ständernas sammankallande; men huru rådet icke på bestämd dag sig derom yttrat; och huru konungen ansett detta uppskof som ett afslag och sig sjelf derigenom nödsakad att, till dess ständerna blifvit sammankallade, sig med regerings-ärenderna icke befatta.* Derefter aflemnade prinsen ett tryckt exemplar af konungens anförande den 12:te December, hvilket ock upplästes, hvarefter, och sedan protokollet blifvit justeradt, prinsen afträdde. I kansli-kollegium begärde han ock återfå den kungliga namnstämpeln, hvilken likväl kollegium förklarade sig icke hafva magt att utlemna. På konungens vägnar tillkännagaf då prinsen, *att Adolf Fredriks namn eller namnstämpel, skulle hädanefter ingalunda få vid utfärdade regeringsbeslut användas.* Hvilka följder dessa besök medförde, skall berättelsen om de närmaste dagarnas uppträden visa.

Vi hafva sett, huru riksrådens närvarande flertal hade vid slutet af dagens sammanträde gifvit efter för konungens önskan om riksdag. Detta blef dock genast som en svaghet klandradt af några strängare herrar inom Mösspartiet och i synnerhet af Rudbeck [1]), och likaså af danska och rysska sändebuden [2]) och med den påföljd, att flere rådsherrar beslöto vid protokollets justerande återtaga sitt bifall under förevändning, att det blifvit föranledt af fruktan för oroligheter; men att man vid närmare besinnande funnit några sådana icke vara att frukta. Enligt tillförene gjorda förklaringar erbödo ock danska och rysska sändebuden sina hofs beskydd åt den hotade Möss-regeringen; men denna undanbad sig deras understöd; emedan hvarje sådant skulle öfver dem och deras sak kasta en tvetydig dager.

---

1) Danska min. br. d. 16 Dec. 1768.

2) Österr. min. br. d. 19 Dec. 1768.

DEN 16 DECEMBER.

Med anledning af det halfva löfte om bifall, rådet dagen förut gifvit, tillkallade nu konungen Friesendorff och frågade, om ej beslutet derom vore formligen uppsatt. Återkommen till rådkammaren, anmärkte då besagde herre, att konungens afsägelse och frånvaro ur styrelsen kunde till följe af allmänhetens uppfattning medföra hvarjehanda olägenheter, hvarföre Friesendorff liksom Hjärne ansåg rådet böra vidhålla sitt gårdagsbeslut om bifall till riksdagskallelsen. De andra ville dock förut justera protokollet och sedan öfver dess innehåll inhemta sina fyra frånvarande rådskamraters utlåtande. Ribbing vågade dessutom framkasta den närgångna anmärkningen; *att prins Gustafs besök i kollegierna vore ganska besynnerligt; och att man, för att förekomma dylika framtida tilltag, borde underrätta honom, hvad grundlagarna härutinnan stadga, hvilket torde vara honom obekant* [1]. Hjärne ogillade förslaget, men de andra ansågo det hvarken »*otjenligt* eller *onyttigt*», likväl icke hörande till närvarande öfverläggnings-ämne.

Från alla de ämbetsverk, prins Gustaf besökt, hade nu på kallelse infunnit sig ombud, hvilka inför rådet aflade berättelse om allt, hvad sig dervid tilldragit; och, heter det, Hermanson mer med tårar än med ord. Sedan ombuden aflägsnat sig, beslöt rådet att till alla dessa kollegier utfärda påminnelse om deras pligt att *enligt rikets besvurna grundlagar icke lyda eller verkställa andra befallningar än dem, som äro i konungens namn från rådkammaren utfärdade och behörigen kontrasignerade; och att ämbetsmännen i dessa högst brydsamma och för frihet och folk farliga omständigheter böra upp-*

---

[1]) Österr. min. br. d. 19 Dec. 1768 säger, att denna af Ribbing upplästa skrift ansågs författad af Serenius, hvilken rådet skulle hafva tillkallat.

föra sig så, att de enligt regeringsformen kunna det ansvara inför Gud, kunglig majestät och riksens ständer. Serskildt yrkade Funck, att man borde genast företaga granskningen af ofta nämnda klagoskrifter. Å andra sidan besökte kronprinsen denna dag äfven hufvudstadens magistrat och dagen derefter dess konsistorium, båda delarna ungefär på samma sätt, som förut skett med kollegierna.

Ännu ville således ingendera gifva vika, och utgången tycktes i mycket bero på ämbets-verken, och huruvida dessa ställde sig på konungens eller rådets sida. Se här de hufvudsakliga skäl, hvardera parten anförde.

Hof-Hatt-förbundet sade: *genom tro- och huldhetsed mot konungahuset och riket äro kollegierna, såsom de bästa och säkraste väktare för lag och frihet, förbundna att i närvarande bekymmersamma belägenhet taga vård om sig och riket. Enligt grundlagen kan Sverige icke styras af konung utan råd, men ej heller af råd utan konung; ty dennes person är i vår stats-författning en väsendtlig beståndsdel. Saknas han, hvem skall då mottaga främmande magters beskickningar? hvem med dem afsluta behöfliga förbund? hvem utöfva benådnings-, hvem ämbets-utnämnings-rätten? hvem med sitt undertecknade namn gifva kraft åt rådets beslut? hvem utöfva alla de andra rättigheter, regeringsformen åt konungen tillerkänner? och slutligen hvar är då den person, till följe af hvilkens höghet det urgamla Svea och Göta riket erhåller sitt namn och sitt anseende af rike? Grundlagen stadgar, hur förfaras bör, när konung är död, sjuk eller bortrest; men icke när han nedlaggt kronan. Detta är en alldeles ny företeelse, för hvilken alltså ny lag måste stiftas, men sådant kan ske endast genom ständerna, hvilka också derföre böra genast sammankallas.* Dessa voro de förnämsta skäl, till följe af hvilka Hof-Hatt-förbundet påstod, att ämbetsmännen borde nedlägga sin verksamhet och icke återtaga den, förr än konungen

återtagit sin plats i regeringen. Det berättas ock, att franska penningar blifvit bland kollegiernas ledamöter utdelade för att än mer lifva deras nit för konungens sak [1]).

Andra sidans skäl voro följande. *Enligt grundlagen låg mellan riksdagarna högsta magten, det egentliga kungliga majestätet, icke hos konungen ensam utan hos konungen tillhopa med de magtegande ständernas ombud, riksens råd, och hos dess flertal. Det var detta sednare, som på folkets vägnar utöfvade folk-majestätets rättigheter och afgjorde besluten; och antingen konungen personligen gillade desamma eller ej, var han dock liksom hvarje i öfverläggningarne deltagande person förpligtad att desamma underteckna och sedermera understödja. Allt detta hade Adolf Fredrik i sin konunga-försäkran edligen lofvat iakttaga; men i strid mot denna ed hade han 1752—1754 flere gånger vägrat underskrifva beslut, som dock blifvit af rådets flertal lagligt fattade. Af denna orsak hade ständerna år 1756 föreskrifvit, att i dylika fall skulle rådet hafva rättighet begagna en hans namnstämpel* [2]). *Äfven detta beslut var för Adolf Fredrik bindande; ty i sin konunga-försäkran hade han förklarat sig benägen att alltid instämma med det, som beslutas af riksens ständer, hvilka egde magt att nu och framdeles göra sådana stadgar och förordnanden om sig och riket, som de pröfvade gagneligast. Om således rådets flertal fattat och med namnstämpeln bekräftat ett beslut, så var enligt ständernas föreskrift detta för undersåtare och ämbetsmän till efterlefnad gällande, äfven om konungen personligen hade detsamma hvarken vid rådsbordet gillat eller efteråt undertecknat. Så hade hittills lagen varit många gånger tillämpad, och intet skäl fanns, hvarför*

---

[1]) Danska min. br. d. 3 Jan. 1769.

[2]) 39. 211—217.

den icke skulle äfven denna gång blifva på samma sätt gällande. Slutligen och ifall genom konungens afsägelse tronen ansåges ledig, skulle dock enligt grundlagen regeringen tills vidare vårdas af rådet, och dettas bud af alla undersåtare efterkommas.

Hof-Hattpartiet framställde saken vanligtvis så, som skulle rådet ämnat utan konung och med tillhjelp af namnstämpeln allt framgent styra riket, åtminstone under de 22 månader, som återstodo, innan den af ständerna föreskrifna riksdags-tiden den 15 Okt. 1770 inträffade; — och det utmålade med mörka färger det olagliga, det skadliga, det egennyttiga i ett dylikt förslag och sökte derigenom reta sinnena mot rådet. Men en sådan plan hade rådet icke hyst. Grundlagarna föreskrefvo bestämdt och tydligt, att i händelse af tronledighet skulle riksdag genast sammankallas, och t. o. m. sjelfmant sammanträda, i fall rådet icke utfärdade kallelse derom. I händelse nu Adolf Fredrik fortfarande vidhölle sin tronafsägelse och derigenom tillvägabragte en verklig tronledighet, skulle ock rådet genom nämnde grundlags-bud oemotsägligen varit förpligtadt, varit tvunget att genast utlysa riksdag, och skulle utan tvifvel så äfven hafva gjort. Men under dessa brytnings-dagar betraktade det tronafsägelsen såsom en ännu icke oåterkalleligen afgjord sak utan såsom ett förslag, hvilket kunde till följe af rådets böner och meddelade upplysningar återtagas; och medan underhandlingarna härom fördes, ville rådet genom användande af namnstämpeln hålla regeringsärenderna i oafbruten gång. Alltså! I fall afsägelsen ansågs en gång för alla afgjord och verklig tronledighet således inträffad, hade ämbetsverken rättvisan på sin sida, då de vägrade lyda, så framt ej enligt grundlagen riksdags-kallelse genast utfärdades. Deremot, i fall tronafsägelsen ansågs ännu oafgjord, voro ämbetsverken pligtiga att tills vidare lyda rikets lagliga regering. Så invecklad, så tvetydig var frågan. Säkert är, att många personer, serdeles inom mer

kunniga och erfarna kretsar, hyllade samma åsigter som rådet och af kärlek till det fria men nu hotade statsskicket voro beredda att till dess upprätthållande våga allt. Men, som Friesendorff anmärkte, den stora allmänhetens uppfattning af förhållandet var ofta helt annorlunda. De fleste kunde icke skilja sig från den gamla föreställningen, att det var konungen personligen, som afgjorde ärenderna; icke vänja sig vid den yngre föreställningen, att afgörandet skedde genom dertill af folket utsedda och inför folket ansvariga ämbetsmän, nämligen rådsherrarne. De båda Gustafvernas och Karl den elftes personliga och tillika ärorika och välgörande styrelser sväfvade för minnet såsom lysande urbilder för en ändamålsenlig och önskvärd regering. Denna af många med ärligaste välmening hysta och uttalade åsigt, i förening med många andras förut beskrifna ensidiga eller egennyttiga beräkningar alstrade snart ett öfvervägande allmänt tänkesätt, som med verklig eller låtsad öfvertygelse omfattade de skäl, som blifvit till fördel för konungen framställda.

Emedan båda dessa åsigter hvar af sitt parti omfattades med mycken ifver, befarade man å ömse sidor våldsamma försök, och ej utan skäl. En samtida och närvarande person, danska sändebudet i Stockholm, beskref [1]) för sin regering förhållandet med följande ord. *Drifven af hat* [2]) *mot den närvarande Möss-regeringen, söker man uppreta pöbeln* [3]) *genom penningar och genom fri förplägning* [4]) *på krogarna* [5]). *Prins Gustaf, beledsagad af några konungens och drottningens kammarherrar, har till fots besökt flere hus i olika delar af staden och varit uppe hela natten samt låtit hålla sina vagnar i ordning. Drottningen, med tillhjelp af Hermanson*

[1]) Den 20 Dec. 1768.
[2]) Fureur.
[3]) La populace.
[4]) Boisson.
[5]) Cabarets.

m. fl., uppgör i sitt kabinett allehanda planer att med begagnande af jäsningen och oordningarna qväsa rådet; och Hermanson är den, som skall föregå kollegierna med exempel af olydnad mot rådkammaren, hvilket efterdöme många ämbetsverkens ledamöter torde följa, emedan de flesta bland dem höra till Hattpartiet. Konungen afskickar åtskilliga ilbud och låter i sina rum trycka en sin enskilda tillämnade riksdags-kallelse; men är sjelf mycket orolig och har bedt Fersen att till sitt, konungens, lugnande ligga öfver natten på slottet. Kronprinsessan underrättar mig om alla prins Gustafs företag, men låtsar sjelf vara sjuk. Rådet får genom spioner underrättelser om allt. Det är beredt till motstånd, och har utskickat tillräckligt starka patruller. Rudbeck vill t. o. m. arrestera de mest motspänstiga kollegii-presidenterna, men det har blifvit afböjdt; ty man vill ej drifva motståndarne till förtviflan. Pöbeln håller sig dock till drottningens harm tämligen stilla; »i hvarje annat land», sade hon, »skulle den gjort uppror.» Sådant var sakernas läge natten mellan den 16 och 17 December.

DEN 17 DECEMBER.

Nu skulle den sist anlaggda minan springa, och ämbetsverken nedlägga sina göromål på det öfverenskomna sättet och med den åsyftade verkan, vi tillförene beskrifvit.

De kollegier, som härutinnan beslutsammare än de andra och i spetsen för dem öfvergingo till konungens sida, voro

kammar-kollegium under sin president Hermanson. Verkets äldste ledamot Rothlieb hyste dock olika åsigter; men förklarade sig af sjuklighet hindrad från att i öfverläggningarna deltaga; — samt

bergs-kollegium under sin president Lillienberg och hofvets anhängare Tilas; — ytterligare

krigs-kollegium under sin president Wrede Sparre; dock med undantag af tre verkets bisittare, hvilka slöto sig till rådet; och slutligen

kammar-revisjonen under sin president Cronstedt; dock med undantag af en dess medlem, hvilken förklarade sig för rådet [1]). De andra af prinsen besökta ämbetsverken voro mer eller mindre tveksamma, såsom längre fram skall berättas. Men de fyra här uppräknade höllo en gemensam öfverläggning och beslöto dervid att genast för riksråden tillkännagifva ofvannämnde sina åsigter.

Utanför rådkammaren och på slottsborggården voro nu liksom under föregående dagar församlade större folkhopar, som visade en mot riksråden fiendtlig sinnesstämning. Dessa herrar hade det oaktadt infunnit sig på ämbetsrummet, de flesta i afsigt att ingalunda gifva efter. De begynte ock justera sitt protokoll af den 15 December, hvarvid Funck och Lagerbielke återtogo sina nämnde dag på slutet gjorda medgifvanden, och förklarade sig nu mera och vid närmare eftersinnande icke finna tillräckliga de skäl, som blifvit åberopade för sammankallandet af riksdag, hvaremot Friesendorff en sådan påyrkade, till hvilken åsigt äfven Wallvik numera öfvergick. Justeringen och öfverläggningarna härom afbrötos likväl derigenom, att de fyra nyssnämnde kollegiernas ombud, anförda af sina presidenter, inträdde, bland hvilka Lillienberg såsom den äldste förde ordet och förklarade, att dessa ämbetsverk ansågo sig *enligt grundlagen vara till följe af konungens afsägelse försatta i overksamhet, tills den begärda riksdagskallelsen blifvit utfärdad.* Från rådkammaren begåfvo de sig till Adolf Fredrik och tillkännagåfvo sitt tagna beslut

---

[1]) Kammar-revisjonens protokoll d. 17 Dec. 1768.

och sin vidtagna åtgerd, hvaremot han förklarade *sin erkänsla för deras ömhet att upprätthålla konungens höghet samt ständernas fri- och rättigheter.* Återkomna hvart till sitt ämbetsrum frisade kollegierna sin betjening från allt arbete samt läto stänga dörrarna och tillbakavisa alla ditkommande rättsökande [1]), med hvad verkan på allmänna tänkesättet, är lätt att förstå.

Rådsherrarna afslutade emellertid sin justering och åtskiljdes, hvarpå äfven de utanför samlade folkhoparna skingrade sig [2]). Men prins Gustaf säges hafva hela tiden sökt genom hvarjehanda medel uppreta och underhålla förbittringen mot rådet [3]). De serskilda företeelserna dervid känner man dock ej, *ty för tidernas osäkerhet* uppbrände han en stor del af sina med Scheffer vexlade bref. Staden var emellertid full af oro, och man fruktade våldsamma uppträden. Flere personer kommo ock till enskilda rådsherrar och bådo med tårar i ögonen, att regeringen måtte hindra alla förtviflade företag och skydda den allmänna säkerheten. Rådet ålade ock befälhafvarne för gardet, artilleriet och sjömanskapet, Fersen, Karl Ehrensvärd och Falkengren, att vaka för ordningens upprätthållande, hvilket de ock lofvade och berömligen gjorde. På sådant sätt förflöto den 17 och 18 November, under hvilken sistnämnde, som var en söndag, de offentliga ärenderna hvilade.

---

1) Några bland de sistnämnde åtgerderna blefvo dock snart nog återtagna.

2) Hvilka tänkesätt under den fortsatta justeringen blefvo af de öfriga rådsherrarna yttrade, är icke i det tryckta protokollet uppgifvet. Som en besynnerlighet må anmärkas, att rådsprotokollen från den 12 till och med den 21 December finnas i tryckta exemplar intagna bland både de renskrifna och koncept-protokollen; men att handskrifterna, urskrifterna till dem båda saknas. Flere tecken visa ock, att åtskilligt förefallit, som ej blifvit i de tryckta protokollen upptaget.

3) Fersen. 3. 44.

DEN 19—21 DECEMBER.

Berättadt är, att några bland de ämbetsverk, prins Gustaf besökte, visade mer eller mindre tveksamhet i valet mellan konungens och rådets åsigt. Se här, hvilka dessa verk voro, och huru de under brytnings-dagarna uppförde sig.

Konsistorium förklarade sin stora oro, men bad i underdånighet konungen icke undandraga sig den tunga regementsbördan. Om urtima riksdags sammankallande eller ämbetsgöromålens nedläggnade innehåller protokollet icke ett ord. Som vi veta, hyste presterna vanligtvis mycken benägenhet för Mösspartiet.

Hofrättens president var Fredenstierna, en bland det fria statsskickets grundläggare och detsamma alltid och varmt tillgifven. Han förklarade hofrätten vara genom de besvurna grundlagarna förbunden till lydnad för alla från rådkammaren lagligt utfärdade befallningar och ville alldeles icke framställa någon proposition om motsatsen, eller om göromålens nedläggande; och någon sådan förekom ej heller. Deremot anställdes omröstning, huruvida hofrätten skulle anhålla om ständernas sammankallande eller ej. Det förra yrkades af tretton verkets medlemmar, anförda af en Linderstedt; och det sednare af elfva, anförda af Fredenstierna, hvilken sistnämnde påstod, att hofrätten hade hvarken pligt eller rättighet att blanda sig i denna eller i andra sådana göromål, som tillhörde endast regeringen. En bland de afgifna rösterna var tvetydig; om den räknades till sednare åsigten, skulle antalet varit lika på båda sidorna. Tvisten härom varade länge, men afbröts, då man fick veta, att rådet bifallit konungens begäran.

Kommers-kollegii president var Oehlreich, den bekante statsrätts-läraren och utgifvaren af Årlig Svensk. Han aflät flere förklaringar af samma halt,

som Fredenstierna, och i fråga om lydnad eller olydnad, riksdag eller icke riksdag ville han ej tillåta någon omröstning. En sådan blef dock framtvingad och utföll så, att sex ville nedlägga sina göromål, två ville hafva uppskof och tre ville efterkomma rådets befallningar. Om lagligheten af denna omröstning uppkommo långa tvister, hvilka dock, liksom de i hofrätten afbrötos vid underrättelsen om rådets eftergift.

Statskontorets president, Johan Löwen, sökte undandraga sig all närmare inblandning i öfverläggningen. Ämbetsverket sjelft ville ej heller omedelbart deltaga i de andra kollegiernas den 17 December verkställda beskickning till råds-regeringen; men vägrade dock utbetala en af rådet utfärdad extraordinarie anvisning på penningar, och förklarade, men först sedermera, att kontoret visserligen icke inställde sina göromål, utan skulle fortfarande utbetala alla i stat anslagna medel; men deremot icke sådana extra-ordinarie utgifter, som, innan konungen återtagit styrelsen, blifva af rådet anbefallda.

Kansli-kollegium hade till ordförande Düben, en bland de mest framstående Mössorna, hvilken dock var af sjukdom hindrad från att infinna sig. I hans ställe leddes öfverläggningarna af äldsta ledamoten, Mathias Benzelstierna, densamme, som af reduktions-riksdagen dömdes att återbetala stora summor, som han ur postverkets kassa uppburit [1]). Efter någon tvekan och en dags uppskof beslöt verket, att liksom de andra kollegierna nedlägga *sin ämbets-verksamhet*.

Stockholms magistrat och äldste under ledning af Hattarnas anhängare Lantingshausen förklarade sig inför rådet hafva fattat samma beslut [2]). En

---

[1]) Sid. 111.

[2]) I sjelfva protokollet läses dock följande ord. *Magistratens ledamöter förklarade enhälligt, det deras mening icke är att un-*

bland magistratens medlemmar hade dock röstat för uppskof och två andra för rådets åsigt. Bland dessa sista var borgmästaren Sebaldt, hvilken förklarade, att magistraten icke hade rättighet att blanda sig i regeringens göromål, utan skyldighet att åtlyda dess befallningar. *Detta är*, sade han, *hvad mig ålägges af grundlagarna och af min på dem aflaggda ed, vid hvilkens obrottsliga efterlefnad jag vet mitt timliga och eviga väl vara förknippadt.* Han nöjde sig icke med denna flere gånger på rådhuset upprepade insaga; utan då öfverståthållaren och magistraten gingo upp och inför rådet aflade ofvannämnde sin förklaring, följde Sebaldt med och uppläste och fick i rådsprotokollet införd sin protest mot ämbetsbrödernas åtgerd.

Den 19 December om morgonen hade hvarken statskontoret, kansli-kollegium eller magistraten fattat sina ofvanbeskrifna sista beslut; men konsistorium och en del af hofrätten och kommers-kollegium hade ådagalaggt en viss benägenhet för rådsherrarnas åsigt. Dessa tycktes ock kunna räkna på några bland gardets officerare samt på flottans manskap, hvilket stod under befäl af Mösspartiets anhängare, amiral Falkengren. Från de fyra för sjukdom frånvarande rådsherrarne Düben, Gyllenstierna, Horn och Reuterholm hade ock inkommit betänkanden, som afstyrkte hvarje riksdags-kallelse, innan oftanämnde klagoskrifter blifvit granskade. Dessa betänkanden voro ock uppsatta i kraftfulla och bestämda ordalag; i synnerhet Reuterholms. Han fordrade *tid att undersöka klagoskrifterna och verkliga förhållandet; ty att taga sitt beslut endast på höft vore en rådsperson ovärdigt, och Reuter-*

---

dandraga sig sina ordinarie sysslor, utan de vilja hädanefter som hittills dermed fortfara, så vidt hos dem står till görandes. Huru motsägelsen mellan detta protokoll och det inför rådet afgifna yttrandet skall förklaras, veta vi ej.

holm, för sin del, ville känna och begripa den sak, öfver hvilken han skulle yttra sig. Med hänsyn till oron i staden tillstyrkte han kraftfulla försigtighetsmått, tydligen i afsigt att, om så behöfdes, styra våld med våld, för hvilket ändamål han ock ville inkalla Upplands regemente, som stod under Rudbecks befäl. Tillika föreslog han, att alla i detta mål hållna rådsprotokoll måtte ofördröjligen befordras till trycket och kringsändas till landsorterna, *så att folket måtte få kunskap om sakernas rätta sammanhang, hvilket vore det verksammaste medlet att vederlägga alla grofva, kringspridda osanningar och att bortjaga alla på väggarna målade spöken.* Dessa omständigheter tillsamman stärkte rådsherrarnas mod, och när de om morgonen den 19 December samlades på ämbetsrummet, tycktes de flesta ämna vidhålla sina förra åsigter, ehuru jäsningen i staden var stor, och oroliga hopar också nu samlades i grannskapet. Flertalet af de tillstädes-varande rådsherrarna beslöt ock, att frågan om riksdags-kallelse icke borde afgöras, innan klagoskrifterna blifvit undersökta; men att rådet skulle än en gång vända sig till konungen med ödmjuka föreställningar och böner om afsägelsens återtagande. Underrättad härom, lät dock Adolf Fredrik i förväg tillkännagifva, *att deras beskickningar och böner skulle blifva fruktlösa; ty han ämnade vidhålla sitt en gång tagna beslut.* Samtidigt härmed infunno sig i rådet Fersen och Karl Ehrensvärd. Den förre berättade, att statskontoret vägrat utbetala penningar till aflönande af den extra patrullering, rådet begärt; men att gardets kaptener hade ur egna kassor sammanskjutit nödiga medel dertill, och att den förstärkta vakthållningen kunnat hittills endast på sådant sätt bestridas; men både Fersen och Ehrensvärd tillkännagåfvo, att de till följe af den allmänna jäsningen icke längre kunde ansvara för sina troppars hållning. Efter dem inträdde justitie-

kansleren Stockenström, hvilken tillkännagaf, *att emedan bevakandet af lagarnas efterlefnad och af folkets fri- och rättigheter vore en vid hans ämbete fästad pligt, borde och ville han uttala sin öfvertygelse derom, att ständernas sammankallande vore lika oundgängligt som af folket efterlängtadt, hvilket sednare genom företeelserna i hufvudstaden nogsamt intygades.* Uti detta sitt anförande lade Stockenström serdeles tonvigt på ordet *folket*, på dess längtan efter riksdag och på folkombudens, ständernas, rättighet att i närvarande svåra belägenhet blifva rådfrågade. Efter honom inträdde kansli-kollegii och statskontorets ombud, hvilka tillkännagåfvo sina nyss omtalade beslut om fullkomlig eller delvis inställning af sina göromål. Man visste ock, att snart skulle öfverståthållaren jemnte ombud från magistraten infinna sig med samma budskap, hvilket ock skedde.

De flesta vigtigare ämbetsverken hade således nedlaggt sina göromål, och medel att tvinga dem till lydnad och förnyad verksamhet saknades; emedan man ej kunde lita på de i staden varande tropparna. Detta mångsidiga och bestämda motstånd, hvilket helt tvärt afbröt regerings-ärendernas gång, bröt också rådsherrarnes föresats och gaf dem tillika nödig och laglig anledning att densamma numera frångå; ty sammanfattningen af dessa alla omständigheter kunde med skäl kallas »*en oförmodelig händelse, på hvilken riksens välfärd och ständernas frihet berodde*», och både regerings-form och riksdags-ordning tilläto och ålade rådet att i sådan händelse genast sammankalla riksdag. Beslut derom blef nu ock af alla rådsherrarna fattadt, och som skäl anfördes, dels grundlagens nyss åberopade föreskrift, dels rådets önskan *att skaffa ständerna tillfälle att sjelfva bevaka sina fri- och rättigheter.* De fleste rådsherrar tillade ock, att de medgifvit urtima riksdag, icke af öfvertygelse om

någon dess nödvändighet eller nytta, utan af *omständigheternas, de betydande och besynnerliga omständigheternas tvång;* eller som De Geer uttryckte sig, *af de härvid förekommande olagligheternas tvång.* Gyllenstierna anmärkte, att under sig nu yppade företeelser voro *rådslagen icke fria; och,* slutade han, *inför Gud, riksens ständer och hvar redlig om sitt fädernesland ömmande svensk förklarar jag mig vara oskyldig till alla de oredor, som af riksdagskallesen kunna föranledas.* I och med denna rådets eftergift var dörren öppnad för de tre tillämnade riksdags-försöken, Hattarnas att undantränga Mössorna, hofvets att öka konungamagten, och bådas att öfverändakasta reduktions-riksdagens beslut och åtgerder [1]).

Sedan rådet formligen medgifvit riksdags-kallelsen, återinträdde Adolf Fredrik i rådkammaren och förklarade dervid, att *det varit den gudomliga försynen, som styrt denna sak så, att han numera kunde föra sitt konungsliga regemente med förnöjelse och med den glada förhoppning att snart kunna hjelpa sina trogna undersåtare ur den nöd, öfver hvilken de allmänt klagat.* Han lofvade ock, *att inför ständerna ådagalägga, huru hans uppförande vid detta tillfälle varit lagligt och tillika nödvändigt för bibehållande af svenska folkets fri- och rättigheter,* och han slutade med följande ord: *mitt samvete förebrår mig härutinnan alldeles ingen ting, och hvad i dessa dagar förelupit, torde*

[1]) Hösten 1788 kringspriddes många ströskrifter, i afsigt att uppreta ofrälseständen mot adeln. Det i ofvanstående kapitel beskrifna uppträdet blef i en bland dem beskrifvit på följande sätt. *År 1768 sökte den aristokratiska faktionen nyttja den allmänna nöden och det ännu allmännare missnöjet att upprätta en constitution, som skulle stadga deras herravälde öfver nationen. Utom hofvets verksamma och kostsamma operationer hade vi redan den gången blifvit i deras bojor slutna.* (Riksark. Histor. Handl. från Gustaf III:s och Gustaf IV Adolfs tid, 2. Företal till riksdagen 1789.)

till fyllest visa, huru menlösa mina afsigter varit. Jag hyser ock sjelf den fasta öfvertygelse, att, hvad jag gjort, skall af både samtid och efterverld gillas. Glad öfver, att alltsammans var lyckligt förbi, skall han hafva till någon bland sina förtrogna sagt: *det skall blåsa många väder, innan jag en annan gång nedlägger min spira* [1]).

Reuterholm hade under den svåraste brytningen varit af sjukdom hindrad från att infinna sig i rådet. Men sedan nu riksdags-kallelsen var af hans kamrater bifallen och af konungen antagen, aflät också han sitt bifall, dock beledsagadt af några betydelsefulla anmärkningar. Han förklarade *sig nämligen oförändradt vidhålla sin tillförene uttalade öfvertygelse om rikdagens obehöflighet; ty denna åsigt hade icke blifvit rubbad, hvarken genom »skri eller oljud» af de större eller mindre hopar, som voro missnöjda med förra riksdagens åtgerder; ej heller genom kammar-kollegii berättelse, hvars innehåll icke var undersökt; ej heller genom några kollegiers och ämbetsmäns förklaringar, ty regerings-magten var anförtrodd icke åt dem utan åt riksens råd, hvilka voro ständernas dertill befullmägtigade ombud och således de, som egde att befalla, kollegierna deremot endast att lyda. Men när nu dessa ämbetsverk nedlade sina göromål; när hela staden sväfvade i oro; när gemene man, i sin okunnighet, kunde genom »listiga inblåsningar» lätt förledas till förtviflade* [2]) *utbrott; och när sjelfva soldaterna icke vore att lita på, då lemnade också Reuterholm sitt bifall till riksdags-kallelsen; men ville att uti densamma skulle för hvar man tillkännagifvas, det icke riksens råd utan kollegier och några ämbetsmän vore orsaken till all deri-*

---

[1]) Arkivet på Bergshammar. Strödda anekdoter af K. F. Sack.

[2]) Desperata.

genom kommande oro och tunga; Reuterholm för sin del ville hvarken inför Gud eller menniskor försvara åtgerden. Detta sitt anförande lät han nu flere dagar efteråt införas i rådsprotokollet och sedermera genom trycket allmängöras. Prins Gustaf kallade dessa hans skrifter *nya tokerier* [1]; men hvarken prinsen eller någon annan har formligen anklagat eller sökt vederlägga dem, ej heller de andra motsträfviga rådsherrarnes anföranden, oaktadt dessas ganska närgångna innehåll. Man ansåg klokare att icke låtsa om deras skarpa ord utan om möjligt tiga ihjel dem medelst att lemna den stora allmänheten i fullkomlig okunnighet om dem och deras innehåll. Man lät derföre konungen i milda ordalag försäkra rådsherrarna om sin *nåd, ynnest och vänskap,* alldeles som ingen oenighet förefunnits. Målet var vunnet, men medlen dertill och striden derom ville man så mycket möjligt begrafva i glömska. En märklig företeelse i den vägen bör ej förbigås. Kammarkollegiets omtalade beskrifning om landets nöd uppgafs vara grundad på landshöfdingarnas berättelser. Rådet begärde få granska dessa berättelser och anhöll slutligen om blott två dagars tid dertill; men det afslogs [2]. Nu och sedan striden var afgjord, begärde man att till tryckning utbekomma besagde landshöfdingarnas berättelser; men det blef af kammar-kollegium enligt Hermansons råd förvägradt [3].

Vid detta tillfälle aflade prins Gustaf första profvet på sin stora förmåga att förbereda och genomdrifva en statshvälfning, och nu beskrifna uppträde var med hänsyn till både sak och sätt en

---

[1]) Nouvelles folies. Uppsala. Gust. papp. dagboken för den 24 Febr. 1769.

[2]) Se sid. 270.

[3]) Kammar-koll. prot. d. 20 Dec. 1768.

förelöpare, till hvad sedermera åren 1772 och 1789 utfördes. Otvifvelaktigt är, att han vid nu ifrågavarande brytning var Hof-Hatt-partiets verksammaste personlighet, och det var visserligen med rätta, som han, stolt öfver den vunna segern, tillerkände sig äran deraf; — dock, om det var någon verklig ära att hafva bidragit till öfverändakastande af reduktions-riksdagens åtgerder och till möjliggörande af reaktions-riksdagens, detta må läsaren bedömma. Prinsen hade dock segrat. Det jemnförelsevis högre mått af tillgifvenhet och förtroende, han mångenstädes förvärfvat, gjorde ock saken för honom mycket lättare, än den varit för Lovisa Ulrika. Denna furstinna insåg genast hela förhållandet och segrens både orsaker och följder, ingendera dock med oblandadt välbehag. Ehuru glad öfver sjelfva framgången, var det likväl med missnöje och afund, hon dervid upptäckte, huru stort inflytande sonen redan vunnit, och det långt större, han framdeles skulle vinna, och derigenom försvaga hennes eget. Sina tänkesätt dervid kunde hon ej heller dölja, och de bidrogo ej litet till ökandet af oviljan emellan moder och son och till försvårande af den sednares ställning.

Att i allmänhet Hattpartiet understödde företaget och pådref riksdagskallelsen är ofta anmärkt, och visade sig tydligen genom den nära del, Hermanson, Scheffer och Stockenström m. fl. togo i både förberedelser och utförande. Anmärkt är, att flere det dåvarande Hattpartiets förnämste herrar, Augustin Ehrensvärd, Ekeblad, Fersen och Karl Scheffer voro aktningsvärda män. Också har ingen bland dem, undantagandes Scheffer, oss veterligen, tagit närmare del i de stämplingar, deras partivänner vid detta tillfälle förehade. De höllo sig tvärtom på något afstånd från rörelsen; ehuru äfven de önskade urtima riksdag. Fersen framstod också nu på sitt vanliga försigtiga och medlande sätt. *Han*

är, skref danska sändebudet [1]), *den ende, som under alla andras ömsesidiga förbittring mägtar med lugn betrakta sakerna och bedömma det verkliga förhållandet.*

Mössornas ledare hafva icke, oss veterligen, under dessa häftiga brytningar tillåtit sig några serdeles klandervärda stämplingar eller åtgerder, undantagande förbindelserna med de främmande sändebuden. Att likväl också inom deras parti magtlystnad och egennytta förefunnits, är mer än troligt. Men den lågande värma och det oförfärade sätt, hvarmed De Geer, Funck, Gyllenstjerna, Reuterholm och Ribbing kämpade mot öfvermagten, och ännu efter nederlaget försvarade sina åsigter; är ett högt talande vittnesbörd om uppriglighet, pligtkänsla och mod. Deras insagor vid det slutligen framtvingade bifallet, och deras förutsägelser om den blifvande riksdagens följder visa ock, att de genomskådade Hof-Hattpartiets egentliga och slutliga afsigt, nämligen att öfverändakasta reduktions-riksdagens åtgerder. Den kraft och ihärdighet, med hvilka de kämpade mot urtima riksdags-kallelsen, var ock tvifvelsutan en följd af deras innerliga öfvertygelse om rättvisan och nyttan af den förra riksdagens åtgerder och tillika af deras djupt kända pligt att dem i det längsta mot det nu tillämnade anfallet försvara. Till sin ära och enligt sin vana hade Mössorna, fastän ingalunda fläckfria, likväl icke för målets vinnande tillgripit så tadelvärda, så brottsliga medel som de, hvilka ofta af motpartiet användes. Men till sin olycka och enligt sin vana, saknade de ock just under de vigtigaste brytningsdagarna tillräckligt framstående ledare

---

[1]) Den 27 Dec. 1768. Fersen har dock blifvit beskylld för partiskhet deruti, att han till den del af gardet, som skulle följa konungen till Norrköpings riksdag, utvalde sådana kompanier, hvilkas befäl hörde till Hattpartiet.

och talemän. Rudbeck, partiets anseddaste personlighet, var ej medlem af rådet; kansli-presidenten Löwenhielm var död och hans plats ej återbesatt, och de utmärkta rådsherrarne Düben och Reuterholm lågo sjuka. Partiets ledning föll alltså i händerna på äldsta närvarande rådsledamoten Friesendorff, hvilken var allt för svag och vacklande att kunna under så svåra omständigheter gifva stöd och sammanhållning åt motståndet. Måhända var också detta tillfälliga personal-förhållande en bidragande orsak till den ifver, hvarmed Hof-Hatt-partiet sökte *just då* genomdrifva sitt förslag.

TRETTIONDE KAPITLET.

TVISTER OM STÄLLET OCH SÄTTET FÖR RIKSDAGENS HÅLLANDE.

År 1766 hade det då rådande Mösspartiet i riksdags-beslutet inryckt den bestämda föreskrift, att ständernas nästa sammanträde skulle hållas i Norrköping. Det visste nämligen, att bland i Stockholm varande officerare, ämbetsmän och borgare funnos många, som voro missnöjda med reduktions-riksdagens åtgerder och derföre skulle vid ett blifvande riksmöte söka dem öfverändakasta och för sådant ändamål understödja Hof-Hatt-förbundet, om hvilket allt äfven hvarjehanda hotelser öppet uttalades. Dessa de båda partiernas stridiga beräkningar voro den inre och egentliga orsaken till den tvist, som nu öppnades. Så länge det var fråga om, huruvida någon urtima riksdag skulle sammankallas eller ej, hade Adolf Fredrik visat sig likgilltig om stället, ehuru mycket angelägen om saken. Men knappt var kallelsen beslutad, förr än han liksom hela Hof-Hatt-förbun-

det fordrade, att ständerna skulle sammanträda i Stockholm. Som skäl mot Norrköping anfördes flyttningens besvär och kostnad, ställets brist på rum, frånvaron af de handlingar och ämbetsmän, som skulle rådfrågas, tungan för allmogen att från Stockholm ditfrakta alla behöfliga personer och papper, m. m. Som ytterligare skäl anmärkte Adolf Fredrik, att *det gudfruktiga svenska folket skulle finna oanständigt, om man, såsom föreslaget var, begagnade en bland Norrköpings kyrkor till verldsliga riksdags-öfverläggningar; — och likaledes, att Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika hade den »menlösa längtan» att få på Stockholms slott med mildhet och kärlek mottaga ständerna; — likaledes, att de kungliga barnen och i synnerhet den nykomna kronprinsessan borde vänjas vid att umgås med ständerna och att älska dem såsom de trognaste väktare för konung, lag och frihet, o. s. v.* För Stockholm talade således hela Hof-Hatt-förbundet, och hufvudstadens borgare serskildt till följe af de ökade inkomster, en riksdag i Stockholm måste åt dem medföra.

Mösspartiet och hela rådet, undantagande Hjärne och Wallvik, röstade för Norrköping; men deras hufvudsakliga nästan enda anförda skäl var, att ständerna sjelfva hade 1766 bestämt sig för nämnde stad och tillika föreskrifvit, *att allt, som på riksdag beslöts* (således äfven föreskriften om riksdagsort), *borde utan hinder, förtydning eller uppehåll af kunglig majestät och af dess ämbetsmän befordras till omedelbar verkställighet.* Till följe af dessa föreskrifter och af rådsflertalets derpå grundade beslut blef ock afgjordt, att riksdagen skulle hållas i Norrköping.

Svårare blef tvisten om det sätt, hvarpå regeringen borde under tiden vårdas. Rådets flertal beslöt, att för riksdags- och andra vigtigare ärenders behandling borde fem till sex rådsherrar åt-

följa konungen till Norrköping; men att de öfriga skulle stanna i Stockholm och der sköta de vanliga löpande göromålen. Med understöd af Hjärne och Wallvik, invände dock Adolf Fredrik, att han skulle dymedelst skiljas från allt deltagande i de riksvårdande mål, som i Stockholm förekommo, och derföre blifva betraktad som *obehöflig*, som *afsatt*; och att de i Stockholm qvarblifna rådsherrarna deremot skulle komma att *både råda och regera*.

Till försvar för sin åtgerd anförde rådet, *att den afgörande konunga-magten var enligt grundlagen fästad, icke vid konungens person, utan vid rådets flertal; — att detta ensamt afgjorde besluten, antingen konungen vore när- eller frånvarande; — att i många andra fall hade rådet alltid arbetat på olika afdelningar; — och att i alla händelser måste hvarje åtgerd nu på samma sätt som eljest bekräftas genom konungens underskrift, och att han således ej kunde nu mer än förut betraktas som obehöflig eller afsatt.* Adolf Fredrik fortfor dock att framställa förslaget såsom ett försök att göra de i Stockholm qvarblifna riksråden till envåldsherrar öfver styrelsen, och härom uppstod nu en bland de skarpaste skriftvexlingar, som mellan konung och råd blifvit under hela frihetstiden förda. I ett till rådet den 22 Mars 1769 inlemnadt betänkande vidhöll konungen sina åsigter och slutade med följande förklaring. *Jag anser rådets nu beslutade åtgerd vara ett uppenbart inbrott i grundlagen, ett egenmägtigt förkränkande af den kungliga högheten och ett sjelftaget herravälde, som svenska folket aldrig erkänt eller någonsin kan erkänna. Detta mitt yttrande låter jag nu genast medelst trycket komma till samtlige mina trogna undersåtares kunskap.* Det blef också oförtöfvadt tryckt och i landet kringspridt.

Redan den 28 Mars hade rådet sitt svar färdigt. Det upptog och sökte med redan anförda

skäl vederlägga Adolf Fredriks åsigter och påståenden. Dessutom och med anledning af hans mot riksråden rigtade beskyllningar svarades: *vi riksens råd dela häruti lika oblidt öde med sjelfva riksens ständer. Vi föra oss näml. till minnes, huru eders majestät i ett utlåtande af den 26 November 1766 förklarade sitt missnöje med flere ständernas åtgerder och sade, att eders majestät blifvit genom dem gjord till den förste träl i Sverge samt tvungen att bifalla skadliga och grundlagsvidriga åtgerder, tvungen att umgås med sådana personer, som eders majestät missfirmat o. s. v. Vi minnas ock, huru eders majestät vägrat sin underskrift på beslut, som ständerna sjelfva fattat, t. ex. om lagarnas verkställighet; huru ers majestät icke velat mottaga eller ens afhöra rådets förnyade ödmjuka påminnelser om ständernas rättighet att sjelfva stifta de lagar, efter hvilka de skola styras. Sådant uppförande, torde ers majestät finna, är ingalunda enligt med grundlagen, ej heller med eders majestäts dyra konunga-försäkran. När nu ytterligare ers majestät beskyller ständerna för olagligheter och sätter deras lagstiftningsrätt ifråga; — när riksråden blifva, såsom nu skett, tvungna till åtgerder, som de anse vådliga; — när underordnade ämbetsmän icke vilja lyda lagligt gifna befallningar; — när eders majestät inför hela allmänheten anklagar sina rådsherrar för de oförlåtligaste brott; då synes tydligen, att rike och regeringssätt sväfva i fara. — — Vi, för våra personer, längta numera innerligen efter riksens ständers snara sammankomst, på det de må sjelfva taga vård om folkets rätt och lagarnes helgd. Inför dessa ständer, såsom de rätta redofordrarne; — inför det strängaste samvetes domstol, och inför efterkommande slägten skola riksens råds gerningar ådagalägga, att det icke gjort något »inbrott i rikets grundlagar».*

Äfven denna skrift blef straxt genom trycket befordrad till allmänhetens kännedom.

Det närgångna innehållet och skarpa språket i dessa ömsesidiga beskyllningar visade, att ingendera parten ämnade gifva efter. Riksråden hade visserligen bifallit riksdagskallelsen; men förklarade dock både ofta och öppet, att sådant skett till följe af nödtvång men icke af öfvertygelse och fri vilja. Det sågs tydligen, att de hoppades, det ständerna skulle ställa sig på rådets sida ungefär så, som i likartadt fall skedde i början af riksdagen 1755 [1]). Båda parterna sökte ock vinna dessa magtegande ständer och deras bevågenhet. Oaktadt konunga-paret och i synnerhet Lovisa Ulrika flere gånger yttrat häftigt missnöje mot folkombuden och långa tider bortåt undvikit deras åsyn, hördes dock Adolf Fredrik numera i sina inlagor tala med ömma ord om samma ständer *såsom trogne väktare för konung*, *lag och frihet*, *och om sin och Lovisa Ulrikas längtan att få med huldhet och kärlek dem mottaga*, ó. s. v. Likaså talade ock rådet om *sitt bemödande nu som alltid att försvara ständernas fri- och rättigheter samt lyda deras föreskrifter.* Vanliga tankegången och ordasättet härutinnan voro, hos konungen, att han ville genom urtima riksdagens sammankallande häfda svenska folkets och ständernas rättighet att blifva hörda öfver sina vigtigaste angelägenheter; — hos rådsherrarna deremot, att de i egenskap af ansvariga ombud ville genom sträng åtlydnad för ständernas föreskrifter och genom strängt upprätthållande af ständernas lagstiftnings-rätt försvara den magt, som grundlagen åt folkets ombud tillerkänt. Det sätt, hvarpå så väl konungen som rådet hänsköto sin tvist till ständernas afgörande, och det smicker, hvarmed dessa sednare från båda hållen uppvaktades, måste nu liksom 1755 i betydlig mån

---

1) 39. 129, 130.

alstra och utveckla hos folkombuden ett ganska vådligt sjelfförtroende och öfvermod.

Den egentliga tvisten med dithörande uppträden blef af de främmande sändebuden bedömd på helt olika sätt. De från Wien och Paris ställde sig vanligtvis på konungens sida och klandrade rådets åtgerder såsom obilliga och olagliga; hvarjemnte fransmannen i vanlig autokratisk anda tadlade och gäckade Sverges fria statsskick såsom en tom outförbar tankebild, eller såsom *en platonsk eller metafysisk statsförfattning*[1]. Preussiska och danska sändebuden deremot togo nästan alltid rådet och dess åtgerder i försvar; men tadlade hofvet och det stundom med rätt skarpa ord. Just nu omtalade tvister beskref den sistnämnde[2]) på följande sätt. *Konungens insaga och rådets svar visa den inbördes oviljan samt den förres afsigt att angripa det sednare, hvars sak dock är rättvis och af hvarje frihetens vän gillad. Anfallet har gifvit rådsherrarna anledning att genom ett tryckt i alla landsorter utspridt svar framlägga, huru konungen allt från sitt anträde till regeringen sökt stifta oenighet inom rådet, undergräfva ständernas fri- och rättigheter samt tillvälla sig en magt, som är stridande mot grundlagarna och mot den försäkran, han sjelf besvurit.*

---

[1]) Emedan utrikes ministeriets arkiv i Paris nu i flere år varit stängdt för författaren, har han icke kunnat om franska missjonens åtgerder och omdömen rörande Sverge lemna någon utförligare berättelse, hvarken för detta eller de näst föregående åren.

[2]) Danska min. Juel till regeringen i Köpenhamn d. 4, 7, April 1769.

TRETTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

HOF-HATT-FÖRBUNDETS RIKSDAGS-FÖRBEREDELSER.

Förbundets mest framstående personligheter känna vi redan; likaså, att det förnämligast var sammansatt af två olika flockar, hvardera med sina olika ofta uppräknade syften. Dessa förhållanden kände ock franska sändebudet Modene ganska väl; och regeringen i Frankrike hade ålaggt honom att numera understödja, icke som förut Hattarna, utan endast hofvet och dess magtutvidgnings-försök. I enlighet dermed förklarade han sig alldeles icke ämna bispringa Hof-Hatt-förbundet vid dess gemensamma anfall mot Mössorna, så framt ej Hattarnas ledare i förväg utfäste sig att vid den blifvande riksdagen förhjelpa konungamagten till den utvidgning, Frankrike ansåg behöflig. Svenska hofvet, franska sändebudet och Fersen m. fl. uppgjorde fördenskull ett förslag, som upptog de punkter, i hvilka besagde utvidgning borde beviljas. Det blef af Hermanson och Stockenström fattadt i pennan och derpå föredraget och gilladt vid ett möte, som hos Modene hölls mellan Duwall, Fersen, Gyllenborg, Höpken, Pechlin, F. U. Rosen, Scheffer, Sinclair och Stockenström. Sedan dessa herrar antagit förslaget, lofvade Modene utbetala de till Mössregeringens störtande erforderliga summorna, och förtroendet om dessas fördelande lemnade han åt Fredrik Ulrik von Rosen. Denne, en son af den gamle karolinen, lefde i trånga omständigheter[1]) och mottog fördenskull uppdraget. Men han hyste i hjertat mer tillgifvenhet för Hattarna än för hofvet.

---

[1]) Preuss. min. br. d. 27 Jan. 1769 säger, att han hade för två år sedan gjort konkurs.

Sinclair lemnade honom väl en lista på de konungaparets trogna anhängare, som företrädesvis borde understödjas; men Rosen följde ej alltid anvisningen, utan gaf fransyska medel åt många andra personer, hvilket torde hafva i sin mån bidragit till den för hofvet olyckliga utgången. För öfrigt säges, att Höpken, Rappe och Pechlin icke med godt hjerta ingingo i den öfverenskomna planen [1]. I synnerhet var Pechlin motsträfvig. För att öfverbevisa honom om hofpartiets styrka och sannolika seger, var då Lovisa Ulrika nog oförsigtig att anförtro honom det papper, på hvilket dagarne före Adolf Fredriks tronafsägelse i December 1768 Hermanson, Hjärne, Scheffer och Stockenström hade skriftligen lofvat vid den blifvande riksdagen understödja hofvets magtutvidgnings-planer [2]. Huru dyrt hon sedermera fick plikta för detta förhastande, skall snart visa sig.

Penningar till värfvande af anhängare blefvo nu af franska hofvet utbetalade, och stora summor kommo för sådant ändamål till Sverge [3]. De missnöjda handelsmännen Grill, Lefebure och Kierman [4] sägas ock hafva offrat 30,000 plåtar endast för riksdagsmannavalen i Stockholm [5]. Som lockmedel användes äfven löften om återupprättande af manufaktur- och af riksens ständers-kontoren samt af tullarrende-societeten med dessas sysslor och löner, samt bankens öppnande för nya lån; alltsammans nämligen i fall den nu varande Mössregeringen blefve störtad. Flere skrifter i dylik anda utgåfvos, hvar-

---

[1]) Arkivet på Stafsund. Promemoria rörande hofvets planer till 1771 års riksdag.

[2]) Sid. 260.

[3]) Preuss. min. bref d. 3 Jan., 17 Febr. och 17 April 1769.

[4]) Menas väl deras arfvingar, emedan Kierman hade dött 1766 och Lefebure 1767.

[5]) Danska min. bref d. 15 Febr. 1769.

jemnte man sökte hindra likartade åtgerder af den motsatta sidan. I landsorterna arbetade ock uteliggare i samma anda, och man berättade derom bland annat också följande uppträde. Hof-Hattförbundet önskade naturligtvis utesluta den mycket ansedde landtmannen Josef Hansson, hvilken vid reduktions-riksdagen varit bondeståndets taleman och ledare, och man hade äfven lyckats ställa så till, att han blef förbigången vid valet i det härad, der han sjelf bodde. Men han hade egendom också i ett annat, hvarest man förtviflade om möjligheten att kunna honom utestänga. Då tillgreps följande medel. Aftonen före valet kom till valstället en resande, som med bedröfvelse i ord och ansigte berättade, att han dagen förut sett, huru en häst skenade med Josef Hansson, och huru denne så illa skadades, att han genast afled. Följden blef, att bönderna beklagade olyckan och valde en annan riksdagsman [1]). För att inverka på allmogen sägas ock hofvets utliggare hafva omtalat, *huru mycket Adolf Fredrik älskade sina undersåtare, och huru han gerna ville nedsätta deras skatter till hälften, om han blott hade magt dertill* [2]). — — För att uppreta både allmoge och ståndspersoner anmärkte man ock både ofta och med bitterhet, att Mössorna genom sitt ändrade system icke kunnat skaffa staten några underhålls-medel från den nya bundsförvandten England, men deremot förspillt de dryga subsidier, den gamle bundsförvandten Frankrike gifvit. Det var ungefär samma skäl, hvarmed man 1738 sökte uppreta svenskarna mot Arvid Horns fredliga statskonst. — Hvad, som mångenstädes och allra mest i bergslagerna inverkade på allmogen, var. att under den förra tiden af hög kurs och

---

[1]) Om sättet för Josef Hanssons uteslutande lärer dock finnas en annan berättelse, hvilken vi likväl icke lyckats anträffa.

[2]) Danska min. br. d. 15 Febr. 1769.

lågt sedelvärde hade kol, dagsverken, foror och annat arbete stigit i namnvärde till mer och mer höga summor. Men när nu det verkliga penninge-värdet steg, sjönko naturligtvis priserna på nämnde varor och arbeten. Att dock denna minskning gällde blott penningarnas namnvärde, icke deras inre, om vi så få säga, varuvärde, detta kunde icke straxt visa sig och således ej heller af allmogen genast fattas. Följden blef naturligtvis ett missnöje, som Hof-Hatt-förbundets utliggare kunde lätteligen bearbeta och begagna till retemedel mot Mössregeringen, hvilken i verkligheten också var den, som framkallat besagde för tillfället kännbara svårighet. Här må ock nämnas, att det anfall, som 1766 gjordes mot presternas vederlags-spannemål, i förening med de stränga räfster, samma riksdag anställde med många andra ämbetsmanna-löner, hade ingifvit presterna en viss farhåga för dylika efterräkningar äfven mot deras eget stånd, hvarföre också många bland dem icke ogerna ville afskeda Mössregeringen och få de frikostigare Hattarna tillbaka. Till följe af alla dessa förhållanden, fransyska mutor, enskilda eller stånds-egennyttor, misstag eller fördomar samt sluga och enträgna bearbetningar utföllo valen med betydlig öfvervigt till fördel för Hof-Hatt-förbundet. Under förra riksdagen hade Serenius varnande sagt Lovisa Ulrika, *att öfverheten alltid borde stå på samma sida som nationen*. Genom nu hållna riksdags-manna-val tycktes detta hafva blifvit händelsen, hvarföre äfven drottningen helsade till Serenius och tackade honom *för det goda rådet*, *hvilket*, sade hon, *jag också har följt och derigenom, som Serenius nu kunde se, lyckats komma till öfverensstämmelse med svenska folket.*

TRETTIONDEANDRA KAPITLET.

MÖSSPARTIETS RIKSDAGS-FÖRBEREDELSER.

Dess ledare känna vi, likaså dess driffjedrar; en sjelfkärlek, som ville upprätthålla egen magt, och en fosterlandskärlek, som ville upprätthålla reduktions-riksdagens åtgerder, båda delarna understödda af Danmarks, Englands och Rysslands guld. Riksdags-planen uppgjordes i förening med danska sändebudet Juel, och penningarnes utdelande anförtroddes åt Rudbeck. Serskildt och med en summa af omkring 33,000 d. s. m. sökte Ostermann nu för andra, kanske tredje, gången hjelpa och ytterligare förbinda Adam Horn; — Adam Horn, arftagaren efter den rike och omutlige Arvid Horn. Till bruksrörelsens upprätthållande, kanske ock till bruksegarnas vinnande sände dem rådet också nu ej obetydliga understöd, samt utskickade kring landet vissa personer, som skulle leda sinnena och riksdags-valen [1]. Några bland dessa handtlangare tilläto sig dock stundom rätt betänkliga ord; t. ex. att, *om man icke röstade till fördel för rådet, skulle nog grannarna*[2]) *lära svenska folket dansa;* en hotelse, som troligtvis mer skadade än gagnade deras sak. Men partiet sökte ock med skäl inverka på öfvertygelsen. För sådant ändamål utgåfvos en mängd ströskrifter och tillika nya upplagor af de protokoll och betänkanden, som uppsattes och vexlades under den rättegång mellan konungen och rådet, som 1755 inför ständerna fördes [3]), och alla dessa uppsatser blefvo kringspridda i riket, från

---

[1]) Danska min. br. d. 17 Jan. 1769.

[2]) Danmark och Ryssland.

[3]) 39. 115—130.

Skåne ända till Norrbotten och Finnland, ofta på dansken Juels tillställning och bekostnad. Till följe af dessa och andra förut uppräknade omständigheter fingo Mössorna mycket medhåll, i synnerhet i Nerke och Westergötland, kanske till någon del genom dervarande biskopar Serenius och Forssenius, likasom i Finnland, der Rudbeck hade stort inflytande. I det stora hela utföllo dock riksdagsmanna-valen, som nämndt är, mindre gynnsamt förÖsspartiet. De flesta orsakerna hafva vi redan uppgifvit. En bland dem har preussiska sändebudet framställt på följande sätt. *Hattarna utdela löften om bankolån, nådegåfvor, pensjoner, låga kronogods-arrenden m. m. Mössorna deremot hafva under sista riksdagen, med föga politisk beräkning för sig sjelfva, vidtagit åtgerder, som visserligen äro nyttiga för riket i dess helhet; men som deremot hejda hvarjehanda egennyttiga tilltag af en stor skara enskilda personer, hvilkas fiendskap Mössorna sig sålunda ådragit; och af denna orsak skola troligtvis Hattarna vid nu pågående riksdagsmannaval segra* [1]). Att så skulle gå, visade sig ock mer och mer. Men rådet lät sig icke deraf skrämmas till tystnad och eftergift. Dessa herrar, en Düben, Funck och Reuterholm m. fl. visste sig kämpa för frihet och fred samt för rättvisa, ordning och sparsamhet; — och mot en liga, som under skenfagra svepskäl sträfvade dels efter inskränkningar i folkombudens frihet och magt, dels efter återinförandet af förra tiders missbruk, oordningar och slöserier, dels efter återupptagandet af ett förbunds-system, som ofta ledt och troligen snart skulle omigen leda till krig, som för Sverge vore både främmande och förderfliga. Rådet kände sig stå i spetsen för införandet af nya och välgörande åsigter i fråga om ledningen af Sverges framtid, hvilken

---

[1]) Preuss. min. br. d. 24 Febr. 1769.

äfven tycktes i mycket bero af dem och af deras hållning. Detta medvetande, denna öfvertygelse lifvade fosterlands-kärleken och rättskänslan, och ingaf hog, kraft och mod att i det yttersta kämpa mot det hotande återfallet i fordna förvillelser, missbruk och olyckor. Någon eller några bland Mösspartiet, man vet ej ännu hvilken eller hvilka [1]), företog sig fördenskull att söka om nu förevarande tvist gifva svenska folket en noggrann och utförlig kännedom för att derigenom möjligtvis inverka på de blifvande riksdags-männen, sedan man misslyckats i afseende på riksdagsvalen. För sådant ändamål uppsattes en på sin tid mycket bekant tidskrift, ett slags veckoblad, benämndt: *Upplysning för svenska folket om anledningen, orsaken och afsigterna med urtima riksdagen 1769.* Den fick snabb afsättning, så att t. o. m. redan samma år utkom i Göteborg en ny upplaga deraf. Ungefär på sätt, här ofvan berättadt är, framställde den olagligheterna i Hof-Hatt-förbundets företag och likaså de verkliga planer och beräkningar, som doldes under svepskälen af landets nöd och s. k. längtan efter riksdag. Språket var rent, framställningen klar och redig och innehållet i hög grad djerft, dock på samma gång begagnande så slugt ställda ord, att skriften ej gerna kunde sakfällas. Den åsyftade tydligen att inverka på allmänna tänkesättet och i synnerhet på riksdagsmännen, och till ingångs-språk begagnades följande rader af Dalin:

Jag samlar nu vårt råd. På denna dagen hvälfver
Vår frihet och vår lag. — — — — — — — —

Straxt i skriftens början lästes ock: *Allt ifrån frihetens förnyelse hafva riksens ständer aldrig samlats af så bedröflig anledning som nu. De hafva näml. denna gång infunnit sig icke till öfverläggning om utländska förbund eller inhemsk förvaltning,*

---

[1]) Man gissade på Krister Reuterholm.

utan af nödtvång och till försvar för sin frihet och sina grundlagar. — Nu blir derföre tid att visa, om redlig svensk blod rinner i våra ådror, och om vi vilja åt våra barn öfverlemna det lycksaliga statsskick, vi ärft af våra fäder; eller om vi skola låta lagbrytare begrafva vår frihet och på samma gång undangömma spåren, men njuta frukterna af sina brott. — Hvars mans niding vare bland oss den, som smickrar lagbrott med lofsånger, och hedrar slöserier och oärlighet med namn af kärlek till fäderneslandet! Måtte tvärtom bland oss uppstå sådana frihetsälskare, som en Cato, en Brutus, en Cassius, hvilka med hjeltemod och kraft tillbakavisade alla brottsliga försök. Längre fram sökte ock partiet utförligen bevisa, att Brutus var en mycket bättre man än Cæsar.

Upplysnings-skriften lofvade underrätta allmänheten om *orsaken och afsigterna*, hvarföre Hof-Hatt-förbundet framtvingade 1769 års riksdag och uppgaf i detta hänsende följande punkter. Först alla slösares, vinglares och bankruttörers önskan, att få till sin fördel omigen banken öppnad för lån och sedelvärdet nedsatt; ehuru på sådant sätt penninge-rörelsen skulle snart återstörtas i den förra villervallan.

Sedermera franska partiets önskningar och planer att återigen och medelst ett nytt förbund fästa Sverge vid Frankrike; ehuru man åren 1675, 1741 och 1757 erfarit, huru vårt fäderneslan just till följe af sådana förbund blifvit störtadt i förderfliga krig; och ehuru erfarenheten från Karl den elftes och Arvid Horns tider visat, huru förbund med sjömagterna medfört fred och välstånd.

Som en tredje orsak uppgafs förbundets afsigt att gynna ämbetsmännen och öka dessas välde; *ty*, sade upplysnings-skriften, *ämbetsmanna-ståndet söker kufva och beherrska de öfriga fyra stånden.* Vi hafva

redan tillförene beskrifvit detta förhållande, denna spänning[1]). Den blef vid ifrågavarande tid mycket ökad, hos ämbetsmännen genom de indragningar af sysslor eller nedsättningar af löner, som under reduktions-riksdagen gjordes; — och hos Mösspartiet genom ämbetsmännens, i synnerhet landshöfdingarnas och kollegiernas m. fl. här ofvan beskrifna bemödanden att framtvinga urtima riksdag. Upplysnings-skriften påstod ock, att många ämbetsmän genom falska eller stympade berättelser vanställde sanningen, förtalade den nu varande regeringen och genom tröghet och olydnad motarbetade dess välgörande anstalter. Man påstod ock, att ämbetsmanna-ståndet genomdrifvit en pensjonsstat så stor och så dryg, att år 1765 funnos t. ex. nästan lika många pensjonerade som tjenstgörande riksråd, och att några pensjoner voro mycket, ja dubbelt högre än den egentliga lönen; — och att, när så *oförsvarlig hushållning* med ett *utarmadt* rikes tillgångar blef af sista riksdagen ogillad och följaktligen många obilliga pensjoner indragna eller nedsatta; *då*, tillade upplysnings-skriften, *då företogo sig Hof-Hatt-förbundets anhängare att beskylla ständerna för afund och illska*, och att som *oskyldigt lidande martyrer utmåla dem*, *som mistat sina obilliga pensjons-förmåner.*

En fjerde den stora ligans afsigt var, enligt samma skrift, den att inskränka folkets och utvidga konungens magt. Till bevis anfördes bland mycket annat också de tillställningar, genom hvilka man i December 1768 framtvingade riksdags-kallelsen. Skriften omtalade dessutom exempelvis och varnande, huru i Rom under Augusti tid *de redligaste medborgare landsförvisades och blott smickrare intogos i rådet; — huru Augustus sjelf under sken af vördnad för lagarna försvagade rådets*

---

[1]) 38. 69—71.

inflytande; huru han under låtsade tillbud att afsäga sig regeringen sökte med yttersta ifver densamma fasthålla; huru han sjelf regerade med mildhet, men lemnade efter sig spiran åt Tiberius, som blef ett mönster af grymhet, våld, liderlighet och alla laster. Bevare Gud, hette det vidare, *att denna hiskliga målning skulle kunna uti allt jemnföras med vårt nuvarande tillstånd. Icke påstår jag det, icke förmodar jag det. Men . . . o. s. v.* Skriften väckte i högsta grad förbittring hos många, uppseende hos alla, och hvad som i synnerhet retade sinnena, voro anspelningarna på Brutus, Cassius och Tiberius. Man vågade dock i början icke formligen lagföra den. I stället utkommo minst åtta motskrifter [1]) under allehanda namn och af allehanda innehåll. Några bland dem voro uppenbarligen partiska, andra deremot alstrade af menlös tro på det föregifna riksdagsskälet, af varm och uppriktig kärlek till Adolf Fredrik och af orubblig öfvertygelse om nyttan, om oumbärligheten af en stark konungamagt. En bland dem, kallad: *En svensk patriots bref till författaren af Upplysningen för svenska folket* började med följande ord: *Nej! ett varmt och fosterlands-älskande hjerta kan ej utan djupaste harm se, huru du hädar majestätet, smädar hederliga medborgare och motarbetar allmänhetens bästa . . . Du uppmanar Bruter och Cassier att försvara rikets frihet; men mot hvem? . . . mot en konung, hvars faderskjerta blöder, då man hindrar honom från att ur eländet frälsa sina arma barn, sitt arma folk. Att han för detta ändamåls vinnande afklädt sig majestätet, detta har hela svenska folket betraktat som ett prof på hans obeskrifliga mildhet och oskattbara omvårdnad om sina undersåtare. Du, upplysningarnas författare, är, som jag hoppas, den ende, som icke gläder dig*

---

[1]) Utom en samtidig i 18 numror utgifven motskrift kallad: *Echo och Återskall på Upplysningen m. m.*

deråt, utan i stället finner förlustelse i dina brutiska tankar o. s. v.

Dessa och dylika ord och skrifter skulle göra djupt intryck på de många, som kände den verkliga och trodde på den diktade nöden, och än mer på dem, som godtroget antogo, att verkliga afsigten med Adolf Fredriks tronafsägelse var att förskaffa hjelp åt lidande undersåtare. Ett sådant hans uppförande var i dessas ögon så menskligt ädelt och konungsligt storartadt och tillika så bjert i ögonen fallande, så högt till känslan talande, att det måste anslå mängdens sinnen både lättare och starkare än de politiskt och ekonomiskt välgörande beräkningarna i riksrådens tankegång och skäl.

Sistnämnde herrar afsågo visserligen icke blott frihetens befästande utan ock de skattdragande och lägre folkklassernas fördel, och hade derföre bort af dessa sednare med all ifver understödjas. Men detta blef ej och kunde näppeligen blifva händelsen; ty de flesta medlemmarna af medelklassen voro ännu så okunniga, så ovana vid dylika tankar och beräkningar, att blott en och annan bland dem mägtade rätt uppfatta förhållandet; och bland allmogen kunde ojemnförligt största antalet endast med möda stafva sig fram i en tryckt bok, och således omöjligen få någon kunskap om innehållet af Upplysnings-skriften och af andra likartade uppsatser, än mindre desamma bedömma. Härigenom blef det för Hof-Hatt-förbundets i allmänhet kunnigare medlemmar lätt nog att efter sina afsigter leda besagde massor; och troligt är, att äfven dessa omständigheter hafva i förening med förut uppräknade skäl bidragit till den seger, Hof-Hatt-förbundet lyckades vid riksdagsmanna-valen vinna.

TRETTIONDETREDJE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1769—1770.

RIKSDAGENS ÖPPNANDE OCH VAL AF TALMÄN OCH UTSKOTT.

Den 19 April skulle riksdagsmännen vara samlade; men redan flere dagar förut hade många bland dem infunnit sig i Norrköping. Man såg der i början dock mest Mössor, hvilka till sina ledare valde Durietz, Rudbeck, Falkengren, Gyllensvan, Ridderstolpe, och Essen. Flere klubbar och fritafflar ordnades, och ankommande riksdagsbönder uppfångades, undangömdes, förplägades och mutades, innan de kommo i beröring med andra sidan och dess frestelser. Utländska sändebuden beräknade sina för Misspartiet nödiga utgifter vid denna riksdag till 546,000 d. s. [1]), och många hyste i början goda förhoppningar om framgång.

Men utsigterna mörknade efter ankomsten af andra sidans inflytelserika män Fersen, Hermanson Pechlin, Sinclair och Stierneld, m. fl., och det visade sig snart, att bland massan af anländande riksdagsmän hade Hof-Hatt-förbundet en bestämd öfvervigt inom de tre högre stånden, och, som man anade, äfven bland bönderna. Också hofvet infann sig i staden och sökte på hvarjehanda sätt vinna allmänheten [2]). Prins Gustaf vandrade långa stunderna omkring under samtal med riksdagsmännen, och konungaparet höll ej sällan offentlig spisning och öppnade om aftnarna sina rum till mottagning.

Valen till riksdagens ämbetsmän utföllo i enlighet med Hof-Hatt-förbundets önskningar. Till talmän utkorades af presterna biskop Filenius och det enhälligt [3]); af borgrarna Stockholms-borgmästaren

---

1) Danska min. br. d. 3 Mars 1769.

2) S. st. d. 19 April 1769.

3) Prins Gustaf berättar, att Serenius sökte genom öfverraskning förskaffa sig talemansplatsen men misslyckades. Berät-

Gother med 95 röster mot 18; och af bönderna den nu 74-årige Olof Håkansson med 98 röster mot 52 [1]), hvilka sednare mest tillföllo Pål Jonsson från Trulstorp i Rya socken i Skåne [2]). Till ståndets sekreterare nämndes Palén, hvilken redan 1755 haft sig samma befattning af Hattpartiet anförtrodd.

Det vigtiga valet af landtmarskalk vägde mellan partihöfdingarna Fersen och Rudbeck. För den sednare talade öfvertygelsen hos en betydlig skara Mössor, och tillika dryga summor, man säger 150,000 d. s., som Danmarks, Englands och Rysslands sändebud läto utdela. Men för Fersen talade Frankrikes guld, landets sinnesstämning samt Hattarnas och äfven hofvets män. Valdagen vandrade konungaparet fram och tillbaka utanför adelns samlings-rum och tillkännagaf sina välönskningar för Fersen, hvarjemnte prins Gustaf säges hafva i samma rigtning utdelat röstsedlar och löften. Men, tillägger berättaren [3]), *hvad som mest motarbetade Rudbeck, var förra riksdagens ekonomiska-åtgerder, hvilka, nyttiga för det hela, dock hafva mot Mössorna uppretat en mängd enskilda personer, som äro skuldsatta och mer eller mindre ruinerade.* Vid valet fick också Fersen 604 men Rudbeck blott 370 röster. I den helsning, med hvilken den förre derpå vände sig till adeln, uttalades de blifvande lystrings-orden för dubbelförbundets medlemmar, nämligen rojalistens tillgifvenhet för konungens person, Hatt-aristokratens

---

telsen i sig sjelf mycket osannolik, har ej något stöd af dagens protokoll.

[1]) Bondest. prot. d. 20 April 1769. Prins Gustaf säger med 100 röster mot 20. (Gustaf III:s efterlemnade papper, 91). Sheridan (s. 300) säger: att man natten före talemans-valet inbillade en hop bönder, att Mössorna ville afsätta konungen; och att detta bidrog till Olof Håkanssons seger.

[2]) Till vice talman valdes samme Lars Torbjörnson, som tillhopa med Olof Håkansson blef under reduktions-riksdagen ur ståndet utvoterad.

[3]) Danska min. br. d. 26 April 1769.

för det fria statsskicket och bådas ovilja mot den under Mössornas fana framträngande demokratien. Det hette: *Vår älskvärda konungs ömhet för sina undersåtares rättigheter och välstånd har skaffat oss, som ett fritt folk, tillfälle att få rådgöra om vårt rikes räddning; och ridderskapet med sitt ädla hjerta kan ej heller vara döft för menighetens klagande röst. Det har ock beständigt nitälskat och skall alltid nitälska för friheten; men kan ej gilla en laglöshet, som under frihetens namn öfverlemnar sig åt hämnd, öfvermod och nedrigheter* [1]).

Vid derefter företagna utskotts-val blefvo Mössorna nästan helt och hållet förbigångna; men, och detta bör noga bemärkas, vid valen på riddarhuset uppenbarade sig redan nu långt mer benägenhet för Hattarna än för hofvet, hvilket sednares anhängare så mycket möjligt undanskjötos. I det vigtiga Hemliga Utskottet t. ex. inkommo bland dess adliga medlemmar, som det säges, blott 10 rojalister, alla de öfriga fyratio voro Hattar. Man har ock tadlande anmärkt, att det nu till magt uppstigande partiet insatte i Hemliga Utskottet flere högre ämbetsmän, mot hvilka betänkliga anklagelser nyligen blifvit gjorda, t. ex. landshöfdingarna Beckfriis och Bielke [2]) och kollegiepresidenterna Hermanson och Lillienberg m. fl., hvilka alla följakteligen blefvo medlemmar af det utskott, som skulle dömma öfver deras egen sak [3]). Att vid dessa val hofvet så föga gynnades, var ett verk af de båda, hvar på sitt vis, ifriga frihets-kämparna Fersen och Pechlin.

Sistnämnde herre har, enligt rykte, sökt vid denna tid bilda ett stort, af honom ensamt beroende parti, hvilken plan dock blef af Fersen motarbetad och tillintetgjord. Det tyckes ock hafva varit nu,

---

[1]) Adelns prot. d. 22 April 1769.

[2]) Sid. 218.

[3]) Danska min. br. d. 3 Maj 1769.

som samme Pechlin visste på nedanstående sätt förskaffa sig en betydlig summa. Vi hafva berättat, huru Lovisa Ulrika anförtrodde i hans händer den skrift, medelst hvilken några Hattpartiets ledare lofvade utvidga konungamagten. Nu hotade han att gå öfver till Mössorna och åt dem utlemna besagde skriftliga förbindelse. Han skulle derigenom otvifvelaktigt hafva uppretat en stor skara riksdagsmän mot Hattarna, såsom de der velat förråda friheten; och till följe deraf skulle Hof-Hatt-förbundet blifvit splittradt och af Mössorna lätt nog besegradt. Man måste fördenskull åt honom erlägga en betydlig summa penningar, det säges 200,000 d. s. m. för att få tillbaka det vigtiga papperet. Huru länge hans sålunda betalade trohet mot Hof-Hatt-förbundet varade, skall snart visa sig.

TRETTIONDEFJERDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1769—1770.

ÖFVERSIGT AF ÅTERGÅNGS-BESLUTEN.

Genom alla ofvan berättade val fick Hof-Hatt-förbundet i sin hand ledningen af riksdagens ärender, och dessa erhöllo följaktligen en bestämd rigtning till öfverända-kastande af hvad Mössorna under förra riksdagen beslutat och gjort. Detta uppenbarade sig genast och på ett i ögonen fallande sätt. Hemliga Utskottet beskref tillståndet i riket med så mörka och förfärande färger, att Adolf Fredriks tronafsägelse och riksdagens sammankallande tycktes deraf alldeles rättfärdigade. Superintendenten Lütkeman [1]) föreslog ock

---

[1]) Riksdagen 1760 hade tillerkänt honom en löneförhöjning, hvilken riksdagen 1766 honom fråntog såsom öfverflödig. I slutet af riksdagen 1769 blef den honom åter tillerkänd på förord af J. A. Hamilton. Se Riksark. 1769 och 1770 års Hemliga Utskotts

en underdånig tacksägelse till konungen, som haft öm omvårdnad om riket, och ej tillslutit sina öron för undersåtarnes klagorop, och likaså till prins Gustaf för hans i *landsorterna företagna resa och visade omsorg för rikets väl, m. m.* Pechlin instämde, och *sade sig i konungahusets uppförande igenkänna den högt vördade gustavianska ätten, hvilken beständigt gått i spetsen för allt, som ländt till landets bästa* [1]). Man uppdrog då, och kanske med beräkning, just åt denne Pechlin att uppsätta förslag till den tacksägelse-skrift, som härom skulle afsändas [2]). Essen, Hof-Hatt-partiet gäckade honom med namn af den *romerske patrioten*, Essen yttrade några betänkligheter; men förslaget gick i alla stånd nästan enhälligt igenom, och tacksägelserna till både konung och prins blefvo af de fyra talmännen framburna medelst ord, hvilka såsom förestafvade af Pechlin voro märkliga nog. Der lästes t. ex. *Riksens ständer finna ej ord för att kunna så fullkomligt, som de önska, tolka deras och hemmavarandes underdåniga erkänsla för eders majestäts nitfulla försvar och ståndaktiga bemödande att rädda rikets välfärd och undersåtarnes fri- och rättigheter; för hvilka ändamåls vinnande eders majestät gått ända derhän att nedlägga sin spira*, o. s. v. likaså för prins Gustaf, *som under sina resor lemnat de ypperligaste vedermälen af kärlek till undersåtarne och ömhet för de lidande.* På samma gång blef i Hemliga Utskottet af H. H. Boije förordad en tacksägelse-skrift till de kollegier och ämbetsverk, *som med hjeltemodig och dock laglydig tilltagsenhet motstått rådets olagliga*

---

statsdeput. prot. d. 11 Okt. 1769. Några, ej de vigtigaste af de 1766 för indragning anförda skälen tyckas hafva varit ogrundade.

1) Hemliga Utskottets prot. d. 22 Maj 1769.

2) Pechlin, uppfostrad utomlands, var ej svenska språket fullt mägtig. Man har ock framkastat den gissningen, att han i vigtigare fall stundom sökt och fått hjelp af bland andra sin svåger, den skicklige riksdags-talaren Jennings, till hvilken han då ännu stod i vänskapligt förhållande.

försök att styra riket utan konung. Mot sistnämnde förslag talade på riddarhuset, Essen, Frietzcky och Gyllensvan, och bland presterna [1]) Kröger; men det blef af alla fyra stånden bifallet. Samtidigt härmed och till besättande af tre lediga rådsplatser föreslogo ständerna flere sådana personer, som voro hofvet behagliga, så att Adolf Fredrik fick tillfälle i rådet insätta tre sig tillgifna herrar, nämligen Bielke, Stockenström och Ulrik Scheffer. Han förklarade ock den motspänstiga Essen tjenstfri från sin kammarherre-befattning, hvilken gafs åt en annan; och till Serafimer-riddare utnämndes Hof-Hatt-förbundets anhängare Ehrensvärd, Hamilton, K. F. v. Höpken och Stierneld. Till konungahusets ära läto ständerna prägla tvänne skådepenningar, den ena öfver prins Gustafs för tre år sedan firade förmälning, den andra öfver hans föräldrars nu stundande silfverbröllop. Ständerna återkallade ock från landsflykt eller befriade från tilltal flere bland de 1766 sakfällda vexel-kontorsherrarna, och likaså presten Ruström och några andra i Hofmans upprors-försök inblandade personer. De afsatte Mösspartiets rådsherrar och tillsatte andra, valda inom Hof-Hatt-förbundet, samt återgåfvo åt Ehrensvärd den galer-flotta och det öfver-befäl i Finnland, han tillförene innehaft. De upphäfde ock förra riksdagens förbud mot kaffe och mot flere andra utländska öfverflöds-varor; ty, hette det nu, *svenskarna hade så vant sig vid dessa articklar, att de blifvit nödvändighets-varor;* likaså förbuden mot bankolån och mot adliga medlemmars deltagande i preseståndets öfverläggningar; — likaså besluten om indragning af sändebuds-befattningarna i Dresden och Hamburg, hvarjemnte ständerna återgåfvo en mängd pensjoner och andra fördelar, som riksdagen 1766 indragit. Vi skola åt de vigtigaste bland dessa punkter egna serskild uppmärksamhet.

---

[1]) Prestest. prot. d. 23 Maj 1769.

TRETTIONDEFEMTE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1769—1770.

MÖSSORNA AFSKEDAS OCH HATTARNA INTRÄDA I RÅDET.

Föremålen för 1769 års riksdag voro, som förbemält är, tre, det *första* och det enda, som offentligen förebars, och som skulle utgöra det vigtigaste, det egentliga, var afhjelpandet af landets nöd. Bakom detta doldes det *andra* syftemålet, nämligen hofvets att öka konungamagten; och det *tredje*, Hattarnas att bemägtiga sig riksstyrelsen. Detta sista, det mest enskilda, blef dock det första och främsta föremålet för riksdagens verksamhet.

Af några omständigheter finner man, att många Mösspartiets rådsherrar trodde och litade på rättvisan af sin sak och derföre hoppades, att det stora flertalet af kunnigare svenskar skulle inse både välmeningen och välgerningarna af reduktions-riksdagens åtgerder och fördenskull de samma försvara vid det äfven mot dem nu rigtade anfallet. Dessa rådsherrar hade fördenskull vid reduktions-riksdagens början ämnat icke allenast göra kraftigt motstånd utan ock gå anfallsvis tillväga, i förhoppning att dervid få understöd af ständerna. De i Stockholm qvarblifna riksråden uppsatte i dylik afsigt en anklagelse mot både konungen och mot de till hans sida öfvergångna ämbetsverken. Uppsatsen skickades till Norrköping att af der varande rådsherrar underskrifvas, för konungen uppläsas och sedermera till ständerna inlemnas. Men när Friesendorff fått skriften i sin hand, öfverlemnade han den i stället åt lågorna[1]). Omständigheterna voro nämligen för anställandet af en sådan rättegång långt ifrån lofvande. Ty den åsigt, Hof-Hatt-partiet lyckats att åtminstone för

---

[1]) Uppsala Gust. papper. K. Scheffer till prins Gustaf d. 21 April 1769.

tillfället göra hos allmänheten gällande, var, att rådkammaren ämnade upphäfva sig till en aristokrati, som skulle beherrska både konung och ständer, binda den förres vilja och hindra de sednares sammanträden; och de i hufvudstaden qvarblifna riksråden blefvo gäckade med namn af *de stockholmska majestäten, hvilka dock snart skulle nödgas nedstiga från sina troner*. Knappt hade ock ständerna varit tillsammans en vecka, förr än de befallde nämnde riksråd att genast, man gaf dem blott 24 timmars beredelsetid, skynda till Norrköping för att der tjenstgöra och ansvara. Befallningen måste åtlydas; men Düben, Reuterholm och Wallvik fingo till följe af sjuklighet stanna i hufvudstaden. Den skarpt fiendtliga sinnesstämning, riksdagen ådagalade, uppskrämde flere bland de angripna rådsherrarna, och Düben och Gyllenstierna skyndade sig begära afsked, i hopp att sålunda kunna möjligtvis undandraga sig ansvar och rättegång. Rudbeck uttalade öppet sin harm öfver detta partivännernas, som han tyckte, fega beteende [1]).

Snart väcktes inom Hemliga Utskottet fråga om alla Mösspartiets riksråd och om deras formliga anklagande och slutliga afsättning. Prins Gustaf ville t. o. m. betrakta och behandla deras s. k. förseelse, som ett högmålsbrott. Detta afböjdes väl, men i stället uppsökte man alla möjliga skäl eller svepskäl till deras afsättning. Verksammast härvid framstodo H. H. Boije, Fredrik Horn, Kristofer Rappe, Karl Sparre, biskop Benzelstierna, superintendenten Lütkeman, grosshandlaren Jennings och borgmästarna Kjörning och Schauv. Den sistnämnde påstod, att *Sverge hade nu under två års tid icke haft någon regering; utan blott en enskild parti-sammansättning*. Pechlin, republikanen och 1756 konungahusets bittraste vedersakare, förklarade nu, *att rådet velat regera utan konung, att det författat och tryckt rättegångs-*

---

[1]) Danska min. br. d. 22 April 1769.

skrifter[1]) *mot sin konung och derigenom åstadkommit jäsning bland folket, och att en så oförståndig styrelse icke förtjenade landets förtroende.* Borgmästaren Kjörning, beslägtad med Hermanson, utbrast: *vår nuvarande rådkammare bör med sannskyldiga färger afmålas. Man har under förra riksdagen klagat öfver skadliga råd och frihetens förtryck. Men, om någonsin, så har detta varit händelsen under nu styrande regering, hvars medlemmar uppfört sig icke som rådsherrar, utan som partimän. De hafva visat sig känslolösa vid medundersåtarnes betryck och undergång; de hafva frånstyrkt ständernas sammankallande; de hafva utspridt misstroende mot ämbetsmännen och uppfört sig oanständigt mot konungen, o. s. v.*[2]) I allmänhet antog utskottet som säkra och afgjorda flere dock obevisade eller vederlaggda uppgifter; t. ex. *att riket* var i så »*uselt tillstånd*», att riksdag ej kunde undvikas; att rådet bestämdt vägrat till riksdags-kallelse; att rådet ville införa en »*aristokratisk*» *republik;* ehuru, om någon republik varit i fråga, den snarare bort kallas demokratisk, såsom ett verk företrädesvis af ofrälse-stånden; — likaså det påståendet, att rådet ämnade på egen hand och med blott en namnstämpel till konung styra riket från December 1768 till lagtima riksdagen den 15 Oktober 1770; — detta, ehuru klart var, att i händelse konungen vidhöll sin afsägelse och derigenom åstadkom en verklig *tronledighet,* hade rådet enligt grundlagens bestämda föreskrift måst genast hopkalla riksdag. Till följe af dessa och dylika antaganden beslöt utskottet anklaga rådet för följande sex punkter: 1. *att, ehuru allas instämmande röst och klagan från den ena ändan af riket till den andra*[3]) *vittnade om landets*

---

[1]) Libellerat.

[2]) Secret. Utskott. prot. d. 6, 12 Maj 1769.

[3]) Jfr. sid. 241, 248, och anföranden här nedan af Reuterholm sid. 318 och af Frietzcky sid. 321.

bekymmersamma tillstånd, hade likväl rådsherrarna visat så föga ömhet och deltagande, att de vägrat begagna det af konungen föreslagna botemedlet, nämligen sammankallandet af riksdag; 2. att rådet medelst åberopande af 1756 års ständers beslut om namnstämpeln trott sig kunna regera utan konung[1]; 3. *att rådet delat sin verksamhet mellan Stockholm och Norrköping*[2]; 4. *att rådet, mot ständernas beslut 1762, tillsatt en extra domstol eller kommissjon*[3]; 5. *att rådet icke visat kgl. maj:t den underdåniga vördnad, som vederbort*[4]; 6. *att rådet på olagligt sätt blandat sig i riksdagsmanna-valen.* Dessa voro anklagelse-punkterna. För de samma kunde anföras och anfördes några sanna och många halfsanna eller diktade skäl, ofta dock blott skenfagra och talande förnämligast till känslan och inbillnings-kraften. Med mycken skicklighet blefvo de begagnade af Kristofer Rappe, hvilken författade utskottets härom aflåtna skrifvelse.

Den 6 Maj blefvo dessa anklagelse-punkter delgifna åt rådsherrarna med tillsägelse, att förklaringarna deröfver borde inkomma sist den 11 Maj. Således medgafs åt de i Norrköping varande riksråden fem, åt de i Stockholm blott tre eller fyra dagars betänketid, hvilken dessa herrar också anmärkte vara alltför kort i anseende till sakens vigt och de många handlingar, som behöfde genomgås. Men längre uppskof beviljades ej. Då inkommo Friesendorff och Wallvik med utlåtanden, i hvilka de sökte ursäkta eller försvara sig. Åtta andra rådsherrars förklaring deremot var helt kort och innehöll artigheter mot Hemliga Utskottet, erkännande

[1]) Jfr. sid. 315.
[2]) Jfr. Reuterholms här nedan inryckta anförande.
[3]) Jfr. sid. 258.
[4]) Det nuvarande rådets uppförande mot konungahuset hade dock aldrig varit så stötande som det, dess nuvarande anklagare Hattarna hade år 1756 tillåtit sig.

af egna menskliga misstag, men ock försäkringar om städse hyst välmening och nit. Den ende, som vågade försvara de åsigter, rådet följt, och således äfven 1766 års riksdag, var Krister Reuterholm. Lidande af svår giktfeber under hela brytningstiden i December 1768 och äfven sedermera, hade han kunnat i denna omständighet söka en anledning att undandraga sig allt deltagande såväl i de föregående kinkiga öfverläggningarna som i det nu ifrågavarande ansvaret. Han gjorde dock ingendera, utan inlemnade såväl under brytningstiden som under rättegången utlåtanden och förklaringar, som voro ojemnförligt mer fritaliga och oförfärade än någon annans. Nu i farans stund vidkändes och försvarade han rådets klandrade åtgerder och uttalade i vissa punkter rätt skarpa motanmärkningar. T. ex. som skäl för riksdagens sammankallande och derföre som skäl mot rådets riksdags-vägran hade, som vi sett, utskottet åberopat landets stora och allmänna nöd. Reuterholm anmärkte deremot, *att nöden ingalunda varit serdeles stor eller allmän; att flere bergslagsorter blifvit hulpna och erkänt sig hafva blifvit hulpna; att både in- och utförsel-rörelsen var lika stor nu, som under de föregående åren, och att detta kunde med handlingar bestyrkas.* Utskottet hade anmärkt, att ingen regering kunde utan konung fortgå. Reuterholm åberopade deremot *ständernas beslut om namnstämpeln år 1756, och derjemnte regeringsformens 16 §, hvilken innehöll, att vid tronledighet skulle riket styras af rådet, till dess ständerna hunnit samlas;* och som ytterligare bevis på, att regeringen kunde också utan konungens personliga närvaro fortgå, anförde Reuterholm sin egen erfarenhet; *ty*, skref han, *under de år, jag setat i rådets justitie-afdelning, vet jag mig icke åtnjutit den nåden att derstädes någon gång hafva sett hans maj:t i egen hög person närvarande, och ärendena hafva likväl ingen gång afstannat.* Ut-

skottet hade klandrat rådets delning mellan Stockholm och Norrköping, såsom skulle den varit olaglig. Reuterholm genmälte, *att en sådan delning för tillfället hade dock blifvit af ständerna 1734 tillstyrkt, och dessutom och i allmänhet, att rådet äfven i Stockholm arbetade på olika afdelningar.* Utskottet hade antydt, att de i Stockholm qvarblifna rådsherrarna uppträdde såsom *regerande råd.* Reuterholm genmälte, *att nu 1769 kunde nämnde herrar lika litet anses hafva gjort något sådant, som deras i Stockholm varande företrädare gjorde det åren 1709—1714, medan konungen låg vid Bender och i Timurtasch.* Sin förklaring slutade Reuterholm med följande ord. *Mina rådslag hafva varit byggda på lydnad för grundlagarna och för ständernas befallningar samt på ren åhåga att vårda konungens höghet, medborgarnes rättigheter samt fäderneslandets väl; såsom jag ock dermed vill med frimodigt och gladt ansigte bestå inför den allvisaste domaren, när dess dag kommer, och ondt och godt varda ifrån hvarandra rättsligen skilda.*

Redan den 12 Maj öfverlemnade Hemliga Utskottet hela detta mål till ständernas afgörande. Hos bönderna — och hvilken samhällsklass skulle haft större nytta af Möss-regeringens fortfarande verksamhet —, hos bönderna uppträdde dock till rådets försvar endast några få talare; men mot det samma den under förra riksdagen utvoterade Lars Torbjörnson. Nu hade han det stora flertalet på sin sida, och genom hans och Olof Håkanssons bedrifvande blef Utskottets betänkande om rådets afsked utan omröstning bifallet [1]).

Borgareståndet var än strängare. Kjörning beskyllde rådet *för att länge hafva tilltomtat en ny regeringsform, i hvilken man ej skulle behöfva någon konung, och att det ämnade vid närvarande-*

---

[1]) Bondest. prot. 20, 23 Maj. 1769.

tillfälle göra dermed ett försök. En borgmästare Landgren ville, att de anklagade herrarna skulle mista icke blott rådssyssla utan ock rådstittel och derjemnte vid straff af fästning rättigheten att vistas i hufvudstaden. Utskottets betänkande blef utan omröstning bifallet [1]).

Svårare blef striden i preseståndet. Mössorna uppläste der det betänkande, som Frietzcky hade på riddarhuset samma dag afgifvit till försvar för rådsherrarna [2]). På samma sida uppträdde ock prosten Kröger från Skåne, en man utmärkt för qvickhet, skarpsinne, sjelfständighet och tillika som nitisk själasörjare, god make och husbonde. Han *förklarade att de nu angripna rådsherrarna vore oegennyttiga, opartiska, ovanligt arbetsamma och tillika mer gudfruktiga än bland höga ämbetsmän brukligt var.* Han påminde ock om den *heder, presterna skördat för sin beslutsamhet att år 1739 försvara då afsatta rådsherrar*, o. s. v. Serenius anförde det varnande exemplet af nämnde års rådsafsättningar och alla deraf följande olyckor och stormar; och *dessutom*, mente han, *kan man ej nu såsom fordom stilla ovädret genom att kasta en Jonas öfver bord.* Hänsyftningen på det bättrings-predikande Mösspartiets afsättning var tydlig nog. På andra sidan eller mot rådsherrarna talade biskop Benzelstierna och superintendenten Lütkeman m. fl. Slutligen begärdes votering, hvarvid 39 röster voro mot och blott 14 för rådet. Harmsen, t. o. m. förtviflad öfver en sådan utgång, förklarade Serenius, att han i anledning af sin svaga helsa, måste lemna riksdagen och på samma sätt gjorde snart hans politiska vänner biskop Forssenius och prosten Afzelius, båda från Westergötland [3]).

---

[1]) Borgarest. prot. d. 20, 23 Maj 1769.

[2]) Se här nedan.

[3]) Prestest. prot. d. 23 Maj 1769. Det tyckes, som man tillämnat en rättegång mot alla tre dessa herrar.

Svårast, ojemnförligen svårast blef striden på riddarhuset, bland hvars medlemmar ett större antal egde närmare reda på verkliga förhållandet och på alla de hemliga drifffjedrarna. Hof-Hatt-förbundet hade väl också der vidtagit några förberedande säkerhetsmått. Omkring 60 till 70 ledamöter blefvo för sin slägtskap med de anklagade uteslutna från omröstningen; och under den häftiga och långvariga öfverläggning, som det oaktadt uppstod, ditsändes från de tre andra stånden beskickningar med underrättelse om dessas beslut; det var en tydlig uppmaning till adeln att följa exemplet; en uppmaning, så mycket kraftigare, som rådsherrarnas afskedande var genom dessa tre stånds enhälliga beslut redan afgjord. Vännerna af reduktions-riksdagen ansågo dock sin pligt vara att så länge möjligt försvara dess grundsatser och män. Först och i spetsen framträdde dervid Klas Frietzcky med ett betänkande af ungefär följande innehåll. Han vidrörde först den brådska, hvarmed målet behandlades. Den var ock märkvärdig. Mellan den 8 Maj, då Hemliga Utskottet afslät sin anklagelse, och den 23 Maj, då ständerna skulle afkunna sin dom, lågo endast 2 veckor, och inom denna korta tid skulle alla riksråden, också de i Stockholm qvarblifna, aflåta sina förklaringar, och ständerna sedermera taga behörig kännedom af både anklagelser, förklaringar och alla tillhörande handlingar och derefter målet öfverväga och afgöra. Det såg ut, som Hof-Hattförbundet med flit påskyndade saken för att få den genom en slags öfverraskning afgjord, innan någon omkastning i allmänna tänkesättet kunde inträffa. *Men*, sade Frietzcky, *följden blifver för ett ömt samvete ganska svår; ty man hinner ej granska, men måste likväl dömma, och det i en sak, som icke blott är i sig sjelf ganska inveckladt, utan ock rör våra grundlagar och tillika våra, ständernas, egna ombud, hvilka egt vårt fulla förtro-*

ende, men hvilkas heder och välfärd nu angripas; ja, saken gäller både konungens, rådets och ständernas magt och rättigheter och borde således med ömhet, rättvisa och försigtighet granskas. Sedermera upptog Frietzcky frågan, huruvida i landet verkligen förefunnits någon nöd, så allmän och svår, att en urtima riksdag deraf påkallades. *Frågan* — mente han — *huruvida ett lands tillstånd blifvit förbättradt eller försämradt, är ej lätt att besvara; men i allmänhet och äfven nu torde man kunna som ledning dervid begagna följande jemnförelser. Först af tullinkomsterna. Dessa hafva sedan sista riksdag varit i jemnt stigande, så att de 1768 uppgått till 2 à 300,000 d. s. mer än 1766, hvilket tyckes visa en tilltagande handel. — En annan måttstock är utförselns värde, och denna har under samma tid icke minskats, utan tvärtom, oaktadt »nedfallande dalertal», stigit till samma summa som förut. En tredje måttstock är införseln af främmande öfverflödsvaror. Om nu också denna tilltagit, så bevisar det, att penningebristen och nöden ej varit serdeles tryckande. Bruksrörelsens tillstånd är en fjerde måttstock; och hvad denna angår, så har år 1768 blifvit utskeppadt lika mycket om ej mer stångjern än under de förra åren. Några kollegier och ämbetsverk hafva visserligen omtalat flere svårigheter och trångmål, för hvilka man säger, att näringar och enskilda personer varit utsatta. Vid närmare och opartiskare granskning torde dock finnas, att dessa klagomål ej förtjena namn af »allmänhetens rop», och att svårigheterna icke varit större, än att de kunnat utan riksdag öfvervinnas. Oaktadt vi nu blifvit under trenne års tid hemsökta af missväxt, har dock nöden icke varit så svår som åtskilliga gånger förut t. ex. 1758, och likväl har nuvarande regering blifvit långt mer än någon*

annan öfverlupen med klagomål och nödrop. Hvad angår brytningen och bristen i penninge-väsendet och många personers och näringars deraf föranledda lidanden, så hafva 1766 års ständer allt detta förutsett såsom en nödvändig, en oundviklig följd af det än nödvändigare, än oundvikligare ordnandet af rikets penninge-rörelse och finanser. Men samma ständer hafva ock uttalat sin förhoppning derom, att dessa olägenheter skulle öfvervinnas, sedan myntvärdet hunnit sätta sig i bättre och vederbörligt skick. Emedan det likväl fordras längre tid, innan en finans-förändring kan visa sina goda eller onda följder, hafva samma ständer utsatt nästa riksdag först till Oktober 1770. Denna föreskrift har riksrådet i egenskap af ständernas ombud bort åtlyda och äfven åtlydt och derför afstyrkt sammankallandet af en urtima riksdag; och detta så mycket hälldre, som intet lagligt skäl till en sådan förefanns, och rådsherrarna för visso trodde, att den öfverklagade nöden kunde antingen hjelpas utan riksdag eller icke ens genom riksdag. Detta sednare torde ock blifva af nu pågående urtima möte besannadt. Rådet, som är tillsatt för att i egenskap af ständernas ombud mellan riksdagarna bevaka rikets lag och frihet, har derför handlat rätt och enligt sin lydnads-pligt mot ständerna, när det sökt afböja denna urtima riksdag. Men när hans maj:t medelst hotelse om spirans nedläggande band deras fria öfverläggning; och när han oaktadt flere förnyade och ömma böner icke kunnat förmås återtaga regeringen; och när äfven flere kollegier och ämbetsverk likaledes nedlade sin verksamhet: då och derigenom inträffade en sådan oförmodlig och »för rikets välfärd och ständernas frihet» vigtig belägenhet, som grundlagen antager vara villkor för sammankallande af urtima riksdag, och då har ock rådet genast en sådan sammankallat:

Med anledning af alla dessa skäl kan jag ingalunda instämma i utskottets påstående, att rådet förverkat ständernas förtroende. Slutligen begärde Frietzcky, att detta hans betänkande måtte de andra tre stånden meddelas. Till försvar för rådet blefvo ytterligare på riddarhuset tretton betänkanden upplästa och tio tal hållna af bland andra Ehrenmalm, Essen, Gyllensvan, Oehlreich, Ridderstolpe och Rudbeck. Mot rådet upplästes 3 betänkanden och höllos 10 tal, men utom Jennings och Schönberg icke af någon mer framstående person. Den slutliga voteringen utföll dock med 332 röster för, men 522 mot rådet. Således hade nu alla fyra stånden gillat utskottets betänkande, och följden blef, att rådsherrarna skulle icke blott entledigas, utan ock förbindas att fortfarande och, när häldst så påfordrades, ansvara för sin styrelse.

Afsättningsdomen träffade tio bland de dåvarande riksråden och deribland äfven Friesendorff. *Denne hade*, sade man, *för att komma undan, sökt i förväg bereda sig några kryphål; men hade icke gjort dem stora nog, och kunde derför i nödens stund icke komma igenom.* Wallwik slapp undan med en varning, och Hjärne, som alltid stått på konungens sida, blef enligt Rappes förslag af ständerna offentligen betackad.

Efter denna afsättning uppkom i rådkammaren ett stort tomrum, en stor brist på personer till vård af de löpande ärenderna. Redan samma dag ofvannämnde stora afsättning skedde, blef följakteligen på riddarhuset föreslaget och sedermera af ständerna beslutadt, det Ekeblad skulle återinsättas icke blott i rådet utan ock i kansli-president-sysslan. Straxt derefter beslöts likaledes, att de år 1766 afskedade herrarna skulle återinkallas. Anbuden mottogos af Ekeblad, Hamilton och Rudensköld; men afböjdes af fyra andra och deribland af den åttio-årige Rosen och af Karl Scheffer, af den sistnämnde oak-

tadt prins Gustafs enträgna böner. Vid valet af nya rådsherrar föllo tankar och blickar naturligtvis först och främst på Hattpartiets utmärktaste personlighet Axel Fersen, men han undanbad sig och det ganska bestämdt. Konungen, drottningen, kronprinsen och flere andra sökte under en hel veckas tid öfvertala honom; men förgäfves. Man vände sig derför till andra personer. och rådet blef snart omigen fullsatt med anhängare af dels hofvet dels Hattpartiet; t. ex. Bielke, Schwerin, Sinclair, Beckfriis, Hermanson, Stockenström och Ulrik Scheffer. Utnämningarna voro belöningar icke blott för verkliga förtjenster utan ock för gjorda tjenster; vi minnas, huru kraftigt flere bland dessa herrar hade hvar på sitt sätt hjelpt till vid framtvingandet af den urtima riksdagen.

TRETTIONDESJETTE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1769—1770.

FÖRSÖKET TILL KONUNGAMAGTENS UTVIDGANDE.

Det ämne, som blef första och främsta föremålet för riksdagens verksamhet, var, såsom vi sett, Mössornas störtande och Hattarnas upphöjelse; och arbetet i den vägen drefs med så brinnande ifver och så brådskande fart, att, redan inom riksdagens första fem veckor, var saken genomförd, Mössorna afsatta och Hattarna i full och obehindrad fart att bemägtiga sig riksstyrelsen.

Först som andra målet i ordningen företogs nu frågan om konungamagtens utvidgande eller *konstitutions-frågan*, som den med ett mer beslöjadt namn kallades. Men härutinnan visade riksdagens nu blifna ledare en långsamhet, en slapphet, hvilka

voro i sin väg lika utmärkta, lika i ögonen fallande, som den feberaktiga ifver, hvarmed Hattarnas sak varit påskyndad. Låsom oss närmare betrakta det lärorika uppträdet.

Vi minnas, huru, när urtima riksdagen skulle framtvingas, några Hattpartiets hufvudmän skriftligen lofvade, att genast vid riksdagens början framlägga och förorda något förslag till konungamagtens utvidgning; men att Fersen, ehuru derom anmodad, t. o. m. ombedd, icke ville sätta sitt namn under förbindelsen. Ehuru gemensamt kämpande mot Mösspartiet, hyste nämligen hofvet och Hattarna helt olika afsigter i ty, att en stor del af de sednare ämnade främja icke hofvets, utan blott sin egen magt-utvidgning. Denna i bakhåll liggande tanke blef dock länge nog så omsorgsfullt undangömd, att allmänheten och t. o. m. franska sändebudet Modene blefvo mer eller mindre bedragna. Sistnämnde herre hade sitt hofs befallning att understödja, icke Hattarna, utan hofvet. Men troende på uppriktigheten af bådas ömsesidiga förbund, lemnade han franska besticknings-medlen icke åt hofvets egentliga handtlangare Sinclair, emedan denne var mycket skuldsatt och ansågs mindre pålitlig, utan, som nämndt är, åt Fredrik Ulrik von Rosen såsom den der, ehuru Hatt, skulle använda dem till Hof-Hatt-förbundets gemensamma och till konungens enkannerliga fördel. Men några hofvets vänner påstodo, att han begagnade de honom anförtrodda fransyska medlen dels till upphjelpande af sin egen belägenhet [1]), dels till värfvande af anhängare, mindre åt hofvet än åt Hattarna. Redan vid riksdagens början förmärktes ock på adelns Hattklubb en viss obenägenhet mot dem, som ansågos egentligen höra till hofpartiet, och Fer-

[1]) Arkiv. på Stafsund. Promemoria säger, att han köpte en egendom för 80,600 d. s. m.

sen säges hafva, ehuru förgäfves, rådt drottningen att afstå från alla magtutvidgnings-planer[1].

Till följe dels af tids-omständigheterna, dels af mer pålitliga röstvärfvares ansträngningar hade vid riksdagens början hofvet på sin sida ganska många riksdagsmän, kanske t. o. m. flertalet, och möjligt är, att, om *konstitutions-frågan* då blifvit framställd och af både hofvets och Hattarnas anhängare understödd, skulle konungaparet hafva i många hänseenden fått sina önskningar tillfredsställda. Hofpartiet hade ock färdig en uppsats härom, hvilken Adolf Fredrik ämnade vid första helsningen åt ständerna öfverlemna. Men kort förut kom Fersen och öfvertalade honom att uppskjuta meddelandet till den dag, då konungens proposition skulle afgifvas. Men när den tiden nalkades, kom Fersen och öfvertalade till nytt uppskof, nämligen till den dag, då ständerna skulle med en högtidlig beskickning frambära sin tacksägelse för den fosterlandskärlek, konungen ådagalade, när han skaffade dem genom urtima riksdagen tillfälle att om sina angelägenheter sjelfva öfverlägga. Men också när detta skulle ske, föreslog Fersen nytt uppskof under förevändning, att Hemliga Utkottet ämnade sjelft framkomma med konstitutions-frågan, och att saken skulle derigenom få ett bättre utseende, än om den komme från konungen sjelf. Adolf Fredrik prutade emot, men öfvertalades också af franska sändebudet, hvilket Fersen härutinnan vunnit för sina åsigter. Sedermera sökte också Hattarna att både i plena, utskott och på klubbarna nedtysta eller motarbeta alla försök att bringa denna fråga å bana[2].

---

[1]) Danska min. br. d. 29 April 1769.

[2]) Teckningen af detta uppträde och af Fersens uppförande hvilar på en i arkivet på Stafsund befintlig uppsats: Promemoria, hvilken dock är i några fall partisk för hofvet och mot Hattarna.

Till nu omtalade uppskof bidrog äfven Pechlin, hvilken också vid denna riksdag visste förskaffa sig stort inflytande. Ehuru stående i skenbart förbund med hofvet och Hattarna, var han dock i sitt hjerta mycket fiendtlig mot konungamagten. Redan under riksdagens första dagar lät han ock för Ostermann tillkännagifva sitt beslut att motarbeta å ena sidan Mösspartiets räddning, men å den andra likaså konungamagtens utvidgning. För sistnämnde ändamål blef redan nu mellan honom samt Ostermann ett hemligt förbund afslutadt, och Pechlin uppbar af den förre betydliga summor [1].

Inför allmänheten skulle dock Pechlin ännu räknas som en Hof-Hatt-förbundets anhängare och mottog för att verka till dess fördel mycket penningar, också af franska sändebudet. Ehuru hans förbund med Ryssland således måste hållas mycket hemligt, framstack likväl emellanåt hans benägenhet för några Mösspartiets grundsatser; t. ex. då han åtskilliga gånger instämde med Essen, som var en bland den sidans orubbligaste anhängare, eller då han en annan gång tadlade kollegiernas olydnad mot rådet; eller en tredje gång, då han klandrade de nu till magt komna Hattarnas slöserier med gåfvor och pensjoner, hvilka, mente han, *vore oförsvarliga, under det vestgötarna ledo, ja ofta dogo af hunger*. Prins Gustaf började ock snart nog ana förhållandet och sökte få Pechlin från riksdagen utvoterad, nu liksom 1761; men förgäfves. Hofvet gjorde emellertid hvarjehanda försök till främjande af sina planer. Prins Gustaf smickrade Hattarna, och drottningen likaså Frankrike samt lyckönskade konung Ludvig till den äran att hafva underkufvat

[1]) Danska min. Juels br. d. 29 April 1769 säger, att Pechlin för bildandet af ett parti mot hofvet begärde 100,000. S. st. d. 10 Maj säges, att han af Ostermann då fått 33,333, allt d. s. m.

Korsika [1]. Franska sändebudet visade ock mycket missnöje öfver Hattarnas beteende och hotade indraga hvarje dem lofvadt understöd, så framt de ej fullgjorde sina åt hofvet gifna löften. Hermanson utarbetade då i sådan rigtning ett betänkande, som blef på riddarhuset ingifvet af en öfverste-löjtnant Gerner. Men drottningen hade återigen och just nu, vi veta dock ej på hvad sätt, stött ifrån sig flere personer och t. o. m. de förut vänskapligt sinnade herrarna Bielke och Hermanson [2], och derigenom försvagat sitt egentliga parti. Derigenom lyckades det för Hattarna att med förevändning af bråket vid riksdagens då förestående återflyttning till Stockholm få konstitutions-frågans behandling ytterligare uppskjuten [3]. Prins Gustaf hade väl aldrig velat rätt tro på Hattarnas löften om bistånd; dock med anledning af deras skriftliga förbindelse och af sinnesstämningen vid riksdagens början hyst några förhoppningar. Men nu hade dessa åtminstone för riksdags-vistelsen i Norrköping blifvit alldeles tillintet-gjorda. *Tragi-komedien*, skref han, *är slut, och jag skyndar till mitt Ekolsund för att sysselsätta mig med boken och trädgårdshackan.*

Riksdagens flyttande till Stockholm var det anförda skäl eller svepskäl, hvarför konstitutions-frågan icke blef i Norrköping behandlad. I sig sjelf hade denna återflyttnings behöflighet varit insedd och förutsagd redan förr, än riksdagen någon gång

---

[1]) Danska min. br. d. 27 Juni 1769.

[2]) Danska min. br. d. 23 Juni 1769.

[3]) Arkiv på Bergshammar. Spridda anekdoter af K. F. Sack säga, att hofpartiet var i Norrköping nära att genomföra en statshvälfning till sin fördel; men att Fersen motverkade och afbröt planen genom att flytta riksdagen tillbaka till Stockholm. Danska min. br. d. 9 Juni 1769 berättar, att en Horn (Fredrik?) och en Wrede, »renommé fanatique», vid denna tid förehaft en plan till konunga-magtens utvidgande.

öppnades[1]). Den gjorde sig ock mer och mer kännbar genom saknaden af en mängd behöfliga både personer och papper. Vigten af den förtjenst, husegare och närings-idkare alltid kunde af en riksdag påräkna, gjorde ock, att Norrköpings-boarna arbetade emot, men Stockholms-boarna för den tillämnade förändringen. Hofvet tycktes likgilltigt. *En riksdag*, skref prins Gustaf till sin mor, *en riksdag, hvar och hur den hålles, är alltid afskyvärd*[2]. Flyttningen blef beslutad, och under de tre veckor, dertill anslogos, hvilade göromålen. Vid hofvets återvändande till hufvudstaden hade dervarande borgerskap förbehållit sig att ensamt få paradera; och så skedde äfven och under många och högljudda yttringar af glädje; — glädje öfver att hafva återfått konungahuset, — eller riksdags-förtjensten?

I slutet af Juni blefvo efter fulländad flyttning riksdags-göromålen återupptagna. Hattarna hade i Norrköping gifvit förhoppning om, att nu skulle konstitutions-frågan blifva på fullt allvar ständerna förelaggd. Så skedde dock ej. Man invände, att nödens afhjelpande och penningeväsendets ordnande borde i främsta rummet sysselsätta riksdagen, och att handläggandet af dessa ärender blef af bergs- och bruks-rörelsens herrar efterlängtadt och påyrkadt med så mycken ifver, att det ej längre kunde uppskjutas. Hofpartiet påstår ock, att Hattarna sökte göra denna, den så kallade finans-frågan, till en i allmänna tänkesättet brännande fråga; brännande både i sin helhet, nämligen om nödens afhjelpande; och i sina enskildheter, nämligen, om de medel, som dertill skulle användas. Man kom väl den gången icke härutinnan till något afgörande beslut; men lyckades dock genom detta ämne rycka

[1]) Österr. min. br. d. 20 Jan. 1769.

[2]) Abominable. Brefvet af d. 21 Juni 1769 finnes i arkivet på Stafsund.

allmänna uppmärksamheten från konstitutions-frågan. I både det ena och andra fallet var Pechlin mycket verksam. När riksdagen ånyo öppnades i Stockholm, mottog han omigen tyska penningar [1], och som bevis på slugheten af hans tillställningar berättas, huru han verkligen under någon tid uppbar bestickning-medel af de begge mot hvarandra kämpande franska och ryska sändebuden; och att den förres, hvilka voro gifna för att främja hofvets afsigter, blefvo af Pechlin nu mera använda i alldeles motsatt rigtning. Slutligen anade dock fransmannen oråd och anförtrodde ej mer några penningar åt Pechlin, utan ville liksom prins Gustaf jaga honom från riksdagen [2]). Pechlin sökte då mot alla sådana anfall stärka sig genom närmare förbindelse med Rudbeck och Mössorna, och en sådan blef verkligen afslutad till en början dock i största hemlighet. En i saken invigd betraktare anmärkte dervid, att de vanligtvis något slappa och vacklande Mössorna behöfde och i Pechlin verkligen fingo en person, som kunde gifva dem styrka, fart och sammanhållning [3]). Förbindelsen kunde dock icke länge hållas fullkomligen hemlig, hälst Pechlin också nu flere gånger bekände sig till Mössornas åsigter, t. ex. deras ovilja mot krig och mot det krigslystna Frankrike [4]), hvarjemnte han mer och mer drog sig från Hattpartiets klubb-sammankomster [5]).

Hvad som mycket inverkade på konstitutionsfrågans gång, var en då utkommen lmygskrift benämnd: *En patriots tanke om grundlagens nödvändiga förbättring*, hvilken djerft men med skick-

---

[1]) Danska min. br. d. 4 Juli 1769 säger 20,000 plåtar.

[2]) Preuss. min. br. d. 25 Aug. 1769.

[3]) Danska min. br. d. 28 Juli, 1, 22 Aug. 1769.

[4]) Danska min. br. d. 22 Aug. 1769.

[5]) Sparreholms arkiv. J. M. Sprengporten till J. W. Sprengporten Aug. och Sept. 1769.

lighet angrep reduktions-riksdagens åtgerder och föreslog allahanda förändringar i regerings-sättet, mest till fördel för konunga-magten. Som författare uppgaf sig en assessor Virgin, men man misstänkte högre stående personer [1]) och mente, att Lovisa Ulrikas brinnande otålighet påskyndade skriftens förtidiga utgifvande, hvarigenom den ock i stället för att understödja tvärtom skadade hofvets sak [2]). Den väckte stort uppseende och betraktades af många som en förberedelse till envåldets införande. Med anledning af sina i December 1768 ingångna förbindelser med hofvet, blef också Hattpartiet misstänkt för delaktighet i något sådant företag. Häraf tog sig Pechlin anledning att öppet öfvergå till Mösspartiet för att, som han sade, mot det nu tillämnade angreppet försvara fosterlandets frihet, och för samma ändamål tillkallade Mössorna sina anhängare så talrikt, som ske kunde. Uppskrämda af dessa rykten och företeelser, och sjelfva obenägna mot alla envåldsplaner, blefvo Hattarna angelägna om att undandraga sig all slags gemenskap med nämnde ströskrift. När fråga om densamma väcktes på riddarhuset, såg man ock både Hattar och Mössor i mängd uppstiga från sina bänkar och med skarpa ord ogilla både detta och hvarje annat försök att rubba det fria stats-skicket [3]). Några ville t. o. m., att ständerna skulle besluta skriftens offentliga uppbrännande; men Fersen afböjde åtgerden såsom varande ett riksdagens ingrepp i lagskipningen. Många Mössor ville gå än längre. De vågade väl ej att mot redan tagna beslut fordra en så kallad ständernas kommission; men de ville dock genom åtskilliga andra förslag hålla sig dörren öppen till åläggande af hårdare straff. Borgareståndet gick

---

1) Danska min. br. d. 22 Aug. säger, att Virgin mot betalning utlånat sitt namn.

2) Danska min. br. d. 15, 22 Aug. Österrik. d:o d. 25, 29 Aug. 1769.

3) Danska min. br. d. 15 Aug. 1769.

i sin förbittring ganska långt; Pechlin hade derstädes mutat borgmästaren Schauv och en hop dennes vänner [1], så att ståndet, likväl blott med en öfvervigt af tre röster, yrkade strängare åtgerder. Presterna deremot förklarade målet höra icke till ständernas utan till laglig domstols handläggning. Men på riddarhuset blef striden än mera häftig. För den mildare åtgerden, nämligen målets förvisning till laglig domstol, talade Karl Sparre, Schönberg, Wallenstjerna m. fl. och äfven Fredrik Horn, hvilken utan att nämna Pechlins namn likväl beskref denne, sin fordna hjelte [2], på ett ganska igenkännligt sätt *såsom orn saken till all oro vid riksdagen, och såsom den listige frestare, hvilken går omkring och söker, hvem han uppsluka må.* Häruti instämde numera också Pechlins svåger, Jennings, hvilken tillade: *jag känner mannen och hans förmåga att locka menniskor.* På andra sidan, talade Grönhagen, Gyllensvan, Pechlin samt Ridderstolpe. Vid omröstningen blef med 437 mot 309 saken hänvisad till laga domstol, i hvilket beslut äfven bönderna, oaktadt alla Pechlins bemödanden instämde. Virgin var således räddad från alla svårare förföljelser och dömdes blott till penningeböter: men hans skrift blef af riksdagen förbjuden och af allmänna tänkesättet ogillad. Hofpartiets med densamma åsyftade plan var förfelad. Lovisa Ulrika hade ämnat i dessa dagar fira sitt silfverbröllopp, men lät inställa hela högtidligheten; som det hette, emedan konungaparet icke ville med tomma högtidligheter förspilla ständernas dyrbara tid [3]; andra påstodo, att det skedde af harm öfver det missöde, som träffat berörde ströskrift.

Franska hofvet blef emellertid icke blott otåligt utan slutligen mycket uppbragt öfver det sätt, hvarpå

---

[1]) Danska min. br. d. 19 Sept. 1769.
[2]) 40. 137.
[3]) Adelns prot. d. 15 Aug. 1769.

dess soldtagare, Hattarna, hade genom hvarjehanda förevändningar nu under ett halft års tid uppskjutit konstitutions-frågans behandling. Dess sändebud förklarade derföre, och denna gång uttryckligen och bestämdt, att det qvartal understöds-medel, som den 19 September var förfallet, icke skulle utbetalas, så framt man ej dessförinnan formligen och på fullt allvar framdragit denna sak till ständernas afgörande [1]. Då måste Hattarna gripa sig an, och för ständerna framlades nu i nämnde väg åtskilliga betänkanden, det märkligaste bland dem af presidenten Karl Fredrik v. Höpken, en broder till f. d. kansli-presidenten. Han understöddes af många, som insågo vådan och skadan af flere i svang komna missbruk och öfverdrifter och derföre ledda af ärlig välmening ville i någon mån inskränka ständernas och öka regeringens magt. Fältmarskalken Hamilton sade: *jag vill ingalunda införa något envälde; men om vi å andra sidan icke lägga betsel i munnen på ondskan och sjelfsvåldet, så blifva vi under namn af ett fritt folk dock hvarandras slafvar; ty, om magtegande ständer icke tillika äro lagbundna, skola partierna kunna utöfva mycket våld och mycken orättvisa. Vi hafva en lagbunden konung för att skyddas mot envälde, och böra likaså hafva lagbundna ständer för att skyddas mot mångvälde. Den magt, vår grundlag tillerkänner konungen, bör denne få behålla orubbad; ty den tjenar till skydd icke blott för hans egen höghet, utan ock för hans folks rättigheter.* Ungefär samma språk fördes af Benzelstierna, Duwall och Rappe, m. fl.

Men dessa åsigter och förslag rönte mycket motstånd icke blott bland riksdagsmännen utan ock inom allmänna tänkesättet, hvilka ingendera nu mera voro för hofvet så gynnande, som vid riksdagens början. En till

---

[1]) Arkiv. på Stafsund. Prins Gustafs bref till Lovisa Ulrika d. 6 Sept. 1769.

förändringen bidragande orsak var tvifvels-utan också den, att många började genomskåda dubbelheten af det spel, som fördes då man framtvingade riksdagen under förevändning att afhjelpa landets lidanden, men sedermera sökte begagna riksdagen förnämligast till vinnande af enskilda partifördelar, hofvets eller Hattarnas. Skulden till tänkesättets förändring blef dessutom också denna gång kastad på drottningen. Redan vid midsommars-tiden berättades [1]), huru hon stött ifrån sig Bielke och Hermanson, och någon tid derefter hette det [2]): *hon har oaktadt alla varningar börjat föra ett obetänksamt språk och visa sin brinnande längtan efter envälde* [3]), *samt öfverhopat med belöningar åtskilliga personer, som äro allmänt hatade.* Att konungen utom förslag nämnde till landshöfding Hof-Hatt-förbundets nitiske anhängare Rappe, blef ock såsom en olaglig egenmägtighet tadladt, ehuru personen var en mycket duglig ämbetsman. Hos en banko-kommissarie Helleday upptäcktes en kassabrist på omkring 374,000 d. s. m. [4]), hvilka med eller utan skäl misstänktes vara lånade åt drottningen, för att användas till röstvärfning m. m. Enligt ett annat rykte skulle hon för samma ändamål hafva omigen upplånat penningar på pant af sina juveler. Dessa gamla och nya känslor af ovilja mot hennes person, misstankar mot hennes afsigter och fruktan för hennes välde, hafva, sade man, också motverkat hofvets planer mer, än de ryska penningarna förmådde göra; häldst alla dessa både tankar och misstankar blefvo med mycken slughet begagnade af Pechlin. Nämnde herre hade nu, som sagdt är, öppet öfvergått till Mössorna och tillika i hemlighet lofvat Danmarks, Englands och Rysslands sändebud att hindra hvarje försök till

---

[1]) Danska min. br. d. 23 Juni 1769.
[2]) Österrik. min. br. d. 20 Okt. 1769.
[3]) Ihre übermässige Ungeduld Zur Suveränitet zu gelangen.
[4]) Banko-fullm. prot. Ok. 1769—Jan. 1770

konungamagtens utvidgning, hvaremot dessa herrar lofvat, i händelse han lyckades, betala honom 100,000 d. s. m., en tredjedel af hvardera staten, och oberäknadt de summor, som åt andra personer kringdelades. Från trycket utkom ock en skrift, kallad: *Uppmuntran för Svea folk till uppmärksamhet i ett högvigtigt ämne.* Dermed menades nödvändigheten af ett kraftfullt försvar för den, som man sade, hotade friheten, hvarföre ock skriften blef af allmänheten kallad *Budkaflen.* Bakom frihetskärleken dolde sig ock mången gång egennytta; ty, berättas det, *mången partiledare, som nu är kung i sitt eget stånd, vill icke afstå sin spira åt den, som är kung i Sverge.* Följden blef emellertid, att allmänna tänkesättet mer och mer vände sig mot hofvet [1]) och mot dess planer; t. o. m. ända derhän, att sjelfva Stockholms borgerskap vid årets slut valde till sina ämbetsmän för det mesta blott Mössor [2]). Äfven Hattarna, som skulle vara hofvets bundsförvandter, hyste i många fall samma åsigter, och det på sätt och af skäl, som ofta blifvit omtalade. De hade ock under 1756 års riksdag motarbetat konungamagtens utvidgning så öppet och ifrigt, att de icke utan skriande motsägelse kunnat henne denna gång förorda. Under ledning af Fersen ville de visserligen i någon mån inskränka ständernas, nu mera demokratiens rättigheter eller sjelfsvåld; dock till fördel mer för rådet, än för konungamagten [3]). Lovisa Ulrika hade emot sig fruktansvärda både härar och härförare, demokraterna under Pechlin och aristokraterna under Fersen.

Den genom Karl Fredrik Höpken väckta konstitutions-frågan blef af ständerna hänvisad till gemensam behandling af Hemliga Utskottet samt af Justitie-

---

[1]) Preuss. min. br. d. 24 Okt. 1769.
[2]) Danska min. br. d. 12 Dec. 1769.
[3]) Danska min. br. d. 21 Okt. 1769.

och Mindre Sekreta Deputationerna. I dessa hade Hattarna stor och bestämd öfvervigt; Mössorna deremot endast några få vänner; — ja så få, att de, ehuru räknande bland sig de utmärkta riksdags-kämparna Pechlin och Joh. Sundblad, likväl icke förmådde åstadkomma något kraftigare motstånd. Den 20 Oktober hade utskottet färdigt sitt förslag under titel: *»Akt om personlig säkerhet samt säkerhet om eganderätten»*; eller såsom det vanligen kallades: *Säkerhets-Akten*. Den var i någon mån fördelaktig för Konunga-magten, dock än mer för rådet, d. v. s. för de nu herrskande Hattarna. Men i det hela sökte den ock afskaffa många missbruk och många oordningar; och innehöll i detta hänseende flere berömvärda satser och stadganden. Der lästes t. ex. att; ehuru ständerna vore magtegande, berodde deras frihet och säkerhet icke af någon rättighet att gränslöst utvidga detta sitt välde, utan af den grundsats, att ingen magt finnes, som icke bör vara bunden af lag; — att sådan vore ock både bokstafven och meningen i Sverges regeringsform af 1720; — att denna följaktligen borde återställas till sin fordna enkelhet och fulla kraft samt tillhopa med riksdagsordningen af 1723 och af gällande konungaförsäkran utgöra rikets enda grundlag; — att alla vid densamma sedermera gjorda förändringar och tillägg borde afskaffas; — att hvarje medborgare borde till person, egendom, ära och tjenstebefattning ega full frihet och säkerhet, till dess han af laga myndighet blifvit derifrån dömd; — att all tortyr borde bland fria folk försvinna, och att derföre, hvad svenska lagen stadgar om svårare fängelse [1]), borde vid vanliga brottmål endast med ömmaste grannlagenhet användas, men i afseende på statsbrott alldeles förbjudas; — att ständerna borde bibehålla oförkränkt sin magt att stifta lag och att man följakteligen borde till efterlefnad återupptaga de-

---

[1]) Jfr. 37. 136.

ras länge försummade rättighet att granska samt stadfästa eller förkasta de förordningar, regeringen mellan riksdagarna utgifvit [1]; — att ständerna borde behålla qvar sin rättighet att ställa rådet till ansvar för det sätt, hvarpå regeringen blifvit handhafd, men för öfrigt afhålla sig från all lagskipning; — att fördenskull alla så kallade ständernas kommissioner eller extra domstolar af hvad namn som hälst borde för evig tid afskaffas; — att ständerna ej heller borde befatta sig med pröfning och afdömmande af enskilda till dem vädjade rättegångs-tvister, utan låta alla sådana afgöras vid laglig domstol; — att ständerna borde främja handel och näringar, men hvarken sjelfva för statens räkning sådana drifva, ej heller för andra deras idkare utfärda besvärliga reglementen; — att ständerna ej heller borde befatta sig med att bortgifva ämbeten, tittlar, befordringsrätt, pensjoner, nådegåfvor, kronogods-arrenden, krono-leveranser och dylikt, utan öfverlemna allt sådant åt regeringen.

Nästan alla dessa punkter voro förestafvade af Rappe, hvilken måhända också varit den, hvars penna uppsatt betänkandet. Dess innehåll är af stor märkvärdighet. Det visar nämligen, att, liksom Mössorna 1766 i ekonomiskt, så hafva ock Hattarna 1769 i politiskt hänseende insett och sökt afskaffa flere bland de fel och öfverdrifter, hvilka småningom inträngt i det fria statsskicket samt stört dess jemnvigt och hindrat dess välgörande verkningar. Dessa ljusa och löftesrika företeelser under frihetstidens sista år hafva vi redan förut delvis och i korthet antydt [2], och skola till dem i slutet af denna del återkomma.

Den nu föreslagna Säkerhets-akten med sina stora förtjenster blef dock och kunde lätt blifva utmålad som för mycket aristokratisk. Alla de rättigheter,

---

[1]) 38. 59.
[2]) 38. 203—206.

den tog från ständerna, skulle hädanefter, hette det väl, utöfvas af kongl. majestät. Men enligt då gällande grundlag utgjordes det kungliga majestätet icke af konungens person ensam, utan af konungens majestät och af folkets majestät tillhopa, det sednare representeradt af folkets ombud riksrådet. Ett så kalladt kongl. maj:ts beslut utgick således ej ensamt från konungens person utan gemensamt från honom och rådsherrarna, och det var för de sednare lätt att öfverrösta den förre och sålunda förestafva beslutet. Häruti låg orsaken, hvarföre säkerhets-akten ansågs vara och verkligen var mindre fördelaktig för konungen än för rådet, för ämbetsmanna-väldet, för de då regerande Hattarna; men allt detta förnämligast med hänsyn till befordringar och löpande ärender. I det hela skulle rådet också enligt Säkerhets-akten bero af ständerna, inför hvilka det borde vid hvarje riksdag redovisa, och af hvilka det kunde anklagas och till- eller afsättas. Detta utgjorde väl en stark dam mot hvarje försök till rådsvälde; men, emedan vid första anblicken något hvar tyckte Säkerhets-akten medföra ett sådant, hördes mot densamma många och högljudda rop, och meningsstriden för och mot blef utomordentligt liflig. Från trycket utkommo mer än 60 serskilda skrifter och en mängd verser, somliga för och andra mot, båda delarna ofta skrifna med en värme och en kraft, som oemotsägligen ådagalade, att de härflutit från en hos bägge partierna varm och kraftig öfvertygelse. Å ena sidan påstodo Hattarna, att nämnde Säkerhets-akt skulle bereda Sverge en framtid, full af frihet, välstånd och ära, och de liknade den vid Englands Magna Charta. Att detta beröm var i många hänseenden välförtjent, har ock sedermera blifvit af flere granskare erkändt. Men för tillfället rönte dock Säkerhets-akten det mest hårdnackade motstånd; dels derföre, att den kom från de hatade Hattarna; dels derföre, att den stridde mot den till sjelfsvåld urartade frihet, som ville göra

sig gällande; dels derföre, att den tycktes öka antingen hofvets, d. v. s. Lovisa Ulrikas, eller rådets, d. v. s. ämbetsmännens magt, hvilka båda hatades af den mer och mer framträdande demokratien.

Till ledning för Mössorna aflät ock Pechlin ett mot Säkerhets-akten ställdt betänkande, hvilket på sin tid väckte stort uppseende. I detsamma försvarade han flere frihetstidens skadligaste missbruk och i synnerhet ständernas ingripande i lagstiftning, befordringar och en mängd andra enskildheter. T. ex. Säkerhets-akten föreslog, att lagstiftande och lagskipande magten ej borde sammanblandas eller hos en och samma myndighet förenas. Pechlin invände: *ingen kan dock vara skickligare att dömma öfver lagarnas handhafvande än den, som lagarna stiftat; och att anse ständerna skickliga att stifta lag, men icke att pröfva dess tillämpning vore orimligt.* Med anledning häraf försvarade Pechlin och ville behålla det förra både tidsödande och oenighetsfödande bruket, att ständerna skulle som en öfverdomstol upptaga och afdömma de rättegångsmål, som blifvit till dem vädjade; och han påstod *sig icke hafva sett någon skada deraf föranledd; och att det vore obilligt, om ständerna icke skulle få hjelpa en medborgare, som lidit orätt. Af samma anledning ville han icke helt och hållet afskaffa de så kallade ständernas kommissjoner; ty,* sade han, *rådet skulle eljest icke behöfva frukta för några strängare efterräkningar.* Man hade anfört det varnande exemplet af romerska frihetens urartande till demokratiskt sjelfsvåld. Pechlin genmälte, *att Roms olycka och frihetens fall föranleddes icke af folkets, utan af de storas regerings-sjuka.* Likaså ville han bibehålla alla vid 1720 års regeringsform gjorda förklaringar och tillägg, såsom nyttiga skyddsvärn för folkets frihet. Hans uppsats inverkade mycket på Mössorna. De fruktade eller låtsade

frukta, att den »*nymodiga säkerheten*» skulle icke befästa utan tvärtom skaka grundlagarna. »*Älskansvärda, upplysta svenska folk*, heter det i en bland deras stridskrifter, *låtom oss ej kringföras af tallkunda nymodiga förslag; ej heller lockas att i stället för friheten söka en blott skenbar säkerhet; ej heller förvillas af dem, som åt frihetens försvarare gifva namn af sjelfsvåldets försvarare, och af Hottentotter.* Om det föreslagna stadgandet, att ständerna icke skulle befatta sig med enskilda rättegångar, yttrade samma skrift: *det vore en usel frihet, en trälaktig säkerhet, om svenska medborgare ej finge gå med sina klagomål till ständerna.* De flesta Mössornas skäl härutinnan voro föreslafvade af Pechlin; några äfven åberopade efter den då serdeles ryktbare engelske frihetskämpen Wilkes. Serskildt utarbetades och trycktes i tabellform en mellan Säkerhets-akten och förut gällande lagar anställd jemnförelse, hvilken sökte ådagalägga att nu föreslagna ändringar skulle vara stridande mot grundlagen och mot folkets frihet.

Hofpartiet å sin sida klagade visserligen, att nämnde förslag icke medförde åt konungen de större fördelar, Hattarna 1768 och äfven sedermera förespeglat. Genom hejdandet af åtskilliga missbruk, som ständerna tillåtit sig, skulle dock konungen hafva medelst berörde Säkerhets-akt erhållit större trygghet än förut samt i några punkter större magt; hvilka fördelar dessutom möjligtvis kunde begagnas såsom utgångspunkter för vidsträcktare framtida planer, och det tyckes äfven, som någonting dylikt varit påtänkt. Med större ifver, än man eljest kunnat vänta, ansträngde sig derföre hofpartiet till genomdrifvande af nämnde akt. Prins Gustaf, som någon tid hållit sig stilla, säges ock nu hafva ordnat och underhållit flere fritafflar till uppmuntrande af gamla och vinnande af nya anhängare, och Sinclair utdelade löften om stjernor, om ämbeten o. s. v. om gunst-bevisningar

i rättegångs-väg o. s. v. Å andra sidan var Pechlin i sin verksamhet outtröttlig och på sitt sätt öfverträfflig, och danska, ryska och engelska sändebuden utbetalade stora summor [1]. Det var ock med utomordentlig spänning och oro, man motsåg den storm, som skulle utbryta, när nu saken blef hos ständerna till slutligt afgörande föredragen.

Bondeståndets gamle taleman och Hattarnas gamle anhängare, Olof Håkansson, hade äfven vid denna riksdag visat prof på sin stora förmåga; ty han hade länge nog lyckats att inom sitt stånd upprätthålla Hattarnas åsigter [2], ehuru dessa voro för allmogen föga gynsamma. Men han började blifva svag och sjuklig; Pechlin med sina handtlangare lyckades derföre bland riksdags-bönderna vinna flere och flere anhängare, och att slutligen upphetsa sinnena ända derhän, att några bönder hotade slå ihjel ståndets sekreterare Palén [3], hvilken nu liksom 1756 arbetade för Hattpartiet. Enligt Pechlins önskan blef ock Säkerhetsakten af ståndet förkastad. Några dagar efter detta nederlag afled Olof Håkansson. Han efterlemnade en förmögenhet af 6- några säga 700,000 d. s. m., ett talande vittnesbörd om arten af åtminstone en sida i hans riksdagsmanna-verksamhet.

Inom borgareståndet blef spänningen häftigare och hvarje parti skref lofsjungande verser öfver sina kämpar [4]. Nämndt är huru Pechlin mutat den in-

---

[1]) Österr. min. br. d. 10 Nov. 1769 säger, att också preussiska sändebudet Cocceji har till Säkerhets-aktens motarbetande utbetalat 40,000 banko rdr, dock i allra största hemlighet. I bref af d. 12 Dec. 1769 uppgifver danska sändebudet, att han, Juel, utbetalat troligen förnämligast för denna sak 38,890 d. s. deribland åt riksrådet Ribbing 3,833, åt Durietz för två månaders fritafflar 5,333, för den stora voteringen på riddarhuset 8,000, åt borgareståndet 3,000, åt Sundblad för samma stånd 6,000, åt Rothman 600 o. s. v. allt d. s.

[2]) Danska min. br. d. 29 Aug. 1769.

[3]) Österr. min. br. d. 3 Nov. 1769.

[4]) Danska min. br. d. 5 Sept. 1769.

flytelserike borgmästaren Schauv och många dennes vänner. Striden blef ock i yttersta grad häftig och bullersam. Talemannen, borgmästaren Gother, en anhängare af Hattarna, förmådde icke styra det våldsamt upprörda ståndet. Oordningen gick så långt, att motstånds-partiet med Schauv i spetsen uppsatte och framtvingade både proposition och omröstning. I denna sednare deltog ej talemannen ej heller omkring fyratio hans anhängare, hvarföre den utföll med 62 röster mot och blott 3 för Säkerhets-akten. Talemannen och hans vänner lemnade då rummet, men de andra stannade qvar och stadfästade det tagna beslutet. Tvisten hade varat från kl. 9 f. m. till öfver 4 e. m. och protokollet upptager 157 folio-sidor [1]).

Bland presterna var flertalet öfvertygadt om Säkerhets-aktens billighet och nytta. Dock äfven inom detta stånd funnos några uteslutande vänner af en obegränsad frihet och bland andra prosten Kröger. I den nu framlaggda Säkerhets-akten trodde han sig upptäcka en förberedelse till suveränitetens införande, hvarföre han ock afiät mot densamma ett på sin tid mycket omtaladt betänkande. Brinnande af harm öfver sitt partis nederlag i rådsherre-saken och i synnerhet öfver de stämplingar, medelst hvilka man i December 1768 framtvingat riksdag, tillät han sig nu att mot andra sidans män framkasta svåra beskyllningar och derjemnte ock några ganska närgångna frågor; t. ex. huruvida sammankallandet af en riksdag borde bero af konungen ensam, eller af konungen och rådet? — huruvida kollegierna haft laglig rättighet att, som de gjorde, nedlägga sina göromål? — huruvida konungens och riksrådet Hjärnes uppförande vid samma tid verkligen förtjenade den tacksägelse, ständerna dem egnat? o. s. v. Talet väckte mycket uppseende och framkallade många

---

[1]) Borgare st. prot. d. 2 Nov. 1769. Österr. min. br. d. 3 Nov. 1769, innehåller härom en något afvikande berättelse; t. ex. att Schauv blef, vid Gothers bortgång, af de qvarstannande för tillfället vald till taleman.

motsägelser, i synnerhet af biskop Benzelstjerna, hvilken icke blott försvarade utan ock berömde konungen och Hjärne, *såsom de der icke tillstoppat sina öron för det nödlidande folkets rop*. Säkerhets-akten blef ock af preståndet antagen med 38 röster mot 13. Enligt förslag af Benzelstjerna väcktes derpå fråga om Krögers uteslutande från ståndet. Till dennes försvar, åtminstone mot så sträng bestraffning, uppträdde flere och i synnerhet häfdatecknaren Celsius; men förgäfves. Kröger blef utvoterad, och ståndets taleman uppmanade presterskapet i Skåne att ej mer välja honom till riksdagsman. Huru häftigt dock en stor del af allmänheten var uppskrämd och uppretad mot Säkerhets-akten och mot de derunder, kanske ej alldeles utan skäl, förmodade suveränitets-planerna, visade sig vid detta tillfälle ganska tydligt. Ledamöter af Stockholms borgerskap gjorde ett sammanskott och köpte åt Kröger en silfverkanna af 242 lods vigt, på hvilken de läto inrista följande ord:

Att kallas till likars fullmägtig
I det vigtigaste menniskovärf,
Lagstiftningen;
Att ifra för samtidas och efterkommandes rätt,
Nitälska mot farliga anslag,
Och derföre
Hatas af egennyttan,
Tadlas af afunden,
Förföljas af agget,
Är frihetshjeltars lott och vanliga lön;
Hvilken ock tillfallit herr prosten
Karl Kröger,
Vid riksdagen i Stockholm år 1769,
Af hvilken ärofulla händelse
Några dess vänner
Velat bevara åminnelsen
Genom
Denna Skänk.

Derjemte skrefvos till hans ära flere verser, i hvilka bland annat lästes:

Den är för Sverges frihet tröger,
Som icke älskar prosten Kröger.

och

Den vare aldrig värd att frihets frukter njuta,
Som vill vår Krögers namn ur ärans tempel sluta.

En assessor i antiqvitets-kollegium vid namn Helsingius uppsatte förslag till en mycket lofprisande inskrift på en minnespelare, som borde öfver bemälte frihetshjelte uppresas. Vid färden från Stockholm blef denne ock af en stor skara beundrare åtföljd till Liljeholmen, hvarest de under versernas afsjungande, och många stående på knä, drucko skålar för den »store frihetsmartyren». Att presteståndet utvoterat honom och tillika antagit Säkerhets-akten väckte hos en mängd dylika frihetsvänner en sådan förbittring, att de läto förfärdiga en tafla, som föreställde trenne män, förande, den ene en värja (adelsmannen), den andre en aln (borgaren), den tredje en spade (bonden) och under dem en svart hund med uppspärradt gap; och med öfverskrift: *de tre gagna, den fjerde skadar* [1].

På riddarhuset blef striden ganska häftig och redan under en förberedande öfverläggning så våldsam, att Fersen, efter ofta upprepade förmaningar och böner, slutligen i förtviflan om lugnets upprätthållande förklarade sammanträdet upplöst och steg upp från landtmarskalk-stolen samt närmade sig dörren. Men när alla de öfriga stannade på sina platser, återvände äfven han till sin, och nu, ehuru blott med yttersta möda, lyckades han att återställa lugnet [2]. Sakens

[1]) Prestest. prot. Nov. 1769. Danska min. br. d. 12 Dec. samma år.

[2]) Österr. min. br. d. 3 Nov. 1769 berättar, att, när Fersen lemnade sin plats, stod bredvid talemans-bordet Mössan amiralen Falkengren, hvilken i egenskap af Brahe-ättens fullmägtig möjligtvis velat som vice landtmarskalk öfvertaga riddarhusets ledning; men att J. M. Sprengporten lade handen på landtmarskalk-stolen och

utgång hos adeln var måhända också af större vigt, än mången kunde tro, ty några dock osäkra tecken tyckas antyda, att, ifall Säkerhets-akten blifvit antagen af adeln liksom af presterna, hade hofpartiet ämnat med åberopande af dessa tvenne stånd våldsamt genomdrifva förslaget, kanske ock än större förändringar. Vi hafva äfven nämnt, huru prins Gustaf genom fritafflar och Sinclair genom slösande löften sökte värfva anhängare. Hofpartiet trodde sig vara så försäkradt om framgång, att, som man säger, prinsen hade för den dag, då saken skulle afgöras, låtit ordna ett stort gästabud till firande af den väntade segern.

Men å andra sidan var Pechlin lika verksam medelst utdelande af penningar och löften samt utspridande af misstankar och vanrykten, och det berättas, huru han i förväg skaffat sig på hvarje riddarhusets bänk vissa anhängare, som der skulle verka för hans afsigter; — likaså, att han, när den afgörande dagen kom, stod i riddarhusets förstuga och köpte röster för 200 plåtar stycket. Det är förvånande att se, huru många smädliga anspelningar eller grofva tillmälen han under dessa dagar fick uppbära, muntligen och skriftligen, och i både stånd, utskott och sällskaper. Men lika förvånande voro ock det orubbliga lugn och den isande köld, med hvilka han bemötte dessa anfall, samt den sluga beräkning och ihärdighet, hvarmed han visste inför den lättrogna eller okunniga allmänheten framställa sig såsom en frihetens martyr och som ett mål för hat och förföljelser endast derföre, att han kämpade mot suveränitets-planerna. Han blef ock af många ansedd som en utomordentligt stor frihets-hjelte och som sådan i smickrande tal och verser flere gånger beprisad. I en af de nyss omtalade ströskrifterna, undertecknad af ordet *Frihets-*

[illegible]

[illegible]

ropade högt, *att eho, utom Fersen, som vågade sätta sig der, skulle betala det med lifvet*, och att det var till följe af riddarhusets böner, som Fersen återvände till sin plats.

vän, hette det: *I Pechlin ser du, o Svea-folk! din frihets väldige beskyddare, hvilken, brinnande af ädelt mod för fosterlandets väl, försvarar med ogemen styrka dina rättigheter. Han fruktar ej tadlet; ty medborgares sanna väl är hans enda syftemål, och derföre är han högt älskad och beprisad af sin samtid, och skall blifva med erkänsla och högaktning omtalad af den senaste efterverld.* I en bland de till hans ära tryckta sångerna lästes:

Du, som en prydnad är för Sverges riddersmän,
Du, som i tänkesätt Dig visar folkets vän,
Pechlin! låt Din förtjenst i dag mitt ämne blifva,
Och anse med behag en skald, som vill beskrifva
Det loford, som Dig gifs af trogna landsmäns bröst;
Ty, när jag prisar Dig, så tolkas folkets röst.
Du visar, hvaruti vår frihet rätt består,
Att största säkerhet är den, då ständer rår.

Far fort i Dina värf, Du fosterlandets vän,
Och fast Din ära Dig förskaffat afundsmän,
Låt ej Ditt rena nit för Sverges väl försvinna,
Låt Sverge städs deraf få flere frukter finna,
Så skall Dig tacksamhet af sensta tider ske,
Och förr'n Ditt minne dör, sin ända verlden se.

Den 15 November utkämpades på riddarhuset den afgörande striden. För Säkerhets-akten skref och talade märkvärdigt nog utom häfdaforskaren Schönberg ingen bland Hattpartiets mer framstående medlemmar, utan blott personer af andra och tredje ordningen [1]). Mot Säkerhets-akten framträdde många Mössor, i synnerhet Karl Ridderstolpe och Klas Frietzcky, denne sistnämnde förnämligast af det skäl, att de föreslagna ändringarna skulle inskränka ständernas, demokratiens, men öka

[1]) Af detta och några andra skäl hafva många trott, att några Hattarnas högsta ledare icke önskade framgång åt förslaget, ehuru Hattpartiet i sin helhet hade detsamma med ifver omfattat.

rådets, aristokratiens magt. Vid den slutliga omröstningen blef ock Säkerhets-akten förkastad med 457 röster mot 431. Man trodde, att många Mössor, inseende förslagets stora förtjenster, hade röstat för detsamma; men att några Hattar af fruktan för Lovisa Ulrikas möjligtvis blifvande öfvervälde tvärtom. Emellertid var nu Säkerhets-akten förkastad genom adelns, borgrarnes och böndernas sammanstämmande beslut; och till stor del genom Pechlins verksamhet och tillställningar. Dagarna derefter uppbar han ock af de främmande sändebuden de 100,000 d. s. som honom för denna riksdagsbragd blifvit lofvade [1]), och dessutom gaf honom Ryssland en årlig pension af 4,000 rubel, och hvar och en bland de tre staterna åt hans fru ett smycke, värdt 1,000 d. s.

Hofpartiet var utom sig af förbittring icke blott mot honom och Mössorna, utan ock mot Hattarna, hvilka först länge uppskjutit frågan om konungamagten och sedermera icke i Säkerhets-akten sökt skaffa densamma större fördelar, och slutligen icke kraftigare medverkat ens till de nu föreslagnas genomdrifvande. Det var, klagade man, Hattarna, hvilka alltid tillintetgjorde hofvets planer, år 1756 som dess öppna vedersakare och år 1769 som dess låtsade men förrädiska vänner. *Jag är*, skref Karl Scheffer, *jag är utom mig af harm öfver deras trolösa uppförande* [2]). Prins Gustaf inställde naturligtvis sin tillämnade segerfest, och reste dagen efter sista omröstningen till Ekolsund. *Jag harmas*, skref han till Scheffer, *icke så mycket deröfver att vi tappat konstitutions-frågan, ty, sådan den nu var, skulle den icke tjenat oss till någonting; — utan fast mer deröfver, att jag måste se mitt folk förderfvadt till den grad, att det sätter sin lycka i villervalla, i anarki. Ni vet bäst, huru lätt det skulle*

---

[1]) Danska min. br. d. 13 Jan. 1770.

[2]) Upsala bibl. Gust. papper. K. Scheffer till prins Gustaf d. 4 Nov. 1769.

för ett år sedan hafva varit att med ett enda slag göra slut på alla dessa oordningar. Orden åsyftade prinsens 1768 förehafda; men då af Lovisa Ulrika afstyrda plan att medelst ett våldsamt slag genomföra revolutionen. Till sådana tankar återkom han också nu, och hvälfde i sitt hufvud nya förslag att med Frankrikes hjelp och *»styrkans rätt»* genomdrifva sina önskningar.

Lovisa Ulrika, som inledt förbundet med Hattarne och med Pechlin och trott på deras löften, fann sig nu af båda bedragen, och hennes känslor dervid behöfva ej beskrifvas. Hatet mot Hattarna blef så mycket bittrare, som de beröfvade henne också Frankrikes understöd. Fersen hade nämligen bibringat Modene den öfvertygelsen, att alla försök till svenska konungamagtens utvidgning skulle blifva fruktlösa, t. o. m. ändamåls-vidriga, så länge Adolf Fredrik lefde, och Lovisa Ulrika således skulle få den ökade magten i sina händer; och att fördenskull alla derhän syftande åtgerder borde uppskjutas till den tid, då prins Gustaf bestigit tronen; en öfvertygelse, hvarefter också Frankrike sedermera till Lovisa Ulrikas förtrytelse handlade. För tillfället kunde hon emellertid ingenting göra. Till belöning för sitt biträde vid riksdagens framtvingande och vid Möss-regeringens störtande måste konungahuset i stället för den väntade magtutvidgningen, åtnöjas med de rika anslag, hvarmed det af Hattarna på landets bekostnad öfverhopades, tröstades, mutades; såsom vi längre fram skola berätta.

TRETTIONDESJUNDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1769—1770.

GRANNSTATERNAS INFLYTANDE PÅ KONSTITUTIONS-FRÅGAN 1769.

Vid nu omtalade brytning voro utrikes magternas sändebud mycket verksamma. Deras åsigter, planer

och åtgerder äro redan vid spridda tillfällen angifna; men må här i sammanhang för minnet återkallas.

Alltsedan trettio-åra-kriget hade Frankrikes plan varit att begagna Sverge som bundsförvandt, stundom som besoldad vapendragare, under sina i Tyskland förda fejder, hvarföre det ock varit angeläget om att bibehålla Sverge vid dess besittningar inom samma rike [1]). Till en sådan vapendragare-tjenst hade Hattarna två gånger förnedrat sitt fädernesland, nämligen när de inveklade det i finska och i pommerska krigen. Men efter 1760 förmådde ej detta parti längre beherska riksdagarna och således ej heller till Frankrikes tjenst godtyckligt använda Sverges stridskrafter. Hofvet i Paris beslöt fördenskull hjelpa Sverges konung till större magt för att sedermera genom att understödja eller muta, icke mer något riksdags-parti, utan honom och hans omgifning, kunna efter sina afsigter leda Sverge och använda dess härar. Det var en sådan beräkning, som låg till grund för franska sändebudets uppförande under riksdagen 1769.

England, i egenskap af handelsstat, önskade fred och sökte fördenskull upprätthålla både det fria stats-skicket och Mösspartiet, hvilka begge mer gynnade en fredlig än krigisk statskonst. I egenskap också af fabriksstat önskade England åt sina tillverkningar så utvidgad afsättning och så få medtäflare som möjligt, och ville fördenskull störta Hattarna, hvilkas ifver för svenska fabrikernas upphjelpande möjligtvis kunde i någon mån skada de engelska.

Än vigtigare var förhållandet till grannstaterna Danmark, Ryssland och Preussen. Minnet af Sverges konungar Gustaf Adolf, Karl den tionde och Karl den tolfte samt af deras krig, likaså kännedomen af den strids- och äfventyrs-lystnad, bemälte regenter och deras segrar ingifvit en betydlig del af svenska folket; — allt detta hade hos grannarna och hos Europas flesta

[1]) Jfr. sid. 104—106.

statsmän alstrat den farhågan, att, om konungen i Sverge finge större magt, torde han, lockad af företrädarnes krigsära, af folkets krigslystnad eller af eget öfverdåd snart angripa sina grannar och omigen störta Nordens folk i eländet och fasorna af ett allmänt och kanske långvarigt krig [1]). Farhågan var grundad; ty både Lovisa Ulrika och prins Gustaf spejade begärligt efter tillfälle att få angripa Danmark och eröfra Norrge; stundom likaså att få angripa ryssarna, hvartill de också nu af Frankrike uppmanades. Redan till följe af denna och ej minst af denna orsak önskade bemälte grannar att förekomma svenska konungamagtens utvidgning.

Dertill bidrog ock den erfarenheten, att stater, i hvilka undersåtarnes röst kan göra sig gällande, äro i allmänhet mindre farliga grannar; dels derföre, att folket, som mest får vidkännas krigens olägenheter och bördor, vanligtvis söker bibehålla freden så länge möjligt; dels derföre, att den oenighet och de partier, som i fria stater uppstå, förlama ofta dessas kraft till såväl anfall som försvar. Det var ock af denna anledning, som under förflutna tider Sverge, Ryssland, Österrike och Brandenburg gång på gång förbundo sig till upprätthållandet af det fria statsskicket i Polen; och som sedermera och under frihetstiden Danmark, Preussen och Ryssland gjorde med hänsyn till Sverge på samma sätt. Liksom Rom på sin tid och liksom flere svenska konungar, i synnerhet Karlarna, den tionde

[1]) Grev v. d. Ostens Gesandtskaber, Kiøbenhavn 1870, sid. 141. — »Der fandtes neppe en eneste Statsmand i Europa, der ikke ansaae Enevældets Indførelse i Sverige som eensbetydende med Gjenoptagelsen af en ødelæggende Krigspolitik». Denna skrift jemnte »Brevvexling mellan Grev Johan Hartvig Ernst Bernstorff og Hertugen av Choiseul 1758—1766, Kiøbenhavn 1871» samt likaså »Styrelsen af Danmark-Norges Udenrigspolitik under Struensee af E. Holm. Kiøbenhavn 1871» sprida mycket och nytt ljus öfver detta tidehvarf, om hvilket redan förut åtskilliga vigtiga upplysningar erhållits genom kejsarinnan Katarina II:s åsyftade stora nordiska Alliance, af N. Tengberg. Lund 1863.

och tolfte sökte anstifta och underhålla oenighet och t. o. m. uppror inom sina grannstater, så gjorde nu grannstaterna med Sverge, och äfven häruti torde man finna en bidragande orsak till många motbjudande riksdags-uppträden.

Ofvan beskrifna beräkningar hade till en viss grad länge hos Sverges grannar förefunnits och bidragit till deras ofta omtalade benägenhet att upprätthålla 1720 års regeringsform. Stundom, t. ex. omkring 1762 hade väl både Preussen och Ryssland förehaft planer till svenska konungamagtens utvidgning; detta var likväl blott en öfvergående tillfällighet. Men när Frankrike omkring 1764 började med ifver arbeta till samma mål, blefvo Sverges grannstater oroliga och begynte tänka på kraftiga mot-åtgerder. Förbund till upprätthållande af på en gång Sverges fria statsskick och Nordens fred ingingos fördenskull mellan Preussen och Ryssland 1764 och mellan Danmark och Ryssland 1765; dock var tills vidare fråga endast om fredliga medel och om underhandlingar vid riksdagarna. Danmarks beteende härunder påkallar serskild uppmärksamhet. Bernstorff förutsåg de faror, med hvilka Rysslands växande magt hotade Norden. Han hade fördenskull under sjuåriga kriget motarbetat Rysslands eröfrings-planer på Ost-Preussen, och ville ej heller nu förhjelpa det till några landvinningar från Sverge, emedan han förutsåg, att dess öfvermagt och öfvermod skulle derigenom än mer tillväxa. Filosofoff och Saldern, ryska sändebud i Köpenhamn, hade ock redan nu behandlat dervarande regering med samma stötande öfvermod, som ryska sändebudet Korf någon tid förut visat mot den i Stockholm. Bernstorffs önskan var således att hvarken öka Sverges magt, ty sådant kunde medföra vådor för Danmark; men att ej heller minska den, ty sådant kunde medföra vådor för både Sverge och Danmark; utan i stället att mellan båda dessa stater och mellan deras konungahus, medelst ofta omtalade förlofning, knyta en nära

förbindelse, till följe af hvilken de skulle utan inbördes afund eller eröfrings-planer, men under inbördes fred och vänskap stödja hvarandra mot faror från både Öster och Söder; det hela ett för sin tid märkligt förebud till våra dagars skandinavism. Äfven Frankrikes dåvarande förste minister Choiseul gynnade planen såsom ett medel att hejda Rysslands växande magt, och den engelske statsmannen Pitt skall hafva hyst likartade åsigter. Utförandet mötte dock flere hinder; dels hos båda folken, hos hvilka det gamla ömsesidiga national-hatet ännu mångenstädes glödde under askan och tidtals blossade upp; dels hos svenska konungaparet med dess ovilja mot Danmark och eröfringsplaner mot Norrge; båda delarna öfverflyttade på prins Gustaf och af honom med mycken ifver omfattade [1]). Härtill kom, som ofta nämndt är, den öfvertygelsen, att i fall svenska konungens magt ökades, skulle Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika med sina holsteinska tänkesätt genast begagna den till anfall mot Danmark. Dessa förenade omständigheter gjorde, att Bernstorff, förtviflande om vänskapligare förening med Sverge, ingick 1765 nämnde förbindelse med Ryssland. Den derpå följande svenska riksdagen 1765—1766 och dess fredliga åsigter lugnade väl grannstaternas farhågor; men de väcktes om igen och till ökad styrka under riksdagen 1769. Man fick nämligen veta, att Frankrike med ökadt eftertryck och, som många trodde, med trofast understöd af Hattarna, ämnade skaffa Adolf Fredrik mera magt, och att Sverge skulle derefter angripa Ryssland för att dymedelst hjelpa Frankrikes bundsförvandt Turkiet; och att som förberedelse dertill skulle 15,000 svenskar genast öfversändas till Finnland [2]). Vid dessa hotande företeelser

---

[1]) Danska min. br. d. 10 Maj 1768.

[2]) Det var alldeles på samma sätt, som man 1739 (35. 27) sände troppar till Finnland och derigenom förberedde finska kriget 1741. Flere anteckningar tyckas visa, att Axel Fersen ämnades till anförare för de troppar, som 1769 skulle afsändas. Uppgiften

utrustade Danmark och Ryssland sommaren 1769 flere örlogs-fartyg för att, om så behöfdes, kunna med väpnad hand afvärja alla dylika försök. När sedermera fram på hösten den s. k. konstitutionsfrågan skulle på svenska riksdagen afgöras, och, som många trodde, till konunga-magtens fördel, då kände sig grann-staterna uppmanade till nya försvars-åtgerder. Just då eller den 12 Oktober 1769 afslöto fördenskull Preussen och Ryssland sins emellan ett nytt förbund af innehåll, att gemensamt söka upprätthålla 1720 års statsskick, och att, om Sverge antingen angrepe Ryssland eller upphäfde nu gällande regerings-form och gåfve sin konung oinskränkt magt, skulle hvar och en bland dessa båda händelser anses som *casus foederis*, och Preussen vara förbundet att infalla i För-Pommern för att derigenom splittra Sverges krafter. Till att ingå i detta förbund blef äfven Danmark lockadt, dels genom nyss uppräknade skäl, dels genom Rysslands löften att främja dess planer på Sleswig och Holstein och att, i händelse förbundet ledde till fredsbrott, söka förskaffa Danmark antingen ersättning för sina krigskostnader, eller ock någon landvinning utefter Norrges östra gräns. Denna öfverenskommelse och förbunds-magternas deraf föranledda åtgerder i Stockholm bidrogo mycket till det slut, konstitutions-frågan erhöll, nämligen att alla försök till konungamagtens utvidgande misslyckades. Dermed hade ock grannstaternas förbund nått sitt mål för

---

om ofvannämnde planer finnes i *Histoire de la dernière revolution de Suède par Ch. Fr. Sheridan, Londres 1783*, sid. 306, 307, 312. Äfven *Flassan, Histoire de la diplomatie française*. T. VII. s. 55 o. f. säger, att Frankrike ville öka Adolf Fredriks magt och sedan *förmå honom till ett krig mot Ryssland, såsom en diversjon till turkarnas förmån*. En dylik plan finnes, ehuru blott i allmänna ordalag, omtalad också i ministerbref, sända till Stockholm från G. A. Nolcken London d. 7 och 22 April 1769 och d. 28 Febr. 1770, och från Creutz i Paris d. 22 Okt. 1769 — alla i Riksark.

hvälfningen 1772 gifva det vackra utseendet af en nödvändig och högst välgörande bragd, har likaledes Gustaf den tredje och efter honom flere skriftställare ända till våra dagar uttalat och sökt göra till en historisk trosartickel den åsigten, att nämnde statshvälfning och då ökade konungamagt hafva räddat Sverge från förlusten af Finnland och Pommern, och från det framtida än svårare olycksödet att blifva såsom Polen deladt och tillintetgjordt. Kanske! Möjligheternas rike är stort. Vi hafva dock här ofvan framlaggt några skäl för den åsigten, att faran var, åtminstone vid den tiden, icke på långt när så stor, som man föregifvit. Den skulle t. o. m. varit alldeles ingen, ifall icke Lovisa Ulrika, genom oupphörliga under tjugo år fortsatta stämplingar mot det besvurna samhällsskicket och med än det ena än det andra partiet, hade just sjelf underhållit och ökat misstroendet och oenigheten och derigenom försvagat landets krafter. Om i stället konungaparet nöjt sig med den magt, gällande lag medgaf, och utan alla personliga biafsigter ärligt och allvarligt sökt främja endast sitt rikes, sina undersåtares väl; — sannerligen i sådan händelse skulle ingen hvarken inre oenighet eller yttre fara hafva hotat. Dock, som sagdt är, ingen förmår säga, hvad en fortsatt frihetstid kunnat bära i sitt sköte. Men hvad den 1772 ökade konungamagten, den, som man säger, *frälsande* konungamagten bar i sitt, det hafva vi erfarit; nämligen, att det var just den, som genom sina förvillelser och missbruk sedermera vållade Sverges förlust af både Finnland och Pommern.

TRETTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1769—1770.

ÅTGERDER TILL NÖDENS AFHJELPANDE.

Vi minnas, huru under året 1768 Hof- och Hattpartierna hade med täflande ifver framställt landets

tillstånd såsom i hög grad olyckligt, och en urtima riksdag såsom enda möjliga botemedlet; — likaså, huru Mössornas ledare påstodo, att nöden, ehuru i vissa fall ganska kännbar, likväl ingalunda var så stor, att den fordrade riksdag; och t. o. m. att bergs- och bruksrörelsen, öfver hvars lidande mest klagades, likväl icke befann sig i större förlägenhet än många gånger tillförene, utan tvärtom fortgick med i det hela oförminskad fart; — likaså, huru Hof-Hatt-förbundet, utan att ens försöka vederlägga dessa inkast, dessa påståenden, fortsatte sina högljudda nödrop, och slutligen medelst understöd af åtskilliga ämbetsverk lyckades framtvinga riksdagen; — likaså, huru landets nöd och dess afhjelpande blefvo dervid framhållna såsom de förnämsta, de egentliga föremålen för denna riksdags verksamhet; — men ock, huru första föremålet för den samma blef, icke att afhjelpa rikets öfverklagade nöd, utan att förhjelpa Hattarna till rikets styrelse; — likaså, huru äfven andra föremålet för riksdagens verksamhet blef, icke att afhjelpa besagde nöd, utan upprepade försök att förhjelpa konungen till mera magt.

Först sedan dessa de båda partiernas strider blifvit utkämpade, kom man till slutlig behandling af den fråga, som rörde hela folket, nämligen den om nödens afhjelpande. Denna besynnerliga ordning i ärendernas företagande blef af Mössorna anmärkt. *Jag hade trott*, skref i November 1769 Klas Frietzcky, *jag hade trott, att det första och angelägnaste ämnet för ständernas öfverläggningar bort blifva att hjelpa riket ur den allmänna nöd, man öfverklagat.* Andra herrar af Mösspartiet hade dessutom flere gånger förutsagt, att urtima riksdagen icke skulle för nödens afhjelpande hafva andra medel att föreslå än de vådliga, som bestodo i lättade bankolån, ökad sedelstock samt ökad in- och utländsk skuldsättning, o. s. v.

Det var först i Juli 1769, som Hattarna framkommo med ett formligt förslag, dock mindre till

den egentliga nödens afhjelpande än till ordnande af penninge-rörelsen. I öfverensstämmelse med Hattarnas vanliga och berömvärda sträfvande efter brännvins-bränningens inskränkande, var också deras nu framlaggda finans-förslag grundadt på brännvins-förbud. Dettas efterlefnad skulle, hoppades man, minska införseln af främmande säd och derigenom äfven utförseln af Sverges klingande mynt och således stärka banken och höja sedlarnes värde. Men förslaget fick emot sig borgare- och bondeståndens benägenhet för fri brännvins-rörelse, och tillika en mängd skuldsatta godsoch brukseegare, hvilka fordrade skyndsammare hjelp, än ifrågavarande på en längre tid beräknade förslag kunde medföra. Den till Mösspartiet då öfvergångne Pechlin satte sig i spetsen för och ordnade dessa spridda missnöjen, och förslaget föll [1].

Då utarbetades ett nytt, grundadt också det på brännvins-bränningens inskränkande; men tillika, skref preussiska sändebudet [2], *på åtskilliga mindre säkra antaganden*. Några dagar derefter [3]) tillade han: *det lofvar att minska skatterna, utvidga handeln samt främja näringar och penninge-rörelse; men talar om dessa fördelar blott i allmänna ordalag och utan att angifva de medel, genom hvilka de skola vinnas, hvarföre ock löftena blifva af många betraktade endast som tomma ord.* Förslaget rönte också motstånd på riddarhuset, i synnerhet af Essen, Frietzcky och Rudbeck, hvilka försvarade reduktions-riksdagens ekonomiska åtgerder och utarbetade å sin sida ett förslag, som skulle vara bättre än det af Hemliga Utskottet framlaggda. Striden blef ganska liflig, och utskottet segrade med en öfvervigt af blott tio röster, nämligen med 431 mot 421; dess förslag blef ock af de tre andra stånden antaget.

---

[1]) Danska och Österr. min. br. d. 21 Juli 1769.

[2]) Den 12 Sept. 1769.

[3]) Den 14 Nov. 1769.

Den hjelp, det lofvade, kunde dock väntas och vinnas blott småningom och genom fortsatt enskild sparsamhet och försakelse; härutinnan ungefär lika med den finans-plan, reduktions-riksdagen föreslagit. Men nyss omtalade skuldsatta och mycket nödställda personer ropade efter snarare och kraftigare hjelp. En sådan kunde ej gerna bestå i någonting annat än i lättade bankolån, ökad sedelstock och nedsatt sedel-värde; medel, hwilka voro betänkliga i sig sjelfwa och ofelbart skulle stöta för hufvudet den redbaraste delen af folket. De voro dessutom mycket motbjudande också derföre, att, som nämndt är, Mössorna flere gånger förutsagt, det Hattarna skulle komma att dem tillgripa och dymedelst störta penninge-rörelsen tillbaka i den gamla villervallan. Den nya Hatt-regeringen mägtade likväl icke utfinna några andra medel och vågade ej heller i längden sätta sig emot besagde sina häftiga och högröstade bundsförvandter; ty dessa kunde i sådan händelse öfvergå till Mössorna. Man började fördenskull göra det ena medgifvandet efter det andra, och förnämligast i följande punkter. Hemliga Utskottet beslöt: 1:o att banken skulle under fyra års tid utlåna 1,000,000 d. s. m. årligen till upphjelpande af bergs- och bruksrörelsen samt landtbruket [1]; 2:o att man skulle mot statsobligationer upptaga ett inrikes lån på 1,333,333; 3:o att kursen lemnades fri; 4:o att vilkoren för både erhållande och återbetalande af bankolån lättades. Några de vigtigare bland dessa beslut fattades först under de 4 till 5 sista dagarna af riksmötet, då vanligtvis det minsta motståndet är att förvänta. Men det dröjde sedermera icke länge, förr än många och högljudda stämmor förklarade bestämdt, att dessa

[1]) Bankofullm. prot. i banken Nov. Dec. 1769. Preus. min. br. d. 12 Sept. 1769 säger, att man af dessa tillämnade 4,000,000 ville använda 1,600,000 på bergs- och bruksrörelsen, 20,000 på kopparverken, och 3,000,000 på landtbruket. (Summanderna öfverensstämma ej med summan).

åtgerder skulle snart störta finanser och penningeverk i samma villervalla, hvari de före 1765 sig befunno. *Nu hafva vi sett,* ropade man, *på hvad sätt Hattarna och urtima riksdagen afhjelpt svenska folkets öfverklagade nöd och olyckor;* och sjelfva prins Gustaf har i en sin efterlemnade minneskrift uttryckligen sagt; att *riksdagen 1769 slutade utan att medföra något botemedel för det onda, som varit anledningen till dess sammankallande.*

Den 19 Dec. 1768 fattades beslutet om urtima riksdagens sammankallande, och det med så mycken brådska, att konungen icke ville gifva rådet ens två dagars ytterligare betänketid; så angeläget hettes det då vara att med all möjlig skyndsamhet komma det betryckta landet till hjelp. Men sedan urtima riksdagen väl blifvit sammankallad, försvagades eller försvann med ens denna feberaktiga brådska, och några vigtigare åtgerder till nödens afhjelpande blefvo ej vidtagna förr än tretton månader derefter, eller i Januari 1770.

TRETTIONDENIONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1769—1770.

DESS HUSHÅLLNING MED STATENS TILLGÅNGAR, M. M.

Föregående kapitel har visat, huru otillräckliga och delvis skadliga de medel voro, som Hattarna för afhjelpande af landets nöd tillgrepo. Närvarande kapitel skall visa, huru samma parti använde statens för handen varande tillgångar på ett sätt, som visserligen understödde och gynnade en hop enskilda personer och samhälls-klasser; men som i det stora hela ingalunda afhjelpte utan tvärtom ökade nöden och villervallan både för närvarande och än mer för kommande tider. Det finnes troligen få exempel på ett slöseri,

så gränslöst som det, hvartill 1769 års ständer gjorde sig skyldiga, ej heller så samvetslöst; man besinne svenska folkets dåvarande fattigdom, och tillika Hof-Hatt-partiets löften att afhjelpa landets nöd. Denna blef dock tvärtom ökad, och ej minst genom besagde slöserier. Vi ordna dessa efter de olika personer, partier och samhällsklasser, som derigenom gynnades, derigenom fingo sin andel i det tillkämpade bytet, sin betalning för det lemnade biträdet.

Hofvet hade, som vi veta, kraftigt bidragit till riksdagens sammankallande, i hopp att kunna under densamma öka konungamagten; men blifvit härutinnan högeligen bedraget. Tvärtemot gifvet löfte, sökte och lyckades Hattpartiet att tillegna sig ensamt segrens politiska frukt, regeringsmagten. För att i någon mån trösta och tysta hofvet, slösades på detsamma förnämsta delen af segrens ekonomiska frukter, näml. de rika gåfvorna och de ökade anslagen, och detta i alla vägar och åt konungahusets alla medlemmar och förnämsta anhängare.

Åt konungaparet. Ständerna hade ökat dess anslag 1751 [1]), men 1756 [2]) uttryckligen förklarat de gifna medlen så tillräckliga, att ständerna ej mer skulle betala några konunga-husets skulder. År 1762 beviljade dock Hemliga Utskottet afskrifning af 500,000, som konungen var skyldig banken, och ökade hans årliga anslag med 70,000, allt d. s. Sådant oaktadt hade hofvet nu åsamkat sig nya skulder, stigande, Adolf Fredriks till 837,231 och Lovisa Ulrikas till 1,167,360, eller tillhopa 2,004,597, d. s. [3]). Oaktadt nyss nämnde hotelse och oaktadt den ifrågavarande summans storlek, åtogo sig dock 1769 års

---

1) 39. 35.
2) 39. 294.
3) Enligt en annan källa 2,204,597.

ständer betalnings-ansvaret för äfven denna skuld och anslogo dessutom 400,000 till nödiga byggnader och möbler på kungsgårdarna och serskildt 6,000, allt d. s., till ersättning för den högre tullafgift, hofvet fick till följe af en ny tullförordning vidkännas. Leckö, som varit förlänadt åt Tessin, återföll genom dennes död just nu till kronan. Medelst en skickligt uppsatt skrifvelse sökte Hermanson och kammarkollegium bevisa, det bemälte kungsgård tillhörde icke statskassan utan konungen, och det blef honom också af ständerna tillerkändt. De anslogo dessutom 40,000 d. s. att vid Adolf Fredriks blifvande död användas till inköp af inventarier m. m. vid Gripsholm, som då skulle tillfalla Lovisa Ulrika.

Åt kronprinsen Gustaf beviljades 21,600 till förhöjning på det årliga anslaget, 250,000[1]) till bekostande af en utrikes resa, 2,000 till bestridande af höjda tullafgifter, samt 2,000 i lön åt läkaren Dalberg, och slutligen 4,000, allt d. s. m., åt Schützercrantz, hvilken 3 år förut, eller 1766, som läkare åtföljt honom på resan till Helsingborg[2]).

Prinsarna Karl och Fredrik Adolf fingo sina skulder betalade[3]), den förres med 14,327 och den sednares med 14,480; dessutom hvardera sina anslag ökade, från 24- till 63,000; och till bekostande af utrikes resor hvardera 100,000[4]). Serskildt för resan till Norrköpings riksdag erhöll den då aderton-

---

[1]) Summan uppgifves vanligen till 50,000 riksdaler Hamburger banko; och i Preuss. min. br. d. 19 Jan. 1770 till 600,000 d. kp. Enligt Statskont.-dispositionen 1771 steg den till 250,000 d. s. Enligt samma källa har ordinarie anslaget åt prins Gustaf (utrikes-resekostnaden oberäknad) stigit 1768 till 378,228, men år 1771 till 437,173 d. s. m.; förra summan till följe af reduktions-, den sednare af reaktions-riksdagen.

[2]) Också derföre, att han 1751 eller aderton år förut biträdt vid balsameringen af konung Fredriks lik.

[3]) Jemf. 39. 284.

[4]) Summan uppgifves vanligen till 25,000 riksd. Hamburger banko; och af Preuss. min. br. d 19 Jan. 1770 till 300,000 d. kp.

årliga Fredrik Adolf och troligtvis äfven Karl 8,000, allt d. s. m. Åt den sednare voro till bostad anslagna tessinska huset i Stockholm och Rosersbergs gård på landet, och ständerna yttrade nu sin önskan, att Fredrik Adolf måtte på samma sätt försörjas. Den sextonåriga prinsessan Sofia Albertinas årliga anslag ökades till 50,000, hvarjemnte 1,000, allt d. s. m., anslogs till serskild lön åt hennes lärare Sotberg[1]).

Till utgifter för konungahuset hörde ock anslagen och pensionerna åt dem, som vid de kungliga barnens uppfostran tjenstgjort. Riksdagen 1766 antog, att dessa herrar hade för sitt besvär blifvit tillräckligt godtgjorda genom de löner, de dervid uppburit; hvarföre ock samma riksdag indrog alla åt dem för nämnda tjenstgörning beviljade pensjoner. Dessa blefvo dock nu af riksdagen 1769 återgifna, nämligen åt f. d. guvernörerna Tessin och Scheffer hvardera 6,000; också för åren 1767—1769, under hvilka de varit indragna; åt f. d. lärare eller kavaljerer 3,000 eller 2,000; eller åt de fleste 1,000. Alla sådana nu beviljade årliga pensioner stego till ett sammanräknadt belopp af 29,000, några på lifstid, andra tills befordran erhölls; dessutom ock åtskilliga i ett för allt gifna summor från 1,500 till 6,000, allt d. s. m.

Vid denna tid hade koppympning blifvit verkställd på alla prinsarne och prinsessorna. Som belöning och läkarearvode dervid anslogo ständerna åt Rosenstein 33,333 [2]); åt Dalberg 4,000; åt Schultzenheim och Heidenstam, hvilka dessutom blifvit adlade, 4,000 hvardera. Sedermera ock en lika stor

---

[1]) Enligt Statskontorets Dispositioner har ordinarie anslaget åt de båda prinsarna och prinsessan tillhopa stigit 1768 till 104,371; men år 1771 till 189,666 d. s.

[2]) Som bidragande orsak till denna frikostighet anförde ständerna, att Rosenstein vårdat konungen under dennes vistelse vid Loka 1761, 1762, d. v. s. 7 år förut.

summa åt Schützercrantz, för det »*han varit tillstädes*» vid nämnde förrättning. För dessa koppympningar utbetalade ständerna således tillsammans 49,666 allt d. s. m. i arvode, utom de ordinarie löner, som voro åt samma läkare anslagna.

Åt konungahuset och dess omgifning har således riksdagen 1769 utom hofvets vanliga anslag tillerkänt Leckö kungsgård och skänkt i gåfva för tillfället omkring 2,600,000 och i förhöjda årliga anslag omkring 180,000, allt d. s. m.

Så stora utgifter blefvo icke utan motstånd beviljade. Som skäl för medgifvandet anfördes, att skulderna till betydlig del förorsakats genom förbättring och försköning af kungsgårdarna, t. ex. uppförandet af Kina och Kanton vid Drottningholm, samt genom anskaffande af biblioteker, muséer och konstsamlingar, och tillika genom underhåll gifna åt kadetter och fattiga adliga fröknar; hvaremot andra sidan någon gång lät förstå, att flärd, yppighet och öfverflöd varit förnämsta orsaken; för att ej tala om den misstanken, att en icke obetydlig del af dessa skulder härflöto från lån, som blifvit tagna för att få medel till undertryckande af ständernas fri- och rättigheter. De flesta bland dessa anslagsfrågor hade blifvit uppskjutna till riksdagens sista tider, och den vigtigaste bland dem alla, nämligen den om betalande af konungaparets-gäld, förekom ej på riddarhuset förr än mötets sista dag. Den hade redan blifvit bifallen af de tre andra stånden och var således afgjord; men Mössorna på riddarhuset ansågo sig för grundsatsens skull böra uttala sitt ogillande. Der uppträdde ock flere bland båda partiernas utmärktaste förmågor, t. ex. för hofvet Karl Sparre, fältmarskalkarna Stierneld och Hamilton, Fredrik Horn och Per Lilliehorn, och mot hofvet Essen, Frietzcky, Grönhagen, Gyllensvan, Pechlin och Ridderstolpe. Desse sednare åberopade landets fattigdom och nöd, hvarvid flere och i synnerhet

Pechlin framkastade ord om de hofsmickrare, som kringhvärfde öfverheten. Med någon skärpa anmärkte dervid Fersen, *att det funnes ej blott hofsmickrare utan ock landsmickrare, nämligen de, som med falska läror bedraga landet; och att desse vore äfven hofsmickrare, dock blott för de utländska hofven;* en tydlig hänsyftning på Pechlin och hans bragder. Men emedan saken var redan genom de andra stånden afgjord, och Hof-Hatt-partiet dessutom hade härutinnan äfven på riddarhuset en bestämd öfvervigt, begärde Mössorna ingen votering, utan frågan blef också här bifallen.

Andra delegaren i det stora bolag, som bildat sig till öfverändakastande af reduktions-riksdagens åtgerder, var *Hattpartiet.* Äfven detta underlät ej att ur den nu öppnade statskassan uttaga sina dryga andelar i segerbytet, t. ex. derigenom, att partiets ledare och vänner blefvo insatta icke blott i rådet och riksstyrelsen, hvilket var nödvändigt, utan ock i statens andra mest vinstgifvande sysslor; att deras vänner och anhängare, som deltagit i de kungliga barnens uppfostran, men som 1766 förlorade sina derför tillerkända pensjoner, nu desamma återfingo; att likaledes flere Hattpartiets f. d. riksråd, som 1766 mistade sina pensjoner, nu fingo dem tillbaka. A. J. v. Höpken [1]) och Stromberg erhöllo hvardera 6,000 dock blott från och med 1770, och Gyllenborg 2,000, hvarmed man 1766 minskat hans pensjon, men denna återbetalning tillerkändes honom ända från 1766. Rudensköld fick som ersättning för den

---

[1]) Hans pensjon hade ursprungligen varit 10,000 d. s. m.; men han förklarade sig nu icke vilja hafva större summa än kamraterna, näml. 6,000, och detta blott för den kommande icke för den förflutna tiden. En 1771 tryckt »*Förteckning på alla mål angående finansverket — — — hvilka vid 1769 års riksdag blifvit afgjorda*», författad af Mössorna, uppgifver dock, att han bekommit äfven nu 10,000 d. s. m.; men af Statskontorets personalstat för 1772 befinnes, att summan då var blott 6,000 d. s.

lön eller pension, han från 1766 förlorat, nu i ett för allt 29,333 d. s. m. Också åt denna afskedade riksråden af Mösspartiet anslog man pensioner, men blott på 4,000, allt d. s. m. åt hvardera; d. v. s. samma summa, som Mösspartiet 1766 anslog åt några bland Hattpartiets då entledigade rådsherrar. Det är slutligen sannolikt, att en stor del af de löne-förbättringar och gåfvor m. m., som i näst efterföljande stycke omtalas, tillföllo anhängare af Hof- eller Hattpartierna.

Tredje klassen i nämnda riksdagsbolag bestod af en skara *ämbetsmän*. Äfven till dessas fördel blefvo statskassans tillgångar på många sätt anlitade; t. ex. genom beviljande af flere eller ökade pensjoner åt afskedade rådsherrar och andra tjenstemän; och genom ett för femton års tid gifvet årligt anslag af 60,000 d. s. m. till understöd af en pensjons-kassa åt civilstatens ämbetsmän; och genom återbesättande af flere sysslor, som 1766 års riksdag ansåg öfverflödiga och derföre indrog t. ex. minister-platserna i Dresden och Hamburg [1]). Vi hinna för öfrigt icke uppräkna den stora mängd löneförbättringar, pensjoner och nådegåfvor, som utdelades åt allehanda verk, kollegier, länsstater, magistrater och krigsbefäl och åt många enskilda ämbetsmän [2]).

Fjerde delegare-klassen i nämnda bolag innefattade en mängd *idkare af fabriks-, bergs- och bruksrörelserne*. Äfven dessa blefvo på statskassans bekostnad mycket gynnade derigenom, att det nu till välde komna Hattpartiet återvände till sina gamla åsigter, nämligen att genom understöd, premier,

---

[1]) Statskont. Disposit. visa, att utrikes ministerstatens ordinarie aflöning steg 1768 till 278,404; men 1771 till 497,144; allt d. s.

[2]) Enligt Statskontorets Dispositioner steg ordinarie staten för rikets råd år 1768 till 282,337, men år 1771 till 265,000. Sistnämnde år blefvo under namn af Vinterdouceurer utbetalade åt officerare, som deltagit i pommerska kriget, 350,000; allt d. s.

eftergifter, pensjoner och mer eller mindre räntefria lån desamma upprätthålla och uppmuntra. Sådana understöd blefvo ock utdelade åt nämnde och många andra näringsidkare; förnämst bland sådana åtgerder var det redan omtalade beslutet[1] att å nyo öppna banken för betydliga lån.

Femte delegare-klassen bestod af flere Stockholms-*köpmän* och i synnerhet af anhörige och anhängare till de *ledamöter i vexelkontoren*, som vid förra riksdagen blifvit dömda till återbetalningar och åtskilliga straff. Flere Stockholms-borgare, som på ett eller annat sätt bidragit till Hof-Hatt-förbundets seger, beviljadas nu några fördelaktiga handelsrättigheter[2]; och åt herrarna i de fordna vexelkontoren och i synnerhet åt Kiermans sterbhus blefvo till följe af en ny nu uppgjord beräkning 900,000 afskrifna och 600,000, som sterbhuset redan erlaggt, återbetalade. Således blef dem sammanlaggdt tillerkänd en summa af 1,500,000, allt d. s. m.[3].

Vid betraktandet af det sätt, hvarpå det nu segrande partiet använde den fattiga statens medel

---

[1]) Sid. 359.

[2]) Österr. min. br. d. 2 Mars 1770.

[3]) En tryckt källa, *Förteckning på alla mål angående finansverket, — — — heilka vid 1769 års riksdag blifvit afgjorda* sid. 4 uppgifver denna summa till 2,360,746 d. s. m. — En annan källa, *Promemoria* om förberedelserna till 1771 års riksdag, befintlig i arkivet på Stafsund, säger, att då vid slutet af denna riksdag franska sändebudet icke mer ville utbetala några penningar åt Hattarna, kommo dessa till följe af gjorda skulder och förestående utgifter i stor förlägenhet. De 600,000 d. s. m., som skulle åt vexelkontors-herrarna återbetalas och af dessa redan blifvit qvitterade, tog fördenskull Fersen till sig och använde dem till främjande af Hattpartiets afsigter, och i synnerhet till påskyndande af riksdagens slut, och att af denna summa fick, måhända till utdelning eller ersättning, Höpken (A. J. eller K. F.?) omkring 66,000 d. s. m. och F. U. Rosen likaledes en stor summa. Preuss. min. br. d. 29 Dec. 1769 berättar, att kiermanska sterbhusets delegare blefvo förbundna, att med nämnde 5 à 600,000 d. s. m. betala de skulder, Hattpartiets ledare måst göra för att kunna framtvinga och styra denna riksdag.

till gåfvor åt sig och sina vänner, föres tankarna tillbaka till de vid reduktions-riksdagen segrande Mössorna, och till dessas alldeles motsatta uppförande [1]).

Till huru stor summa riksdagens alla skänker, eftergifter och löneförbättringar m. m. stego, har ej blifvit och kan svårligen blifva på siffran uppgifvet. Säkert är dock, att de uppgingo till många millioner. En berättelse [2]) är, att af 9,500,000 d. s. m., hvartill riksdagens extra utgifter stego, hafva blott 2,000,000 kommit staten till godo. En annan [3]), att ständerna bortskänkte nära 3,300,000 d. s. m., utom det, som lemnades åt hofvet. År 1771 utgaf Mösspartiet en tryckt förteckning öfver alla dessa på statens bekostnad gjorda ut- eller eftergifter. Den upptog 277 serskilda punkter, och, ehuru i korthet sammanfattad, fyllde den likväl aderton sidor i qvartformat. Hattpartiet utgaf till densamma ett bihang, en motskrift, hvilken likväl icke ens försökte vederlägga förteckningens serskilda uppgifter, utan i stället tadlade eller gäckade det hela och slutade med följande omdöme öfver riksdagen 1769: *Gud välsigne Svea rike med så välgörande ständer vid alla möten, på det en förnuftig fosterlands-kärlek må segra öfver det dumma agg, som under tvedrägtens beskydd och för lega gjort oss så mycket ondt!*

Till fyllnad af de brister, slöseriet hade i statskassan förorsakat, funnos ej andra medel att tillgripa än fortfarandet af dryga, stundom ökade bevillningar samt påskyndadt upptagande af nya eller uppskjutet återbetalande af gamla lån; det ena med

---

[1]) Sid. 51.

[2]) Arkiv. på Stafsund, Promemoria om förberedelserna till 1771 års riksdag.

[3]) Gustaf d. 3:s efterlemnade papper. 96.

det andra till ökad tunga för hela folket, och det både nu och i framtiden. Det uppgifves ock, att under åren 1769—1771 har riksskulden ökats med 13,361,156 d. s. m. Sjelfmant framställer sig också här en jemnförelse med riksdagen 1765, hvilken med flere millioner minskade samma skuld och tillika förberedde dess snara och fullkomliga betalning [1]).

Det segrande partiets sätt att hushålla med statens tillgångar föranledde naturligtvis mycket missnöje och mycket klander. Rudbeck, Frietzcky och flere Mösspartiets ledare sökte sätta någon dam mot den stigande floden; dock förgäfves. Danska och preussiska sändebuden tadlade ofta och skarpt slöserierne, och någon hofpartiets anhängare [2]) har i en efterlemnad skrift gång på gång kallat dem *rofferier* eller *korperier*, eller ett misshushållningens *raseri*. Prins Gustaf beskref förhållandet med följande ord: *riksdagsmännen tänkte blott på att hvar till sin fördel plundra kronan och ödsla bort bankens tillgångar, och de lemnade vid riksdagens slut statens finansverk i större oreda, än de vid riksdagens början dem mottagit* [3]). Slöseriet väckte slutligen bland ständerna sjelfva så stor uppmärksamhet och så mycket missnöje, att en ej ringa del, t. o. m. af Hof-Hattförbundets anhängare, visade benägenhet att öfvergå till Mössorna, och torde så hafva gjort, om ej Hattarnas ledare, inseende faran, hade påskyndat riksdagens slut.

Hvarken Ekeblad, Fersen eller Lantingshausen hafva oss veterligen vid detta tillfälle erhållit några fördelar så betydliga, att de antagligen kunnat muta eller villseleda deras rättskänsla; detta är visserligen sannt. Men att de icke motsatte sig utan snarare understödde hela nu beskrifna riksdags-tillställning, och

---

1) Sid. 151.
2) Arkiv. på Stafsund. Nyss nämnde promemoria.
3) Uppsala. Gustaf. papper. En ofullbordad uppsats.

att de ingingo och qvarblefvo i bolag med dess verksammaste tillställare, detta visar partisinnets ensidighet och magt och fördunklar i någon mån dessa herrars i öfrigt aktningsbjudande minne.

Vi hafva tagit en öfversigt af de ekonomiska fördelar, hvilka under och efter denna riksdag de segrande Hattarna förskaffade åt sig och åt sina vänner; fördelar, som alla mer eller mindre gåfvos på statskassans, på det allmännas bekostnad. Men det är lärorikt att också betrakta de sysslor, värdigheter och ordnar, som serskildt blefvo gifna åt de personer, hvilka på ett mer verksamt sätt hade bidragit till den urtima riksdagens framtvingande, förberedande och ledning. Se här i korthet deras namn, förtjenster och belöningar!

Vi minnas, huru de fyra stånden hade åt hofvet beviljat utomordentligt stora summor. Talmännen, som dervid ledt öfverläggningarna, blefvo nu af Adolf Fredrik och på hans bekostnad rikt begåfvade; Fersen med Lovisa Ulrikas porträtt och med en gulddosa och en serafimer-crachan, båda prydda med diamanter; Filenius likaledes med drottningens porträtt och med en silfverservis, som vägde 2,000 lod; Gother med ett diamant-besatt guld-ur samt ett spanskt rör med guldkrycka; Lars Torbjörnson med två silfverkannor och sex silfverbägare [1]). Riksrådet Hjärne, hvilken alltid stått på hofvets sida, blef 1770 upphöjd till grefiig värdighet och fick af konungen i förläning Leckö kungsgård, hvarjemte han för sitt deltagande i resan till Helsingborg 1766 fick 1,100 d. s. [2]); Riksrådet Wallvik, som under hetaste striden öfvergick från sina kamrater rådsherrarne och till hofvet, blef inom tre år kommendör af Nordstjerne- och riddare af Serafimer-orden;

---

1) Österr. min. br. d. 2 Febr. 1770.
2) Se Statskont. Disposition för 1771.

friherre och grefve; landshöfdingarna Bielke och Beckfriis, hvilka varit anklagade för brottsliga stämplingar till urtima riksdagens framtvingande [1], blefvo, Bielke inom ett år riksråd, öfverste-marskalk och Serafimer-riddare, och Beckfriis inom tre år riksråd, kommendör af Nordstjerne- och riddare af Serafimer-orden samt friherre och grefve, hvarjemnte åt honom beviljades rättighet att på fördelaktigt sätt bortackordera sin förra syssla. De herrar, som i spetsen för sina ämbetsverk uppsade rådsregeringen tro och lydnad och derigenom framtvingade riksdagen blefvo, Hermanson inom tre år riksråd, kommendör af Nordstjerne-, riddare af Serafimer-orden samt grefve; Axel Wrede-Sparre öfverståthållare; Cronstedt president i kammar-kollegium, och Benzelstjerna kommendör af Nordstjerne-orden; och den kraftfulle medhjelparen Stockenström likaledes inom tre år riksråd, serafimerriddare, friherre och grefve samt akademie-kansler. De befälhafvare, som förklarade sig icke kunna ansvara för soldaternas lydnad, blefvo, Fersen utnämnd till fältmarskalk, och öfverste Karl Ehrensvärd till general-major. Den skicklige riksdagstalaren Rappe utnämndes 1769 till landshöfding och 1771 till friherre. Äfven några Hattpartiets anhängare, som tyckas föga deltagit i striden, blefvo likaledes ihågkomna. Rudensköld utnämndes inom tre år till riksråd, grefve och akademie-kansler, och Augustin Ehrensvärd till Serafimer-riddare och grefve. Man ser, att det 1769 segrande partiet var i utdelande af värdigheter och ordnar lika frikostigt som i afseende på anslag, löner och gåfvor; och ett regn af alla slags belöningar så rikt, så inom ett serskildt parti och inom så kort tid sammanträngdt, torde ytterst sällan hafva förekommit.

---

1) Sid. 218.

Också här framtvingar sig en jemnförelse med det ringa antal dylika utmärkelser, som Mössorna, när de 1766 öfvertogo styrelsen, förskaffade sig [1].

Ännu en anmärkning bör tilläggas. Flere bland de nu utdelade nådebevisen torde hafva varit, och voro säkerligen följder af tjenster gjorda, icke blott åt partiet, utan ock åt fäderneslandet. Säkert är ock, att några bland dem, som bidrogo till den nu genomförda omhvälfningen, gjorde det af innerlig öfvertygelse och utan någon slags egennyttig beräkning. Två bland de verksammaste deltagarne i rörelsen, Lillienberg och Tilas, båda utmärkta såväl genom ämbetsmanna-skicklighet som oegennytta, erhöllo vid detta tillfälle oss veterligen icke någon belöning.

FYRATIONDE KAPITLET.

RIKSDAGENS AFSLUTANDE.

De förnämsta frågorna, nämligen om nödens afhjelpande, om konungamagtens utvidgning, om Hattarnas återupprättelse m. m. voro nu behandlade och afgjorda, hvar på det sätt, föregående kapitlen beskrifvit. Men dessutom förekommo ock några andra ämnen af den vigt, att de ej böra med tystnad förbigås.

Det segrande partiets hushållning med statens medel är redan beskrifven; d. v. s. dess hufvudsakliga, dess förherrskande sida, den mörka. Den hade dock en ljusare; nämligen det sätt, hvarpå Hattarna nu såsom alltid gynnade och uppmuntrade vetenskaper och vitterhet samt dessas idkare. De anslogo t. ex. åt Botin en gåfva af 6,000, och åt Frostenius ett årligt tills vidare anslag af 600, allt d. s. m.; åt båda såsom en uppmuntran att fortsätta sina

[1]) Sid. 151.

arbeten, Botin sitt kameralverk och i synnerhet sin svenska folkets historia, och Frosterus sin krigslagfarenhet. Regeringen sökte likaledes att med hvarjehanda uppmuntringar främja fortsättandet af Lagerbrings stora historiska verk, af Celses samlingar och af Berchs arbeten i myntvetenskapen. Skalden Nicander fick löfte om den pensjon, som nu innehades af Corylander, rikspoëten, som han kallades; Dahlbergs Suecia-verk skänktes åt kongl. biblioteket; Giörwells utrikes bokhandel uppmuntrades med ett lån, och äfven några tyska lärda hugnades med uppmärksamhet.

Riksdagen 1766 tog från Ehrensvärd högsta befälet öfver Finnlands försvarsverk och skärgårdsflotta, hvilken sednare lades under amiralitetet i Karlskrona. Båda dessa åtgerder blefvo nu upphäfda, och Ehrensvärd återfick sitt sjelfständiga dubbla öfverbefäl.

Af harm öfver presternas nära anslutning till borgare- och bondestånden under reduktions-riksdagen, hade adeln sökt indraga deras så kallade vederlagssäd; men med hjelp af bondeståndet lyckades presterna tillbakaslå anfallet [1]). Vid reaktions-riksdagen 1769 tyckte borgare- och bondestånden, att presterna stundom slutit sig alltför nära till adeln, till Hattarna, och väckte fördenskull genom den bekante borgmästaren Sundblad nu från sin sida fråga om indragning af samma vederlag; men också denna gång förgäfves; ty nu erhöllo presterna understöd af riddarhuset.

Vi hafva talat om riksdagsmännens växande missnöje med Hattpartiets slöserier och om deras växande benägenhet för andra sidans åsigter. För att förekomma nya brytningar beslöto fördenskull Hattarna att påskynda riksdagens slut. Derföre och såsom omöjligt att genomdrifva — bönderna satte

[1]) Sid. 140.

sig med häftighet deremot — måste man ock öfvergifva förslaget om troppsändning till Finland och alla dylika krigsplaner. Under riksmötets sista dagar blefvo med förvånande brådska en mängd vigtiga ärenden afgjorda, hvarpå ständerna d. 30 Januari 1770 hemförlofvades.

FYRATIONDEFÖRSTA KAPITLET.

ANMÄRKNINGAR OM RIKSDAGEN 1769—1770.

Berättadt är, hur omkring 1762 borgareståndet begynte från Hattarna och adeln öfvergå till Mössorna samt prest- och bondestånden. Förändringen gaf en ny karakter åt frihetstidens sista årtionde, och åt partiernas icke blott sammansättning utan ock syften och verksamhet. Deras förra tvister nedsjönko jemnförelsevis i obetydlighet eller glömska, men deremot framträdde i jettegestalt striden mellan ofrälse och frälse, hvilken snart också blef en strid mellan demokrati å ena sidan och å den andra aristokrati och monarkism i förening. Företeelsen var dock endast för tillfället ny. I sig sjelf innebar den en återgång till frihetstidens ursprungliga anda och verksamhet. Fröet till sistnämnde dubbelstrid, fröet till svenska samhällets utbildning i demokratisk rigtning var redan från början af riksfäderna nedlaggdt i det fria statsskickets grundlagar. Regeringsformen 1720 uttalade öppet den läran, att högsta magten låg under riksdagarna hos folkombuden och mellan riksdagarna hos dessas ombud riksråden, således egentligen hos folket; detta var en republikansk hotelse och protest mot monarkismen. Riksdags-ordningen 1723 tillerkände åt tre stånd rättigheten att öfverrösta det fjerde; detta var en demo-

kratisk hotelse och protest mot börds-aristokratien [1]. Betydelsefulla förpost-träffningar i båda dessa hänseenden hade ock under åren 1719—1723 förefallit; men vid sistnämnde tid afslöts ett stillestånd, hvilket, ehuru med några afbrott, fortfor i många år. Det låg dock i sakens natur, att förstnämnde två grundsatser, så innehållsdigra och så öppet i sjelfva grundlagen uttalade, skulle mer och mer göra sig gällande äfven i verkligheten. Detta underlättades och påskyndades ock genom tidens anda och yttre företeelser. Svenskarna blefvo nämligen afskräckta från monarkien genom tanken på Ludvigarna i Frankrike, Augustarna i Polen, Elisabet i Ryssland samt på Karl den tolfte, Fredrik den förste och Lovisa Ulrika här hemma; likaså från aristokratien genom tanken på fordna tiders hotande adelsvälde och missbruk, och på riddarhusets felaktiga sammansättning, hvilken omöjliggjorde hvarje försök att af dåtidens bördsadel skapa en verklig aristokrati [2]. Om svårigheterna och farorna på begge dessa samhällsutvecklingens banor hade således svenska folket en mångsidig erfarenhet och klar insigt. Det blef dermigenom uppmanadt, nästan tvunget att begifva sig in på demokratiens ännu opröfvade bana, dit det för öfrigt lockades genom grundlagens innehåll, genom tidens anda och förnämsta skriftställare, och ej minst genom den förhoppning om seger, som de tre ofrälse ståndens sammanslutning numera ingaf. Under riksdagen 1765 öppnades den stora striden och slutade den gången med demokratiens fullständiga seger. Vid riksdagen 1769 förnyades den, men slutade då med demokratiens fullständiga nederlag.

---

[1]) Af och under Gustaf den tredjes tid utbildades den sedermera länge bibehållna åsigten, att frihetstidens statsskick var ett verk af och till fördel för aristokratien. Origtigheten af detta påstående hafva vi sökt ådagalägga. Se 30. 39, 40 och 33. 8, 9.

[2]) Se härom 33. 73, 38. 63, 65.

Hur var en så brådstörtad omkastning möjlig? Hur kunde ofrälse stånden, hvilka dock hade makten i sina händer, låta förleda sig att öfverända kasta en regering och ett regerings-system, som påtagligen voro så välgörande för landet och så gynnande för demokratien? Åtskilliga dertill bidragande orsaker äro redan anförda, och några andra torde finnas i nedanstående jemnförelser. Mösspartiets massa, småborgare och bönder, var djupt okunnig; Hof-Hatt-partiets deremot, bestående af hoffolk, krigsbefäl, ämbetsmän, Stockholms-borgare samt bergs-, bruks- och fabriks-idkare, var den förra mycket öfverlägsen i kunskaper, erfarenhet och beräkning. Om bönderna kunnat ledigt läsa i bok och någorlunda bedömma de skrifter, som från båda sidorna utgåfvos, — aldrig skulle de låtit en Olof Håkansson, en Palén m. fl. locka sig att störta den då varande Mössregeringen. hvilken var så välgörande för fäderneslandet och i synnerhet för allmogen. — Mösspartiets ledare, Essen, Frietzcky, Reuterholm, Ridderstolpe, Rudbeck, Sebaldt och Serenius, voro, om ej i själsförmögenheter, dock i samhällsställning och inflytande mycket underlägsna Hof-Hatt-förbundets anförare Fersen, Hermanson, Scheffer, Stockenström och i synnerhet prins Gustaf med det stora inflytande, denne i egenskap af både smille och tronföljare måste utöfva. — Mösspartiet hade genom sina räfster uppretat många mägtiga personer och samhällsklasser; Hof-Hatt-förbundet förstod genom hvarjehanda löften locka alla de missnöjda flockarne till sin fana. — Mösspartiet räknade på klarsynthet och rättskänsla hos allmänheten; Hof-Hatt-förbundet på slöhet hos massorna och på personlig- och klass-egennytta hos sina anhängare. — Mössorna tillgrepo blott sällan oädla vapen; Hof-Hatt-förbundet deremot ganska ofta och med obesvärad djerfhet, för att icke nyttja än hårdare ord.

Till den tvära och olycksbringande omkastningen bidrog i hög grad också Pechlin och hans personlighet. Man förvånas öfver den utomordentliga höjden af hans snille, förmåga och verksamhet, och likaså öfver den utomordentliga mängden af hans gifna och brutna löften, hans gifna och tagna mutor, hans uppenbara och upprepade trolösheter, och likaså öfver den förening af fräckhet och slughet, hvarmed han försvarade skadliga och bekämpade nyttiga förslag; t. ex. huru han under riksdagen 1760 försvarade officerarnas hemresa från pommerska kriget, huru han missledde och upplöste det i grunden dock välmenande landtpartiet, huru han förvirrade hela riksmötet och föranledde under detsamma så vedervärdiga uppträden, att de förut varma frihetsvännerna Fersen, Hermanson och Karl Scheffer m. fl. fattade misstro och slutligen ovilja mot det fria statsskicket; och huru han sedermera likaså under riksdagen 1769 hjelpte till — och utan honom skulle ingendera hafva lyckats — huru han hjelpte till att öfverändakasta först den i reduktions-riksdagens anda verksamma regeringen, och sedermera den af reaktionsriksdagen föreslagna säkerhetsakten, d. v. s. just det bästa, hvartdera partiet åvägabragt. Och med denne man slöto konungahuset och aristokratien gång på gång nära förbund, och åt denne man egnade vid andra tillfällen demokratien sitt förtroende, sina hedersbevisningar, sina lofsånger!

Genom denne man och ofvan beskrifna omständigheter och medel hade emellertid Hof-Hattpartiets ledare lyckats vinna seger; men månne ära åt sig sjelfva eller lycka åt fäderneslandet? Betänkom stridens anledning, tilldragelser och följder! Man såg konungahuset och flere landets framstående personer och samhällsklasser, drifna förnämligast af egennytta och

magtlystnad, samsätta sig om att störta ett regeringssystem, som dock i det hela hvilade på rättvisa, ordning och frihet, och som tillika var för fäderneslandet mycket välgörande. Man såg hofvet och Hattarna, som skulle vara bundsförvandter, dock hela tiden bortåt umgås med förrädiska planer mot hvarandra. Man såg dem på samma gång och bädutinnan i vänskapligt förbund använda osanningar och baksluga stämplingar mot den gemensamma fienden, Mössorna. Man såg dem efter vunnen seger, Hattarna bedraga hofvet, hofvet låta sig mutas och nedtystas af Hattarna, och båda tillsammans plundra det fattiga fäderneslandets statskassa. Och hvilken blef i öfrigt för detta fädernesland följden af deras vunna seger? Jo! att genom densamma afbröts svenska folkets ärligt anställda försök att förbättra och stadga sitt fria samhällsskick genom att införa sparsammare hushållning med statsmedlen, friare lagstiftning för näringarna, oväldigare rättskipning mellan samhällsklasserna och fredligare förhållande till rikets grannstater. Alla dessa sträfvanden blefvo nu genom Hof-Hatt-förbundet tillintetgjorda. Verkningarna af dess riksdagsåtgärder sträckte sig än längre. Af dem alstrades nämligen den häftiga förbittring, som under 1771 års riksdag i förening med hofvets hemliga retemedel eggade och lockade Mösspartiet till de öfverdrifter och fel, genom hvilka också det bidrog till underlättandet af 1772 års statshvälfning.

Reduktions-riksdagen 1765 och reaktions-riksdagen 1769 utgöra tillhopa ett sammanhängande helt, hvars uppträden sjelfmant ordna sig till ett historiskt sorgespel af djupt och varnande innehåll. Man ser ett folk vakna till känsla af sans och sanning, klokhet och rättvisa; man ser det, ehuru begående åtskilliga misstag, dock med uppriktig välmening och

kraftfulla ansträngningar bemöda sig om att göra dessa åsigter, dessa dygder gällande i hela sitt samhällslif, för hela sin framtid; men man ser ock, huru dessa bemödanden motarbetas och tillintetgöras af just de personer och samhällsklasser, som i främsta rummet bort dem understödja och befrämja.

Uppträdet fick snart sitt efterspel. Båda dessa rikemötens historia blef i förkortadt sammandrag upprepad under riksdagen 1771—1772, då först Möss-partiet omigen bemägtigade sig styrelsen; men blef efter några månader ånyo störtadt, till en del genom egna fel, hufvudsakligen dock genom ett nytt Hof-Hattförbund, den gången likväl till fördel, icke för Hattarna, utan för hofvet.

Af flere uppträden under fribetstidens sista riksdagar visar det sig, att oaktadt alla förvillelser och missöden hade dock en betydlig del af svenska folket bibehållit varm kärlek till det fria statsskicket, och likaså, att begge partierna sökte hvart på sitt sätt afskaffa dess missbruk; Mössorna i ekonomisk väg genom reduktions-riksdagen 1765, och Hattarna i statsrättslig genom säkerhets-akten 1769. Till någon försoning, någon gemensam åsigt eller åtgerd härutinnan förmådde likväl svenska folket den gången icke arbeta sig fram. Någon för utförandet af ett sådant jetteverk tillräckligt öfverlägsen och ädel personlighet fanns ej. De, som i första rummet bort eller kunnat våga försöket, prins Gustaf och Axel Fersen, voro för ensidigt fästade, den ene vid tronen, den andre vid riddarhuset. Den förre ansåg en nära enväldig konungamagt, den sednare en stark börds-aristokrati vara oumbärliga villkor för Sverges lycka. Ingendera hade sinne för den utveckling till demokratisk sjelfstyrelse, som till följe af då varande omständigheter utgjorde det mer och mer framträdande

målet för svenska folkets sträfvande; båda två liksom Lovisa Ulrika sökte tvärtom motarbeta alla derhän syftande åtgerder. Att å andra sidan folket sjelft skulle kunna på egen hand åstadkomma någon fullkomlig försoning och sammanjemnkning partier och samhällsklasser emellan och såmedelst möjliggöra en enig och stark sjelfstyrelse, dertill voro ledarne för svaga och massorna för obildade, för okunniga, — massorna, såväl aristokratiens som demokratiens, ty ingendera motsvarade sin kallelse, sitt uppdrag. Svårast bland de många hinder, man hade att bekämpa, var utan tvifvel den strid, som fortgick och oundvikligt måste fortgå mellan dåvarande riddarhus-adel, en aristokrati, som ej längre hvilade på verkligt aristokratiska grunder, men som likväl ännu upprätthölls af vanans magt, af ärorika minnen och af inom densamma befintliga lysande förmågor och ofta uppenbarad fosterlandskärlek, detta å ena sidan; och å den andra ofrälse stånden, en ständigt växande men ännu icke fullvuxen demokrati, hvilken tydligen insåg orättvisan af adelns blott på börd och förstfödsel grundade företräden och representationsrätt, och som derföre af både rätts- och sjelfkänsla oupphörligen eggades till strid mot sådana anspråk. Ingendera mägtade segra, men ingendera ville vika. Det kan väl tyckas, som dåtidens adel, till följe af mer och mer påtvingad erfarenhet om ohållbarheten i sin ställning, hade, liksom dess efterträdare gjorde 1809 och 1865, bort redan nu frivilligt bevilja de eftergifter, som oundgängligen fordrades, om svenska folket skulle kunna sammansmälta till ett mera likartadt helt, passande för en representation, som ur riddarhuset och derjemnte ur landets öfriga befolkning uttog begge deras sannt aristokratiska beståndsdelar och af dem tillsammans bildade en ny, en verklig aristokrati, hvilande på förmögenhet, på kunskaper och på stadgadt personligt förtroende, och som i förening med en likaledes mer bildad och förädlad demokrati öfvertog vården om fäderneslandet. Men

för en sådan storbragd hade omkring 1770 allmänna tänkesättet icke hunnit tillräckligen upplysas och mogna. Att det likväl under frihetstidens sista år var på vägen dertill och sträfvade derefter, det ådagalades, såsom vi funnit, på flere sätt och ej minst genom den betydelsefulla företeelsen, att ungefär hälften af riddarhuset redan då flere gånger förenade sig med ofrälse stånden och med dessas åsigter. Hvart detta kunnat i framtiden leda, är numera omöjligt att afgöra. Framåtgåendet i den rigtningen blef nämligen afbrutet genom 1772 års statshvälfning, hvilken, sedan alla försök till sjelfstyrelse misslyckats, förde samhället in på en helt annan bana.

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Å.

Ö.

